

Abhidhammapiṭake

Vibhaṅgaṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariya-ānandattherena katā

Vibhaṅgamūlaṭīkā

Tapassānuvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Vibhaṅga-anuṭīkā

Romanized from Myanmar version published in 1960

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 23

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṅa
 ဇ ca ခ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဣ tha ဍ ḍa ဖ ḍha ဏ ṇa
 တ ta တ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ပ pha ဗ ba ဖ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ိ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၊ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၊ = u ဣ ၊ = ū ဧ = e ဩ ိ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ရ dhya	လ pla	လ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	ခ ccha	က ṇṇa	န nta	ခ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဗ bya	ဝှ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဇ bra	ကွ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	ဗ mpa	ကြ strā
ရ khya	ပ ṇha	က tva	န ndra	ဗ mpha	သွ sna
ခ khva	ပ ṇca	ကျ tya	န ndha	ဗ mba	သျ sya
ဂ gga	ခ ṇcha	ကြ tra	န nna	ခ mbha	သ ssa
လ ggha	ည ṇja	န dda	ရ nya	ဗ mma	သွ sma
ရ gya	ည ṇjha	န ddha	န nha	ရ mya	သွ sva
ဂ gra	ဇ ṭta	ရ dya	ဗ ppa	မှ mha	ကွ hma
က ṅka	ဇ ṭtha	ဇ dra	ဗ ppha	လျ yya	ကွ hva
န ṅkha	ည ḍḍa	န dva	ရ pya	လျ yha	ဠ ḷha
ဂ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Vibhaṅgamūlaṭīkā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	1
1. Rūpakkkhandhaniddesavaṇṇanā	...	...	4
2. Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā	...	...	12
3. Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā	...	...	15
4. Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā	...	...	16
Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	...	17
Kamādivinicchayakathāvaṇṇanā	...	...	25
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	28
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	33

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	34
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	39
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	41

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	42
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	45
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	49

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavaṇṇanā	...	...	50
1. Dukkhasaccaniddesa jātiniddesavaṇṇanā	...	...	60
Jarāniddesavaṇṇanā	...	...	63
Maraṇaniddesavaṇṇanā	...	...	63

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Sokaniddesavaṇṇanā	64
Paridevaniddesavaṇṇanā	65
Dukkhadomanassaniddesavaṇṇanā	65
Upāyāsaniddesavaṇṇanā	66
Appiyasampayoganiddesavaṇṇanā	66
Piyavippayoganiddesavaṇṇanā	67
Icchāniddesavaṇṇanā	68
Upādānakkhandhaniddesavaṇṇanā	68
2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā	69
3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā	70
4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā	71
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	75
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	77

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	78
2. Pañhapucchakavaṇṇanā	81

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāravaṇṇanā	83
Avijjāpadaniddesavaṇṇanā	92
Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā	93
Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā	101
Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā	114
Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā	117
Phassapadaniddesavaṇṇanā	119
Vedanāpadaniddesavaṇṇanā	120
Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā	120

Mātikā	Piṭṭhaṅka	
Upādānapadaniddesavaṇṇanā	...	121
Bhavapadaniddesavaṇṇanā	...	122
Jātijarāmarañādipadaniddesavaṇṇanā	...	124
Bhavadakkakathāvaṇṇanā	...	125
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	132
1. Paccayacatukkavaṇṇanā	...	133
2. Hetucatukkavaṇṇanā	...	136
4. Aññamaññacatukkavaṇṇanā	...	137
Śāṅkhārādimūlakanayamātikāvaṇṇanā	...	138
Akusalaniddesavaṇṇanā	...	139
Kusalābyākataniddesavaṇṇanā	...	140
Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā	...	141
Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā	...	142

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā	...	144
Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā	...	147
Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā	...	149
Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā	...	150
Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā	...	156
Cittānupassanāniddesavaṇṇanā	...	158
Dhammānupassanāniddesa nīvaraṇapabbavaṇṇanā	...	158
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	...	160
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	161

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	162
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	164

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	166
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	169
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	169

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya paṭhamanayavaṇṇanā	...	...	171
Dutiyanayavaṇṇanā	...	...	172
Tatiyanayavaṇṇanā	...	...	173
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	174

11. Maggaṅgavibhaṅga

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	175
-------------------------------	-----	-----	-----

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya mātikāvaṇṇanā	...	...	176
Niddesavaṇṇanā	...	...	176
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	185
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	186

13. Appamaññāvivhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	187
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	188

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	189
2. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	190

Mātikā

Piṭṭhaṅka

15. Paṭisambhidāvibhaṅga**1. Suttantabhājanīya**

1. Saṅgahavāraṇṇanā	...	...	191
2. Saccavārādivaṇṇanā	...	...	194
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	194
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	195

16. Āṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā	...	...	197
10. Dasakamātikāvaṇṇanā	...	...	197
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	199
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	201
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	202
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	203
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	205
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	206
7. Sattakaniddesavaṇṇanā	...	...	206
8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā	...	...	206

10. Dasakaniddesa

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	207
Dutiyabalaniddesavaṇṇanā	...	...	210
Tatīyabalaniddesavaṇṇanā	...	...	211
Catutthabalaniddesavaṇṇanā	...	...	212
Pañcamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	212
Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā	...	...	212
Sattamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	214
Dasamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	214

Mātikā

Piṭṭhaṅka

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā	...	...	216
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	216
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	222
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	223
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	224
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	225
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	226
7. Sattakaniddesavaṇṇanā	...	...	227
8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā	...	...	227
9. Navakaniddesavaṇṇanā	...	...	228
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	229
Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā	...	...	229

18. Dhammahadayaṇṇavibhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā	...	...	231
2. Uppattānupattivāraṇṇanā	...	...	231
3. Pariyāpannāpariyāpannavāraṇṇanā	...	...	232

6. Uppādakakamma-āyupamāṇavāra

1. Uppādakakammavaṇṇanā	...	...	232
2. Āyupamāṇavaṇṇanā	...	...	232
7. Abhiññeyyādivāraṇṇanā	...	...	235

Vibhaṅgamūlaṭṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Vibhaṅga-anuṭṭikā

1. Khandhavibhaṅga

Mātikā		Piṭṭhaṅka
1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	1
1. Rūpakkkhandhaniddesavaṇṇanā	...	9
2. Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā	...	17
3. Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā	...	20
4. Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā	...	22
Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā	...	22
Kamādivinicchayakathāvaṇṇanā	...	32
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	34
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	38

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	39
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	46
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	50

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	51
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	55
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	59

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	60
1. Dukkhasaccaniddesa	...	68
Jātiniddesavaṇṇanā	...	68

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Maraṇaniddesavaṇṇanā	70
Sokaniddesavaṇṇanā	71
Paridevaniddesavaṇṇanā	72
Dukkhadomanassaniddesavaṇṇanā	72
Upāyāsaniddesavaṇṇanā	72
Appiyasampayoganiddesavaṇṇanā	72
Icchāniddesavaṇṇanā	73
Upādānakkhandhaniddesavaṇṇanā	73
2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā	73
3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā	75
4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā	75
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	79
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	81

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	82
2. Pañhapucchakavaṇṇanā	86

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāravaṇṇanā	89
Avijjāpadaniddesavaṇṇanā	99
Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā	99
Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā	111
Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā	127
Salāyatanapadaniddesavaṇṇanā	130
Phassapadaniddesavaṇṇanā	131
Vedanāpadaniddesavaṇṇanā	132
Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā	132

Mātikā	Piṭṭhaṅka	
Upādānapadaniddesavaṇṇanā	...	133
Bhavapadaniddesavaṇṇanā	...	134
Jātijarāmarañādipadaniddesavaṇṇanā	...	135
Bhavadakkakathāvaṇṇanā	...	135
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	141
1. Paccayatukkavaṇṇanā	...	141
2. Hetucatukkavaṇṇanā	...	144
4. Aññamaññacatukkavaṇṇanā	...	145
Saṅkhārādimūlakanayamātikāvaṇṇanā	...	145
Akusalaniddesavaṇṇanā	...	146
Kusalābyākataniddesavaṇṇanā	...	147
Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā	...	148
Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā	...	148

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā	...	150
Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā	...	152
Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā	...	153
Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā	...	153
Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā	...	157
Cittānupassanāniddesavaṇṇanā	...	158
Dhammānupassanāniddesa nīvaraṇapabbavaṇṇanā	...	158
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	...	160
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	161

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	162
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	164

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	165
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	168
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	168

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya	...	...	170
Paṭhamanayavaṇṇanā	...	...	170
Dutiyanayavaṇṇanā	...	...	171
Tatiyanayavaṇṇanā	...	...	173
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	173

11. Maggaṅgavibhaṅga

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	174
-------------------------------	-----	-----	-----

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya mātikāvaṇṇanā	...	...	176
Niddesavaṇṇanā	...	...	176
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	186
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	187

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	188
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	189

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	190
2. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	191

15. Paṭisambhidāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīya	...	...	192
1. Saṅgahavāravaṇṇanā	...	...	192
2. Saccavārādivaṇṇanā	...	...	195

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	195
3. Pañhapucchakavaṇṇanā	...	...	196

16. Nāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā	...	...	198
10. Dasakamātikāvaṇṇanā	...	...	199
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	200
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	202
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	202
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	203
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	205
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	206
7. Sattakaniddesavaṇṇanā	...	...	206
8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā	...	...	207
10. Dasakaniddesa paṭhamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	207
Dutiyabalaniddesavaṇṇanā	...	...	212
Pañcamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	212
Chatṭhabalaniddesavaṇṇanā	...	...	212
Sattamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	213
Dasamabalaniddesavaṇṇanā	...	...	214

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	215
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	218
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	220
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	221
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	222
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	222

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
8. Atṭhakaniddesavaṇṇanā	...	...	223
9. Navakaniddesavaṇṇanā	...	...	223
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	223
Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā	...	...	224

18. Dhammahadayaṅvibhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā	...	...	225
2. Uppattānupattivāraṇṇanā	...	...	225
3. Pariyāpannāpariyāpannavāraṇṇanā	...	...	226

6. Uppādakakamma-āyupamāṇavāra

1. Uppādakakammavaṇṇanā	...	...	226
2. Āyupamāṇavaṇṇanā	...	...	227
7. Abhiññeyyādivāraṇṇanā	...	...	229

Vibhaṅga-anuṭṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Vibhaṅgamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccadasoti cattāri saccāni samāhaṭāni catusaccaṃ, catusaccaṃ passīti catusaccadaso. Satipi sāvakanāṃ paccekabuddhānañca catusaccadassanabhāve anaññapubbakattā bhagavato catusaccadassanassa tattha ca sabbaññutāya dasabalesu ca vasībhāvassa pattito parasantānesu ca pasāritabhāvena supākaṭattā bhagavāya visesena “catusaccadaso”ti thomanāṃ arahatīti. Nāthatīti **nātho**, veneyyānaṃ hitasukhaṃ āsīsatīti pattheti, parasantānagataṃ vā kilesabyasanaṃ upatāpeti, “sādhū bhikkhave bhikkhu kālena kālaṃ attasampattiṃ paccavekkhitā”ti-ādinā¹ vā taṃ taṃ hitapaṭipattiṃ yācatīti attho. Paramena cittissariyena samannāgato, sabbasatte vā guṇehi īsatīti abhibhavatīti paramissaro bhagavā “nātho”ti vuccati. “**Saddhamme gāravaṃ katvā karissāmī**”ti sotabbabhāve kāraṇaṃ vatvā puna savane niyojento āha “**taṃ suṇātha samāhitā**”ti. “**Porāṇaṭṭhakathānayaṃ vigāhitvā karissāmī**”ti vā etena sakkaccasavane ca kāraṇaṃ vatvā tattha niyojento āha “**saddhamme gāravaṃ katvā taṃ suṇāthā**”ti.

1. Am 3. 9 piṭṭhe.

Ettha ca “catusaccadaso”ti vacanaṃ thomanameva catuppabhedāya desanāya samānagaṇanadassanaguṇena, “aṭṭhārasahi buddhadhammehi upeto”ti ca aṭṭhārasappabhedāya desanāya samānagaṇanaguṇehi daṭṭhabbaṃ. Yathāvuttena vā niratisayena catusaccadassanena bhagavā catudhā dhammasaṅgaṇiṃ desetum samattho ahosi, aṭṭhārasabuddhadhammasamannāgamena aṭṭhārasadhā vibhaṅganti yathāvuttadesanāsamatthatāsampādakaguṇanidassanametaṃ “catusaccadaso upeto buddhadhammehi aṭṭhārasahi”ti. Tena yathāvuttāya desanāya sabbaññubhāsittā aviparītataṃ dassento tattha satte uggahādīsu niyojeti, niṭṭhānagamanañca attano vāyāmaṃ dassento aṭṭhakathāsavane ca ādaraṃ uppādayati, yathāvuttaguṇarahitena asabbaññunā desetum asakkuṇeyyatam dhammasaṅgaṇīvibhaṅgappakaraṇānaṃ dassento tattha tadaṭṭhakathāya ca sātisayaṃ gāraṃ janayati, buddhādīnañca ratanānaṃ sammāsambuddhatādiguṇe vibhāveti.

Tattha cattāri saccāni pākāṭāneva, aṭṭhārasa pana buddhadhammā evaṃ veditabbā—“atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse -pa- paccuppannaṃse -pa-. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattaṃ, sabbaṃ vacīkammaṃ -pa- sabbaṃ manokammaṃ -pa-. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā hāni. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi aphuṭaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭaṃ, natthi appaṭisaṅkhānupekkhā”ti.

Tattha **natthi davā**ti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravā**ti sahasā kiriyā natthi. **Natthi aphuṭaṃ**ti ñāṇena aphasitaṃ natthi. **Natthi vegāyitattaṃ**ti turitakiriyā natthi. **Natthi abyāvaṭaṃ**noti niratthako cittasamudācāro natthi. **Natthi appaṭisaṅkhānupekkhā**ti aññāṇupekkhā natthi. Katthaci pana “natthi dhammadesanāya hāni”ti alikhitvā “natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa, natthi sattiyā”ti likhanti.

1. Dhammasaṅgahe dhamme kusalādi ke tikadukehi saṅgahetvā te eva dhamme suttante khandhādivasena vutte vibhajitum vibhaṅgappakaraṇaṃ vuttaṃ.

Tattha saṅkhepena vuttānaṃ khandhādīnaṃ vibhajanaṃ vibhaṅgo. So so vibhaṅgo pakato adhikato yassā pāḷiyā, sā “**vibhaṅgappakaraṇaṃ**”ti vuccati. **Adhikato**ti ca vattabbabhāvena pariggahitoti attho. Tattha vibhaṅgappakaraṇassa ādibhūte khandhavibhaṅge “pañcakkhandhā rūpakkkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti idaṃ suttantabhājanīyaṃ nāma. Nanu na ettakameva suttantabhājanīyanti? Saccam, **iti**-saddena pana ādi-saddatthajotakena pakāratthajotakena vā sabbaṃ suttantabhājanīyaṃ saṅgahetvā viññāṇakkhandhoti evamādi evampakāraṃ vā idaṃ **suttantabhājanīyanti** veditabbaṃ. Atha vā ekadesena samudāyaṃ nidasseti pabbatasamuddādinidassako viya. Tattha nibbānavajjānaṃ sabbadhammānaṃ saṅgāhakattā sabbasaṅgāhakehi ca āyatanādīhi appakatarapadattā khandhānaṃ khandhavibhaṅgo ādimhi vutto.

Na tato heṭṭhāti rūpādīnaṃ vedayitādisabhāvattābhāvā yasmim̐ sabhāve atītādayo rāsī katvā vattabbā, tassa ruppanādito aññassābhāvā ca heṭṭhā gaṇanesu saṅkhatadhammānaṃ anīṭṭhānaṃ sāvasesabhāvaṃ, na heṭṭhā gaṇanamattābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Chaṭṭhassa pana kandhassa abhāvā “**na uddhan**”ti āha. Na hi savibhāgadhammehi¹ nissaṭṭassa atītādibhāvarahitassa ekassa nibbānassa rāsaṭṭho atthīti. “**Rāsimhī**”ti saddatthasahitaṃ kandha-saddassa visayaṃ dasseti. “**Guṇe paṇṇattiyam rūḷhiyan**”ti visayameva kandha-saddassa dasseti, na saddatthaṃ. Lokiyalokuttarabhedañhi sīlādiguṇaṃ nippadesena gahetvā pavattamāno kandha-saddo sīlādiguṇavisiṭṭhaṃ rāsaṭṭhaṃ dīpetīti. Keci pana “guṇaṭṭho ettha kandhaṭṭho”ti vadanti. **Dārukhandho**ti ettha pana na **kandha**-saddo paññatti-saddassa atthe vattati, tādise pana puthulāyate dārumhi dārukhandho paññatti hotīti paññattiyam̐ nipatatīti vuttaṃ. Tathā ekasmimpi viññāṇe pavatto viññāṇakkandhoti kandha-saddo na rūḷhī-saddassa atthaṃ vadati, samudāye pana niruḷho kandha-saddo tadekadese pavattamāno tāya eva rūḷhiyā pavattatīti kandha-saddo rūḷhiyam̐ nipatatīti vuttaṃ.

Rāsito guṇatoti sabbattha nissakkavacanaṃ visayasseva kandha-saddappavattiyā kāraṇabhāvaṃ sandhāya katanti veditabbaṃ. “**Rāsito**”ti imamatthaṃ

1. Sabbasavibhāgadhammehi (Ka)

saddatthavasenapi niyametvā dassetuṃ “**ayañhi khandhaṭṭho nāma piṇḍaṭṭho**”ti-ādimāha. Koṭṭhāsaṭṭhe khandhaṭṭhe chaṭṭhenapi khandhena bhavitabbaṃ. Nibbānampi hi chaṭṭho koṭṭhāsoti. Tasmā “khandhaṭṭho nāma rāsaṭṭho”ti yuttaṃ. Yesaṃ vā atītādivasena bhedo atthi, tesaṃ ruppanādilakkhaṇagavasena taṃtaṃkoṭṭhāsataṃ vuccatīti bhedarahitassa nibbānassa koṭṭhāsaṭṭhena ca khandhabhāvo na vuttoti veditabbo.

Ettāvatāti uddesamattenāti attho. **Cattāro ca mahābhūtā -pa- rūpanti** evaṃ vibhatto. Katthāti ce? Ekādasasu okāsesu. Iti-saddena nidassanatthena sabbo vibhajananayo dassito. Idañca vibhajanaṃ oḷārikādīsu cakkhāyatananti-ādivibhajanañca yathāsambhavaṃ ekādasasu okāsesu yojetabbaṃ, evaṃ vedanākkhandhādīsupi. Viññāṇakkhandho pana ekādasokāsesu purime okāsaapañcake “cakkhuvīññāṇaṃ -pa- manovīññāṇaṃ”ti chaviññāṇakāyavisesena vibhatto, na tatha manodhātu manovīññāṇadhātūti vibhajanaṃ atthi. Taṃ pana dvayaṃ manovīññāṇanti vuttanti imamattaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “**manodhātu manovīññāṇadhātū**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ pāḷinayena pañcasu khandhesu dhammaparicchedaṃ dassetvā puna aññena pakārena dassetuṃ “**apicā**”ti-ādimāha. **Etthāti** etasmim khandhaniddese.

1. Rūpakkhandhaniddesavaṇṇanā

2. **Yaṃ kiñcīti** ettha **yanti** sāmāññena aniyamanidassanaṃ, **kiñcīti** pakārantarabhedaṃ āmasitvā aniyamanidassanaṃ. Ubhayenapi atītaṃ vā -pa- santike vā appaṃ vā bahuṃ vā yādisaṃ vā tādīsaṃ vā yaṃ kiñcīti napuṃsakaniddesārahaṃ sabbaṃ byāpetvā saṅgaṇhātīti aññesupi napuṃsakaniddesārahesu pasaṅgaṃ disvā tassa adhippetatthaṃ aticca pavattito atippasaṅgassa niyamanatthaṃ “**rūpan**”ti āha. **Yaṃkiñcīti** sanipātaṃ yaṃ-saddaṃ kiṃ-saddaṃca aniyamekatthadīpanavasena ekaṃ padanti gahe tvā “**padadvayenapī**”ti vuttaṃ.

Kiñca bhikkhave rūpaṃ vadethāti tumhepi rūpaṃ rūpanti vadetha, taṃ kena kāraṇena vadethāti attho, atha vā kena kāraṇena rūpaṃ, taṃ

kāraṇaṃ vadethāti attho. Athetesu bhikkhūsu tuṇhībhūtesu bhagavā āha “**ruppatīti kho**”ti-ādi.

Bhijjatiti sītādisannipāte visadisasantānuppattidassanato purimasantānassa bhedaṃ sandhāyāha. Bhedo ca visadisatāvikārāpattīti bhijjati ti vikāraṃ āpajjati attho. Vikārāpatti ca sītādisannipāte visadisarūpuppattiyeva. Arūpakkhandhānaṃ pana atilāhuparivattito yathā rūpadhammānaṃ ṭhitikkhaṇe sītādihi samāgamo hoti, yena tattha utuno ṭhitippattassa purimasadisasantānuppādanasamatthata na hoti āhārādikassa vā, evaṃ aññehi samāgamo natthi. Saṅghaṭṭanena ca vikārāpattiyāṃ **ruppana**-saddo niruḷho, tasmā arūpadhammānaṃ saṅghaṭṭanavirahitattā rūpadhammānaṃ viya pākaṭassa vikārassa abhāvato ca “**ruppanti**”ti “**ruppanalakkhaṇā**”ti ca na vuccanti. Jighacchāpipāsāhi ruppanaṇca udaraggisannipātena hotīti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **kuppatīti** etena kattu-atthe rūpapadasiddhiṃ dasseti, **ghaṭṭiyati pīḷiyati**ti etehi kammattthe. Kopādikiriyāyeva hi ruppanakiriyāti. So pana kattubhūto kammabhūto ca attho bhijjamāno hotīti imassatthassa dassanatthaṃ “**bhijjati attho**”ti vuttaṃ. Atha vā **ruppatīti rūpanti** kammakattutthe rūpapadasiddhi vuttā. Vikāro hi ruppananti. Teneva “**bhijjati attho**”ti kammakattutthena bhijjati-saddena atthaṃ dasseti. Yaṃ pana ruppati bhijjati, taṃ yasmā kuppati ghaṭṭiyati pīḷiyati, tasmā etehi ca padehi padattho pākaṭo katoti. “**Kenaṭṭhena**”ti pucchāsabhāgavasena “**ruppanaṭṭhena**”ti vuttaṃ. Na kevalaṃ saddatthoyeva ruppanaṃ, tassa panatthassa lakkhaṇaṇca hotīti atthalakkhaṇavasena “**ruppanalakkhaṇena rūpanti pi vattum vaṭṭati**”ti āha.

Chijjivāti mucchāpattiyā muccitvā aṅgapaccaṅgānaṃ chedanavasena vā chijjivā. **Accantakhārena sītodakenā**ti atisītabhāvameva sandhāya accantakhārata vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṇṭhānaṃ udakaṃ sampattikaraṃ pathavīsandhāraṃ kappavināsa-udakaṃ viya khāraṃ bhavitum arahati. Tathā hi sati pathavī vilīyeyyāti. **Avīcimahānirayeti** sa-ussadaṃ avīcinirayaṃ vuttaṃ. Teneva “**tattha hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Petti -pa- na honti**ti evaṃvidhāpi sattā atthīti adhippāyo evaṃvidhāyeva honti ti niyamābhāvato. Evaṃ **kālakaṇṭhikādisupīti**. **Sarantā gacchantīti** sarīsapa-saddassa atthaṃ vadati.

Abhisaññūhitvāti ettha samūhaṃ katvātipi attho. **Etena sabbaṃ rūpaṃ -pa- dassitaṃ hotī**ti etena rūpakkhandha-saddassa samānādhikaraṇasamāsabhāvaṃ dasseti. Tenevāha “**na hi rūpato -pa-atthi**”ti.

3. **Pakkhipitvā**ti ettha ekādasokāsesu rūpaṃ pakkhipitvāti attho. Na hi tattha mātikaṃyeva pakkhipitvā mātikā ṭhapitā, atha kho pakaraṇappattaṃ rūpanti.

Aparo nayo -pa- ettheva gaṇanaṃ gatanti etena **atītaṃsenā**ti bhummatthe karaṇavacananti dasseti. Yena pakārena gaṇanaṃ gataṃ, taṃ dassetuṃ “**cattāro ca mahābhūtā**”ti-ādi vuttanti imasmim atthe sati mahābhūtupādāyarūpabhāvo atītakotṭhāse gaṇanassa kāraṇanti āpajjati. Na hi atītaṃsānaṃ vedanādīnaṃ nivattanatthaṃ idaṃ vacanaṃ “**yaṃ rūpaṃ**”ti eteneva tesāṃ nivattitattā, nāpi rūpassa aññappakāranivattanatthaṃ sabbappakāraṇassa tattha gaṇitattā, na ca anāgatapaccuppannākāranivattanatthaṃ atītaṃsavacanena taṃnivattanatoti. Atha pana yaṃ atītaṃsena gaṇitaṃ, taṃ **cattāro ca -pa- yarūpanti** evaṃ gaṇitanti ayamattho adhippeto, evaṃ sati gaṇanantaradassanaṃ idaṃ siyā, na atītaṃsena gaṇitappakāradassanaṃ, taṃdassane pana sati bhūtupādāyarūpappakārena atītaṃse gaṇitaṃ taṃsabhāvattāti āpannameva hoti, na ca evaṃsabhāvataṃ atītaṃse gaṇitatāya kāraṇaṃ bhavituṃ arahati evaṃsabhāvasseva paccuppannānāgatesu gaṇitattā sukhādisabhāvassa ca atītaṃse gaṇitattā, tasmā purimanayo eva yutto. Ajjhatabhiddhāniddehesupī tādiso evattho labbhatīti.

Suttantapariyāyatoti pariyāyadesanattā suttassa vuttaṃ. **Abhidhammaniddesatoti** nippariyāyadesanattā abhidhammassa nicchayena deso niddesoti katvā vuttaṃ. **Kiñcāpī**ti-ādīsu ayamadhippāyo—suttantabhājanīyattā yathā “**atītaṃ nanvāgameyyā**”ti-ādīsu¹ addhānavasena atītādibhāvova vutto, tathā idhāpi niddisitaḥ siyā. Evaṃ santepi suttantabhājanīyampi abhidhammadesanāyeva suttante vuttadhamme vicinitvā vibhajanavasena pavattāti abhidhammaniddeseneva atītādibhāvo niddiṭṭhoti.

1. Ma 3. 226, 227, 229; Khu 4. 162 piṭṭhesu.

Addhāsantatisamayakhaṇavasenāti ettha cutipaṭṭisandhiparicchinne kāle **addhā**-saddo vattatīti “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānaṃ”¹ ādisuttavasena viññāyati. “Tayome bhikkhave addhā. Katame tayo? Atīto addhā, anāgato addhā, paccuppanno addhā”²ti ettha pana paramatthato paricchiḍḍamāno addhā **niruttipathasuttavasena**³ khaṇaparicchinno yutto. Tattha hi “yaṃ bhikkhave rūpaṃ jātaṃ pātubhūtaṃ, ‘atthi’⁴ti tassa saṅkhā”⁵ti vijjamānassa paccuppannatā tato pubbe pacchā ca atītānāgatatā vuttatī. Yebhuyyena pana cutipaṭṭisandhiparicchinno **suttesu**⁶ atītādiko addhā vuttoti so eva idhāpi “**addhāvasenā**”⁷ti vutto. Sītaṃ sītassa sabhāgo, tathā uṇhaṃ uṇhassa. Yaṃ pana sītaṃ uṇhaṃ vā sarīre sannipatitaṃ santānavasena pavattamānaṃ anūnaṃ anadhikaṃ ekākāraṃ, taṃ eko utūti vuccati. Sabhāga-utuno anekantasabhāvato ekagahaṇaṃ kataṃ, evaṃ āhārepi. **Ekavīthi-ekajavanasaṃuttāhānanti** pañcachaṭṭhadvārasena vuttaṃ. **Santatisamayakathā** vipassakānaṃ upakāratthāya aṭṭhakathāsu kathitā.

Niṭṭhitahetupaccayakiccaṃ⁶, **niṭṭhitahetukiccaṃ** **aniṭṭhitapaccayakiccaṃ**, **ubhayakiccamasampattaṃ**, **sakiccakkhaṇe paccuppannaṃ**. Janako **hetu**, upatthambhako **paccayo**, tesaṃ uppādanaṃ upatthambhanaṃ **kiccaṃ**. Yathā bijassa aṅkuruppādanaṃ pathavī-ādīnaṃ tadupatthambhanaṃ kammaṃsa kaṭattārūpavipākuppādanaṃ āhārādīnaṃ tadupatthambhanaṃ, evaṃ ekekassa kalāpassa cittuppādassa ca janakānaṃ kammānantarādiṭṭhapaccayabhūtānaṃ upatthambhakānaṃ saha jātāpurejātapacchājātānaṃ kiccaṃ yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Tattha uppādakkhāṇe **hetukiccaṃ** daṭṭhabbaṃ, tīsupi khaṇesu **paccayakiccaṃ**. Pathavī-ādīnaṃ sandhāraṇādikaṃ phassādīnaṃ phusanādikaṃ attano attano kiccaṃ sakiccaṃ, tassa karaṇakkhaṇo **sakiccakkhaṇo**. Saha vā kiccena sakiccaṃ, yasmim khaṇe sakiccaṃ rūpaṃ vā arūpaṃ vā hoti, so **sakiccakkhaṇo**, tasmim khaṇe **paccuppannaṃ**.

6. **Ettakamevā**ti “tesaṃ tesaṃ”⁸ti iminā āmedītavacanena abhibhāpanatthena vuttatthameva. “Aparassa aparassā”⁹ti dīpanaṃ **aparadīpanaṃ**.

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 232; Dī 3. 181 piṭṭhesu.

3. Saṃ 2. 59 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 60 piṭṭhe.

5. Dī 3. 181; Khu 1. 232 piṭṭhesu.

6. Atikkantahetupaccayakiccaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

Pariyesatūti etena pariyesanāya anīṭṭhanāmanivattanassa akāraṇabhāvaṃ dasseti. Kammadosena hi cittavipallāsadosena ca gūṭhabhakkhapāṇādayo ummattakādayo ca pariyeseyyūṃ diṭṭhivipallāsena ca yonakādayo na ārammaṇassa pariyesitabbasabhāvattā, apariyesitabbasabhāvattā pana etassa anīṭṭhamicceva nāmantī attho.

Sampattivirahatoti rūpādīnaṃ devamanussasampattibhave kusalakammaphalatā samiddhasobhanatā ca sampatti, tabbvirahatoti attho. Tato eva taṃ na pariyesitabbanti. Sobhanāni ca kānici hatthirūpādīni akusalakammanibbattāni na tesāmyeva hatthi-ādīnaṃ sukhassa hetubhāvaṃ gacchantīti tesāṃ saṅgaṇhanatthaṃ **“akantan”**ti vuttaṃ. Tassa tasseva hi sattassa attanā katena kusalena nibbattaṃ sukhassa paccayo hoti, akusalena nibbattaṃ dukkhassa. Tasmā kammajānaṃ iṭṭhānīṭṭhatā kammakāraṇasattassa vasena yojanārahā siyā. Aṭṭhakathāyaṃ pana **“kusalakammajānaṃ anīṭṭhaṃ nāma natthī”**ti idameva vuttaṃ, na vuttaṃ **“akusalakammajānaṃ iṭṭhaṃ nāma natthī”**ti. Tena akusalakammajampi sobhanaṃ parasattānaṃ iṭṭhanti anuññātāṃ bhavissati. Kusalakammajānaṃ pana sabbesaṃ iṭṭhamevāti vadanti. Tiracchānagatānaṃ pana kesañci manussarūpaṃ amanāpaṃ, yato te disvāva palāyanti. Manussā ca devatārūpaṃ disvā bhāyanti, tesampi vipākaviññāṇaṃ taṃ rūpaṃ ārabbhā kusalavipākaṃ uppajjati, tādisassa pana puññaṃ abhāvā na tesāṃ tattha abhirati hotīti adhippāyo. Kusalakammajassa pana anīṭṭhassābhāvo viya akusalakammajassa sobhanassa iṭṭhassa abhāvo vattabbo. Hatthi-ādīnampi hi akusalakammajānaṃ manussānaṃ akusalavipākasseva ārammaṇaṃ, kusalakammajānaṃ pana pavatte samuṭṭhitaṃ kusalavipākassa. Iṭṭhārammaṇena pana vomissakattā appakaṃ akusalakammajānaṃ bahulaṃ akusalavipākupattiyaṃ kāraṇaṃ na bhavissatīti sakkā vattunti. Vipākaṃ pana katthaci na sakkā vañcetunti vipākavasena iṭṭhānīṭṭhārammaṇavavattānaṃ suṭṭhu vuttaṃ. Tasmā taṃ anugantvā sabbattha iṭṭhānīṭṭhatā yojetabbā.

Anīṭṭhā pañca kāmagaṇāti kasmā vuttaṃ, nanu **“cakkhuviññeyyāni rūpāni iṭṭhāni”**ti¹ evamādinā iṭṭhāneva rūpādīni **“kāmagaṇā”**ti vuttānīti?

1. Ma 1. 119; Ma 2. 117; Ma 3. 155; Saṃ 3. 18 piṭṭhesu.

Kāmaguṇasadisēsu kāmaguṇavohārato, sadisatā ca rūpādibhāvoyeva, na iṭṭhatā. “Aniṭṭhā”ti vā vacanena akāmaguṇatā dassitāti kāmaguṇavisabhāgā rūpādayo “kāmaguṇā”ti vuttā asive “sivā”ti vohāro viya. Sabbāni vā iṭṭhāniṭṭhāni rūpādīni taṇhāvattathubhāvato kāmaguṇāyeva. Vuttañhi “rūpā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ”ti-ādi¹. Atisayena pana kāmanīyattā suttesu “kāmaguṇā”ti iṭṭhāni rūpādīni vuttānīti.

Dvīsupi hīnapaṇītapadesu “**akusalakammajavasena kusalakammajavasenā**”ti vacanaṃ “**tesaṃ tesaṃ sattānaṃ**”ti sattavasena niyametvā vibhajitattā, ayañcattho”**tesaṃ tesaṃ**”ti avayavayoge sāmivacanaṃ katvā vuttoti veditabbo. Sattasantānapariyāpannesu kammajaṃ viṣiṭṭhanti “**kammajavasenā**”ti vuttaṃ. Yadi pana tehi tehi etasmiṃ atthe **tesaṃ tesanti** sāmivacanaṃ, visayavisayīsambandhe vā, na kammajavaseneva rūpādīni vibhattāni, sabbesaṃ pana indriyabaddhānaṃ vasena vibhattānīti viññāyanti. Ettha ca pākāṭehi rūpādīhi nayo dassitoti cakkhādīsipi hīnapaṇītatā yojetabbā.

Manāpapariyantanti manāpaṃ pariyaṇtaṃ mariyādābhūtaṃ pañcasu kāmaguṇesu vadāmīti attho. Kiṃ kāraṇanti? Yasmā te ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā, yassa yeva manāpā, tassa teva paramā, tasmā tassa tassa ajjhāsayaavasena kāmaguṇānaṃ paramatā hoti, na tesaṃyeva sabhāvato.

Evanti imasmiṃ sutte vuttanayena. Ekasmiṃyeva assādanakujjhanato ārammaṇasabhāvasseva iṭṭhāniṭṭhābhāvato aniṭṭhaṃ “iṭṭhan”ti gahaṇato ca, iṭṭhaṃ “aniṭṭhan”ti gahaṇato ca **iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ natthīti** attho. **Saññāvipallāsena cāti**-ādinā nibbāne viya aññesu ārammaṇesu saññāvipallāsena iṭṭhāniṭṭhaggahaṇaṃ hoti. Pittummattādīnaṃ khīrasakkarādīsū dosussadasamuṭṭhitasaññāvipallāsavasena tittaggahaṇaṃ viyāti imamatthaṃ sandhāya manāpapariyantatā vuttāti dasseti.

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu.

Vibhattaṃ atthīti ca vavatthitaṃ atthīti attho, aṭṭhakathācariyehi vibhattaṃ pakāsitaṃ vā. Tañca majjhimakasattassa vasena vavatthitaṃ pakāsitañca, aññesañca vipallāsavasena idaṃ iṭṭhaṃ anīṭṭhañca hotīti adhippāyo. Evaṃ vavatthitassa paṇiṭṭhāniṭṭhassa anīṭṭhaṃ iṭṭhanti ca gahaṇe na kevalaṃ saññāvipallāsova kāraṇaṃ, dhātukkhobhavasena indriyavikārāpatti-ādinā kusalākusalavipākupattihetubhāvopīti sakkā vattuṃ. Tathā hi sītudakaṃ ghammābhitattānaṃ kusalavipākassa kāyaviññāṇassa hetu hoti, sītābhibhūtānaṃ akusalavipākassa. Tūlapicusamphasso vaṇe dukkho nivaṇe sukho, mudutaruṇahatthasambāhanañca sukhaṃ uppādeti, teneva hatthena paharaṇaṃ dukkhaṃ, tasmā vipākavasena ārammaṇavavatthānaṃ yuttaṃ.

Kiñcāpīti-ādinā satipi saññāvipallāse buddharūpadassanādīsu kusalavipākasappa gūthadassanādīsu ca akusalavipākassa uppattiṃ dassento tena vipākena ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭhataṃ dasseti. Vijjamānēpi saññāvipallāse ārammaṇena vipākaniyamadassanaṃ ārammaṇaniyamadassanaatthameva katanti.

Apica dvāravasenapīti-ādinā dvārantare dukkhassa sukhassa ca paccayabhūtassa dvārantare sukhadukkhavipākuppadānato vipākena ārammaṇaniyamadassanaena ekasmiṃyeva ca dvāre samānasappa maṇiratanādiphoṭṭhabbassa saṇikaṃ phusane pothane ca sukhadukkhuppadānato vipākavasena iṭṭhāniṭṭhatā dassitāti viññāyati.

Heṭṭhimanayoti majjhimakasattassa vipākassa ca vasena vavatthitaṃ ārammaṇaṃ gahetvā “tesaṃ tesaṃ sattānaṃ uññātan”¹ti ca ādināvuttanayo. **Sammutimanāpanti** majjhimakasattassa vipākassa ca vasena sammataṃ vavatthitaṃ manāpaṃ, taṃ pana sabhāveneva vavatthitanti abhinditabbatova na bhindatīti adhippāyo. Saññāvipallāse na nerayikādīhipi puggalehi manāpanti gahitaṃ puggalamānāpaṃ “**taṃ taṃ vā panā**”ti-ādinā bhindati. Vemānikapetarūpampi akusalakammajattā kammakāraṇādīdukkhavatthubhāvato ca “manussarūpato hīna”ti vuttaṃ.

1. Abhi 2. 2 piṭṭhe.

7. Oḷārikarūpānaṃ vatthārammaṇapaṭighātavasena supariḡgahitatā, sukhumānaṃ tathā abhāvato duppariḡgahitatā ca yojetabbā. Duppariḡgahaṭṭheneva lakkhaṇaduppaṭivijjhanatā daṭṭhabbā. **Dasavidhanti** “dūre”ti avuttassa dassanatthaṃ vuttaṃ. Vuttampi pana okāsato dūre hotiyeva.

Heṭṭhimanayoti “itthindriyaṃ -pa- idaṃ vuccati rūpaṃ santike”ti¹ evaṃ lakkhaṇato dvādasahatthavasena vavatthita-okāsato ca dassetvā niyyātitanayo. So lakkhaṇokāsavasena dūrasantikena saha gahetvā niyyātittatā **bhindamāno** missakaṃ karonto **gato**. Atha vā **bhindamānoti** sarūpadassanena lakkhaṇato yevāpanakena okāsototi evaṃ lakkhaṇato okāsato ca visuṃ karonto gatoti attho. Atha vā lakkhaṇato santikadūrānaṃ okāsato dūrasantikabhāvakaraṇena santikabhāvaṃ bhinditvā dūrabhāvaṃ, dūrabhāvaṃca bhinditvā santikabhāvaṃ karonto pavattoti **“bhindamāno gato”**ti vuttaṃ. **Idha panāti** “taṃ taṃ vā pana rūpaṃ upādāya upādāyā”ti idha purimanayena lakkhaṇato dūraṃ okāsato santikabhāvakaraṇena na bhindati bhagavā, na ca okāsadūrato visuṃ karaṇena, nāpi okāsadūrena vomissakakaraṇenāti attho. Kiṃ pana karotīti? Okāsato dūrameva bhindati. Ettha pana na pubbe vuttanayena tidhā attho daṭṭhabbo. Na hi okāsato dūraṃ lakkhaṇato santikaṃ karoti, lakkhaṇato vā visuṃ tena vā vomissakanti. Okāsato dūrassa pana okāsatova santikabhāvakaraṇaṃ idha “bhedanan”ti veditabbam. **Idha pana na lakkhaṇato dūraṃ bhindatīti** etthāpi vā na pubbe vuttanayena tidhā bhedassa akaraṇaṃ vuttaṃ, lakkhaṇato santikadūrānaṃ pana lakkhaṇato upādāyupādāya dūrasantikabhāvo natthīti lakkhaṇato dūrassa lakkhaṇatova santikabhāvakaraṇaṃ lakkhaṇato dūrassa abhedananti daṭṭhabbam. Purimanayo viya ayaṃ nayo na hotīti ettakameva hi ettha dassetīti bhindamānoti ettha ca aññathā bhedanāṃ vuttaṃ, bhedanāṃ idha ca aññathā vuttanti.

Rūpakkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 2, 3 piṭṭhesu.

2. Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā

8. Cakkhādayo pasādā oḷārikamanomayattabhāvapariyāpannā kāyavohāraṃ arahantīti tabbatthukā adukkhamasukhā “**kāyikā**”ti pariyāyena vuttā, na kāyapasādavatthukattā. Na hi cakkhādayo kāyapasādā hontīti. **Santativasena khaṇādivasena cāti** ettha addhāsamayavasena atītādibhāvassa avacanaṃ sukhādivasena bhinnāya atītādibhāvavacanato. Na hi sukhāyeva addhāvasena samayavasena ca atītādikā hoti, tathā dukkhā adukkhamasukhā ca kāyikacetasikādibhāvena bhinnā. Tena vedanāsamudayo addhāsamayavasena atītādibhāvena vattabbataṃ arahati samudāyassa tehi paricchinditabbattā, vedanekadesā pana ettha gahitāti te santatikhaṇehi paricchedaṃ arahanti tattha tathāparicchinditabbānaṃ gahitattāti. Ekasantatiyaṃ pana sukhādi-anekebhedasabbhāvena tesu yo bhedo paricchinditabbabhāvena gahito, tassa ekappakārassa pākaṭassa paricchedikā taṃsahitadvārāmbanappavattā, avicchedena taduppāda-keka-vidhavisayasamāyogappavattā ca santati bhavituṃ arahatīti tassa bhedantaraṃ anāmasitvā paricchedakabhāvena gahaṇaṃ kataṃ. Lahuparivattino vā dhammā parivattaneneva paricchedaṃ arahantīti santatikhaṇavasena paricchedo vutto. **Pubbantāparantamajjhagatāti** etena hetupaccayakiccavasena vuttanayaṃ dasseti.

11. Kilesaggisampayogato **sadarathā**. Etena sabhāvato oḷārikataṃ dasseti, **dukkhavipākattṛṇatī** etena oḷārikavipākanipphādanena kiccato. Kammavegakkhittā kammaṭṭhāpibaddhabhūtā ca kāyakammādi-byāpāravirahato nirussāhā vipākā, sa-ussāhā ca kiriyā avipākā. Savipākā ca sagabbhā viya oḷārikatī tabbipakkhato avipākā **sukhumātī** vuttā.

Asātattṛṇatī amadhuraṭṭhena. Tena sātapaṭipakkhaṃ anīṭṭhasabhāvaṃ dasseti. **Dukkhatṛṇatī** dukkhamaṭṭhena. Tena dukkhānaṃ santāpanakiccaṃ dasseti. “Yāyaṃ bhante adukkhamasukhā vedanā, santasmim esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā”ti¹ vacanato **adukkhamasukhā** pharaṇasabhāvavirahato asantānaṃ

1. Ma 2. 59; Saṃ 2. 423 piṭṭhesu.

kāmarāgapatiḥānusayānaṃ anusayanassa aṭṭhānattā **santā**, sukhe nikantiṃ pariyādāya adhigantabbattā padhānabhāvaṃ nīṭāti **paṇīṭāti**. Tathā anadhigantabbā ca kāmāvacarajāti-ādisaṅkaraṃ akatvā samānajātiyaṃ ñāṇasampayuttavippayuttādike samānabhede sukhato paṇīṭāti yojetabbā. Upabrūhitānaṃ dhātūnaṃ paccayabhāvena sukhā **khobheti** vibādhitānaṃ paccayabhāvena dukkhā ca. Ubhayampi kāyaṃ byāpentaṃ viya uppajjati **pharati**. **Madayamānanti** madam karontaṃ. **Chādayamānanti** icchaṃ uppādentam, avattharamānaṃ vā. Ghammābhitattassa sītodakaghaṭṭena āsittassa yathā kāyo upabrūhito hoti, evaṃ sukhāsamaṅginopīti katvā **“āsiṅcamānaṃ viyā”**ti vuttaṃ. **Ekattanimitteyevāti** pathavīkasiṇādike ekasabhāve eva nimitte. **Caratīti** nānāvajjane javane vedanā viya vipphandanarahitattā **sukhumā**.

Adhippāye akusalatāya **akovido**. **Kusalattike -pa- āgatattāti** “kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā”ti evaṃ āgatattā. Bhūmantarabhede dassetuṃ **“yampī”**ti-ādi āraddhaṃ. **Iminā nīhārenāti** etena “kāmāvacarasukhato kāmāvacarupekkhā sukhumā”ti-ādinaṃ sabhāvādibhedena ca oḷārikasukhumabhāvaṃ tatra tatreva kathento na bhindatīti nayaṃ dasseti.

Lokiyalokuttaramissakā kathitā, tasmā ekantapaṇīte hīnapaṇītānaṃ uddhaṭattā evameva ekantahīne ca yathāsambhavaṃ hīnapaṇītatā uddharitabbāti anuññātāṃ hotīti ubhayattha taduddharaṇe na kukkucāyitabbanti attho.

Akusalānaṃ kusalādīhi sukhumattābhāvato pāḷiyā āgatassa aparivattanīyabhāvena **“hetṭhimanayo na oloketabbo”**ti vuttanti vadanti, taṃtaṃvāpanavasena kathanepi parivattanaṃ natthīti na parivattanaṃ sandhāya “hetṭhimanayo na oloketabbo”ti vuttaṃ, hetṭhimanayassa pana vuttattā avuttanayaṃ gahetvā “taṃ taṃ vā panā”ti vuttuṃ yuttanti “hetṭhimanayo na oloketabbo”ti vuttanti veditabbo. Bahuvipākā akusalā dosussannatāya **oḷārikā**, tathā appavipākā kusalā. Mandadosattā appavipākā akusalā **sukhumā**, tathā bahuvipākā kusalā ca. Oḷārikasukhumanikantivatthubhāvato kāmāvacarādīnaṃ

oḷārikasukhumatā. Sāpīti bhāvanāmayāya bhedanena dānamayasīlamayānañca paccekam bhedanam nayato dassitanti veditabbam. **Sāpīti** vā tividhāpīti yojetabbam.

13. Jāti-ādivasena asamānakotṭhāsata **visabhāgaṭṭho.**

Dukkhavipākatādivasena asadisakiccatā, asadisasabhāvatā vā **visamsaṭṭho**, na asampayogo. Yadi siyā, dūravipariyāyena santikam hotīti samsaṭṭhaṭṭhena santikatā āpajjati, na ca vedanāya vedanāsampayogo atthi. Santikapadavaṇṇanāya ca “sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena cā”ti vakkhatīti vuttanayeneva attho veditabbo.

Na dūrato santikam uddharitabbanti kasmā vuttam, kim yathā santikato akusalato akusalā dūreti uddharīyati, tathā tato dūrato kusalato kusalā santiketi uddharitum na sakkāti? Na sakkā. Tathā hi sati kusalā kusalāya santiketi katvā santikato santikatā eva uddharitā siyā, tathā ca sati santikasantikataratāvacanameva āpajjati, upādāyupādāya dūrasantikatāva idha vuccati, tasmā dūrato dūruddharaṇam viya santikato santikuddharaṇaṇca na sakkā katum dūradūrataratāya viya santikasantikataratāya ca anadhippetattā. Atha pana vadeyya “na kusalā kusalāya eva santiketi uddharitabbā, atha kho yato sā dūre, tassā akusalāyā”ti, tañca natthi. Na hi akusalāya kusalā kadāci santike atthīti. Athāpi vadeyya “yā akusalā kusalāya santike, sā tato dūrato kusalato uddharitabbā”ti, tadapi natthi. Na hi kusale akusalā atthi, yā tato santiketi uddhariyeyya, tasmā idha vuttassa dūrassa dūrato accantavisabhāgattā dūre santikam natthīti na sakkā dūrato santikam uddharitum, santike panidha vutte bhinne tattheva dūram labbhatīti āha “**santikato pana dūram uddharitabban**”ti.

Upādāyupādāya dūrato ca santikam na sakkā uddharitum. Lobhasahagatāya dosasahagatā dūre lobhasahagatā santiketi hi vuccamāne santikatova santikam uddharitam hoti. Tathā dosasahagatāya lobhasahagatā dūre dosasahagatā santiketi

etthāpi sabhāgato sabhāgantarassa uddhaṭṭā, na ca sakkā “lobhasahagatāya dosasahagatā dūre sā eva ca santike”ti vattum dosasahagatāya santikabhāvassa akāraṇattā, tasmā visabhāgatā bhedaṃ aggahetvā na pavattatīti sabhāgābyāpakattā dūratāya dūrato santikuddharaṇaṃ na sakkā kātum. Na hi dosasahagatā akusalasabhāgaṃ sabbaṃ byāpetvā pavattatīti. Sabhāgatā pana bhedaṃ antogadhaṃ katvā pavattatīti visabhāgābyāpakattā santikatāya santikato dūruddharaṇaṃ sakkā kātum. Akusalatā hi lobhasahagatādisabbavisabhāgābyāpikāti. Tenāha “**na dūrato santikaṃ uddharitabban**”ti-ādi.

Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā

17. **Cakkhusamphassajā saññā**ti ettha yadipi vatthuto phassassa nāmaṃ phassato ca saññāya, vatthuvissitṭhaphassena pana vissitṭhasaññā vatthunā ca vissitṭhā hoti phassassa viya tassāpi tabbatthukattāti “**vatthuto nāman**”ti vuttaṃ. **Paṭighasamphassajā saññā**ti etthāpi yathā phasso vatthārammaṇapaṭighaṭṭanena uppanno, tathā tato jātasaññāpīti “**vatthārammaṇato nāman**”ti vuttaṃ. Ettha ca paṭighajo samphasso, paṭighaviññeyyo vā samphasso **paṭighasamphassoti** uttarapadalopaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ.

Viññeyyabhāve vacanaṃ adhikicca pavattā, vacanādhīnā vā arūpakkhandhā, adhivacanaṃ vā etesaṃ pakāsaṇaṃ atthīti “adhivacanā”ti vuccanti, tatojo samphasso adhivacanasamphasso, samphassoyeva vā yathāvuttehi atthehi adhivacano ca samphasso cāti adhivacanasamphasso, adhivacanaṃ viññeyyo vā samphasso adhivacanasamphasso, tato, tasmim vā jātā **adhivacanasamphassajā**. Pañcadvārikasamphassepī yathāvutto attho sambhavatīti tena pariyāyena tato jāpi saññā “**adhivacanasamphassajā**”ti vuttā. Yathā pana aññappakārāsambhavato manosamphassajā nipariyāyena “adhivacanasamphassajā”ti vuccati, na evaṃ ayaṃ paṭighasamphassajā āveṇikappakārantarāsambhavatoti adhippāyo.

Yadi evaṃ cattāro khandhāpi yathāvuttasamphassato jātattā
 “adhivacanasamphassajā”ti vattum yuttā, saññāva kasmā evaṃ vuttāti?
 Tiṇṇaṃ khandhānaṃ atthavasena attano pattampi nāmaṃ yattha
 pavattamāno adhivacanasamphassaja-saddo niruḷhatāya dhammābhilāpo
 hoti, tassā saññāya eva āropetvā sayam nivattanam hoti. Tenāha **“tayo hi
 arūpino khandhā”**ti-ādi. Atha vā saññāya paṭighasamphassajāti aññampi
 viṣiṭṭhaṃ nāmaṃ atthīti adhivacanasamphassajānāmaṃ tiṇṇameva
 khandhānaṃ bhavitum arahati. Te pana attano nāmaṃ saññāya datvā
 nivattāti imamattaṃ sandhāyāha **“tayo hi arūpino khandhā”**ti-ādi.
Pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānitum sakkāti idam tena tenādhippāyena
 hatthavikārādikaraṇe tadadhippāyavijānananimittabhūtā viññatti viya rajjivā
 olokanādīsu rattatādivijānananimittaṃ olokanam
 cakkhuviññānavisayasamāgame pākaṭam hotīti taṃsampayuttāya saññāyapi
 tathāpākaṭabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ.

Rajjivā olokanādivasena pākaṭa javanappavattā bhavitum arahatīti
 etissā āsaṅkāya nivattanatthaṃ **“pasādavatthukā evā”**ti āha. **Aññaṃ
 cintentanti** yaṃ pubbe tena cintitaṃ ñātaṃ, tato aññaṃ cintentanti attho.

Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā

20. **Heṭṭhimakoṭiyāti** ettha bhummaniddesova. Tattha hi padhānaṃ
 dassitanti. Yadi evaṃ uparimakoṭiyā taṃ na dassitanti āpajjatīti? Nāpajjati
 uparimakoṭigatabhāvena vinā heṭṭhimakoṭigatabhāvābhāvato. Heṭṭhimakoṭi
 hi sabbabyāpikāti. Dutiye karaṇaniddeso, heṭṭhimakoṭiyā āgatāti sambandho.
 Purimepi vā “heṭṭhimakoṭiyā”ti yaṃ vuttaṃ, taṃca
 padhānasāṅkhāradasanavasena sambandhakaraṇena karaṇaniddesova.
Taṃsampayuttā saṅkhārāti ekūnapaññāsappabhede saṅkhāre āha. **Gahitāva
 honti** tappaṭibaddhattā.

Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Samuggama-saddo sañjātiyaṃ ādi-uppattiyaṃ niruḷho.

Taṃtaṃpaccayasamāyoge hi purimabhavasāṅkhātā purimantato uddhaṅgamaṇaṃ **samuggamo**, sandhiyaṃ vā paṭisandhiyaṃ uggamo **samuggamo**. So pana yattha pañcakkhandhā paripuṇṇā samuggacchanti, tattheva dassito. Etena nayena aparipuṇṇakhandhasamuggamo ekavokārakatuvokāresu sakkā viññātunti. Atha vā yathādhigatānaṃ pañcannampi khandhānaṃ saha uggamo uppatti **samuggamo**. Etasmiṃ atthe vikaluppatti asaṅgahitā hoti. Himavantappadese jātimaṇṭa-ḷakalomāṃ **jāti-unṇā**. **Sappimaṇḍabindū**ti evaṃ etthāpi **bindu**-saddo yojetabbo. **Evaṃvaṇṇappaṭibhāganti** evaṃvaṇṇaṃ evaṃsaṇṭhānaṃca. Paṭibhajaṇaṃ vā **paṭibhāgo**, sadisaṭṭabhajaṇaṃ sadisaṭṭapattīti attho. Evaṃvidho vaṇṇappaṭibhāgo etassāti **evaṃvaṇṇappaṭibhāgaṃ**.

Santatisīsānīti santatimūlāni, santatikoṭṭhāsā vā.

Anekindriyasamāhārabhāvato hi padhānaṅgaṃ “sīsaṇ”ti vuccati, evaṃ vatthudasakādikoṭṭhāsā anekarūpasamudāyabhūtā “sīsānī”ti vuttānīti.

Pañcakkhandhā paripuṇṇā **hontī**ti gaṇanāpāripūriṃ sandhāya vuttaṃ, na tassa tassa khandhassa paripuṇṇataṃ. Kammasamuṭṭhānapaveṇiyā vuttattā “utucittāhārajaṇaveṇī ca ettakaṃ kālāṃ atikkamitvā hotī”ti-ādinā vattabbā siyā, taṃ pana “pubbāparato”ti ettha vakkhatīti akathetvā kammajaṇaveṇī ca na sabbā vuttāti avuttaṃ dassetuṃ opapāṭikasamuggamo nāma dassito. **Evaṃ -pa- pañcakkhandhā paripuṇṇā** **hontī**ti paripuṇṇāyatanānaṃ vasena nayo dassito, aparipuṇṇāyatanānaṃ pana kāmāvacarānaṃ rūpāvacarānaṃ parihīnāyatanassa vasena santatisīsahāni veditabbā.

Pubbāparatoti ayaṃ vicāraṇā na pañcannaṃ khandhānaṃ uppattiyaṃ, atha kho tesāṃ rūpasamuṭṭhāpaneti daṭṭhabbā. Taṃ dassento āha “**evaṃ panā**”ti-ādi. **Apacchā-apure uppannesū**ti etena saṃsayakāraṇaṃ dasseti. Sahuppannesu hi idameva paṭhamaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti, idaṃ pacchāti adassitaṃ na sakkā viññātum. Ettha ca “pubbāparato”ti etissā vicāraṇāya vatthubhāvena paṭisandhiyaṃ uppannā pavattā pañcakkhandhā gahitā. Tattha ca

niddhāraṇe bhummaniddesoti “**rūpaṃ paṭhamam rūpaṃ samuṭṭhāpeti**”ti āha. Aññathā bhāvenabhāvalakkhaṇatthe bhummaniddese sati rūpassa rūpasamuṭṭhāpanakkhaṇe kammassapi rūpasamuṭṭhānaṃ vadantīti ubhayanti vattabbaṃ siyāti. Rūpārūpasantatiṇca gahetvā ayaṃ vicāraṇā pavattāti “**rūpaṃ paṭhamam rūpaṃ samuṭṭhāpeti**”ti vuttaṃ. Aññathā paṭisandhikkhaṇe eva vijjamāne gahetvā vicāraṇāya kariyamānāya arūpassa rūpasamuṭṭhāpanameva natthīti pubbāparasamuṭṭhāpanavicāraṇāva idha na upapajjatīti vattabbaṃ siyāti. **Vatthu uppādakkhaṇe dubbalam hotīti** sabbarūpanaṃ uppādakkhaṇe dubbalataṃ sandhāya vuttaṃ. Tadā hi taṃ pacchājātapaccayarahitaṃ āhārādīhi ca anupatthaddhanti “dubbalan”ti vuttaṃ. **Kammavegakkhittattāti** idaṃ satipi bhavaṅgassa kammajabhāve sāyaṃ vipākasantati paṭisandhikkhaṇe purimabhavaṅgasamuṭṭhāpakato aññena kammunā khittā viya appatīṭṭhitā, tato paraṇca samānasantatiyaṃ anantarapaccayaṃ purejātapaccayaṇca labhitvā patīṭṭhitāti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ.

Paveṇī ghaṭiyatīti cakkhādivatthusantati ekasmiṃ vijjamāne eva aññassa nirodhupattivasena ghaṭiyati, na cutipaṭisandhinissayavattūnaṃ viya vicchedappavattīti attho. **Āngatoti** jhānaṅgato. Jhānaṅgāni hi cittaṇa saha rūpasamuṭṭhāpakāni, tesam anubaladāyakāni maggaṅgādīni tesu vijjamānesu visesarūpappavattidassanato. Atha vā yāni cittaṅgāni cetanādīni cittassa rūpasamuṭṭhāpane āṅgabhāvaṃ sahāyabhāvaṃ gacchanti, tesam baladāyakehi jhānaṅgādīhi aparīhīnanti attho. Tato parīhīnattā hi cakkhuviññāṇādīni rūpaṃ na samuṭṭhāpentīti. Yo pana vadeyya “paṭisandhicittena saha jātavattu tassa ṭhitikkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca purejātanti katvā paccayavekallābhāvato tasmim khaṇadvaye rūpaṃ samuṭṭhāpetū”ti, taṃ nivārento āha “**yadi hi cittaṇ**”ti-ādi. Tattha ṭhitibhaṅgakkhaṇesupi tesam dhammānaṃ vatthu purejātaṃ na hotīti na vattabbamevetanti anujāni, tatthāpi dosaṃ dasseti. Yadi tadā rūpaṃ samuṭṭhāpeyya, tava matena paṭisandhicittampi samuṭṭhāpeyya, tadā pana rūpuppādanameva natthi. Yādā ca rūpuppādanaṃ, tadā uppādakkhaṇe tava matenapi paccayavekallameva paṭisandhikkhaṇe purejātanissayābhāvato, tasmā **paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpetīti** ayamettha adhippāyo. Uppādakkhaṇe aṭṭha rūpāni

gahetvā utṭhahati. Kasmā? Arūpadhammānaṃ anantarā dipaccayavasena savegānaṃ paripuṇṇabalānameva uppattito.

Avisayatāyāti agatapubbassa gāmassa āgantukassa avisayabhāvato.
Appahutatāyāti tattha tassa anissarabhāvato. **Cittasamuṭṭhāna -pa- ṭhitānī**ti idaṃ yehākārehi cittasamuṭṭhānarūpānaṃ cittacetāsikā paccayā honti, tehi sabbehi paṭisandhiyaṃ cittacetāsikā samatimsakammajārūpānaṃ yathāsambhavaṃ paccayā hontīti katvā vuttaṃ.

Vaṭṭamūlanti taṇhā avijjā vuccati. Cuticittena uppajjamānaṃ rūpaṃ tato purimatarehi uppajjamānaṃ viya na bhavantare uppajjatīti vaṭṭamūlassa vūpasantattā anuppatti vicāretabbā.

Rūpassa natthitāyāti rūpānaṃ nissaraṇattā arūpassa, virāgavasena pahīnattā uppādetabbassa abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Rūpokāse vā rūpaṃ atthīti katvā rūpapaccayānaṃ rūpuppādanaṃ hoti, arūpaṃ pana rūpassa okāso na hotīti yasmiṃ rūpe sati cittaṃ aññaṃ rūpaṃ uppādeyya, tadeva tattha natthīti attho. Purimarūpassapi hi paccayabhāvo atthi puttassa pitisadisatādassanatoti.

Utu pana paṭhamānaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe samuṭṭhāpanatoti adhippāyo. **Utu nāma cesa dandhanirodhoti**-ādi utussa ṭhānakkhaṇe uppādane kāraṇadassanatthaṃ arūpānaṃ uppādakāladassanatthaṃ vuttaṃ. Dandhanirodhattā hi so ṭhitikkhaṇe balavāti tadā rūpaṃ samuṭṭhāpeti, tasmīṃ dharante eva khippanirodhattā soḷasasu cittesu uppannesu paṭisandhi-anantaraṃ cittaṃ utunā samuṭṭhite rūpe puna samuṭṭhāpetīti adhippāyo. **Tasmīṃ dharante eva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhantīti** etena pana vacanena yadi uppādanirodhakkhaṇā dharamānakkhaṇe eva gahitā, “soḷasacittakkhaṇāyukaṃ rūpaṃ”ti vuttaṃ hoti, athuppādakkaṇaṃ aggahetvā nirodhakkhaṇova gahito, “sattarasacittakkhaṇāyukan”ti, sace nirodhakkhaṇaṃ aggahetvā uppādakkaṇo gahito, “adhikasōḷasacittakkhaṇāyukan”ti, yadi pana uppādanirodhakkhaṇā dharamānakkhaṇe na gahitā, “adhikasattarasacittakkhaṇāyukan”ti. Yasmā pana “**tesu**

paṭisandhi-anantaran”ti paṭisandhipi tassa dharamānakkhaṇe uppannesu gahitā, tasmā uppādakkaṇo dharamānakkhaṇe gahitoti nirodhakkhaṇe aggahite adhikasolaṣacittakkhaṇāyukatā vakkhamānā, gahite vā solaṣacittakkhaṇāyukatā adhippetāti veditabbā.

Ojā kharāti savatthukaṃ ojaṃ sandhāyāha. Sabhāvato sukhumāya hi ojāya vatthuvaseṇa atthi oḷārikasukhumatāti.

Cittañcevēti cittassa pubbaṅgamatāya vuttaṃ, taṃsāmpayuttakāpi pana rūpasamuṭṭhāpakā hontīti. Yathāha “hetū hetusāmpayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti-ādi¹. **Cittanti** vā cittuppādaṃ gaṇhāti, na kammacetanaṃ viya ekadhammameva avijjamānaṃ. Kammasamuṭṭhānaṃ taṃsāmpayuttehipi samuṭṭhitaṃ hotūti ce? Na, tehi samuṭṭhitabhāvassa avuttattā, avacanaṃ tesāṃ kenaci paccayena paccayabhāvābhāvato.

Addhānaparicchedatoti kālaparicchedato. Tattha “sattarasa cittakkhaṇā rūpassa addhā, rūpassa sattarasamo bhāgo arūpassā”ti eso addhānaparicchedo adhippeto. **Paṭisandhikkhaṇeti** idaṃ nayadassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ tato pararūpārūpānaṃ sahuppattisabbhāvato, na paṇetaṃ paṭisandhikkhaṇe asahuppatti-abhāvaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ, paṭisandhicittassa ṭhitibhaṅgakkhaṇesupi rūpuppattiṃ sayameva vakkhatīti. Phalappattanidassanena ca rūpārūpānaṃ asamānakālaṃ nidasseti, na sahuppādaṃ tadatthaṃ anāraddhattā. Sahuppādena pana asamānakālatā sukhadīpanā hotīti taṃdīpanatthameva sahuppādaggaṇaṃ.

Yadi evaṃ rūpārūpānaṃ asamānaddhattā arūpaṃ ohāya rūpassa pavatti āpajjatīti etassā nivāraṇatthamāha “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi. **Ekappamāṇāvāti** nīrantaraṃ pavattamānesu rūpārūpadhammesu nicchiddeṣu arūparahitaṃ rūpaṃ, rūparahitaṃ vā arūpaṃ natthīti katvā vuttaṃ. Ayaṇa kathā pañcavokāre kammajarūpappavattiṃ nibbānapaṭibhāganīrodhasamāpattirahitaṃ sandhāya katāti daṭṭhabbā. **Pade padanti** attano pade eva padaṃ nikkhipanto viya lahuṃ lahuṃ akkamitvāti attho. **Anohāyāti** yāva cuti,

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

tāva avijahitvā, cutikkhaṇe pana saheva nirujjhaṇṭi. Yasmiṇcaddhāne aññamaññaṃ anohāya pavatti, so ca paṭisandhicutiparicchinno ukkaṃsato etesaṃ addhāti. **Evanti** etena pubbe vuttaṃ avakaṃsato addhāpakāraṃ imaṃca saṅgaṇhātīti daṭṭhabbaṃ.

Ekuppādanānānirodhatoti etaṃ dvayamapi saha gahetvā rūpārūpānaṃ “ekuppādanānānirodhato”ti eko daṭṭhabbākāro vuttoti daṭṭhabbo. Evaṃ ito paresupi. **Pacchimakammajaṃ ṭhapetvāti** tassa cuticcitena saha nirujjhanato nānānirodho natthīti katvā vuttanti vadanti. Tassa pana ekuppādopi natthi heṭṭhā soḷasake pacchimassa bhaṅgakkhaṇe uppattivacanato. Yadi pana yassa ekuppādanānānirodhā dvepi na santi, taṃ ṭhapetabbaṃ. Sabbampi cittassa bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ ṭhapetabbaṃ siyā, pacchimakammajassa pana uppattito parato cittesu pavattamānesu kammajarūpassa anuppattito vajjetabbaṃ gahetabbaṃca tadā natthīti “pacchimakammajaṃ ṭhapetvā”ti vuttanti veditabbaṃ. Tato pubbe pana aṭṭhacattālīsakammajarūpapaveṇī atthīti tattha yaṃ cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ, taṃ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhaṇṭi “ekuppādanānānirodhan”ti gahetvā ṭhitibhaṅgakkhaṇesu uppannarūpāni vajjetvā evaṃ ekuppādanānānirodhato veditabbāti yojanā katāti daṭṭhabbā. Tañhi rūpaṃ arūpena, arūpaṃca tena ekuppādanānānirodhanti. Tattha saṅkhalikassa viya sambandho paveṇīti katvā aṭṭhacattālīsakammajiyavacanāṃ kataṃ, aññathā ekūnapaññāsakammajiyavacanāṃ kattabbaṃ siyā.

Nānuppāda -pa- pacchimakammajena dīpetabbāti tena sudīpanattā vuttaṃ. Etena hi nayena sakkā tato pubbepi ekassa cittassa bhaṅgakkhaṇe uppannarūpaṃ aññassapi bhaṅgakkhaṇe eva nirujjhaṇṭi taṃ arūpena, arūpaṃca tena nānuppādaṃ ekanirodhanti viññātunti. Ubhayatthāpi pana aññassa cittassa ṭhitikkhaṇe uppannaṃ rūpaṃ aññassa ṭhitikkhaṇe, tassa ṭhitikkhaṇe uppajjitvā ṭhitikkhaṇe eva nirujjhanakaṃ arūpaṃca na saṅgahitaṃ, taṃ “nānuppādato nānānirodhato”ti ettheva saṅgahaṃ gacchaṇṭi veditabbaṃ. Catusantatīkarūpena hi nānuppādanānānirodhatādīpanā ettha ṭhitikkhaṇe uppannassa dassitattā adassitassa vasena nayadassanaṃ hotīti. Samatimsakammajarūpesu eva ṭhitassapi gabbhe gatassa maraṇaṃ atthīti tesāṃ eva vasena pacchimakampi yojitaṃ. **Amarā nāma bhavēyyuṃ**, kasmā? Yathā channaṃ vatthūnaṃ

pavatti, evaṃ taduppādakakammeneva bhavaṅgādīnaṃca tabbatthukānaṃ pavattiyā bhavitabbanti. Na hi taṃ kāraṇaṃ atthi, yena taṃ kammajesu ekaccaṃ pavatteyya, ekaccaṃ na pavatteyyāti. Tasmā āyusmāviññāṇādīnaṃ jīvitasaṅkhārānaṃ anūnattā vuttaṃ **“amarā nāma bhaveyyun”**ti.

“Uppādakkhaṇe uppannaṃ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhati, ñhitikkhaṇe uppannaṃ aññassa ñhitikkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ aññassa bhaṅgakkhaṇe nirujjhati”ti idaṃ aṭṭhakathāyaṃ āgatattā vuttanti adhippāyo. Attano panādhippāyaṃ uppādakkhaṇe uppannaṃ nirodhakkhaṇe, ñhitikkhaṇe uppannaṃca uppādakkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ ñhitikkhaṇe nirujjhatīti dīpetiyeva. Evaṃca katvā addhānaparicchede “taṃ pana sattarasamena cittaena saddhiṃ nirujjhatī”ti¹ vuttaṃ. **Imāya pāliya virujjhati**, kasmā? Catusamuṭṭhānikarūpassapi samānāyukatāya bhavitabbattāti adhippāyo. Yathā pana etehi yojitaṃ, tathā rūpassa ekuppādanānānirodhatā nānuppādekanirodhatā ca natthiyeva.

Yā pana etehi rūpassa sattarasacittakkhaṇāyukatā vuttā, yā ca aṭṭhakathāyaṃ tatiyabhāgādhikasolaṣacittakkhaṇāyukatā, sā **paṭiccasamuppādavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ**² atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇaṃ paṭisandhiṃ dassetuṃ “ettāvata ekādasa cittakhaṇā atītā honti, tathā pañcadasa cittakhaṇā atītā honti, athāvasesapañcacitta-ekacittakkhaṇāyuke tasmimīyevārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati”ti dassitena soḷasacittakkhaṇāyukabhāvena virujjhati. Na hi sakkā “ñhitikkhaṇe eva rūpaṃ āpāthamāgacchatī”ti vuttuṃ. Tathā hi sati na rūpassa ekādasa vā pañcadaseva vā cittakhaṇā atītā, atha kho atireka-ekādasapañcadacittakkhaṇā. Tasmā yadipi pañcadvāre ñhitippattameva rūpaṃ pasādaṃ ghaṭṭetīti yujjeyya, manodvāre pana uppādakkhaṇepi āpāthamāgacchatīti icchitabbametaṃ. Na hi manodvāre atītādīsu kiñci āpāthaṃ nāgacchatīti. Manodvāre ca evaṃ vuttaṃ “ekādasa cittakhaṇā atītā, athāvasesapañcacittakkhaṇāyuke”ti².

Yo cettha cittassa ñhitikkhaṇo vutto, so ca atthi natthīti vicāretabbo. **Cittayamake**³ hi “uppannaṃ uppajjamānanti? Bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ,

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.

3. Abhi 6. 312 piṭṭhe.

no ca uppajjamānaṃ”ti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ “ṭhitikkhaṇe bhaṅgakkhaṇe cā”ti. Tathā “nuppajjamānaṃ nuppannanti? Bhaṅgakkhaṇe nuppajjamānaṃ, no ca nuppannaṃ”ti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ “ṭhitikkhaṇe bhaṅgakkhaṇe cā”ti. Evaṃ “na niruddhaṃ na nirujjhamānaṃ, na nirujjhamānaṃ na niruddhaṃ”ti etesaṃ paripuṇṇavissajjane “uppādakkhaṇe anāgatañcā”ti vatvā “ṭhitikkhaṇe”ti avacanaṃ, atikkantakālavāre ca “bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ vītikkantaṃ”ti vatvā “ṭhitikkhaṇe”ti avacanaṃ ṭhitikkhaṇābhāvaṃ cittassa dīpeti. **Suttesupi** hi “ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati”ti¹ tasseva ekassa aññathattābhāvato “yassā aññathattaṃ paññāyati, sā santatiṭṭhiti”ti na na sakkā vattunti, vijjamānaṃ vā khaṇadvayasamaṅgiṃ ṭhitanti.

Yo cettha cittanirodhakkhaṇe rūpuppādo vutto, so ca vicāretabbo “yassa vā pana samudayasaccaṃ nirujjhati, tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti? Noti² vuttaṃ”ti. Yo ca cittassa uppādakkhaṇe rūpanirodho vutto, so ca vicāretabbo “yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākataṃ dhammā nirujjhanatīti? Noti-ādi³ vuttaṃ”ti. Na ca cittasamuṭṭhānarūpameva sandhāya paṭikkhepo katoti sakkā vattuṃ cittasamuṭṭhānarūpādhikāraṇassa abhāvā, abyākatasaddassa ca cittasamuṭṭhānarūpesveva appavattito. Yadi **saṅkhārayama** kāyasaṅkhāraṇassa cittasaṅkhārena sahuppādekanirodhavacanato abyākata-saddena cittasamuṭṭhānamevettha gahitanti kāraṇaṃ vadeyya, tampi akāraṇaṃ. Na hi tena vacanena aññarūpānaṃ cittena sahuppādasahanirodhapaṭikkhepo kato, nāpi nānuppādanānānirodhānujānaṇaṃ, neva cittasamuṭṭhānato aññassa abyākatabhāvanivāraṇaṇca kataṃ, tasmā tathā appaṭikkhittānānuññātānivāritābyākatabhāvānaṃ sahuppādasahanirodhādikānaṃ kammajādīnaṃ etena cittassa uppādakkhaṇe nirodho paṭikkhittoti na sakkā kammajādīnaṃ cittassa uppādakkhaṇe nirodhaṃ vattuṃ. Yamakapāḷi-anussaraṇe ca sati uppādānantaraṃ cittassa bhijjamānatāti tasmim khaṇe cittaṃ na ca rūpaṃ samuṭṭhāpeti vinassamānattā, nāpi ca aññassa rūpasamuṭṭhāpakassa sahāyabhāvaṃ gacchatīti paṭisandhicittena sahuppanno utu tadanantarassa cittassa uppādakkhaṇe rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Evañca sati rūpārūpānaṃ ādimhi saha rūpasamuṭṭhāpanato pubbāparatoti idampi natthi,

1. Saṃ 2. 31, 32; Aṃ 1. 150 piṭṭhesu. 2. Abhi 5. 253 piṭṭhe. 3. Abhi 7. 51 piṭṭhe.

atilahuparivattañca cittanti yena sahuppajjati, taṃ cittakkhaṇe rūpaṃ uppajjamānamevāti sakkā vuttum. Teneva hi taṃ paṭisandhito uddham acittasamuṭṭhānānaṃ attanā saha uppajjamānānaṃ na kenaci paccayena paccayo hoti, tadanantarañca taṃ ṭhitippattanti tadanantaraṃ cittaṃ tassa pacchājātapaccayo hoti, na sahaajātapaccayoti. Yadi evaṃ “yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti? No”¹ti na vattabbanti ce? Na, cittanirodhakkhaṇe rūpuppādārambhābhavatoti. Nippariyāyena hi cittassa uppādakkaṇe eva rūpaṃ uppajjamānaṃ hoti, cittakkhaṇe pana avītivatte taṃ attano rūpasamuṭṭhāpanapurejātapaccayakiccaṃ na karoti, arūpañca tassa pacchājātapaccayo na hotīti ṭhitippattivisesālābhaṃ sandhāya pariyāyena idaṃ vuttanti.

Tato paraṃ panāti etassa “ettha pana yadetā”ti-ādikāyapi saṅgahakathāya niṭṭhitāya purimakathāya sannīṭṭhānato “tato paṭṭhāya kammajarūpapaveṇī na pavattatī”ti etena saha sambandhoti cutito paranti attho.

Rūpaṃ pana rūpena sahāti-ādinā yathā aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tathā ekuppādekanirodhatā rūpānaṃ arūpehi, arūpānaṃ rūpehi ca natthīti katvā rūpānaṃ rūpeheva, arūpānañca arūpehi yojitā.

Sarīrassa rūpaṃ avayavabhūtanti attho, ghanabhūto puñjabhāvo **ghanapuñjabhāvo**, na tilamuggādipuñjā viya sithilasambandhanānaṃ puñjoti attho. **Ekuppādādītī**ti yathāvutte tayo pakāre āha.

Heṭṭhāti rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ. **Parinipphannāva hontīti** vikārarūpādīnañca rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ parinipphannatāpariyāyo vuttoti katvā vuttaṃ. Parinipphannanipphannānaṃ ko visesoti? Pubbantāparantapariicchinnō paccayehi nipphādito tilakkhaṇāhato sabhāvadhammo **parinipphanno**, **nipphanno** pana asabhāvadhammopi hoti nāmaggaḥaṇasamāpajjanādivasena nipphādiyamānoti. **Nirodhasamāpatti panāti** etena sabbampi upādāpaññattim tadekadesena dassetīti veditabbaṃ.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 6. 43 piṭṭhe.

Kamādivinicchayakathāvaṇṇanā

Dassanena pahātabbāti-ādinā paṭhamam pahātabbā paṭhamam vuttā, dutiyam pahātabbā dutiyanti ayaṃ **pahānakkamo**. Anupubbapaṇītā bhūmiyo anapubbena vavatthitāti tāsam vasena desanāya **bhūmikkamo**. “Cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādiko¹ ekakkhaṇepi satipaṭṭhānādisambhavato **desanākkamova**. Dānakathādayo anupubbukkaṃsato kathitā, uppatti-ādivavatthānābhāvato pana dānādīnam idha desanākkamavacanam. Desanākkamoti ca yathāvuttavavatthānābhāvato anekesam vacanānam saha pavattiyā asambhavato yena kenaci pubbāpariyena desetabbattā tena tenādhippāyena desanāmatasseva kamo vuccati. **Abhedena hīti** rūpādīnam bhedaṃ akatvā piṇḍaggahaṇenāti attho. **Cakkhu-ādīnampi visayabhūtanti** ekadesena rūpakkhandaṃ samudāyabhūtaṃ vadati. **Evanti ettha** vuttanayenāti adhippāyo. “Chadvārādhipati rājā”ti² “manopubbaṅgamā dhammā”ti³ ca vacanato viññāṇam **adhipati**.

Rūpakkhandaṃ “**sāsavam upādāniyan**”ti vacanam anāsavānam dhammānam sabbhāvato rūpakkhandaṃsa tamsabhāvatānivattanattham, na anāsavarūpanivattanatthanti. **Anāsavāva khandhesu vuttāti** ettha aṭṭhānappayutto **eva**-saddo daṭṭhabbo, anāsavā khandhesveva vuttāti attho.

Sabbasaṅkhatānam sabhāgena ekajjham saṅgaho **sabbasaṅkhatasabhāgekasāṅgaho**. Sabhāgasabhāgena hi saṅgayhamānā sabbasaṅkhatā phassādayo pañcakkhandhā honti. Tattha ruppanādisāmaññena samānaakoṭṭhāsā “sabhāgā”ti veditabbā. Tesu saṅkhatābhisaṅkharāṇakiccaṃ āyūhanarasāya cetanāya balavanti sā “saṅkhārakkhandho”ti vuttā, aññe ca ruppanādivisesalakkhaṇarahitā phassādayo saṅkhatābhisaṅkharāṇasāmaññenāti daṭṭhabbā. Phusanādayo pana sabhāvā visum khandha-saddavacanīyā na hontīti dhammasabhāvaviññunā tathāgatena phassakkhandaṃdayo na vuttāti daṭṭhabbāti. “Ye keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatavādā sassatam lokaṇca paññapenti attānaṇca, sabbe te imeyeva pañcupādānakkhandhe nissāya paṭicca, etesam vā aññataran”ti-ādīnaṇca suttānam vasena attattaniyagāhavatthussa etaparamatā daṭṭhabbā, etena ca vakkhamānasuttavasena ca khandhe eva

1. Saṃ 3. 128, 144; Abhi 2. 200 piṭṭhesu.

2. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.

3. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

nissāya parittārammaṇādivasena na vattabbā ca diṭṭhi uppajjati,
khandhanibbānavajjassa sabhāvadhammassa abhāvatoti vuttam hoti.
Aññesañca khandha-saddavacanīyānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ sabbhāvato na
pañcevatī etaṃ codanaṃ nivattetumāha “**aññesañca tadavarodhato**”ti.

Dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāraddockhatāvasena vedanāya
ābādhakattaṃ daṭṭhabbhaṃ. Rāgādisampayuttassa vipariṇāmadidukkhassa
itthipurisādi-ākāraggāhikā taṃtaṃsaṅkappamūlabhūtā saññā **samuṭṭhānaṃ**.
Rogassa pittādīni viya āsanna-kāraṇaṃ **samuṭṭhānaṃ**, utubhojanavesamādīni
viya mūlakāraṇaṃ **nidānaṃ**. “Cittassaṅgabhūtā cetasikā”ti cittaṃ
gilānūpamaṃ vittaṃ, sukhasaññādivasena vedanā-kāraṇāya hetubhāvato
vedanābhojanassa chādāpanato ca saññā **aparādhūpamā byañjanūpamā** ca,
“pañca vadhakā paccatthikāti kho bhikkhave pañcannetaṃ
upādānakkhandhānaṃ adhivacanaṃ”ti **āsivisūpame**¹ vadhakāti vuttā,
“bhāroti kho bhikkhave pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacanaṃ”ti
bhārasutte² bhāroti, “atītaṃpāhaṃ addhānaṃ rūpena khajjimi,
seyyathāpāhaṃ etarahi paccuppanna rūpena khajjāmi, ahañceva kho pana
anāgataṃ rūpaṃ abhinandeyyāmi, anāgatenapāhaṃ rūpena khajjeyyāmi.
Seyyathāpetarahi khajjāmi”ti-ādina **khajjanīyapariyāyena**³ khādakāti, “so
aniccaṃ rūpaṃ ‘aniccaṃ rūpaṃ’ti yathābhūtaṃ nappajānāti”ti-ādina
yamakasutte⁴ aniccādikāti. Yadi pi imasmiṃ vibhaṅge avisesena khandhā
vuttā, bāhullena pana upādānakkhandhānaṃ tadantogadhānaṃ daṭṭhabbatā
vuttāti veditabbāti.

Desitādiccabandhunāti desitaṃ ādiccabandhunā, desitāni vā.
Gāthāsukhatthaṃ anunāsikalopo, nikāralopo vā kato.

Gahetuṃ na sakkāti niccādivasena gahetuṃ na yuttanti attho.

Rūpena saṇṭhānena phalakasadiṣo dissamāno kharabhāvābhāvā
phalakakiccaṃ na karotīti “**na sakkā taṃ gahetvā phalakaṃ vā āsanaṃ vā
kātuṃ**”ti āha. **Na tathā tiṭṭhatī**ti niccādikā na hotīti attho, taṇhādiṭṭhīhi vā
niccādiggaḥaṇavasena uppādādi-anantaraṃ bhijjanato gahitākārā hutvā na
tiṭṭhatīti attho. **Koṭisatasahassasaṅkhyā**ti

1. Sam 2. 383 piṭṭhe.

3. Sam 2. 72 piṭṭhe.

2. Sam 2. 21 piṭṭhe.

4. Sam 2. 93 piṭṭhe.

idaṃ na gaṇanaparicchedadassanaṃ, bahubhāvadassanameva panetaṃ daṭṭhabbaṃ. **Udakajallakanti** udakalasikaṃ. Yathā udakatale bindunipātajanita vāto udakajallakaṃ saṅkaḍḍhitvā puṭaṃ katvā pupphuḷaṃ nāma karoti, evaṃ vatthumhi ārammaṇāpāthagamanajanita phasso anupacchinnam kilesajallaṃ sahaḅārīpaccayantarabhāvena saṅkaḍḍhitvā vedanaṃ nāma karoti. Idaṃca kilesehi mūlakāraṇabhūtehi ārammaṇassādanabhūtehi ca nibbattaṃ vaṭṭagatavedanaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Ukkaṭṭhaparicchedena vā cattāro paccayā vuttā, ūnehipi pana uppajjateva.

Nānālakkhaṇoti vaṇṇagandharasaphassādīhi nānāsabhāvo. Māyāya dassitaṃ rūpaṃ “**māyā**”ti āha. Pañcapi upādānakkhandhā asubhādisabhāvā eva kilesāsucivatthubhāvāditoti asubhādito daṭṭhabbā eva. Tathāpi katthaci koci viseso sukhaggahaṇīyo hotīti āha “**visesato cā**”ti-ādi. Tattha cattāro satipaṭṭhānā catuvipallāsappahānakaṛāti tesam gocaraḅhāvena rūpakkhandhādīsu asubhādivasena daṭṭhabbatā vuttā.

Khandhehi na vihaññati parividditasabhāvattā. Vipassakopi hi tesam vipattiyaṃ na dukkhamāpajjati, khīṇāsavesu pana vattabbameva natthi. Te hi āyatimpi khandhehi na bādhiyanti. **Kabaḷīkārāhāraṃ pariḷānātīti** “āhārasamudaya rūpasamudayo”ti¹ vuttattā ajjhattikarūpe chandharāgaṃ pajahanto tassa samudayaḅhūte kabaḷīkārāhārepi chandarāgaṃ pajahatīti attho, ayaṃ pahānapariññā. Ajjhattikarūpaṃ pana pariggaṇhanto tassa paccayaḅhūtaṃ kabaḷīkārāhārampi pariggaṇhātīti ñātapariññā. Tassa ca udayavayānupassī hotīti tīraṇapariññā ca yojetabbā. Kāmarāgaḅhūtaṃ abhijjhaṃ sandhāya “**abhijjhākāyaganthan**”ti āha. Asubhānupassanāya hi kāmarāgappahānaṃ hotīti. Kāmarāgamukhena vā sabbalobhappahānaṃ vadati. “Phassapaccayā vedanā”ti vuttattā āhārapariḷānane vuttanayena phassapariḷānanañca yojetabbaṃ.

Sukhatthameva bhavapatthanā hotīti vedanāya taṇhaṃ pajahanto **bhavoghaṃ uttarati**. Sabbam vedanaṃ dukkhato passanto attano parena apubbaṃ dukkham

1. Sam 2. 48, 51 piṭṭhesu.

uppāditam, sukham vā vināsitaṃ na passati, tato “anattam me acari”ti-ādi āghātavatthuppahānato **byāpādakāyagantham bhindati**. “Sukhabahule sugatibhave suddhī”ti gahetvā gosilagovatādihi suddhim parāmasanto sukhapatthanāvaseneva parāmasatīti vedanāya taṇham pajahanto **sīlabbatupādānam na upādiyati**. Manosañcetanā saṅkhārakkhandhova, saññā pana taṃsampayuttatī saññāsaṅkhāre anattato passanto manosañcetanāya chandarāgaṃ pajahati eva, taṃca pariggaṇhāti tīreti cāti “**saññam saṅkhāre -pa- pari jānāti**”ti vuttam.

Avijjāya viññāṇe ghanaggahaṇam hotīti ghanavinibbhogaṃ katvā taṃ aniccato passanto **avijjogham uttarati**. Mohabaleneva sīlabbataparāmāsaṃ hotīti taṃ pajahanto **sīlabbataparāmāsakāyagantham bhindati**.

“Yaṃca kho etaṃ bhikkhave vuccati cittaṃ itipi mano itipi viññāṇam itipi, tatrāssutavā puthujjano nālaṃ nibbindituṃ, nālaṃ virajjituṃ, nālaṃ vimuccituṃ. Taṃ kissa hetu? Dīgharattaṃ hetam bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhosiṭam mamāyitaṃ parāmaṭṭham ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti’”¹—

vacanato viññāṇam niccato passanto diṭṭhupādānam upādiyatīti aniccato passanto taṃ na upādiyatīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

34. Evaṃ yā ekavidhādīnā vuttavedanānaṃ bhūmivasena jānitabbatā, taṃ vatvā puna sampayuttato dassitatādi jānitabbappakāraṃ vattumāha “**apicā**”ti-ādi. **Aṭṭhavidhena tatthāti tattha**-saddassa sattavidhabhedeneva yojanā chabbidhabhedena yojanāya sati aṭṭhavidhattābhāvato.

Pūraṇatthameva vuttoti dasavidhatāpūraṇatthameva vutto, na navavidhabhede viya nayadānattham. Kasmā? Tattha nayassa dinnattā. Bhinditabbassa hi bhedanam nayadānam, taṃca tattha katanti. Yathā ca kusallatiko, evaṃ

1. Sam 1. 319 piṭṭhe.

“kāyasamphassajā vedanā atthi sukhā, atthi dukkhā”ti idampi
pūraṇatthamevāti dīpitaṃ hoti aṭṭhavidhabhede nayassa dinnattā.

Pubbe gahitato aññassa gahaṇaṃ vaḍḍhanaṃ gahaṇavaḍḍhanavasena,
na purimagahite ṭhite aññupacayavasena. Vaḍḍhana-saddo vā chedanattho
kesavaḍḍhanādīsu viyāti pubbe gahitassa aggahaṇaṃ chindanaṃ
vaḍḍhanaṃ, dukatikānaṃ ubhayesaṃ vaḍḍhanaṃ ubhayavaḍḍhanaṃ,
ubhayato vā pavattaṃ vaḍḍhanaṃ ubhayavaḍḍhanaṃ, tadeva
ubhatovaḍḍhanakaṃ, tena nayanīharaṇaṃ **ubhatovaḍḍhanakanīhāro**.
Vaḍḍhanakanayo vā vaḍḍhanakanīhāro, ubhayato pavatto vaḍḍhanakanīhāro
ubhatovaḍḍhanakanīhāro. Tattha dukamūlakatikamūlaka-
ubhatovaḍḍhanakesu duvidhatividhabhedānaṃyeva hi viseso. Aññe bheda
avisiṭṭhā, tathāpi paññāppabhedajananatthaṃ dhammavitakkena
ñātivitakkādiniratthakavitakkanivāraṇatthaṃ imaṇca pāliṃ vitakkentassa
dhammupasamhitapāmojjajananatthaṃ ekekassa vārassa gahitassa
niyyānamukhabhāvato ca duvidhatividhabhedanānattavasena itarepi bheda
vuttāti veditabbā aññamaññāpekkhesu ekassa visesena itaresampi
visiṭṭhabhāvato. Na kevalaṃ ekavidhova, atha kho duvidho ca. Na ca
ekaduvidhova, atha kho tividhopi. Nāpi eka -pa- navavidhova, atha kho
dasavidhopīti hi evaṇca te bheda aññamaññāpekkhā, tasmā eko bhedo
visiṭṭho attanā apekkhiyamāne, attānaṇca apekkhamāne aññabhede visesetīti
tassa vasena tepi vattabbaṃ arahantīti vuttāti daṭṭhabbā.

Sattavidhenāti-ādayo aññappabhedanirapekkhā kevalaṃ
bahuppakāratādasananatthaṃ vuttāti sabbehi tehi pakārehi “**bahuvidhena
vedanākkhandhaṃ dassesī**”ti vuttaṃ. Mahāvisayo rājā viya savisaye
bhagavāpi **mahāvisayatāya** appaṭihato **yathā yathā icchati, tathā tathā
desetuṃ sakkoti** sabbaññutānāvāraṇaṇāyogatoti attho. Duke vatvā tikā
vuttāti tikā dukesu pakkhittāti yuttaṃ, dukā pana kathaṃ tikesu pakkhittāti?
Parato vuttepi tasmim tasmim tike apekkhakāpekkhitabbavasena dukānaṃ
yojitattā.

Kiriyamanodhātu āvajjanavasena labbhatīti vuttaṃ, āvajjanā pana
cakkhusamphassapaccayā na hoti. Na hi samānavīthiyaṃ pacchimo dhammo

purimassa koci paccayo hoti. Ye ca vadanti “āvajjanavedanāva cakkhusaṅghaṭṭanāya uppannattā evaṃ vuttā”ti, tañca na yuttam. Na hi “cakkhurūpapaṭighāto cakkhusamphasso”ti katthaci sutte vā aṭṭhakathāyaṃ vā vuttam. Yadi so ca cakkhusamphasso siyā, cakkhuviññāṇasahajātāpi vedanā cakkhusamphassapaccayāti sā idha aṭṭhakathāyaṃ na vajjetabbā siyā. Pāḷiyañca “cakkhusamphassapaccayā vedanā atthi abyākātā”ti ettha saṅgahitattā puna “cakkhusamphassajā vedanā”ti na vattabbari siyāti. Ayaṃ panetthādhippāyo—āvajjanavedanaṃ vinā cakkhusamphassassa uppatti natthīti taduppādikā sā tappayojanattā pariyāyena cakkhusamphassapaccayāti vuttum yuttāti, nippariyāyena pana cakkhusamphassassa paratova vedanā labbhanti.

Catutimsacittuppāḍavasenāti ettha rūpārūpāvacarānaṃ aggahaṇaṃ tesam sayameva manodvārahūtattā. Sabbabhavaṅgamaṇo hi manodvāraṃ, cutipaṭisandhiyo ca tato anaññāti. Imasmim pana catuvīsatividhabhede cakkhusamphassapaccayādikusalādīnaṃ samānavīthiyaṃ labbhamānatā aṭṭhakathāyaṃ vuttā, pāḷiyaṃ pana ekūnavīsaticatuvīsatikā saṅkhipitvā āgatāti “cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi anupādinna-anupādāniyo asaṃkiliṭṭha-asamkilesiko avitakka-avicāro”ti-ādīnā nānavīthigatānaṃ labbhamānatāya vuttattā kusallattikassapi nānavīthiyaṃ labbhamānatā yojetabbā. Aṭṭhakathāyaṃ pana samānavīthiyaṃ cakkhusamphassapaccayādikatā ekantikāti katvā ettha labbhamānatā dassitā, na pana samānavīthiyaṃ labbhamānatā paṭikkhattā. Teneva “**tāni sattavidhādīsu yattha katthaci ṭhatvā kathetum vaṭṭanti**”ti āha. Na hi samānavīthiyaṃyeva upanissayakoṭīsamatikkamabhāvanāhi labbhamānatā hoti. Tidhāpi ca labbhamānataṃ sandhāya “**yattha katthaci ṭhatvā kathetum vaṭṭanti**”ti vuccati.

Etānīti yathā dassitāni kusallādīni cittāni vadati, vedanāniddesepī ca etasmim pubbaṅgamaṇaṃ cittassa vasena kathetum sukhanti cittasambandho kato. Teneva pana cittāni sattavidhabhede tikabhūmivasena, catuvīsatividhabhede dvāratikavasena, tiṃsavidhabhede dvārabhūmivasena, bahuvīdhabhede dvāratikabhūmivasena dīpitānīti “**tesu**

yattha katthaci **ṭhatvā kathetuṃ vaṭṭanti**”ti vuttaṃ. Kusalādīnaṃ dīpanā kāmāvacarādibhūmivasena kātabbā, tā ca bhūmiyo tiṃsavidhabhede sayamevāgatā, na ca sattavidhabhede viya dvāraṃ anāmaṭṭhaṃ, atibyattā ca ettha samānāsamānavīthīsu labbhamānatāti **tiṃsavidhe -pa- sukhadīpanāni honti**”ti vuttaṃ. Kasmā pana tiṃsavidhasmimyeva **ṭhatvā** dīpayimsu, nanu dvāratikabhūmīnaṃ āmaṭṭhattā bahuvidhabhede **ṭhatvā** dīpetabbānīti? Na, dīpetabbaṭṭhānātikkamato. Sattavidhabhedo hi dvārassa anāmaṭṭhattā dīpanāya aṭṭhānaṃ, catuvīsatividhabhede āmaṭṭhadvāratikā na bhūmiyo apekkhitvā ṭhapitā, tiṃsavidhabhede āmaṭṭhadvārabhūmiyo vuttā. Ye ca ṭhapitā, te cettha tikā apekkhitabbarahitā kevalaṃ bhūmīhi saha dīpetabbāva. Tenedaṃ dīpanāya ṭhānaṃ, tadatikkame pana ṭhānātikkamō hotīti.

Upanissayakoṭiyāti ettha “saddhaṃ upanissāya dānaṃ detī”ti-ādinā¹ nānāvīthiyaṃ pakatūpanissayo vuttoti ekavīthiyaṃ kusalādīnaṃ cakkhusamphassādayo tadabhāve abhāvato jāti viya jarāmarañassa upanissayalesena paccayoti vuttuṃ yujjeyya, idha pana “kasiṇarūpadassanahetu-uppannā parikammādivedanā cakkhusamphassapaccayā”ti vakkhati, tasmā nānāvīthiyaṃ gatāni etāni cittāni cakkhusamphassapaccayā labbhamānānīti na upanissayaleso upanissayakoṭi, balavabalavānaṃ pana parikammādīnaṃ upanissayānaṃ sabbesaṃ ādibhūto upanissayo upanissayakoṭi. “Vālokoṭi na paññāyati”ti-ādīsu viya hi ādī, avayavo vā koṭi. Kasiṇarūpadassanato pabhuti ca kāmāvacarakusalādīnaṃ vedanānaṃ upanissayo pavattoti taṃ dassanaṃ upanissayakoṭi. Parikammādīni viya vā na balava-upanissayo dassananti tassa upanissayantabhāvena upanissayakoṭitā vuttā. Ghānādidvāresu tīsu upanissayakoṭiyā labbhamānattābhāvaṃ vadanto idha samānavīthi na gahitāti dīpeti. Dassanasavanāni viya hi kasiṇaparikammādīnaṃ ghāyanādīni upanissayā na hontīti tadalābho dīpitoti. Yādipi vāyokasiṇaṃ phusitvāpi gahetabbaṃ, purimena pana savanena vinā taṃ phusaṇaṃ sayameva mūlupanissayo yebhuyyena na hotīti tassa upanissayakoṭitā na vuttā.

1. Abhi 8. 145 piṭṭhe.

Ajjhāsayena sampattigato **ajjhāsayasampanno**, sampannajjhāsayoti vuttaṃ hoti. **Vattappaṭivattanti** khuddakañceva mahantañca vattaṃ, pubbe vā kataṃ **vattaṃ**, pacchā kataṃ **paṭivattaṃ**. **Evam cakkhuviññāṇanti** ādimhi uppannaṃ āha, tato paraṃ uppannānipi pana kasiṇarūpadassanakalyāṇamittadassanasamvegavattthudassanādīni upanissayapaccayā hontiyevāti. Tena tadupanissayaṃ cakkhuviññāṇaṃ dassetīti veditabbaṃ.

Yathābhūtasabhāvādassanaṃ **asamapekkhanā**. “Asmī”ti rūpādīsu **vinibandhassa**. Sabhāvantarāmasanavasena **parāmaṭṭhassa**, parāmaṭṭhavatoti attho. Ārammaṇādhigahaṇavasena anu anu uppajjanadhammatāya thirabhāvakilesassa **thāmagatassa**, appahīnakāmarāgādikassa vā. **Pariggahe** **ṭhitoti** vīmaṃsāya ṭhito. Ettha ca **asamapekkhanāyāti**-ādinā mohādīnaṃ kiccena pākaṭena tesaṃ uppattivaseṇa vicāraṇā daṭṭhabbā. Rūpadassanena uppannakilesasamatikkamavasena pavattā rūpadassanahetukā hotīti “**cakkhusamphassapaccayā nāma jātā**”ti āha. Ettha ca cakkhusamphassassa catubhūmikavedanāya upanissayabhāvo eva pakārantarena kathito, tathā “bhāvanāvasenā”ti ettha ca.

Kalāpasammasanena **tīṇi lakkhaṇāni āropetvā** udayabbayānupassanādikāya **vipassanāpaṭipāṭiyā** ādimhi rūpārammaṇapariggahena rūpārammaṇaṃ sammasitvā, taṃmūlakaṃ vā sabbaṃ sammasanaṃ ādibhūte rūpārammaṇe pavattatīti katvā āha “**rūpārammaṇaṃ sammasitvā**”ti. Ettha ca nāmarūpapariggahādi sabbaṃ sammasanaṃ **bhāvanāti** veditabbā. **Rūpārammaṇaṃ sammasitvāti** ca yathāvuttacakkhuviññāṇassa ārammaṇabhūtaṃ rūpārammaṇaṃ vuttaṃ, na yaṃ kiñci. Ārammaṇena hi cakkhusamphassaṃ dassetīti. **Evam** “rūpārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ”ti etthāpi veditabbaṃ.

Idaṃ phoṭṭhabbaṃ kiṃnissitanti cakkhudvāre viya yojanāya yathāsambhavaṃ āpodhātuyā aññaṃaññaṃ ca vasena mahābhūtanissitatā yojetabbā.

Jāti -pa- balavapaccayo hotīti yathāvuttānaṃ bhayato dissamānānaṃ jāti-ādīnaṃ balavapaccayabhāvena tesaṃ bhayato dassanena saha-jātassa manosamphassassa, tassa vā dassanassa dvārabhūtassa bhavaṅgamanosamphassassa balavapaccayabhāvaṃ dasseti.

Dhammārammaṇeti na pubbe vutte jāti-ādi-ārammaṇeva, atha kho sabbasmiṃ rāgādivatthubhūte dhammārammaṇe. **Vatthunissitanti** ettha vedanādisaṅkhātassa dhammārammaṇekadesassa pariggahamukhena dhammārammaṇapariggahaṃ dasseti.

Manosamphassoti viññāṇaṃ samphassassa kāraṇabhāvena gahitaṃ, tadeva attano phalasseva phalabhāvena vattuṃ na yuttaṃ kāraṇaphalasaṅkarabhāvena sotūnaṃ sammohajanakattāti āha “**na hi sakkā viññāṇaṃ manosamphassajanti niddisituṃ**”ti, na pana viññāṇassa manosamphassena sahaajātabhāvassa abhāvā. Yasmā vā yathā “tiṇṇaṃ saṅgati phasso”ti¹ vacanato indriyavisayā viya viññāṇampi phassassa visesapaccayo, na tathā phasso viññāṇassa, tasmā indriyavisayā viya viññāṇampi cakkhusamphassajādivacanāṃ na arahatīti cakkhusamphassajādibhāvo na katoti veditabbo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

150. Cittuppādarūpavasena taṃ taṃ samudāyaṃ ekekaṃ dhammaṃ katvā “**pañcapanṇāsa kāmāvacaradhamme**”ti āha. **Rajjantassāti**-ādīsu rāgādayo chasu dvāresu sīlādayo ca pañca saṃvarā yathāsambhavaṃ yojetabbā, sammasanaṃ pana manodvāre eva. Rūpārūpāvacaradhammesu abhiññhādomanassādi-uppatti atthīti tato satisaṃvaro ñāṇavīriyasamvarā ca yathāyogaṃ yojetabbā. Pariggahavacanena sammasanapaccavekkhaṇāni saṅgaṇhāti. **Teyevāti** cattāro khandhā vuttā.

Samāne desitabbe desanāmattassa parivaṭṭanaṃ **parivaṭṭo**. Tīsupi parivaṭṭesu katthaci kiñci ūnaṃ adhikaṃ vā natthīti katvā āha “**ekova pariccheto**”ti.

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 158; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 2. 261 piṭṭhesu.

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

15. **Visesatoti** āyatana-saddattho viya asādhāraṇato cakkhādisaddatthatoti attho. **Assādeti**ti cakkhati-saddo “madhum cakkhati byañjanaṃ cakkhati”ti rasasāyanattho atthīti tassa vasena atthaṃ vadati. “Cakkhum kho māgaṇḍiya rūpārāmaṃ rūparataṃ rūpasammuditaṃ”ti¹ vacanato cakkhu rūpaṃ assādeti. Satipi sotādināṃ saddārammaṇādiratibhāve niruḷhattā cakkhumhiyeva cakkhu-saddo pavattati padumādīsu paṇkajādisaddā viyāti daṭṭhabbaṃ. **Vibhāveti cāti** saddalakkhaṇasiddhassa cakkhati-saddassa vasena atthaṃ vadati. Cakkhatīti hi ācikkhati, abhiyattaṃ vadatīti attho. Nayanassa ca vadantassa viya samavisamavibhāvanameva ācikkhananti katvā āha “**vibhāveti cāti attho**”ti. Anekatthattā vā dhātūnaṃ vibhāvanatthattā cakkhusaddassa daṭṭhabbā. Rattaduṭṭhādikālesu kakaṇṭakarūpaṃ viya uddarūpaṃ viya ca **vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ** rūpaṃ **hadayaṅgatabhāvaṃ rūpayati** rūpamiva pakāsaṃ karoti, saviggahamiva katvā dassetīti attho. Vitthāraṇaṃ vā rūpa-saddassa attho, vitthāraṇaṇca pakāsanamevāti āha “**pakāseti**”ti. Anekatthattā vā dhātūnaṃ pakāsanatthoyeva rūpasaddo daṭṭhabbo, vaṇṇavācākassa rūpa-saddassa **rūpayatīti** nibbacanaṃ, rūpavācākassa rūppatīti ayaṃ viseso.

Udāharīyatīti vuccatīti atthe vacanameva gahitaṃ siyā, na ca vacanasaddoyeva ettha saddo, atha kho sabbopi sotaviññeyyoti **sappatīti** sakehi paccayehi sappīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti attho. **Sūcayatīti** attano vatthuṃ gandhavasena apākaṭaṃ “idaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ”ti pakāseti, paṭicchannaṃ vā pupphādivatthuṃ “ettha pupphaṃ atthi campakādi, phalamatthi ambādī”ti pesuññaṃ karontaṃ viya hotīti attho. Rasaggahaṇamūlakattā āhārajjhoharaṇassa jīvitahetumhi āhārarase ninnatāya **jīvitaṃ avhāyatīti** jivhā vuttā niruttilakkhaṇena. **Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti** visesena **kāyo** vutto anuttariyahetubhāvaṃ anāgacchantesu kāmarāganidānakammajānitesu kāmarāgassa ca

visesapaccayesu ghānajiṃhākāyesu kāyassa visesatarasāsavapaccayattā. Tena hi phoṭṭhabbāṃ assādentā sattā methunampi sevanti. **Uppattidesoti** uppattikāraṇanti attho. Kāyindriyavatthukā vā cattāro khandhā balavakāmāsavādi hetubhāvato visesena “**sāsavā**”ti vuttā, tesāṃ uppajjanaṭṭhānanti attho. **Attano lakkhaṇaṃ dhārayantīti** ye visesalakkhaṇena āyatanasaddaparā vattabbā, te cakkhādayo tathā vuttāti aññe manogocarabhūtā dhammā sāmāññalakkhaṇeneva ekāyatanattaṃ upanetvā vuttā. Oḷārikavatthārammaṇamananasāṅkhātehi visayavisayibhāvehi purimāṇi pākāṇānti tathā apākāṭā ca aññe manogocarā na attano sabhāvaṃ na dhārentīti imassatthassa dīpanattho dhamma-saddoti.

Vāyamantīti attano kiccaṃ karonticceva attho. Imasmiṃca atthe āyatanti etthāti āyatananti adhikaraṇattho āyatana-saddo, dutiyatatiyesu kattu-attho. **Te cāti** cittacetāsikadhamme. Te hi taṃtaṃdvārārammaṇesu āyanti āgacchanti pavattantīti **āyāti**. **Vitthārentīti** pubbe anuppannattā līnāni apākāṇāni pubbantato uddhaṃ pasārenti pākāṇāni karonti uppādentīti attho.

Ruḷhīvasena āyatana-saddassatthaṃ vattum “**apicā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Taṃnissittattāti** ettha mano manoviññāṇādīnaṃ cittacetāsikānaṃ nissayapaccayo na hotīti tassa nesāṃ dvārābhāvo nissayabhāvoti daṭṭhabbo. **Atthatoti** vacanattatho, na vacanīyattatho. Vacanattatho hettha vutto “cakkhatī”ti-ādinā, na vacanīyattatho “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti-ādinā¹ viyāti.

Tāvatvatoti anūnādhikabhāvaṃ dasseti. Tattha dvādasāyatanavinimuttassa kassaci dhammassa abhāvā adhikabhāvato codanā natthi, salakkhaṇadhāraṇaṃ pana sabbesaṃ sāmāññalakkhaṇanti ūnacodanā sambhavaṭṭi dassento āha “**cakkhādayopi hī**”ti-ādi. **Asādhāraṇanti** cakkhuviññāṇādīnaṃ asādhāraṇaṃ. Satipi asādhāraṇārammaṇabhāve cakkhādīnaṃ dvārābhāvena gahitattā dhammāyatane aggahaṇaṃ daṭṭhabbāṃ. Dvārārammaṇabhāvehi vā asādhāraṇataṃ sandhāya “**asādhāraṇaṃ**”ti vuttaṃ.

1. Abhi 1. 157 piṭṭhe.

Yebhuyyasahuppatti-ādīhi uppattikkamādi-ayutti yojetabbā.

Ajjhattikesu hīti etena ajjhattikabhāvena visayibhāvena ca ajjhattikānaṃ paṭhamāṃ desetabbatāṃ dasseti. Tesu hi paṭhamāṃ desetabbesu pākāṭattā paṭhamataraṃ cakkhāyatanāṃ desitanti. **Tato ghanāyatanādīnīti** ettha bahūpakārattābhāvena cakkhusotehi purimataraṃ adesetabbāni saha vattum asakkuṇeyyattā ekena kamena desetabbānīti ghānādikkamena desitānīti adhippāyo. Aññathāpi hi desitesu na na sakkā codetum¹, na ca sakkā sodhetabbāni² na desetunti. Gocarō visayo etassāti **gocaravisayo**, mano. Kassa pana gocarō etassa visayoti? Cakkhādīnaṃ pañcannampi. **Viññāṇuppattikāraṇavavathānatoti** etena ca cakkhādi-anantaraṃ rūpādivacanassa kāraṇamāha.

Paccayabhedo kammādibhedo. Nirayādiko apadādigatinānākaraṇaṇca **gatibhedo**. Hatthi-assādiko khattiyādiko ca **nikāyabhedo**. Taṃtaṃsattasantānabhedo **puggalabhedo**. Yā ca cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ anantabhedatā vuttā, soyeva hadayavatthussa ca bhedo hoti. Tato manāyatanassa anantappabhedatā yojetabbā dukkhāpaṭipadādito ārammaṇādhipati-ādibhedato ca. Imasmiṃ sattantabhājanīye vipassanā vuttāti vipassanupagamanaṇca viññāṇaṃ gahetvā ekāsītibhedatā manāyatanassa vuttā niddesavasena. Nīlaṃ nīlasseva **sabhāgaṃ**, aññaṃ **visabhāgaṃ**, evaṃ kusalasamuṭṭhānādibhedesu yojetabbāṃ. **Tebhūmakadhammārammaṇavasenāti** pubbe vuttaṃ cakkhādivajjaṃ dhammārammaṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

Saparipphandakiriyāvasena ihaṇaṃ **ihā**. Cintanavasena byāpārakaraṇaṃ **byāpāro**. Tattha byāpāraṃ dassento āha “**na hi cakkhu rūpādīnaṃ evaṃ hoti**”ti. Ihaṃ dassento āha “**na ca tānī**”ti-ādi. Ubhayampi pana ihā ca hoti byāpāro cāti uppaṭipāṭivacanāṃ. **Dhammatāvāti** sabhāvova, kāraṇasamatthatā vā. Ihābyāpārarahitānaṃ dvārādibhāvo **dhammatā**. Imasmiṃca atthe **yanti** etassa yasmāti attho. Purimasmiṃ sambhavanavisesanaṃ yaṃ-saddo. “Suñño gāmoti kho bhikkhave channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanan”ti³ vacanato **suññagāmo** **viya datṭhabbāni**.

1. Bodhetum (?)

2. Bodhetabbāni (?)

3. Saṃ 2. 383 piṭṭhe.

Annapānasamohitanti gahite suññagāme yaññadeva bhājanam parāmasīyati, tam tam rittakamyeva parāmasīyati, evam dhuvādibhāvena gahitāni upaparikkhiyamānāni rittakāneva etāni dissantīti. Cakkhādīdvāresu abhiṭṭhādomanassuppādakabhāvena rūpādīni cakkhādīnam **abhighātakānī**ti vuttāni. Ahisusumārapakkhikukkurasiṅgālamakkaṭā **cha pāṇakā**. Visamabilākāsagāmasusānavanāni **tesam gocarā**. Tattha visamādi-
ajjhāsāyehi cakkhādīhi
visamabhāvabilākāsagāmasusānasannissitasadisupādinnadhammavanabhāve hi abhiramitattā rūpādīnampi visamādisadisatā yojetabbā.

Hutvā abhāvavattāthenāti idam itaresam catunnam ākārānam saṅgahakattā visum vuttam. Hutvā abhāvākāro eva hi uppādavayattākārādayoti. Tattha **hutvā**ti etena purimantavivittatāpubbakam majjhe vijjamānatam dasseti, tam vatvā **abhāvavacanena** majjhe vijjamānatāpubbakam, aparante avijjamānatam, ubhayenapi sadā abhāvo aniccalakkhaṇanti dasseti. Sabhāvavijahanam **vipariṇāmo**, jarābhaṅgehi vā parivattanam, santānavikārāpatti vā. Sadā abhāvepi ciraṭṭhānam siyāti tamnivāraṇattham “**tāvakālikato**”ti āha. Uppādavayaññathattarahitam **niccam**, na itarathāti **niccapaṭikkhepato aniccam**, niccapaṭipakkhatoti adhippāyo.

Jātidhammatādīhi anīṭṭhatā **paṭipīlanam**. **Paṭipīlanattā**thenāti ca yassa tam pavattati, tam puggalam paṭipīlanato, sayam vā jarādīhi paṭipīlanattāti attho. Parittaṭṭhitikassapi attano vijjamānakkhaṇe uppādādīhi abhiṇham sampāṭipīlanattā “**abhiṇhasampāṭipīlanato**”ti purimam sāmāññalakkhaṇam visesetvā vadati, puggalassa pīlanato **dukkhamam**. Sukhapaṭipakkhabhāvato dukkham sukham paṭikkhipati nivāreti, dukkhavacanam vā atthato sukham paṭikkhipatīti āha “**sukhapaṭikkhepato**”ti.

Natthi etassa vasavattanako, nāpi idam vasavattanakanti avasavattanakam, attano parasmim parassa ca attani vasavattanabhāvo vā vasavattanakam, tam etassa natthīti avasavattanakam, avasavattanakassa, avasavattanako vā attho sabhāvo **avasavattanakaṭṭho**, idaṇca sāmāññalakkhaṇam. **Tenāti** parassa attani **vasavattanākārena suññam**. Imasmiṇca atthe **suññatoti** etasseva visesanam “**assāmikato**”ti. Atha vā

“yasmā vā etaṃ -pa- mā pāpuṇātū”ti evaṃ cintayamānassa kassaci tīsu
 thānesu vasavattanabhāvo natti, suññaṃ taṃ **tena** attanoyeva
vasavattanākārenāti attho. Na idaṃ kassaci kāmakāriyaṃ, nāpi etassa kiñci
 kāmakāriyaṃ atthīti **akāmakāriyaṃ**. Etena avasavattanatthaṃ visesetvā
 dassati.

Vibhavagati vināsagamanam. Santatiyaṃ bhavantarupattiyeva
bhavasāṅkantigamanam. Santatiyā yathāpavattākāravijahanam
pakatibhāvavijahanam. “Cakkhu anicca”ti vutte cakkhu-anicca-saddānaṃ
 ekatthattā aniccānaṃ sesadhammānampi cakkhubhāvo āpajjatīti etissā
 codanāya nivāraṇatthaṃ visesasāmaññalakkhaṇavācakanāṇca saddānaṃ
 ekadesasamudāyabodhanavisesaṃ dīpetuṃ **“apicā”**ti-ādimāha.

Kim dassitanti vipassanācāraṃ kathentena kiṃ lakkhaṇam dassitanti
 adhippāyo. “Katamā cānanda anattasaññā? Idhānanda bhikkhu araṇṇagato
 vā rukkhamaḷagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati ‘cakkhu anattā’
 -pa- ‘dhammā anattā’ti. Iti imesu chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu
 anattānupassī viharatī”ti¹ avisesesu āyatanesu anattānupassanā vuttāti
 kāraṇabhūtānaṃ cakkhādīnaṃ, phalabhūtānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ
 kāraṇaphalamattatāya anattatāya anattalakkhaṇavibhāvanatthāya
 āyatanadesanāti āha **“dvādasannaṃ -pa- anattalakkhaṇaṃ”**ti. Yadi
 aniccadukkhakkhaṇāni ettha dassitāni, tehi ca anattalakkhaṇameva
 visesena dassitanti adhippāyo. **Veti cāti** ettha **iti**-saddo samāpanattho.
Iccassāti ettha **iti**-saddo yathāsamāpitassa āropetabbadosassa nidassanattho.
Evanti “cakkhu attā”ti evaṃ vāde satīti attho. **Iccassāti** vā **iti**-saddo “iti
 vadantassā”ti paravādissa dosalakkhaṇākāranidassanattho. **Evanti**
 dosagamanappakāranidassanattho. Rūpe attani “evaṃ me rūpaṃ hotū”ti
 attaniye viya sāmīdhesāpattīti ce? Na, “mama attā”ti gahitattā. “Mama
 attā”ti hi gahitaṃ rūpaṃ vasavattitāya “evaṃ me hotū”ti icchiyamānaṇca
 tatheva bhaveyya, icchatopi hi tassa rūpasāṅkhāto attā avasavatti cāti.
Ābādhāyāti evaṃ dukkhena.

1. Am 3. 343 piṭṭhe.

Paññāpananti paresaṃ ñāpanaṃ. Anattalakkhaṇapaññāpanassa aññesaṃ avisayattā anattalakkhaṇadīpakānaṃ aniccadukkhalakkhaṇānaṃ ca paññāpanassa avisayattā dassitā hoti.

Evam pana duppaññāpanatā etesaṃ durūpaṭṭhānatāya hotīti tesam anupaṭṭhahanakāraṇaṃ pucchanto āha “**imāni panā**”ti-ādi. Tṭhānādīsu niranantaraṃ pavattamānassa heṭṭhā vuttassa **abhiñhasamapaṭipīlanassa**. Dhātumattatāya cakkhādīnaṃ samūhato vinibbhujjanaṃ **nānādhātuvinibbhogo**. **Ghanenāti** cattāripi ghanāni ghanabhāvena ekattaṃ upanetvā vadati. Paññāyeva santativikopanāti daṭṭhabbaṃ. **Yāthāvasarasatoti** aviparītasabhāvato. Sabhāvo hi rasiyamāno aviraddhapaṭivedhena assādiyamāno “**raso**”ti vuccati. Aniccādihi aniccalakkhaṇādīnaṃ aññattha vacanaṃ ruppanādivasena pavattarūpādiggahaṇato viṣiṭṭhassa aniccādiggaṇassa sabbhāvā. Na hi nāmarūpaparicchedamattena kiccaśiddhi hoti, aniccādayo ca rūpādīnaṃ ākāra daṭṭhabbā. Te panākārā paramatthato avijjamānā rūpādīnaṃ ākāramattāyevāti katvā **aṭṭhasālīniyaṃ**¹ lakkhaṇārammaṇikavipassanāya khandhārammaṇatā vuttāti adhippāyamatte tṭhātuṃ yuttaṃ, nātidhāvituṃ. “Aniccaṃ”ti ca gaṇhanto “dukkhaṃ anattā”ti na gaṇhāti, tathā dukkhādiggahaṇe itarassāgahaṇaṃ. Aniccādiggaṇāni ca niccasaññādinivattanakāni saddhāsamādhipaññindriyādhikāni tividhavamokkhamukhabhūtāni. Tasmā etesaṃ ākāraṇaṃ pariggayhamānānaṃ aññamaññaṃ vireso ca atthīti tīpi lakkhaṇāni vuttāni.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

167. Nāmarūpaparicchedakathā abhidhammakathāti suttante viya paccayayugaḷavasena akathetvā ajjhattikabāhiravasena abhiññeyyāni āyatanāni abbokārato abhidhammabhājanīye kathitāni. **Āgammāti** sabbasaṅkhārehi nibbindassa viśaṅkhāraninnassa gotrabhunā vivatṭitamānasassa maggena sacchikaraṇenāti attho. Sacchikiriyamānañhi taṃ adhigantvā

1. Abhi-Tṭha 1. 270 piṭṭhe.

ārammaṇapaccayabhūtañca paṭicca adhipatipaccayabhūte ca tamhi paramassāsabhāvena vinimuttasaṅkhārassa ca gatibhāvena patiṭṭhānabhūte patiṭṭhāya khayasaṅkhāto maggo rāgādayo khepetīti taṃsacchikaraṇābhāve rāgādīnaṃ anuppattinirodhagamanābhāvā “**taṃ āgama rāgādayo khīyanti**”¹ti vuttaṃ. **Suttato muñcitvā**ti suttapadāni muñcitvā. Añño suttassa attho “mātaraṃ pitaraṃ hantvā”²ti-ādisu¹ viya āharitabbo, natthi suttapadeheva nīto atthoti attho.

Ekaṃ nānanti cuṇṇitaṃ, khuddakaṃ vā karaṇaṃ **cuṇṇīkaraṇanti** abahumānena vadati. **Na tvaṃ ekaṃ nānaṃ jānāsīti** kiṃ ettakaṃ tvameva na jānāsīti attho. **Nanu ñātetī** “yadipi pubbe na ñātaṃ, adhunāpi ñāte nanu sādhu hotī”²ti attano jānanaṃ paṭicchādetvā vikkhepaṃ karontaṃ nibbandhati. **Vibhajitvā**ti akkharatthamatte aṭṭhatvā līnaṃ atthaṃ vibhajitvā uddharitvā nīharitvā kathitanti attho. **Rāgādīnaṃ khayō** nāma abhāvamatto, na ca abhāvassa bahubhāvo atthi attano abhāvattathāti vadantassa vacanapacchindanatthaṃ pucchati “**rāgakkhayō nāma rāgasseva khayō**”²ti-ādi. Yadi hi rāgakkhayō dosādīnaṃ khayō na hoti, dosakkhayādayo ca rāgādīnaṃ khayā, aññamaññavisitṭhā bhinnā āpannā hontīti bahunibbānatā āpannā eva hoti, aññamaññaviseso ca nāma nissabhāvassa natthīti sasabhāvata ca nibbānassa. **Nava taṇhāmūlakā** “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā”²ti² ādayo, tesu pariyesanādayo ca pariyesanādikarakilesā daṭṭhabbā. **Diyaḍḍhakilesasahassaṃ** nidānakathāyaṃ vuttaṃ.

Oḷārikatāya kāretabboti atisukhumassa nibbānassa oḷārikabhāvadosāpattiyā bodhetabbo, niggaḥetabbo vā. **Vatthunti** upādinnakaphoṭṭhabbaṃ methunaṃ. Acchādīnampi nibbānappatti kasmā vuttā, nanu “kilesānaṃ accantaṃ anuppattinirodho nibbānaṃ”²ti icchantassa kilesānaṃ vināso kañci kālāṃ appavatti nibbānaṃ na hotīti? Na, abhāvasāmaññato. Accantāpavatti hi kañci kālāñca appavatti abhāvoyevāti natthi viseso. Savisesaṃ vā vadantassa abhāvata āpajjati. Tiracchānagatehipi pāpuṇitabbattā tesampi pākaṭaṃ piḷandhanaṃ viya oḷārikaṃ thūlaṃ. Kevalaṃ pana kaṇṇe piḷandhituṃ na sakkoti, piḷandhanatopi vā thūlattā na sakkāti uppaṇḍento viya niggaṇḥati.

1. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

2. Dī 2. 50; Dī 3. 253; Aṃ 3. 201; Abhi 2. 404 piṭṭhesu.

Nibbānārammaṇakaraṇena gotrabhukkhāṇe kilesakkhayappatti paṇassa āpannāti maññamāno āha “**tvam akhīṇesuyevā**”ti-ādi. Nanu ārammaṇakaraṇamattena kilesakkhayo anuppattoti na sakkā vuttum. Cittaṇhi atītānāgatādisabbari ālambeti, na nipphanamevāti gotrabhupi maggena kilesānaṃ yā anuppattidhammatā kātabbā, taṃ ārabba pavattissatīti? Na, appattanibbānassa nibbānārammaṇañābhāvato. Na hi aññadhammā viya nibbānaṃ, taṃ pana atigambhīratā appattena ālambitum na sakkā. Tasmā tena gotrabhunā pattabbena tikālikasabhāvātikkantagambhīrabhāvena bhavitabbari, kilesakkhayamattataṃ vā icchato gotrabhuto puretaraṃ nipphanena kilesakkhayena. Tenāha “**tvam akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṃ nibbānaṃ paññapesī**”ti. Appattakilesakkhayārammaṇakaraṇe hi sati gotrabhuto puretaracittānipi ālambeyyunti.

Maggassa kilesakkhayaṃ nibbānanti maggassa ārammaṇabhūtaṃ nibbānaṃ katamanti attho. **Maggoti-**ādinā purimapucchādvayameva vivarati.

Na ca kiñcīti rūpādīsu nibbānaṃ kiñci na hoti, na ca kadāci hoti, atītādibhāvena na vattabbanti vadanti, taṃ āgamma avijjātaṇhānaṃ kiñci ekadesamattampi na hoti, tadeva taṃ āgamma kadāci na ca hotīti attho yutto.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

168. **Na -pa-** navattabbadhammārammaṇattāti yathā sārammaṇaṃ parittādibhāvena navattabbari kiñci ārammaṇaṃ karonti, evaṃ kiñci ālambanato na navattabbakoṭṭhāsaṃ bhajatīti attho.

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. Yadi pi dhātusaṃyuttādīsu “dhātunānattam vo bhikkhave desessāmi, katamañca bhikkhave dhātunānattam? Cakkhudhātu -pa-manoviññāṇadhātū”ti-ādinā¹ aṭṭhārasa dhātuyo āgatā, tā pana abhidhamme ca āgatāti sādharmaṇattā aggahetvā suttantesveva āgate tayo dhātuchakke gahetvā suttantabhājanīyam vibhantanti veditabbam. **Sabbā dhātuyoti** aṭṭhārasapi. Suññe sabhāvamatte niruḷho **dhātu**-saddo daṭṭhabbo. **Asamphuṭṭhadhātū**ti catūhi mahābhūtehi abyāpitabhāvoti attho.

173. **Pathavīdhātudvayanti** aṭṭhakathāyam paduddhāro kato, pāliyam pana “dveyan”ti āgacchati, attho pana yathāvuttova. **Dvayanti** pana pāṭhe sati ayampi attho sambhavati. Dve avayavā etassāti dvayam, pathavīdhātūnam dvayam **pathavīdhātudvayam**, dvinnam pathavīdhātūnam samudāyoti attho. Dve eva vā avayavā samuditā dvayam, **pathavīdhātudvayanti**. “Tattha katamā pathavīdhātu? Pathavīdhātudvayam, esā pathavīdhātū”ti saṅkhepena vissajjeti. **Atthi ajjhattikā atthi bāhirāti** ettha **ajjhattikabāhira**-saddā na ajjhattikaduke viya ajjhattikabāhirāyatanavācaka, nāpi ajjhattattike vuttehi ajjhattabahiddhā-saddehi samānatthā, indriyabaddhānindriyabaddhavācaka pana ete. Tena “**sattasantānapariyāpannā**”ti-ādi vuttam. **Niyakajjhattāti** ca na paccattam attani jātataṃ sandhāya vuttam, atha kho sabbasattasantānesu jātatanti daṭṭhabbam. **Ajjhattam paccattanti** vacanena hi sattasantānapariyāpannatāya ajjhattikabhāvam dasseti, na pāṭipuggalikatāya. **Sabhāvākāratoti** āpādīhi viṣiṭṭhena attano eva sabhāvabhūtena gahetabbākārena.

Kesā kakkhaḷattalakkaṇāti kakkhaḷatādhikatāya vuttā. **Pāṭiyekko koṭṭhāsoti** pathavīkoṭṭhāsamatto suññoti attho. Matthaluṅgaṃ aṭṭhimiṇṇajaggahaṇena gahitanti idha visum na vuttanti veditabbam.

Imināti “seyyathidaṃ kesā”ti-ādinā. **Kammaṃ katvāti** payogaṃ vīriyaṃ āyūhanaṃ vā katvāti attho. Bhogakāmena kasiyādīsu viya arahattakāmena ca imasmiṃ manasikāre kammaṃ kattabbanti. **Pubbapalibodhāti** āvāsādayo dīghakesādiḷe khuddakapalibodhe aparapalibodhāti apekkhitvā vuttā.

Vaṇṇādīnaṃ pañcannaṃ vasena manasikāro dhātupaṭṭikūlavaṇṇamanasikārānaṃ sādharmaṇo pubbabhāgoti nibbattitadhātumanasikāraṃ dassetuṃ “**avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo**”ti āha. **Aññaṃaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitāti** kāraṇassa ca phalassa ca abyāpāratāya dhātumattataṃ dasseti. Ābhogapaccavekkhaṇādīnampi evameva abyāpāratā daṭṭhabbā. Na hi tāni, tesaṃ kāraṇāni ābhujitvā paccavekkhitvā ca uppajjanti karonti cāti. **Lakkhaṇavasenāti** “kakkhaḷaṃ kharigatan”ti-ādivacanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Vekantakaṃ ekā lohajāti. **Nāganāsikalohaṃ** lohasadisāṃ lohavijāti haliddivijāti viya. Tiputambādīhi missetvā kataṃ karaṇena nibbattattā **kittimalohaṃ**. **Morakkhādīni** evaṃnāmānevetāni. **Sāmuḍḍikamuttāti** nidassanamattametaṃ, sabbāpi pana muttā muttā eva.

174. Appetiṭi **āpo**, ābandhanavasena sesabhūtatayaṃ pāpuṇāti silesatīti attho. **Yūsbhūtoti** rasabhūto. **Vakkahadayayakanapapphāsāni tementanti** ettha yakaṇaṃ heṭṭhābhāgapūraṇena, itarāni tesaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharaṇena temeti. **Heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāneti** temakatemitabbānaṃ abyāpārasāmaññanidassanatthāyeva upamā daṭṭhabbā, na ṭhānasāmaññanidassanatthāya. Sannicitlohiteṇa temetabbānaṃ kesaṃci heṭṭhā, kassaci upari. Ṭhitatāñhi satipaṭṭhānavibhaṅge vakkhatīti, yakaṇassa heṭṭhābhāgo “ṭhitaṃ mayi lohitaṃ”ti na jānāti, vakkādīni “amhe temayamānaṃ lohitaṃ ṭhitaṃ”ti na jānantīti evaṃ yojanā kātabbā. Yathā pana bhesajjasikkhāpade niyamo atthi “yesaṃ maṃsaṃ kappati, tesaṃ khīraṃ”ti, evamidha natthi.

175. **Tejanavasenāti** nisitabhāvena tikkhabhāvena. Sarīrassa pakatiṃ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo**, sarīradahanavasena

pavatto mahādāho **paridāho**. Ayametesam viseso. **Yena jīriyatīti** ekāhikādi jararogena jīriyatītipi attho yujjati. Satavāraṃ tāpetvā udake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappīti** vadanti. Rasasoṇitam edamaṃ sanhāru-aṭṭhi-aṭṭhimiñjā **rasādayo**. Keci nhāruṃ apantvā sukkaṃ sattamadhātuṃ avocunti. **Pākatikoti** khobhaṃ appatto sadā vijjamāno. **Petaggi** mukhato bahi niggatova idha gahito.

176. **Vāyanavasenāti** savegagamanavasena, samudīraṇavasena vā.

177. **Iminā yasmim ākāse -pa- taṃ kathitanti** idaṃ kasiṇugghāṇimākāsassa akathitaṃ, ajaṭākāsassa ca kathitaṃ dassetuṃ vuttaṃ.

179. Sukhadukkhānaṃ pharaṇabhāvo sarīraṭṭhaka-utussa sukhadukkhaphoṭṭhabbasamuṭṭhānapaccayabhāvena yathābalaṃ sarīrekadesasakalasarīrapharaṇasamatthatāya vutto, somanassadomanassānaṃ iṭṭhāniṭṭhacittajasamuṭṭhāpanena tatheva pharaṇasamatthatāya. Evaṃ etesaṃ sarīrapharaṇatāya ekassa ṭhānaṃ itaraṃ paharati, itarassa ca aññanti aññamaññena sappāṭipakkhataṃ dasseti, aññamaññapaṭipakkha-oḷārikappavatti eva vā etesaṃ pharaṇaṃ. Vatthārammaṇāni ca pabandhena pavattihetubhūtāni pharaṇaṭṭhānaṃ daṭṭhabbaṃ, ubhayavato ca puggalassa vasena ayaṃ sappāṭipakkhatā dassitā sukhadassanīyattā.

181. **Kilesakāmaṃ sandhāyāti** “saṅkappo kāmo rāgo kāmo”¹ti ettha vuttaṃ saṅkappaṃ sandhāyāti adhippāyo. Sopi hi vibādhati upatāpeti cāti kilesasanthavasambhavato kilesakāmo vibatto kilesavatthusambhavato vā. **Kāmapaṭisaṃyuttāti** kāmarāgasāṅkhātena kāmena sampayuttā, kāmapaṭibaddhā vā. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttadhammesu vijjamānesu vitakkeyeva kāmopapado dhātusaddo nirulho veditabbo vitakkassa kāmappasaṅgappavattiyā sātisayattā. Esa nayo **byāpādadhātu-ādīsu**. Parassa attano ca dukkhāyanaṃ **vihiṃsā**. **Vihimsantīti** hantuṃ icchanti.

182. Ubhayattha uppannopi abhiijjhāsaṃyogena kamma patha jananato anabhiijjhā kamma patha bhindanato ca kāma vitakko “**kamma patha bhedo**”ti

1. Khu 7. 2; Khu 8. 36 piṭṭhesu.

vutto. **Byāpādo panāti** byāpādavacanena byāpādavittakkaṃ dasseti. So hi byāpādadhātūti. Tathā vihiṃsāya vihiṃsādhātuyā ca byāpādavasena yathāsambhavaṃ pāṇātipātādivasena ca kammaṭṭhabhedo yojetabbo.

Etthāti dvīsu tikesu. Sabbakāmāvacarasabbakusalasaṅgāhakehi itare dve dve saṅgahetvā kathanāṃ **sabbasaṅgāhikakathā**. **Etthāti** pana etasmiṃ chakketi vuccamāne kāmādhātuvacanena kāmāvacarānaṃ nekkhammadhātu-ādīnaṃ gahaṇaṃ āpajjati.

Labhāpetabbāti cakkhudhātādibhāvaṃ labhamānā dhammā nīharitvā dassanena labhāpetabbā. Carati etthāti cāro, kiṃ carati? Sammasanaṃ, sammasanassa cāro **sammasanacāro**, tebhūmakadhammānaṃ adhivacanāṃ.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. **Cakkhussāti** visesakāraṇaṃ asādhāraṇasāmibhāvena niddiṭṭhaṃ. Tañhi puggalantarāsādhāraṇaṃ nīlādisabbarūpasādhāraṇaṃ. **Vidahatīti** evaṃ evaṃ tayā pavattitabbanti viniyujjamānaṃ viya uppādetīti attho. **Vidahatīti** ca dhātu-attho eva viṣiṭṭho upasaggena dīpitoti vināpi upasaggena dhātūti eso saddo tamatthaṃ vadatīti daṭṭhabbo. Kattukammabhāvakarāṇa-adhikāraṇesu dhātupadasiddhi hotīti pañcapī ete atthā vuttā. **Suvaṇṇarajatādīdhātuyo** suvaṇṇādīnaṃ bījabhūtā selādayo.

Attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyoti etthāpi dhātīti dhātūti padasiddhi veditabbā. Dhātu-saddo eva hi dhāraṇatthopi hotīti. Kattu-atthopi cāyaṃ purimena asadisoti nissattasabhāvamattadhāraṇaṃ dhātu-saddassa padhāno atthoti visum vutto. **Dhātuyo viya dhātuyoti** ettha sīha-saddo viya kesarimhi nirulho purisesu, selāyavesu nirulho dhātu-saddo ca cakkhādīsu upacarito daṭṭhabbo. Nāṇaṃ ñeyyaṃ nāṇaṇeyyāni, tesāṃ avayavā tappabhedabhūtā dhātuyo **ñāṇaṇeyyāvayavā**. Tattha ñāṇappabhedā dhammadhātu-ekadeso, ñeyyappabhedā aṭṭhārasāpīti ñāṇaṇeyyāvayavamattā

dhātuyo honti. Atha vā ñāṇena ñātabbo sabhāvo dhātusaddena vuccamāno aviparītato ñāṇaṇeyyo, na diṭṭhi-ādīhi viparītaggāhakehi ñeyyoti attho. Tassa ñāṇaṇeyyassa avayavā cakkhādayo. Visabhāgalakkhaṇāvayavesu rasādīsu niruḷho dhātu-saddo tādisesu aññāvayavesu cakkhādīsu upacarito daṭṭhabbo, rasādīsu viya vā cakkhādīsu niruḷhova. **Nijjīvamattassetarṇ adhivacananti** etena nijjīvamattapadatthe dhātu-saddassa niruḷhatarṇ dasseti. Cha dhātuyo etassāti **chadhāturo**, yo loke “puriso”ti dhammasamudāyo vuccati, so chadhāturo channarṇ pathavī-ādīnarṇ nijjīvamattasabhāvānarṇ samudāyamatto, na ettha jīvo puriso vā atthīti attho.

Cakkhādīnarṇ kamo pubbe vuttoti idha ekekasmīrṇ tike tiṇṇarṇ tiṇṇarṇ dhātūnarṇ kamarṇ dassento āha “**hetuphalānupubbavavatthānavasenā**”ti. Hetuphalānarṇ anupubbavavatthānarṇ hetuphalabhāvova. Tattha **hetūti** paccayo adhippeto. **Phalanti** paccayuppannanti āha “**cakkhudhātū**”ti-ādi. Manodhātudhammadhātūnañca manoviññāṇassa hetubhāvo yathāsambhavarṇ yojetabbo, dvārabhūtanovavasena vā tassā manodhātuyā.

Sabbāsarṇ vasenāti yathāvuttānarṇ ābhādhātu-ādīnarṇ pañcatimsāya dhātūnarṇ vasena. Aparamatthasabhāvassa paramatthasabhāvesu na kadāci antogadhatā atthīti āha “**sabhāvato vijjamānānan**”ti. Candābhāsūriyābhādikā vaṇṇanibhā evāti āha “**rūpadhātuyeva hi ābhādhātū**”ti. **Rūpādipaṭibaddhāti** rāgavatthubhāvena gahetabbākāro subhanimittanti sandhāya “rūpādayovā”ti avatvā paṭibaddhavadanarṇ āha. Asatipi rāgavatthubhāve “kusalavipākārammaṇā subhā dhātū”ti dutiyo vikappo vutto. **Vihimsādhātu** cetanā, paraviheṭhanachando vā. **Avihimsā** karuṇā.

Ubhopīti dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo. **Hīnādīsu** purimanayena hīlītā cakkhādayo **hīnā**, sambhāvitā **paṇītā**, nātihīlītā natisambhāvitā **majjhimāti** khandhavibhaṅge āgatahīnadukatoyeva nīharitvā majjhimā dhātu vuttāti veditabbā. Viññāṇadhātu yadipi chaviññāṇadhātuvasena vibhattā, tathāpi “viññāṇadhātuggahaṇena tassā purecārikapacchācārikattā manodhātu gahitāva hotī”ti vuttattā

āha “**viññāṇadhātu -pa- sattaviññāṇasaṅkhepoyevā**”ti. Anekesaṃ cakkhudhātu-ādīnaṃ, tāsu ca ekekissā nānappakāratāya nānādhātūnaṃ vasena anekadhātunānādhātuloko vuttoti āha “**aṭṭhārasadhātuppabhedamattamevā**”ti.

“**Cakkhusotaghānajiṃhākāyamanomanoviññāṇadhātubhedenā**”ti aṭṭhakathāyaṃ likhitaṃ. Tattha na cakkhādīnaṃ kevalena dhātu-saddena sambandho adhippeto vijānanasabhāvassa pabhedavacanato. Viññāṇadhātu-saddena sambandhe kariyamāne dve manogahaṇāni na kattabbāni. Na hi dve manoviññāṇadhātuyo atthīti. “**Cakkhu -pa- kāyamanoviññāṇamanodhātū**”ti vā vattabbaṃ atulyayoge dvandasamāsābhāvato. Ayaṃ panettha pāṭho siyā “cakkhu -pa- kāyaviññāṇamanomanoviññāṇadhātubhedenā”ti.

Khandhāyatanadesanā **saṅkhepadesanā**, indriyadesanā **vitthāradesanā**ti tadubhayaṃ apekkhitvā **nātisaṅkhepavittārā dhātudesanā**. Atha vā suttantabhājanīye vuttadhātudesanā **atisaṅkhepadesanā**, ābhādhātu-ādīnaṃ anekadhātunānādhātu-antānaṃ vasena desetabbā **ativittāradesanā**ti tadubhayaṃ apekkhitvā ayaṃ “**nātisaṅkhepavittārā**”ti.

Bherītaḷaṃ viya cakkhudhātu saddassa viya viññāṇassa nissayabhāvato. Etāhi ca upamāhi nijjīvānaṃ bherītaladaṇḍādīnaṃ samāyoge nijjīvānaṃ saddādīnaṃ viya nijjīvānaṃ cakkhurūpādīnaṃ samāyoge nijjīvānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ pavattīti kāraṇaphalānaṃ dhātumattattā kārakavedakabhāvavirahaṃ dasseti.

Purecarānucarā viyāti nijjīvassa kassaci keci nijjīvā purecarānucarā viyāti attho. Manodhātuyeva vā attano khaṇaṃ anativattantī attano khaṇaṃ anativattantānaṃyeva cakkhuviññāṇādīnaṃ avijjamānepi purecarānucarabhāve pubbakālāparakālatāya **purecarānucarā** viya daṭṭhabbāti attho. **Sallamiva sūlamiva** tividhadukkhataśamāyogato daṭṭhabbo. Āsāyeva dukkhaṃ **āsādukkhaṃ**, āsāvighātaṃ dukkhaṃ vā. Saññā hi abhūtaṃ dukkhadukkhampi subhādito sañjānantī taṃ āsaṃ tassā ca

vighātaṃ āsīsitasubhādi-asiddhiyā janetīti. Kammappadhānā saṅkhārāti “**paṭisandhiyaṃ pakkhipanato**”ti-ādimāha. **Jātidukkhānubandhanatoti** attanā nibbattiyamānena jātidukkhena anubandhattā. Bhavapaccayā jāti hi jātidukkhanti. Padumaṃ viya dissamānaṃ khuracakkaṃ viya rūpampi itthiyādibhāvena dissamānaṃ nānāvidhupaddavaṃ janeti. Sabbe anattā rāgādayo jāti-ādayo ca visabhūtā asantā sappaṭibhayā cāti tappaṭipakkhabhūtattā amatādito daṭṭhabbā.

Muñcitvāpi aññaṃ gahetvāvāti etena makkaṭassa gahitaṃ sākhaṃ muñcitvāpi ākāse ṭhātuṃ asamattatā viya gahitārammaṇaṃ muñcitvāpi aññaṃ aggahetvā pavattituṃ asamattatāya makkaṭasamānataṃ dasseti. Atthivedhavidhohi **damathaṃ** anupagacchanto duṭṭhasso **assakhaḷuṅko**. Raṅgagato naṭo **raṅganato**.

184. **Cakkhuṅca paṭicca rūpe cāti**-ādinā dvārārammaṇesu ekavacanabahuvacananiddesā ekanānāsantānagatānaṃ ekasantānagataviññāṇapaccayabhāvato ekanānājātikattā ca.

Sabbadhammesūti ettha **sabba**-saddo adhikārasena yathāvuttaviññāṇasaṅkhāte ārammaṇasaṅkhāte vā padesasabbasmim tiṭṭhatīti daṭṭhabbo manoviññāṇadhātuniddese “cakkhuviññāṇadhātuyā uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati manodhātu, manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati cittaṃ”ti cakkhuviññāṇadhātānantaraṃ manodhātu viya manodhātānantarampi uppajjati cittanti yāva añña manodhātu uppajjissati, tāva pavattaṃ sabbaṃ cittaṃ ekattena gahetvā vuttanti evampi attho labbhati. Evañhi sati manoviññāṇadhātānantataṃ uppannāya manodhātuyā manoviññāṇadhātubhāvappasaṅgo na hotiyeva. Pañcaviññāṇadhātumanodhātukkamanidassanañhi tabbidhurasabhāvena uppattiṭṭhānena ca paricchinnassa cittassa manoviññāṇadhātubhāvadassanatthaṃ, na anantaruppatimattenāti tabbidhurasabhāve ekattaṃ upanetvā dassanaṃ yujjati. Anupanītepi ekatte abbidhurasabhāve ekasmim dassite sāmāññasena aññaṃpi sabbaṃ taṃ sabhāvaṃ dassitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. **Pi**-saddena manoviññāṇadhātusampiṇḍane ca sati “manoviññāṇadhātuyāpi samanantarā uppajjati cittaṃ -pa- tajjā

manoviññāṇadhātū”ti manoviññāṇadhātuggahaṇena bhavaṅgānantaraṃ uppannaṃ manodhātucittaṃ nivattitaṃ hotīti ce? Na, tassa manoviññāṇadhātubhāvāsiddhito. Na hi yaṃ codiyati, tadeva parihārāya hotīti.

Manodhātuyāpi manoviññāṇadhātuyāpīti manadvayavacanena dvinnaṃ aññamaññavidhurasabhāvatā dassitāti teneva manodhātāvajjanassa manoviññāṇadhātubhāvo nivattitoti daṭṭhabbo. Vutto hi tassa manoviññāṇadhātuvidhuro manodhātusabhāvo **“sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro uppajjati”**ti-ādinā. **Sā sabbāpī**ti etaṃ mukhamattanidassanaṃ. Na hi javanapariyosānā eva manoviññāṇadhātu, tadārammaṇādīnipi pana hontiyevāti. Evaṃ pañcaviññāṇadhātumanodhātuvisiṭṭhasabhāvavasena sabbam manoviññāṇadhātuṃ dassetvā pana manodvāravasena sātisaṃ yaṃ javanamanoviññāṇadhātuṃ dassento **“manañca paṭiccā”**ti-ādimāha. Yadi pana channaṃ dvārānaṃ vasena javanāvasānāneva cittāni idha **“manoviññāṇadhātū”**ti dassitānīti ayamattho gayheyya, cutipaṭisandhibhavaṅgānaṃ aggahitattā sāvasesā desanā āpajjati, tasmā yathāvuttena nayena attho veditabbo. Chadvārikacittehi vā samānalakkhaṇāni aññānipi **“manoviññāṇadhātū”**ti dassitānīti veditabbāni.

Paṭiccāti āgataṭṭhāneti ettha **“mano ca nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhoti”**ti-ādīsu¹ visuṃ kātuṃ yuttaṃ, idha pana **“cakkhuñca paṭiccā”**ti-ādīsu ca-saddena sampiṇḍetvā āvajjanassapi cakkhādisannissitākaraṇaṃ viya **manañca paṭiccāti āgataṭṭhāne** manodvārasaṅkhātābhavaṅgasannissitameva āvajjanaṃ kātabbanti adhippāyo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Pañhapucchakaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti.

Dhātuviḥaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 369 piṭṭhe.

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavaṇṇanā

189. **Sāsanakkamoti** ariyasaccāni vuccanti ariyasaccadesanā vā. Sakalañhi sāsanaṃ bhagavato vacanaṃ saccavinimuttaṃ natthīti saccesu kamati, sīlasamādhipaṇṇāsāṅkhātāṃ vā sāsanaṃ etesu kamati, tasmā kamati etthāti kamo, kiṃ kamati? Sāsanaṃ, sāsanaṃ kamo **sāsanakkamoti** saccāni sāsanaṃ pavattiṭṭhānāni vuccanti, taṃdesanā ca tabbohārenāti.

Tathāti taṃsabhāvāva. **Avitathāti** amuśāsabhāvā. **Anaññathāti** aññākārarahitā. Dukkhadukkhatātānimmittatāhi anīṭṭhatā pīḷanaṭṭho, dvidhāpi paridahanāṃ, kilesadāhasamāyogo vā **santāpaṭṭhoti** ayametesāṃ viseso. Puggalahimsanaṃ vā **pīḷanaṃ**, attano eva tikhiṇabhāvo santāpanaṃ **santāpoti**. Ettha ca **pīḷanaṭṭho** dukkhassa saraseneva āvibhavanākāro itare yathākkamaṃ samudayamagganirodhadassanehi āvibhavanākārāti ayam catunnampi viseso. Tatrataṭṭhābhinandanavasena byāpetvā ūhanaṃ rāsikaraṇaṃ dukkhanibbattaṇaṃ **āyūhanaṃ**, samudayato āgacchatīti vā āyaṃ, dukkhaṃ. Tassa ūhanaṃ pavattaṇaṃ **āyūhanaṃ**, sarasāvibhavanākāro eso. Nidadāti dukkhanti **nidānaṃ**, “idaṃ taṃ dukkhaṃ”ti sampañicchāpentāṃ viya samuṭṭhāpetīti attho. Dukkhadassanena cāyaṃ **nidānaṭṭho** āvi bhavati. **Saṃyogapalibodhaṭṭhā** nirodhamaggadassanehi, te ca saṃsārasaṃyojanamagganivāraṇākārā daṭṭhabbā.

Nissaranti ettha sattā, sayameva vā nissaṭṭaṃ viśaṃyuttaṃ sabbaśāṅkhatehi sabbupadhipaṭinissaggabhāvatoti **nissaraṇaṃ**. Ayamassa sabhāvena āvibhavanākāro. **Vivekāśāṅkhatāmataṭṭhā** samudayamaggadukkhadassanāvibhavanākārā, samudayakkhaya-appaccaya-avināsītā vā. Saṃsārato niggamaṇaṃ **niyyānaṃ**. Ayamassa sarasena pakāśanākāro, itare samudayanirodhadukkhadassanehi. Tattha palibodhupacchedavasena nibbānādhigamova

nibbānananimittatā **hetvaṭṭho**. Paññāpadhānattā maggassa nibbānadassanaṃ, catusaccadassanaṃ vā **dassanaṭṭho**. Catusaccadassane kilesadukkkhasantāpavūpasamane ca ādhipaccaṃ karonti maggaṅgadhammā sampayuttadhammesūti so maggassa **adhipateyyaṭṭho**. Visesato vā ārammaṇādhipatibhūtā maggaṅgadhammā honti “maggādhipatino dhammā”ti vacanatoti so tesam ākāro **adhipateyyaṭṭho**. Evamādi āhāti sambandho. Tattha **abhisamayāṭṭho** abhisametabbāṭṭho, abhisamayassa vā visayabhūto attho **abhisamayāṭṭho**, abhisamayasseva vā pavatti-ākāro **abhisamayāṭṭho**, so cettha abhisametabbena pīlanādinā dassitoti daṭṭhabbo.

Kucchitaṃ khaṃ **dukkhaṃ**. “**Samāgamo sametan**”ti-ādīsu kevalassa **āgama**-saddassa **eta**-saddassa ca payoge saṃyogatthassa anupalabbhanato **saṃsaddassa** ca payoge upalabbhanato “**saṃyogaṃ dīpeti**”ti āha, evaṃ “**uppannaṃ uditan**”ti etthāpi. **Aya**-saddo gati-atthasiddho hetu-saddo viya kāraṇaṃ dīpeti attano phalanipphādanena ayati pavattati, eti vā etasmā phalanti ayoti, saṃyoge uppatikāraṇaṃ samudayoti ettha viṣuṃ payujjamānāpi upasagga-saddā sadhātukaṃ saṃyogatthaṃ uppādatthañca dīpenti kiriyāvisesakattāti veditabbā.

Abhāvo ettha rodhassāti nirodhoti etena nibbānassa dukkhavivekabhāvaṃ dasseti. Samadhigate tasmim tadadhigamavato puggalassa rodhābhāvo pavattisaṅkhātassa rodhassa paṭipakkhabhūtāya nivattiyā adhigatattāti etasmiṃcatthe abhāvo etasmim rodhassāti nirodho-icceva padasamāso. Dukkhabhāvo panettha puggalassa, na nibbānasseva. Anuppādo eva nirodho **anuppādanirodho**. Āyatibhavādīsu appavatti, na pana bhaṅgoti bhaṅgavācakaṃ nirodha-saddaṃ nivattetvā anuppādavācakaṃ gaṇhāti. Etasmim atthe kāraṇe phalopacāraṃ katvā nirodhapaccayo nirodhoti vutto. **Paṭipadā ca hoti** puggalassa **dukkhanirodhappattiyā**. Nanu sā eva dukkhanirodhappattīti tassā eva sā paṭipadāti na yujjati? Na, puggalādhigamassa yehi so adhigacchati, tesam kāraṇabhūtadhammānaṃca pattibhāvena paṭipadābhāvena ca vuttattā.

Sacchikiriyāsacchikaraṇadhammānaṃ aññattābhāvepi hi puggalasacchikiriyadhammabhāvehi nānattaṃ katvā

niddeso kato. Atha vā dukkhanirodhappattiyā niṭṭhānaṃ phalanti tassā dukkhanirodhappattiyā paṭipadatā daṭṭhabbā.

Buddhādayo ariyā paṭivijjantīti ettha paṭividdhakāle pavattam buddhādivohāraṃ “agamā rājagahaṃ buddho”¹ti-ādīsu¹ viya purimakālepi āropetvā “buddhādayo”²ti vuttam. Te hi buddhādayo catūhi maggehi paṭivijjantīti. Ariyapaṭivijjhitabbāni saccāni **ariyasaccānīti** cettha purimapade uttarapadalopo daṭṭhabbo. **Ariyā imanti** paṭivijjhitabbaṭṭhena ekattam upanetvā “iman”³ti vuttam. **Tasmāti** tathāgatassa ariyattā tassa saccānīti **ariyasaccānīti** vuccantīti attho. Tathāgatena hi sayam adhigatatā, teneva pakāsitattā, tato eva ca aññehi adhigamanīyattā tāni tassa hontīti. **Ariyabhāvasiddhitopīti** ettha ariyasādhakāni saccāni **ariyasaccānīti** pubbe viya uttarapadalopo daṭṭhabbo. **Ariyāni saccānītipīti** ettha avitathabhāvena araṇīyattā adhigantabbattā ariyāni, ariyavohāro vā ayam avisamvādako avitatharūpo daṭṭhabbo.

Bādhanalakkhaṇanti ettha dukkhadukkhatannimittabhāvo bādhanā, udayabbayapīlitatā vā. Bhavādīsu jāti-ādivasena cakkhurogādivasena ca anekadhā dukkhassa pavattanameva puggalassa **santāpanaṃ**, tadassa kiccaṃ **raso**. Pavattinivattīsu saṃsāramokkhesu pavatti hutvā gayhatīti **pavattipaccupaṭṭhānaṃ**. Pabhavati etasmā dukkhaṃ paṭisandhiyaṃ nibbattati purimabhavena pacchimabhavo ghaṭito saṃyutto hutvā pavattatīti **pabhavo**. “Evampi taṇhānusaye anūhate, nibbattatī dukkhamidaṃ punappunan”² evaṃ punappunaṃ uppādanaṃ **anupacchedakaraṇaṃ**. Bhavanissaraṇanivāraṇaṃ **palibodho**. Rāgakkhayādibhāvena sabbadukkkhasantatā **santi**. **Accutirasanti** accutisampattikaṃ. Cavanaṃ vā kiccanti tadabhāvaṃ kiccamaiva voharivā accutikiccanti attho. Acavanañca sabhāvassāpariccajanaṃ avikāratā daṭṭhabbā. Pañcakkhandhanimittasuññatāya aviggahaṃ hutvā gayhatīti **animittapaccupaṭṭhānaṃ**. Anusayupacchedanavasena saṃsārācārakato niggamanūpāyabhāvo **niyyānaṃ**. Nimittato pavattato ca cittassa vuṭṭhānaṃ hutvā gayhatīti **vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṃ**.

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Khu 1. 62 piṭṭhe.

Aśuvaṇṇādi suvaṇṇādi viya dissamānaṃ māyāti vatthusabbhāvā tassā **viparītata** vuttā. Udakaṃ viya dissamānā pana marīci upagatānaṃ tucchā hoti, vatthumattampi tassā na dissatīti **visaṃvādikā** vuttā. Marīcimāyā-attānaṃ vipakkho bhāvo **tacchāviparītabhūtabhāvo**. **Ariyañāṇassāti** avitathagāhakassa ñāṇassa, tena paṭivedhapaccavekkhaṇāni gayhanti, tesaṃca **gocarabhāvo** paṭivijjhatabbatā-ārammaṇabhāvo ca daṭṭhabbo. **Aggilakkhaṇaṃ** uṇhattaṃ. Tañhi katthaci kaṭṭhādi-upādānabhedepi visaṃvādakaṃ viparītaṃ abhūtaṃ vā kadāci na hoti. “Byādhidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino”¹ ettha vuttā jāti-ādikā **lokapakati**. Manussānaṃ uddhaṃ dīghatā, ekaccānaṃ tiracchānānaṃ tiriyaṃ dīghatā, vuddhiniṭṭhaṃ pattānaṃ puna avaḍḍhanaṃ evamādikā cāti vadanti. Tacchāviparītabhūtabhāvesu pacchimo **tathatā**, paṭhamo **avitathatā**, majjhimo **anaññathatā**ti ayametesāṃ viseso.

Dukkhā aññaṃ na bādhakanti kasmā vuttaṃ, nanu taṇhāpi jāti viya dukkhanimittatāya bādhikāti? Na, bādhakapabhavabhāvena viṣuṃ gahitattā. Jāti-ādīnaṃ viya vā dukkhassa adhiṭṭhānabhāvo dukkhadukkhata ca **bādhakatā**, na dukkhassa pabhavakatāti natthi taṇhāya pabhavakabhāvena gahitāya bādhakattappasaṅgo. Tenāha “**dukkhā aññaṃ na bādhakan**”ti. **Bādhakattaniyāmenāti** dukkhaṃ bādhakameva, dukkhameva bādhakanti evaṃ dvidhāpi bādhakattāvadhāraṇenāti attho. **Taṃ vinā nāññatoti** satipi avasesakilesa-avasesākusalasāsavakusalamūlavasesasāsavakusaladhammānaṃ dukkhahetubhāve na taṇhāya vinā tesāṃ dukkhahetubhāvo atthi, tehi pana vināpi taṇhāya dukkhahetubhāvo atthi kusalehi vinā akusalehi, rūpāvacarādīhi vinā kāmāvacarādīhi ca taṇhāya dukkhanibbattakattā. **Tacchaniyyānabhāvattāti** dvidhāpi niyamena taccho niyyānabhāvo etassa, na micchāmaggassa viya viparītataya, lokiyamaggassa viya vā anekantikataya atacchoti tacchaniyyānabhāvo, maggo. Tassa bhāvo tacchaniyyānabhāvattaṃ, tasmā **tacchaniyyānabhāvattā**. Sabbattha dvidhāpi niyamena tacchāviparītabhūtabhāvo vuttoti āha “**iti tacchāvipallāsā**”ti-ādi.

1. Aṃ 1. 145; Aṃ 2. 66 piṭṭhesu.

Sacca-saddassa sambhavantānaṃ atthānaṃ uddharaṇaṃ, sambhavante vā atthe vatvā adhippetatthassa uddharaṇaṃ **atthuddhāro**. **Viratisacceti** musāvādaviratiyaṃ. Na hi aññaviratīsu sacca-saddo niruḷhoti. “Idameva saccaṃ, moghamaññaṃ”ti gahitā diṭṭhi **diṭṭhisaccaṃ**. “Amosadhammaṃ nibbānaṃ, tadariyā saccato vidū”ti¹ amosadhammattā nibbānaṃ **paramatthasaccaṃ** vuttaṃ. Tassa pana taṃsampāpakassa ca maggassa pajānaṇā paṭivedho avivādakāraṇanti dvayampi “ekaṇhi saccaṃ na dutiyamatthi, yasmim pajā no vivade pajānaṇ”ti² imissā gāthāya saccanti vuttaṃ.

Netam dukkhaṃ ariyasaccanti āgaccheyya, netam ṭhānaṃ vijjatīti etena jāti-ādīnaṃ dukkha-ariyasaccabhāve aviparītataṃ dasseti, **aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti āgaccheyya, netam ṭhānaṃ vijjatīti** iminā dukkha-ariyasaccabhāvassa jāti-ādīsu niyatataṃ. Sacepi kathañci koci evaṃcitto āgaccheyya, paññāpane pana sahadhammena paññāpane attano vādassa ca paññāpane samattho natthīti dassetuṃ “**ahametaṃ -pa- paññāpessāmīti āgaccheyya, netam ṭhānaṃ vijjatīti**”ti vuttaṃ. Jāti-ādīnaṃ anaññathatā aññassa ca tathābhūtaṃ abhāvoyevettha ṭhānābhāvo. Sacepi koci āgaccheyya, āgacchatu, ṭhānaṃ pana natthīti ayamettha suttattho. Esa nayo dutiyasuttepi. Tattha pana sampattatā paccakkhatā ca **paṭhamatā**, taṃnimittatā **dutiyatā**, tadupasamatā **tatiyatā**, taṃsampāpakatā **catutthatāti** daṭṭhabbā.

Nibbutikāmena pari jānaṇādīhi aññaṃ kiñci kiccaṃ kātabbaṃ natthi, dhammañāṇakiccaṃ vā ito aññaṃ natthi, pariññeyyādīni ca etapparamānevāti **cattāreva vuttāni**. Taṇhāya ādīnavadassāvīnaṃ vasena “taṇhāvatthu-ādīnaṃ etaṃparamatāyā”ti vuttaṃ. Tathā ālaye pañcakāmaguṇasaṅkhāte, sakalavatthukāmasaṅkhāte, bhavattayasasaṅkhāte vā dukkhe dosadassāvīnaṃ vasena “ālayādīnaṃ etaṃparamatāyā”ti vuttaṃ.

Sahetukena dukkhenāti etena dukkhassa abbocchinnaṭṭadassanena atisaṃvegavatthutānaṃ dasseti.

1. Khu 1. 396 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Khu 1. 416; Khu 7. 226 piṭṭhesupī.

Na paṭivedhañāṇaṃ viya sakideva bujjhati, atha kho anu anu bujjhanato **anubodho**, anussavākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhanti-anugato vā bodho **anubodho**. Na hi so paccakkhato bujjhati, anussavādivasena pana kappetvā gaṇhātīti. **Kiccatoti** parijānanādito. Taṃkiccakaraṇeneva hi tāni tassa pākaṭāni. Vivaṭṭānupassanāya hi saṅkhārehi patilīyamānamānasassa uppajjamānaṃ maggañāṇaṃ visaṅkhāraṃ dukkhanissaraṇaṃ ārammaṇaṃ katvā dukkhaṃ paricchindati, dukkhagatañca taṇhaṃ pajahati, nirodhañca phusati ādicco viya pabhāya, sammāsaṅkappādīhi saha uppannaṃ taṃ maggaṃ bhāveti, na ca saṅkhāre amuñcitvā pavattamānena ñāṇena etaṃ sabbaṃ sakkā kātuṃ nimittapavattehi avuṭṭhitattā, tasmā etaṃ kiccāni karontaṃ taṃ ñāṇaṃ dukkhādīni vibhāveti tattha sammohanivattanenaṃti “**cattāripi saccāni passatī**”¹ti¹ vuttaṃ.

Dukkhasamudayampi so passatīti kālantaradassanaṃ sandhāya vuttanti ce? Na, “yo nu kho āvuso dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passatī”²ti-ādinā² ekadassino aññattayadassitā vicāraṇāya tassā sādhanatthaṃ gavaṃpatittherena imassa suttassa āharitattā paccekañca saccesu dissamānesu aññattayadassanassa yojitattā. Aññathā anupubbābhisamaye purimadiṭṭhassa pacchā adassanato samudayādidassino dukkhādidassanatā na yojetabbā siyāti. Suddhasaṅkhārapuñjamattadassanato **sakkāyadiṭṭhi** pariyuṭṭhānaṃ nivāreti. “Lokasamudayaṃ kho kaccāna yathābhūtaṃ sammappaññāya passato yā loke natthitā, sā na hotī”³ti³ vacanato samudayadassanaṃ hetuphalappabandhāvicchedadassanavasena **ucchedadiṭṭhi** pariyuṭṭhānaṃ nivatteti. “Lokanirodhaṃ kho -pa- passato yā loke atthitā, sā na hotī”³ti³ vacanato nirodhadassanaṃ hetunirodhā phalanirodhadassanavasena **sassatadiṭṭhi**pariyuṭṭhānaṃ nivāreti. Attakārassa paccakkhadassanato maggadassanena “natthi attakāre, natthi parakāre, natthi purisakāre”⁴ti-ādikā⁴ **akiriyadiṭṭhi**pariyuṭṭhānaṃ pajahati. “Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya, ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti. Natthi hetu -pa- visuddhiyā, ahetū appaccayā sattā visujjhanti”⁴ti-ādikā⁴ ahetukadiṭṭhi ca idha akiriyadiṭṭhiggahaṇena gahitāti daṭṭhabbā. Sāpi hi visuddhimaggadassanena pahīyatīti.

1. Paṭivijjhatīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Saṃ 1. 257 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 382 piṭṭhe.

4. Dī 1. 50 piṭṭhe.

Dukkhañāṇaṃ samudayaphalassa dukkhassa adhuvādibhāvaṃ passatīti **phale vippaṭṭipattiṃ** nivatteti. “Issaro lokaṃ pavatteti nivatteti cā”ti **issarakāraṇino** vadanti, padhānato āvi bhavati, tattheva ca patilīyatīti **padhānakāraṇino**. “Kālavaseneva pavattati nivattati cā”ti **kālavādino**. “Sabhāveneva sambhoti vibhoti cā”ti **sabhāvavādino**. **Ādi**-saddena aṇūhi loko pavattati, sabbaṃ pubbekatahetūti evamādi akāraṇapariggaho daṭṭhabbo. Rāmudakālārādīnaṃ viya **arūpaloke**, nigaṇṭhādīnaṃ viya **lokatrupikāya apavaggo** mokkhoti gahaṇaṃ. **Ādi**-saddena padhānassa appavatti, guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānaṃ, brahmunā salokatā, diṭṭhadhammanibbānavādāti evamādiggaḥaṇaṇca daṭṭhabbaṃ. Ettha **guṇaviyuttassāti** buddhisukhadukkha-icchādosapayattadhammādhamaṣaṅkhārehi navahi attaguṇehi vippayuttassāti kaṇḍabhabbhavādo¹. Indriyatappanaputtamukhadassanādihi vinā apavaggo natthīti gahetvā tathāpavattanaṃ **kāmasukhallikānuyogo**.

Ajjhattikabāhiresu dvādasasu āyatanesu kāmabhavavibhavataṇhāvasena dvādasā tikā **chattimsa taṇhāvicarītāni**. **Khuddakavatthuvihaṇe** vā āgatanayena kālavibhāgaṃ anāmasitvā vuttāni. Vīmaṃsiddhipādādayo bodhipakkhiyā kiccaṇānattena vuttā, atthato ekattā sammādiṭṭhimukhena tattha antogadhā. **Tayo nekkhammavitakkādayoti** lokiyaḥkhaṇe alobhamettākaruṇāṣampayogavasena bhinnā maggakkhaṇe lobhabyāpādavihimsāsamucchedavasena tayoti ekopi vutto. Esa nayo sammāvācādīsu. Appicchatāsantuṭṭhitānaṃ pana bhāve sammā-ājīvasambhavato tena tesāṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Bhavantarepi jīvitahetupi ariyehi avītikkamanīyattā ariyakantānaṃ sammāvācādisīlānaṃ gahaṇena yena saddhāhatthena tāni pariggahetabbāni, so saddhāhattho gahitoyeva hotīti tato anaññāni saddhindriyasaddhābalāni tattha antogadhāni honti. **Tesaṃ atthitāyāti** saddhindriyasaddhābalachandiddhipādānaṃ atthitāya sīlassa atthibhāvato tividhenapi sīlena te tayopi gahitāti tattha antogadhā. **Cittasamādhīti** cittiddhipādānaṃ vadati. “Cittaṃ paññaṇca bhāvayan”ti² hi cittaṃ mukhena

1. Kaṇḍabhabbhavādo (?)

2. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhesu.

samādhi vuttoti samādhimukhena cittampi vattabbataṃ arahati.
Cittiddhipādabhāvanāya pana samādhipi adhimatto hotīti
vīmaṃsiddhipādādivacanāṃ viya cittiddhipādavacanāṃ avatvā idha
“**cittasamādhi**”ti vuttam. “Pīṭimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo
sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati”ti¹ vacanato samādhi-upakārā
pīṭipassaddhiyo, tasmā samādhiggahaṇena gahitā, upekkhā pana samādhi-
upakārakato taṃsadisakiccato ca, tasmā sammāsamādhivasena etesaṃ
antogadhatā daṭṭhabbā.

Bhāro viya vighātakattā. **Dubbhikkhamiva** bādhakattā.
“Nibbānaparamaṃ sukhaṃ”ti² sukhabhāvato **subhikkhamiva**.
Aniṭṭhabhāvato sāsāṅkasappaṭibhayato ca dukkhaṃ **verīvisarukkhabhaya-**
orimatīrūpamaṃ.

Tathatthenāti tathasabhāvena, pariññeyyabhāvenāti attho. Etena
ariyasaccadvayaṃ siyā dukkhaṃ, na ariyasaccaṃ, siyā ariyasaccaṃ, na
dukkhanti imamatthaṃ dasseti. Ariyasacca-saddaparā hi dukkhādi-saddā
pariññeyyādibhāvaṃ vadanti. Teneva ariyasacca-saddānapekkhaṃ dukkha-
saddaṃ sandhāya maggasampayuttasāmaññaphaladhammānaṃ
āḍipadasaṅgaho vutto, tadapekkhaṃ sandhāya catutthapadasaṅgaho.
Samudayādīsu avasesakilesādayo samudayo, na ariyasaccaṃ,
saṅkhāranirodho nirodhasamāpatti ca nirodho, na ariyasaccaṃ,
ariyamaggato aññāni maggaṅgāni maggo, na ariyasaccanti iminā nayena
yojanā kātābbā. Dukkhaṃ vedanīyampi santaṃ vedakarahitaṃ, kevalaṃ
pana tasmim attano paccayehi pavattamāne dukkhaṃ vedetīti vohāramattaṃ
hoti. Evaṃ itaresupī.

Kiriyava vijjatīti samudayameva vadati, tassa vā
dukkhapaccayabhāvaṃ. Maggo atthīti vattabbe “**maggamatthi**”ti okārassa
abhāvo katoti daṭṭhabbo. **Gamakoti** gantā. Sāsavatā asubhatāti katvā
nirodhamaggā **subhā eva**. Dukkhadīnaṃ pariyāyena samudayādibhāvo ca
atthi, na pana nirodhabhāvo, nirodhassa vā dukkhādibhāvoti na
aññamaññasamaṅgitāti āha “**nirodhasuññāni vā**”ti-ādi. **Samudaye**
dukkhassābhāvatoti ponobbhavikāya taṇhāya punabbhavassa abhāvato.
Yathā vā pakativādīnaṃ vikārāvibhāvato pubbe paṭippalīnā ca
pakatibhāvene va tiṭṭhanti, na

1. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Saṃ 3. 135; Aṃ 1. 245; Aṃ 3. 535 piṭṭhesu.

2. Ma 2. 176, 177; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

evaṃ samudayasampayuttampi dukkhaṃ samudayabhāvena tiṭṭhatīti āha “**samudaye dukkhassābhāvato**”ti. Yathā avibhattehi vikārehi mahantā visesindriyabhūtavisesehi pakatibhāveneva ṭhitehi pakati sagabbhā pakativādīnaṃ, evaṃ na phalena sagabbho hetūti attho.

Dukkhasamudayānaṃ nirodhamaggānañca asamavāyāti etaṃ vivaranto āha “**na hetusamavetaṃ hetuphalan**”ti-ādi. Tattha idha tantūsu paṭo, kapālesu ghaṭo, biraṇesu kaṭo, dvīsu aṇūsu dvi-aṇukanti-ādinā idha buddhivohārajanako avisuṃ siddhānaṃ sambandho samavāyo, tena samavāyena kāraṇesu dvīsu aṇūsu dvi-aṇukaṃ phalaṃ samavetaṃ ekībhūtamiva sambandhaṃ, tīsu aṇūsu ti-aṇukanti evaṃ mahāpathavimahā-udakamahā-aggimahāvātakkhandhapariyantaṃ phalaṃ attano kāraṇesu samavetanti samavāyavādino vadanti. Evaṃ pana vadantehi aparimāṇesu kāraṇesu mahāparimāṇaṃ ekaṃ phalaṃ samavetaṃ attano antogadhehi kāraṇehi sagabbhaṃ asuññanti vuttaṃ hoti, evamidha samavāyābhāvā phale hetu natthīti hetusuññaṃ phalanti attho.

Pavattibhāvatoti saṃsārassa pavattibhāvato. **Catu-āhārabhedatoti** iminā cattāro āhārabhede tehi bhinne tappaccayadhammabhede ca saṅgaṇhāti.

Rūpābhinandanādibhedo rūpādikhandhavasena, ārammaṇavasena vā.

Upādānehi upādīyatīti upādi, upādānakkhandhapañcakaṃ. Nibbānañca taṃnissaraṇabhūtaṃ tassa vūpasamo taṃsantīti katvā tassa yāva pacchimāṃ cittaṃ, tāva sesataṃ, tato parañca anavasesataṃ upādāya “**sa-upādīsesanibbānadhātu anupādīsesanibbānadhātū**”ti dvidhā voharīyatīti.

Sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo **vipassanā**, itare **samātho**”ti vadanti. Sīlampi hi samathassa upakārakattā samathaggahaṇena gayhatīti tesāṃ adhippāyo.

Atha vā yānadvayavasena laddho maggo **samatho vipassanā**ti

āgamanavasena vuttoti daṭṭhabbo. **Sappadesattāti** sīlakkhandhādīnaṃ ekadesattāti attho. Sīlakkhandhādayo hi

sabbalokiyalokuttarasīlādisaṅgāhakā, ariyamaggo lokuttaroyevāti tadekadeso hoti.

Onatasahāyo viya vāyāmo paggahakiccasāmaññato. **Aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati** apilāpanavasena niccalabhāvakaraṇasāmaññato.

Sājātītoti savitakkasavicārādibhedesu samānāya

samādhijātiyāti attho. **Kiriyatoti** samādhi-anurūpakiriyato. Tato eva hi “cattāro satipaṭṭhānā samādhinimittā, cattāro sammappadhānā samādhiparikkhārā”¹ti¹ sativāyāmānaṃ samādhissa nimittaparikkhārabhāvo vuttoti.

Ākoṭentena viyāti “aniccaṃ aniccaṃ”ti-ādinā paññāsadisena kiccena samantato kākoṭentena viya “aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena”ti-ādinā **parivattantena viya** ca ādāya ūhitvā dinnameva paññā paṭivijjhati. Dvinnāṃ samānakālattepi paccayabhāvena saṅkappassa purimakālassa viya niddeso kato. **Sajātītoti** “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādīsu samānāya paññājātiyā. **Kiriyatoti** ettha paññāsadisakiccaṃ kiriyāti vuttaṃ, pubbe pana samādhi-upakāraṃ tadanurūpaṃ kiccanti ayamettha viseso. “Sabbāṃ bhikkhave abhiññeyyaṃ”²ti² vacanato cattāripi abhimukhaṃ paccakkhato ñātabbāni, abhivisiṭṭhena vā ñāṇena ñātabbānīti **abhiññeyyāni**.

Durabhisambhavataranti abhisambhavitum sādhetum asakkuṇeyyatarāṃ, sattavighātena duradhigamanti attho. Bādhakapabhavasantiṇiyyānalakkhaṇehi vavatthānaṃ **salakkhaṇavavatthānaṃ**. **Duravagāhatthena gambhīrattāti** oḷārikā dukkhasamudayā. Tiracchānatānampi hi dukkhaṃ āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo, pīḷanādi-āyūhanādivasena pana “idaṃ dukkhaṃ, idamassa kāraṇaṃ”ti yāthāvato ogāhitum asakkuṇeyyattā **gambhīrā**, saṇhasukhumadhammattā nirodhamaggā sabhāvato eva gambhīrattā **duravagāhā**, teneva uppanne magge natthi nirodhamaggānaṃ yāthāvato anavagāhoti. Nibbānampi maggena adhigantabbattā tassa phalanti apadissatīti āha “**phalāpadesato**”ti. Vuttañhi “dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”³ti³. Maggopi nirodhassa sampāpakabhāvato hetūti apadissatīti āha “**hetu-apadesato**”ti. Vuttampi cetam “dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”⁴ti⁴. **Iti vijaññāti iti**-saddena vijānanakkamaṃ dasseti. **Evam pakārehīti evam**-saddena vijānanakāraṇabhūte naye.

Uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 258 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

1. Dukkhasaccaniddesa

Jātiniddesavaṇṇanā

190. **Tattha -pa- ayaṃ mātikā**ti niddesavāra-ādimhi vutte jāti-ādiniddese tesaṃ jāti-ādīnaṃ niddesavasena dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya, tesu vā jāti-ādīsu tesaṃ dukkhaṭṭhe veditabbe jāti-ādīnaṃ niddesavasena dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya dukkhadukkanti-ādikā dukkhamātikā veditabbāti attho. Atha vā **tatthā**ti tasmiṃ niddesavāre. “Jātipi dukkhā -pa- saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti ayaṃ dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya mātikāti yathādassitassa jāti-ādiniddesassa mātikābhāvaṃ dīpeti. Taṃ dīpetvā puna yasmiṃ padadvaye tathā dukkhaṃ ariyasaccaṃ kathetabbaṃ, tassa niddhāraṇatthaṃ sabbaṃ dukkhaṃ saṅkaḍḍhento āha “**idaṃhi dukkhaṃ nāma**”ti-ādi.

Sabhāvatoti dukkhavedayitasabhāvato. **Nāmatoti** teneva sabhāvena laddhanāmato. Tena na aññena pariyāyena idaṃ dukkhaṃ nāma, atha kho dukkhattāyevāti sabhāvena nāmaṃ viśeṣeti. Atha vā **nāmatoti** udayabbayavantatāya laddhanāmato. Yathā aññe udayabbayavanto dhammā na sabhāvato dukkhā, na evaṃ idaṃ, atha kho sabhāvato dukkhā bhūtaṃ vedānaṃ dukkhanti purimena dukkha-saddena pacchimaṃ viśeṣeti. Vipariṇāmayavantatāya sukhaṃ anīṭṭhameva hotīti dukkhaṃ nāma jātaṃ. Tenevāha “**dukkhuppattihetuto**”ti. Kaṇṇasūlādīhi abhibhūtaṃ nitthunanādīhi dukkhābhībhūtatāya viññāyamānāyapi kiṃ tava ruḍḍhanti pucchitvā kaṇṇasūlādīdukkhaṃ jānītabbaṃ hotīti **paṭicchannadukkhata** tassa vuttā. **Upakkamassa ca pākaṭabhāvato**ti kāraṇavasena dukkhavisesassa pākaṭabhāvaṃ dasseti.

Sabhāvaṃ muñcitvā pakāraṇatārena dukkhanti vuccamānaṃ **pariyāyadukkhaṃ**. Kathetabbatā paṭiññātaṃ yathā kathetabbaṃ, taṃpakāradassanatthaṃ “**ariyasaccaṃ nāmetan**”ti-ādimāha. **Saṅkhepo** sāmāññaṃ, sāmāññaṃ viśeṣe antokaritvā pavattatīti tattha ubhayathāpi kathetuṃ vaṭṭati. **Vitthāro pana** viśeso jāti-ādiko, viśeso ca viśesantaranivattakoti jāti-ādīsu jarādīnaṃ saṅkhipanaṃ na sakkā kātunti tattha vitthāreneva kathetabbaṃ.

191. “Aparassa aparassā”ti dīpanaṃ **aparattadīpanaṃ**. Sāmi-atthehi hi aparattasaddo sijjhatīti. **Tesaṃ tesanti** vā sāmivasena vuttaṃ atthaṃ bhummasvasena vattukāmatāya āha “**aparattadīpanaṃ**”ti, aparasmim aparasmim dīpananti attho. Aparassa aparassa vā jātisaṅkhātassa atthassa dīpanaṃ **aparattadīpanaṃ**. Pañcagativasena ekekāyapi gatiyā khattiyādibhummadevādihatthi-ādijātivasena cāti **gatijātivasena**.

Tiṇākāro **tiṇajāti**, so ca upādāpaññattīti “**paññattīyan**”ti āha. **Tadupādāyāti** taṃ paṭhamāṃ viññāṇaṃ upādāya ayaṃ jāti, nāssa kutoci niggamaṇaṃ upādāya. Yasmā ca evaṃ, tasmā **sāvassa jāti** paṭhamaviññāṇasaṅkhātātī attho. Atha vā tadupādāya sajātōti vuccatīti **sāvassa jāti** paṭhamaviññāṇasaṅkhātātī attho. Viññāṇamukhena ca pañcapi khandhā vuttā hontīti “**paṭisandhiyan**”ti āha. Ariyabhāvakaraṇattā **ariyasīlanti** pātimokkhasaṃvaro vuccati. Jāti-ādīnīpi lakkhaṇāni dhammānaṃ ākāravikārātī katvā sahuppādakā sahavikārakātī vuttā. **Jāyanatthenāti**-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyivā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Purimanaye pana ekekena padena sabbasatte pariyādiyivā jāti dassitātī ayaṃ viseso. Keci pana “purimanaye kattuniddeso, pacchimanaye bhāvaniddeso kato”ti vadanti, “tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jāti”ti pana kattari sāmīniddesassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddesova yutto. Sampuṇṇā jāti **sañjāti**. Pākaṭā nibbatti **abhinibbatti**. “Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ -pa- abhinibbattī”ti sattavasena pavattattā **sammutikathā**.

Tatra tatrāti ekacatuvoṭṭarabhavesu dvinnāṃ dvinnāṃ, sese rūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmadhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ puna dasannaṃ ekādasannaṃ āyatanānaṃ vasena saṅgaho veditabbo. Ekabhavapariyāpannassa khandhasantānassa paṭhamābhinibbattibhūtā paṭisandhikkhandhātī āha “**paṭhamābhinibbattilakkhaṇā**”ti. Tameva santānaṃ niyyātentāṃ viya “handā gaṇhathā”ti paṭicchāpentāṃ viya pavattatīti **niyyātanarasā**. Santatiyā eva ummuḍḍanaṃ hutvā gayhatīti **ummuḍḍanapaccupaṭṭhānā**. Dukkharāsissa vicittatā dukkhaviccittatā, dukkhavisesā vā tadavayavā, taṃ paccupaṭṭhāpeti phalatīti **dukkhaviccittatāpaccupaṭṭhānā**.

Pariyāyanipariyāyadukkhesu yaṃ dukkhaṃ jāti hoti, taṃ dukkhabhāvoyeva tassā dukkhaṭṭho. Yadi akkhānena pāpuṇitabbaṃ siyā, bhagavā ācikkheyya. Bhagavatāpi—

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamo nu kho mahantataro? Yo cāyaṃ mayā paritto paṇimatto pāsāṇo gahito, yo ca himavā pabbatarājāti. Appama -pa- gahito, himavantaṃ pabbatarājānaṃ upanidhāya saṅkhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti, upanidhampi na upeti. Evameva kho bhikkhave yaṃ so puriso tīhi sattisatehi haññamāno tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, taṃ nerayikassa dukkhassa upanidhāya saṅkhampi -pa- upanidhampi na upeti”¹—

upamāvasena pakāsitaṃ **āpāyikadukkhaṃ**. Sukhupattikāraṇāni sucīni uppalādīnīti katvā tattha nibbattinivāraṇena jātiyā dukkhavattubhāvaṃ dasseti “**atha kho**”ti-ādinā. Dukkupattikāraṇe nibbattanena gabbhapariharaṇūpakkaṃmena vinā mātukucchisambhavameva **dukkhaṃ gabbhokkantimūlakaṃ** aññānapekkhattā, upakkamanibbattaṃ pana **pariharaṇamūlakaṃ** okkantimattānapekkhattā. Ayametesāṃ viseso.

Attano abhimukhaṃ kaḍḍhanaṃ **ākaḍḍhanaṃ**, parito sabbatobhāgena kaḍḍhanaṃ **parikaḍḍhanaṃ**. Adho dhunanaṃ **odhunanaṃ**, tiriyaṃ, sabbato vā dhunanaṃ **nidhunanaṃ**. Tacchetvā khārapakkhipanaṃ **khārāpaṭicchakaṃ**.

Sakalasarīraṇhāpanaṃ **nhāpanaṃ**, ekadesadhovanaṃ **dhovanaṃ**, sūriyābhimukhapavattanena **ātāpanaṃ**, pañcaggitāpena **paritāpanaṃ** daṭṭhabbaṃ. Sabboyeve vā tāpo dvidhāpi vutto.

Kuhiṃ nu patiṭṭhaṃ labhetha, jātiyā vinā na tassa dukkhassa patiṭṭhānaṃ atthīti attho, jātiyā vā vinā so satto kuhiṃ nu patiṭṭhaṃ, kattha nu patiṭṭhanto taṃ dukkhaṃ labhethāti attho. Tattha tiracchānesu kathaṃ dukkhaṃ bhavēyya tahiṃ tiracchānesu jātiṃ vinā. **Na cassāti** na ce assa. Nanu nevatthīti sambandho kātabbo, nanu āhāti vā. **Yadatoti** yasmā nevatthi, tasmā āhāti attho.

1. Ma 3. 204 piṭṭhe.

Jarāniddesavaṇṇanā

192. Jīraṇameva **jīraṇatā**, jīraṇassa vā ākāro **tā**-saddena vutto.

Yathāpure asallakkhenti gāravakaraṇa-upaṭṭhānādīni asallakkhente taṇnimittam domanassam uppaṭṭhātīti attho.

Satādīnanti satisutaviriyapaññādīnam vippavāsanimittam attanā apasādetabbehipi attano puttadārehi apasādanīyato.
Avasavattaṅgapaccaṅgatāya suci-asuci-ādivicāraṇavirahena ca bālakumārakakālo viya jīṇṇakālo hotīti āha **“bhiyyo bālattappattiyā”**ti.

Maraṇaniddesavaṇṇanā

193. “Kālassa antakassa kiriyā”ti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. Cavanakāloyeva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vutto, tassa kiriyā cutikkhandhānam bhedappattiyeva. **Maccu maraṇanti** etthāpi samāsam akatvā yo maccu vuccati bhedo, yañca maraṇam pāṇacāgo, idaṁ vuccati maraṇanti visum sambandho na na yujjati.

Yassa khandhabhedassa pavattattā “tisso mato, phusso mato”ti vohāro hoti, so khandhappabandhassa anupacchinnatāya **“sammutimaraṇan”**ti vutto, pabandhasamucchedo ca **“samucchedamaraṇan”**ti. Maraṇampi dukkhanti imasmim panatthe dukkhasaccakathā vaṭṭakathāti katvā **“sammutimaraṇam adhippetan”**ti āha. **Tasseva nāmanti** tabbhāvato tadekadesabhāvato ca maraṇa-saddabahutte asammohattham vuttam. **Cutilakkhaṇanti** “cavanatā”ti nidassitacavanalakkhaṇameva vadati. Sampattibhavakhandhehi viyojetīti **viyogarasam**, viyogakiriyābhūtatāya vā **“viyogarasan”**ti vuttam. Sattassa purimabhavato vippavāso hutvā upaṭṭhātīti **vippavāsapaccupaṭṭhānam**.

Maraṇantikāti maraṇassa āsannā. Yadi maraṇam na bhavissati, yathāvuttam kāyikaṁ cetasikaṁ dukkham na bhavissatīti āha **“dvinnampi dukkhānam vatthubhāvenā”**ti.

Pāpakammādinimittanti pāpakammanimittam pāpagatinimittañcāti attho, kammampi vā ettha “nimittan”ti vuttam upapattinimittabhāvena upaṭṭhānato. Tadupaṭṭhānēpi hi “akataṃ vata me kalyāṇan”ti-ādinā anappakaṃ domanassaṃ upajjatīti. **Bhaddassāti** kalyāṇakammassāti attho. **Avisesatoti** “sabbesan”ti etena yojetabbam. **Sabbesanti** ca yesaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ uppajjati, teyeva sabbe gahitā “**vitujjamānamammānan**”ti visesitattā sandhīnaṃ bandhanāni sandhibandhanāni, tesam chedanena nibbattaṃ dukkhaṃ “**sandhibandhanacchedanan**”ti vuttam. **Ādi-saddo** vā kāraṇattho, sandhibandhanacchedanamūlakanti attho.

Anayabyasanāpādanam viyāti anayabyasanāpatti viyāti attho. Vāḷādihi kate hi anayabyasanāpādane antogadhā anayabyasanāpatti ettha nidassananti.

Sokaniddesavaṇṇanā

194. Sukhakāraṇam **hitam**, tassa phalaṃ **sukham**. **Ñātikkhayoti** bhogaḍihi ñātīnaṃ parihāni maraṇaṇca. **Ayam pana visesoti** bhogabyasanā dipadattavisesaṃ rogabyasanādisu samāsavisesaṇca sandhāyāha. **Ñātibhogā** paññattimattā tabbināsāvāti iminā adhippāyena aparinipphannataṃ sandhāya “**anipphannānī**”ti āha. Aparinipphannataṃyeva hi sandhāya **vusiddhimagge**¹ ca “dasa rūpāni anipphannānī”ti vuttam. **Rūpakaṇḍavaṇṇanāyañhi**² tāni “aparinipphannānī”ti vuttāni. **Khandhavibhaṅge** ca nipphādetabbassa nirodhasamāpatti-ādikassa nipphannatā vuttāti asabhāvadhammassa ca nipphannatā, nibbānasseva anipphannatāti.

Dhamma-saddo hetu-atthoti āha “**dukkhassa uppattihetunā**”ti. **Jhāmanti** daḍḍhaṃ. Pubbe vuttalakkaṇādikā domanassavedanā sokoti tassa puna lakkhaṇādayo na vattabbā siyūṃ, tathāpi domanassavisesattā sokassa ca viṣiṭṭhā lakkhaṇādayo vattabbāti “**kiñcāpī**”ti-ādimāha. Visārarahitaṃ anto eva saṅkucitaṃ cintanaṃ, sukkhanaṃ vā **antonijjhānam**. **Parinijjhāyanam** dahanam. **Ñātibyasanādi-anurūpaṃ socanam anusocanam**, tam tam vā guṇam dosaṇca anugantvā socanam tappaṇam **anusocanam**.

1. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 378 piṭṭhe.

Javanakkhaṇeti manodvārajavanakkhaṇe. Tathā hi taṃ dassento “**ettakā me**”ti-ādimāha. Kāyaviññāṇādivīthiyampi pana javanakkhaṇe domanassassa paccayo hoti eva. Teneva “**javanakkhaṇe cā**”ti āha. Aññathā kāyikacetasikadukkhānaṃ kāyavatthukamanodvārappavattānameva paccayoti gaṇheyya tattha visesena kāyikacetasikasaddappavattito.

Tujjati “tudaṭi”ti vattabbe byattayavasena vuttanti veditabbaṃ.

Paridevaniddesavaṇṇanā

195. **Ādevanti etenāti ādevoti** ādevana-saddaṃ katvā assuvimocanādivikāraṃ āpajjantānaṃ tabbikārāpattiyā so saddo karaṇabhāvena vuttoti. Vīhipalāpādayo viya tucchaṃ vacanaṃ **palāpo**. Guṇadose kitteti bodhetīti **guṇadosakittanaraso** lālappa-saddo. Atthānatthe hiriyaṭabbajane ca avicāretvā puggalassa sambhamabhāvo hutvā paridevana-saddo upaṭṭhātīti “**sambhamapaccupaṭṭhāno**”ti vutto, sokavatthu-avighātena vā sambhamo, na uttāsasambhamo, so ca paridevana-saddena pākaṭo hotīti paridevo “**sambhamapaccupaṭṭhāno**”ti vutto.

Sokābhībhūto paridevananimittaṃ muṭṭhipoṭhanādīni karoti, paridevananimittameva ca ñāti-abbhatthaṅgamanādīni cintetīti paridevassa dukkhadomanassānaṃ **vatthubhāvo** vutto.

Bhiyyoti yena vinā na hoti, tato paridevasamuṭṭhāpakadomanassato, pubbe vuttadukkhato vā bhiyyo, kaṇṭhoṭṭhatālu-ādisosajatopi vā bhiyyoti aññañca kāyikaṃ cetasikaṃ taṃnidānadukkhāṃ saṅgaṇhāti.

Dukkhadomanassaniddesavaṇṇanā

196-7. Kāyikaṃ dukkhaṃ kāyikassa dukkhassa upanissayapaccayoti “**dukkhitassa dukkhaṃ uppajjati**”ti vuttaṃ. Etena dukkhena abhībhūtattā nakkhattaṃ

kīlītuṃ na labhāmīti balavadomanassaṃ uppajjatīti dukkhassa domanassavatthutā hoti.

Attano pavattikkhaṇaṃ sandhāya “**pīletī**”ti vuttaṃ kāyikadukkhaṃ, tadupanissayato vā.

Āvaṭṭantīti parivaṭṭanti. **Vivaṭṭantī**ti pabbhāre khittatthambho viya ludhanti¹. Mūlacchinnarukkho viya **chinnapapātaṃ papatanti**, paridayhamānacittā purimadomanassupanissayavasena **cintenti**, vigate domanasse tathācintanaṃ natthīti.

Upāyāsaniddesavaṇṇanā

198. Sabbavisayappaṭipattinivāraṇavasena samantato sīdanaṃ **saṃsīdanaṃ**, uṭṭhetumpi asakkuṇeyyatākaraṇavasena atibalavaṃ, virūpaṃ vā sīdanaṃ **visīdanaṃ**. Aññaṃ visayaṃ agantvā ñātibyasanādīsu virūpo āsaṅgo tattheva avabandhatā **byāsatti**. Nitthunanakaraṇato **nitthunanaraso**. Visīdanaṃ **visādo**.

Sayaṃ na dukkho dosattā saṅkhārakkhandhapariyāpannadhammantarattā vā. Ye pana domanassameva upāyāsoti vadeyyuṃ, te “upāyāso tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto”ti² imāya pāliyā paṭikkhipitabbā. Visādappattiyā sukhadukkhakāraṇaṃ agaṇayitvā dukkhaṭṭhānādīni karontānaṃ upāyāso kāyikadukkhassa vatthu hoti, visādanavaseneva ñātivināsādīni cintentānaṃ domanassassa. Attano pavattikkhaṇeyeve upāyāso domanassasampayogato cittaṃ paridahati, avipphārikatākaraṇavasena kāyaṃ visādeti, tadubhayakaraṇeneva tato paraṃ taṃnimittaṃ kāyikaṃ cetasikaṃca adhimattaṃ dukkhaṃ janayatīti dukkho vutto.

Appiyasampayoganiddesavaṇṇanā

199. **Na appiyantī**ti na gamiyanti, na pavesīyantīti attho. **Anatthanti** byasanaṃ, dukkhaṃ vā. **Ahitanti** tassa hetuṃ. Dutīye atthavikappe atthaṃ na

1. Luthanti (?)

2. Abhi 3. 46 piṭṭhe.

kāmentīti **anattakāmā**ti-ādi asamatthasamāsopi yojito. “Asūriyapassāni mukhāni”ti-ādīsu viya hi yena samāso, na tassāyaṃ paṭisedhako **a**-kāroti. Yasmim̐ kismiñci nibbhaye yogakkhema-saddo niruḷho dukkhayogato khemattā.

Saṅgati-ādīsu saṅkhāravasena yaṃ labbhati, taṃ gahetabbaṃ. Na hi saṅkhārānaṃ ṭhānanisajjādayo bhojanādikiccesu vā sahakaraṇaṃ vijjatīti pacchimadvayaṃ tadatthavasena labbhatīti na sakkā vattunti. **Yaṃ labbhatīti** vā yaṃ atthajātaṃ labbhatīti attho. Tena yathā labbhati saṅgati-ādīsu attho, tathā yojetabbo. Puggalassa hi saṅgati gantvā saṅkhārehi saṃyogo hoti, āgatehi ca tehi, puggalassa ca attano ṭhānādīsu saṅkhārehi sahabhāvo hoti, sabbakiriyaṃ ca missībhāvoti. **Anatthabhāvo** upaddavabhāvo.

Aniṭṭhānaṃ āpāthagamanamattaṃ taṃgahaṇamattañca **appiyasampayogo**, na pana pathaviphaṣṣādayo viya appiyasampayogo nāma eko dhammo atthīti āha “**so atthato eko dhammo nāma natthī**”ti. Aniṭṭhāni kaṇṭakādīni amittā ca usu-ādīhi vijjhanādidukkhaṃ uppādentī.

Idhāti imasmim̐ loke dukkhaṃ hotīti vā idha imasmim̐ dukkhasaccaniddese dukkho vuttoti vā yojetabbaṃ.

Piyavippayoganiddesavaṇṇanā

200. **Minantīti** nāliyaḍīsu dhaññaṃ viya anto pakkhipanti, na bahi karontīti attho. **Amā**-saddo sahabhāvadīpako. **Ñāyanti vā** ajjhattikā-icceva. Ñātibyasanādiko hutvā upaṭṭhātīti **byasanapaccupaṭṭhāno**. Sokuppādaneneva sarīraṃ sosenti, kisaṃ karonti, akisampi nirojatākaraṇena milāpenti, tato ca kāyikaṃ dukkhaṃ uppajjatīti taduppādakatā vuttā.

Sokasarasamappitāti etena cetasikadukkhaṃ dasseti, **vitujjantīti** etena kāyikaṃ dukkhaṃ.

Icchāniddesavaṇṇanā

201. Yasmiṃ kāle jātiyā na āgantabbam, taṃ kalam gahetvā āha “**parinibbutesu ca vijjamānam jātiyā anāgamanan**”ti. **Yampī**ti yenapīti attho vutto. Yadāpi pana **yam**-saddo “icchan”ti etaṃ apekkhati, tadāpi alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hoti. Yadā “na labhatī”ti etaṃ apekkhati, tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hoti. So panatthato añño dhammo natthi, tathāpi alabbhaneyya-icchāva vuttā hoti. Apāpuṇitabbesu pavattattā eva “**appattipaccupaṭṭhānā**”ti vuttā. Yattha hi sā icchā pavattā, taṃ vatthum apāpuṇantī hutvā gayhatīti.

Chinnabhinnagaṇenāti nillajjena dhuttagaṇena, kappāṭikagaṇena vā.

Vighātamayanti cittavighātamayaṃ domanassaṃ cittavighātato eva uppannam ubbandhanajarātisārādikāyikaṃ dukkhaṇca. **Ichchitālābhanti** alabbhaneyya-icchameva vadati.

Upādānakkhandhaniddesavaṇṇanā

202. Vitthiṇṇassa dukkhassa ettakanti dassanam dukkhassa saṅkhepo, taṃ katum na sakkā vitthārassa anantattā. Dukkhavitthāragataṃ pana desanāvitthāram pahāya yattha sabbo dukkhavitthāro samodhānam gacchati, tattha desanāya vavatthānam saṅkhepo, taṃ katum sakkā tādisassa vatthuno sabbhāvā.

Desaṃ jānanto maggakkhāyikapuriso **desako**. Bhagavāpi **dukkhassa desako**. “**Dukkantadesakenā**”ti vā pāṭho, dukkhantakkhāyikoti attho.

Pāvakādayo yathā indhanādīni bādhenti, evaṃ **bādhayamānā**. **Māraṇantikadukkhābhighātenā**ti iminā atipākaṭena jātijarādukkhavighātajasokādayo dasseti. **Tatoti** paridevato uddham. Kaṇṭha sosādi sandhi bandhacchedanādi janaka dhātukkhobha samāyogato **kāyassa ābādhana dukkham dukkham**. **Yesu kesucīti** tissassa vā phussassa vā upādānakkhandhesu sabbampi cakkhurogādidukkhāṃ sabbasattagataṃ evaṃpakāramevāti saṅkhipitvā dassentoti attho.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. Uttarapadalopam katvā “**punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo**”ti āha. “Manosamphasso”ti ettha mano viya ca purimapadassa okārantatā daṭṭhabbā. Atha vā sīlaṭṭhena ika-saddena gamiyatthattā kiriyāvācākassa saddassa adassanaṃ daṭṭhabbaṃ yathā “apūpabhakkhanasīlo apūpiko”ti¹. “Taddhitā” iti bahuvacananiddesā vicittattā vā taddhitānaṃ abhidhānalakkhaṇattā vā “punabbhavaṃ deti”ti-ādīsu atthesu ponobbhavikasaddasiddhi daṭṭhabbā. Tattha kammahajātā punabbhavaṃ deti, kammahāyabhūtā tadasahajātā punabbhavāya samvattati duvidhāpi punappunaṃ bhava nibbatteti. Tenevāha “**punabbhavassa dāyikāpi**”ti-ādi. **Ponobbhavikāyevāti nāmaṃ labhatī**ti punabbhavaṃ dāyikāpi adāyikāpi punabbhavaṃ deticceva ponobbhavikāti samānavipākāti nāmaṃ labhati samānasabhāvattā tadānubhāvattā ca. Evaṃ itaresu daṭṭhabbaṃ. Tattha upadhimhi yathānibbatte attabhāve vipaccanakammaṃ etissāti **upadhivepakkā**. Nandanaṭṭhena **nandī**, rañjanaṭṭhena **rāgo**. Yo ca nandirāgo, yā ca taṇhā, ubhayametaṃ ekatthaṃ, byañjanaṃeva nānanti taṇhā “**nandirāgena saddhim atthato ekattaṃ gatā**”ti vuttā. Rāgasambandhena “**uppannassā**”ti vuttam. Rūpārūpabhavarāgo visum vakkhatīti kāmabhava eva bhavapatthanā-uppatti vuttāti veditabbā.

Tasmim tasmim piyarūpe paṭhamuppattivasena “**uppajjati**”ti vuttā, punappunaṃ pavattivasena “**nivisati**”ti, pariyuṭṭhānānusayavasena vā uppattinivesā yojetabbā. **Sampattiyanti** manussasobhagge devatte ca. **Attano cakkhanti** savatthukaṃ cakkhumāha, sapasādaṃ vā maṃsapiṇḍaṃ. **Vippasannapañcapasādanti** parisuddhanīlapītalohitakaṇha-odātavaṇṇapasādaṃ. **Rajatapanālikam viya** chiddaṃ abbhantare odātattā. **Pāmaṅgasuttaṃ viya** lambakaṇṇabaddhaṃ. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsikā**, evaṃ **laddhavohāraṃ** attano **ghānaṃ**. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho. Tasmim sati tuṅgā nāsikā yesaṃ, te **tuṅganāsikā**. Evaṃ **laddhavohārā** sattā attano ghānanti yojanā katabbā. **Jivhaṃ -pa- maññanti** vaṇṇa saṇṭhānato kiccato ca. **Manam -pa- ulāraṃ maññanti** atītādi-atthavicinanasamatthaṃ. **Attanā paṭiladdhānti** ajjhataṇṇa

1. Asūpabhakkhanasīlo āsūpikoti (Ka) visuddhimaggamahāṭṭikāyaṃ indriyasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ passitabbaṃ.

sarīragandhādīni bahiddhā ca vilepanagandhādīni. **Uppajjamānā uppajjatīti** yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatīti sāmāññena gahitā uppādakiriya lakkhaṇabhāvena vuttā, visayavisiṭṭhā lakkhitabbabhāvena. Na hi sāmāññavisessehi nānattavohāro na hotīti. **Uppajjamānāti** vā anicchito uppādo hetubhāvena vutto. **Uppajjatīti** nicchito phalabhāvena “yadi uppajjamānā hoti, ettha uppajjatī”ti. So hi tena upayojito viya hoti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. **Anūhatehi** anuddhate, appahīneti attho.

Sīho vedhake paṭipajjati, na usumhi, suvāno leḍḍumhi paṭipajjati, na pahārake. Khayagamanavasena **virajjati**, appavattigamanavasena **nirujjhati**. Anapekkhatāya cajanavasena hānivasena ca **cajīyati**, puna yathā na pavattati, tathā dūrakhipanavasena **paṭinissajjīyati**, bandhanabhūtāya mocanavasena **muccati**, asaṁkilesavasena **na allīyati**. Āyūhanam samudayo, tappaṭipakkhavasena **anāyūhanam**.

Apaññattinti apaññāpanam, “titta-alābu atthī”ti vohārābhāvam vā. Titta-alābuvalliyā appavattim icchanto puriso viya maggo daṭṭhabbo, tassa tassā appavattininnacittassa mūlacchedanam viya maggassa nibbānārammaṇassa taṇhāpahānam. Tadappavatti viya taṇhāya appavattibhūtam nibbānam daṭṭhabbam. Dutiyūpamāya dakkhiṇadvāram viya nibbānam, coraghātakā viya maggo daṭṭhabbo, purimā vā upamā maggena niruddhāya piyarūpasātarūpesu niruddhāti vattabbatādassanattham vuttā, pacchimā nibbānam āgama niruddhāyapi.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Aññamaggapaṭikkhepanatthanti** titthiyehi kappitassa maggassa dukkhanirodhagāminipaṭipadābhāvaṃ paṭikkhepetunti attho, aññassa vā maggabhāvapaṭikkhepo **aññamaggapaṭikkhepo**. Puggalassa ariyabhāvakarattā ariyaṃ karotīti **ariyo**, ariyaphalapaṭilābhakarattā ariyaṃ labhāpeti janetīti **ariyo**. Attano kiccavasena phalavasena ca ariyanāmalābho eva vuttoti daṭṭhabbo. Attha aṅgāni assāti aññapadatthasamāsaṃ akatvā **“atthaṅgāni assa santīti atthaṅgiko”**ti padasiddhi daṭṭhabbā.

Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhaviratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī hotīti **“pariggahalakkhaṇā”**ti vuttā. Yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṃ kātabbaṃ samuṭṭhāpeti nipphādeti, taṃtaṃkiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthapādacalanādikaṃ kiriyaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayuttadhamme ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti **“samuṭṭhāpanalakkhaṇo”**ti vutto. Kāyavācānaṃ khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchā-ājīvappahānena sammā-ājīvo **“vodāpanalakkhaṇo”**ti vutto.

Attano paccanīkakilesā diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo. **Passatīti** pakāsetīti attho. Teneva hi aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattatīti. **Tathevāti** attano paccanīkakilesehi saddhinti attho.

Kiccatoti pubbabhāgehi dukkhādiñāṇehi kattabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge**¹ “viraticetanā sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadāni”ti vuttāti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena **“viratiyopi honti cetanāyopi”**ti āha. Musāvādādihi viramaṇakāle vā viratiyo subhāsītādivācābhāsanādikāle ca cetanāyo yojetabbā, **maggakkhaṇe**

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

viratīyova cetanānaṃ amaggaṅgattā ekassa ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya ekāya viratīyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāyacetanāya sammāvācādikiccattayasādhanaśabhāvābhāvā sammāvācādiśbhāvāsiddhito, taṇsiddhiyañca aṅgattayattāsiddhito ca.

Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhi evāti yadipi samādhi-upakāraḱānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāpahānacatusatikiccaṃ, eko samādhi catukkajjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhicitte jhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhicitte jhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

Vacībhedaśsa upakāraḱo vitakko śavajjānavajjavacībhedanivattanapavattanakarāya sammāvācāyapi upakāraḱo evāti “**svāyan**”ti-ādimāha. Vacībhedanīyāmikā **vācā** kāyikakiriyānīyāmakassa sammākammantassa **upakārikā**. **Idaṃ vīriyanti** catusammappadhānavīriyaṃ. **Gatīyoti** nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samanvesitvāti** upadhāretvā.

Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Itṭhaṃ kantanti** nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandaṇaṃ, tanninnabhāvoyeva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kiccatoti pariññādito. **Ārammaṇapaṭivedhoti** sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Sabbampi paṭivedhaññānaṃ lokuttaranti** kasmā vuttaṃ, nanu uggaḱādīpaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Na, kevalena paṭivedha-saddena uggaḱādīpaṭivedhānaṃ avacanīyattā, paṭivedhanimittattā vā uggaḱādivasena pavattaṃ dukkhādisu pubbabhāge ñāṇaṃ “paṭivedho”ti vuttaṃ, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūtaśeva pana ñāṇaṃ sandhāyāha “**sabbampi paṭivedhaññānaṃ lokuttaraṇaṃ**”ti. Uggaḱaparipucchāññāṇāni pi savanaññāṇe eva avarodhaṃ gaḱchantīti “**savanadhāraṇasammasanaññānaṃ lokiyaṇaṃ**”ti tividhaśeva ñāṇamaḱha. Uggaḱādīhi saccapariggaṇhaṇaṃ **pariggaho**.

Payogoti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa-icchitabbatam dukkarataratañca upamāhi dasseti “**bhavaggagahaṇatthan**”ti-ādinā.

Padaghātanti ettha gatamaggo “padan”ti vuccati. Yena cupāyena kāraṇena kāmavitakko uppajjati, so tassa gatamaggoti tassa ghāto **padaghāto**. **Ussukkāpetvāti** uddham uddham santivisesayuttam katvā, vaḍḍhetvāti attho.

Pāliyaṃ vibhattesūti katarapāliyaṃ? **Dhammasaṅgahe** tāva aṭṭha kasiṇāni dasa asubhā cattāro brahmavihārā cattāri āruppāni vibhattāni, **āgamesu** dasa anussatiyo āhāre paṭikūlasaṇṇā catudhātuvavatthānanti imāni cāti tattha tattha vibhattam. **Imesu tīsūti** kāmādīsu tīsu ṭhānesu.

Micchāvācāsankhātāyāti etena ekāya cetanāya pahātabba-ekattam dasseti. Idha ariyasāvako sakalyāṇaputhujjanako sekkho. **Kāyadvāravītikkamāti** ājivahetukato paṇātipātādito visum visum viramaṇam yojetabbam.

Ayam panassāti maggabhāvena catubbidhampi ekattena gahetvā assa maggassa ayam jhānavasena sabbasadisasabbāsadisa-ekaccasadisatā **viseso**. **Pādakajjhānaniyāmena hotīti** idha pādakajjhānaniyāmam dhuram katvā āha, **aṭṭhasāliniyaṃ** pana vipassanāniyāmam tattha sabbavādāvirodhato, idha pana sammasitajjhānapuggalajjhāsavādanivattanato pādakajjhānaniyāmam. Vipassanāniyāmo pana sādharmaṇattā idhāpi na paṭikkhittoti daṭṭhabbo. Aññe cācariyavādā vakkhamānā vibhajitabbāti yathāvuttameva tāva pādakajjhānaniyāmam vibhajanto āha “**pādakajjhānaniyāmena tāvā**”ti.

Āruppe catukkapañcaka -pa- vuttam aṭṭhasāliniyanti adhippāyo. Nanu tattha “āruppe tikacatukkajjhānam uppajjati”ti vuttam, na “catukkapañcakajjhānan”ti? Saccam, yesu pana samsayo atthi, tesam uppattidassanena, tenatthato catukkapañcakajjhānam uppajjatīti vuttameva hotīti evamāhāti veditabbam. Samudāyañca apekkhitvā “**tañca lokuttaram, na lokiyan**”ti āha. Catutthajjhānameva hi lokiyaṃ tattha uppajjati, na catukkam pañcakañcāti.

Ettha kathanti pāḍakajjhānassa abhāvā kathaṃ daṭṭhabbanti attho.

Taṃjhānikāva tassa tattha tayo maggā uppajjanti tajjhānikam paṭhamaphalādiṃ pāḍakam katvā uparimaggabhāvanāyāti adhippāyo, tikacatukkajjhānikam pana maggam bhāvetvā tatthuppannassa arūpajjhānam tajjhānikam phalañca pāḍakam katvā uparimaggabhāvanāya aññajjhānikāpi uppajjantīti jhānaṅgādinīyamikā pubbābhisaṅkhārasamāpatti pāḍakam, na sammasitabbāti phalassapi pāḍakatā daṭṭhabbā.

Dukkhañāṇāpādinam rūpādicchaḷārammaṇattā nekkhammasaṅkappāpādinam kasiṇāpāditamtaṃkusālārammaṇārammaṇattā sammāvācāpādinam aṅgānam taṃtaṃvīramitabbādi-ārammaṇattā **“yathānurūpan”**ti āha. **Tadanurūpoti** avippaṭṭisārakarasiṃhaṃ vāyāmassa visesapaccayoti sīlānurūpatā vāyāmassa vuttā sampayuttassapi, sampayuttasseva ca vacanato **“sīlabhūmiyam patitṭhitassā”**ti avatvā **“patitṭṭhamānassā”**ti vuttam. **Cetaso asamosoti** **“ekārakkho”**ti ettha vuttena satārakkhena cetaso rakkhitatā. Tenāha **“iti -pa-suvihitacittārakkhassā”**ti.

Āsavakkhayañāṇassa vijjābhāvo vuttoti āsavakkhayaṅkhaṭṭe magge tīhi khandhehi saṅgahite paññākkhandho **vijjā**, sīlassa catunnaṅga jhānānam caraṇabhāvo vuttoti itare dve khandhā **caraṇam**. Yanti etena nibbānam gacchantīti yānam, vipassanā va yānam **vipassanāyānam**. Sīlam samādhissa visesapaccayo, samādhi vipassanāyāti samathassa upakārattā sīlakkhandho ca **samathayānena** saṅgahito. **Vipassanāyānena** kāmesu ādīnavam vibhāvento samathayānena nirāmisam jhānasukham apariccajanto antadvayakummaggaṃ vivajjeti. Paññā viya mohassa, sīlasamādhayo ca dosalobhānam ujuvipaccanīkā adosālobhehi sādhetabbattā. Sīlasamādhipaññāyogato **ādimajjhāpariyosānakalyāṇam**. Sīlādini hi sāsanassa ādimajjhāpariyosānanti. Yasmiṃ tīto maggaṭṭho phalaṭṭho ca ariyo hoti, taṃ maggaphalasaṅkhātāṃ khandhattayasaṅgahitaṃ sāsanam **ariyabhūmi**.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. **Ariyasacca**-saddo samudaye vattamāno pariññeyyabhāvarahite ekantapahātabbe taṇhāsāṅkhāte samudaye pavattati, na pahātabbapariññeyyesu avasesakilesāvasesākusalesu appahātabbesu ca sāsavakusalamūlāvasesasāsavakusalesūti sappadeso tattha samudayo hoti, kevalaṃ saccasaddhe nippadesoti āha “**nippadesato samudayaṃ dassetun**”ti. Dukkhanirodhā pana ariyasaccadesanāyaṃ dhammato nippadesā eva. Na hi tato añño dhammo atthi, yo saccadesanāyaṃ dukkhaṃ nirodhoti ca vattabbo siyā, maggopi aṭṭhaṅgikapañcaṅgikavāresu apubbo natthi, tasmā samudayameva “nippadesato dassetun”ti vadati tassa sabbattha tīsupi vāresu apubbassa dassitattā. Apubbasaṃsamudayadassanattāyapi hi saccadesanāyaṃ “tattha katamo dukkhasamudayo? Taṇhā”ti vacanaṃ kevalāya taṇhāya sacca-saddassa pavattidassanattanti. Desanāvasena pana taṃ taṃ samudayaṃ tṭhapetvā dukkhaṃ tassa tassa pahānavasena nirodho aṭṭhaṅgikapañcaṅgikasabbalokuttarakusalavasena maggo ca ariyasaccadesanāyaṃ na vuttoti dukkhādīni ca tattha sappadesāni dassitāni hontīti tāni ca nippadesāni dassetuṃ saccadesanā vuttāti vattuṃ vaṭṭati. **Paccayasāṅkhātanti** kammakilesavasena jāti-ādidukkhassa mūlabhūṭanti attho.

Nirodhasaccaṃ -pa- pañcahākārehi niddiṭṭhanti ariyasaccadesanato saccadesanāya viśesaṃ dasseti. Tattha “tiṇṇannañca kusalamūlānaṃ avasesānañca sāsavakusalānaṃ pahānaṃ”ti idaṃ tesaṃ paccayānaṃ avijjātaṇhā-upādānaṃ pahānavasena, avijjādīsu vā pahīnesu tesaṃ appavattivasena vuttanti veditabbaṃ. Na hi kusalā pahātabbāti. **Pahānanti** ca maggakiccavasena tadadhigamaṇīyaṃ nirodhaṃ dasseti, nirodhasseva vā taṇhādīnaṃ appavattibhāvo **pahānanti** daṭṭhabbaṃ.

Yadipi “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hoti, evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati”ti¹ lokuttaramaggakkhaṇe aṭṭhaṅgikamaggapāripūriyā upanissayadassanattam

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

idaṃ vuttaṃ, tathāpi “pubbeva kho panā”ti vacanaṃ kāyakammādisuddhiyā dūratarupanissayataṃ, cakkhādīsu asārajjantassa asaṃyuttassa asammūlhasa ādinavānupassino viharato tāyeva vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya āyatim pañcupādānakkhandhesu apacayaṃ gacchantesu sabbasaṅkhāresu vivaṭṭanavasena, ponobbhavikataṇhāya pahīyamānāya kilesadūrībhāvena, kāyikacetāsikadarathasantāpapaṇiḥhesu pahīyamānesu passaddhakāyacittavasena kāyikacetāsikasukhe paṭisaṃvediyamāne “yā tathābhūtaṃ diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi”ti-ādinā¹ vuttānaṃ vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇe pavattānaṃ pañcannaṃ sammādiṭṭhādīnaṃ aṅgānaṃ āsannatarupanissayatañca dasseti āsannatarupanissayavasena pañcaṅgikaṃ maggaṃ sukhaṃ bujjhantānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayaavasena pañcaṅgikamaggadesanāya pavattataṃ dīpeti. Tenāha **“pubbeva kho -pa-suparisuddho hotīti vacanato”**ti-ādi. Evamidam **vacanatoti** nissakkavacanaṃ desanupāyassa nāpakanidassanaṃ hoti, **vacanatoti** vā attano vacanānurūpaṃ pañcaṅgikopi maggo paṭipadā evāti bhagavatā desitoti attho. Katthāti? Devapure, tasmā taṃ desitanayaṃ dassetuṃ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho dhammasaṅgāhakehi. Atha vā “pubbeva kho panassā”ti vacaneneva ajjhāsayaavisesakāraṇanidassakena puggalajjhāsayaavasena pañcaṅgiko maggopi paṭipadā evāti desito hotīti āha **“pubbeva kho pana -pa- vacanato pana -pa- desito”**ti, tasmā taṃ suttante desitanayaṃ dassetuṃ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho bhagavatā devapureti attho.

Jhānehi desanāpaveso, bhāvanāpaveso vā **jhānābhiniveso**. Ekekaṃmiṃ koṭṭhāse catunnaṃ catunnaṃ nayasaḥassānaṃ dassanaṃ gaṇanāsukhatthanti veditabbaṃ. Yathā pana pāḷi ṭhitā, tathā ekekissā paṭipadāya suññatādīsu ca pañca pañca koṭṭhāse yojetvā pāḷigamaṇaṃ katanti viññāyati. Tattha aṭṭhaṅgikavāre dutiyajjhānādīsu tasmiṃ samaye sattaṅgiko maggo hotīti yojanā kātabbā, sabbasaṅgāhikavāre ca yathā vijjamānadhammavaseṇāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

215. **Evaṃ purimesupi dvīsūti** kasmā vuttaṃ, nanu suttantabhājanīye dukkhanirodhagāminipaṭipadāniddese lokiyalokuttaramissako maggo vutto. Tassa hi aṭṭhakathāyaṃ¹ “catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇupattim sandhāya idaṃ ‘dukkhe ñāṇaṃ’ti-ādi vuttaṃ, paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṃ hotī”ti sammādiṭṭhiyā, tathā sammāsaṅkappādīnaṃca lokiyalokuttaramissakatā dassitā “apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakkhaṇe² ekakkhaṇā ekārammaṇā”ti-ādinā cāti? Saccametaṃ, evaṃ pana āgamanavasena tatthāpi catusaccakammaṭṭhānadassanādimukhena ariyova aṭṭhaṅgiko maggo dassito. Evañca katvā “paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṃ hotī”ti maggañāṇassa ekasseva dukkhañāṇāditā, “maggakkhaṇe pana -pa- ekova kusalasaṅkappo uppajjati, ayaṃ sammāsaṅkappo nāmā”ti-ādinā maggasaṅkappādīnaṃ sammāsaṅkappādītā ca niddhāritā, pāḷiyaṃca aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ uddisitvā tameva niddisitum “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādi vuttaṃ. Tena suttantabhājanīyepi dvinnam lokiyatā, dvinnam lokuttaratā vuttā “**evaṃ purimesupi dvīsūti** etenāti.

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 110 piṭṭhe. 2. Maggakāle (Aṭṭhakathāyaṃ) Abhi-Ṭṭha 2. 107 piṭṭhe.

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. **Cakkhudvāre indaṭṭhaṃ kāretī**ti cakkhudvārabhāve taṃdvārikehi attano indabhāvaṃ paramissarabhāvaṃ kārayatīti attho. Tañhi te rūpaggahaṇe attānaṃ anuvatteti, te ca taṃ anuvattantīti. Esa nayo itaresupi. Yena taṃsamaṅgīpuggalo taṃsampayuttadhammā vā aññātāvino honti, so aññātāvibhāvo pariniṭṭhitakiccajānaṃ.

Katthaci dveti “dvinnam kho bhikkhave indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti -pa- ariyāya ca paññāya ariyāya ca vimuttiyā. Yā hissa bhikkhave ariyā paññā, tadassa paññindriyaṃ. Yā hissa ariyā vimutti, tadassa samādhindriyaṃ”^{ti}-ādīsu¹ dve, “tīṇaṃ kho bhikkhave indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā piṇḍolabhāradvājena bhikkhunā añña byākatā -pa- satindriyassa samādhindriyassa paññindriyassa”^{ti}², “tīṇimāni bhikkhave indriyāni. Katamāni tīṇi? Anaññātāññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyaṃ”^{ti}³, “tīṇimāni -pa- itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ”^{ti}⁴ ca evamādīsu tīṇi, “pañcimāni brāhmaṇa indriyāni nānāvisayāni -pa- cakkhundriyaṃ -pa- kāyindriyaṃ”^{ti}⁵, “pañci -pa- sukhindriyaṃ -pa- upekkhindriyaṃ”^{ti}⁶, “pañci -pa- saddhindriyaṃ -pa- aññindriyaṃ”^{ti}⁷ca evamādīsu pañca. Tattha suttante dukādivacanaṃ nissaraṇupāyādibhāvato dukādīnaṃ. Sabbāni pana indriyāni abhiññeyyāni, abhiññeyyadhammadesanā ca abhidhammoti idha sabbāni ekato vuttāni.

Khīṇāsavassa bhāvabhūto hutvā uppattito “**khīṇāsavasseva uppajjanato**”^{ti} vuttaṃ.

Liṅgeti gameti ñāpetīti liṅgaṃ, liṅgiyati vā etenāti liṅgaṃ, kiṃ liṅgeti, kiṃca vā liṅgiyatīti? Indaṃ, indo vā, indassa liṅgaṃ indaliṅgaṃ, indaliṅgassa attho taṃsabhāvo **indaliṅgaṭṭho**, indaliṅgameva

1. Saṃ 3. 195 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 197 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 180 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 179 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 191 piṭṭhe.

6. Saṃ 3. 183 piṭṭhe.

7. Saṃ 3. 177, 180 piṭṭhesu.

vā indriya-saddassa attho **indaliṅgaṭṭho**. Sajjitaṃ uppāditanti siṭṭhaṃ, indena siṭṭhaṃ **indasiṭṭhaṃ**. **Juṭṭhaṃ** sevitāṃ. Kammasaṅkhātassa indassa liṅgāni, tena ca siṭṭhānīti kammajāneva yojetabbāni, na aññāni. Te ca dve atthā kamme eva yojetabbā, itare ca bhagavati evāti “**yathāyogan**”ti āha. **Tenāti** bhagavato kammassa ca indattā. **Etthāti** etesu indriyesu. **Ullīgenti** pakāsentī phalasampattivipattīhi kāraṇasampattivipatti-avabodhato. “So taṃ nimittaṃ āsevati”ti-ādīsu¹ gocarakaraṇampi āsevanāti vuttāti āha “**kānici gocarāsevanāyā**”ti. Tattha sabbesaṃ gocarīkātabbattepi “kānici”ti vacanaṃ avipassitabbānaṃ bahulīmanasikaraṇena anāsevanīyattā. Paccavekkhaṇāmattameva hi tesu hotīti. “Tassa taṃ maggaṃ āsevato”ti-ādīsu² bhāvanā “āsevanā”ti vuttāti bhāvetabbāni saddhādīni sandhāyāha “**kānici bhāvanāsevanāyā**”ti. **Ādhipaccaṃ** indriyapaccayabhāvo, asati ca indriyapaccayabhāve itthipurisindriyānaṃ attano paccayavasena pavattamānehi taṃsahitasantāne aññākārena anuppajjamānehi liṅgādīhi anuvattanīyabhāvo, imasmiṇcatthe indanti paramissariyaṃ karonticceva indriyāni. Cakkhādīsu dassitena nayena aññesaṅca tadanuvattīsu ādhipaccaṃ yathārahaṃ yojetabbānaṃ.

Heṭṭhāti atṭhasālīniyaṃ³. **Amoho eva**, na visuṃ cattāro dhammā, tasmā amohassa paññindriyapade vibhāvitāni lakkhaṇādīni tesaṅca veditabbānīti adhippāyo. **Sesāni** atṭhasālīniyaṃ lakkhaṇādīhi **sarūpeneva āgatāni**. Nanu ca sukhindriyadukkhindriyānaṃ tattha lakkhaṇādīni na vuttānīti? Kiñcāpi na vuttāni, somanassadomanassindriyānaṃ pana vuttalakkhāṇādivasena viññeyyato etesampi vuttāneva honti. Kathaṃ?

Itthaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ sukhindriyaṃ,
itthākārasambhogarasaṃ, kāyikassādapaccupaṭṭhānaṃ,
kāyindriyapadaṭṭhānaṃ. Anitthaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ
dukkhindriyaṃ, anitthākārasambhogarasaṃ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṃ,
kāyindriyapadaṭṭhānanti. Ettha ca itthānitthākārānameva ārammaṇānaṃ
sambhogarasatā veditabbā, na viparītepi itthākārena anitthākārena ca
sambhogarasatāti.

1. Am 3. 217 piṭṭhe.

2. Am 1. 475 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 349 piṭṭhe.

Sattānaṃ ariyabhūmiṭṭhābhāvo bhagavato desanāya sādhanāya padhānaṃ payojananti āha **“ajjhataḍḍhammaṃ pariññāyā”**ti-ādi. Aṭṭhakathāyaṃ itthipurisindriyānantaraṃ jīvitindriyadesanakkamo vutto, so indriyayamakadesanāya sameti. Idha pana indriyavibhaṅge manindriyānantaraṃ jīvitindriyaṃ vuttaṃ, taṃ purimapakchīmānaṃ ajjhataḍḍhikabāhirānaṃ anupālakattena tesāṃ majjhe vuttanti veditabbaṃ. Yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhaṃ. Yāva ca duvidhattabhāvānupālakassa jīvitindriyassa pavatti, tāva dukkhabhūtānaṃ etesaṃ vedayitānaṃ anivattitī **ñāpanattham**. Tena ca cakkhādīnaṃ dukkhānubandhatāya pariññeyyataṃ ñāpeti. **Tato anantaraṃ bhāvetabbattā**ti bhāvanāmaggasampayuttaṃ aññindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. Dassanānantarā hi bhāvanāti.

Satipi purejātādiṭṭhābhāve indriyapaccayabhāvena sādhetabbameva kiccaṃ **“kiccaṃ”**ti āha tassa anaññasādhāraṇattā indriyakathāya ca pavattattā. Pubbaṅgamabhāvena manindriyassa **vasavattāpanaṃ** hoti, nāññesaṃ. Taṃsampayuttānapi hi indriyāni sādhetabbabhūtāneva attano attano indriyakiccaṃ sādheti cetasikattāti. “Sabbattha ca indriyapaccayabhāvena sādhetabban”ti ayaṃ adhikāro anuvattatīti daṭṭhabbo. Anuppādanā anupatthambhe ca tappaccayānaṃ tappavattane nimittabhāvo **anuvidhānaṃ**. Chādetvā pharitvā uppajjamānā sukhadukkhavedanā sahaṇṇā abhibhavitvā sayameva pākāṭā hoti, sahaṇṇā ca tabbasena sukhadukkhabhāvappattā viyāti āha **“yathāsakaṃ oḷārikākārānupāpanaṃ”**ti. Asantassa apaṇītassapi akusalatābbipākādisampayuttassa majjhataḍḍhikākārānupāpanaṃ yojetabbaṃ, samānāṇānaṃ vā sukhadukkhānaṃ santapaṇītākārānupāpanaṃ. Pasannapaggahita-upaṭṭhitasamāhitadassanākārānupāpanaṃ yathākkamaṃ saddhādīnaṃ. **Ādi**-saddena uddhambhāgiyaṃyojanāni gahitāni, maggasampayuttasseva ca indriyassa kiccaṃ dassitaṃ, teneva phalasampayuttassa taṃtaṃsaṃyojanānaṃyojeva paṭippassaddhipahānakiccatā dassitā hotīti. Sabbakatakkiccaṃ aññātāvindriyaṃ aññassa kātabbassa abhāvā amatābhimukhameva tabbhāvapaccayo ca hoti, na itarāni viya kiccantarapasutaṃ. Tenāha **“amatābhimukhābhāvapaccayatā cā”**ti.

220. **Evaṃ santepīti** satipi sabbasaṅgāhakatte vīriyindriyapadādīhi saṅgahetabbāni kusalākusalavīriyādīni, cakkhundriyapadādīhi saṅgahetabbāni kālapuggalapaccayādibhedena bhinnāni cakkhādīni saṅgaṇhanticceva **sabbasaṅgāhakāni**, na yassā bhūmiyā yāni na vijjanti, tesam saṅgāhakattāti attho. Tena ca avisesitattā sabbesaṃ sabbabhūmikattagahaṇappasaṅge taṃnivattanena sabbasaṅgāhakavacanam avijjamānassa saṅgāhakattadīpakam na hotīti dasseti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

223. **Idha anābhaṭṭhanti** ekantānārammaṇattena bhāsitaṃ. **“Rūpamissakattā anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitan”**ti kasmā vuttaṃ, nanu missakattā eva jīvitindriyaṃ anārammaṇesu asaṅgahitaṃ. Na hi aṭṭhindriyā anārammaṇāti vuttāti? Saccametaṃ, jīvitindriya-ekadesassa pana anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, arūpakotṭhāsena parittārammaṇādītā atthīti siyāpakke saṅgahitanti adhippāyo. Arūpakotṭhāsena pana parittārammaṇādītā, rūpakotṭhāsena ca navattabbatā atthīti missakassa samudāyasappa vasena siyāpakke saṅgahitaṃ, na ekadesavasenāti daṭṭhabbaṃ. Na hi anārammaṇaṃ parittārammaṇādibhāvena navattabbam na hotīti. **“Rūpaṇca nibbānaṇca anārammaṇā, sattindriyā anārammaṇā”**ti-ādivacanaṇca avijjamānārammaṇānārammaṇesu na vattabbesu anārammaṇattā navattabbataṃ dasseti, na sārammaṇasappa navattabbataṃ, navattabbassa vā sārammaṇataṃ. Na hi navattabba-saddo sārammaṇe niruḷho. Yadi siyā, **“tisso ca vedanā rūpaṇca nibbānaṇca ime dhammā navattabbā sukhāya vedanāya sampayuttā”**ti-ādi na vuccēyya, athāpi parittārammaṇādisambandho navattabba-saddo sārammaṇesappa vattati, **“dvāyatanā siyā parittārammaṇā”**ti-ādiṃ avatvā **“manāyatanaṃ siyā parittārammaṇaṃ -pa- appamāṇārammaṇaṃ”**tipi, **“dhammāyatanaṃ siyā parittārammaṇaṃ -pa- appamāṇārammaṇaṃ”**tipi, **“siyā anārammaṇaṃ”**tipi vattabbam siyā. Na hi pañhapucchake sāvasesā desanā

atthīti. “Aṭṭhindriyā siyā ajjhattārammaṇā”ti ettha ca jīvitindriyassa ākiñcaññāyatanakāle arūpassa rūpassa ca anārammaṇattā navattabbatā veditabbā.

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāraṇṇanā

225. “Kim vādī bhante sammāsambuddhoti? Vibhajjavādī mahārāja”¹ti Moggaliputtatissattherena vuttattā sammāsambuddhasāvaka vibhajjavādino. Te hi venayikādhībhāvaṃ vibhajja vadanti, cīvarādīnaṃ sevitabbāsevitabbabhāvaṃ vā sassatucchedavāde vā vibhajja vadanti “sassato attā ca loko cā”²ti-ādīnaṃ ṭhapanīyānaṃ ṭhapanato rāgādikkhayassa sassatassa rāgādikāyaduccarītādi-ucchedassa ca vacanato, na pana ekamsabyākaraṇīyādayo tayo pañhe apānetvā vibhajjabyākaraṇīyameva vadantīti. Vibhajjavādīnaṃ maṇḍalaṃ samūho **vibhajjavādimāṇḍalaṃ**, vibhajjavādino vā bhagavato paṇḍitā **vibhajjavādimāṇḍalanti** vadanti. Ācariyehi vutta-aviparītattadīpanena te **anabbhācikkhantena**. “Avijjā puññāneñjābhisaṅkhārānaṃ hetupaccayo hotī”³ti-ādīnaṃ vadanto kathāvatthumhi paṭikkhitte puggalavādādi ke ca vadanto sakasamayaṃ vakkamati nāma, tathā **avokkamantena**. Parasamayaṃ dosāropanabyāpāravirahena **anāyūhantena**. “Idampi yuttaṃ gahetabban”⁴ti parasamayaṃ asampiṇḍentenāti keci vadanti.

“Tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññānaṃ sandhāvati saṃsarati anaññaṃ”⁵ti-ādīnaṃ² vadanto suttaṃ paṭibāhati nāma, tathā **appaṭibāhantena**. “Tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā yame antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā”³ti³, “supinantekato vītikkamo āpattikaro hotī”⁴ti ca evamādiṃ vadanto vinayaṃ paṭilometi nāma, tabbipariyāyena taṃ **anulomentena**. Paṭilomento hi kammantaraṃ bhindanto dhammataṅga vilometi. Suttante vutte cattāro **mahāpadese**, aṭṭhakathāyaṅga vutte suttasuttānuloma-ācariyavāda-attanomatimahāpadese **olokentena**. Tamolokanena hi

1. Vi-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe. 2. Ma 1. 323 piṭṭhe. 3. Ma 1. 182; Vi 2. 177, 183 piṭṭhesu.

sutte vinaye ca santiṭṭhati nātidhāvati. **Dhammanti** paṭiccasamuppādapāliṃ. **Atthanti** tadattham. Hetuhetuphalāni idha nādhippetāni. “Dukkhādīsu aññāṇam avijjā”ti vuttamattham parivattitvā puna “pubbante aññāṇan”ti-ādīhi **aparehipi pariyāyehi niddisantena**. “Saṅkhārā iminā pariyāyena bhavoti vuccanti, taṇhā iminā pariyāyena upādānan”ti-ādinā **niddisantenāti** vadanti.

Sattoti sattasuññatāti vadanti, sattasuññesu vā saṅkhāresu sattavohāro. **Paccayākārameva cāti** paccayākāro eva ca, **ma-kāro** padasandhikaro.

Tasmāti vuttanayena atthavaṇṇanāya kātabbattā dukkarattā ca.

Patiṭṭham nādhigacchāmīti yattha ṭhitassa vaṇṇanā sukarā hoti, tam nayam attanoyeva ñāṇabalena nādhigacchāmīti attho. Nissayam pana ācikkhanto āha “**sāsanam panidan**”ti-ādi. Idha **sāsananti** palidhammamāha, paṭiccasamuppādameva vā. So hi anulomapaṭilomādinānādesanāyamaṇḍito abbochinno ajjāpi pavattatīti nissayo hoti. Tadaṭṭhakathasaṅkhāto ca **pubbācariyamaggoti**.

“Tam suṇātha samāhitā”ti ādaraajanane kiṃ payojananti tam dassento āha “**vuttañhetan**”ti-ādi. **Aṭṭhim katvāti** attham katvā, yathā vā na nassati, evam aṭṭhigatam viya karonto aṭṭhim katvā. Pubbakālato aparakāle bhavam **pubbāpariyam**. Paṭhamārambhādito pabhuti khaṇe khaṇe ñāṇavisesam kilesakkhayavisesaṇca labhatīti attho.

Kammavipākakilesavaṭṭānam mūlakāraṇattā ādito vuttattā ca avijjā paṭiccasamuppādassa mūlam. Tattha valliya mūle diṭṭhe tato pabhuti valliya haraṇam viya paṭiccasamuppādassa mūle diṭṭhe tato pabhuti paṭiccasamuppādadesanāti upamāsaṃsandanā na kātabbā. Na hi bhagavato “idameva diṭṭham, itaram adiṭṭhan”ti vibhajanīyam atthi sabbassa diṭṭhattā. Mūlato pabhuti pana valliya haraṇam viya mūlato pabhuti paṭiccasamuppādadesanā katāti idamettha sāmāññamadhippetam, bodhaneyyajjhāsayavasena vā bodhetabbabhāvena mūlādidassanasāmāññaṇca yojetabban.

Tassāti—

“Sa kho so bhikkhave kumāro vuddhimanvāya indriyānaṃ paripākamanvāya pañcahi kāmaguṇehi samappito -pa- rajanīyehi, so cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe sārājati, apiyarūpe rūpe byāpajati, anupaṭṭhitakāyasatī ca viharati parittacetaso. So taṃ ca cetovimuttim paññāvimuttim yathābhūtaṃ nappajānāti. Yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evaṃ anurodhavirodhaṃ samāpanno yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so taṃ vedanaṃ abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati”¹—

evaṃ vuttassa. Evaṃ sotadvārādīsipi. **Abhivadatoti** “aho sukhaṃ, aho sukhaṃ”²ti vacibhedakarappattāya balavataṇhāya “ahaṃ mamā”³ti abhivadato. Tato balavatiyā mocetum asakkuṇeyyabhāvena **ajjhosāya tiṭṭhato**. Tatopi balavatī upādānabhūtā taṇhā **nandī**. Ettha ca abhinandanādīnā taṇhā vuttā, nandīvacanena tappaccayaṃ upādānaṃ catubbidhampi nanditātadavippayogatāhi taṇhādiṭṭhābhinandanabhāvehi cāti veditabbaṃ. **“Jātipaccayā jarāmarāṇaṃ”**ti-ādikaṇca tattheva **mahātaṇhāsāṅkhaṃ vimuttisutte**² vuttaṃ.

Vipākavaṭṭabhūte paṭisandhipavattiphassādayo kammasamuṭṭhānaṇca ojaṃ sandhāya **“cattāro āhārā taṇhānidānā”**ti-ādi vuttaṃ, vaṭṭupatthambhakā pana itarepi āhārā taṇhāpabhāve tasmim avijjamāne na vijjantīti “taṇhānidānā”³ti vuttum vaṭṭanti.

Tato tatoti catubbidhāsu desanāsu tato tato desanāto. **Ñāyappaṭivedhāya saṃvattatīti** ñāyoti maggo, soyeva vā paṭiccasamuppādo “ariyo cassa ñāyo paññāya sudiṭṭho hotī”³ti vacanato. Sayameva hi samantabhadrakattā tathā tathā paṭivijjhatabbattā tāya tāya desanāya attano paṭivedhāya saṃvattatīti. Samantabhadrakattaṃ desanāvīlāsappatti ca catunnampi desanānaṃ samānaṃ kārāṇanti

1. Ma 1. 333 piṭṭhe.

2. Ma 1. 328 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 297 piṭṭhe.

visesakāraṇaṃ vattukāmo āha “**visesato**”ti. **Assa** bhagavato desanā, **assa** vā paṭiccasamuppādassa desanāti yojetabbari. **Pavattikāraṇavibhāgo** avijjādikova, kāraṇanti vā gahitānaṃ pakati-ādīnaṃ avijjādīnañca akāraṇatā kāraṇatā ca. Tattha sammūlha keci akāraṇaṃ “kāraṇaṃ”ti gaṇhanti, keci na kiñci kāraṇaṃ bujjhantīti tesaṃ yathāsakehi anurūpehi kāraṇehi **saṅkhārādipavattisandassanattamaṃ** anulomadesanā pavattā, itarāsaṃ tadatthataṣambhavepi na tāsaṃ tadatthameva pavatti atthantarasabbhāvato. Ayam pana tadatthā evāti etissā tadatthatā vuttā. Pavatti-ādīnavapaṭicchādikā avijjā ādi, tato saṅkhārā uppajjanti tato viññāṇanti evaṃ pavattiyā **uppattikkamasandassanattamaṃ**.

Anuvilokayato yo sambodhito pubbabhāge taṃtaṃphalapaṭivedho pavatto, tadanusārena tadanugamena jarāmarañādikassa jāti-ādikāraṇaṃ yaṃ adhigataṃ, tassa sandassanattamaṃ assa paṭilomadesanā pavattā, anuvilokayato paṭilomadesanā pavattāti vā sambandho. Desentopi hi bhagavā kicchāpannaṃ lokaṃ anuviloketvā **pubbabhāga -pa-sandassanattamaṃ** desetīti. Āhārataṇhādayo paccuppannaddhā, saṅkhārāvijjā atītaddhāti iminā adhippāyenāha “**yāva atītaṃ addhānaṃ atiharitvā**”ti, āhārā vā taṇhāya pabhāvetabbā anāgato addhā, taṇhādayo paccuppanno, saṅkhārāvijjā atītoti. Paccakkhaṃ pana phalaṃ dassetvā taṃnidānadassanavasena phalakāraṇaparamparāya dassanaṃ yujjatīti āhārā purimataṇhāya uppāditā paccuppanno addhā, taṇhādayo atīto, saṅkhārāvijjā tatopi atītataro saṃsārassa anādibhāvadassanattamaṃ vuttoti **yāva atītaṃ addhānanti** yāva atītataṃ addhānanti attho yutto.

Āyatim punabbhavābhiniḃbatti-āhārakā vā cattāro āhārā—

“Āhāretīti ahaṃ na vadāmi, āhāretīti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho ‘ko nu kho bhante āhāretī’ti. Evaṃ cāhaṃ na vadāmi, evaṃ pana avadantaṃ maṃ yo evaṃ puccheyya ‘kissa nu kho bhante viññāṇāhāro’ti. Esa

kallo pañho, tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ, viññāṇāhāro āyatim
punabbhavābhiniḃbattiyā”ti¹—

vacanato taṃsampayuttattā phassacetanānaṃ tappavattihetuttā ca
kabaḷikārāhārassa. Tena hi upatthambhitarūpakāyassa, tañca icchantassa
kammaviññāṇāyūhanaṃ hoti. Bhojanañhi saddhādīnaṃ rāgādīnañca
upanissayoti vuttanti. Tasmā “te kammavaṭṭasaṅgahitā āhārā paccuppanno
addhā”ti imasmim pariyāye purimoyevattho yutto. Atītaddhuto pabhuti “iti
kho bhikkhave avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādīna² atīte tato parañca
hetuphalapaṭipāṭim paccakkhānaṃ āhārānaṃ nidānadassanavasena ārohitvā
nivattanena vinā abujjhantānaṃ taṃsandassanatthaṃ sā ayaṃ desanā
pavattāti attho. **Anāgataddhuno sandassanatthanti** anāgataddhuno
duppaṭivijjhantānaṃ apassantānaṃ paccakkhaṃ paccuppannaṃ hetum
dassetvā hetuphalaparamparāya tassa sandassanatthanti attho.

Mūlakāraṇasaddaṃ apekkhitvā “**na akāraṇaṃ**”ti napuṃsakaniddeso
kato. Akāraṇaṃ yadi siyā, suttam paṭibāhitaṃ siyāti dassento suttam āharati.
Vaṭṭakathāya sīsabhāvo vaṭṭahetuno kammassapi hetubhāvo. Tattha
bhavataṇhāyapi hetubhūtā avijjā, tāya paṭicchāditādīnave bhava
taṇhuppattitoti avijjā visesena sīsabhūtāti “**mūlakāraṇaṃ**”ti vuttā. Purimāya
koṭiyā apaññāyamānāya uppādavirahato niccataṃ gaṇheyyāti āha
“**evañcetaṃ bhikkhave vuccatī**”ti-ādī. Tena ito pubbe uppannapubbatā
natthīti apaññāyanato purimakoti-apaññāyanam vuttanti imamatthaṃ dasseti.

Avijjātaṇhāhetukkamena phalesu vattabbesu “**sugatiduggatigāmino**”ti
vacanaṃ saddalakkhaṇāvirodhanatthaṃ. Dvande hi pūjitassa pubbanipātoti.
Savarā kira maṃsassa aṭṭhinā alagganatthaṃ punappunaṃ tāpetvā koṭṭetvā
uṇhodakaṃ pāyetvā virittaṃ sūnaṃ aṭṭhito muttamaṃsaṃ gāvīm mārenti.
Tenāha “**aggisantāpi**”ccādi. Tattha yathā vajjhā gāvī ca avijjābhibhūtātāya
yathāvuttaṃ uṇhodakapānaṃ ārabhati, evaṃ puthujjano yathāvuttaṃ
duggatigāmikammaṃ. Yathā pana sā uṇhodakapāne ādīnavam

1. Saṃ 1. 254 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 246 piṭṭhe.

disvā taṇhāvasena sītudakapānaṃ ārabhati, evamayam avijjāya mandattā duggatigāmikamme ādīnavam disvā taṇhāvasena sugatigāmikammaṃ ārabhati. Dukkhe hi avijjam taṇhā anuvattati, sukhe taṇham avijjāti.

Evanti avijjāya nivuttattā taṇhāya saṃyuttattā ca. **Ayam kāyoti** saviññāṇakakāyo khandhapañcakaṃ, “saḷāyatanapaccayā phasso”ti vacanato phassakāraṇaṇcetaṃ vuccatīti āyatanachakkaṃ vā. **Samudāgatoti** uppanno. **Bahiddhā ca nāmarūpani** bahiddhā saviññāṇakakāyo khandhapañcakaṃ, saḷāyatanāni vā. **Itthetanti** itthaṃ etaṃ. Attano ca paresaṇca pañcakkhandhā dvādasāyatanāni ca dvārārammaṇabhāvena vavatthitāni dvayanāmānīti attho. **“Dvayam paṭicca phassoti aññattha** cakkhurūpādīni dvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana ajjhattivābāhirāni āyatanāni. Mahādvayam nāma kiretan”ti¹ vuttaṃ. Ayamettha adhippāyo—aññattha “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso”ti-ādīnā² “cakkhu ceva rūpā ca -pa- mano ceva dhammā cā”ti vuttāni dvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana “ayaṇceva kāyo”ti cakkhādinissaye sesadhamme cakkhādinissite eva katvā vuttaṃ, cakkhādikāyam ekattena “ajjhattivāyatanan”ti gahetvā “bahiddhā nāmarūpan”ti vuttaṃ rūpādī-ārammaṇaṃ ekatteneva bāhirāyatananti tāni ajjhattivābāhirāni āyatanāni paṭicca phasso vutto, tasmā mahādvayam nāmetanti. Evaṇca katvā “attano ca parassa ca pañcahi khandhehi chahāyatanehi cāpi ayamatttho dīpetabovā”ti³ vuttaṃ. “Ayam kāyo”ti hi vuttāni sanissayāni cakkhādinī attano pañcakkhandhā, “bahiddhā nāmarūpan”ti vuttāni rūpādīni paresaṃ. Tathā ayam kāyo attanova ajjhattivāni āyatanāni, bahiddhā nāmarūpaṃ paresaṃ bāhirānīti. Aññathā ajjhattivāyatanamatte eva “ayam kāyo”ti vutte na ajjhattivāyatanāneva attano pañcakkhandhā hontīti attano ca paresaṇca pañcakkhandhehi dīpanā na sambhaveyyāti. **Salēvāyatanānīti** salēva samphassakāraṇāni, yehi kāraṇabhūtehi āyatanehi uppannena phassena phuṭṭho bālo sukhadhukkhaṃ paṭisaṃvedeti.

1. Saṃ-Ṭṭha 2. 37 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 300 piṭṭhe.

3. Saṃ-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

Ādi-saddena “etesam vā aññatarena avijjānīvaraṇassa bhikkhave paṇḍitassa taṇhāya saṃyuttassā”¹ti-ādi¹ yojetabbaṃ. Tasmiṃhi sutte saṅkhāre avijjātaṇhānissite eva katvā kāyaggahaṇena viññāṇanāmarūpasalāyatanāni gahetvā etasmiṃca kāye salāyatanānaṃ phassaṃ taṃnissitameva katvā vedanāya visesapaccayabhāvaṃ dassentena bhagavatā bālapaṇḍitānaṃ atītaddhāvijjātaṇhāmūlako vedanānto paṭiccasamuppādo dassito. Puna ca bālapaṇḍitānaṃ visesaṃ dassentena—

“Yāya ca bhikkhave avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya saṃyuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahinā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṃ kissa hetu? Na bhikkhave bālo acari brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bheda kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā -pa-dukhasmāti vadāmi”¹ti—

vedanāpabhavaṃ sāvijjānaṃ taṇhaṃ dassetvā upādānabhava ca taṃnissite katvā “kāyūpago hoti”¹ti-ādinaṃ jāti-ādike dassentena paccuppannahetusamuṭṭhānato pabhuti ubhayamūlova paṭiccasamuppādo vutto, tabbipariyāyena ca paṇḍitassa paccuppannahetuparikkhayato pabhuti ubhayamūlako paṭilomapaṭiccasamuppādoti.

Duggatigāmikamassa visesapaccayattā avijjā **“avindiyam vindati”**ti vuttā, tathā visesapaccayo vindiyassa na hotīti **“vindiyam na vindati”**ti ca. Attani nissitānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ pavattanaṃ uppādanaṃ **āyatanam**. Sammohabhāveneva anabhisamayabhūtattā **aviditam** aññātaṃ **karoti**.

Antavirahite javāpetiti ca vaṇṇāgamavipariyāyavikāravinaśadhātu-atthavisesayogehi pañcavidhassa niruttalakkhaṇassa vasena tīsupi padesu a-kāra vi-kāra ja-kāre gahetvā aññesaṃ vaṇṇānaṃ lopaṃ katvā ja-kārassa ca dutiyassa āgamaṃ katvā **“avijjā”**ti vuttā. Byañjanatthaṃ dassetvā sabhāvatthaṃ dassetuṃ **“apicā”**ti-ādimāha. Cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇāni “idaṃ vatthu, idamārammaṇaṃ”¹ti avijjāya

1. Saṃ 1. 263 piṭṭhe.

ñāturū na sakkāti avijjā tappaticchādikā vuttā.

Vatthārammaṇasabhāvacchādanato eva avijjādīnaṃ paṭiccasamuppādabhāvassa, jarāmarañādīnaṃ paṭiccasamuppannabhāvassa ca chādanato paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannachādanam veditabbaṃ.

Saṅkhāra-saddaggaḥaṇena āgatā saṅkhārā **saṅkhāra-saddena āgatasāṅkhārā**. Yadi pi avijjāpaccayā saṅkhārāpi saṅkhāra-saddena āgatā, te pana imissā desanāya padhānāti visum vuttā. Tasmā **“duvidhā”**ti ettha abhisāṅkharaṇakasaṅkhāraṃ saṅkhāra-saddenāgataṃ sandhāya tattha vuttampi vajjetvā saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārā yojetabbā. “Saṅkhāra-saddenāgatasāṅkhārā”ti vā samudāyo vutto, tadekadeso ca idha vaṇṇitabbabhāvena “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti, tasmā vaṇṇitabbasabbasaṅgaḥaṇavasena duvidhatā vuttāti veditabbā. **Paṭhamam nirujjhati vacīsāṅkhāro**ti-ādinā vitakkavicāra-assāsapassāsasaññāvedanāvaci saṅkhārādayo vuttā, na avijjāsaṅkhāresu vuttā kāyasañcetanādayo.

Paritassatīti pipāsati. **Bhavatī**ti upapattibhavaṃ sandhāya vuttaṃ, **bhāvayatī**ti kammabhavaṃ. Cuti khandhānaṃ maraṇanti **“maranti etenā”**ti vuttaṃ. “Dukkhā vedanā uppādadukkhā ṭhitidukkhā”ti¹ vacanato **dvedhā khaṇati**. **Āyāsoti** parissamo visādo. Kevala-saddo asammissavācako hoti “kevalā sālāyo”ti, niravasesavācako ca “kevalā aṅgamagadhā”ti, tasmā dvedhāpi atthaṃ vadati. Tattha **asammissassā**ti sukharahitassa. Na hi ettha kiñci uppādavayarahitaṃ atthīti.

Taṃsampayutte, puggalaṃ vā sammohayatīti **sammohanarasā**. Ārammaṇasabhāvassa chādanam hutvā gayhatīti **chādanapaccupaṭṭhānā**. “Āsavaśamudaya avijjāśamudaya”ti² vacanato **āsavapadaṭṭhānā**. Paṭisandhijananatthaṃ āyūhanti byāpāraṃ karontīti **āyūhanarasā**, rāsikaraṇam vā **āyūhanam**. Nāmarūpassa purecārikabhāvena pavattatīti **pubbaṅgamarasam**. Purimabhavena saddhim ghaṭanaṃ hutvā gayhatīti **paṭisandhipaccupaṭṭhānam**. Viññāṇena saha sampayujjatīti **sampayogarasam**. Aññamaññaṃ sampayogābhāvato rūpaṃ vikiratīti **vikiraṇarasam**. Evañca katvā pisiyamānā taṇḍulādayo vikiranti cuṇṇī bhavantīti. Nāmassa kadāci kusalādhībhāvo ca atthīti

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

tato visesanattham **“abyākatapaccupaṭṭhānan”**ti āha. “Acetanā abyākatā”ti ettha viya anārammaṇatā vā **abyākatatā** daṭṭhabbā. **Āyatanalakkhaṇanti** ghaṭṭanalakkhaṇam, āyānam tananalakkhaṇam vā. Dassanādīnam kāraṇabhāvo¹ **dassanādirasatā**. Akusalavipākupekkhāya anittābhāvato dukkhena itarāya ca itṭhabhāvato sukhena saṅgahitattā **“sukhadukkhapaccupaṭṭhānā”**ti āha. Dukkhasamudayattā **hetulakkhaṇa taṇhā**. “Tatratatrābhinandinī”ti² vacanato **abhinandanarasā**. Cittassa, puggalassa vā rūpādīsu atittabhāvo hutvā gayhatīti **atittabhāvapaccupaṭṭhānā**. Taṇhādālhattam hutvā kāmupādānam, sesāni diṭṭhi hutvā upaṭṭhahantīti **taṇhādālhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānā**. Kammupapattibhavavasena bhavassa lakkhaṇādayo yojetabbā.

Ādi-saddena anubodhādibhāvaggahaṇam³. Dukkhadīsu aññānam **appaṭipatti**, asubhādīsu subhādivipallāsā **micchāpaṭipatti**. Diṭṭhivippayuttā vā **appaṭipatti**, diṭṭhisampayuttā **micchāpaṭipatti**. Na avijjāya eva chadvārikatā chaḷārammaṇatā ca, atha kho aññesupi paṭiccasamuppādaṅgesu arūpadhammānanti āha **“sabbesupī”**ti. **Nobhayagocaranti** manāyatanamāha. Na hi arūpadhammānam desavasena āsannatā dūratā ca atthi asaṅṭhānattā, tasmā manāyatanassa gocaro na manāyatanam sampatto asampatto vāti vuccatīti.

Sokādīnam sabbhāvā aṅgabahuttappasaṅge “dvādasevā”ti aṅgānam vavatthānam veditabbanam. Na hi sokādayo aṅgabhāvena vuttā, phalena pana kāraṇam avijjam mūlaṅgam dassetuṃ te vuttāti. Jarāmarāṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavantīti sokādīnam jarāmarāṇakāraṇatā vuttā. “Sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho”ti⁴ ca **sutte** jarāmarāṇanimittaṇca dukkham saṅgahitanti taṃtaṃnimittānam sādhakabhāvena vuttam. Yasmā pana jarāmarāṇeneva sokādīnam ekasaṅkhepo kato, tasmā tesam jātipaccayatā yujjati. Jarāmarāṇapaccayabhāve hi avijjāya ekasaṅkhepo kātabbo siyā, jātipaccayā pana jarāmarāṇam sokādayo ca sambhavantīti. Tattha jarāmarāṇam ekantikam aṅgabhāvene va gahitam,

1. Kāraṇabhāvo (?)

2. Dī 1. 246; Ma 1. 84, 373; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

3. Ananubodhādibhāvaggahaṇam (?)

4. Saṃ 2. 408 piṭṭhe.

sokādayo pana rūpabhavādīsu abhāvato anekantikā kevalaṃ pākaṭena phalena avijjānidassanatthaṃ gahitā. Tena anāgate jātīyā sati tato parāya paṭisandhiyā hetuhetubhūtā avijjā dassitāti bhavacakkassa avicchedo dassito hotīti. Suttañca sokādīnaṃ avijjā kāraṇanti etassevatthassa sādhaṃ daṭṭhabbaṃ, na sokādīnaṃ bālassa jarāmaṇanimittatāmattassa. “Assutavā puthujjano”¹ti hi vacanena avijjā sokādīnaṃ kāraṇanti dassitā, na ca jarāmaṇanimittameva dukkhaṃ dukkhanti.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā

226. “**Avijjāpaccayā saṅkhārā**”ti hi vuttanti etena avijjāya viśesanabhāvena saṅkhārānañca padhānabhāvena vuttattā saṅkhārānaṃ niddisatabbabhāvassa kāraṇaṃ dasseti. **Pitā kathīyati** “dīgho sāmo, mitto rasso, odāto datto”ti.

Rasitabbo paṭivijjhitabbo sabhāvo raso, attano raso saraso, yāthāvo saraso yāthāvasaraso, so eva lakkhitabbattā lakkhaṇanti **yāthāvasarasalakkhaṇaṃ**. “Katamā ca bhikkhave avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ”ti-ādinā² sutte cattāreva vuttānīti “**suttantikapariyāyenā**”ti āha. **Nikkhepaṇḍe panāti**-ādinā idha catūsu ṭhānesu kathitāya eva avijjāya nikkhepaṇḍe aṭṭhasu ṭhānesu kiccajātito pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇato ca kathitattā tadatthasaṃvaṇṇanāvasena vibhāvanaṃ karoti. Ahāpetvā vibhajitabbavibhajanañhi **abhidhammapariyāyo**.

Jāyati etthāti **jāti**, uppattiṭṭhānaṃ. Yadi pi nirodhamagge avijjā ārammaṇaṃ na karoti, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena anirodhamaggesu nirodhamaggaggahaṇakāraṇavasena ca pavattamānā tattha uppajjati vuccatīti tesampi avijjāya uppattiṭṭhānatā hoti, itaresaṃ

1. Saṃ 2. 408 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 245; Ma 1. 67 piṭṭhesu.

ārammaṇabhāvena cāti. Saṅghikabaladevagoṇādīnaṃ saṅghāṭīnaṅgalādīni viya aññasetādīnaṃ avijjāya dukkhādivisayānaṃ andhattakarānaṃ lobhādīnaṃ nivattako aññāṇadisabhāvo lakkhaṇanti daṭṭhabbaṃ.

Atthathanti phalaphalaṃ. Āmeḍitavacanañhi sabbesaṃ atthānaṃ visum visum pākāṭakaraṇabhāvappakāsanatthaṃ. Attho eva vā attho **atthatthoti** atthassa aviparītātādassanatthaṃ atthenevatthaṃ visesayati. Na hi ñāṇaṃ anatthaṃ atthoti gaṇhātīti. Evaṃ **kāraṇakāraṇanti** etthāpi daṭṭhabbaṃ. **Taṃ ākāraṇanti** atthatthādi-ākāraṇaṃ. **Gahetvāti** citte pavesetvā, cittena, puggalena vā gahitaṃ katvā. Paṭividdhassa puna avekkhaṇā **paccavekkhaṇā**. Duccintitacintitādilakkhaṇassa bālassa bhāvo **bālyaṃ**. **Pajānātīti** pakārehi jānāti. Balavamohanaṃ **pamoho**. Samantato mohanaṃ **sammoho**.

Dukkhārammaṇatāti dukkhārammaṇatāya, yāya vā avijjāya chādentiyā dukkhārammaṇā taṃsampayuttadhammā, sā tesaṃ bhāvoti **dukkhārammaṇatā**, ārammaṇameva vā ārammaṇatā, dukkhaṃ ārammaṇatā etissāti **dukkhārammaṇatā**.

Duddasattā gambhīrā na sabhāvato, tasmā tadārammaṇatā avijjā uppajjati, itaresaṃ sabhāvato gambhīrattā tadārammaṇatā nuppajjati adhippāyo. **Apica kho panāti** maggassa saṅkhatasabhāvattā tatopi nirodhassa gambhīratarataṃ dasseti.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā

Punātīti sodheti apuññaphalato dukkhasaṃkilesato ca, hitasukhajjhāsayena puññaṃ karotīti taṃnipphādanena kārakassajjhāsayam pūretīti **puñño**, pūrako pujjanibbattako ca nirutilakkaṇena “**puñño**”ti veditabbo. Samādhipaccanīkānaṃ atidūratāya **na iñjati** na calatīti attho. **Kāyassāti** dvārassa sāmibhāvena niddeso kato.

Puññupaganti bhavasampattupagaṃ. **Tatthā**ti vibhaṅgasutte¹. Tañhi padhānabhāvena gahitanti. **Sammādiṭṭhisutte**² pana “tayome āvuso saṅkhārā”ti āgatanti. **Sabbaññujinabhāsito pana ayaṃ**, na paccekajinabhāsito, imassatthassa dīpanatthaṃ etesaṃ suttānaṃ vasena te gahitā. Kathaṃ panetena gahaṇenāyamattho dīpito hotīti taṃdassanattamāha “**abhidhamme pi hi sutte pi ekasadisāva tanti niddiṭṭhā**”ti. **Sabbaññubhāsito**ti pākaṭena suttantena sadisattā ayampi sabbaññubhāsito ti nāyatīti vuttaṃ hotīti.

“**Terasāpi**”ti vuttaṃ, tattha ñāṇavippayuttānaṃ na bhāvanāmayatā pākaṭāti “**yathā hī**”ti-ādimāha. Pathavī pathavīti-ādi bhāvanā ca kasiṇaparikkammakaraṇaṃ maṇḍalakaraṇaṃ ca bhāvanaṃ bhajāpentī.

Dānavasena pavattā cittacetāsikā dhammā **dānaṃ**. Tattha byāpārabhūtā āyūhanacetanā **dānaṃ ārabha dānaṃ adhikicca uppajjati**ti vuccati, evaṃ itaresu. **Somanassacittena**ti anumodanāpavattinidassanamattametam daṭṭhabbaṃ. Upekkhāsahagatenapi hi anussarati evāti.

Asarikkhakampi sarikkhakena catutthajjhānavipākena vehapphalādīsu vināpi asaṇṇesu kaṭattārūpaṃ. Rūpameva saphandanattā “**sa-iñjanan**”ti vuttaṃ iñjanakaraṇīvaraṇādīnaṃ avikkhambhanato, rūpatañhāsāṅkhātassa iñjanakassa kāraṇattā vā. Teneva rūpārammaṇaṃ nimittārammaṇaṃ ca sabbampi catutthajjhānaṃ nippariyāyena “**aniñjanan**”ti na vuccatīti. Mahātulāya dhārayamāno nāḷiyā minamāno ca samudāyameva dhāreti minati ca, na ekekaṃ guṇjaṃ, ekekaṃ taṇḍulaṃ vā, evaṃ bhagavāpi aparimāṇā paṭhamakusalacetanāyo samudāyavaseneva gahetvā ekajātikattā ekameva katvā dasseti. Evaṃ dutiyādayopīti.

“Kāyadvāre pavattā”ti avatvā “**ādānaggahaṇacopanaṃ pāpayamānā uppannā**”tipi vattum vaṭṭatīti vacanavisesamattameva dasseti. Kāyadvāre pavatti eva hi ādānādipāpanāti. Purimena vā dvārassa upalakkhaṇabhāvo vutto, pacchimena cetanāya saviññattirūpasamuṭṭhāpanaṃ. Tattha ākaḍḍhitvā gahaṇaṃ **ādānaṃ**, sampayuttassa gahaṇaṃ **gahaṇaṃ**, phandanaṃ **copanaṃ**.

1. Saṃ 1. 245 piṭṭhe.

2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

Etthāti kāyavacīsaṅkhāraggahaṇe, kāyavacīsaṅcetanāgahaṇe vā. Aṭṭhakathāyaṃ abhiññācetanā na gahitā viññāṇassa paccayo na hotīti. Kasmā pana na hoti, nanu sāpi kusalā vipākadhammā cāti? Saccam, anupacchinnatanāhāvijjāmāne pana santāne sabyāpārappavattiyā tassā kusalatā vipākadhammatā ca vuttā, na vipākuppādanena, sā pana vipākam uppādayantī rūpāvacarameva uppādeyya. Na hi aññabhūmikaṃ kammaṃ aññabhūmikaṃ vipākam uppādetīti. Attanā sadisārammaṇaṇca tiṭṭhānikaṃ tam uppādeyya cittuppādakaṇḍe rūpāvacaravipākassa kammāsadisārammaṇasseva vuttattā, na ca rūpāvacaravipāko parittādi-ārammaṇo atthi, abhiññācetanā ca parittādi-ārammaṇāva hoti, tasmā vipākam na uppādetīti viññāyati. Kasīṇesu ca uppāditassa catutthajjhānasamādhissa ānisaṃsabhūtā abhiññā. Yathāha “so evaṃ samāhite citte”ti-ādi¹. Tasmā samādhiphalasadisā sā, na ca phalaṃ detīti dānasīlānisaṃso tasmim bhava paccayalābho viya sāpi vipākam na uppādeti. **Yathā ca abhiññācetanā, evaṃ uddhaccacetanāpi na hotīti** idam uddhaccasahagata dhamme visuṃ uddharitvā “tesaṃ vipāke ñāṇam atthapaṭisambhidā”ti² vuttattā vicāretabbam.

Ayam panettha amataggaṭṭhānugato vinicchayo—dassanabhāvanānam abhāvepi yesaṃ puthujjanānam sekkhānaṇca dassanabhāvanāhi bhavitabbam, tesaṃ taduppattikāle tehi pahātuṃ sakkuṇeyyā akusalā “dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbā”ti ca vuccanti, puthujjanānam pana bhāvanāya abhāvā bhāvanāya pahātabbacintā natthi. Tena tesaṃ pavattamānā te dassanena pahātuṃ asakkuṇeyyāpi “bhāvanāya pahātabbā”ti na vuccanti. Yadi vucceyyuṃ, dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānam kesaṇci keci kadāci ārammaṇārammaṇādhipati-upanissayapaccayehi paccayo bhaveyyuṃ, na ca paṭṭhāne “dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānam kesaṇci kenaci paccayena paccayo”ti vuttā. Sekkhānam pana vijjāmānā bhāvanāya pahātuṃ sakkuṇeyyā bhāvanāya pahātabbā. Teneva sekkhānam dassanena pahātabbā cattattā vantattā muttattā pahīnattā paṇinissaṭṭhattā ukkheṭṭattā samukkheṭṭattā assāditabbā

1. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 314, 315 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 309 piṭṭhe.

abhinanditabbā ca na honti, pahīnatāya eva somanassahetubhūtā avikkhepahetubhūtā ca na domanassam uddhaccaṇca uppādentīti na te tesam ārammaṇārammaṇādhīpatibhāvaṃ pakatūpanissayabhāvaṇca gacchanti. Na hi pahīne upanissāya ariyo rāgādikilese uppādeti.

Vuttaṇca “sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchati -pa- arahattamaggena -pa- na paccāgacchati”¹, na ca puthujjanānaṃ dassanena pahātuṃ sakkuṇeyyā itaresaṃ na kenaci paccayena paccayo hontīti sakkā vuttuṃ “diṭṭhiṃ assādeti abhinandati, taṃ ārabba rāgo uppajjati, diṭṭhi vicikicchā uddhaccaṃ uppajjati. Vicikicchā ārabba vicikicchā diṭṭhi uddhaccaṃ uppajjati”² ti diṭṭhivicikicchānaṃ uddhaccārammaṇapaccayabhāvassa vuttattā. Ettha hi **uddhaccanti** uddhaccasahagataṃ cittuppādaṃ sandhāya vuttaṃ. Evaṇca katvā adhipatipaccayaniddese “diṭṭhiṃ garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati”² ti² ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ “uddhaccaṃ uppajjati”² ti. Tasmā dassanabhāvanāhi pahātabbānaṃ atītādibhāvena navattabbattepi yādisānaṃ tāhi anuppattidhammatā āpādetabbā, tesu puthujjanesu vattamānā dassanaṃ apekkhitvā tena pahātuṃ sakkuṇeyyā dassanena pahātabbā, sekkhesu vattamānā bhāvanaṃ apekkhitvā tāya pahātuṃ sakkuṇeyyā bhāvanāya pahātabbā. Tesu bhāvanāya pahātabbā sahāyavirahā vipākaṃ na janayantīti bhāvanāya pahātabbacetanāya nānākkhaṇikakammapaccayabhāvo na vutto, apekkhitabbadassanabhāvanārahitānaṃ pana puthujjanesu uppajjamānānaṃ sakabhaṇḍe chandarāgādīnaṃ uddhaccasahagatacittuppādassa ca saṃyojanattayatadekaṭṭhakilesānaṃ anupacchinnatāya aparikkhīṇasahāyānaṃ vipākuppādānaṃ na sakkā paṭikkhipitunti uddhaccasahagatadhammānaṃ vipāko **vibhaṅge** vuttoti.

Yadi evaṃ apekkhitabbadassanabhāvanārahitānaṃ akusalānaṃ nevadassanena nabhāvanāyapahātabbatā āpajjati? Nāpajjati appahātabbānaṃ “neva dassanena na bhāvanāya pahātabbā”³ ti³ vuttattā, appahātabbaviruddhasabhāvattā ca akusalānaṃ. Evampi tesam imasmim tikenavattabbatā āpajjati? Nāpajjati cittuppādakaṇḍe dassitānaṃ dvādasa-akusalacittuppādānaṃ dvīhi padehi saṅgahitattā. Yathā hi dhammavasena

1. Khu 7. 156; Khu 8. 83 piṭṭhesu.

2. Abhi 8. 134 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

saṅkhatadhammā sabbe saṅgahitāti uppannattike kālavasena asaṅgahitāpi atītā navattabbāti na vuttā cittuppādarūpabhāvena gahitesu navattabbassa abhāvā, evamidhāpi cittuppādashāvena gahitesu navattabbassa abhāvā navattabbatā na vuttāti veditabbā. Yattha hi cittuppādo koci niyogato navattabbo atthi, tattha tesāṃ catuttho koṭṭhāso atthīti yathāvuttapadesu viya tatthāpi bhinditvā bhajāpetabbe cittuppāde bhinditvā bhajāpeti “siyā navattabbā parittārammaṇā”ti-ādinā. Tadabhāvā uppannattike idha ca tathā na vuttā.

Atha vā yathā sappāṭighehi samānasabhāvattā rūpadhātuyaṃ tayo mahābhūtā “sappāṭighā”ti vuttā. Yathāha “asaññasattānaṃ anidassanaṃ sappāṭighaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca dve mahābhūtā, dve mahābhūte paṭicca ekaṃ mahābhūtaṃ”ti¹. Evaṃ puthujjanānaṃ pavattamānā bhāvanāya pahātabbasamānasabhāvā “bhāvanāya pahātabbā”ti vucceyyunti natthi navattabbatāpasāṅgo. Evañca sati puthujjanānaṃ pavattamānāpi bhāvanāya pahātabbā sakabhaṇḍe chandarāgādayo parabhaṇḍe chandarāgādīnaṃ upanissayapaccayo, rāgo ca rāgadiṭṭhīnaṃ adhipatipaccayoti ayamattho laddho hoti. Yathā pana aphoṭṭhabbattā rūpadhātuyaṃ tayo mahābhūtā na paramatthato sappāṭighā, evaṃ apekkhitabbabhāvanārahitā puthujjanesu pavattamānā sakabhaṇḍe chandarāgādayo na paramatthato bhāvanāya pahātabbāti bhāvanāya pahātabbānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayatā na vuttā, na ca “dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṃ kenaci paccayena paccayo”ti vuttā. Ye hi dassanena pahātabbapaccayā kilesā, na te dassanato uddhaṃ pavattanti, dassanena pahātabbapaccayassapi pana uddhaccasahagatassa sahāyavekallamattameva dassanena kataṃ, na tassa koci bhāvo dassanena anuppattidhammataṃ āpāditoti tassa ekantabhāvanāya pahātabbatā vuttā. Tasmā tassa tādisasseva sati sahāye vipākuppādanavacanaṃ, asati ca vipākānuppādanavacanaṃ na virujjhatīti.

Sāpi viññānapaccayabhāve yadi apanetabbā, kasmā “samavīsati cetanā”ti vuttanti tassa kāraṇaṃ dassento āha “**avijjāpaccayā**

1. Abhi 9. 470 piṭṭhe.

pana sabbāpetā hontī”ti. Yadi evaṃ abhiññācetanāya saha “ekavīsati”ti vattabbanti? Na, avacanassa vuttakāraṇattā, taṃ pana itarāvacanassapi kāraṇanti samānacetanāvacanakāraṇavacanena yaṃ kāraṇaṃ apekkhitvā ekā vuttā, tena kāraṇena itarāyapi vattabbataṃ, yañca kāraṇaṃ apekkhitvā itarā na vuttā, tena kāraṇena vuttāyapi avattabbataṃ dasseti. Āneñjābhisaṅkhāro cittasaṅkhāro evāti bhedaḥbhāvā pākaṭoti na tassa saṃyogo dassito.

Sukhasaññāya gahetvāti etena taṇhāpavattiṃ dasseti. **Taṇhāparikkhāreti** taṇhāya parivāre, taṇhāya “sukhaṃ subhan”ti-ādinā saṅkhate vā alaṅkateti attho. Taṇhā hi dukkhassa samudayoti ajānanto “aho vatāhaṃ kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ vā sahabyataṃ upapajjeyyan”ti saṅkhāre parikkharotīti. Amaraṇatthāti gahitā dukkarakiriya **amaratapo**, devabhāvatthaṃ tapo vā, dukkhattā vā maro mārako tapo **amaratapo**. Diṭṭhe adiṭṭha-saddo viya maresu amara-saddo daṭṭhabbo.

Jāti-ādipapātadukkhajananato **marupapātasadisatā** puññābhisaṅkhārassa vuttā. Ramaṇīyabhāvena ca assādashāvena ca gayhamānaṃ puññaphalaṃ **dīpasikhāmadhulittasatthadhārāsadisarṃ**, tadattho ca puññābhisaṅkhāro taṃnipātalehanasadisō.

“Sukho imissā paribbājikāya taruṇāya mudukāya lomasāya bāhāya samphasso”ti-ādinā¹ **sukhasaññāya bālo viya gūthakīḷanaṃ** kilesābhibhūtātāya kodhārati-abhibhūto asavaso **maritukāmo viya visakhādānaṃ** karaṇaphalakkhaṇesu jigucchanīyaṃ dukkhañca **apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati**. Lobhasahagatassa vā gūthakīḷanasadisatā, dosasahagatassa visakhādanasadisatā yojetabbā. Kāmaguṇasamiddhiyā sabhayassapi pisācanagarassa sukhavipallāsahetubhāvo viya arūpavipākānaṃ nirantarātāya anupalakkiyamāna-uppādavayānaṃ, dīghasantānatāya agayhamānavipariṇāmānaṃ, saṅkhāravipariṇāmadukkhabhūtānampi niccādivipallāsahetubhāvoti tesam **pisācanagarasadisatā, tadabhimukhagamanasadisatā** ca āneñjābhisaṅkhārassa yojetabbā.

1. Ma 1. 380 piṭṭhe.

Tāvāti vattabbantarāpekkho nipāto, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ paccayoti idaṃ tāva siddham, idaṃ pana aparam vattabbanti attho. Avijjāpaccayā pana sabbāpetā hontīti vuttanti abhiññācetanānaṃ paccayabhāvaṃ dasseti. Cetopariyapubbenivāsa-anāgataṃsaññānehi paresaṃ attano ca samohacittajānanakāleti yojetabbā.

Avijjāsammūlhattāti bhavādīnavapaṭicchādikāya avijjāya sammūlhattā. **Rāgādīnanti** rāgadiṭṭhivicikicchuddhaccadomanassānaṃ avijjāsampayuttarāgādi-assādanakālesu avijjāṃ ārabba uppatti veditabbā. Garuṃ katvā assādanāṃ rāgadiṭṭhisampayuttāya eva avijjāya yojetabbāṃ, assādanañca rāgo, tadavippayuttā ca diṭṭhīti assādanavacaneneva yathāvuttaṃ avijjāṃ garuṃ karontī diṭṭhi ca vuttāti veditabbā. Rāgādīhi ca pāliyaṃ sarūpena vuttehi taṃsāmpayuttasaṅkhārassa avijjārammaṇāditaṃ dasseti. Anavijjārammaṇassa paṭhamajavanassa ārammaṇādhipati-anantarādipaccayavacanesu avuttassa vuttassa ca sabbassa saṅgaṇhanatthaṃ “**yaṃ kiñci**”ti āha. **Vuttanayenāti** samatikkamabhavapatthanāvasena vuttanayena.

Ekakāraṇavādo āpajjatiti dosappasaṅgo vutto. Anittṭho hi ekakāraṇavādo sabbassa sabbakāle sambhavāpattito ekasadisasabhāvāpattito ca. Yasmā tīsu pakāresu avijjāmānesu pārisesena catutthe eva ca vijjāmāne ekahetuphaladīpane attho atthi, tasmā na nupapajjati.

Yathāphassaṃ vedanāvavattānatoti “sukhavedanīyaṃ bhikkhave phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā”ti-ādinā¹ “cakkhuñca paṭicca -pa-tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā”ti-ādinā² ca sukhavedanīyādicakkhusamphassādi-anurūpena sukhavedanādicakkhusamphassajāvedanādīnaṃ vavattānato, samānesu cakkhurūpādīsu phassavasena sukhādivipariyāyābhāvato, samānesu ca rūpamanasikārādīsu cakkhādīsaṅghaṭṭanavasena cakkhusamphassajādivipariyāyābhāvato, aññapaccayasāmaññepi phassavasena sukhādicakkhusamphassajādīnaṃ oḷārikasukhumādīsaṅkarābhāvato cāti attho. Sukhādīnaṃ yathāvuttasamphassassa aviparīto paccayabhāvo

1. Saṃ 1. 321 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 300 piṭṭhe.

eva **yathāvedanaṃ phassavavatthānaṃ**, kāraṇaphalavisesena vā phalakāraṇavisesanicchayo hotīti ubhayatthāpi nicchayo vavatthānanti vutto. **Kammādayoti** kammāhāra-utu-ādayo apākaṭā semhapaṭikārena rogavūpasamato.

“**Assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati**”ti vacanatoti “saṃyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo”ti¹ iminā suttena taṇhāya saṅkhārakāraṇabhāvassa vuttattāti attho. Puna tassāpi avijjā kāraṇanti dassanatthaṃ “**avijjāsamudayā āsavaśamudayoti vacanato**”ti āha. Taṇhā vā caturupādānabhūtā kāmabhavadiṭṭhāsavā ca saṅkhārassa kāraṇanti pākaṭāti suddhavyenapi avijjāya saṅkhārakāraṇabhāvameva dasseti.

Assādānupassinoti hi vacanena ādīnavapaṭicchādanakiccā avijjā taṇhāya kāraṇanti dassitā hotīti. Yasmā avidvā, tasmā puññābhisaṅkhārādi abhisāṅkharotīti avijjāya saṅkhārakāraṇabhāvassa **pākaṭattā** aviddasubhāvo saṅkhārakāraṇabhāvena vutto khīṇāsavassa saṅkhārābhāvato **asādhāraṇattā** ca. Puññābhisaṅkhārādīnaṃ sādharāṇāni vatthārammaṇādīnīti puññabhavādi-ādīnavapaṭicchādikā avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṃ asādhāraṇaṃ kāraṇanti vā attho daṭṭhabbo.

Ṭhānaviruddhoti atthitāviruddho. Keci pana “paṭisandhi-ādīni ṭhānāni”ti vadanti, evaṃ sati purimacittaṃ pacchimacittassa ṭhānaviruddho paccayoti na idaṃ ekantikaṃ siyā. Bhavaṅgampi hi bhavaṅgassa anantarapaccayo, javanaṃ javanassāti, na ca sippādīnaṃ paṭisandhi-ādīṭhānaṃ atthīti na taṃ idha adhippetāṃ. Kammaṃ rūpassa namanaruppanavirodhā sārammaṇānārammaṇavirodhā ca **sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni dadhi-ādīnaṃ** madhurambilarasādisabhāvavirodhā. Avijānanakicco **āloko** vijānanakiccassa **viññāṇassa**, amadanakiccā ca **gulādayo** madanakiccassa **āsavassa**.

Golomāvilomāni dabbāya paccayo, **dadhi-ādīni bhūtiṇakassa**. Ettha ca **avīti** rattā eḷakā vuccanti. Vipākāyeva te ca na, tasmā

1. Saṃ 1. 313 piṭṭhe.

dukkhavipākāyapi avijjāya tadavipākānaṃ puññāneñjābhisaṅkhārānaṃ paccayattaṃ na na yujjatīti attho. Tadavipākattepi sāvajjatāya tadaviruddhānaṃ taṃsadisānaṃca apuññābhisaṅkhārānameva paccayo, na itaresanti etassa pasaṅgassa nivāraṇatthaṃ “viruddho cāviruddho ca, sadisāsadisō tathā. Dhammānaṃ paccayo siddho”ti vuttaṃ, tasmā tamatthaṃ pākaṭaṃ karonto “**iti ayaṃ avijjā**”ti-ādimāha.

Acchejjasuttāvutābhejjamaṇīnaṃ viya pubbāpariyavatthānaṃ niyati, niyatiyā, niyati eva vā saṅgati samāgamo niyatisaṅgati, tāya bhāvesu pariṇatā manussadevavihaṅgādibhāvaṃ pattā **niyatisaṅgati bhāvapariṇatā**. Niyatiyā saṅgatiyā bhāvena ca pariṇatā nānappakārataṃ pattā **niyatisaṅgati bhāvapariṇatā**ti ca atthaṃ vadanti. Etehi ca vikappanēhi avijjā akusalaṃ cittaṃ katvā puññādisu yattha katthaci pavattatīti imamatthaṃ dassento āha “**so evaṃ avijjāyā**”ti-ādi.

Apariṇāyako bāloti arahattamaggasampañipādakakalyāṇamittarahitoti attho. Arahattamaggāvasānaṃ vā ñāṇaṃ samavisamaṃ dassetvā nibbānaṃ nayatīti pariṇāyakanti vuttaṃ, tena rahito **apariṇāyako**. **Dhammaṃ** ñatvāti sappurisūpanissayena catusaccappakāsakasuttādidhammaṃ ñatvā, maggañāṇeneva vā sabbadhammapavaraṃ nibbānaṃ ñatvā, taṃjānaṇāyattattā pana sesasaccābhisamayassa samānakālampi taṃ purimakālaṃ viya katvā vuttaṃ.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā

227. Yathāvuttasaṅkhārapaccayā uppajjamānaṃ taṃkammanibbattameva viññāṇaṃ bhavituṃ arahatīti “**bāttimsa lokiyavipākaviññāṇāni saṅgahitāni hontī**”ti āha. **Dhātukathāyaṃ**¹ pana viipayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaniddese—

1. Abhi 3. 90 piṭṭhe.

“Saṅkhārapaccayā viññāṇena ye dhammā -pa- saḷāyatanapaccayā phassena, phassapaccayā vedanāya ye dhammā vippayuttā, te dhammā katihi khandhehi -pa- saṅgahitā? Te dhammā asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā ekena kandhena ekādasahāyatanehi ekādasahi dhātūhi saṅgahitā. Katihi asaṅgahitā? Catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi asaṅgahitā”ti—

vacanato sabbaviññāṇaphassavedanāpariggaho kato. Yadi hi ettha viññāṇaphassavedanā sappadesā siyūṃ, “vipākā dhammā”ti imassa viya vissajjanam siyā, tasmā tattha abhidhammabhājanīyavasena saṅkhārapaccayā viññāṇādayo gahitāti veditabbā. Avijjāpaccayā saṅkhārā ca abhidhammabhājanīye catubhūmakakusalasaṅkhāro akusalasaṅkhāro ca vuttoti so eva dhātukathāyaṃ gahitoti daṭṭhabbo. Bhavo pana **dhātukathāyaṃ** kammupapattibhavavisesadassanattam na abhidhammabhājanīyavasena gahito. Evañca katvā tattha “upādānapaccayā bhavo”ti anuddharitvā “kammabhavo”ti-ādināva nayena bhavo uddhaṭo. **Vipākāñhetanti** viññāṇassa vipākattā saṅkhārapaccayattam sādheti, tassa pana sādhanattam “upacitakammābhāve vipākābhāvato”ti vuttanti tam vivaranto “**vipākāñcā**”ti-ādimāha.

Yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāneti javanena tadārammaṇaniyame somanassasahagatānantaram somanassasahagatatadārammaṇassa vuttattā somanassasahagatāneva sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Yasmā pana tihetukajavanāvasāne ca kadāci ahetukaṃ tadārammaṇam hoti, tasmā “**yebhuyyenā**”ti āha. **Sakiṃ vā**ti “dirattatirattā”dīsu viya veditabbaṃ. Dvikkhattumeva pana uppajjantīti vadanti. “Dirattatirattan”ti ettha pana vā-saddassa abhāvā vacanasiliṭṭhatāmattena dirattaggahaṇam katanti yujjati, “nirantaratirattadassanattam vā”ti. Idha pana vā-saddo vikappanatto vuttoti sakiṃeva ca kadāci pavattiṃ sandhāya “**sakiṃ vā**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Teneva hi sakiṃ tadārammaṇappavattiyā vicāretabbataṃ dassento “**cittappavattigaṇanāyaṃ panā**”ti-ādimāha. Tattha **cittappavattigaṇanāyanti** vipākakathāyaṃ balavarūpādi ke ārammaṇe vuttam cittappavattigaṇanam sandhāyāha. Tattha hi dveva tadārammaṇuppattivārā āgatā. Javanavisayānubhavanañhi

tadārammaṇaṃ āsannabhede tasmim visaye ekacittakkhaṇāvasiṭṭhāyuke na uppajjeyyāti adhippāyo. **Anurūpāya paṭisandhiyāti** akusalavipākassa apāyapaṭisandhi, kāmāvacarādikusalavipākānaṃ kāmārūpārūpasugatipaṭisandhiyo yathākammaṃ anurūpā.

Paṭisandhikathā mahāvisayāti katvā pavattimeva tāva dassento **“pavattiyam panā”**ti-ādimāha. Ahetukadvayādīnaṃ dvāraniyamāniyamāvacanaṃ bhavaṅgabhūtānaṃ sayameva dvārattā cutipaṭisandhibhūtānaṃca bhavaṅgasāṅkhātena aññena ca dvārena anuppattito niyataṃ aniyataṃ vā dvāraṃ etesanti vattum asakkuṇeyyattā. Ekassa sattassa pavattarūpāvacaravipāko pathavīkaṣiṇādīsu yasmiṃ ārammaṇe pavatto, tato aññasmiṃ tassa pavatti natthīti rūpāvacarānaṃ niyatārammaṇatā vuttā. **Tatrassāti** pavattiyam bāttimsavidhassa.

Indriyappavatti-ānubhāvato eva cakkhusotadvārabhedena, tassa ca viññāṇavīthibhedāyattattā vīthibhedena ca bhavitabbaṃ, tasmīṃca sati **“āvajjanānantaraṃ dassanaṃ savanaṃ vā tadanantaraṃ sampañicchanan”**ti-ādinā cittaniyamena bhavitabbaṃ. Tathā ca sati sampañicchanasantīraṇānampi bhāvo siddho hoti, na indriyappavatti-ānubhāvena dassanasavanamattasseva, nāpi indriyānaṃ eva dassanasavanakiccatīti imamatthaṃ dassento āha **“dvāravīthibhede cittaniyamato cā”**ti. Paṭhamakusalena ce tadārammaṇassa uppatti hoti, taṃ paṭhamakusalānantaraṃ uppajjamānaṃ janakaṃ anubandhati nāma, dutiyakusalādi-anantaraṃ uppajjamānaṃ janakasadisāṃ anubandhati nāma, akusalānantaraṃ uppajjamānaṃca kāmāvacaratāya janakasadisanti.

Ekādasa tadārammaṇacittāni -pa- tadārammaṇaṃ na gaṇhantīti tadārammaṇabhāvatāya **“tadārammaṇan”**ti laddhanāmāni tadārammaṇabhāvaṃ na gaṇhanti, tadārammaṇabhāvena nappavattantīti attho. Atha vā nāmagottaṃ ārabha javane javite tadārammaṇaṃ tassa javanassa ārammaṇaṃ na gaṇhanti, nālambantīti attho. **“Rūpārūpadhammeti rūpārūpāvacare dhamme. Idaṃ pana vatvā “abhiññāṇaṃ ārabhā”**ti visesaṃ parittādi-ārammaṇatāya kāmāvacarasadisēsu ceva tadārammaṇānuppattidassanatthaṃ. Micchattaniyatā dhammā maggo viya bhāvanāya siddhā mahābalā cāti tattha javanena pavattamānena sānubandhanena na bhavitabbanti tesu tadārammaṇaṃ paṭikkhittaṃ.

Lokuttaradhamme ārabbhāti eteneva siddhe “**sammattaniyatadhammesū**”ti visum uddharaṇam sammattamicchattaniyatadhammānam aññamaññaṇapaṭipakkhāti balavabhāvena tadārammaṇassa avatthubhāvadassanattam.

Evam pavattiyam viññāṇappavattiṃ dassetvā paṭisandhiyam dassetuṃ “**yaṃ pana vuttan**”ti-ādimāha. **Kena katthāti** kena cittena kasmiṃ bhava. Ekūnavīsati paṭisandhiyo tena tena cittena pavattamānā paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammāti tena tena cittena sā sā tattha tattha paṭisandhi hotīti vuttā. **Tassāti** cittassa.

Āgantvāti āgataṃ viya hutvā. **Gopakasīvalīti** rañño hitārakkhe gopakakule jāto sīvalināmako. Kammādi-anussaraṇabyāpārarahitattā “**sammūḷhakālakiriya**”ti vuttā. Abyāpāreneva hi tattha kammādi-upaṭṭhānam hotīti. “Pisiyamānāya makkhikāya paṭhamam kāyadvārāvajjanam bhavaṅgam nāvaṭṭeti attanā cintiyamānassa kassaci atthitāyā”ti keci kāraṇam vadanti, tadetaṃ akāraṇam bhavaṅgavisayato aññasa cintiyamānassa abhāvā aññacittappavattakāle ca bhavaṅgāvaṭṭanasseva asambhavato. idaṃ panettha kāraṇam siyā—“tānissa tamhi samaye olambhanti ajjholambanti abhippalambantī”ti¹ vacanato tisu javanavāresu appavattesveva kammādi-upaṭṭhānena bhavitabbam. Anekajavanavārappavattiyā hi ajjholambanam abhippalambanaṇa hotīti. Tasmā kāyadvārāvajjanam anāvaṭṭetvā manodvārāvajjanameva kammādi-ālambanam paṭhamam bhavaṅgam āvaṭṭeti, tato phoṭṭhabbassa balavattā dutiyavāre kāyaviññāṇavīthi paccuppanne phoṭṭhabbe pavattati, tato purimajavanavāragahitesveva kammādīsu kamena manodvārajavanam javitvā mūlabhavaṅgasāṅkhātāṃ āgantukabhavaṅgasāṅkhātāṃ vā tadārammaṇam bhavaṅgam otarati, tadārammaṇābhāve vā bhavaṅgameva. **Etasmiṃ thāne kālaṃ karotīti** tadārammaṇānantarena cuticittena, tadārammaṇābhāve vā bhavaṅgasāṅkhāteneva cuticittena cavatīti attho. Bhavaṅgameva hi cuticittam hutvā pavattatīti cuticittam idha “bhavaṅgan”ti vuttanti. Manodvāravisayo lahukoti lahukapaccupaṭṭhānam sandhāya vuttam “**arūpadhammānam -pa- lahuko**”ti. Arūpadhammassa hi manodvārassa visayo lahukapaccupaṭṭhānoti. Balavati ca rūpadhammassa

kāyadvārassa visaye appavattitvā manodvāravisaye kammādimhi paṭhamam cittappavattidassanena arūpadhammānam visayassa lahukatā dīpitāti. Rūpānam visayābhāvepi vā “arūpadhammānam”ti vacanam yesam visayo atthi, tamdassanattamevāti daṭṭhabbam. Tena lahukammādīsū cittappavattito lahugahaṇīyatā visayassa lahukatā.

Kammādīnam bhūmicittupādādivasena vitthārato ananto pabhedoti “saṅkhepato”ti āha.

Avijjātaṇhādikilesesu anupacchinnesveva kammādino upaṭṭhānam, taṇcārabbha cittasantānassa bhavantarannapoṇapabbhārātā hotīti āha “anupacchinnakilesabalavināmitan”ti. Santāne hi vināmite tadekadesabhūtam paṭisandhicittaṇca vināmitameva hoti, na ca ekadesavināmitabhāvena vinā santānavināmitatā atthīti. Sabbattha pana “duggatipaṭisandhininnāya cutiyā purimajavanāni akusalāni, itarāya ca kusalāni”ti nicchinanti. “Nimittassādagadhitam vā bhikkhave viññānam tiṭṭhamānam tiṭṭhati anubyañjanassādagadhitam vā. Tasmim ce samaye kālam karoti, ṭhānametaṁ vijjati, yaṁ dvinnam gatīnam aññataram gatiṁ upapajjeyya nirayaṁ vā tiracchānayaṇim vā”¹ti¹ hi vuttam. Tasmā āsannam akusalam duggatiyam, kusalaṇca sugatiyam paṭisandhiyā upanissayo hotīti.

Rāgādihetubhūtam hīnamārammaṇanti akusalavipākassa ārammaṇam bhavitum yuttam anīṭṭhārammaṇam āha. Tampi hi saṅkappavasena rāgassapi hetu hotīti. Akusalavipākajanakakammasahajātānam vā taṁsadiśāsannacutijavanacetanāsahajātānaṇca rāgādīnam hetubhāvo eva hīnatā. Tañhi pacchānutāpajanakakammānamārammaṇam kammavasena anīṭṭham akusalavipākassa ārammaṇam bhavye, aññathā ca iṭṭhārammaṇe pavattassa akusalakammassa vipāko kammanimittārammaṇo na bhavye. Na hi akusalavipāko iṭṭhārammaṇo bhavitumarahatīti. Pañcadvāre ca āpāthamāgacchantam paccuppannam kammanimittam āsannakatakammārammaṇasantatiyam uppannam taṁsadiśaṇca daṭṭhabbam, aññathā tadeva paṭisandhi-ārammaṇupaṭṭhāpakam tadeva ca paṭisandhijanakam bhavye, na ca paṭisandhiyā upacārabhūtāni viya “etasmim

1. Sam 2. 377 piṭṭhe.

tayā pavattitabban”ti paṭisandhiyā ārammaṇaṃ anupādentāni viya ca pavattāni cuti-āsannāni javanāni paṭisandhijanakāni bhavyeyyūṃ. “Katattā upacittattā”ti¹ hi vuttaṃ. Tadā ca taṃsamānavīthiyaṃ viya pavattamānāni kathaṃ katūpacittāni siyūṃ, na ca assāditāni tadā, na ca lokiyāni lokuttarāni viya samānavīthiphalāni honti.

“Pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, maraṇakāle vāssa hoti micchādiṭṭhi samattā samādinna, tena so kāyassa bheda paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati”ti²—

ādinā sutte maraṇakāle samattāya samādinna micchādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiyā ca sahaajātacetanāya paṭisandhidānaṃ vuttaṃ, na ca dubbalehi pañcadvārikajavanehi micchādiṭṭhi sammādiṭṭhi vā samattā hoti samādinna. Vakkhati ca—

“Sabbampi hetam

kusalākusaladhammaṇḍivijānanādicavanapariyosānaṃ kiccaṃ manodvārikacitteneva hoti, na pañcadvārikenāti sabbassapetassa kiccassa karaṇe sahajavanakāni vīthiccittāni paṭikkhittāni”ti³.

Tattha hi “na kiñci dhammaṃ paṭivijānātīti ‘manopubbaṅgamā dhammā’ti⁴ evaṃ vuttaṃ ekampi kusalaṃ vā akusalaṃ vā na paṭivijānātī”ti⁵ ca vuttaṃ. Yesam paṭivibhāvanappavattiyā sukhaṃ vā dukkhaṃ vā anveti, tesam sā pavatti pañcadvāre paṭikkhittā, kusalākusalakammasamādanāna tādīsamevāti. Tadārammaṇānantaraṃ pana cavanaṃ, tadanantara ca upapatti manodvārikā eva hoti, na sahajavanakavīthiccitte pariyāpannāti iminā adhippāyena idha pañcadvārikatadārammaṇānantaraṃ cuti, tadanantaraṃ paṭisandhi ca vuttāti daṭṭhabbaṃ. Tattha avasesapañcacittakkhaṇāyuke rūpādimhi uppannaṃ paṭisandhiṃ sandhāyeva “paccuppannārammaṇaṃ upapatticittaṃ paccuppannārammaṇassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayo”ti⁶, avasesekacittakkhaṇāyuke ca uppannaṃ sandhāya

1. Abhi 1. 104 piṭṭhe.

4. Khu 1. 13 piṭṭhe.

2. Ma 3. 257 piṭṭhe.

5. Abhi-Ṭīha 2. 387 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭīha 2. 388 piṭṭhe.

6. Abhi 9. 428 piṭṭhe.

“paccuppannārammaṇaṃ upapatticittaṃ atītārammaṇassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayo”ti vuttanti veditabbaṃ.

Suddhāya vāti mahaggatakammanimittārammaṇāya javanavīthiyā tadārammaṇarahitāyāti attho. Sā pana javanavīthi mahaggatavipākassa upacāro viya daṭṭhabbā. Keci pana taṃ vīthim mahaggatāvasānaṃ vadanti. Atītārammaṇā ekādasavidhā, navattabbārammaṇā sattavidhā.

Etenānusārena āruppacutiyaṃ anantarā paṭisandhi veditabbāti idaṃ kasmā vuttaṃ, nanu “pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggatasugatiyaṃ ṭhitassā”ti evamādi ke eva naye ayampi paṭisandhi avaruddhāti? Na, tattha rūpāvacaracuti-anantarāya eva paṭisandhiyā vuttattā. Tattha hi “pathavīkasiṇādikaṃ vā nimittaṃ mahaggatacittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Cakkhusotānaṃ vā”ti-ādikena rūpāvacaracutiyaṃ eva anantarā paṭisandhi vuttāti viññāyati. Athāpi yathāsambhavayojanāya ayampi paṭisandhi tattheva avaruddhā, arūpāvacaracuti-anantarā pana rūpāvacarapaṭisandhi natthi, arūpāvacare ca uparūparicutiyaṃ heṭṭhimā heṭṭhimā paṭisandhīti catutthārūppacutiyaṃ navattabbārammaṇā paṭisandhi natthi. Tena tato tattheva atītārammaṇā kāmāvacare ca atītapaccuppannārammaṇā paṭisandhi itarāhi ca yathāsambhavaṃ atītanavattabbārammaṇā āruppapaṭisandhi, atītapaccuppannārammaṇā ca kāmāvacarapaṭisandhi yojetabbāti imassa visesassa dassanattamaṃ visumaṃ uddharaṇaṃ kataṃ.

Evam ārammaṇavasena ekavidhāya kāmāvacarasugaticutiyaṃ duvidhā duggatipaṭisandhi, duggaticutiyaṃ duvidhā sugatipaṭisandhi, kāmāvacarasugaticutiyaṃ dvi-ekadvippakārānaṃ kāmārūpārūppānaṃ vasena pañcavidhā sugatipaṭisandhi, rūpāvacaracutiyaṃ ca tattheva pañcavidhā, duvidhāya āruppacutiyaṃ paccekaṃ dvinnāṃ dvinnāṃ kāmārūppānaṃ vasena atṭhavidhā ca paṭisandhi dassitā, duggaticutiyaṃ pana ekavidhāya duggatipaṭisandhi duvidhā na dassitā, taṃ dassetuṃ “**duggatiyaṃ ṭhitassa panā**”ti-ādimāha. Yathāvuttā pana—

Dvidvipaṇcappakārā ca, pañcāṭṭhaduvidhāpi ca.

Catuvīsati sabbāpi, tā honti paṭisandhiyo.

“Kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā”ti-ādinā¹
nānākkhaṇikakammappaccayabhāvo dassitappakāroti
upanissayappaccayabhāvameva dassento “**vuttañhetan**”ti-ādimāha.

Ādinā saḥāti-ādinā vimissaviññāṇena saha. **Omato dve vā tayo vā dasakā uppajjantīti** gabbhaseyyakānaṃ vasena vuttaṃ. Aññattha hi aneke kalāpā saha uppajjanti. Brahmattabhāvepi hi anekagāvutappamāṇe aneke kalāpā sahuppajjantīti tiṃsato adhikāneva rūpāni honti gandharasāhārānaṃ paṭikkhittattā cakkhusotavattthusattakajīvitachakkabhāvepi tesāṃ bahuttā. **Atthakathāyaṃ** pana tatthapi cakkhusotavattthudasakānaṃ jīvitanaṃvakaṃ ca uppatti vuttā, **pāliyaṃ** pana “rūpadhātuyā upapattikkhaṇe ṭhapetvā asaññasattānaṃ devānaṃ pañcāyatanāni pātubhavanti, pañca dhātuyo pātubhavanti”ti vuttaṃ, tathā “rūpadhātuyā cha āyatanāni nava dhātuyo”ti sabbasaṅgahavasena tattha vijjamānāyatanadhātuyo dassetuṃ vuttaṃ. **Kathāvatthumhi** ca ghānāyatanādīnaṃ viya gandhāyatanādīnaṃca tattha bhāvo paṭikkhitto “atthi tattha ghānāyatananti? Āmantā, atthi tattha gandhāyatananti? Na hevaṃ vattabbe”ti-ādinā², na ca aphoṭṭhabbāyatanānaṃ pathavīdhātu-ādināṃ viya agandharasāyatanānaṃ gandharasānaṃ tattha bhāvo sakkā vattuṃ phusituṃ asakkuṇeyyatāvinimuttassa pathavī-ādisabhāvassa viya gandharasabhāvavinimuttassa gandharasasabhāvassa abhāvā.

Yadi ca ghānasamphassādīnaṃ kāraṇabhāvo natthīti āyatanānīti te na vucceyyuṃ, dhātu-saddo pana nissattanijjīvavācakoti gandhadhāturasadhātūti avacane natthi kāraṇaṃ, dhammabhāvo ca tesāṃ ekantena icchitabbo sabhāvadhāraṇādilakkhaṇato aññassa abhāvā, dhammānaṃca āyatanabhāvo ekantato **yamake**³ vutto “dhammo āyatananti? Āmantā”ti. Tasmā tesāṃ gandharasāyatanabhāvābhāvepi koci āyatanasabhāvo vattabbo. Yadi ca phoṭṭhabbabhāvato añño pathavīdhātu-ādibhāvo viya gandharasabhāvato añño tesāṃ koci sabhāvo siyā, tesāṃ dhammāyatane saṅgaho. Gandharasabhāve pana āyatanabhāve ca sati gandho ca so āyatanaṃca gandhāyatanāṃ,

1. Abhi 1. 104, 108, 116 piṭṭhesu. 2. Abhi 4. 278 piṭṭhe. 3. Abhi 5. 79 piṭṭhe.

raso ca so āyatanañca rasāyatananti idamāpannamevāti
gandharasāyatanabhāvo ca na sakkā nivāretum, “tayo āhārā”¹ti ca vacanato
kabalīkārāhārassa tattha abhāvo viññāyati. Tasmā yathā pāḷiyā avirodho
hoti, tathā rūpagaṇanā kātabbā. Evañhi dhammatā na vilomitā hotīti.

Jāti-uṇṇāyāti gabbhaṃ phāletvā gahita-uṇṇāyātipi vadanti.

Sambhavabhedoti atthitābhedo. Nijjhāmatanāhikā kiri niccaṃ dukkhāturatāya
kāmaṃ sevītvā gabbhaṃ na gaṇhanti.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesūti opapātikayonikehi rūpībrahme
niddhāreti. “Saṃsedajopapātīsu avakaṃsato tiṃsā”ti etaṃ vivaranto āha
“**avakaṃsato panā**”ti-ādi, taṃ panetaṃ pāḷiyā na sameti. Na hi pāḷiyaṃ
kāmaṃvacarānaṃ saṃsedajopapātikānaṃ aghānakānaṃ upapatti vuttā.

Dhammahadayavibhaṅge² hi—

“Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni
pātubhavanti, kassaci dasāyatanāni, kassaci aparāni dasāyatanāni,
kassaci navāyatanāni, kassaci sattāyatanāni pātubhavanti”ti—

vuttaṃ, na vuttaṃ “aṭṭhāyatanāni pātubhavanti”ti. Tathā “dasāyatanāni
pātubhavanti”ti tikkhattum vattabbaṃ siyā, aghānaka-upapattiyā
vijjamañña tikkhattuṇca “navāyatanāni pātubhavanti”ti, na ca taṃ vuttaṃ.
Evaṃ dhātupātubhāvādipaṇhesu yamakepi ghānājivhākāyānaṃ sahacāritā
vuttāti.

Cutipaṭisandhīnaṃ khandhādīhi aññamaññaṃ samānatā **abhedo**,
asamānatā **bhedo**. Nayamukhamattaṃ dassetvā vuttaṃ avuttaṇca sabbaṃ
saṅgaṇhitvā āha “**ayaṃ tāva arūpabhūmīsuyeva nayo**”ti.
Rūpārūpāvacarānaṃ upacārassa balavatāya tato cavitvā duggatīyaṃ upapatti
natthīti “**ekaccasugaticutiya**”ti āha. **Ekaccaduggatipaṭisandhīti** ettha
ekaccaggahaṇassa payojanaṃ maggitabbaṃ. Ayaṃ panetthādhīppāyo siyā—
nānattakāyanānattasaññīsu vuttā ekacce vinipātikā tihetukādipaṭisandhikā,
tesaṃ taṃ paṭisandhiṃ vinipātabhāvena duggatipaṭisandhīti gahetvā
sabbasugaticutiya

1. Abhi 2. 419 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 426 piṭṭhe.

sā paṭisandhi hoti, na ekaccasugaticutiya evāti tamnivattanattham ekaccaduggatiggahaṇam katarā. Apāyapaṭisandhi eva hi ekaccasugaticutiya hoti, na sabbasugaticutiya. Atha vā duggatipaṭisandhi duvidhā ekaccasugaticutiya anantarā duggaticutiya cāti. Tattha pacchimaṃ vajjetvā purimaṃ eva gaṇhitum āha **“ekaccaduggatipaṭisandhi”**ti. **Ahetukacutiya sahetukapaṭisandhi**ti duhetukā tihetukā ca yojetabbā.

Maṇḍūkadevaputtādīnaṃ viya hi ahetukacutiya tihetukapaṭisandhipi hotīti.

Tassa tassa viparītato ca yathāyogaṃ yojetabbanti “ekaccasugaticutiya ekaccaduggatipaṭisandhi”ti-ādīsu bhedavisesesu “ekaccaduggaticutiya ekaccasugatipaṭisandhi”ti-ādīnaṃ yaṃ yaṃ yujjati, tam tam yojetabbanti attho. Yujjamānamattāpekkhanavasena napuṃsakaniddeso kato, yojetabbanti vā bhāvattho daṭṭhabbo. Amahaggatabhiddhārammaṇāya mahaggata-ajjhātārammaṇāti-ādīsu pana viparītayojanā na kātabbā. Na hi mahaggata-ajjhātārammaṇāya cutiya arūpabhūmīsu amahaggatabhiddhārammaṇā paṭisandhi atthi. Catukkkhandhāya arūpacutiya pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhi etassa vipariyāyo sayameva yojito. Atitārammaṇacutiya paccuppannārammaṇā paṭisandhi etassa ca vipariyāyo natthi evāti. Bhedaviseso eva ca evaṃ vitthārena dassito, abhedaviseso pana ekekasmim bhede tattha tattheva cutipaṭisandhiyojanāvasena yojetabbo “pañcakkhandhāya kāmāvacarāya pañcakkhandhā kāmāvacarā -pa-avitakka-avicārāya avitakka-avicārā”ti, catukkkhandhāya pana catukkkhandhā sayameva yojitā. Eteneva nayena sakkā ñātunti pañcakkhandhādīsu abhedaviseso na dassitoti. **Tato hetum vināti** tattha hetum vinā.

Aṅgapaccaṅgasandhīnaṃ bandhanāni **aṅgapaccaṅgasandhibandhanāni**, tesam **chedakānaṃ**. **Niruddhesu cakkhādīsūti** atimandabhāvūpagamaṇaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Pañcadvārikaviññāṇānantarampi hi pubbe cuti dassitā. **Yamake**¹ ca—

1. Abhi 5. 132 piṭṭhe.

“Yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati, tassa manāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā. Yassa vā pana manāyatanaṃ nirujjhati, tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatī ti? Sacittakānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesāṃ manāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesāṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesāṃ manāyatanaṃca nirujjhati, cakkhāyatanaṃca nirujjhatī”ti—

ādinā cakkhāyatanādīnaṃ cuticittena saha nirodho vuttoti. Laddho avaseso avijjādiko viññāṇassa paccayo etenāti **laddhāvasesapaccayo**, saṅkhāro. Avijjāpaṭicchāditādīnave tasmim kammādivisaye paṭisandhiviññāṇassa ārammaṇabhāvena uppattiṭṭhānabhūte taṇhāya appahīnattā eva purimuppannāya ca santatiyā pariṇatattā paṭisandhiṭṭhānābhimukhaṃ viññāṇaṃ ninnapoṇapabbhāraṃ hutvā pavattatīti āha “**taṇhā nāmetī**”ti. **Sahajātasāṅkhārā**ti cuti-āsannajavanaviññāṇasahajātacetanā, sabbepe vā phassādayo. Tasmim paṭisandhiṭṭhāne kammādivisaye viññāṇaṃ **kipanti**, kipantā viya tasmim visaye paṭisandhivasena viññāṇapatiṭṭhānassa hetubhāvena pavattantīti attho.

Tanti taṃ viññāṇaṃ, cutipaṭisandhitadāsannaviññāṇaṃ santativasena viññāṇanti upanītekattaṃ. **Taṇhāya nāmiyamānaṃ -pa- pavattatīti** namanakhipanapurimanissayaajanāparanissayassādananissayarāhitapavatta nāni santativasena tassevekassa viññāṇassa honti, na aññassāti dasseti. **Santativasenā**ti ca vadanto “tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anaññaṃ”ti¹ idaṃca micchāgāhaṃ paṭikkhipati. Sati hi nānattanaye santativasena ekattanayo hotīti. Orimatīrarukkhavinibaddharajju viya purimabhavattabhāvavinibandhaṃ kammādi-ārammaṇaṃ datṭhabbaṃ, puriso viya viññāṇaṃ, tassa mātikātikkaṃmanicchā viya taṇhā, atikkamanapayogo viya khipanakasaṅkhārā. Yathā ca so puriso paratīre patiṭṭhahamāno paratīrarukkhavinibaddhaṃ kiñci assādayamāno anassādayamāno vā kevalaṃ pathaviyaṃ sabalapayogeheva patiṭṭhāti, evamidampi bhavantarattabhāvavinibaddhaṃ hadayavatthunissayaṃ pañcavokārabhave assādayamānaṃ catuvokārabhave anassādayamānaṃ vā kevalaṃ ārammaṇasampayuttakammeheva pavattati. Tattha **assādayamānanti** pāpuṇantaṃ, paṭilabhamānanti attho.

Bhavantarādipaṭisandhānatoti bhavantarassa ādisambandhanato, bhavantarādayo vā bhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsantarā, tesam paṭisandhānatoti attho. **Kammanti** paṭisandhijanakam kammam. **Saṅkhārāti** cuti-āsannajavanavinñāṇasahagatā khipanakasaṅkhārā.

Saddādihetukāti ettha paṭighoso saddahetuko, padīpo padīpantarādihetuko, muddā lañchanahetukā, chāyā ādāsādigatamukhādihetukā. **Aññatra agantvā hontīti** saddādipaccayadesam agantvā saddādihetukā honti tato pubbe abhāvā, evamidampi paṭisandhi vinñāṇam na hetudesam gantvā tamhetukam hoti tato pubbe abhāvā, tasmā na idam hetudesato purimabhavato āgatam paṭighosādayo viya saddādidesato, nāpi tattha hetunā vinā uppannam saddādīhi vinā paṭighosādayo viyāti attho. Atha vā **aññatra agantvā hontīti** pubbe paccayadese sannihitā hutvā tato aññatra gantvā tappaccayā na honti uppattito pubbe abhāvā, nāpi saddādipaccayā na honti, evamidampīti vuttanayena yojetabbam. **Esa nayoti** bījaṅkurādīsu sabbahetuhetusamuppannesu yathāsambhavam yojanā kātabbāti dasseti. Idhāpi hi hetuhetusamuppannavinñāṇanam ekantamekatte sati na manussagatiko devagatibhūto siyā, ekantanānatte na kammavato phalam siyā. Tato “rattassa bījam, rattassa phalan”ti-ādikassa viya “bhūtapubbāham bhante rohitasso nāma isi”ti-ādikassa¹ vohārassa lopo siyā, tasmā ettha santānabandhe sati hetuhetusamuppannesu na ekantameva ekatā vā nānatā vā upagantabbā. Ettha ca ekanta-ekatāpaṭisedhena “sayamkatarā sukham dukkhan”ti imam diṭṭhim nivāreti, ekantanānatāpaṭisedhena “paramkatarā sukham dukkhan”ti, hetuhetusamuppannabhāvavacanena “adhiccasamuppannan”ti. **Etthāti** ekasantāne.

Catumahura-alattakarasādibhāvanā ambamātulūṅgādibījanam **abhisāṅkhāro**. Ettha bījam viya kammavā satto, abhisāṅkhāro viya kammam, bījassa aṅkurādippabandho viya sattassa paṭisandhivinñāṇādippabandho, tatthuppannassa madhurassa rattakesarassa vā phalassa vā tasseva bījassa, tato eva ca abhisāṅkhārato bhāvo viya kammakārakasappa sattassa, tamkammato

1. Sam 1. 61 piṭṭhe.

eva ca phalassa bhāvo veditabbo. Bālasarīre kataṃ vijjāpariyāpuṇaṇaṃ sippasikkhanaṃ osadhappayogo ca na vuḍḍhasarīraṃ gacchanti. Atha ca taṇṇimittaṃ vijjāpāṭavaṃ sippajānaṇaṃ anāmayatā ca vuḍḍhasarīre hoti, na ca taṃ aññassa hoti taṃsantatipariyāpanne eva vuḍḍhasarīre uppajjanato, na ca yathāpayuttana vijjāpariyāpuṇanādinā vinā aññato hoti tadabhāve abhāvato. Evamidhāpi santāne yaṃ phalaṃ, etaṃ nāññassa, na ca aññatoti yojetabbaṃ. **Na aññatoti** etena ca saṅkhārābhāve phalābhāvameva dasseti, nāññapaccayanivāraṇaṃ karoti.

Yampi vuttaṃ, tattha vadāmāti vacanaseso. Tattha vā upabhuñjake asati siddhā bhuñjakasammutīti sambandho. Phalatīti sammuti **phalatisammuti**.

Evam santepīti asaṅkantipātubhāve, tattha ca yathāvuttadosapariharāṇe sati siddheti attho. **Pavattito pubbeti** kammāyūhanakkhaṇato pubbe. **Pacchā cāti** vipaccanapavattito pacchā ca. Avipakkavipākā katattā ce paccayā, vipakkavipākānampi katattaṃ samānanti tesampi phalāvahatā siyāti āsaṅkānivattanatthaṃ āha “**na ca niccaṃ phalāvahā**”ti. **Na vijjamānattā vā avijjamānattā vāti** etena vijjamānattaṃ avijjamānattañca nissāya vuttadoseva pariharati.

Tassā paṭibhogakiriyāya, bhaṇḍakīṇanakiriyāya, iṇagahaṇādikiriyāya vā karaṇamattaṃ **taṇṅkiriyākaraṇamattaṃ**. Tadeva **tadatthaniyyātane** paṭibhaṇḍadāne iṇadāne ca paccayo hoti, aphalitaniyyātanādiphalanti attho.

Avisesenāti “tihetuko tihetukassā”ti-ādikaṃ bhedaṃ akatvāva sāmāññato, piṇḍavasenaṇāti attho. Sabbattha upanissayapaccayo balavakammasa vasena yojetabbo. “Dubbalañhi upanissayapaccayo na hoti”ti vakkhamānamevetarṃ paṭṭhānavaṇṇanāyanti. **Avisesenāti** sabbapuññābhisaṅkhāraṃ saha saṅgaṇhāti. **Dvādasākusalacetanābhedoti** ettha uddhaccasahagatā kasmā gahitāti vicāretabbametaṃ. **Ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatteti** ekasseva paccayabhāvaniyamo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Pavatte hi sattannampi paccayoti adhippāyo. “Tathā kāmāvacaradevalokepi anīṭṭhā rūpādayo

natthī”ti vuttaṃ, devānaṃ pana pubbanimittapātubhāvakāle milātamaḷādīnaṃ aniṭṭhatā kathaṃ na siyā.

Sveva dvīsu bhavesūti ettha ekūnatimsacetanābhedampi cittasaṅkhāraṃ cittasaṅkhārabhāvena ekattaṃ upanetvā “**svevā**”ti vuttaṃ. Tadekadeso pana kāmāvacaracittasaṅkhārova terasannaṃ navannaṃca paccayo daṭṭhabbo. Ekadesapaccayabhāvena hi samudāyo vuttoti.

Yattha ca vitthārappakāsaṇaṃ kataṃ, tato bhavato paṭṭhāya mukhamattappakāsaṇaṃ kātukāmo āha “**ādito paṭṭhāyā**”ti. Tena “dvīsu bhavesū”ti-ādi vuttaṃ. **Tatiyajjhānabhūmivasenā**ti etena ekattakāya-ekattasaññīsāmaññena catutthajjhānabhūmi ca asaññāruppavajjā gahitāti veditabbā. **Yathāsambhavanti** ekavīsatiyā kāmāvacararūpāvacarakusalavipākesu cuddasannaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca, sattannaṃ pavatte eva. Ayaṃ yathāsambhavo.

Catunnaṃ viññāṇānanti bhavādayo apekkhitvā vuttaṃ, catūsu antogadhānaṃ pana tiṇṇaṃ viññāṇānaṃ tīsu viññāṇaṭṭhitīsu ca paccayabhāvo yojetabbo, aviññāṇake sattāvāse saṅkhārapaccayā viññāṇe avijjamānepi tassa saṅkhārahetukattaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādimāha. Etasmiṃca mukhamattappakāsane puññābhisaṅkhārādīnaṃ duggati-ādīsu pavattiyaṃ kusalavipākādiviññāṇānaṃ paccayabhāvo bhavesu vuttanayeneva viññāyatīti na vuttoti veditabbo.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā

228. Suttantābhidhammesu nāmarūpadesanāviseso **desanābhedo**. **Tayo khandhā**ti etaṃ yadipi pāḷiyaṃ natthi, atthato pana vuttameva hotīti katvā vuttanti veditabbaṃ.

Aṇḍajānaṃca abhāvakānanti yojetabbaṃ. **Santatisīsānī**ti kalāpasantānamūlāni. Yadipi vikārarūpāni paṭisandhikkhaṇe na santi,

lakkaṇaparicchedarūpāni pana santīti tāni aparinipphannāni paramatthato vivajjento āha “**rūparūpato**”ti.

Kāmabhava pana yasmā sesa-opapātikānanti ettha kiñcāpi kāmabhava “opapātikā”ti vuttā na santi, yena sesaggahaṇaṃ sātthakaṃ bhaveyya, aṇḍajagabbhaseyyakehi pana opapātikasaṃsedajā sesā hontīti sesaggahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. Atha vā brahmacāyikādikehi opapātikehi vutthehi sese sandhāya “**sesa-opapātikānan**”ti āha. Te pana arūpinopi santīti “**kāmabhava**”ti vuttaṃ, aparipuṇṇāyatanānaṃ pana nāmarūpaṃ yathāsambhavaṃ rūpamissakaviññāṇaniddese vuttanayena sakkā dhammagahaṇāto viññātunti na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Avakāmsato dve aṭṭhakāneva utucittasamuṭṭhānāni hontīti sasaddakālaṃ sandhāya “**ukkāmsato dvinnāṃ navakānan**”ti vuttaṃ. **Pubbeti** khandhavibhaṅgeti vadanti. Tattha hi “ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ uppajjamānaṃ”ti vuttaṃ. Idheva vā vuttaṃ santatidvayādikaṃ sattakapariyosānaṃ sandhāyāha “**pubbe vuttaṃ kammamasamuṭṭhānaṃ sattatividhan**”ti, taṃ panuppajjamānaṃ ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ uppajjatīti iminādhippāyena vuttaṃ “ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ uppajjamānaṃ”ti. **Catuddisā vavattthāpitā**ti aññamaññaṃsaṃsaṭṭhasīsā mūlena catūsu disāsu vavattthāpitā aññamaññaṃ āliṅgetvā ṭhitā bhinnavāhanikā viya.

Pañcavokārabhave ca pavattiyanti rūpājanakakammajaṃ pañcaviññāṇappavattikālaṃ sahaajātaviññāṇapaccayaṇca sandhāyāha. Tadā hi tato nāmaeva hotīti, kammaviññāṇapaccayā pana sadāpi ubhayaṃ hotīti sakkā vattuṃ, pacchājātaviññāṇapaccayā ca rūpaṃ upatthaddhaṃ hotīti.

“**Asaññesūti**”-ādi kammaviññāṇapaccayaṃ sandhāya vuttaṃ, **pañcavokārabhave ca pavattiyanti** bhavaṅgādi janakakammato aññena rūpuppattikālaṃ nirodhasamāpattikālaṃ bhavaṅgādi-uppattikālaṃ aññakālaṇca sandhāya vuttanti yuttaṃ. Bhavaṅgādi-uppattikāle hi taṃ janakeneva kammunā uppajjamānaṃ rūpaṃ, so ca vipāko kammaviññāṇapaccayo hotīti sakkā vattuṃ.

Sahaajātaviññāṇapaccayāna pekkhampi hi pavattiyaṃ kammena pavattamānaṃ rūpaṃ nāmaṇca na kammaviññāṇāna pekkhaṃ hotīti.

Sabbatthāti paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Sahaajātaviññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, kammaviññāṇapaccayā ca nāmarūpaṇca yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ.

Nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti ettha nāmarūpa-saddo attano ekadesena nāma-saddena nāma-saddassa sarūpo, rūpa-saddena ca rūpa-saddassa, tasmā “sarūpānaṃ ekaseso”ti nāmarūpa-saddassa ṭhānaṃ itaresaṃca nāmarūpa-saddānaṃ adassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vipākato aññaṃ **avipākam**. Yato dvidhā mataṃ, tato yuttameva idanti yojetabbaṃ. **Kusalādicittakkhaṇeti ādi**-saddena akusalakiriyacittakkhaṇe viya vipākacittakkhaṇepi vipākājanakakammasamuṭṭhānaṃ saṅgahitanti veditaṃ. Vipākacittakkhaṇe pana abhisaṅkhāraviññāṇapaccayā pubbe vuttanayena ubhayaṃca upalabbhatīti tādisavipākacittakkhaṇavajjanatthaṃ “**kusalādicittakkhaṇe**”ti vuttaṃ.

Suttantikapariyāyenāti paṭṭhāne rūpānaṃ upanissayapaccayassa avuttattā vuttaṃ, suttante pana “yasmaṃ sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, so tassa upanissayo nidānaṃ hetu pabhavo”ti katvā “viññāṇūpanisaṃ nāmarūpan”ti rūpassa ca viññāṇūpanissayatā vuttā. Vanapatthapariyāye ca vanasaṇḍagāmanigamanagarañjanapadapuggalūpanissayo iriyāpathavihāro, tato ca cīvarādīnaṃ jīvitaparikkhārānaṃ kasirena ca appakasirena ca samudāgamanāṃ vuttaṃ, na ca vanasaṇḍādayo ārammaṇūpanissayādibhāvaṃ iriyāpathānaṃ cīvarādisamudāgamanassa ca bhajanti, tasmā vinā abhāvo eva ca suttantapariyāyato upanissayabhāvo daṭṭhabbo. Nāmassa abhisaṅkhāraviññāṇaṃ kammārammaṇapaṭisandhi-ādikāle ārammaṇapaccayova hotīti vattabbameva natthīti rūpasseva suttantikapariyāyato ekadhā paccayabhāvo vutto. Sasaṃsayassa hi rūpassa taṃpaccayo hotīti vutte nāmassa hotīti vattabbameva natthīti.

Pavattassa pākaṭattā apākaṭaṃ paṭisandhiṃ gahetvā pucchati “**kathaṃ panetan**”ti-ādinā. Suttato nāmaṃ, yuttito rūpaṃ viññāṇapaccayā hotīti jānitaṃ. Yuttito sādhetvā suttana taṃ daḷhaṃ karonto “**kammasamuṭṭhānassapi hī**”ti-ādimāha. **Cittasamuṭṭhānassevā**ti cittasamuṭṭhānassa viya. Yasmā nāmarūpameva pavattamānaṃ dissati, tasmā tadeva vadantena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ. Suññatāpakāsanāhi dhammacakkappavattananti adhippāyo. Nāmarūpamattatāvacaneneva vā pavattiyā dukkhasaccamattatā vuttā, dukkhasaccappakāsanena ca tassa samudayo, tassa

ca nirodho, nirodhagāmī ca maggo pakāsito eva hoti. Ahetukassa dukkhassa hetunirodhā, anirujjhanakassa ca abhāvā, nirodhassa ca upāyena vinā anadhigantabbattāti catusaccappakāsanam dhammacakkappavattanam yojetabban.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā

229. **Niyamatoti** ca idaṃ catunnam bhūtānam, channam vatthūnam, jīvitassa ca yathāsambhavam saha-jātanissayapurejāta-indriyādina ekantena saḷāyatanassa pavattamānassa paccayabhāvam sandhāya vuttam. Rūpāyatanādīnam pana saha-jātanissayanupālanabhāvo natthīti aggahaṇam veditabban. Ārammaṇārammaṇapurejātādibhāvo ca tesam na santatipariyāpannānameva, na ca cakkhādīnam viya ekappakārenevāti aniyamato paccayabhāvo. **Niyamato -pa- jīvitindriyanti evanti** ettha **evam-**saddena vā rūpāyatanādīnampi saṅgaho veditabbo. **Chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti** ettha yadipi chaṭṭhāyatana-saḷāyatana-saddānam saddato sarūpatā natthi, atthato pana saḷāyatane-kadesova chaṭṭhāyatananti ekadesasarūpatā atthīti ekadesasarūpekaseso katoti veditabbo. Atthatopi hi sarūpānam ekadesasarūpekasesam icchanti “vaṅko ca kuṭilo ca kuṭilā”ti, tasmā atthato ekadesasarūpānañca ekasesena bhavitabbanti.

Atha vā chaṭṭhāyatanañca manāyatanañca chaṭṭhāyatananti vā, manāyatananti vā, chaṭṭhāyatanañca chaṭṭhāyatanañca chaṭṭhāyatananti vā, manāyatanañca manāyatanañca manāyatananti vā ekasesam katvā cakkhādīhi saha “saḷāyatanan”ti vuttanti tameva ekasesam nāmamattapaccayassa, nāmarūpapaccayassa ca manāyatanassa vasena kataṃ atthato dassento āha “**chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti evam katekasesassā**”ti. Yathāvuttopi hi ekaseso atthato chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañcāti evam kato nāma hotīti. Sabbattha ca ekasese

kate ekavacananiddeso katekasesānaṃ
 saḷāyatanādisaddavacanīyatāsāmaññavasena katoti daṭṭhabbo. **Abyākatavāre vakkhatīti** kiñcāpi akusalavāre kuslavāre ca “nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan”¹ti vuttaṃ, suttantabhājanīye pana vipākachaṭṭhāyatanameva gahitanti adhippāyena abyākatavārameva sādhakabhāvena udāhaṇanti daṭṭhabbaṃ. Paccayanaye pana “chaṭṭhā¹ hoti taṃ avakaṃsato”¹ti-ādina avipākassapi paccayo uddhaṭo, so niravasesaṃ vattukāmatāya uddhaṭoti veditabbo. **Idha saṅgahitanti** idha ekasesanayena saṅgahitaṃ, tattha abyākatavāre lokiyavipākabhājanīye vibhattanti veditabbanti adhippāyo.

Neyyanti ñeyyaṃ. **Ukkaṃsāvakaṃsoti** ettha sattadhā paccayabhāvato ukkaṃso aṭṭhadhā paccayabhāvo, tato pana navadhā tato vā dasadhāti ayaṃ ukkaṃso, avakaṃso pana dasadhā paccayabhāvato navadhā paccayabhāvo, tato aṭṭhadhā, tato sattadhāti evaṃ veditabbo, na pana sattadhā paccayabhāvato eva dvepi ukkaṃsāvakaṃsā yojetabbā tato avakaṃsābhāvatoti.

Hadayavatthuno sahāyaṃ hutvāti etena arūpe viya asahāyaṃ nāmaṃ na hoti, hadayavatthu ca nāmena saha chaṭṭhāyatanassa paccayo hotīti ettakameva dasseti, na pana yathā hadayavatthu paccayo hoti, tathā nāmampīti ayamatto adhippeto. Vatthu hi vippayuttapaccayo hoti, na nāmaṃ, nāmañca vipākahetādipaccayo hoti, na vatthūti. Pavatte arūpadhammā kammajarūpassa ṭhitippattasseva paccayā honti, na uppajjamānassāti vippayutta-atthi-avigatā ca pacchājātavippayuttādayo eva cakkhādīnaṃ yojetabbā.

Avasesamanāyatanassāti ettha “pañcakkhandhabhave panā”¹ti etassa anuvattamānattā pañcavokārabhava eva pavattamānaṃ pañcaviññāṇehi avasesamanāyatanan vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nāmarūpassa saha-jātādisādhāraṇapaccayabhāvo sampayuttādi-asādhāraṇapaccayabhāvo ca yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Phassapadaniddesavaṇṇanā

230. “Chaṭṭhāyatanapaccayā phasso”ti abhidhammabhājanīyapālī āruppaṃ sandhāya vuttāti **“chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti pāḷi-anusarato”**ti āha. **Ajjhattanti** sasantatipariyāpannameva gaṇhāti. Tañhi sasantatipariyāpannakammanibbattaṃ tādissassa phassassa paccayo hoti, rūpādīni pana bahiddhā anupādinnaṃ ca phassassa ārammaṇaṃ honti, na tāni cakkhādīni viya sasantatipariyāpannakammakilesanimittapavattibhāvena phassassa paccayoti paṭhamācariyavāde na gahitāni, dutiyācariyavāde pana yathā tathā vā paccayabhāve sati na sakkā vajjetunti gahitānīti.

Yadi sabbāyatanehi eko phasso sambhaveyya, “saḷāyatanapaccayā phasso”ti ekassa vacanaṃ yujjeyya. Athāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā sambhaveyyuṃ, tathāpi sabbāyatanehi sabbaphassasambhavato āyatanabhedenā phassabhedo natthīti tadabhedavasena ekassa vacanaṃ yujjeyya, tathā pana asambhavato na yuttanti codeti **“na sabbāyatanehi”**ti-ādinā. Aññassapi vā asambhavantassa vidhānassa bodhanatthameva **“nāpi ekamhā āyatanā sabbe phasso”**ti vuttaṃ, “na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti”ti idameva pana ekaphassavacanassa ayuttadīpakam kārāṇanti veditabbaṃ. Nidassanavasena vā etaṃ vuttaṃ, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā sambhonti, evaṃ na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, tasmā ekassa vacanaṃ ayuttanti. Parihāraṃ pana anekāyatanehi ekaphassassa sambhavatoti dassento **“tatridaṃ vissajjanan”**ti-ādimāha. Ekopi anekāyatanappabhavo **ekopanekeāyatanappabhavo**. Chadhā paccayatte pañca vibhāvayeti evaṃ sesesupi yojanā. **Tathā cāti** paccuppannāni rūpādīni paccuppannañca dhammāyatanapariyāpannaṃ rūparūpaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ārammaṇapaccayamattenāti** taṃ sabbaṃ apaccuppannaṃ aññañca dhammāyatanam sandhāya vuttaṃ.

Phassapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā

231. “Sesānan”ti ettha sampaṭicchana cakkhusamphassādayo pañca yadipi anantarādīhipi paccayā honti, anantarādīnaṃ pana upanissaye antogadhattā santīraṇatadārammaṇānañca sādharmaṇassa tassa vasena “**ekadhā**”ti vuttaṃ.

Tebhūmakavipākavedanānampi saha-jātamanosamphassasaṅkhāto so phasso aṭṭhadhā paccayo hotīti yojetabbāṃ. Paccayaṃ anupādinnaṃ keci icchantīti “**yā panā**”ti-ādinā manodvārāvajjanaphassassa paccayabhāvo vutto, tañca mukhamattadassanattamaṃ daṭṭhabbāṃ. Etena nayena sabbassa anantaraṃ anānantaraṃ ca phassassa tassā tassā vipākavedanāya upanissayatā yojetabbāti.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā

232. **Mamattenā**ti sampiyāyamaṇena, assādanataṇhāyāti vuttaṃ hoti. Tattha putto viya vedanā daṭṭhabbā, khīrādayo viya vedanāya paccayabhūtā rūpādayo, khīrādidāyikā dhāti viya rūpādichaḷārammaṇadāyikā cittakārādayo cha. Tattha vejjo rasāyanojāvasena tadupatthambhitajīvitavasena ca dhammārammaṇassa dāyakoti daṭṭhabbo. Ārammaṇapaccayo uppajjamānassa ārammaṇamattameva hoti, na upanissayo viya uppādakoti uppādakassa upanissayasseva vasena “**ekadhāvā**”ti vuttaṃ. Upanissayena vā ārammaṇūpanissayo saṅgahito, tena ca ārammaṇabhāvena taṃsabhāvā aññopi ārammaṇabhāvo dīpito hotīti upanissayavaseneva paccayabhāvo vuttoti veditabbo.

Yasmā vāti-ādinā na kevalaṃ vipākasukhavedanā eva, tissopi pana vedanā vipākā visesena taṇhāya upanissayapaccayo, avisesena itarā cāti dasseti. **Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā**ti tasmā sāpi bhiyyo icchanavasena taṇhāya upanissayoti

adhippāyo. Upekkhā pana akusalavipākabhūtā aniṭṭhattā dukkhe avarodhetabbā, itarā iṭṭhattā sukheti sā dukkhaṃ viya sukhaṃ viya ca upanissayo hotīti sakkā vattunti. “Vedanāpaccayā taṇhā”ti vacanena sabbassa vedanāvato paccayassa atthitāya taṇhuppattippasaṅge taṇnivāraṇatthamāha “**vedanāpaccayā cāpī**”ti-ādi.

Nanu “anusayasahāyā vedanā taṇhāya paccayo hotī”ti vacanassa abhāvā atippasaṅganivattanaṃ na sakkā kātunti? Na, vaṭṭakathāya pavattattā. Vaṭṭassa hi anusayavirahe abhāvato anusayasahitāyeva paccayoti atthato vuttametaṃ hotīti. Atha vā “avijjāpaccayā”ti anuvattamānattā anusayasahitāva paccayoti viññāyati. “Vedanāpaccayā taṇhā”ti ca ettha vedanāpaccayā eva taṇhā, na vedanāya vināti ayaṃ niyamo viññāyati, na vedanāpaccayā taṇhā hoti evāti, tasmā atippasaṅgo natthi evāti.

Vusīmatoti vusitavato, vusitabrahmacariyavāsassāti attho. Vussatīti vā “vusī”ti maggo vuccati, so etassa vattho atthīti **vusīmā**. Aggaphalaṃ vā pariniṭṭhitavāsattā “vusī”ti vuccati, taṃ etassa atthīti **vusīmā**.

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā

233. **Sassato attāti** idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhiṃ nidassetuṃ vuttaṃ. Yathā hi esā diṭṭhi daḷhikaraṇavasena purimaṃ uttarā upādiyati, evaṃ “natthi dinnan”ti-ādikāpīti. **Attaggaṇaṃ** pana attavādupādānanti na idaṃ diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. **Loko cāti** vā attaggahaṇavinimuttaṃ gahaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhi-uttaradiṭṭhivacanehi vuttanti veditabbaṃ. “Dhammasaṅkhepavithhāre pana saṅkhepato taṇhādaḷhattaṃ, saṅkhepato diṭṭhimattameva, vitthārato panā”ti evaṃ dhammasaṅkhepavithhārato saṅkhepaṃ vitthāraṇca niddhāretīti. **Dhammasaṅkhepavithhāreti** niddhāraṇe bhummaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pakati-aṇu-ādināṃ sassatagāhapubbaṅgamo, sarīrassa ucchedaggāhapubbaṅgamo ca tesaṃ sāmibhūto koci sassato ucchiḍḍamāno vā attā atthīti attaggāho kadāci hotīti **“yebhuyyenā”**ti vuttam. Yebhuyyena paṭhamam attavādupādānanti-ādinā vā sambandho.

Yadipi bhavarāgajavanavīthi sabbapaṭhamam pavattati gahitappaṭṭisandhikassa bhavanikantiyā pavattitabbattā, so pana bhavarāgo taṇhādaḷhattam na hotīti maññamāno na kāmupādānassa paṭhamupattimāha. Taṇhā kāmupādānanti pana vibhāgassa akaraṇe sabbāpi taṇhā kāmupādānanti, karaṇepi kāmārāgato aññāpi taṇhā daḷhabhāvam pattā kāmupādānanti tassa arahattamaggavajjhata vuttā.

Uppattiṭṭhānabhūtā cittuppādā **visayo**. Pañcupādānakkhandhā ālayo, tattha ramatīti **ālayarāmā**, pajā. Teneva sā ālayarāmatā ca sakasantāne parasantāne ca pākāṭā hotīti. Upanissayavacanena ārammaṇānantarapakatūpanissayā vuttāti anantarapaccayādīnampi saṅgho kato hoti.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā

234. Phalavohārena kammabhavo bhavoti vuttoti upapattibhavanibbacanameva dvayassapi sādharmaṇam katvā vadanto āha **“bhavatīti bhavo”**ti. **Bhavam gacchatīti** nipphādanaphalavasena attano pavattikāle bhavābhimukham hutvā pavattatīti attho, nibbattanameva vā ettha gamanam adhippetam.

Saññāvataṃ bhavo saññābhavoti ettha vantu-saddassa lopo daṭṭhabbo, tassa vā atthe akāram katvā **“saññābhavo”**tipi pāṭho. Vokirīyati pasārīyati vitthārīyatīti vokāro, vokiraṇam vā vokāro, so ekasmiṃ pavattattā **eko vokāro**ti vutto, padesapasaṭṭupattīti attho.

Cetanāsampayuttā vā -pa- saṅgahitāti ācayagāmitāya kammaśaṅkhātataṃ dassetvā kammabhavo saṅgahitabhāvaṃ pariyāyena vadati, nippariyāyena pana cetanāva kammabhavo. Vuttañhi “kammabhavo tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto”ti¹. Upapattibhavo tīhipi tikehi vuttā upapattikkhandhāva. Yathāha “upapattibhavo kāmabhavo saññābhavo pañcavokārabhavo pañcahi khandhehi ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhi saṅgahito”ti-ādi². Yadi hi anupādinna-kānampi gahaṇaṃ siyā, “dvādasahāyatanehi aṭṭhārasahi dhātūhi”ti vattabbaṃ siyāti.

Saṅkhārabhavanāṃ dhammabhedato na saṅkhārā eva puna vuttāti **“sāttakamevidaṃ punavacanan”**ti etaṃ na yuttanti ce? Na, bhavēkadesabhāvena saṅkhārānaṃ bhavoti puna vuttattā. Parena vā dhammavisesaṃ agaṇetvā punavacanaṃ coditanti codakābhilāsavasena **“sāttakamevidaṃ punavacanan”**ti vuttaṃ.

Kāmabhavādinibbattanakassa kammaṣa kāmabhavādibhāvo phalavohārena aṭṭhakathāyaṃ vutto. Antogadhe viṣuṃ agaṇetvā abbhantaragate eva katvā kāmabhavādike kammupapattibhavavasena duguṇe katvā āha **“cha bhavā”**ti.

Avisesenāti upādānabhedam akatvāti attho. Upādānabhedākaraṇeneva ca dvādasappabhedassa saṅgahavasena saṅgahato **“cha bhavā”**ti vuttaṃ.

Gosīlena kukkurasīlena ca samattena samādinna gunnaṃ kukkurānaṃca saḥabyatā vuttāti sīlabbatupādānavato jhānabhāvanā na ijjhatīti maññaṃ mānā tena **rūpārūpabhavā na hontīti keci vadanti**, vakkhamānena pana pakārena paccayabhāvato **“taṃ na gahetabbaṃ”**ti āha. Asuddhimagge ca suddhimaggaparāmasanaṃ sīlabbatupādānanti suddhimaggaparāmasanena rūpārūpāvacarajjhānānaṃ nibbattanaṃ na yujjatīti. Purāṇabhāratasītāharaṇapasubandhavidhi-ādisavanaṃ **asaddhammasavanaṃ**. Ādi-saddena asappurisūpanissayaṃ

1. Abhi 3. 45 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

pubbe ca akatapuññataṃ attamicchāpaṇidhitaṃ saṅgaṇhāti. **Tadantogadhā evāti** tasmim ducaritanibbatte sucaritanibbatte ca kāmabhavā antogadhā evāti attho.

Antogadhāti ca saññābhavapaṇcavokārabhavānaṃ ekadesena antogadhattā vuttam. Na hi te niravasesā kāmabhavā antogadhāti. **Sappabhedassāti** sugatiduggatimanussādippabhedavato. Kamena ca avatvā sīlabbatupādānassa ante bhavapaccayabhāvavacanāṃ attavādupādānaṃ viya abhiñhaṃ asamudācaraṇato attavādupādānanimittattā ca.

Hetupaccayappabhedehīti ettha maggapaccayo ca vattabbo. Diṭṭhupādānādīni hi maggapaccayā hontīti.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jāti jarā maraṇā dipadaniddesavaṇṇanā

235. Upapattibhavupattiyeva jātīti āha “**na upapattibhavo**”ti. Jāyamānassa pana jāti jātīti upapattibhavopi asati abhāvā jātiyā paccayoti sakkā vattum. Jāyamānarūpapadaṭṭhānatāpi hi rūpajātiyā vuttā “upacitarūpapadaṭṭhāno upacayo, anuppabandharūpapadaṭṭhānā santatī”ti¹.

Khandhānaṃ jātānaṃ uññātātānuññātātāca **hīnapaṇītātā**. Ādi-saddena suvaṇṇadubbaṇṇādivisesaṃ saṅgaṇhāti. Ajjhattasantānagatato aññassa visesakārakassa kāraṇassa abhāvā “**ajjhattasantāne**”ti āha.

Tena tenāti nātibyasanādīnā jarā maraṇato aññena dukkhadhammena. **Upanissayakoṭiyāti** upanissayaṃsena, upanissayalesenāti attho. Yo hi paṭṭhāne anāgato sati bhāvā asati ca abhāvā suttantikapariyāyena upanissayo, so “upanissayakoṭī”ti vuccati.

Jāti jarā maraṇā dipadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 364 piṭṭhe.

Bhavacakkakathāvaṇṇanā

242. **Samitanti** saṅgataṃ, abbocchinnanti attho. **Kāmayānassāti** kāmayamānassa, kāmo yānaṃ etassāti vā kāmayāno, tassa **kāmayānassa**. **Ruppatīti** sokena ruppati.

Pariyuṭṭhānatāya tiṭṭhanasīlo **pariyuṭṭhānatṭhāyī**. “Pariyuṭṭhatṭhāyino”ti vā pāṭho, tattha pariyuṭṭhātīti pariyuṭṭhaṃ, diṭṭhipariyuṭṭhaṃ, tena tiṭṭhatīti **pariyuṭṭhatṭhāyī**ti attho daṭṭhabbo. **Pañca pubbanimittānīti** “mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye vevaṇṇiyaṃ okkamati, devā devāsane nābhiraṃatī”¹ti vuttāni pañca maraṇapubbanimittānīti attho. Tāni hi disvā kammanibbattakkhandhasaṅkhāte upapattibhave bhavachandabalena devānaṃ balavasoko uppajjati. **Bālōti** avidvā. Tena avijjāya kāraṇabhāvaṃ dasseti. **Tividhanti** tassāruppakathāsavanakammakāraṇādassanamaraṇakālakammopattihānanidā naṃ sokādidukkhaṃ. **Āsave sādhetīti** āsave gamenti bodhetīti attho.

Evam satīti aviditāditāya anādibhāve sati. **Ādimattakathananti** ādi etassa atthīti ādimam, bhavacakkaṃ. Tassa bhāvo ādimattaṃ, tassa kathanam ādimattakathanam. Visesanivatti-attho vā **matta-saddo**, sati anādibhāve avijjā ādimhi majjhe pariyosāne ca sabbattha siyāti ādimattāya avijjāya kathanam virujjhatīti attho. **Avijjāggahaṇenāti** avijjāya uppādanena kathanena, appahānena vā, attano santāne sannihitabhāvakaraṇenāti attho. **Kammādīnīti** kammavipākavaṭṭāni. Vaṭṭakāraṇabhāvena padhānattā “padhānadhammo”ti avijjā kathitā. Vadaṭīti **vado**. Vedeti, vediyaṭīti vā **vedeyyo**, sukhādiṃ anubhavati, sabbavisaye vā jānāti, “sukhito”ti-ādinā attanā parehi ca jānāti ñāyati cāti attho. **Brahmādinā vā attanā vāti vā-saddo** ca-saddattho. Tenāha **“kārakavedakarahitan”**ti ca-saddatthasamāsaṃ.

Dvādasavidhasuññatāsuññanti avijjādīnaṃ dvādasavidhānaṃ suññatāya suññaṃ, catubbidhampi vā suññataṃ ekaṃ katvā dvādasāṅgatāya dvādasavidhāti tāya dvādasavidhāya suññatāya suññanti attho.

1. Khu 1. 247 piṭṭhe Itivuttake.

Pubbantāharaṇatoti pubbantato paccuppannavipākassa āharaṇato paricchinnavedanāvasānaṃ etaṃ bhavacakkanti attho. Bhavacakkekadesopi hi bhavacakkanti vuccati. Vedanā vā taṇhāsahāyāya avijjāya paccayo hotīti vedanāto avijjā, tato saṅkhārāti sambajjhanato vedanāvasānaṃ bhavacakkanti yuttametaṃ, evaṃ taṇhāmūlake ca yojetabbaṃ. Dvinnampi hi aññaṃaññaṃ anuppaveso hotīti. Avijjā dhammasabhāvaṃ paṭicchādetvā viparītābhinivesaṃ karontī diṭṭhicarite saṃsāre nayati, tesāṃ vā saṃsāraṃ saṅkhārādipavattiṃ nayati pavattetīti **“saṃsāranāyikā”**ti vuttā.

Phaluppattiyāti kattuniddeso. Viññāṇādipaccuppannaphaluppatti hi idha diṭṭhā adiṭṭhānaṃ purimabhava attano hetūnaṃ avijjāsaṅkhārānaṃ phalaṃ ajanetvā anupacchijjanaṃ pakāseti. Atha vā purimabhavacakkaṃ dutiyena sambandhaṃ vuttanti vedanāsaṅkhātassa phalassa uppattiyā taṇhādīnaṃ hetūnaṃ anupacchedaṃ pakāseti, tasmā phaluppattiyā kāraṇabhūtāya paṭhamassa bhavacakkassa hetūnaṃ anupacchedappakāsanatoti attho. Saṅkhārādīnameva vā phalānaṃ uppattiyā avijjādīnaṃ hetūnaṃ phalaṃ ajanetvā anupacchedameva, viññāṇādīhetūnaṃ vā saṅkhārādīnaṃ anubandhanameva pakāseti paṭhamāṃ bhavacakkaṃ, na dutiyaṃ viya pariyosānampīti **“phaluppattiyā hetūnaṃ anupacchedappakāsanato”**ti vuttaṃ. “Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ”ti ettha aparipuṇṇāyatanakalalarūpaṃ vatvā tato uddhaṃ “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti saḷāyatanappavatti vuttāti āha **“anupubbapavattidīpanato”**ti. “Bhavapaccayā jātī”ti ettha na āyatanānaṃ kamena uppatti vuttāti āha **“sahuppattidīpanato”**ti.

Hetu-ādipubbakā tayo sandhī etassāti **hetuphalahetupubbakatisandhi**, bhavacakkaṃ. Hetuphalahetuphalavasena catuppabhedo aṅgānaṃ saṅgaho etassāti **catubhedasaṅgahaṃ**. Sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅgahe ākiriyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsiyanti **ākārā**, atītahetu-ādīnaṃ vā pakārā **ākārā**. Kilesakammavipākā vipākakilesakammehi sambandhā hutvā punappunaṃ parivattanti tesu vaṭṭanāmaṃ āropetvā **“tivaṭṭan”**ti vuttaṃ, vaṭṭekadesattā vā “vaṭṭānī”ti vuttāni.

Sandīnaṃ ādipariyosānavavatthitāti sandhīnaṃ pubbāparavavatthitāti attho.

“Yā kāci vā pana cetanā bhavo, cetanāsampayuttā āyūhanasaṅkhārā”ti idaṃ imissā dhammatṭhitiññābhājanīye vuttāya **paṭisambhidāpāliyā**¹ vasena vuttaṃ. Ettha hi “cetanā bhavo”ti āgatāti. Bhavaniddese pana “**sāttthato**”ti ettha “cetanāva saṅkhārā, bhavo pana cetanāsampayuttāpī”ti vibhaṅgapāliyā vasena dassitaṃ. “Tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”ti-ādinā hi saṅkhārānaṃ cetanābhāvo **vibhaṅgapāliyam**² vuttoti. Tattha **paṭisambhidāpāliyam**³ “cetanāsampayuttā vipākadhammattā savipākena āyūhanasaṅkhātēna saṅkhatābhisaṅkharaṇakiccena saṅkhārā”ti vuttā. **Vibhaṅgapāliyam**⁴ “sabbampi bhavagāmikammaṃ kammabhavo”ti bhavassa paccayabhāvena bhavagāmibhāvato kammaśaṃsaṭṭhasahāyatāya kammabhāvato ca upapattibhavaṃ bhāventīti bhavoti vuttā, upapattibhavabhāvanakiccaṃ pana cetanāya sātisaṃyanti **paṭisambhidāpāliyam**¹ cetanā “bhavo”ti vuttā, bhavābhisaṅkharaṇakiccaṃ cetanāya sātisaṃyanti **vibhaṅgapāliyam**² “kusalā cetanā”ti-ādinā cetanā “saṅkhārā”ti vuttā, tasmā tena tena pariyāyena ubhayaṃ ubhayattha vattuṃ yuttanti natthettha virodho. **Gahaṇanti** kumupādānaṃ kiccenāha. **Parāmasananti** itarāni. **Āyūhanāvasāneti** tīsupi atthavikappesu vuttassa āyūhanassa avasāne.

Dvīsu atthavikappesu vutte āyūhanasaṅkhāre “**tassa pubbabhāgā**”ti āha, tatiye vutte “**taṃ sampayuttā**”ti. Daharassa cittappavatti bhavaṅgabahulā yebhuyyena bhavantarajanakakammāyūhanasamatthā na hotīti “**idha paripakkattā āyatanānaṃ**”ti vuttaṃ. **Kammakaraṇakāle sammohoti** etena kammassa paccayabhūtaṃ sammohaṃ dasseti, na kmmasampayuttameva.

Kammāneva vipākaṃ sambharanti vaḍḍhentīti **kammasambhārā**, kammaṃ vā saṅkhārābhavā, tadupakāraṇāni avijjātaṇhupādānāni **kammasambhārā**, paṭisandhidāyako vā bhavo kammaṃ, tadupakāraṇā yathāvutta-āyūhanasaṅkhārā avijjādayo ca **kammasambhārā**ti kammaṇca kammasambhārā ca kammasambhārāti ekasesaṃ katvā “**kammasambhārā**”ti āha. **Dasa dhammā kammanti** avijjādayopi kmmasahāyatāya kmmasarikkhakā tadupakāraṇā cāti “kamman”ti vuttā.

1. Khu 9. 50 piṭṭhe.

3. Khu 9. 134 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 143 piṭṭhe.

saṅkhippanti ettha vijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, kammaṃ vipāko ca. Kammaṃ vipākoti evaṃ saṅkhipīyatīti vā saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanam katanti daṭṭhabbam. Saṅkhepasaddo vā bhāgādhivacananti kammabhāgo **kammasaṅkhepo**.

Evaṃ samuppannanti kammato vipāko. Tatthāpi avijjāto saṅkhārāti evaṃ samuppannam, tisandi-ādivasena vā samuppannam idaṃ bhavacakkanti attho. **Ittaranti** gamanadhammam, vinassadhammanti attho. Tena uppādavayavantatādīpakena **anicca**-saddena vikārāpattidīpakena **cala**-saddena ca adīpitaṃ kālantaraṭṭhāyitapaṭikkhepaṃ dīpeti, **adhuvaṃ** etena thirabhāvapaṭikkhepaṃ nissārataṃ. Hetū eva sambhārā **hetusambhārā**. “Thānaso hetuso”ti ettha evaṃ vuttaṃ vā ṭhānaṃ, aññampi tassa tassa sādharmaṇaṃ kāraṇaṃ **sambhāro**, asādhāraṇaṃ **hetu**. **Evanti** evaṃ hetuto dhammamattasambhave hetunirodhā ca vaṭṭupacchede dhamme ca taṇnīrodhāya desite satīti attho. Brahmācariyaṃ idha **brahmācariyidha**. **Satte cāti** ettha **ca**-saddo evaṃ brahmācariyañca vijjati, sassatucchedā ca na hotīti samuccayattho. Evañhi hetu-āyatte dhammamattasambhave satto nupalabbhati, tasmīṇca upalabbhante sassato ucchedo vā siyā, nupalabbhante tasmīṃ nevucchedo na sassatanti vuttaṃ hoti.

Saccappabhavatoti saccato, saccānaṃ vā pabhavato. **Kusalākusalaṃ kammani** vaṭṭakathāya vattamānattā sāsavanti viññāyati. **Avisesenāti** cetanā cetanāsampayuttakāti visesaṃ akatvā sabbampi taṃ kusalākusalaṃ kammaṃ “samudayasaccan”ti vuttanti attho. “Taṇhā ca -pa- avasesā ca sāsavā kusalā dhammā”ti hi cetanācetanāsampayuttavisesaṃ akatvā vuttanti, ariyasaccavisesaṃ vā akatvā samudayasaccanti vuttanti attho.

Vatthūsūti ārammaṇesu, cakkhādīsu vā paṭicchādetabbesu vatthūsu. **Sokādinam adhiṭṭhānattāti** tesam kāraṇattā, tehi siddhāya avijjāya sahitehi saṅkhārehi paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāyāti adhippāyo. Cuticittam vā paṭisandhiviññāṇassa anantarapaccayo hotīti **“paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāyā”**ti

vuttaṃ. Taṃ pana cuticittāṃ avijjāsaṅkhārarahitaṃ bhavantarassa paccayo na hotīti tassa sahāyadassanattamāha “**sokādīnaṃ adhiṭṭhānattā**”ti.

Dvidhāti attanoyeva sarasena dhammantarapaccayabhāvena cāti dvidhā.

Avijjāpaccayā saṅkhārāti etena saṅkhārānaṃ paccayuppannatādassanena “ko nu kho abhisāṅkharotīti esa no kallo pañho”ti dasseti. Tenetaṃ kārakadassananivāraṇanti.

Evamādidassananivāraṇanti etena “socati paridevati dukkhito”ti-ādidassananivāraṇamāha. Sokādayopi hi paccayāyattā avasavattinoti “jātipaccayā jarāmarāṇaṃ soka -pa- sambhavantī”ti etena vuttanti.

Gaṇḍabhedapīlakā viyāti gaṇḍabhedanattamā paccamāne gaṇḍe tassapi upari jāyamānakhuddakapīlakā viya, gaṇḍassa vā anekadhābhede pīlakā viya. **Gaṇḍavikārā** sūnatāsarāgapubbagahaṇādayo.

Paṭalābhibhūtacakkhuko rūpāni na passati, kiñcīpi passanto ca viparītāṃ passati, evaṃ avijjābhibhūto dukkhādīni na paṭipajjati na passati, micchā vā paṭipajjati **paṭalaṃ viya avijjā**, kiminā viya attanā katattā vaṭṭassa attanoyeva paribbhamanakāraṇattā ca **kosappadesā viya saṅkhārā**, saṅkhārāpariggahaṃ vinā paṭiṭṭhaṃ alabhamānaṃ **viññāṇaṃ** pariñāyakapariggahaṃ vinā paṭiṭṭhaṃ alabhamāno **rājakumāro viyāti** pariggahena vinā paṭiṭṭhālābho ettha sāmāññaṃ. **Upapattinimittanti** kammādi-ārammaṇamāha. **Parikappanatoti** ārammaṇakaraṇato, sampayuttena vā vitakkena vitakkanato.

Devamanussamigavihaṅgādivividhappakāratāya **māyā viya nāmarūpaṃ**, paṭiṭṭhāvisesena vuḍḍhivisesāpattito **vanappagumbo viya saḷāyatanāṃ**. Āyatanānaṃ visayivisayabhūtānaṃ aññamaññābhimukhabhāvato **āyatanaghaṭṭanato**. Ettha ca saṅkhārādīnaṃ kosappadesapariñāyakādīhi dvīhi dvīhi sadisatāya dve dve upamā vuttāti daṭṭhabbā.

Gambhīro eva hutvā obhāsati pakāsati dissatīti **gambhīrāvabhāso**. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti** jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anuppabandhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho**. “Na jātito jarāmarāṇaṃ na hoti, na ca jātim

vinā aññato hoti”ti hi jātipaccayasambhūtaṭṭho vutto. **Itthañca jātito samudāgacchatīti** paccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpapātubhāvoti attho.

Anulomapaṭilomatoti idha pana paccayuppādā paccayuppannuppādasāṅkhātāṃ anulomaṃ, nirodhā nirodhasāṅkhātāṃ paṭilomañcāha. Ādito pana antagamaṇaṃ anulomaṃ, antato ca ādigamaṇaṃ paṭilomamāhāti. “Ime cattāro āhārā kimnidānā”ti-ādikāya¹ vemajjhato paṭṭhāya paṭilomadesanāya, “cakkhuṃ paṭicca rūpe ca upajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā”ti-ādikāya² anulomadesanāya ca **dvisandhitisaṅkhepaṃ**, “saṃyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti-ādīsu³ **ekasandhidvisāṅkhepaṃ**.

Avijjādīnaṃ sabhāvo paṭivijjhīyatīti **paṭivedho**. Vuttañhi “tesaṃ tesaṃ vā tattha tattha vuttadhammaṇaṃ paṭivijjhitaṃ salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo paṭivedho”ti⁴. Apuññābhisaṅkhārekadeso **sarāgo**, añño **virāgo**, rāgassa vā apaṭipakkhabhāvato rāgappavaḍḍhako sabbopi apuññābhisaṅkhāro **sarāgo**, itaro paṭipakkhabhāvato **virāgo**. “Dīgharattaṃ hetāṃ bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhosiṭaṃ mamaṃyitaṃ parāmaṭṭhaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti”⁵ attaparāmāsassa viññāṇaṃ viṣiṭṭhaṃ vutthu vuttanti viññāṇassa **suññataṭṭho** gambhīro, attā vijānāti saṃsaratīti sabyāpārātasaṅkanti-abhinivesabalavatāya **abyāpārattḥa-saṅkanti paṭisandhipātubhāvattḥa** ca gambhīrā, nāmassa rūpena, rūpassa ca nāmena asampayogato **vinibbhogo**, nāmassa nāmena **avinibbhogo** yojetabbo. Ekuppādekanirodhehi avinibbhoge adhippete rūpassa ca rūpena labbhati. Atha vā ekacatuvoḍḍhavesu nāmarūpānaṃ asahavattanato aññamaññavinibbhogo, pañcavokārabhave saḥavattanato avinibbhogo ca veditaṃ.

1. Saṃ 1. 253 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 313, 315 piṭṭhesu.

5. Saṃ 1. 321 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 300; Saṃ 2. 261 piṭṭhesu.

4. Abhi-Ṭṭha 1. 23 piṭṭhe.

Adhipatiyaṭṭho nāma indriyapaccayabhāvo. “Lokopeso dvārāpesā khetampetan”¹ti vuttā **lokādi-atthā** cakkhādīsu pañcasu yojetabbā. Manāyatanassapi lujjanato manosamphassādīnaṃ dvārakhettabhāvato ca ete atthā sambhavanteva. Āpāthagatānaṃ rūpādīnaṃ pakāsanayogyatālakkaṇaṃ obhāsaṇaṃ cakkhādīnaṃ **visayibhāvo**, manāyatanassa vijānaṇaṃ. **Samghaṭṭanaṭṭho** viśesena cakkhusamphassādīnaṃ pañcannaṃ, itare channampi yojetabbo. Phusanañca phassassa sabhāvo, saṅghaṭṭanaṃ raso, itare upaṭṭhānākārā. **Ārammaṇarasānubhavanāṭṭho** rasavasena vutto, **vedayaṭṭho** lakkaṇavasena. Attā vedayatīti abhinivesassa balavatāya **nijjivāṭṭho** vedanāya gambhīro. Nijjivāya vedanāya vedayitaṃ nijjivavedayitaṃ, nijjivavedayitameva attho **nijjivavedayaṭṭho**.

Ādānaṭṭho catunnampi upādānaṇaṃ samāno, **gahaṇaṭṭho** kāmupādanassa, itaresaṃ tiṇṇaṃ **abhinivesādi-attho**. “Ditṭhikantāro”ti hi vacanato ditṭhīnaṃ **duratikkamanāṭṭhopīti**. Daḷhagahaṇattā vā catunnampi **duratikkamanāṭṭho** yojetabbo. **Yonigatiṭṭhitinivāsesukhipananti** samāse bhummaṇvacanassa alope daṭṭhabbo, tasmā tena āyūhaṇābhisaṅkharapaṇāpādānaṃ samāso hoti. Jarāmaṇaṇaṃ maraṇappadhānanti maraṇaṭṭhā eva **khayādayo** gambhīrā dassitā. Navanavānañhi parikkhayena khaṇḍiccādi-paripakkappavatti jarāti, **khayaṭṭho** vā jarāya vuttoti daṭṭhabbo. Navabhāvāpagamo hi khayoti vattum yuttoti. **Vipariṇāmaṭṭho** dvinnampi. Santativasena vā jarāya khayavayabhāvo, sammutikhaṇikavasena maraṇassa bheda vipariṇāmatā yojetabbā.

Atthanayāti atthānaṃ nayā. Avijjādi-atthehi ekattādī sena bhāvena nīyanti gammentīti ekattādayo tesāṃ nayāti vuttā. Nīyantīti hi nayāti. Atthā eva vā ekattādibhāvena nīyamānā nāyamānā “**atthanayā**”ti vuttā. Nīyanti etehīti vā nayā, ekattādīhi ca atthā “ekan”ti-ādīnā nīyanti, tasmā ekattādayo atthānaṃ nayāti **atthanayā**. Santānānupacchedena bījaṃ rukkhabhāvaṃ pattam rukkhabhāvena pavattanti ekattena vuccatīti santānānupacchedo ekattam, evamidhāpi avijjādīnaṃ **santānānupacchedo ekattanti** dasseti.

Bhinnasantānassevāti sambandharahitassa nānattassa gahaṇato sattantaro ucchinno sattantaro uppannoti gaṇhanto ucchedadiṭṭhimupādiyati.

Yato kutocīti yadi aññasmā aññassuppatti siyā, vālikato telassa, ucchuto khīrassa kasmā uppatti na siyā, tasmā na koci kassaci hetu atthīti **ahetukadiṭṭhim**, avijjamānepi hetumhi niyatatāya tilagāvisukkasoniṭādihi telakhīrasarīrādīni pavattantīti **niyativādañca upādiyatīti viññātabbāni yathārahaṃ**.

Kasmā? Yasmā idaṇhi bhavacakkam apadāletvā saṃsārabhayamatīto na koci supinantarepi atthīti sambandho. **Durabhiyānanti** duratikkamaṃ. **Asanivicakkamivāti** asanimaṇḍalamiva. Tañhi nimmathanameva, nānimmathanaṃ pavattamānaṃ atthi, evaṃ bhavacakkampi ekantaṃ dukkhuppādanato **“niccanimmathanaṃ”**ti vuttaṃ.

Ñānāsina apadāletvā saṃsārabhayaṃ atīto natthīti etassa sādhaṃ dassento āha **“vuttampi cetan”**ti-ādi. Tantūnaṃ ākulakaṃ tantākulakaṃ, tantākulakamiva jātā **tantākulakajātā**, kilesakammavipākehi atīva jaṭitāti attho. Guṇāya sakuṇiyā nīdaṃ **guṇāguṇḍikaṃ**¹. Vaḍḍhi-abhāvato **apāyaṃ** dukkhagatibhāvato **duggatīṃ** sukhasamussayato vinipātattā **vinipātañca** catubbidhaṃ **apāyaṃ**, “khandhānañca paṭipāṭi”ti-ādinā vuttaṃ **saṃsārañca nātivattati**. Saṃsāro eva vā sabbo idha vaḍḍhi-apagamādīhi atthehi apāyādināmako vutto kevalaṃ dukkhakkhandhabhāvato.

Bhavacakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. Pathavī-ākāsā viya paṭiccasamuppādo mahāpatthaṭavittthāritānaṃ atthānaṃ parikappavasena kathito. Tañhi apatthaṭaṃ avittthatañca pathaviṃ ākāsañca pattharanto vitthārayanto viya ca ekekacittāvaruddhaṃ

1. Kulagaṇṭhikaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

akatvā sabbasattasabbacittasādhāraṇavasena patthaṭṭavittatam katvā
suttantabhājanīyena bhagavā dasseti. Tattha **nānācittavasenā**ti asahajātānaṃ
sahajātānaṃ paccayapaccayuppannānaṃ nānācittagatānaṃ dassitabhāvaṃ
sandhāya vuttaṃ. Nava mūlapadāni etesanti **navamūlapadā**, nayā. “Ekekena
nayena catunnaṃ catunnaṃ vārānaṃ saṅgahitattā”ti vuttaṃ, ettha “ekekena
catukkenā”ti vattabbaṃ. nayacatukkavārā hi ettha vavattthitā dassitānaṃ
catukkānaṃ nayabhāvāti.

1. Paccayacatukkavaṇṇanā

Avijjāṃ aṅgaṃ aggahetvā tato paraṃ “avijjāpaccayā saṅkhāro”ti-ādīni
paccayasahitāni paccayuppannāni aṅgabhāvena vuttānīti āha “**na, tassa
anaṅgattā**”ti. Evaṃ katvā **niddese**¹ “tattha katamā avijjā”ti avijjāṃ visum
vissajjetvā “tattha katamo avijjāpaccayā saṅkhāro”ti-ādīnā
taṃtaṃpaccayavanto saṅkhārādayo vissajjitāti. Tīsu pakāresu
paṭhamapaṭhamavāro dutiyavārādīsu pavisanto
paccayavisesādisabbanānattasādhāraṇattā te vāravisesa gaṇhātīti
“**sabbasaṅgāhako**”ti vutto. Paṭhamavāro eva hi na kevalaṃ
chaṭṭhāyatanaṃ, atha kho nāmaṃ phassassa paccayo, nāmaṃ vā na
kevalaṃ chaṭṭhāyatanaṃ, atha kho phassassāpīti
paccayavisesadassanattānaṃ, yena atthavisesena mahānidānasuttadesanā
pavattā, taṃdassanattānaṃ chaṭṭhāyatanaṃ parihāpetvā vuttoti tassa
dutiyaṃ ca paveso vutto, na sabbaṅgasamorodhato.

Yatthāti vāracatukke ekekaṃ ca. **Aññathā**ti suttantabhājanīyato
aññathā saṅkhāroti vuttaṃ. **Avuttanti** “rūpaṃsaṅgāyatanaṃ”ti, tesupī ca vāresu
catūsūpī sokādayo avuttā suttantabhājanīyesu vuttā. Tattha ca vuttameva
idha “chaṭṭhāyatanaṃ”ti aññathā vuttanti datṭhabbaṃ.

Sabbatṭhānasādhāraṇatoti vuttanayena sabbavārasādhāraṇato,
sabbaviññāṇapavattiṭṭhānabhavasādhāraṇato vā. Vinā abhāvena viññāṇassa
khandhattayampi samānaṃ phalaṃ paccayo cāti āha “**avisesenā**”ti. “Tiṇṇaṃ
saṅgati phasso”ti² vacanato pana viññāṇaṃ phassassa

1. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

2. Ma 1. 158, 326; Saṃ 1. 300; Saṃ 2. 216; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

visesapaccayoti tassa phasso viṣiṭṭhaṃ phalaṃ, satipi paccayasampayuttānaṃ āhārapaccayabhāve manosañcetanāya viññāṇāharaṇaṃ viṣiṭṭhaṃ kiccanti saṅkhāro cassa viṣiṭṭho paccayo. **Acittakkhaṇamattānī**ti cittakkhaṇappamāṇarahitāni. **Tassatthoti** tassa vuttassa avijjādikassa attho suttantabhājanīyavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbo.

Hetukādīnīti ettha yasmim catukke hetuka-saddo vutto, taṃ hetuka-saddasahacaritattā “hetukan”ti vuttanti veditabbaṃ. Hetu-saddo gatisūcako avigatatā ca vigatatānivāraṇavasena gati eva hotīti hetukacatukkaṃ avigatapaccayavasena vuttanti vuttaṃ.

Tidhā catudhā pañcadhā vāti vā-saddo “chadhā vā”tipi vikappetīti daṭṭhabbo. Samādhi hi sādharmaṇehi tīhi jhānindriyamaggapaccayehi ca paccayoti. **Upādānaṃ bhavassa maggapaccayena cāti sattadhā**ti kāmupādānavajjānaṃ vasena vadati. Kāmupādānaṃ pana yathā bhavassa paccayo hoti, so pakāro taṇhāyaṃ vutto evāti na vutto.

Imasmim catukke sahaajātapaccayena paccayā hontīti vacanavasenāti adhippāyo. Attho hi na katthaci attano paccayuppannassa yathāsakehi paccayo na hoti, sahaajātapaccayavaseneva pana imassa catukkassa vuttattā soyevettha hotīti vadanti. **Paṭhamavāro**ti paṭhama catukkoti evaṃ vattabbaṃ. **Bhavādīnaṃ tathā abhāvanti** yadi sahaajātapaccayavaseneva paṭhamacatukko vutto, bhavo jātiyā, jāti ca maraṇassa sahaajātapaccayo na hotīti yathā avigatacatukkādīsu “bhavapaccayā jāti bhavahetukā”ti-ādi na vuttaṃ bhavādīnaṃ avigatādipaccayatāya abhāvato, evamidhāpi “bhavapaccayā jāti”ti-ādi na vattabbaṃ siyā. Paccayavacanameva hi tesam sahajātasūcakaṃ āpannaṃ avigatacatukkādīsu viya idha paccayavisesasūcakassa vacanantarassa abhāvā, na ca taṃ na vuttaṃ, na ca bhavādayo sahaajātapaccayā honti, tasmā na sahaajātapaccayavasenevāyaṃ catukko vutto. **Sesapaccayānañca sambhavanti** idaṃ “bhavādīnaṃ”ti etena saha ayojetvā sāmāñhena avijjādīnaṃ sahaajātena saha sesapaccayabhāvānañca sambhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Ayañhettha attho—paccayavisesasūcakassa vacanantarassa abhāvā sahaajātato aññe paccayabhāvā avijjādīnaṃ na sambhavantīti sahaajātapaccayavasenevāyaṃ

catukko āraddhoti vucceyya, na ca te na sambhavanti, tasmā nāyaṃ tathā āraddhoti.

“**Mahānidānasuttante ekādasaṅgiko paṭiccasamuppādo vutto**”ti vuttam, tattha pana “nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmapaccayā phasso”ti-ādinā¹ dvikkhattuṃ āgate nāmarūpe ekadhā gahite navaṅgiko, dvidhā gahite dasaṅgiko vutto, aññattha pana vuttesu avijjāsaṅkhāresu addhattayadassanattamaṃ yojyamānesu ekādasaṅgiko hotīti katvā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Mahānidānasuttanta desanāya pariggahatthanti** tattha hi cakkhāyatanaṃ dīni viya rūpe chaṭṭhāyatanaṃ nāme antogadhaṃ katvā phassassa niravasesarūpapaccayaṃ viya niravasesanāmapaccayaṃ dassetuṃ “**nāmarūpapaccayā phasso**”ti vuttam, evamidhāpi tattha dassitavisesadassanena taṃdesanāpariggahattham ekacittakkaṇike paṭiccasamuppāde chaṭṭhāyatanaṃ nāmantogadhaṃ katvā “nāmapaccayā phasso”ti vuttanti attho.

Rūpappavattidesaṃ sandhāya desitattā “imassā”ti vacanaseso, na purimānanti, teneva “**ayañhī**”ti-ādimāha.

Yonivasena opapātikānanti cettha saṃsedajayonikāpi paripuṇṇāyatanaabhāvena opapātikasaṅgamaṃ katvā vuttāti daṭṭhabbā. Padhānāya vā yoniyā sabbapariipuṇṇāyatanaṃ dassetuṃ “**opapātikāna**”ti vuttam. Evaṃ saṅgahanidassanavaseneva hi **dhammahadaya vibhaṅgepi**² “opapātikānaṃ petāna”ti-ādinā opapātikaggahaṇameva kataṃ, na saṃsedajaggahaṇanti. Ekacittakkaṇe chahāyatanehi phassassa pavatti natthi, na cekassa akusalaphassassa chaṭṭhāyatanaṃ vajjaṃ āyatanaṃ samānakkhaṇe pavattamānaṃ paccayabhūtaṃ atthi, ārammaṇapaccayo cettha pavattako na hotīti na gayhati, tasmā “saṭṭhāyatanaṃ phasso”ti na sakkā vattunti dassanattamaṃ “**yasmā pana**”ti-ādimāha.

Purimayonidvaye sambhavantampi kesaṇci saṭṭhāyatanaṃ kalalādikāle na sambhavatīti “**sadā asambhavato**”ti āha. Pacchimayonidvaye pana

1. Dī 2. 48 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 427 piṭṭhe.

yesaṃ sambhavati, tesaṃ sadā sambhavatīti. **Itoti** imasmā catukkato, nayato vā, yo viseso.

Paccayacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Hetucatukkavaṇṇanā

244. **Jātikkaṇamatte eva abhāvatoti** tato uddhaṃ bhāvatoti attho. **Avigatapaccayaniyamābhāvato** bhava upādānahetukaggahaṇaṃ na kataṃ, **abhāvato avigatapaccayassa** jāti-ādīsu bhava hetukādiggaṇaṃ na katanti yojetabbaṃ. Yathā pana yāva vatthu, tāva anupalabbhamānassa viññāṇassa vatthu avigatapaccayo hoti viññāṇato uddhaṃ pavattanakampi, evaṃ upādānaṃ bhava saṅgahitānaṃ jāti-ādīnaṃ, bhavo ca jātiyā avigatapaccayo siyā. Atha na siyā, saṅkhārakkhandhe jāti-ādīnaṃ saṅgahitattā viññāṇaṃ nāmaṃ, nāmaṃ atakkhaṇikasambhavā chaṭṭhāyatanassa avigatapaccayo na siyāti idha viya tatthāpi hetukaggahaṇaṃ na kattabbaṃ siyā, tasmā yāva upādānaṃ, tāva jāti-ādīnaṃ anupalabbho, jātikkaṇamatte eva bhavassa abhāvo ca kāraṇanti na sakkā kātuṃ. Saṅkhātalakkhaṇaṃ pana jāti-ādīnaṃ asabhāvadhammānaṃ bhavena saṅgahitattā asabhāvadhammassa ca paramatthato bhavantarassa abhāvato hetu-ādipaccayā na santīti bhavassa upādānaṃ na niyameṇa avigatapaccayo, bhavo pana jātiyā, jāti jārāmaṇassa neva avigatapaccayoti avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādīsu hetukaggahaṇaṃ na katanti yuttaṃ.

Nanu evaṃ “nāmaṃ viññāṇahetukaṃ chaṭṭhāyatanam nāmahetukan”ti vacanaṃ na vattabbaṃ. Na hi nāmasaṅgahitānaṃ jāti-ādīnaṃ avigatapaccayo aññassa avigatapaccayabhāvo ca atthi asabhāvadhammattāti? Na, tesaṃ nāmena asaṅgahitattā. Namanakiccaparicchinnāñhi nāmaṃ, tañca kiccaṃ sabbhāvadhammānameva hotīti sabbhāvadhammabhūtā eva tayo khandhā “nāmaṃ”ti vuttā, tasmā tattha hetukaggahaṇaṃ yuttaṃ, idha pana bhavatīti bhavo, na ca jāti-ādīni na bhavanti “bhavaccayā jāti sambhavati, jātipaccayā jārāmaṇaṃ sambhavati”ti

yojanato, tasmā saṅkharaṇato saṅkhāre viya bhavanato bhava jāti-ādini saṅgahitanīti niyamābhāvābhāvehi yathāvuttehi hetukaggahaṇaṃ na katanti.

Keci panāti-ādinā revatattheramataṃ vadati. **Arūpakkhandhā hi idha bhavoti āgatā.** Vuttañhi “tattha katamo upādānapaccayā bhavo, ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”^{ti1}.

“**Vattabbapadesābhāvato**”^{ti} vuttaṃ, satipi pana padese upādānaṃ viya sabhāvāni jāti-ādini na hontīti ṭhapetabbassa bhāvantarassa abhāvato eva ṭhapaṇaṃ na kātābanti yuttaṃ. Jāyamānānaṃ pana jāti, jātānañca jarāmaraṇanti “bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmarāṇaṃ”^{ti2} vuttaṃ. Yathā pana “nāmapaccayā phassoti tattha katamaṃ nāmaṃ? Ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho. Idaṃ vuccati nāmaṃ”^{ti3}, “nāmarūpapaccayā saḷāyatananti atthi nāmaṃ atthi rūpaṃ. Tattha katamaṃ nāmaṃ? Vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho. Idaṃ vuccati nāmaṃ. Tattha katamaṃ rūpaṃ? Cattāro mahābhūtā yañca rūpaṃ nissāya manodhātu manoviññāṇadhātu vattati, idaṃ vuccati rūpaṃ”^{ti4} ca yaṃ nāmarūpañca phassassa saḷāyatanassa paccayo, tassa vattabbapadeso niddiṭṭho⁵, evaṃ yo bhavo jātiyā paccayo, tassapi ṭhapetabbagahetabbavisesse sati na sakkā vattabbapadeso natthīti vattunti.

Hetucatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aññamaññacatukkavaṇṇanā

246. Nippadesattā bhavena upādānaṃ saṅgahitanti paccayuppannassa upādānassa viṣum ṭhitassa abhāvā “bhavapaccayāpi upādānaṃ”^{ti} na sakkā vattunti dassetuṃ “**yasmā pana bhavo nippadeso**”^{ti-ādimāha}. Evaṃ sati “nāmapaccayāpi viññāṇaṃ”^{ti} na vattabbaṃ siyā, nāmaṃ pana paccayuppannabhūtaṃ paccayabhūtañca sappadesameva gahitanti adhippāyo. Yathā pana “nāmapaccayā chaṭṭhāyatanam, nāmapaccayā phasso”^{ti-ādīsu}⁶ paccayuppannaṃ ṭhapetvā

1. Abhi 2. 151 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 156 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 157 piṭṭhe.

5. Diṭṭho (?)

6. Abhi 2. 152, 253 piṭṭhesu.

nāmaṃ gahitaṃ, evaṃ “bhavapaccayāpi upādānaṃ”ti idhāpi paccayuppannaṃ ṭhapetvā bhavassa gahaṇaṃ na na sakkā kātuṃ, tasmā upādānaṃ avigatapaccayaniyamābhāvo viya aññaṃaññapaccayaniyamābhāvo bhava pubbe vuttanayena atthīti “bhavapaccayāpi upādānaṃ”ti na vuttanti veditabbaṃ.

Aññaṃaññapaccayoti cettha sampayuttavippayuttatthipaccayo adhippeto siyā. “Nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṃ”ti hi vuttaṃ, na ca vatthu akusalaviññāṇassa aññaṃaññapaccayo hoti, purejātavippayutto pana hotīti. Tathā “chaṭṭhāyatanapaccayāpi nāmarūpan”ti vuttaṃ, na ca chaṭṭhāyatanam cakkhāyatanupacayādīnaṃ cittasamuṭṭhānarūpassa ca aññaṃaññapaccayo hoti, pacchājātavippayutto pana hotīti.

Aññaṃaññacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikāvaṇṇanā

247. “Apubbassa aññaṃ avijjāpaccayassa vattabbassa abhāvato bhavamūlakanayo na vutto”ti vuttaṃ, evaṃ sati “chaṭṭhāyatanapaccayā avijjā”ti-ādikā chaṭṭhāyatanādimūlakā ca na vattabbā siyūṃ. “Nāmapaccayā avijjā”ti ettha hi avijjāpaccayā sabbe cattāro khandhā nāmanti vuttāti. Tatthāyaṃ adhippāyo siyā—nāma viśeṣaṇaṃ chaṭṭhāyatanādīnaṃ avijjāya paccayabhāvo vattabboti chaṭṭhāyatanādimūlakā vuttā. Yadeva pana nāmaṃ avijjāya paccayo, tadeva bhavapaccayā avijjāti etthāpi vucceyya, na vattabbaviśeṣo koci, tasmā apubbābhāvato na vuttoti. Bhavaggahaṇena ca idha avijjāya paccayabhūtā sabhāvadhammā gaṇheyyuṃ, na jāti-ādīnīti apubbābhāvato na vuttoti daṭṭhabbo. “**Avijjāpaccayā avijjātipi vuttaṃ siyā**”ti vuttaṃ, yathā pana “nāmapaccayā phasso”ti vutte “phassapaccayā phasso”ti vuttaṃ na hoti paccayuppannaṃ ṭhapetvā paccayassa gahaṇato, evamidhāpi na siyā, tasmā bhavanavasena sabhāvadhammāsabhāvadhammesu sāmāññaṇa pavatto bhava-saddoti na so avijjāya paccayoti sakkā vattuṃ. Tena bhavamūlakanayo na vuttoti veditabbo.

“Upādānapaccayā bhavo”ti ettha viya bhavekadese visum pubbe
aggahite
bhava-saddo paccayasodhanattham ādito vuccamāno niravasesabodhako
hoti, na
nāma-saddo. Evaṃsabhāvā hi etā niruttiyoti imināvā¹ adhippāyena
“**avijjāpaccayā avijjātipi vuttam siyā**”ti āhāti daṭṭhabbam, imināva
adhippāyena “bhavassa nippadesattā bhavapaccayāpi upādānanti na vuttan”ti
ayamattho aññamaññapaccayavāre vuttoti daṭṭhabbo. Tattha **pacchinnattā**ti
etena jātijarāmaraṇānam avijjāya paccayabhāvo anuññāto viya hoti.
Jāyamānānam pana jāti, na jātiyā jāyamānā, jīyamānamīyamānañca
jarāmaraṇam, na jarāmaraṇassa jīyamānamīyamānāti jāti-ādini
ekacittakkhaṇe na avijjāya paccayo honti, tasmā asambhavato eva
tammūlakā nayā na gahitā, pacchedopi pana atthīti “**tattha pacchinnattā**”ti
vuttanti daṭṭhabbam. Teneva “**apicā**”ti-ādimāha.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-249. Upādānassa upādānapaccayattam āpajjeyyāti nanu nāyam
doso. Kāmupādānañhi diṭṭhupādānassa, tañca itarassa paccayo hotīti?
Saccam, kāmupādānassa pana taṇhāgahaṇena gahitattā nāme viya
visesapaccayattābhāvā ca upādānaggahaṇena taṇhāpaccayā bhavassa ca
paccayabhūtā diṭṭhi eva gahitāti ayaṃ doso vuttoti daṭṭhabbo. Yasmā ca
upādānaṭṭhāne paccayuppannam paccayo ca ekameva, tasmā “nāmapaccayā
phasso, nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti etesaṃ niddesesu viya
“upādānapaccayā bhavo”ti etassa niddese paccayo visum na vibhatto. Satipi
vā bhavassa paccayabhāvena kāmupādānassapi gahaṇe “**ṭhapetvā**
upādānan”ti avuccamāne kāmupādānam kāmupādānassa, diṭṭhi ca diṭṭhiyā
paccayoti āpajjeyyāti paccayapaccayuppannatānivāraṇattham “**ṭhapetvā**
upādānan”ti vuttanti dasseti.

1. Iminā (?)

252. Cakkhāyatanādi-upatthambhakassa cittasamuṭṭhānarūpassa janakaṃ viññāṇaṃ cakkhāyatanupacayādīnaṃ paccayoti vuttaṃ tādajanakampīti adhippāyena “**yassa cittasamuṭṭhānarūpassā**”ti-ādimāha. **Tāsampi** hīti utu-āhārajasantatīnampi hi upatthambhakasamuṭṭhāpanapacchājātapaccayavasena viññāṇaṃ paccayo hoti evāti attho.

254. **Yathānurūpanti** mahābhūtasāṅkhātāṃ pañcannaṃ saha-jātādipaccayo, vatthusāṅkhātāṃ chaṭṭhassa purejātādipaccayo, nāmaṃ pañcannaṃ pacchājātādipaccayo, chaṭṭhassa saha-jātādipaccayoti esā yathānurūpatā.

264. **Yassāti** yassa paccayuppannassa nāmassa viññāṇassa sampayuttapaccayabhāvo hotīti yojetabbaṃ.

272. “Phassapaccayāpi nāman”ti phassapaccayabhāvena vattabbasseva nāmassa attano paccayuppannena pavatti dassitāti “**ṭhapetvā phassan**”ti puna vacane koci attho atthīti na vuttanti dassento “**tathāpi**”ti-ādimāha.

280. Yasmā adhimokkhopi natthi, tasmā upādānaṭṭhānaṃ parihīnamevāti sambandho. Balavakilesena pana padapūraṇassa kāraṇaṃ taṇhāya abhāvo domanassasahagatesu vutto evāti tassa tena sambandho yojetabbo. **Sabbatthāti** tatiyacittādīsu “taṇhāpaccayā adhimokkho”ti-ādimhi vissajjanaṃeva viśesaṃ dassetvā pāḷi saṅkhittā. **Heṭṭhāti** cittuppadakaṇḍādīsu.

Akusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā

292. **Pasādoti** saddhā.

306. “Alobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādivacanato¹ sabyāpārāni kusalamūlāni saṅkhārānaṃ nidānāni honti, na

1. Am 1. 134 piṭṭhe.

kammavegakkhittesu vipākesu alobhādisahagatakammapaṭibimbabhūtā viya pavattamānā alobhādayoti pañcaviññāṇesu viya nidānarahitatā **sotapatitatāti** daṭṭhabbā. Kiriyaadhammā kiriyamattattā kammanidānarahitā-icceva parihīnāvijjāṭṭhānā veditabbā.

Tatiyacatutthavārā asambhavato evāti kasmā vuttaṃ, kiṃ cakkhuviññāṇādīni cakkhāyanupacayādīnaṃ pacchājātapaccayā na hontīti? Honti, tadupatthambhakassa pana cittasamuṭṭhānassa asamuṭṭhāpanaṃ sandhāya **“asambhavato”**ti vuttanti daṭṭhabbāṃ. Sahajātapacchājātaviññāṇassa pana vasena tadāpi viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, pacchājātasahajātanāmassa sahajātapurejātabhūtacakkhādirūpassa ca vasena nāmarūpapaccayā saḷāyatanañca labbhatīti tatiyacatutthavārā na na sambhavantīti.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. **Sammohavasenā**ti kusalaphale aniccāditāya sabhaye sādurasavisarukkhabījasadise taṃnibbattakakusale ca anādīnavadassitāvasena. Samatikkamatthaṃ bhāvanā **samatikkamabhāvanā**, tadaṅgavikkhambhanavasena samatikkamabhūtā vā bhāvanā **samatikkamabhāvanā**.

Tathā idha na labbhantīti avijjāya eva saṅkhārānaṃ avigatādipaccayattābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, viññāṇādīnaṃ pana saṅkhārādayo avigatādipaccayā hontīti avijjāpaccayā saṅkhāro, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ saṅkhārahetukanti-ādinā yojanā na na sakkā kātunti avigatacatukkādīnipi na idha labbhanti. Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ nāmanti-ādinā hi yathālābhayojanāya nayo dassitoti.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalāmūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. “**Nānākkhaṇikakammapaccaye pana vattabbameva natthi**”ti vuttaṃ, kiṃ kusalamūlaṃ akusalamūlañca kammapaccayo hotīti? Na hoti, kammapaccayabhūtāya pana cetanāya saṃsaṭṭhaṃ kammaṃ viya paccayo hoti. Tena ekībhāvamiva gatattāti evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yathā kusalākusalāmūlehi vinā kammaṃ vipākaṃ na janetīti tāni vipākassa pariyāyena upanissayoti vuttāni, evaṃ kammaṃ ekībhūtāni saṃsaṭṭhāni hutvā kammajānaṃ paccayā hontīti pariyāyena tesaṃ kammapaccayatā vuttā. **Esāti** esa kusalamūlapaccayo akusalamūlapaccayo cāti yojetabbaṃ.

Kusalākusalavipākānaṃ viya kiriyānaṃ uppādakāni avijjākusalākusalāmūlāni ca na hontīti āha “**upanissayataṃ na labhanti**”ti. Manasikāropi javanavīthipaṭipādakamattattā kusalākusalāni viya avijjāṃ upanissayaṃ na karoti, avijjūpanissayānaṃ pana pavatti-atthaṃ bhavaṅgāvattānamattaṃ hoti, pahīnāvijjānañca kiriyānaṃ avijjā nevuppadikā ārammaṇamattameva pana hoti. Evañca katvā “kusalo dhammo abyākatassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo”ti¹, “vipākadhammadhammo nevavipākanavipākadhammadhammassa upanissayapaccayena paccayo”ti² ca evamādīsu kiriyānaṃ akusalā upānissayapaccayabhāvena na uddhaṭṭati. Apica “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti etassa vasena avijjāmūlako kusalanayo vutto, “saṅkhārāpaccayā viññāṇaṃ”ti etassa vasena kusalākusalāmūlako vipākanayo, kiriyānaṃ pana neva saṅkhārāggahaṇena, na ca viññāṇāggahaṇena gahaṇaṃ gacchatīti taṇmūlako kiriyānayo na labbhatīti na vuttoti daṭṭhabbo.

Anekabhedatoti avijjādīnaṃ mūlapadānaṃ ekacittakkhaṇikānaṃ kiriyante paṭhamanaye sahaṇātādi-anekapaccayabhāvena gahitattā tesaṃ paccayānaṃ vasena navādimūlapadānaṃ nayānaṃ vasena, anekappakārato catunnaṃ catukkānaṃ vasenāti vā adhippāyo. **Kusalākusalānaṃ pana vipāke cāti** ettha kusalākusalesu kusalākusalānaṃ vipāke cāti vattabbaṃ. Purimapacchimesu hi nayesu yathā paccayākāro vutto,

1. Abhi 8. 147 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 373 piṭṭhe.

taṁdassanattamaṁ “anekabhedato ekadhāvā”ti vuttaṁ, na ca pacchimanaye kusale anekabhedato paccayākāro vutto, atha kho “**ekadhāvā**”ti. **Ekadhāvā**ti ca mūlapadekapaccayatāvasena, ekasseva vā nayassa vasena ekappakārenāti attho, paḥhamacatukkasappa vasenāti vā adhippāyo. **Dhammapaccayabhede**ti avijjādīnaṁ dhammānaṁ paccayabhāvabhede jarāmarañādīnaṁ dhammānaṁ jāti-ādi-paccayabhede, taṁtaṁcittuppadāsamayapari-cchinnānaṁ vā phassādīnaṁ dhammānaṁ ekakkhaṇikāvijjādipaccayabhede. Pariyatti-ādīnaṁ kamo **pariyatti -pa- paṭipattikkamo**. Paccayākāre hi pālīpariyāpuṇanatadatthasavanapāḷi-atthacintanāni “jarāmarāṇaṁ aniccaṁ saṅkhataṁ -pa- nirodhadhammaṁ”ti-ādīnā bhāvanāpaṭipatti ca kamena kātabbāti **kama**-ggahaṇaṁ karoti. **Tatoti** ñāṇappabhedajanakato kamato. Aññaṁ karaṇīyataraṁ natthi. Tadāyattā hi dukkhantakiriyāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāraṇṇanā

355. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhāna-saddassa atthuddhāraṃ karoti, na idha pāḷiyaṃ vuttassa satipaṭṭhāna-saddassa atthadassanaṃ. **Ādisu hi satigocaroti ādi**-saddena “phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo”¹ti¹ satipaṭṭhānanti vuttānaṃ satigocarānaṃ dīpake suttappadesa saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāpāḷiyampi avasesapāḷippadesadassanatto ādi-saddo daṭṭhabbo. Dānādīnipi karontassa rūpādīni kaṣiṇādīni ca satiyā ṭhānaṃ hotīti taṃnivāraṇatthamāha **“padhānaṃ ṭhānaṃ”**ti. **Pa**-saddo hi padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ seṭṭhaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmiṃ saḷāyatanavibhaṅgasutteti attho. Suttekaḍḍesena hi suttaṃ dasseti. Tattha hi—

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- arahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha bhikkhave satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’¹ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhāpenti, vakkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇaṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo -pa- arahati.

Puna caparaṃ bhikkhave satthā -pa- idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- vattanti. Ekacce sāvakā

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

sussūsanti -pa- na ca vokkamma satthusāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti. Attamanatañca anattamanatañca tadubhayam abhinivajjetvā upekkhako ca viharati sato sampajāno. Idam bhikkhave dutiyam -pa-.

Puna caparam -pa- sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idam bhikkhave tatiyam¹—

evam paṭighānunanayehi anavassutatā, niccam upaṭṭhitasatitā, tadubhayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Buddhānameva kiri niccam upaṭṭhitasatitā hoti, na paccekabuddhādīnanti.

Pa-saddo ārambham joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**”ti. Satiyā karaṇabhūtāya paṭṭhānam paṭṭhāpetabham **satipaṭṭhānam**. Ana-saddaṃhi bahulam-vacanena kammattam icchanti saddavidū, tatheva kattu-atthampi icchantīti puna tatiyanaye “**patiṭṭhātīti paṭṭhānan**”ti vuttam. Tattha **pa-**saddo bhusattham pakkhandanam dīpetīti “**okkantivā pakkhanditvā vattatīti attho**”ti āha. Puna bhāvatte sati-saddam paṭṭhāna-saddaṃ vaṇṇento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tena purimatthe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati.

Visesena kāyo ca vedanā ca assādasā karaṇanti tappahānattham tesam taṇhāvatthūnam oḷārikasukhumānam asubhadukkhataḍassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam visuddhimaggoti vuttāni, evam dīṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatāḍassanāni nātipabhedātipabhedagatesu tesu tappahānattham mandatikkhānam dīṭṭhacaritānam sukarānīti tesam tāni visuddhimaggoti. Tikkho samathayāniko oḷārikārammaṇam pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānam samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanam pariggaṇhātīti āha “**oḷārikārammaṇe asaññahanato**”ti.

1. Ma 3. 263 piṭṭhe.

vipassanāyānikassa sukhume citte dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti
tadanupassanānaṃ taṃvisuddhimaggatā vuttā.

Tesaṃ tatthāti ettha **tattha**-saddassa pahānatthanti etena yojanā. Pañca
kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmogghassa vatthu,
bhava sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavogghassa vedanā,
santatighanaggahaṇavasena citte attābhiniveso hotīti diṭṭhogghassa cittaṃ,
dhammavinibbhogassa dhammānaṃ dhammamattatāya ca duppaṭivijjhataṃ
sammoho hotīti avijjoghassa dhammā, tasmā tesu tesaṃ pahānatthaṃ
cattārova vuttā, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti
dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārdukkhabhūtā vedanā visesena
byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano
sīlesa suddhīti-ādiparāmasanaṃ hotīti silabbataparāmāsassa cittaṃ
nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa
bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā -pa-
sukhavedanāssādavasena paralokanirapekkho “natthi dinnan”ti-
ādiparāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā.
Santatighanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā
cittaṃ, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā
-pa- avuttānaṃ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo.

“Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo¹,
saṅkhārapaccayā viññānaṃ, viññānapaccayā nāmarūpan”ti² vacanato
kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāhārapphassamanosañcetanāviññānāhārā
kāyādiparijānanena pariññatā hontīti āha “**catubbidhāhārāpariññatthan**”ti.
Pakaraṇanayoti tambapaṇṇibhāsāya vaṇṇanāyayo. Nettipeṭakappakaraṇe
dhammakathikānaṃ yojanānayoṭipi vadanti.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ kusalādidhammānaṃ dhāraṇatāvasena.
Saranti gacchanti etāyāti satīti imasmim atthe ekatte nibbāne samāgamo
ekattasamosaraṇaṃ. Etadeva hi dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādimāha.
Ekanibbānappavesahetubhūto vā samānatāya eko

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

2. Ma 3. 109; Saṃ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

satipaṭṭhānasabhāvo ekattaṃ, tattha samosaraṇaṃ taṃsabhāgatā **ekattasamosaraṇaṃ**. Ekanibbānappavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādimāha. Etasmim atthe saraṇekattasamosaraṇāni saha satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇattena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmim visum. **Saraṇavasenā**ti vā gamanavasenāti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti samosaraṇe vā sati-saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti sati-saddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimam ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni.

Cuddasavidhenāti idaṃ **mahāsatipaṭṭhānasutte**¹ vuttānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena. Tathā **pañcavidhena dhammānupassananti** etthāpi daṭṭhabbāni. Ettha ca uttānakabhaṇḍasadisatā taṃtaṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā. **Bhikkhugocarā hi ete**. Vuttañhi “gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye”ti-ādi².

Kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hotīti bhikkhum “kāyānupassī viharatī”ti-ādinā dasseti bhikkhumhi taṃniyamato. Tenāha “**paṭipattiyā vā bhikkhubhāvadassanato**”ti.

Samam careyyāti kāyādivisamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samam careyya. Rāgādivūpasamena **santo**, indriyadamanena **danto**, catumagganiyamena **niyato**, seṭṭhacāritāya **brahmacārī**. Kāyadaṇḍādi-oropanena **nidhāya daṇḍam**. So evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **brāhmaṇādisamañño** veditabbo.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tadamissatoti attho. Avayavīgāha-samaññātīdhāvanasārādānābhinivesanisedhanattham kāyaṃ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtopādāyarūpehi

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

2. Saṃ 3. 128; Dī 3. 48 piṭṭhesu.

vinibbhujjanto **“tathā na kāye”**ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavivādinopi avayavīgāhaṃ na karonti. Nagarāṃ nāma koci atthō atthīti pana kesañci samaññātidhāvanāṃ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ.

Yaṃ passati itthiṃ vā purisaṃ vā, nanu cakkhunā itthipurisadassanaṃ natthīti? Saccāṃ natthi, “itthiṃ passāmi, purisaṃ passāmi”ti pana pavattasaññāya vasena **“yaṃ passati”**ti vuttaṃ. Micchādassane vā diṭṭhiyā yaṃ passati, na taṃ diṭṭhaṃ, taṃ rūpāyatanaṃ na hoti, rūpāyatanaṃ vā taṃ na hotīti attho. Atha vā taṃ kesādhūtopādāyasamūhasaṅkhātāṃ diṭṭhaṃ na hoti, diṭṭhaṃ vā yathāvuttaṃ na hotīti attho. **Yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passatīti** yaṃ rūpāyatanaṃ, kesādhūtopādāyasamūhasaṅkhātāṃ vā diṭṭhaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvanupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti vuttaṃ hoti. **Pathavīkāyanti** kesādhūtopādāyasamūhasaṅkhātāṃ kāyoti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedasakalasarīragataṃ pubbāpariyabhāvena pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā kāyoti vadati, evaṃ aññatthāpi.

Ajjhattabahiddhāti ajjhattabahiddhādhammānaṃ **ghaṭitārammaṇaṃ** ekato ārammaṇabhāvo natthīti attho, ajjhattabahiddhā dhammā vā ghaṭitārammaṇaṃ idaṃ natthīti attho. **Tīsu bhavesu kilesānanti** bhavattayavisayānaṃ kilesānanti attho.

Sabbatthikanti sabbattha bhavaṃ. Sabbasmim līne uddhaṭe ca citte icchitabbatā, sabbe vā līne uddhaṭe ca bhāvetabbā bojjaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. **Antosaṅkhepoti** anto-olīyanā kosajjanti attho.

Avisesena dvīhi pi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttappahānavisesaṃ dassetuṃ **“visesenā”**ti āha, “vineyya nīvaraṇāni”ti avatvā abhiijhādomanassavinayassa vā payojanaṃ dassento **“visesenā”**ti-ādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya ujuvipaccanī kānaṃ anurodhavirodhādīnaṃ pahānadassanañhi etassa payojananti,

kāyabhāvanāyāti kāyānupassanābhāvanā adhippetā. **Tenāti** anurodhādippahānavacanena.

Sabbatthikakammaṭṭhānaṃ buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Satisampajaññaena etena yoginā parihariyamānaṃ taṃ sabbatthikakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ satisampajaññabalena avicchinnassa tassa pariharitabbattā, satiyā vā samatho vutto samādhikkhandhasaṅgahitattā.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā

Kevalaṃ panidhāti-ādinā idha ettakaṃ veditabbanti veditabbaṃ paricchedaṃ dasseti. **Addamadakkhīti** dvepi ekatthā. **Sammaddasoti** sammā passako.

Sukhadukkhato cāti sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmaññānasukhatāya, vipariṇāmaṭṭhiti-aññānadukkhataya ca vuttattā tissopi ca sukhato tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho.

Rūpādi ārammaṇa chandādi adhipati ñāṇādi saha-jātakāmāvacarādi bhūminānattabhedānaṃ kusalākusalatabbipākakiriyānānattabhedassa ca **ādi-**saddena sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavatthukāvattukādīnānattabhedānaṃca vasenāti yojetabbaṃ. **Suññatādhammassāti** “dhammā honti, khandhā honti”ti-ādinā¹ suññatāvāre āgatasuññatāsabhāvassa vasena. **Kāmañcettāti**-ādinā pubbe pahīnattā puna pahīnaṃ na vattabbanti codanaṃ dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnaṃ hotīti visuṃ visuṃ na vattabbanti. Tattha purimacodanāya nānāpuggalaparihāro, pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnaṃ na vedanādīsu vikkhambhitaṃ hoti. Yādipi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhi-jjhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānaṃ vattabbamevāti. Ubhayattha vā ubhayaṃ sambhavato yojetabbaṃ. **Ekattha**

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotīti maggasatipaṭṭhānabhāvanāṃ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pañcapi khandhā loko”ti hi catūsupi vuttanti.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. Sabbappakāravacanena uddese dassitā ajjhattādi-anupassanā pakārā ca gahitā. Tattha antogadhā cuddasa pakārā, kāyagatāsatisutte vuttā kesādivaṇṇakasīṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā cāti tepi gahitā eva. Niddese hi ekappakāraniddesena nidassanamattaṃ katanti, sabbappakāraggaḥaṇaṇca bāhiresupi ekadesasambhavato katanti daṭṭhabbāṃ.

Tiriyaṃ tacaparicchinnaṃ ettha nanu kesalomanakhānaṃ atacaparicchinnaṃ tacassa ca atthīti? Yadiapi atthi, tacaparicchinnaḥ bahulatāya pana tacaparicchinnaṃ na na hoti kāyassāti evaṃ vuttaṃ. Taco pariyaṇto assāti tacapariyaṇtoti vuttoti etena pana vacanena kāyekaḍesabhūto taco gahito eva. Tappaṭibaddhā ca kesādayo tadanupaviṭṭhamulā tacapariyaṇtāva hontīti dvattiṃsākārasamūho sabbopi kāyo tacapariyaṇtoti vuttoti veditabbo.

“Pūraṃ nānappakārassā”ti vuttaṃ, ke pana te pakārā? Yehi nānappakāraṃ asuci vuttanti kesā lomāti-ādi vuttanti imamatthaṃ dīpento āha **“ete kesādayo ākāra”**ti. Ākāra pakārāti hi eko attho.

Nisinnassa yāva aparipphandaṇisaṃjāmulakaṃ dukkhaṃ uppajjati, yāvataṃ utṭhāti vā, tāva eko **nisajjavāro**. Yena vidhinā uggahe kusalo hoti, so sattavidho vidhi **“uggahakosallaṃ”**ti vuccati, taṃ nibbattaṃ vā ñāṇaṃ.

Pathavīdhātubahulabhāvato matthaluṅgassa karīsāvasāne tanti-āropanamāha. Ettha pana **maṃsaṃ -pa- vakkhaṃ -pa- kesāti** evaṃ

vakkapañcakādīsū anulomasajjhāyaṃ vatvā paṭilomasajjhāyo purimehi sambandho vutto. Svāyaṃ ye parato visuṃ tipañcāhaṃ purimehi ekato tipañcāhanti chapañcāhaṃ sajjhāyā vakkhamānā, tesu ādi-antadassanavasena vuttoti daṭṭhabbo. Anulomapaṭilomasajjhāyepi hi paṭilomasajjhāyo antimoti. Sajjhāyappakārantaraṃ vā etampīti veditabbaṃ. **Hatthasaṅkhalikā** aṅgulipanti. **Lakkhaṇapaṭivedhassāti** asubhalakkhaṇapaṭivedhassa, dhātulakkhaṇapaṭivedhassa vā.

Attano bhāgo sabhāgo, sabhāgena paricchedo **sabhāgaparicchedo**, heṭṭhuparitiriyantehi sakakoṭṭhāsikakesantarādīhi ca paricchedoti attho.

Dhātuvibhaṅgo pukkusātisuttaṃ¹. **Sādhāraṇavasenāti** ettakeneva siddhe **sabba**-ggahaṇaṃ vaṇṇakasiṇavasena catukkajjhānikasamathasādhāraṇattassa ca dassanattamaṃ.

Okkamanavissajjananti paṭipajjitabbavajjetabbe maggeti attho. **Bahiddhā puthuttārammaṇeti** ettha kāyānupassanaṃ hitvā subhādivasena gayhamānā kesādayopi bahiddhā puthuttārammaṇānevāti veditabbā. **Ukkuṭṭhukkaṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvāti** pubbe viya ekattha katāya ukkuṭṭhiyā kamena sabbatālesu patitvā uṭṭhahitvā pariyaṇatātālaṃ āditālaṇca agantvā tato tato tattha tattheva katāya ukkuṭṭhiyā uṭṭhahitvāti attho.

Adhicittanti samathavipassanācittaṃ. **Anuyuttenāti** yuttapayuttena, bhāventenāti attho. **Samādhinimittam** upalakkhaṇākāro samādhiyeva. **Manasi kātabbanti** citte kātabbaṃ, uppādetabbanti attho. Samādhikāraṇaṃ vā ārammaṇaṃ samādhinimittam āvajjitabbanti attho. Ṭhānaṃ atthīti vacanaseso, tam cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya, etassa saṃvattanassa kāraṇaṃ atthīti attho. Tam vā manasikāraṇaṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyyāti etassa ṭhānaṃ kāraṇanti attho. **Na ca pabhaṅgūti** kammaniya bhāvūpagamanena ca pabhiñjanasabhāvanti attho.

Ālimpetīti ādīpeti jāleti. **Tañcāti** tam piḷandhanavikatisaṅkhātāṃ atthaṃ payojanaṃ. **Assāti** suvaṇṇakārassa **anubhoti** sambhoti

1. Ma 3. 281 piṭṭhe.

sādheti. **Assa** vā suvaṇṇassa **taṃ** atthaṃ suvaṇṇakāro **anubhoti** pāpuṇāti.

Abhiññāya iddhividhādīnāṇena sacchikaraṇīyassa iddhividhapaccanubhavanādikassa **abhiññāsacchikaraṇīyassa**. Paccakkhaṃ yassa atthi, so sakkhi, sakkhino bhabbatā **sakkebhābbatā**, sakkebhavanatāti vuttaṃ hoti. Sakkhi ca so bhabbo cāti vā **sakkebhābbatā**. Ayañhi iddhividhādīnaṃ bhabbo, tattha ca sakkhīti sakkebhābbatā, tassa bhāvo **sakkebhābbatā**, taṃ pāpuṇāti. **Āyataneti** pubbaheṭṭhādike kāraṇe sati.

Sītibhāvanti nibbānaṃ, kilesadarathavūpasamaṃ vā. **Sampahamaṇeti** samapavattaṃ cittaṃ tathāpavattiyā paññāya toseti uttejeti. Yadā vā nirassādaṃ cittaṃ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jāti-ādīni samvegavatthūni paccavekkhitvā **sampahamaṇeti** samuttejeti.

Tiriyaṃ aññamaññaṇena paricchinnaṃ, kathaṃ? **Dve kesā ekato natthīti**. **Āsayoti** nissayo, paccayoti attho.

Nakhā tiriyaṃ aññamaññaṇena paricchinnaṃti visuṃ vavatthitataṃ sandhāya vuttaṃ. Tameva hi atthaṃ dassetuṃ “**dve nakhā ekato natthī**”ti āhāti.

Sukhumampīti yathāvutta-oḷārikacammato sukhumanā antomukhacammādi. Koṭṭhāsesu¹ vā tacena paricchinnaṃtaṃ yaṃ durupalakkhaṇīyaṃ, taṃ “sukhuman”ti vuttaṃ. Tañhi vuttanayena tacāṃ vivaritvā passantassa pākāṃ hotīti.

Tālaguḷapaṭalaṃ nāma pakkatālaphalalasikaṃ tālapaṭṭikāya limpītvā sukkebhāpetvā uddharitvā gahitapaṭalaṃ.

Evaṃ timattānīti evaṃ-matta-saddehi gopphakaṭṭhikādīni² avuttānīpi dassetīti vedītabbhaṃ. **Kīḷāgoḷakāni** suttena bandhitvā aññamaññaṇaṃ ghaṭṭetvā kīḷanagoḷakāni.

Tattha jaṅghaṭṭhikassa paṭiṭṭhitaṭṭhānanti jaṇṇukaṭṭhimhi pavisitvā ṭhitaṭṭhānanti adhippāyo. **Tena aṭṭhinā paṭiṭṭhitaṭṭhānaṃ** yaṃ **kaṭṭṭhino**, taṃ **aggachinnamahāpunnāgaphalasadisāṃ**. **Sīsakaṭṭhavaṭṭhakaṃ** veṭṭhetvā ṭhapitasīsamaṃ paṭṭakaṃ.

1. Anto sukhumanā cammādikōṭṭhāsesu (Ka) antomukhacammādikōṭṭhāsesu (Visuddhi-Ṭī 1. 305 piṭṭhe)

2. Ānisadaṭṭhi-ādīni (Visuddhi-Ṭī 1. 306 piṭṭhe)

suttakantanasalākāviddhā goḷakā vaṭṭanāti vuccanti, vaṭṭanānaṃ āvali
vaṭṭanāvali. Avalekhanasatthakaṃ ucchutacāvalekhanasatthakaṃ.

Vakkabhāgena paricchinnanti vakkapariyantabhāgena paricchinnam.

Sakkharasudhāvaṇṇanti marumpehi katasudhāvaṇṇam.
“Setasakkharasudhāvaṇṇan”ti ca pāṭham vadanti, setasakkharāvaṇṇam
sudhāvaṇṇaṇcāti attho.

Yattha annapānaṃ nipatitvā tiṭṭhatīti sambandho.

Visamacchinnakalāpo visamaṃ udakaṃ paggharati, evameva sarīraṃ
kesakūpādivivarehi upari heṭṭhā tiriyaṇca visamaṃ paggharatīti dassetuṃ
visamacchinna-ggahaṇaṃ karoti.

Atikaṭuka-accuṇṇādiko¹ **visabhāgāhāro** uṇhakāle pavattamānānaṃ
dhātūnaṃ visabhāgattā.

Ekattārammaṇabaleneva vāti vikkhambhitanīvaraṇena
susamāhitacittena upaṭṭhitassa nānārammaṇavipphandanavirahena
ekasabhāvassa ārammaṇassa vasena. Tañhi ekattārammaṇaṃ
upaṭṭhahamānameva attani abhiratiṃ, sātisaṃ pharaṇapītiṃ,
iṭṭhākārānubhavanaṇca somanassaṃ uppādeti. Na hi abhiratisomanassehi
vinā anatikkantapītisukhassa ekattupaṭṭhānaṃ atthīti.

Avisesato pana sādharmaṇavasenāti paṭikūladhātuvaṇṇavisesaṃ akatvā
samathavipassanāsādhamaṇavasenāti attho. **Tividhenāti** anulomādinā
vakkhamānena. **Cha māseti** addhamāse ūnepi māsaparichedena
paricchijjamāne sajjhāye cha māsā paricchedakā hontīti katvā vuttanti
veditabbaṃ. Paricchijjamānassa māsantaragamananivāraṇaṇhi
chamāsaggahaṇaṃ, na sakalachamāse parivattadassanattamaṃ. **Ācariyāti**
aṭṭhakathācariyā.

Lakkhaṇanti dhātupaṭikūlalakkhaṇaṃ. Janamaṃ na arahantīti **ajaññā**, jana
pavesetuṃ ayuttā jigucchaniyāti vuttaṃ hoti.

Paṭipāṭiyā aṭṭhīnīti paṭipāṭiyā aṭṭhīni koṭiyā ṭhitāni. Na ettha koci attā
nāma atthi, aṭṭhīni eva aṭṭhipuñjamatto evāyaṃ saṅghāṭoti

dasseti. **Anekasandhiyamitoti** anekehi sandhīhi yamito sambaddho so aṭṭhipuñjoti dasseti. **Na kehicīti** yamentam attānam paṭisedheti. **Codito** jarāya maraṇābhimukhagamanena codito.

Mahābhūtaṃ upādārūpena paricchinnaṃ “nīlaṃ pītaṃ sugandham duggandham”ti-ādinā. **Upādārūpaṃ mahābhūtena** tannissitassa tassa tato bahi abhāvā. Chāyātapānaṃ ātāpapaccayachāyuppadakabhāvo aññaṃaññaṃparicchedakatā. Rūpakkhandhassa pariggahitattā tadantogadhānaṃ cakkhādi-āyatanadvārānaṃ vasena taṃtaṃdvārikā anūpino khandhā pākaṭā honti, āyatanāni ca dvārāni ca āyatanadvārānīti vā attho. Tena rūpāyatanādīnañca vassenāti vuttaṃ hoti.

Sappaccayāti sappaccayabhāvā, paccayāyattaṃ hutvā nibbattanti vuttaṃ hoti. Samāno vā sadiso yutto paccayo sappaccayo, tasmā **sappaccayā**.

Ettakoti yathāvuttena ākārena paṇṇo koṭṭhāso. Uggahova **uggahasandhi**. Vaṇṇādimukhena hi upaṭṭhānaṃ ettha sandhīyati sambajjhatīti “sandhī”ti vuccati.

Upaṭṭhātīti vaṇṇādivasena upaṭṭhātīti attho. **Pañcaṅgasamannāgateti** nātidūranāccāsannagamanāgamanasampannanti ekaṅgaṃ, divā abbokiṇṇaṃ rattim appasaddaṃ appanigghosanti ekaṃ, appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmim kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjati cīvara -pa- parikkhāroti ekaṃ, tasmim pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutāti ekaṃ¹. **Pañcaṅgasamannāgatenāti** appābādhāsāṭṭheyyasaddhāpaññāvīriyehi padhāniyaṅgehi samannāgatena.

Uṭṭhānakadāyanti tehi khetthehi uṭṭhānakaṃ, tehi dātabbadhaññanti attho. Ettha ca aṭṭhakumbhadāyakakhettaṃ viya mukhadhovanakiccaṃ, soḷasakumbhadāyakaṃ viya khādanabhuñjanakiccaṃ daṭṭhabbaṃ lahukagarukabhāvato. Tato pana yaṃ dukkhaṃ nibbattati, taṃ aññañca dvattimsākāramanasikārena ca nivattatīti āha “**ettheva kammaṃ kātabban**”ti. **Ettāvatāti** ekadivasam timsa vāre manasikāraṭṭhapanena.

1. Am 3. 268 piṭṭhe.

Sahassuddhāraṃ sādhetvāti saḥassavaḍḍhitam iṇaṃ yojetvā. Uddharitabboti **uddhāro**ti hi vaḍḍhi vuccatīti. **Suddhacittenā**ti vikkhepādikilesavirahitacittena. Kesādīsu tace rajjantā succhavicammaṃ tacoti gahetvā “suvaṇṇādivaṇṇo me taco”ti-ādinā rajjanti.

Tesu dve ekamaggaṃ paṭipajjamānā nāma na hontīti yathā tathā vā palāyanti attho. Tattha rāgādivatthubhāvena dvattiṃsākārānaṃ corasadisatā anattāhavaṭṭa daṭṭhabbā.

Kammameva viśesādhigamassa ṭhānanti **kammaṭṭhānaṃ** bhāvanā vuccati. Tenāha “**manasikarontassa appanaṃ pāpuṇātī**”ti. Kammaṃ vā bhāvanāya ṭhānaṃ ārammaṇaṃ appanārammaṇabhāvūpagamanena appanaṃ pāpuṇātīti vuttaṃ.

Mānājātikoti etena laṅghanasamatthatāyogena upasamarahitataṃ dasseti. Cittampi hi tathā nānārammaṇesu vaḍḍhitam upasamarahitanti dassetabbanti.

Hatthe gahitapañhavatthu pākatikamevāti visuddhimagge vuttataṃ sandhāyāha. Tattha hi vuttaṃ—

“Mālakatthero kira¹ dīghabhāṇaka-abhayattheraṃ hatthe gahetvā ‘āvuso abhaya imaṃ tāva pañhaṃ uggaṇhāhī’ti vatvā āha ‘mālakatthero dvattiṃsakoṭṭhāsesu dvattiṃsapaṭṭhamajjhānalābhī, sace rattiṃ ekaṃ, divā ekaṃ samāpajjati, atirekaḍḍhamāseṇa puna sampajjati. Sace pana devasikaṃ ekameva samāpajjati, atirekamāseṇa puna sampajjati’ti”.

Idaṃ pana **ekaṃ manasikarontassa ekaṃ pāṭiyekkaṃ manasikarontassa dvattiṃsā**ti etassa sādhanatthaṃ nidassanavasena ānīti daṭṭhabbaṃ.

Anupādinnaḥkapakkhe ṭhitāti etena cetiyapabbatavāsī mahātissatthero viya, saṅgharakkhitattherupaṭṭhākasāmaṇero viya ca anupādinnaḥkapakkhe ṭhapetvā gahetuṃ sakkontassa dasavidhāsūbhavasena jīvamānakasārīrepi upaṭṭhite upacārappatti dassitā hotīti vedītabbā. “Atthissa kāye”ti pana sattavasena kesādīsu gayhamānesu yathā

1. So kirāyasmā (Visuddhi 1. 257 piṭṭhe)

“imasmiṃ kāye”ti satta-ggahaṇarahite ahaṃkāravatthumhi viddhastāhaṃkāre sadā sannihite pākaṭe ca attano kāye upaṭṭhānaṃ hoti, na tathā tatthāti appanaṃ appattā ādinavānupassanāva tattha hotīti adhippāyenāha “**asubhānupassanāsāṅkhātā pana vipassanābhāvanā hotīti veditabbā**”ti.

357. Ādimhi sevanā **āsevanā**, vaḍḍhanaṃ **bhāvanā**, punappunaṃ karaṇaṃ **bahulikammanti** ayametesariṃ viseso.

362. **Vatthupariññāyāti** abhijjhādomanassānaṃ vatthubhūtaṃ kāyassa pariḷānaṇaṃ. **Appitāti** gamitā, sā ca vināsitatāti āha “**vināsitā**”ti. Appavattiyaṃ ṭhapitātipi **appitāti** ayamatto niruttisiddhiyā vuttoti daṭṭhabbo. **Vigatantā katāti** idāni kātabbo anto etesaṃ natthīti vigatantā, evambhūtā katāti attho. Kammameva viśesādhigamassa ṭhānaṃ **kammaṭṭhānaṃ**, kamme vā ṭhānaṃ bhāvanārambho **kammaṭṭhānaṃ**, tañca anupassanāti āha “**anupassanāya kammaṭṭhānaṃ**”ti, anupassanāya vuttanti adhippāyo.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. Sampajānassa vediyaṇaṃ **sampajānavediyaṇaṃ**. **Vatthunti** sukhādīnaṃ ārammaṇamāha, tena vatthu ārammaṇaṃ etissāti **vatthu-ārammaṇāti** samāso daṭṭhabbo. **Vohāramattaṃ hotīti** etena “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti idaṃ vohāramattena vuttanti dasseti.

Vīriyasamādhim yojetvāti adhiśāsanavīriyassa adhimattatāya tassa samatāya ubhayaṃ saha yojetvā. **Saha paṭisambhidāhīti** lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāya “**saha paṭisambhidāhī**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Samasīsīti** vārasamasīsī hutvā paccavekkhaṇavārassa anantaravāre

parinibbāyīti attho. **saṅkhepamanasikāravasena** mahāsatipaññāne,
vitthāramanasikāravasena rāhulovādadhātuvibhaṅgādīsu.

Phassapañcamakevāti eva-saddena vuttesu tīsupi mukhesu
pariggahassa samānataṃ dasseti. Nāmarūpavavattānassa adhippetattā
niravasesarūpapariggahassa dassanattāṃ **“vatthu nāma kārajakāyo”**ti āha,
na cakkhādīni chavattūnīti. Karajakāyassa pana vatthubhāvasādhanaattāṃ
“idañca pana me viññānaṃ ettha sitaṃ, ettha paṭibaddhaṃ”ti¹ suttāṃ
ābhataṃ.

Phassaviññānaṃ pākaṭatā kesañci hotīti yesaṃ na hoti, te sandhāyāha
“phassavasena vā hi -pa- na pākaṭaṃ hoti”ti. Tesaṃ pana aññesañca
sabbesaṃ veneyyānaṃ vedanā pākaṭāti āha **“vedanāvasena pana pākaṭaṃ
hoti”**ti. **Satadhotasappi** nāma satavāraṃ vilāpetvā vilāpetvā udake
pakkhipitvā uddharitvā gahitasappi.

Vinivattetvāti catukkhandhasamudāyato viṣuṃ uddharitvā.
Mahāsatipaññānasuttādīsu katthaci paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ vatvā
pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassitaṃ. Katthaci
arūpakammaṭṭhānaṃ eva vedanāvasena arūparāsito, ñātapariññāya
pariññātato vā rūpārūparāsito vā vinivattetvā dassitaṃ. Tatthāpi yesu
paṭhamāṃ ñātapariññā vuttā, tesu tadantogadhaṃ. Yesu na vuttā, tesu ca
vedanāya ārammaṇamattaṃ saṅkhittaṃ pāli-anāruḷhaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ
sandhāya rūpakammaṭṭhānassa paṭhamāṃ kathitā vuttāti veditabbā.

“Manoviññeyyānaṃ dhammānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ”ti-ādinā² nayena
vuttāṃ chagehassitasomanassaṃ pañcakāmaguṇesu assādānupassino eva
hotīti āha **“pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehasitasomanassavedanā”**ti.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 72; Ma 2. 209 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 260 piṭṭhe.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā

365. Kilesasampayuttānaṃ dhammānaṃ kehici kelesehi vippayogepi sati yehi sampayuttā, tehi saṃkilesabhāvena sadisehi saṃkiliṭṭhattā itarehipi na visuddhatā hotīti āha “**na pacchimapadaṃ bhajanti**”ti. Duvidhanti visum vacanaṃ sarāgasadosehi visiṭṭhaggahaṇatthaṃ. Avipassanupagattā “**idha okāsova natthi**”ti vuttaṃ.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāniddesa

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

367. Kaṇhasukkānaṃ yuganaddhatā nitthīti pajānanakāle abhāvā “**abhiṇhasamudācāravasenā**”ti āha.

Subhampīti kāmaccchantopi. So hi attano gahaṇākārena “subhan”ti vuccati, tenākārena vuccati, tenākārena pavattamānakassa aññassa kāmaccchandassa nimittattā “**nimittan**”ti cāti. Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro**. **Tatthāti** nipphādetabbe ārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte.

Asubhampīti asubhajjhānampi. Taṃ pana dasasu asubhesu kesādīsu ca pavattaṃ daṭṭhabbaṃ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti girimānandasutte vuttāti. Ettha catubbidhassapi ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca dassanaṃ niravasesadassanatthaṃ katanti veditabbaṃ. Tesu pana asubhe subhanti asubhanti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukulattā vā itarepīti.

Bhojane mattaññuno thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmarāgo pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṃ pana āhārepaṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca upanissayabhūtaṃ asubhatādidassanaṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikatādidassanaṃ

so uppādetīti tassa kāmacchando pahīyateva, abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanivaraṇanti āha “**arahattamaggenā**”ti.

Odissakānodissakadisāpharaṇānanti attagaru-atippiyasahāyamajjhattavasena odissakatā, sīmābhede kate anodissakatā, ekadisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odissakadisāpharaṇam, viharādi-uddesarahitam puratthimādidisāvasena anodissakadisāpharaṇanti evam vā dvidhā uggaham sandhāya “**odissakānodissakadisāpharaṇānan**”ti vuttam. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo, uggahitāya āsevanā **bhāvanā**. Tattha “sabbe sattā paṇā bhūtā puggalā attabhāvapariyāpannā”ti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim “averā hontu abyāpajjā anīghā, sukhī attānam pariharantū”ti catudhā pavattito vīsatividhā vā anodhisopharaṇā mettā, “sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikā”ti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā odhisopharaṇā mettā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca disāpharaṇā mettā, ekekāya vā disāya sattādi-itthi-ādi-averādiyogena asītādhikacatusatappabhedā anodhiso-odhisopharaṇā veditabbā.

Kāyavināmanāti kāyassa vividhena ākārena nāmanā.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddhassa kāraṇam hoti, ettake na hoti”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. Dhutaṅgānam vīriyanissitattā āha “**dhutaṅganissitasappāyakathāyapī**”ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānam uddhaccena samānalakkhaṇam avūpasamasabhāvamevāti cetaso avūpasamo “**uddhaccakukkuccamevā**”ti vutto.

Bahussutassa ganthato ca attato ca atthādīni vicinantassa cetaso vikkhepo na hoti yathāvidhipaṭipattiyā yathānurūpapatikārappavattiyā katākatānusocanañcāti “**bāhusaccenapi uddhaccakukkuccam pahīyatī**”ti āha. Vuḍḍhasevitā ca vuḍḍhasīlitaṃ āvahaṭīti cetovūpasamakarattā

uddhaccakukkuccappahānakāritā vuttā. Vuḍḍhataṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā.

Tiṭṭhati etthāti ṭhānīyā, vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭhānīyā**.
Ṭhātabbāti vā ṭhānīyā, vicikicchā ṭhānīyā etesūti **vicikicchāṭhānīyā**.

Kāmaṃ bahussutatāparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “**tīṇi ratanāni ārabbhā**”ti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti¹ vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “**vinaye ciṇṇavasībhāvassapī**”ti. **Okappaniyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassāti** anupavisana saddhāsaṅkhāta-adhimokkhena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā ninnatā **adhimutti**.

Nivaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Khandhādīpāliya attho khandhādīnaṃ atthoti katvā āha “**khandha -pa-vipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā**”ti. Tena pāḷimuttakapucchā na tathā paññāsaṃvattanikā, yathā atthapaṭipucchāti dasseti.

Mandattā aggijālādīsu āpodhātu-ādīnaṃ viya vīriyādīnaṃ sakicce asamatthatā vuttā.

Pattaṃ nīharantova taṃ sutvāti ettha pañcābhiññāttā dibbasotena assosīti vadanti.

Pasādasinehābhāvenāti pasādasāṅkhātassa sinehassa abhāvena.
Gadrabhapiṭṭhe lūkharajo lūkhataro hutvā dissatīti atilūkhatāya taṃsadise.

Saṃvejanapasādanehi tejanaṃ tosanañca **sampahaṃsanāti**.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 208; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

Samathavipassanāsuddhavipassanāvasena paṭhamassa itaresaṅca kathitattāti attho. **Maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāmāti** āgamanavasena vuttaṃ. **Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhatīti** kāyānupassī-ādīnaṃ āgamanavasena visesetvā vuttā satipaṭṭhānadesanā puggale tiṭṭhatīti attho. Na hi sakkā ekassa anekasamaṅgitā vatthuraṃ ekakkhaṇe anekasatisambhavāvabodhapasaṅgā, puggalaṃ pana āmasitā sakiccaparicchinne dhamme vuccamāne kiccabhedenā ekissāpi satiyā anekānāmatā hotīti dassento **“kāye panā”**ti-ādimāha. Yathā hi puggalakiccaṃ dhammā evāti dhammabhedenā kāyānupassī-ādipuggalabhedova hoti, na evaṃ dhammassa dhammo kiccanti na dhammabhedenā tassa bhedo, tasmā ekāva sati catuvipallāsappahānabhūtā magge samiddā anattahantarena tappahānakiccabhedenā cattāri nāmāni lābhatīti ayamettha adhippāyo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. Abhidhammabhājanīye “kathaṅca bhikkhu keye kāyānupassī viharati? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye -pa- dandhābhiññaṃ kāye kāyānupassī, yā tasmiṃ samaye satī”ti-ādinā āgamanavasena visesitāni satipaṭṭhānāni puggale ṭhapetvā desetvā puna “tattha katamaṃ satipaṭṭhānaṃ? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye -pa- dandhābhiññaṃ -pa- yā tasmiṃ samaye satī”ti-ādinā puggalaṃ anāmasitvā āgamavisesanaṅca akatvā catukiccasādhakekasativasena suddhikasatipaṭṭhānanayo vuttoti ayamettha nayadvaye viseso.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. **Kāraṇappadhānāti** “anuppannapāpakānuppādādi-atthā”ti gahitā tatheva te hontīti taṃ atthaṃ sādheṭṭiyevāti etassa atthassa dīpako sammā-saddoti yathādhīppetatthassa anuppannapāpakānuppādādino kāraṇabhūtā, padhānakāraṇabhūtāti attho. Sammāsaddassa upāyayoniso-atthadīpakataṃ sandhāya “**upāyappadhānā yonisopadhānā**”ti vuttaṃ. **Paṭipannakoti** bhāvanamanuyutto. Bhusaṃ yogo payogo, payogova parakkamo **payogaparakkamo**. Etānīti “vāyamatī”ti-ādīni “āsevamāno vāyamatī”ti-ādīnā yojetabbāni.

Anuppannāti avattabbataṃ āpannānanti

bhūmiladdhārammaṇādhiggaḥitā vikkhambhitāsamugghātītuppannānaṃ.

391. **Dhammacchandoti** taṇhādiṭṭhivīriyachandā viya na añño dhammo atha kho chandaniyasabhāvo evāti dassento āha “**sabhāvacchando**”ti. Tattha “yo kāmesu kāmacchando”ti-ādīsu¹ taṇhā chandoti vuttāti vedītabbo, “sabbeva nu kho mārisa samaṇabrāhmaṇā ekantavādā ekantasīlā ekantachandā ekanta-ajjhosānā”ti² ettha diṭṭhi, pamādaniddese “nikkhittachandatā nikkhittadhuratā”ti viriyanti vaṇṇeti.

394. **Vāyamatī vīriyaṃ ārabhatīti** padadvayassapi niddeso vīriyaniddesoyevāti adhippāyenāha “vīriyaniddese”ti.

406. **Sabbapubbabāgeti** sabbamaggānaṃ pubbabhāge. **Purimasminti** “anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anattāya saṃvatteyyun”ti etthāpi “**samathavipassanāva gahetabbā**”ti vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, taṃ pana maggānuppannatāya bhāvato anuppajjamāne ca tasmīṃ vaṭṭānatthasaṃvattanato na yutthanti paṭikkhipati.

1. Abhi 1. 222 piṭṭhe.

2. Dī 2. 225 piṭṭhe.

Mahantaṃ gāraṃ hoti, tasmā “saṃghagāraṇa yathārucci vanditūṃ na sakkā”ti saṃghena saha na nikkhami. **Atimandāni** notī nanu atimandānīti attho. Santasamāpattito aññaṃ santhambhanakāraṇaṃ balavaṃ natthīti **“tato parihīnā santhambhitaṃ na sakkontī”**ti āha. Na hi mahārajjumhi chinne suddatantū sandhāretum sakkontīti. Samatthe vatthum dassetvā tena samānagatikā vipassanā cāti iminā adhippāyenaḥa **“evaṃ uppannā samathavipassanā -pa- samvattantī”**ti.

Tattha anuppannānanti ettha tattha duvidhāya sammappadhānakathāya, **tattha** vā pāḷiyaṃ “anuppannānan”ti etassa ayaṃ vinicchayoti adhippāyo. **Eteyevā**ti anamatagge saṃsāre uppannāyeva.

Cuddasa mahāvattāni khandhake vuttāni āgantuka-āvāsikagamika-anumodana- bhattaggapiṇḍacārika-āraññikasenaśanañāntāgharavaccakuṭi-ācariya-upajjhāyasaddhivihārika-antevāsikavattāni cuddasa. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikādikāle ca caritabbāni dvāsīti khuddakavattānīti kathitāni daṭṭhabbāni. Na hi tāni sabbāsu avatthāsu caritabbāni, tasmā mahāvatte agaṇitāni. Tattha “pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññāpessāmī”ti ārabhitvā “na upasampādetabbāni -pa- na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabbāni”ti¹ vuttāni pakatatte caritabbavattāvasenāni chasaṭṭhi, tato paraṃ “na bhikkhave pārivāsikena bhikkhūnā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhūnā saddhim, mūlāyapaṭikassanārahena, mānattārahena, mānattacārikena, abbhānārahena bhikkhūnā saddhim ekacchanne āvāse vatthabban”ti-ādīni² pakatatte caritabbhehi anaññattā visum visum agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesāṃ vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇetabbāni pañcāti ekasattati vattāni, ukkhepanīyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṃ “na pakatattassa bhikkhūno abhivādanāṃ paccuṭṭhānaṃ -pa- nahāne piṭṭhiparikammaṃ sādītabbāni”ti³ idaṃ abhivādanādīnaṃ assādiyaṇaṃ ekaṃ, “na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhamsetabbo”ti-ādīni⁴ ca dasāti evaṃ dvāsīti honti. Etesseva kānici tajjanīyakammakatādivattāni, kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsītivattanti daṭṭhabbāni.

1. Vi 4. 83, 86 piṭṭhesu.

3. Vi 4. 82 piṭṭhe.

2. Vi 4. 86 piṭṭhe.

4. Vi 4. 52 piṭṭhe.

Idha vipākānubhavanavasena tadārammaṇaṃ, avipakkavipākassa sabbathā avigatatā bhavitvā vigatamattavasena kammaṇa “**bhutvā vigatuppanna**”ti vuttaṃ, na **aṭṭhasālīniyaṃ**¹ viya rajjanādivasena anubhutvāpagataṃ javanaṃ, uppajjitvā niruddhatāvasena bhūtāpagatasāṅkhātaṃ sesasaṅkhataṇa “bhūtāpagatuppanna”ti, tasmā idha okāsakatuppannaṃ vipākameva vadati, na tattha viya kammampīti. **Anusayitakilesā**ti appahīnā maggena pahātabbā adhippetā. Tenāha “**atītā vā -pa- na vattabbā**”ti. Tesañhi ambataruṇopamāya vattamānādītā na vattabbāti.

Āhatakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhigataṃ ārammaṇaṃ, anāhatakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogadhakilesaṃ ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, nimittaggāhakāvikkhambhitakilesā vā puggalā āhatānāhatakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevāti** avikkhambhituppanne vi “imasmiṃ nāma tḥāne nuppajjissantīti na vattabbā asamugghāṭitattā”ti yojetvā vitthāretabbaṃ.

Pāliyaṃti paṭisambhidāpāliyaṃ². Maggena pahīnakilesānameva tidhā navattabbataṃ apākaṭaṃ pākaṭaṃ kātuṃ ajātapphalarukkho ābhato, atītādīnaṃ appahīnatādassanattampi “**jātapphalarukkheṇa dīpetabba**”ti āha. Tattha yathā acchinne rukke nibbattirahāni phalāni chinne anuppajjamānāni na kadāci sasabhāvāni ahesuṃ honti bhavissanti cāti atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā. Yathā ca chede asati phalāni uppajjissanti, sati ca nuppajjissantīti chedassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

427. Pañhapucchake yaṃ vuttaṃ “**vīriyajetṭhikāya pana aññassa vīriyassa abhāvā na vattabbāni maggādhipatīnīti vā na maggādhipatīnīti vā**”ti, ettha

1. Abhi-Ṭṭha 1. 109 piṭṭhe.

2. Khu 9. 394 piṭṭhe.

“maggādhīpatīnī”ti na vattabbatāya eva aññassa vīriyassa abhāvo kāraṇanti daṭṭhabbam. Chandassa pana cittassa vā namaggabhūtaṣṣa adhipatino tadā abhāvā “na maggādhīpatīnī”ti na vattabbānīti vuttam. Chandacittānaṃ viya namaggabhūtaṣṣa aññassa vīriyādhīpatino abhāvāti vā adhippāyo. Sammappadhānānaṃ tadā maggasaṅkhāta-adhipatibhāvato vā “na maggādhīpatīnī”ti navattabbatā vuttāti veditabbā.

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

431. **Iddhi**-saddassa paṭhamo kattu-attho, dutiyo karaṇattho vutto, **pāda**-saddassa eko karaṇamevattho vutto. Pajjitabbāva iddhi vuttā, na ca ijjhantī pajjitabbā ca iddhi pajjanakaraṇena pādena samānādhikaraṇā hotīti “**paṭhamenatthena iddhi eva pādo iddhipādo**”ti na sakkā vattum, tathā iddhikiriyākaraṇena sādhetabbā ca vuddhisāṅkhātā iddhi pajjanakiriyākaraṇena pajjitabbāti dvinnam karaṇānam na asamānādhikaraṇatā sambhavatīti “**dutiyenatthena iddhiyā pādo iddhipādo**”ti ca na sakkā vattum, tasmā paṭhamenatthena iddhiyā pādo iddhipādo, dutiyenatthena iddhi eva pādo iddhipādoti evam yojanā yujjati.

“Chandam ce -pa- ayam vuccati chandasamādhī”ti imāya pāliya chandādhīpati samādhī **chandasamādhī**ti adhipati-saddalopam katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipati-saddatthadasanavasena pana “**chanda hetuko chandādhiko vā samādhī chandasamādhī**”ti aṭṭhakathāyam vuttanti veditabbam. **Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtāti keci vadanti. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthañhi padhānaggahaṇanti. Atha vā tam tam visesaṁ saṅkharotīti **saṅkhāro**, sabbam vīriyam. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanattham padhānaggahaṇanti **padhānabhūtā** seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. **Adhiṭṭhānatthenā**ti duvidhatthāyapi iddhiyā adhiṭṭhānatthena. **Pādabhūtanti** iminā visuṁ samāsayojanāvasena pana yo pubbe iddhipādattho pāda-saddassa upāyatthataṁ gahetvā yathāyutto vutto, so vakkhamānānam paṭilābhapubbabhāgānam kattukaraṇiddhibhāvaṁ, uttaracūḷabhājanīye vā vuttehi chandādihi iddhipādehi sādhetabbāya iddhiyā kattiddhibhāvaṁ, chandādīnaṁ karaṇiddhibhāvaṁ sandhāya vuttoti veditabbo.

Vīriyiddhipādaniddese “vīriyasamādhīpadhānasaṅkhārasamannāgatan”ti dvikkhattum vīriyam āgataṁ. Tattha purimaṁ samādhivisesanam “vīriyādhīpati samādhī vīriyasamādhī”ti, dutiyam samannāgamaṅgadassanam. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhī padhānasaṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni,

padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhim visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hotīti. Yasmā pana chandādīhi viṣiṭṭho samādhi, tathā viṣiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā. Visesanabhāvo ca chandhādīnaṃ taṃtaṃnavassayanavasena hotīti “**chandasamādhi -pa- iddhipādan**”ti ettha nissayatthepe pāda-sadde upāyatthena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā hoti. Teneva uttaracūḷabhājanīye “cattāro iddhipādā chandiddhipādo”ti-ādinā chandādīnameva iddhipādātā vuttā. Pañhapucchake ca “cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī”ti-ādināva¹ uddesaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo vibhattoti. Upāyiddhipādadassanatthameva hi nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pālivasena atthavinicchayo veditabbo.

433. **Rathadhureti** rathassa purato. **Hīnajātiko** caṇḍālo upaṭṭhānādiguṇayogepi senāpatiṭṭhānādīni na labhatīti āha “**jātim sodhetvā -pa- jātim avassayati**”ti. **Amantanīyoti** hitāhitamantane na araho.

Raṭṭhapālattero chande sati kathaṃ nānujānissantīti sattapi bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaradhammaṃ nibbattesīti āha “**raṭṭhapālattero viyā**”ti.

Mogharājatthero vīmaṃsaṃ avassayīti tassa bhagavā “suññato lokaṃ avekkhassū”ti² suññatākathaṃ kathesi, paññānisitamānaniggahatthañca dvikkhattuṃ pucchito pañhaṃ na kathesi. Tattha punappunaṃ chanduppādanaṃ tosaṇaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato vīriyassa sūratasadisatā, “chadvārādhipati rājā”ti³ vacanato pubbaṅgamattā cittassa viṣiṭṭhajātisadisattā.

1. Abhi 2. 233 piṭṭhe. 2. Khu 1. 448 piṭṭhe. 3. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.

Abhedatoti chandādike tayo tayo dhamme sampiṇḍetvā, iddhi-iddhipāde amissetvā vā kathananti attho. Tattha chandavīriyādayo visesena ijjhanti etāyāti iddhīti vuccanti, ijjhātīti iddhīti avisesena samādhīpadhānasāṅkhārāpīti.

Chandiddhipādasamādhīddhipādādayo viṣiṭṭhā, pādo sabbiddhīnam sādharāṇattā aviṣiṭṭho, tasmā viṣiṭṭhesveva pavesam avatvā aviṣiṭṭhe ca pavesam vatthum yuttanti dassetum sabbattha **“pāde patiṭṭhātipi vatthum vaṭṭati”**ti āha. **Tatthevāti** chandasamādhīpadhānasāṅkhāra-iddhipādesu, catūsu chandādikesvevāti attho. “Chandavato ko samādhi na ijjhissati”ti samādhībhāvanāmukhena bhāvitā samādhībhāvitā.

Ettha panāti bhedakathāyaṃ abhedakathanato abhinavaṃ natthīti attho. Ye hi tayo dhammā abhedakathāyaṃ iddhi-iddhipādotveva vuttā, te eva bhedakathāyaṃ iddhīpi honti iddhīpādāpi, sesā iddhīpādā evāti evaṃ abhinavābhāvaṃ dasseto **“chando samādhi”**ti-ādimāha. **Ime hi tayo -pa- na vinā**, tasmā sesā sampayuttakā cattāro khandhā tesam tiṇṇaṃ ijghanena iddhi nāma bhaveyyum, na attano sabhāvenāti te iddhīpādā eva honti, na iddhīti evamidam purimassa kāraṇabhāvena vuttanti veditabbaṃ. Atha vā tiṇṇaṃ iddhītā iddhīpādātā ca vuttā, sesānaṃ iddhīpādātāva, tam sabbaṃ sādhetum **“ime hi tayo -pa- na vinā”**ti āha. Tena yasmā ijjhanti, tasmā iddhi. Ijhamānā ca yasmā sampayuttakehi saheva ijjhanti, na vinā, tasmā sampayuttakā iddhīpādā, tadantogadhattā pana te tayo dhammā iddhīpādāpi hontīti dasseti. Sampayuttakānampi pana khandhānaṃ iddhībhāvapariyāyo atthīti dassetum **“sampayuttakā panā”**ti-ādimāha. Catūsu khandhesu ekadesassa iddhītā, catunnampi “iddhiyā pādo iddhīpādo”ti iminā atthena iddhīpādātā, punapi catunnam khandhānaṃ “iddhi eva pādo iddhīpādo”ti iminā atthena iddhīpādātā ca dassitā, na aññassāti katvā āha **“na aññassa kassaci adhivacanan”**ti. Iminā “iddhi nāma anipphannā”ti idam vadam paṭisedheti.

Paṭilābhappubbabhāgānaṃ paṭilābhasseva ca iddhi-iddhipādātāvacaṇaṃ apubbanti katvā pucchati **“kenatṭhena iddhi, kenatṭhena pādo”**ti. Paṭilābho

pubbabhāgo cāti vacanaseso. Upāyo ca upāyabhāveneva attano phalassa patiṭṭhā hotīti āha “**patiṭṭhānatṭheneva pādo**”ti. Chandoyeva -pa- vīmaṃsāva vīmaṃsiddhipādoti kathitaṃ, tasmā cattāro khandhā iddhiyā samānakālikā nānākkhaṇikā vā iddhipādā, jeṭṭhakabhūtā pana chandādayo eva sabbattha iddhipādāti ayameva tesaṃ aṭṭhakathācariyānaṃ adhippāyo. Suttantabhājanīye hi abhidhammabhājanīye ca samādhivisesanavasena dassitānaṃ upāyabhūtānaṃ iddhipādānaṃ pākāṭakaraṇatthaṃ uttaracūḷabhājanīyaṃ vuttanti. **Kecīti** uttaravihāravāsitherā kira.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

444. Abhidhammabhājanīye “iddhipādoti tathābhūtassa phasso -pa- paggāho avikkhepo”ti¹ iddhi-iddhipādattadassanattamaṃ paggāhāvikkhepā vuttā, cittapaññā ca saṅkhipitvāti. **Cattāri nayasahassāni vibhattānīti** idaṃ sādhipativārānaṃ paripuṇṇānaṃ abhāvā vicāretabbaṃ. Na hi adhipatīnaṃ adhipatayo vijjanti, ekekasmim̐ pana iddhipādaniddese ekeko adhipativāro labbhatīti soḷasa soḷasa nayasatāni labbhanti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Nanu ca cattāropi adhipatayo ekakkhaṇe labbhanti, aññamaññassa pana adhipatayo na bhavanti “cattāro iddhipādā na maggādhipatino”ti² vuttattā. Rājaputtupamāpi hi etamatthaṃ dīpetīti? Na, ekakkhaṇe dutiyassa adhipatino abhāvato eva, “na maggādhipatino”ti vuttattā rājaputtupamā adhipatim̐ na karontīti imamevatthaṃ dīpeti, na adhipatīnaṃ sahabhāvaṃ. Taṃ kathaṃ jānitabbanti? Paṭikkhittattā.

1. Abhi 2. 230 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 360 piṭṭhe.

Adhipatipaccayaniddese hi **aṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttā “kasmā pana yathā hetupaccayaniddese ‘hetū hetusampayuttakānan’ti vuttaṃ, evamidha ‘adhipatī adhipatisampayuttakānan’ti avatvā ‘chandādhipati chandasampayuttakānan’ti-ādinā nayena desanā katāti? Ekakkhaṇe abhāvato”ti. Sati ca catunnaṃ adhipatīnaṃ sahabhāve “ariyamaggasamaṅgissa vīmaṃsādhipateyyaṃ maggaṃ bhāventassā”ti visesanaṃ na kattabbaṃ siyā avīmaṃsādhipatīkassa maggassa abhāvā. Chandādīnaṃ aññamaññādhipatikaraṇabhāve ca “vīmaṃsaṃ ṭhapetvā taṃsampayutto”ti-ādinā chandādīnaṃ vīmaṃsādhipatikattavacanānaṃ na vattabbaṃ siyā. Tathā “cattāro ariyamaggā siyā maggādhipatino, siyā na vattabbā maggādhipatino”ti² evamādhipi adhipatīnaṃ sahabhāvo paṭikkhitto evāti.

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 360 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 272 piṭṭhe.

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Paṭhamanayavaṇṇanā

466. **Paṭiṭṭhānāyūhanā** oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ¹—

“Kilesavasena paṭiṭṭhānaṃ, abhisāṅkhāraavasena āyūhanā. Tathā taṇhādiṭṭhihi paṭiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisāṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena paṭiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā paṭiṭṭhānaṃ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena paṭiṭṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena paṭiṭṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisāṅkhāraavasena paṭiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisāṅkhāraavasena āyūhanā”ti—

vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbo.

Sammappavatte dhamme paṭisañcikkhati, upapattito ikkhati, tadākāro hutvā pavattatīti **paṭisañkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo**. Evañca katvā “paṭisañkhā santiṭṭhanā gahaṇe majjhataṭṭā”ti upekkhākiccādhimattatāya saṅkhārupekkhā vuttā. Anukkamanikkhepe payojanaṃ purimassa purimassa pacchimapacchimakāraṇabhāvo.

467. Balavatī eva sati satisambojjhaṅgoti katvā balavabhāvadīpanatthaṃ paññā gahitā, na yassa kassaci sampadhāraṇasati, kusaluṇṇatṭikāraṇassa pana saraṇaṃ satīti dassento “**vatthaṃ vā**”ti-ādimāha. **Vattasīse thatvā**ti “aho vata me dhammaṃ suṇeyyūṃ, sutvā ca dhammaṃ pasīdeyyūṃ, pasannā ca me pasannākāraṃ kareyyūṃ”ti evaṃcitto ahutvā “svākkhāto bhagavatā dhammo -pa- viññūhi, aho vata me dhammaṃ suṇeyyūṃ, sutvā ca dhammaṃ ājāneyyūṃ, ājānitvā ca pana tathatthāya paṭipajjeyyūṃ”ti dhammasudhammataṃ paṭicca kāruṇṇaṃ anuddayaṃ anukampaṃ upādāya mahākassapattherena viya bhāsitaṃ attho. **Vimuttāyatanaśīseti** “na heva

1. Saṃ-Tṭha 1. 18 piṭṭhe.

kho satthā, apica kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ desessāmi”ti evaṃ vimuttikāraṇapadhānabhāve ṭhatvā. Cirakatavattādivasena taṃsamuṭṭhāpako arūpakoṭṭhāso vutto, bhāvatthattā eva vā katabhāsita-saddā kiriyābhūtaṃ arūpakoṭṭhāsassa vācakāti katvā āha “kāyaviññattiṃ -pa- koṭṭhāsan”ti.

Bojjhaṅgasamuṭṭhāpakatā purimānaṃ channaṃ attano attano anantarikassa, paresaṃ sabbesaṃ vā taṃtaṃpariyāyena samuṭṭhāpanavasena yojetabbo. **Kāmalokavattāmisā**ti taṇhā tadārammaṇā khandhāti vadanti, pañcakāmaguṇiko ca rāgo tadārammaṇaṃ **kāmāmisā**, “sassato attā ca loko cā”ti-ādinā lokaggahaṇavasena pavatto sassatucchedasahagato rāgo tadārammaṇaṃ **lokāmisā**, lakadhammā vā, vaṭṭassādasena uppanno saṃsārajanako rāgo tadārammaṇaṃ **vaṭṭāmisā**. Maggassa pubbabhāgattā **pubbabhāgā**.

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyanayavaṇṇanā

468-469. **Abhiññeyyā dhammā** nāma “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā, dve dhātuyo, tisso dhātuyo, cattāri ariyasaccāni, pañca vimuttāyatanāni, cha anuttariyāni, satta niddasavatthūni, aṭṭhābhībhāyatanāni, navānupubbavīhārā, dasa nijjaravatthūni”ti evaṃbhedaṃ dhammā, “sabbaṃ bhikkhave abhiññeyyaṃ”ti¹ dassitā khandhādayo ca. **Vānanti** vinandhanaṃ bhavādināṃ, gamanaṃ vā piyarūpasātarūpesu.

Caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ vipassanāsahagatanti veditaḥ. **Ettakenā**ti “lokiyalokuttaramissakā kathitā”ti ettāvatā. **Lokiyanti vadanto na kilamatī**ti kāyaviññattisamuṭṭhāpakassa lokiyattā acodaṇīyoti attho. **Alabbha -pa- paṭikkhittā**ti rūpāvacare alabbhamānaṃ pītisaṃbojjhaṅgaṃ upādāya labbhamānāpi avitakka-avicārā pīti paṭikkhittā, “pītisaṃbojjhaṅgo”ti na vuttoti attho.

1. Saṃ 2. 258 piṭṭhe.

Kāmāvacare vā alabbhamānakam avitakka-avicāram pītim upādāya labbhamānakāva pītibojjhaṅgabhūtā paṭikkhittā, avitakka-avicāro pītisambojjhaṅgo na vuttoti attho.

Ajjhattavimokkhanti ajjhaddhamme abhinivisitvā tato vuṭṭhitamaggo “ajjhaddavimokkho”ti idha vuttoti adhippāyo. **Na vāretabboti** vipassanāpādakesu kasiṇādi jhānesu sati-ādīnaṃ nibbedhabhāgiyattā na paṭikkhipitabboti attho. Anuddharantā pana vipassanā viya bodhiyā maggassa āsannakāraṇaṃ jhānaṃ na hoti, na ca tathā ekantikaṃ kāraṇaṃ, na ca vipassanākiccassa viya jhānakiccassa niṭṭhānaṃ maggoti katvā na uddharanti. Tattha kasiṇajjhānaggahaṇena tadāyattāni āruppānīpi gahitānīti daṭṭhabbāni. Asubhajjhānānaṃ avacanaṃ avitakkāvicārassa adhippetattā.

Dutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyanayavaṇṇanā

470-471. Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitattaṃ vatvā paṭippassaddhivivekanissitattassa avacanaṃ “satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”ti-ādīnā¹ idha bhāvetabbānaṃ bojjhaṅgānaṃ vuttattā. Bhāvitabojjhaṅgassa hi sacchikātabbā phalabojjhaṅgā abhidhammabhājanīye vuttāti. Vossaggasaddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. **Yathāvuttenāti** tadaṅgasamucchedappakārena tanninnabhāvērammaṇakaraṇappakārena ca. **Pariṇāmentaṃ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṃ** maggakkhaṇe.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sam 3. 58; Abhi 2. 238 piṭṭhesu.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. **Upekkhanavasenā**ti sabhāvaniddesataṃ dasseti, hāpanavaḍḍhanesu byāpāraṃ akatvā upapattito ikkhanavasenāti attho. **Lokiya-upekkhanāya adhikā upekkhanā ajjhupekkhanā**ti ayamattho idha lokuttarā eva adhippetāti yuttoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅga

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. Abhidhamme lokuttaracittabhājanīyepi “tasmiṃ kho pana samaye cattāro khandhā honti -pa- aṭṭhaṅgiko maggo hotī”¹ ti vuttattā idhāpi abhidhammabhājanīye abhidhammānurūpaṃ desanaṃ karonto “aṭṭhaṅgiko maggo” ti ariyopapadataṃ na karoti.

493. **Tasmiṃ samayeti** lokiyakālena etesaṃ atirekakiccaṃ dasseti. Virati-uppādanena micchāvācādinī puggalaṃ pajahāpentīti sammādiṭṭhādīni pañca “**kārāpakaṅgānī**” ti vuttāni. Sammāvācādikiriyā hi virati, tañca etāni kārāpentīti. **Virativasenāti** viramaṇakiriyāvasena, na kārāpakabhāvena kattubhāvena cāti attho. **Imaṃ -pa- kiccātirekataṃ dassetunti** lokuttarakkhaṇepi imāneva pañca sammāvācādittayassa ekakkhaṇe kārāpakānīti dassetunti attho. Micchādiṭṭhādikā dasa, tappaccayā akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhādikā dasa, tappaccayā ca kusalā dasāti vīsati kusalapakkhiyā ca mahācattārīsakassutte² vuttāti tassa etaṃ nāmaṃ.

Puññabhāgiyāti puññakoṭṭhāse bhavā, puññābhisaṅkhārekadesabhūtāti attho. Khandhopadhiṃ vipaccati, tattha vā vipaccatīti **upadhivepakkā**.

Pañcaṅgikamaggaṃ uddisitvā tattha ekekaṃ pucchitvā tassa tasseva samayavavattānaṃ katvā vissajjanaṃ “**pāṭiyekkaṃ pucchitvā pāṭiyekkaṃ vissajjanaṃ**” ti vuttaṃ. Saha pana pucchitvā pañcannampi samayavavattānaṃ katvā vissajjane “tattha katamā sammādiṭṭhiyā paññā” ti-ādiko paṭiniddeso ekato vissajjanapaṭiniddesattā na pāṭiyekkaṃ pucchāvissajjanaṃ nāma hotīti. Tattha pañcaṅgikavāre eva pāṭiyekkaṃ pucchāvissajjanaṃ sammādiṭṭhādīsu kārāpakaṅgesu ekekamukhāya bhāvanāya magguppattiṃ sandhāya katanti veditabbaṃ. Vācādinī hi pubbasuddhiyā sijjhanti, na maggassa upacārenāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 82 piṭṭhe.

2. Ma 3. 116 piṭṭhe.

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Mātikāvaṇṇanā

508. Jhānassa **pubbabhāgakaṛaṇīyasampadā** pātimokkhasamvarādi. Asubhānussatiyo lokuttarajjhānāni ca ito bahiddhā natthīti **sabbappakāra-**ggahaṇaṃ karoti, **suññā parappavādā samaṇebhīti**¹ vacanena samaṇabhāvakarapubbabhāgakaṛaṇīyasampadāsampannassapi abhāvaṃ dasseti. Sikkhāpadesu nāmakāyādivasena vuttasu vacanānatikkamavasena sikkhitabbesu, avītikkamanaviraticetanāsāṅkhātesu vā sikkhākoṭṭhāsesu paripūraṇavasena sikkhitabbesu sā sā bhikkhusikkhādikā sikkhāpadekadesabhūtā sikkhitabbāti āha “**sikkhāpadesūti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanan**”ti.

Santosādivasena itarītarasantosaṃ, tassa ca vaṇṇavāditam, aladdhā ca aparitassanaṃ, laddhā ca agadhitaparibhoganti ete guṇe dasseti. Jhānabhāvanāya kārakoti paridīpanaṃ **kārakabhāvaparidīpanaṃ**. Araññanti-ādinā senāsanassa pabhedam, **appasaddanti**-ādinā nirādīnavataṃ, **paṭisallānasāruppanti** ānisaṃsaṃ dīpetīti āha “**senāsanappabhede -pa-paridīpanan**”ti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavaṇṇanā

509. Kammatthehi diṭṭhi-saddādīhi sāsanaṃ vuttanti “**diṭṭhattā diṭṭhī**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabhāvatṭthenā**ti aviparītaṭṭhena. Sikkhiyamāno kāyādīni vineti, na aññathāti āha “**sikkhitabbatṭhena vinayo**”ti, vinayo vā

1. Ma 1. 92; Am 1. 560 piṭṭhesu.

sikkhitabbāni sikkhāpadāni, khandhattayaṃ sikkhitabbhanti vinayo viyāti vinayoti dasseti. Satthu anusāsanadānabhūtaṃ sikkhattayanti āha “**anusitṭhidānavasenā**”ti.

Sammādiṭṭhipaccayāttāti sammādiṭṭhiyā paccayattā. Tisso hi sikkhā sikkhantassa sammādiṭṭhi paripūrātīti. “Tasmā tiha tvaṃ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu, ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlaṅca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti vacanato¹ sammādiṭṭhipubbaṅgamaṃ sikkhattayaṃ. Etasmiṅca atthadvaye phalakāraṇopacārehi sikkhattayaṃ “diṭṭhi”ti vuttaṃ, kusaladhammehi vā attano ekadesabhūtehīti adhippāyo. Bhagavato vinayanakiriyattā vinayo sikkhattayaṃ, taṃ pana vinayanaṃ dhammeneva avisamasabhāvena, desanādharmena vā pavattaṃ, na daṇḍādīnāti “**dhammavinayo**”ti vuttaṃ.

Anavajjadhammatthanti paramānavajjanibbānattham, akuppacetovimutti-attham vā. Dhammesu abhiññeyyādīsū abhijānanādikāraṇaṃ sikkhattayanti taṃ “**dhammavinayo**”ti vuttaṃ. “Imissā imasmin”ti punappunaṃ vuccamānaṃ niyamakaraṇaṃ hoti, **eva-saddalopo** vā katoti adhippāyenāha “**niyamo kato**”ti.

510. **Bhikkhukoti** anaññatthena **ka-kārena** padaṃ vaḍḍhitanti “**bhikkhanadhammatāyā**”ti atthamāha. **Bhikkhakoti** pana paṭhe bhikkhatīti bhikkhakoti attho. **Jallikaṃ** rajamissaṃ malaṃ, amissaṃ **malameva**. **Bhinnapaṭadharoti** nibbacanaṃ bhinnapaṭadhare bhikkhu-saddassa niruḷhattā vuttaṃ.

Yassa bhāvetabbo pahātabbo ca odhi avasiṭṭho atthi, so odhiso, arahā pana tadabhāvā odhirahitoti “**anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhū**”ti vutto. Odhi-saddo vā ekadesa niruḷhoti sabbamaggā sabbakilesā ca arahatā bhāvitā pahīnā ca “odhi”ti na vuccanti. **Pahānāti** idaṅca nibbacanaṃ bhedanapariyāyavasena vuttanti veditabbaṃ.

1. Sam 3. 124 piṭṭhe.

Sekkhoti-ādinā bhikkhu-saddena vuccamānaṃ atthaṃ guṇavasena dasseti, heṭṭhā pana “samaññāya paṭiññāyā”ti paññāyanavasena, “bhikkhati”ti-ādinā nibbacanavasena dassito.

Sekkho bhikkhūti satta sekkhā kathitā, bhinnattā pāpakānaṃ -pa-bhikkhūti khīṇāsavova kathitoti idaṃ dvayaṃ “sekkhoti puthujjanakalyāṇakena saddhiṃ satta ariyā, bhinnattāti iminā pana cattāro phalaṭṭhā”ti iminā dvayena na sameti, tadidaṃ nippariyāyadassanaṃ vuttanti veditabbaṃ. “**Sesaṭṭhānesu puthujjanakalyāṇakādayo kathitā**”ti vuttaṃ, nanu paṭiññāya bhikkhusīlopi vuttoti? Vutto, na pana idhādhippeto sabbappakārajjhānanibbattakassa adhippetattā.

Bhagavato vacanaṃ upasampadākammakaraṇassa kāraṇattā ṭhānaṃ, tadanurūpaṃ **ṭhānārahaṃ**, anūnañatti-anussāvanaṃ uppaṭipāṭiyā ca avuttanti attho.

511. **Nippariyāyato sīlaṃ** samādānavirati-avītikkamanaviratibhāvatoti adhippāyo. Anabhijjhādīni sandhāya cetasikasīlassa pariyāyasīlatā vuttā. **Nagaravaḍḍhakī** vatthuvijjācariyoti vadanti. **Catubbidho āhāro** asitādīni, bhakkhitabbabhuñjitabbalesitabbacubitabbāni vā.

Pātimokkhasaṃvarena upeto pihitindriyo hoti tiṇṇaṃ sucaritānaṃ indriyasaṃvarāhārattā, pātimokkhasaṃvaro vā indriyasaṃvarassa upanissayo hoti. Iti pātimokkhasaṃvarena pihitindriyo “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti vutto. Iminā adhippāyena “saṃvuto”ti etassa pihitindriyoti atthamāha. **Pātimokkhena ca saṃvarena cāti** idaṃ pātimokkhato aññaṃ sīlaṃ kāyika-avītikkamādiggahaṇena gahitanti iminā adhippāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Duttiyo panattho dvinnampi ekatthataṃ sandhāya vutto.

513. **Sabbampi dussīlyanti** iminā abhijjhādayo ca gahitāti sandhāyāha “**manasāpi ācarati eva, tasmā taṃ dassetun**”ti. **Tatthāti** kāyikavītikkamādivasena vuttetu anācāresu. **Garubhaṇḍavissajjanamāpajjatīti** thullaccayaṃ āpajjatīti attho.

Aropimoti saṅghikabhūmiyaṃ uṭṭhito vutto. **Phāṭikammanti** garubhaṇḍantarabhūtaṃ kammaṃ. **Daṇḍakammanti** yathāvuttaṃ hatthakammamāha. Sināyanti etenāti **sinānaṃ**, cuṇṇādi.

Saccālikena piyavādī “cāṭū”ti vuccati, cāṭuṃ attānaṃ icchatīti cāṭukāmo, tassa bhāvo **cāṭukamyatā**. **Muggasūpassa appavisanatṭhānaṃ nāma natthi** sabbāhārehi aviruddhattāti adhippāyo. Paribhaṭati dhāreti, poseti vāti **paribhaṭo**, atha vā parivārabhūto bhaṭo sevako **paribhaṭo**.

Bhaṇḍāgārikakammaṃ gihīnaṃ kariyamānaṃ vuttaṃ. Piṇḍatthaṃ paṭipīṇḍadānaṃ, piṇḍaṃ datvā paṭipīṇḍaggahaṇaṃ vā **paṇḍapaṭipīṇḍaṃ**. Saṅghabhogacetiyabhogānaṃ ayoniso vicāraṇaṃ **saṅghuppādacetiyuppādapaṭṭhapanam**, attano santake viya paṭipajjananti keci.

514. Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viyāti **gocaro**, abhiṇhaṃ caritabbaṭṭhānaṃ. Gāvo vā cakkhādīni indriyāni, tehi caritabbaṭṭhānaṃ **gocaro**. Ayutto gocaro **agocaroti** tadañño yutto “gocaro”ti vutto.

Vā-saddo vidhunanatthopi hotīti katvā āha “**viniddhutakibbisāniva**”ti.

515. Avarā pacchimā mattā etesanti **oramattakāni**. **Samyamakaraṇīyāni**ti kāyavācāsamyamamattena kattabbapaṭikammāni, vikkhipitabbāni vā. “Puna na evaṃ karomī”ti cittaṇa samvaramattena, indriyasamvareneva vā karaṇīyāni **samvarakaraṇīyāni**. Divivihārajanapadavāsī **divivihāravāsī**. Manassa adhiṭṭhānameva **adhiṭṭhānāvikammaṃ**. Desanā idha “**vuṭṭhānāvikammaṃ**”ti adhippetā. Tattha “cittuppādakaraṇīyāni manasikārapaṭibaddhāni”ti vacanato pātimokkhasamvaravisuddhatthaṃ anatikkamanīyāni anāpattigamanīyāni vajjāni vuttānīti ācariyassa adhippāyo. **Catubbidhassāti** attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayassa.

516. “Idha bhikkhū”ti bhikkhu eva adhippetoti sandhāya “**sesasikkhā pana atthuddhārasena sikkhā-saddassa atthadassanattaṃ vuttā**”ti āha.

Bhikkhuggahaṇaṃ pana aggaparisāmukhena sabbajjhānanibbattakānaṃ catunnampi parisānaṃ dassanatthaṃ kataṃ. Guṇato vā bhikkhu adhippetoti sabbāpi sikkhā idhādhippetāti daṭṭhabbā. **Sabbena sikkhāsamādānenāti** ettha yena samādānena sabbāpi sikkhā samādinnaṃ honti, taṃ ekampi sabbasamādānakiccakarattā sabbasamādānaṃ nāma hoti, anekesu pana vattabbameva natthi. **Sabbena sikkhitabbākārenāti** avītikkamadesanāvutṭhānavattacaraṇādi-ākārena. Vītikkamanavasena sesassapi nissesatākaraṇaṃ sandhāya “**bhinnassapī**”ti-ādimāha.

519. Āvaraṇīyehi cittaparisodhanabhāvanā jāgariyānuyogoti katvā āha “**bhāvanan**”ti. **Suppariggāhakanti** “suppariggāhakaṃ nāma idaṃ ito pubbe ito parañca natthi, ayametassa paccayo”ti-ādinā pariggāhakaṃ.

520-521. **Yuttoti** ārambhamāno. Sātaccam nepakkañca pavattayamāno jāgariyānuyogaṃ anuyutto hotīti sambhandham dasseti.

522. **Lokiyāyapi -pa- āhāti** idaṃ vipassanābhāvanāya satipaṭṭhānādayo ekasmiṃ ārammaṇe saha nappavattanti, pavattamānānīpi indriyabalāni bojjhaṅgesveva antogadhāni honti. Pītisambojjhaṅgaggahaṇena hi tadupanissayabhūtaṃ saddhindriyaṃ, saddhābalañca gahitameva hoti “saddhūpanisaṃ pāmojjan”ti¹ vuttattā. Maggaṅgāni pañceva vipassanākkhaṇe pavattantīti imamatthaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbam.

523. Samantato, sammā, samaṃ vā sātthakādipajāṇanaṃ sampajāṇanaṃ tadeva **sampajāññaṃ**. **Tenāti** satisampayuttattā eva uddese avuttāpi sati niddese “sato”ti iminā vuttāti adhippāyo.

Sātthakānaṃ abhikkamādīnaṃ sampajāṇanaṃ **sātthakasampajāññaṃ**. Evaṃ **sappāyasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu pana bhikkhācāragocare aññatthāpi ca pavatthesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajāññaṃ **gocarasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajāññaṃ **sammohasampajāññaṃ**.

1. Saṃ 1. 269 piṭṭhe.

Dve kathāti vacanakaraṇākaraṇakathā na kathitapubbā. Vacanaṃ karomi eva, tasmā subbacattā paṭivacanaṃ demīti attho.

Kammaṭṭhānasīsenevāti kammaṭṭhānaggeneva, kammaṭṭhānaṃ padhānaṃ katvā evāti attho. Tena “pattampi acetanan”ti-ādinā vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. “Tasmā”ti etassa “dhammakathā kathetabbāyevāti vadanti”ti etena sambandho. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

Avasesaṭṭhāneti yāgu-aggahitaṭṭhāne. **Ṭhānacaṅkamanamevāti** adhiṭṭhātabbiriyaṭṭhāvasena vuttaṃ, na bhojanādikāle avassaṃ kattabbanisajjāyapi paṭikkhepavasena.

Thero dārucīriyo—

“Tasmā tiha te bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ. Diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute mute viññāte. Yato kho te bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute mute viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ bāhiya na tena, yato tvaṃ bāhiya na tena. Tato tvaṃ bāhiya na tattha, yato tvaṃ bāhiya na tattha. Tato tvaṃ bāhiya nevidha na hurāṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā”ti¹—

ettakena arahattaṃ sacchākāsi.

Khāṇu-ādipariharaṇatthaṃ, paṭiṭṭhitapādapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vīti-haraṇanti** vadanti. Yāva paṭiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **ati-haraṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vīti-haraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viseso. **Avīcinti** nirantaraṃ.

Paṭhamajavanepi -pa- na hotīti idaṃ pañcaviññāṇavīthiyaṃ itthipurisoti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobho, aniṭṭhe ca paṭigho uppajjati. Manodvāre pana itthipurisoti rajjanādi hoti,

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

tassa pañcadvāra javanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbaṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvāra javanaṃ mūlavasena **mūlapariññā** vuttā. **Āgantukatāvakālikatā** pana pañcadvāra javanaṃseva apubbatittaratāvasena. **Maṇisappo** sihaḷadīpe vijjamaṇā ekā sappajātīti vadanti. **Calananti** kampanaṃ.

Atiharatīti yāva mukhā āharati. **Vītiharatīti** tato yāva kucchi, tāva harati, kucchigataṃ vā passato harati. **Allattañca anupāletīti** vāyu-ādīhi ativisosanaṃ yathā na hoti, tathā pāleti. **Ābhujatīti** pariyesanajjhoharaṇaṇiṇṇajjīṇṇatādiṃ āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānananipphādakoyeva hi payogo “**sammāpayogo**”ti vuttoti. Atha vā “sammāpaṭipattimāgama abbhantare attā nāma koci bhujanako natthī”ti-ādinaṃ vijānanaṃ **ābhujanaṃ**.

Aṭṭhāneti manussāmanussapariggahite ayutte ṭhāne khettadevāyatanādike. **Tumbato** veḷunāḷi-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍitaṃ udakaṃ.

Gateti gamaneti pubbe abhikkamaṇaṇiṇṇakamaggahaṇena gamanepi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti veditaḍḍaṃ, vakkhamāno vā etesaṃ viseso.

Ettakenāti kammaṭṭhānaṃ avissejjetvā catunnaṃ iriyāpathānaṃ pavattanavacanamatthena gocarasampajaññaṃ na pākaṇaṃ hotīti attho. **Evaṃ pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hotīti** caṅkamaṇaṇiṇṇanisaṇṇasū eva pavatte pariggaṇhantaṃ sutte pavattā apākaṇā hontīti attho.

Kāyādikiriyāmayattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ **kiriyāmayapavattaṃ** nāma, dutiyajjhānaṃ vacīsaṅkhāravirahā “tuṇhībhāvo”ti vuccati.

526. **Upāsanaṭṭhānanti** issāsānaṃ viya upāsanaṃ sikkhāyogakaraṇassa kammaṭṭhāna-upāsanaṃ ṭhānanti attho. Tameva hi atthaṃ dassetuṃ “**yogapathan**”ti āhāti. **Sīsaṃ dhovatīti** icchādāsabyā bhujissataṃ ñāpayati, micchāpaṭipannehi vā pakkhittaṃ ayasaraṇaṃ dhovati.

529. **Vinayapariyāyena** adinnādānapārājike āgataṃ. **Suttantapariyāyena** āraññakasikkhāpade “pañcadhanusatikam pacchiman”ti āgataṃ āraññikam bhikkhum sandhāya. Na hi so vinayapariyāyike araññe vasanato “āraññako pantasenāsano”ti sutte vuttoti.

530. “**Nitumban**”tipi “**nadīkuñjan**”tipi **yam vadanti**, tam kandaranti apabbatapadesepi vidugganadīnivattanapadesam **kandaranti** dasseti.

531. **Bhājetvā dassitanti** etena bhājetabbatam ante niddesassa kāraṇam dasseti.

533. Rahassa kiriyā rahassam, tam arahati tassa yogganti **rāhasseyyakam**. Vicittā hi taddhitāti. Rahasi vā sādhu rahassam, tassa yoggam **rāhasseyyakam**.

536. **Paṇihitoti** suṭṭhu ṭhapito.

537. **Pariggahitaniyyānanti** pariggahitaniyyānasabhāvam, kāyādīsu suṭṭhu pavattiyā niyyānasabhāvayuttanti attho. Kāyādipariggahaṇam, ñāṇam vā pariggaho, tam sampayuttatāya pariggahitam niyyānabhūtam upaṭṭhānam katvāti attho.

542-543. **Vikārappattiyāti** cittassa vikārāpattibhāvenāti attho. **Sabbasaṅgāhikavasenāti** sattasaṅkhāragatasabbakodhasaṅgāhikavasena. Sabbasaṅgahaṇaṇca samuccheda ppahānassapi adhippetattā katanti veditabham.

546. **Idam sandhāyāti** “dve dhammā”ti sandhāya. Ekavacanena “thinamiddhan”ti uddisitvāpi niddese “santā”ti **vacanabhedo**, bahuvacanam katanti attho. **Nirodhasantatāyāti** vacanam aṅgasantatāya, sabhāvasantatāya vā santatānivāraṇattham.

550. Thinamiddhavikāravirahā tappaṭipakkhasaññā **ālokasaññā** nāma hoti. Teneva vuttam “ayam saññā ālokā hoti”ti.

553. “Vantattā muttattā”ti-ādīni, “ālokā hoti”ti-ādīni ca “**cattattāti-ādīni**”ti vuttāni. **Ādi**-saddena vā dvinnampi

niddesapadāni saṅgahetvā tattha yāni yesaṃ vevacanāni, tāneva sandhāya “**aññamaññavevacanāni**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Paṭimuñcatoti** etena sārambhaṃ abhibhavaṃ dasseti. Nirāvaraṇa hutvā ābhujati sampajānātīti **nirāvaraṇābhogā**, taṃsabhāvattā **vivaṭā**.

556. “Vikālo nu kho, na nu kho”ti anicchayatāya katavatthujjhācāramūlako vipphaṇisāro **vatthujjhācāro** kāraṇavohārena vuttoti daṭṭhabbo.

562. **Kilissanti**ti kilesenti atthaṃ vadanti, sadarathabhāvena sayameva vā kilissanti. Na hi te uppajjamānā kilesarahitā uppajjanti.

564. **Idheva** ca vibhaṅge “upeto hotī”ti-ādi **tattha tattha vuttameva**.

588. **Niddesavasenāti** “tattha katamā upekkhā? Yā upekkhā”ti-ādiniddesavasena. “Imāya upekkhāya upeto hotī”ti-ādi**paṭiniddesavasenāti** vadanti. “Tattha katamā -pa- imāya upekkhāya upeto hotī”ti etena puggalo niddiṭṭho hoti, “samupeto”ti-ādinā paṭiniddiṭṭho. Yāva vā “samannāgato”ti padaṃ, tāva niddiṭṭho, “tena vuccati upekkhako”ti iminā paṭiniddiṭṭhoti tesam vasena niddesapaṭiniddesā yojetabbā. **Pakārenāti** upekkhāya “upekkhanā”ti-ādidhammapakārena “upeto samupeto”ti-ādi**puggalappakārena** ca upekkhaka-saddassa atthaṃ ṭhapento paṭṭhapenti. “Upekkhā”ti etassa atthassa “upekkhanā”ti **kāraṇaṃ**. Upekkhanāvasena hi upekkhāti. Tathā “upeto samupeto”ti etesaṃ “upāgato samupāgato”ti **kāraṇanti** evaṃ dhammapuggalavasena **tassa tassatthassa kāraṇaṃ dassentā vivaranti**, “upekkhako”ti imasseva vā atthassa “imāya upekkhāya upeto hotī”ti-ādinā **kāraṇaṃ dassentā**. Upekkhanā ajjupekkhanā samupeto”ti-ādinā byañjanānaṃ vibhāgaṃ **dassentā vibhajanti**. Upekkhaka-saddantogadhāya vā upekkhāya tasseva ca upekkhaka-saddassa visum atthavacanāṃ “yā upekkhā upekkhanā”ti-ādinā, “imāya upekkhāya upeto hotī”ti-ādinā

ca **byañjanavibhāgo**. Sabbathā aññātata **nikujjhitabhāvo**, kenaci pakārena viññātepi niravasesaparinichchindanābhāvo **gambhīrabhāvo**.

602. **Uparibhūmippattiyāti** idaṃ “rūpasaññānaṃ samatikkamā”ti ettheva yojetabbaṃ. Viññāṇaṇcāyatanādīnapi vā ākāsaṇaṇcāyatanādīnaṃ uparibhūmiyoti sabbatthāpi na na yujjati.

610. Viññāṇaṇcāyatananiddese “anantaṃ viññāṇanti taṃyeva ākāsaṃ viññāṇena phuṭaṃ manasi karoti anantaṃ pharati, tena vuccati anantaṃ viññāṇaṇ”ti ettha **viññāṇaṇāti** etaṃ upayogatthe karaṇavacanaṃ, taṃyeva ākāsaṃ phuṭaṃ viññāṇaṃ manasi karotīti kira aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Ayaṃ vā etassa attho—taṃyeva ākāsaṃ phuṭaṃ viññāṇaṃ viññāṇaṇcāyatanaviññāṇena manasi karotīti. Ayaṃ panattho yutto—taṃyeva ākāsaṃ viññāṇena phuṭaṃ tena ghahitākāraṃ manasi karoti, evaṃ taṃ viññāṇaṃ anantaṃ pharotīti. Yaṃhi ākāsaṃ paṭhamārūppasamaṅgī viññāṇena anantaṃ pharati, taṃ pharaṇākārasahitameva viññāṇaṃ manasikaronto dutiyārūppasamaṅgī anantaṃ pharotīti vuccatīti.

615. **Taṃyeva viññāṇaṃ abhāvetīti** yaṃ pubbe “anantaṃ viññāṇaṇ”ti manasi kataṃ, taṃyevāti attho. Tasseva hi ārammaṇabhūtaṃ paṭhamena viya rūpanimittaṃ tatiyenārūppena abhāvetīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Abhidhammabhājanīye pañcakanayadassane “pañca jhānānī”ti ca, “tattha katamaṃ paṭhamāṃ jhānaṇ”ti ca ādinā uddhaṭaṃ. Uddhaṭānaṃyeva catunnaṃ paṭhamatatiyacatutthapañcamajjhānānaṃ dassanato, dutiyasseva visesadassanato ca.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

640. **Lokuttarāpanetthā**ti etesu tīsu jhānesu “lokuttarā siyā appamāṇārammaṇā”ti evaṃ koṭṭhāsikā pana maggakāle, phalakāle vā lokuttarabhūtā evāti adhippāyo.

Paricchinnākāsakasiṇālokakasiṇānāpānabrahmavihārakatutthāni **sabbatthapādakacatutthe** saṅgahitānīti daṭṭhabbāni.

Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvayimṣu, phalaṃ **sacchikarimṣūti**, **bhāvēssanti sacchikarissantīti** ca heṭṭhimamaggaphalānaṃ vasena vuttanti veditabbaṃ. Kusalato terasasu hi catutthesu ayaṃ kathā pavattā, na ca kusalacatutthena arahattamaggaphalāni daṭṭhum sakkoti.

“Kiriya to terasannaṃ”ti ettha lokuttaracatutthaṃ kiriyaṃ natthīti “dvādasannaṃ”ti vattabbaṃ, kusalato vā terasasu sekkhaphalacatutthaṃ antogadhaṃ katvā “kiriya to terasannaṃ”ti asekkhacatutthena saha vadatīti veditabbaṃ. Sabbatthapādakañcettha khīṇāsavānaṃ yāni abhiññādīni santi, tesāṃ sabbesaṃ pādakattā **sabbatthapādakanti** daṭṭhabbaṃ. Na hi tesāṃ vaṭṭaṃ atthīti. Paricchannākāsakasiṇacatutthādīni viya vā navattabbaṭāya sabbatthapādakadasamānattā **sabbatthapādakatā** daṭṭhabbā.

Manosaṅkhārā nāma saññāvedanā, cattāropi vā khandhā. **Nimittaṃ ārabbhāti** ettha “nimittaṃ nibbānañcā”ti vattabbaṃ.

“Ajjhatto dhammo ajjhataṃ dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti¹ ettha “ajjhataṃ khandhā iddhividhañāṇassa pubbenivāsānussatiñāṇassa yathākammūpagañāṇassa anāgataṃsañāṇassa āvajjanāya ārammaṇapaccayena paccayo”ti¹ vuttattā na cetopariyañāṇaṃ viya yathākammūpagañāṇaṃ parasantānagatameva jānāti, sasantānagatampi pana apākaṭaṃ rūpaṃ dibbacakkhu viya apākaṭaṃ kammaṃ vibhāveti. Tenāha “**attano kammajānanakāle**”ti.

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 9. 442 piṭṭhe.

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

642. **Sabbadhīti** disādesodhinā anodhisoppharaṇaṃ vuttaṃ, **sabbattatāya sabbāvantanti** sattodhinā. Tenāha “**anodhiso dassanatthan**”ti. **Tathā-saddo iti-saddo vā na vuttoti** “mettāsahagatena cetasā”ti etassa anuvattakaṃ taṃ dvayaṃ tassa pharaṇantarā diṭṭhānaṃ aṭṭhānanti katvā na vuttaṃ, puna “mettāsahagatena cetasā”ti vuttanti attho.

643. **Hiruttappānupālītā mettā na parihāyati** āsannasapattassa rāgassa sinehassa ca vipattiyā anuppattitoti adhippāyo.

645. **Adhimuñcivāti** suṭṭhu pasāretvāti attho. Taṃ dassento “**adhikabhāvenā**”ti-ādimāha, balavatā vā adhimokkhena **adhimuccivā**.

648. **Heṭṭhā vutto**yevāti “sabbena sabbam sabbathā sabban”ti etesaṃ “sabbena sikkhāsamādānena sabbam sikkham, sabbena sikkhitabbākārena sabbam sikkhan”ti ca **jhānavibhaṅge**¹ attho vutto. Idha pana sabbena avadhinā attasamatāya sabbasattayuttatāya ca sabbam lokam, sabbāvadhidisādipharaṇākarehi sabbam lokanti ca attho yujjati.

650. **Paccatthikavighātavasenā**ti mettādīnaṃ āsannadūrapaccatthikānaṃ rāgabyāpādādīnaṃ vighātavasena. **Yaṃ appamāṇam, so averoti** so averabhāvoti ayaṃ vā tassa atthoti.

653. Nirayādi **gati**, caṇḍālādi **kulam**, annādīnaṃ alābhītā **bhogo**. **Ādi-**saddena dubbaṇṇatādi gahitaṃ.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

699. **Imasmim pana -pa- kathitā**ti iminā imasmim vibhaṅge kathitānaṃ lokiyabhāvameva dassento khandhavibhaṅgādīhi visesetīti na aññattha lokuttarānaṃ appamaññānaṃ kathitatā anuññātā hoti.

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. **Patitṭhānaṭṭhenā**ti sampayogavasena upanissayavasena ca okāsabhāvena. Piṭṭhapūva-odanakiṇṇanānāsambhāre pakkhipitvā madditvā katā **surā** nāma. Madhukādipupphapanasādiphala-ucchumuddikādinānāsambhārānaṃ rasā ciraparivāsitā **merayaṃ** nāma, āsavoti attho.

704. **Tāmsampayuttattā**ti viratisampayuttattā, viraticetanāsampayuttattā vā.

Kammaṭṭhā evāti asabbasādhāraṇesu jhānādikoṭṭhāsesu kammaṭṭhakoṭṭhāsikā evāti attho. Surāpānampi “surāpānaṃ bhikkhave āsevitā -pa- nirayasānvattanikaṃ”¹ti visum kammaṭṭhabhāvena āgātanti vadanti. Evaṃ sati ekādasa kammaṭṭhā siyumu, tasmāssa yathāvuttesveva kammaṭṭhesu upakārakattasabhāgattavasena anupaveso daṭṭhabbo.

Satta-itthipurisārammaṇatā tathāgahitasāṅkhārārammaṇatāya daṭṭhabbā. “Pañca sikkhāpadā parittārammaṇā”²ti² hi vuttaṃ. “Sabbāpi hi etā vitikkamitabbavatthum ārammaṇaṃ katvā veracetanāhi eva viramanti”³ti³ ca vakkhatīti.

Gorūpasīlako pakatibhaddo. **Kākaṇikamattassa atthāyā**ti-ādi lobhavasena musākathane vuttaṃ. Dosavasena musākathane ca niṭṭhappatto saṅghabhedo gahito. Dosavasena parassa byasanatthāya musākathane pana tassa tassa guṇavasena appasāvajjamahāsāvajjatā yojetabbā, mandādhimattabyasanicchāvasena ca. Nissaggiyathāvaravijjāmayiddhimayā sāhatthikāṇattikesveva pavisantīti dve eva gahitā.

Pañcapi kammaṭṭhā evāti cetanāsāṅkhātāṃ pariyāyasīlaṃ sandhāya vuttaṃ, viratisīlaṃ pana maggakoṭṭhāsikanti. **Tesaṃ panā**ti sesasīlānaṃ.

712. **“Koṭṭhāsabhāvenā”**ti vuttaṃ, “patiṭṭhānabhāvenā”ti pana vattabbaṃ. Ettha pana sikkhāpadavāre pahīnapañcābhabbaṭṭhānassa arahato

1. Am 3. 78 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 315 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 368 piṭṭhe.

viramitabbaverassa sabbathā abhāvā kiriyesu viratiyo na santīti na uddhaṭā, sekkhānaṃ pana pahīna pañcaverattepi taṃsabhāgatāya verabhūtānaṃ akusalānaṃ veranidānānaṃ lobhādīnaṃca sabbhāvā viratīnaṃ uppatti na na bhavissati. Akusalasamuṭṭhitāni ca kāyakammādīni tesāṃ kāyaduccaritādīni verāneva, tehi ca tesāṃ viratiyo honteva, yato naphalabhūtassapi uparimaggattayassa aṭṭhaṅgikatā hoti. Sikkhāvāre ca abhāvetabbatāya phaladhammāpi na sikkhitabbā, nāpi sikkhitasikkhassa uppajjamānā kiriyadhammāti na keci abyākatā sikkhāti uddhaṭā.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

714. **Sampattavirativasenāti** sampatte paccuppanne ārammaṇe yathāviramitabbato virativasenāti attho.

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Paṭisambhidāvivhaṅga

1. Suttantabhājanīya

1. Saṅgahavāraṇṇanā

718. **Eseva nayoti** saṅkhepena dassetvā tameva nayaṃ vitthārato dassetuṃ “**dhammappabhedassa hī**”ti-ādimāha. Niruttipaṭibhānappabhedā tabbisayānaṃ atthādīnaṃ paccayuppannādibhedehi bhinditvā veditabbā.

“**Yaṃ kiñci paccayasamuppannan**”ti etena saccahetudhammapaccayākāravāresu āgatāni dukkhādīni gahitāni. Saccapaccayākāravāresu nibbānaṃ, pariyattivāre bhāsitattho, abhidhammabhājanīye vipāko kiriyañcāti evaṃ pāḷiyaṃ vuttānameva vasena pañca atthā veditabbā, tathā dhammā ca.

Vidahatīti nibbattakahetu-ādīnaṃ sādhāraṇaṃ nibbānaṃ, tadatthaṃ pana vibhāvetumāha “**pavatteti ceva pāpeti cā**”ti. Tesu purimo attho maggavajjesu daṭṭhabbo. Bhāsitampi hi avabodhanavasena atthaṃ pavattetīti. Maggo pana nibbānaṃ pāpetīti tasmīṃ pacchimo.

Dhammaniruttābhilāpeti ettha **dhamma**-saddo sabhāvavācakoṭi katvā āha “**yā sabhāvaniruttī**”ti, aviparītaniruttīti attho. **Tassā abhilāpeti** tassā niruttiyā avacanabhūtāya paññattiyā abhilāpeti keci vaṇṇayanti. Evaṃ sati paññatti abhilapitabbā, na vacananti āpajjati, na ca vacanato aññaṃ abhilapitabbaṃ uccāretabbaṃ atthi, athāpi phassādivacanehi bodhetabbaṃ abhilapitabbaṃ siyā, evaṃ sati atthadhammavajjaṃ tehi bhodhetabbaṃ na vijjatīti tesaṃ niruttibhāvo āpajjati. “Phassoti ca sabbhāvanirutti, phassaṃ phassāti na sabbhāvaniruttī”ti dassitovāyamattho, na ca avacanāṃ evaṃpakāraṃ atthi, tasmā vacanabhūtāya eva tassā sabhāvaniruttiyā abhilāpe uccāraṇeti attho daṭṭhabbo.

Taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmīṃ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidāti vuttattā niruttisaddārammaṇāya sotaviññāṇavīthiyā parato manodvāre

niruttipaṭisambhidā pavattatīti vadanti. “Niruttipaṭisambhidā paccuppannārammaṇā”ti ca vacanaṃ saddaṃ gahetvā pacchā jānanaṃ sandhāya vuttanti. Evaṃ pana aññasmiṃ paccuppannārammaṇe aññaṃ paccuppannārammaṇanti vuttanti āpajjati. Yathā pana dibbasotaññaṃ manussāmanussādisaddappabhedanicchayassa paccayabhūtaṃ taṃ taṃ saddavibhāvakaṃ, evaṃ sabhāvāsabhāvaniruttinicchayassa paccayabhūtaṃ paccuppannasabhāvaniruttisaddārammaṇaṃ taṃvibhāvakaññaṃ niruttipaṭisambhidāti vuccamāne na pāḷivirodho hoti. **Taṃ sabhāvaniruttim saddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassāti** ca paccuppannasaddārammaṇaṃ paccavekkhaṇaṃ pavattayantassāti na na sakkā vuttum. Tampi hi ñāṇaṃ sabhāvaniruttim vibhāventamyeva taṃtaṃsaddapaccavekkhaṇānantaraṃ taṃtaṃpabhedanicchayahetuttā niruttim bhindantaṃ paṭivijjhantameva uppajjati ca pabhedagatampi hotīti. **Sabhāvaniruttīti** māgadhabhāsā adhippetāti tato aññaṃ sakkaṭaṇāmādisaddaṃ sandhāya “**aññaṃ panā**”ti āha. **Byañjananti** nipātapadamāha.

Kathitaṃ aṭṭhakathāyaṃ. **Bodhimaṇḍa**-saddo paṭhamābhisambuddhaṭṭhāne eva daṭṭhabbo, na yattha katthaci bodhirukkhasa patiṭṭhitaṭṭhāne. **Suvaṇṇasālākanti** seṭṭhasālākaṃ, dhammadesanattamaṃ salākaṃ gahetvāti attho, **na paṭisambhidāyaṃ tṭitena** pavāritaṃ, tasmā paṭisambhidāto aññeneva pakārena jānitabbato na sakkaṭabhāsājānanaṃ paṭisambhidākiccanti adhippāyo.

Idaṃ kathitanti māgadhabhāsāya sabhāvaniruttitāñāpanattamaṃ idaṃ idāni vattabbaṃ kathitanti attho. **Chaddantavāraṇa**¹**tittirajātakā**dīsu² tiracchānesu ca māgadhabhāsā ussannā, na oṭṭakādibhāsā sakkaṭaṃ vā.

Tatthāti māgadhasesabhāsāsu. **Sesā parivattanti** ekantena kālantare aññathā honti vinassanti ca. Māgadhā pana katthaci kadāci parivattantīpi na sabbattha sabbadā sabbathā ca parivattati, kappavināsepi tiṭṭhatiyevāti “**ayamevekā na parivattatī**”ti āha. **Papañcoti** cirāyananti attho. Buddhavacanameva cetassa visayo, teneva “nelaṅgo setapacchādo”ti gāthaṃ pucchito citto gahapati “kiṃ nu kho etaṃ bhante bhagavatā bhāsanti. Evaṃ gahapatīti³. Tena hi bhante muhuttaṃ āgametha, yāvassa atthaṃ pekkhāmī”ti āhāti vadanti.

1. Khu 5. 371 piṭṭhe.

2. Khu 5. 102 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 482 piṭṭhe.

Sabbatthakañāṇanti atthādīsu ñāṇaṃ. Tañhi sabbesu tesu tīsu, catūsupi vā pavattattā, kusalakiriyabhūtāya paṭibhānapaṭisambhidāya dhammatthabhāvato tīsu eva vā pavattattā “**sabbatthakañāṇan**”ti vuttaṃ. Imāni ñāṇāni idamatthajotakānīti sātthakānaṃ paccavekkhitabbāttā sabbo attho etassātipi sabbatthakaṃ, sabbasmiṃ khittanti vā. Sekkhe pavattā arahattappattiyā visadā hontīti vadanti. Pubbayogo viya pana arahattappatti arahatopi paṭisambhidāvisadatāya paccayo na na hotīti pañcannampi yathāyogaṃ sekkhasekkhapaṭisambhidāvisadattakāraṇatā yojetabbā.

Pucchāya parato pavattā kathāti katvā aṭṭhakathā “**paripucchā**”ti vuttā. **Paṭipattim pūretabbaṃ maññissantīti** paṭipattigarutāya lābhaṃ hīlenta satahassagghanakampi kambalaṃ vāsiyā koṭṭetvā paribhaṇḍakaraṇaṃ mayā kataṃ āvajjitvā lābhagaruno pariyattidharā dhammakathikāva bhavitum na maññissantīti vuttaṃ hoti. Ettha ca therassa kaṅkhuppattiyā pubbe avisadataṃ dassetvā arahattappattassa pañhavissajjanena arahattappattiyā visadatā dassitā. **Tissatthero** anantaraṃ vutto tissatthero evāti vadanti.

Pabhedo nāma maggehi adhigatānaṃ paṭisambhidānaṃ pabhedagamanāṃ. **Adhigamo** tehi paṭilābho, tasmā so lokuttaro, pabhedo kāmāvacaro daṭṭhabbo. **Na pana tathāti** yathā adhigamassa balavapaccayo hoti, na tathā pabhedassāti attho. Idāni pariyattiyādīnaṃ adhigamassa balavapaccayattābhāvaṃ, pubbayogassa ca balavapaccayattaṃ dassento “**pariyattisavanaparipucchā hī**”ti-ādimāha. Tattha **paṭisambhidā nāma natthīti** paṭisambhidādhigamo natthīti adhippāyo. Idāni yaṃ vuttaṃ hoti, taṃ dassento “**ime panā**”ti-ādimāha. Pubbayogādhigamā hi dvepi visadakāraṇāti “pubbayogo pabhedassa balavapaccayo hoti”ti vuttanti.

Saṅgahavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. Hetuvāre kālattayepi hetuphaladhammā “atthā”ti vuttā, tesañca hetudhammā “dhammā”ti, dhammavāre veneyyavasena atītānañca saṅgahitattā “uppannā samuppannā”ti-ādi na vuttanti atītapaccuppannā “atthā”ti vuttā, taṃnibbattakā ca “dhammā”ti idametesam dvinnampi vārānam nānattam.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. **Avuttattāti** “tesam vipāke ñāṇam”ti sāmāññena vatvā visesena avuttattāti adhippāyo. Ettha ca kiriyānam avipākattā dhammabhāvo na vuttoti. Yadi evam vipākā na hontīti atthabhāvo ca na vattabboti? Na, paccayuppannattā. Evañce kusalākusalānampi atthabhāvo āpajjatīti. Nappaṭisiddho, vipākassa pana padhānahetutāya pākattā dhammabhāvova tesam vutto. Kiriyānam paccayattā dhammabhāvo āpajjatīti ce? Nāyam doso appaṭisiddhattā, kammaphalasambandhassa pana ahetuttā dhammabhāvo na vutto. Apica “ayam imassa paccayo, idam paccayuppannam”ti evam bhedaṃ akatvā kevalam kusalākusale vipākakiriyadhamme ca sabhāvato paccavekkhantassa dhammapaṭisambhidā atthapaṭisambhidā ca hotīti tesam atthadhammatā na vuttāti veditabbā. Kusalākusalavāresu ca dhammapaṭisambhidā kusalākusalānam paccayabhāvam sattivisesam sanipphādetabbatam passantī nipphādetabbāpekkhā hotīti taṃsambandheneva “tesam vipāke ñāṇam atthapaṭisambhidā”ti vuttam. Sabhāvadassanamattameva pana atthapaṭisambhidāya kiccaṃ nipphannaphalamattadassanatoti tassā nipphādakānapekkhattā vipākavāre “tesam vipaccanake ñāṇam dhammapaṭisambhidā”ti na vuttanti veditabbam.

Sabhāvapaññattiyāti na sattādipaññattiyā, aviparītapaññattiyā vā.
Khobhetvāti lomahaṃsajananasādhukāradānādīhi khobhetvā. **Puna**

dhammassavane jānissathāti appassutattā dutiyavāraṃ kathento tadeva kathessatīti adhippāyo.

746. **Bhūmidassanattanti** ettha kāmāvacarā lokuttarā ca bhūmi “bhūmī”ti veditabbā, cittuppādā vāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

747. **Paccayasamuppannañca atthaṃ paccayadhammañcāti** vacanehi hetā dipaccayasamuppannānaṃ kusalākusalarūpānampi atthapariyāyaṃ, hetā dipaccayabhūtānaṃ vipākakiriyarūpānampi dhammapariyāyañca dasseti. Paṭibhānapaṭisambhidāya kāmāvacaravipākārammaṇatā mahaggaṭārammaṇatā ca paṭisambhidāññārammaṇatte na yujjati paṭisambhidāññānaṃ kāmāvacaralokuttarakusalesu kāmāvacarakiriyālokuttaravipākesu ca uppattito. Sabbaññārammaṇatāya sati yujjeyya, “yena ñāṇena tāni ñāṇāni jānāti”ti¹ vacanato pana na sabbaññārammaṇatāti kathayanti. Suttantabhājanīye pana “ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”ti avisesena vuttattā sabbaññārammaṇatā siyā. Abhidhammabhājanīyepi cittuppādavasena kathanāṃ niravasesakathananti yathā dassitavisayavacanavasena “yena ñāṇena tāni ñāṇāni jānāti”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ aññārammaṇataṃ na paṭisedhetīti. Yathā ca atthapaṭisambhidāvisayānaṃ na niravasesena kathanāṃ abhidhammabhājanīye, evaṃ paṭibhānapaṭisambhidāvisayassapīti. Evaṃ paṭibhānapaṭisambhidāya sabbaññāvisayattā “tisso paṭisambhidā siyā parittārammaṇā siyā mahaggaṭārammaṇā siyā appamāñārammaṇā”ti² vuttā.

Yadipi “siyā atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā”ti² vacanato abhidhammabhājanīye vuttapaṭisambhidāsveva pañhapucchakanayo pavatto. Na hi maggo paccayuppanno na hoti, abhidhammabhājanīye ca paṭisambhidāññāvisayā eva paṭibhānapaṭisambhidā vuttāti na tassā mahaggaṭārammaṇatāti. Evamapi dvepi etā pāḷiyo virujjhanti, tāsū balavatarāya

1. Abhi 2. 3089 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 320 piṭṭhe.

ṭhatvā itarāya adhippāyo maggitabbo. Kusalākusalānaṃ pana paccayuppannattapaṭivedhopi kusalākusalabhāvapaṭivedhavinimutto natthīti nippariyāyā tattha dhammapaṭisambhidā ekantadhammavisayattā, tathā vipākakiriyānaṃ paccayabhāvapaṭivedhopi vipākakiriyabhāvapaṭivedhavinimutto natthīti nippariyāyā tattha atthapaṭisambhidā ekantika-atthavisayattā. Kiñci pana ñāṇaṃ appaṭibhānabhūtaṃ natthi ñeyyappakāsanatoti sabbasmimpi ñāṇe nippariyāyā paṭibhānapaṭisambhidā bhavitum arahati. Nippariyāyapaṭisambhidāsu pañhapucchakassa pavattiyaṃ dvepi pāliyo na virujjhanti.

Saddārammaṇattā bahiddhārammaṇāti ettha parassa abhilāpasaddārammaṇattāti bhavitabbaṃ. Na hi saddārammaṇatā bahiddhārammaṇatāya kāraṇaṃ saddassa ajjhattassa ca sabbhāvāti. Anuvattamāno ca so eva saddoti visesaṇaṃ na katanti daṭṭhabbaṃ.

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Nāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

751. **Okāsaṭṭhena** sampayuttā dhammā ārammaṇaṇcāpi **ñāṇassa vatthu**. **Yāthāvakavatthuvibhāvanā**ti nahetādi-avitathekappakāravatthuvibhāvanā. Yathā ekaṃ nahetu, tathā ekaṃ aññampīti hi gahetabbaṃ avitathasāmaññayuttaṃ ñāṇārammaṇaṃ yāthāvakavatthu. Yāthāvakena vā avitathasāmaññena vatthuvibhāvanā **yāthāvakavatthuvibhāvanā**.

Dukānurūpehīti dukamātikānurūpehīti vadanti. Osānadukassa pana dukamātikaṃ anissāya vuttattā dukabhāvānurūpehīti vattabbaṃ. Evaṃ **tikānurūpehī**ti etthāpi daṭṭhabbaṃ. Osānaduke pana **atthoti** phalaṃ, anekatthattā dhātusaddānaṃ taṃ janetīti **atthajāpikā**, kāraṇagatā paññā. Jāpito janito attho etissāti **jāpitatthā**, kāraṇapaññāsadisī phalappakāsanabhūtā phalasampayuttā paññā.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. “Catasso kho imā sārīputta yoniyo. Katamā -pa-. Yo kho maṃ sārīputta evaṃ jānaṃ”ti¹ vacanena **catuyoniparicchedakaññāṇaṃ** vuttaṃ, “nirayaṇcāhaṃ sārīputta pajānāmi”ti-ādinā² **pañcagatiparicchedakaṃ**. “**Samyuttake āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇāni**”ti vuttaṃ, tattha pana nidānavagge **sattasattati āgatāni catucattārīsaṇca**, tesattati pana paṭisambhidāmagge **sutamayādīni āgatāni dissanti**, na samyuttaketi. **Aññānīpi**ti etena idha ekakādivasena vuttaṃ, aññattha ca “pubbante ñāṇaṃ”ti-ādinā, brahmajālādīsu ca “tayidaṃ tathāgato pajānāti ‘imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṃ gahitāni’”ti-ādinā vuttaṃ anekaññāppabhedaṃ saṅgaṇhāti. Yathāvapaṭivedhato sayaṇca akampiyaṃ puggalaṇca taṃsamaṅgiṃ ñeyyesu adhibalaṃ karotīti āha “**akampiyaṭṭhena upatthambhakatṭhena cā**”ti.

1. Ma 1. 105 piṭṭhe.

2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

Seṭṭhaṭṭhānaṃ sabbaññutaṃ. Paṭijānanavasena sabbaññutaṃ abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**, buddhā. **Idaṃ panāti** buddhānaṃ ṭhānaṃ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovāti** avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Aṭṭhasu parisāsu** “abhi jānāma haṃ sārīputta anekasataṃ khattiyapari saṃ -pa-. Tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā okkamissatīti nimittametaṃ sārīputta na samanupassāmī”¹ vacanena dassita-akampi yaññāyutto dasabalohanti **abhītanādaṃ nadati**. **Sīhanādasuttena** khandhakavagge āgatenā.

“Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”² ti² suttasesena sappurīsupassayādīnaṃ phalasampatti pavatti, purīmasappurīsupassayādīnaṃ upanissāya pacchīmasappurīsupassayādīnaṃ sampatti pavatti vā vuttatī **ādi-**saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggaññaṃ paṭivedhoti **“phalakkhaṇe uppannaṃ nāma”** ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāññāssa kicca nipphattiparassa bujjaṇamattena hotīti **“aññāsikoṇḍaññaṃ sotāpattiphalakkhaṇe pavattaṃ nāma”** ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāññāppavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanaṭṭhānaṃ viya.

Samādiyaṇtīti **samādānāni**, tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha **“samādiyitvā katānaṃ”** ti. **Kammameva vā kammāsamādānanti** etena samādāna-saddassa apubbatthābhāvaṃ dasseti muttagata-sadde gata-saddassa viya.

Agatigāmininti nibbānagāminiṃ. Vuttañhi “nibbānañcāhaṃ sārīputta pa jānāmi nibbānagāminiñca paṭipadaṃ”³ ti³.

Hānabhāgiyadhammanti hānabhāgiyasabhāvaṃ, kāmasahagatasāññādidhammaṃ vā. **Tāṃ kāraṇanti** pubbeva katābhisaṅkhārādīni.

“Idāni” ti etassa “iminā anukkamena vuttānīti veditabbāni” ti iminā saha yojanā kātabbā. Kilesāvaraṇaṃ tadabhāvañcāti **kilesāvaraṇābhāvaṃ**. Kilesakkhayādhigamassa hi kilesāvaraṇaṃ **aṭṭhānaṃ**, tadabhāvo **ṭhānaṃ**. Anadhigamassa kilesāvaraṇaṃ **ṭhānaṃ**,

1. Ma 1. 104 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 341 piṭṭhe.

3. Ma 1. 106 piṭṭhe.

tadabhāvo **aṭṭhānanti**. Tattha tadabhāvaggahaṇena gahitaṃ “atthi dinnan”ti-
 ādikāya sammādiṭṭhiyā ṭhitim tabbiparītāya ṭhānābhāvañca adhigamassa
 ṭhānaṃ passantena iminā ñāṇena adhigamānadhigamānaṃ ṭhānāṭṭhānabhūte
 kilesāvaraṇatadabhāve passati bhagavāti imamatthaṃ sadhento āha
**“lokiyasammādiṭṭhiṭṭhitidassanato niyatamicchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato
 cā”**ti. Ettha ca adhigamaṭṭhānadassanameva adhippetam upari
 bhabbapuggalavaseneva vipākāvaraṇābhāvadassanādikassa vakkhamānattā.
 Iminā pana ñāṇena sijjhanato pasaṅgena itarampi vuttanti veditabbaṃ.
Dhātuvevattadassanatoti rāgādīnaṃ adhimattatādivasena taṃsahitānaṃ
 dhātūnaṃ vemattatādivasana, “ayaṃ imissā dhātuyā adhimattattā
 rāgacarito”ti-ādīnaṃ cariyāhetūnaṃ vā, rāgādayo eva vā pakatibhāvato
 dhātūti rāgādivemattadassanatoti attho. **Payogaṃ anādiyitvāti**
 santatimahāmatta-aṅgulimālādīnaṃ viya kāmarāgabyāpādādivasena
 payogaṃ anādiyitvā.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

761. **Na hetumevāti** ettha ca na hetū evāti attho,
 byañjanasiliṭṭhatāvasena pana rassattam **ma-kāro** ca kato
 “adukkhamasukhā”ti ettha viya. **Imināpi nāyena**ti ettha purimanayena
 hetubhāvādipaṭikkhepo, pacchimanayena nahetudhammādikotiṭṭhāsasaṅgahoti
 ayaṃ viseso veditabbo. **Cutiggahaṇena** cutiparicchinnāya ekāya jātiyā
 gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, **bhavaggahaṇena** navadhā vuttabhavassa.
 Tadantogadhatāya tattha tattha **pariyāpannatā** vuttā. **Uppannaṃ
 manoviññāṇaviññeyyamevāti** “na rūpaṃ viya uppannā
 chaviññāṇaviññeyyā”ti rūpato etesaṃ visesaṃ karoti.

762. **Kappato kappam gantvāpi na uppajjati**ti na kadāci tathā uppajjati.
 Na hi khirādīnaṃ viya etesaṃ yathāvuttalakkaṇavilakkhaṇatā atthīti
 dasseti.

763. **Samodhānetvāti** loka vijjamānaṃ sabbaṃ rūpaṃ samodhānetvā.
 Etena mahattepi avibhāvakattaṃ dassento sukhumattā na

vibhāveśsatīti vādapatham chindati. **Cakkhupasāde** mama vatthumhīti attho. **Visayoti** issariyaṭṭhānanti adhippāyo.

764. **Abbokiṇṇā**ti abyavahitā, anantaritāti attho. Vavatthitānampi paṭipāṭiniyamo tena paṭikkhittoti attho. **Anantaratā**ti anantarapaccayatā etena paṭikkhittāti attho.

765. **Samanantaratā**ti ca samanantarapaccayatā.

766. **Ābhujanatoti** ābhuggakaraṇato, nivattanato icceva attho. Ettha ca “pañca viññāṇā anābhoga”ti ābhogasabhāvā na hontīti attho, “pañcannaṃ viññāṇānaṃ natthi āvaṭṭanā vā”ti-ādīsupi āvaṭṭanabhāvo vāti-ādīnā attho daṭṭhabbo.

Na **kañci dhammaṃ paṭivijānātī**ti ettha na sabbe rūpādiddhammā dhamma-ggahaṇena gahitāti yathādhippetadhammadassanattam **“manopubbaṅgamā dhammāti evaṃ vuttan”**ti āha.

Rūpādīsu abhinipatanam tehi samāgamo tesantipi vattum yujjatīti āha **“rūpādīnaṃ abhinipātamattan”**ti. Kammatthe vā sāmivacanam. Viññāṇehi abhinipatitabbāni hi rūpādīnīti. **Idam vuttam hotī**ti-ādīsu hi ayaṃ adhippāyo—ārammaṇakaraṇena paṭivijānitabbāni rūpādīni ṭhapetvā kusalākusalacetanāya taṃsampayuttānaṃca yathāvuttānaṃ saha japubbaṅgamadhammena paṭivijānitabbānaṃ paṭivijānanaṃ etesaṃ natthīti. Evaṃca katvā **“dassanādimattato pana muttā aññā etesaṃ kusalādi paṭiviññatti nāma natthī”**ti kiccantaram paṭisedheti.

Avipākabhāvena aññaṃ abyākatasāmaññaṃ anivārento kusalākusalaggahaṇaṇaṃ karotīti cavanapariyosānaṃca **kiccam**. **Pi**-saddena saha javanakāni vīthicittāni sampiṇḍetvā pañcadvāre paṭisedhane ayaṃ adhippāyo siyā—“manasā ce paduṭṭhena -pa- pasannena bhāsati vā karoti vā”ti¹ evaṃ vuttā bhāsanakaraṇakārā, taṃsadisā ca sukhadukkhuppādakā balavanto chaṭṭhadvārikā eva dhammaggaṇaṇena gahitāti na tesam pañcadvārikajavanena paṭivijānanaṃ atthi, dubbalānaṃ pana pubbaṅgama paṭivijānanaṃ tattha na paṭisaddham

1. Khu 1. 13 piṭṭhe.

“na kāyakammaṃ na vacīkammaṃ paṭṭhapetī”ti viññattidvayaajanakasseva paṭṭhapanapaṭikkhepena dubbalassa manokammassa anuññātattā. Tathā kāyasucaritādikusalakammaṃ karomīti, tabbiparītaṃ akusalaṃ kammaṃ karomīti ca kusalākusalasamādānaṃ pañcadvārikajavanena na hoti. Tathā paṭiccasamuppādavaṇṇanāyaṃ vuttā “pañcadvārikacuti ca na pañcadvārikacittehi hoti cuticittassa atamdvārikattā”ti, yā panāyaṃ pālī “pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṃ paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā”ti, tassā rūpādīnaṃ āpāthamattaṃ muñcitvā aññaṃ kañci dhammasabhāvaṃ na paṭivijānātīti ayamatto dissati. Na hi rūpaṃ paṭiggaṇhantampi cakkhuvīññāṇaṃ rūpanti ca gaṇhātīti. Sampāṭicchanassapi rūpanīlādi-ākārapaṭivijānanam natthīti kiñci dhammassa paṭivijānanam paṭikkhittaṃ, pañcahi pana viññāṇehi sātisaṃ tassa vijānananti “aññatra abhinipātamattā”ti na vuttaṃ. Yassa pāliyaṃ bahiddhāpaccuppannārammaṇatā vuttā, tato aññaṃ niruttipaṭisambhidamicchantehi pañcadvārajavanena paṭisambhidāññāssa saḥuppatti paṭisiddhā. **Rūpārūpadhammeti** rūpārūpāvacaradhammeti attho.

Pañcadvārikacittena na paṭibujjhatīti kasmā vuttaṃ, nanu rūpādīnaṃ āpāthagamane niddāpaṭibodho hotīti? Na, paṭhamam manodvārikajavanassa uppattitoti dassento āha “**niddāyantassa hī**”ti-ādi. **Palobhetvā** saccasupinena.

Abyākatoyeva āvajjanamattasseva uppajjanatoti vadanti. Evaṃ vadantehi manodvārepi āvajjanaṃ dvattikkhattum uppajjitvā javanattāhāne ṭhatvā bhavaṅgaṃ otaratīti adhippetanti daṭṭhabbaṃ.

Tassā eva vasenāti tassā vasena ekavidhena ñāṇavatthu hotīti ca, veditabbanti ca yojanā kātabbā.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

767. Tattha-saddo aññatra sabhāvaṃ gahetvā adhikaraṇesu pavattamāno adhikaraṇavasena liṅgaparivattim gacchatīti adhippāyena

jāpitā ca sā atthā cāti **jāpitatthā**ti ayamattho vibhāvitoti daṭṭhabbo.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

768. **Paññāpariṇāmitesūti** paññāya paripācitesu. “Yogavihitesūti idaṅca visayavisesanamattameva, tasmā yāni paññāya vihitāni ahesuṃ honti bhavissanti ca, sabbāni tāni yogavihitānīti daṭṭhabbāni. Sikkhitvā kātabbam **sippam**, itaram **kammam**. Ayametesam viseso **vaḍḍhakikammanti** ca asikkhitvāpi kātabbam thūlakammam **“kamman”**ti daṭṭhabbam, paññā eva vā tattha tattha **“kamman sippam”**ti ca veditabbā. **Nāgamaṇḍalam** nāma maṇḍalam katvā sappe vijjāya pakkosivā baliṃ datvā visāpanayanam. **Parittam** rakkhā, yena “phū”ti mukhavātam datvā visam apanayanti, so uṇṇanābhi-ādimanto **phudhamanakamanto**. “A ā”ti-ādikā mātikā “ka kā”ti-ādiko tappabhedo ca **lekhā**.

Kusalam dhammam **sakam**, itaram **nosakam**. Catunnam saccānam paṭivijjhitaḍḍhanam tappaṭivedhapaccayabhāvena **anulomanam** daṭṭhabbam. Pubbe “yogavihitesu vā kammāyatanesu”ti-ādinā paññā vuttā, puna tassā vevacanavasena “anulomikam khanti”ti-ādi vuttanti adhippāyena **“anu -pa-paññāvevacanānī”**ti āha. Ettha ca **evarūpinti** yathāvuttakammāyatanādivisayam kammassakatasaccānulomikasabhāvam aniccā dipavatti-ākāraṇcāti attho. Yathāvuttā ca bhūmisabhāvapavatti-ākāraniddesā khanti-ādīhi yojetabbā. Yassā paññāya dhammā nijjhānapajānanakiccasāṅkhātam olokanam khamanti aviparītasabhāvattā, sā paññā dhammānam nijjhānakkhamanam etissā atthīti **dhammanijjhānakkhantī**ti attho.

769. Asamvaram muṇcatīti samādānasampattaviratisampayuttacetanā **“sīlam pūrentassa muṇcacetanā”**ti vuttā. Pubbāparapaññāya ca dānasīlamayatāvacanato muṇca-aparacetanāvasena “ārabbhā”ti, pubbacetanāvasena “adhikicā”ti ca vatthum yuttanti “adhikicā”tipi pāṭho yujjati.

770. Pañcasīladasasīlāni viññāṇassa jātiyā ca paccayabhūtesu saṅkhārabhavesu antogadhānīti “**uppādā vā**”ti-ādikāya dhammaṭṭhitipāliyā saṅgahitāni. Bhavanibbattakasīlassa paññāpanaṃ satipi savane na tathāgatadesanāyattanti bhikkhu-ādīnampi taṃ vuttaṃ.

Adhipaññāya paññā¹ti adhipaññāya antogadhā paññā. Atha vā adhipaññānibbattesu, tadadhiṭṭhānesu vā dhammesu adhipaññā-saddo daṭṭhabbo, tattha paññā **adhipaññāya paññā**.

771. Apāyuppādanakusalatā apāyakosallaṃ siyāti maññamāno pucchati “**apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma jātā**”ti. Taṃ pana parassa adhippāyaṃ nivattento “**paññavāyeva hī**”ti-ādīmāha. **Tatrupāyāti** tatra tatra upāyabhūtā. Ṭhāne uppatti etassāti **ṭhānuppattiyaṃ**. Kiṃ taṃ? Kāraṇajānanaṃ, bhayādīnaṃ uppattikkhaṇe tasmīṃ yeva ṭhāne lahu-uppajjanakanti vuttaṃ hoti.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

793. **Na paritassatīti** “api nāma me taṇḍulādīni siyun”ti na pattheti, tadabhāvena vā na uttasati.

796. **Aparappaccayeti** parena napattiyāyitabbe. **Dhamme ñāṇanti** saccavisayaṃ ñāṇaṃ. Ariyasaccesu hi **dhamma**-saddo tesāṃ aviparītasabhāvattāti. Saṅkhatapavaro vā ariyamaggo tassa ca phalaṃ **dhammo**, tattha paññā taṃsahagatā **dhamme ñāṇaṃ**. Na aññāñāṇuppādanaṃ **nayanayaṇaṃ**, ñāṇasseva pana pavattivisesoti adhippāyenāha “**paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ**”ti. Ettha ca **iminā dhammenāti** maggañāṇenāti vuttaṃ, duvidhampi pana maggaphalañāṇaṃ paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇaṇca nayanayanassāti duvidhenapi tena dhammenāti na na yujjati, tathā catusaccadhammassa ñātattā, maggaphalasaṅkhātassa ca dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayaṇaṃ hotīti tena iminā

1. Atirekapaññāya paññāṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjati.

Yadipi sabbena sabbaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ dukkhaṃ abhijānanti, tathāpi paccuppanne sasantatipariyāpanne savisesse abhiniveso hotīti āha “**na taññeva iman**”ti. Diṭṭhena adiṭṭhena nayato **nayanaññāṇaṃ**, adiṭṭhassa diṭṭhatāya kāraṇabhūtattā **kāraṇaññāṇaṃ**, anurūpatthavācako vā kāraṇa-saddoti dhamme ñāṇassa anurūpaññānanti attho.

Sammutimhi ñāṇanti dhamme ñāṇādīnaṃ viya sātisayassa paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanamattajānanasāmaññena ñāṇanti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ **sammutimhiññāṇaṃ**, avasesaṃ pana itaraññāṇattayavisabhāgaṃ ñāṇaṃ tabbisabhāgasāmaññena sammutiññāṇaṃhi paviṭṭhattā **sammutiññāṇaṃ** nāma hotīti.

797. **Kilesamūlake cāti** nīvaraṇamūlake ca kāmabhavadhamme.

798. **Sā hissāti** ettha **assāti** yo “kāmesu vītarāgo hotī”ti evaṃ vutto, assa paṭhamajjhānasamaṅgissāti attho. **Svevāti** etena kāmesu vītarāgabhāvanāvathasseva paṭhamajjhānasamaṅgissa gahaṇe pavatte tassa tato paraṃ avatthaṃ dassetuṃ “**kāmesu vītarāgo samāno**”ti vuttaṃ. Catutthamaggapaññā chaṭṭhābhiññābhāvappattiyā taṃ **paṭivijjhati** nāma, itarā tadupanissayattā. Yathānurūpaṃ vā āsavakkhayabhāvato, phale vā āsavakkhaye sati yathānurūpaṃ taṃ nibbattanato catūsupi maggesu paññā **chaṭṭhaṃ abhiññāṃ paṭivijjhatī**ti daṭṭhabbā.

799. **Kāmasahagatāti** vatthukāmārammaṇā. **Codentīti** kāmābhimukhaṃ tanninnaṃ karontīti attho. **Tadanudhammatāti** tadanudhammā icceva vuttaṃ hoti. **Tā-saddassa** apubbathābhāvatoti adhippāyenāha “**tadanurūpasabhāvā**”ti. Nikantiṃ, nikantisahagatacittuppādaṃ vā “**micchāsati**”ti vadati. “Aho vata me avitakkaṃ uppajjeyyā”ti avitakkārammaṇā **avitakkasahagatā**.

801. Adhigamabhāvena abhimukhaṃ jānantassa **abhi jānantassa**, abhivisiṭṭhena vā ñāṇena jānantassa, anārammaṇabhūtaṇca taṃ ṭhānaṃ pākaṭaṃ karontassāti attho.

802. Vasiṭāpaṇcakahitaṃ jhānaṃ **appagunaṃ**. Ettha catasso paṭipadā cattāri ārammaṇānīti paññāya paṭipadārammaṇuddesena paññā eva uddiṭṭhāti sā eva vibhattāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

804. **Pañcaṅgiko sammāsamādhī**ti samādhi-aṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti. Pītipharaṇatādivacanena hi tameva vibhajati, “so imeva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti”ti-ādinā¹ nayena pītiyā sukhassa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Pītipharaṇatāsukhapharaṇatāhi ārammaṇe ṭhatvā catutthajjhānassa uppādanato “**pādā viyā**”ti tā vuttā.

Dutiyapaṇcake ca “**pañcañāṇiko**”ti samādhimukhena pañcañāṇāneva uddiṭṭhāni niddiṭṭhāni cāti datṭhabbāni. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikanti-ādīni niggaḥetabbāni. Aññe kilesā vāretabbā, imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggaḥetabbaṃ vāretabbaṇca atthīti maggānantaraṃ samāpattikkhaṇe ca appayogeneva adhigatattā ca ṭhapitattā ca, aparihānivasena ṭhapitattā vā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**². **Sativepullappattattāti** etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. **Yathāparicchinna kālavasenāti** etena paricchindanasatīyā satoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 70; Ma 1. 344 piṭṭhe.

2. Na sasaṅkhāraniggayhavārīvāto (Ka)

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

805. Visuddhibhāvaṃ dassento “**dūra -pa- rammaṇāyā**”ti āha. Sotadhātuvisuddhīti ca cittacetāsikā dhammā vuttāti tattha ñāṇaṃ **sotadhātuvisuddhiyā ñāṇaṃ**. “Cetopariyāñāṇaṃ”ti idameva atthavasena “**paracitte ñāṇaṃ**”ti uddhaṇṭi daṭṭhabbaṃ. Cutūpapātañāṇassa dibbacakkhuñāṇekadesattā “**vaṇṇadhātu-ārammaṇā**”ti vuttaṃ. Muddhappattena cutūpapātañāṇasaṅkhātena dibbacakkhuñāṇena sabbaṃ dibbacakkhuñāṇanti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

806. **Tadeva ñāṇanti** chabbidhampi paccavekkhaṇañāṇaṃ vipassanārammaṇabhāvena saha gahetvā vuttanti adhippāyo. **Dhammaṭṭhitiñāṇenā**ti chapi ñāṇāni saṅkhipitvā vuttana ñāṇena. **Khayadhammanti**-ādinā hi pakārena pavattañāṇassa dassanaṃ, ñāṇavipassanādassanato vipassanāpaṭivipassanādassanamattamevāti na taṃ aṅganti adhippāyo. Pāliyaṃ pana sabbattha ñāṇavacanena aṅgānaṃ vuttattā **nirodhadhammanti ñāṇanti iti**-saddena pakāsetvā vuttaṃ vipassanāñāṇaṃ sattamaṃ ñāṇanti ayamatto dissati. Na hi yampi taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi ñāṇanti sambandho hoti taṃñāṇaggahāṇe etasmim ñāṇabhāvadassanassa anadhippetattā, “khayadhammaṃ -pa-nirodhadhammaṃ”ti etesaṃ sambandhābhāvappasaṅgato cāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

808. **Vihāritabbaṭṭhenā**ti paccanīkadhamme, dukkhaṃ vā vicchinditvā pavattetabbaṭṭhena.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesa

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā

809. Avijjamānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ**, natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ**. Esa “**anavakāso**”ti etthāpi nayo. Tadatthanigamanamattameva hi “netam ṭhānaṃ vijjati”ti vacananti. Asukhe sukhanti diṭṭhivipallāsova idha sukhato upagamanassa ṭhānanti adhippetanti dassento “**ekanta -pa-attadiṭṭhivasenā**”ti padhānadiṭṭhimāha. Bhedānurūpassa sāvanaṃ **anussāvanaṃ**, bhedānurūpena vā vacanena viññāpanaṃ.

Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbattito bhavaṅgappabandho jīvitindriyappabandho ca, nāññoti āha “**api parivattaliṅgaṃ**”ti. **Ayaṃ pañhoti** nāpanicchānibbattā kathā.

Saṅgāmacatukkaṃ sapattavasena yojetabbaṃ. Sabbattha ca purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṅca jīvitindriyaṃ ānantariyānānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. **Puthujjanasseva taṃ dinnam hoti**. Kasmā? Yathā vadhakacittaṃ paccuppannārammaṇampi jīvitindriyappabandhavicchedanavasena ārammaṇaṃ katvā pavattati, na evaṃ cāgacetanā. Sā hi cajitabbaṃ ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasakakaraṇaṅca tassa cajanam, tasmā yassa taṃ sakaṃ kataṃ, tasseva dinnam hotīti.

Sanṭha -pa- kappavināseyeva muccatīti idaṃ kappatṭhakathāya na sameti. Tattha hi **aṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttaṃ “āpāyikoti idaṃ suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappam asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālāṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vuttan”ti. **Kappavināseyevāti** pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **sanṭhahanteti** idaṃ sve vinassisatīti viya abhūtaparikappavasena vuttaṃ. **Ekadivasameva paccati** tato paraṃ kappābhāvena āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasamvāsakoti** apārājiko.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 234 piṭṭhe.

Kim pana tanti yo so “niyato”ti vutto, taṃ kiṃniyametīti attho. Tasseva pana yathāpucchitassa niyatassa micchattasammattaniyatadhammānaṃ viya sabhāvato vijjamānataṃ yathāpucchitaṃ niyāmakahetuṃ paṭisedhetvā yena “niyato”ti “sattakkhattuparamādiko”ti ca vuccati, taṃ yathāhippetakāraṇaṃ dassetuṃ **“sammāsambuddhena hī”**ti-ādimāha. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa **nāmamattametaṃ** niyatasattakkhattuparamādikaṃ, niyatāniyataabhedanā nāmanti attho. Yadi pubbahetu niyāmakko, sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggaṃ uddham tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayabhāvato pubbahetukiccaṃ, tato pubbe pana pubbahetukiccaṃ natthīti sotāpattimaggaṃ **upanissayābhāvo āpajjati**. Yadi hi tassapi pubbahetu upanissayo siyā, so ca niyāmakoti sotāpattimaggupattito pubbe eva niyato siyā, taṃca anīṭṭhaṃ, tasmāssa pubbahetunā ahetukatā āpannāti imamatthaṃ sandhāyāha **“iccassa ahetu appaccayā nibbattiṃ paṇuṇāti”**ti.

Paṭiladdhamaggo sotāpattimaggaṃ, teneva sattakkhattuparamādinīyame sati sattamabhavādito uddham pavattanakassa dukkhassa mūlabhūtā kilesā teneva khīṇāti upari tayo maggā akiccakā hontīti attho. Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamādikaṃ niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggaṃ akicakatā nippayojanatā āpajjatīti attho. Atha sakkāyadiṭṭhādippahānaṃ dassanakiccaṃ, tesāṃ pahānena sattakkhattuparamāditāya bhavitabbaṃ. Sā cuparimaggehi eva hotīti sattamabhavādito uddham pavattito tena vinā vuṭṭhāne sakkāyadiṭṭhādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha **“paṭhamamaggena ca anuppajjitvāya kilesā khepetabbā hontī”**ti. **Na añño** koci niyametīti nāmakaraṇanimittato vipassanāto añño koci niyāmakko nāma natthīti attho. Vipassanāya niyametīti ca nāmakaraṇanimittatāmyeva sandhāya vuttaṃ. Tenevāha **“iti sammāsambuddhena gahitanāmamattameva tan”**ti.

Na uppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī”ti-ādim¹ imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā “kiṃ

1. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

panāvuso sārīputta atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti evaṃ puṭṭhāhaṃ bhante noti vadeyyan”¹ti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”²ti imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakkhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

“Yo pana bhikkhū”ti-ādinā vuttāni sikkhāpadāni **mātikā**, tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhe pabbajjūpasampadākammesu ca **sāsanam tiṭṭhatī**ti attho. Pātimokkhe vā antogadhā pabbajjā upasampadā ca tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato, tasmā pātimokkhe, tāsu ca **sāsanam tiṭṭhatī**ti vuttaṃ. **Osakkitaṃ nāmā**ti pacchimapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Tāti rasmiyo. Kāruṇṇanti paridevanakāruṇṇaṃ.

Anacchariyattāti dvīsu uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. **Vivādabhāvatoti** vivādābhāvatthaṃ dve na uppajjantīti attho.

Ekam buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asaṃmatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannaṇāhi dhammānaṃ sabhāvaviseso na sakkā dhāretunti. Samaṃ uddhaṃ pajjatīti **samupādikā**, udakassopari samaṃ gāminīti attho. **Dvinnampīti** dvepi, dvinnampi vā sarīrabhāraṃ. **Chādentanti** rocayamānaṃ. **Sakim bhuttovāti** ekampi ālopaṃ ajjhoharivāva mareyyāti attho.

Atidhammabhārenāti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya, sā kiṃ teneva calatīti adhippāyo. Puna thero ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakataḥaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ. Evaṃ dhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento abhimato ca viññūhi gambhīrāppameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṃ hotīti

1. Dī 3. 94 piṭṭhe.

2. Ma 3. 110 piṭṭhe.

dassento “**idha mahārāja dve sakaṭā**”ti-ādimāha. **Ekassā**ti ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṃ, tasmā sakaṭato gahetvāti attho. **Osāritanti** pavesitaṃ āhaṭaṃ vuttanti attho.

Sabhāvapakatikāti akittimapakatikāti attho. **Kāraṇamahantattā**ti mahantehi pāramitākāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathavī-ādayo mahantā attano attano visaye ekekāva, evaṃ sammāsambuddhopi mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, evaṃ ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hotīti vadanto lokadhātvantaresupi dutiyassa abhāvaṃ dasseti.

Pubbabhāge āyūhanavasena **āyūhanasamaṅgitā** sanniṭṭhānacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā** ca veditabbā, santatikhaṇavasena vā. **Vipākārahanti** dutiyabhavādīsu vipaccanapakatitaṃ sandhāya vadati. **Calatī**ti parivattati. Sunakhehi vajanasīlo **sunakhavājiko**.

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā

810. Gatito aññā gatisampatti nāma natthīti dassento “**sampannā gati**”ti āha. Mahāsudassanādisurājakālo paṭhamakappikādisumanussakālo ca **kālasampatti**.

Ekantaṃ kusalasseva okāsoti idaṃ yadipi koci kāyasucaritādipayogasampattiyaṃ ṭhitaṃ bādheyya, taṃ pana bādhanāṃ bādhakasseva issādinimittena viparītaggāhena jātaṃ. Sā payogasampatti sabhāvato sukhavipākasseva paccayo, na dukkhavipākassāti imamattamaṃ sandhāya vuttaṃ. Makkaṭo bhattachaputaṃ bandhaṭṭhāne muñcitvā bhuñjitum na jānāti, yattha vā tattha vā bhinditvā vināseti, evaṃ anupāyaññūpi bhoge. **Susāne chaḍḍetvāti**-ādinā ghātetvā chaḍḍitassa vuṭṭhānābhāvo viya apāyato vuṭṭhānābhāvoti dasseti.

“Paccarī”tipi **uḷumpassa** nāmaṃ, tena ettha katā “mahāpaccarī”ti vuccati. **Udake maraṇaṃ thale maraṇaṃ ekamevā**ti kasmā vuttaṃ, nanu sakkena “samuddārakkhaṃ karissāmi”ti vuttanti? Saccam vuttaṃ, jīvitassa lahuparivattitaṃ pakāsentehi therehi evaṃ vuttaṃ, lahuparivattitāya jīvitahetu na gamissāmāti adhippāyo. Atha vā **udaketi** nāgadīpaṃ sandhāya vuttaṃ, **thaleti** jambudīpaṃ.

Thero na detīti kathamahaṃ etena ñāto, kenaci kiñci ācikkhitaṃ siyāti saññāya na adāsi. Teneva “mayampi na jānāmā”ti vuttaṃ. **Aparassāti**¹ aparassa bhikkhuno pattaṃ ādāya -pa- therassa hatthe ṭhapesīti yojanā. **Anāyataneti** nikkāraṇe, ayutte vā nassanaṭṭhāne. **Tuvaṃ attānaṃ rakkheyyāsi**, mayaṃ pana mahallakattā kiṃ rakkhitvā karissāma, mahallakattā eva ca rakkhitaṃ na sakkhissāmāti adhippāyo. Anāgāmittā vā thero attanā vattabbaṃ jānitvā ovadati.

Sammāpayogassa gatamaggoti sammāpayogena nipphāditattā tassa sañjānanakāraṇanti attho.

Bhūtamatthaṃ katvā abhūtopamaṃ kathayissatīti adhippāyo. **Manussāti** bhaṇḍāgārikādiniyuttā manussā mahantattā **sampañcchitum nāsakkhimsu**.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyabalaniddesavaṇṇanā

811. **Añcitāti** gatā. **Peccāti** puna, maritvāti vā attho. **Ussannattāti** vitakkabahulatāya ussannattāti vadanti, sūratādīhi vā **ussannattā**. **Dibbantīti** kīḷanti.

Sañjīvakālasuttasaṅghātaroruva mahāroruva tāpanamahātāpana avīciyo **aṭṭha mahānirayā**. Ekekassa cattāri dvārāni, ekekasmim dvāre cattāro cattāro gūthanirayādayoti evaṃ **soḷasa ussadaniraye** vaṇṇayanti.

1. Aparopi therassa (Aṭṭhakathāyaṃ)

Sakkasuyāmādayo viya **jetṭhakadevarājā**. Pajāpativaruṇa-īśānādayo viya dutiyādiṭṭhānantarakārako **paricārako hutvā**.

Tatīyabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutṭhabalaniddesavaṇṇanā

812. **Kappo**¹ti dvedhābhūtaggo. Ettha ca bījādidhātunānattavasena khandhādidhātunānattam veditabbam.

Catutṭhabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā

813. **Ajjhāsayaadhātū**ti ajjhāsayasabhāvo. Yathā gūthādīnam dhātusabhāvo eso, yaṁ gūthādīheva saṁsandati, evaṁ puggalānam ajjhāsayasassevesa sabhāvo, yaṁ dussīlādayo dussīlādikeheva saṁsandantīti vuttam hoti. **Bhikkhūpi āhaṁsū**ti aññamaññam āhaṁsu. Āvuso ime manussā “yathāsabhāgena paribhuñjathā”ti vadantā amhe sabhāgāsabhāge veditvā hīnajjhāsayaapaṇitajjhāsayaṁ paricchinditvā dhātusaṁyuttakamme upanenti tassa payogaṁ daṭṭhukāmaṁti attho, evaṁ sabhāgavaseneva ajjhāsayaadhātuparicchindanato ajjhāsayaadhātusabhāgavasena niyametīti adhippāyo.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā

Caritanti idha duccaritam sucaritanti vuttam. Apparajaṁ akkham etesanti **apparajakkhā**ti attho vibhāvito, apparajaṁ akkhimhi etesanti **apparajakkhā**ti saddattho sambhavati. Ettha ca āsayajānanādīnā

1. Tambo (Aṭṭhakathāyaṁ)

yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayaḍḍikā honti, tesam jānanam vibhāvetīti vedītabbam. Evañca katvā indriyaparopariyatta-
āsayānusayañāṇānam visum asādhāraṇatā,
indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇānam visum balatā ca siddhā hoti.

815. **Yadariyā**ti ye ariyā. **Āvasimsū**ti nissāya vasimsu. Ke pana te?
“Idha bhikkhave bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato
ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasatṭhesano
anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño”¹
evam vuttā. Etesu pañcaṅgavippahīnapaccekasaccapanodana-
esanāsamavayasajjanāni “saṅkhāyekaṃ paṭisevati adhivāseti parivajjeti
vinodeṭi”² vuttesu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare ca
maggeneva samijjhanti. Tenāha “**etañhi suttam -pa- dīpeti**”^{ti}.

816. Ārammaṇasantānānusayanesu iṭṭhārammaṇe ārammaṇānusayanena
anuseti. Āciṇṇasamāciṇṇāti etena samantato veṭhetvā viya ṭhitabhāvena
anusayitattaṃ dasseti. Bhavassapi vatthukāmatā, rāgavasena vā samānattā
“**bhavarāgānusayo -pa- saṅgahito**”^{ti} āha.

818. “Paṇītādhimuttikā tikkhindriyā, itare mudindriyā”^{ti} evam
indriyavisesadassanattameva adhimuttiggahaṇanti āha
“**tikkhindriyamudindriyabhāvadassanattam**”^{ti}.

819. **Pahānakkamavasenā**ti ettha pahātabbapajahanakkamo
pahānakkamoti daṭṭhabbo, yassa pahānena bhavītabbam, tam teneva
pahānena paṭhamam vuccati, tato appahātabbanti ayam vā pahānakkamo.

820. Maggassa upanissayabhūtāni indriyāni **upanissaya-indriyāni**.

826. Nibbutichandarahitattā **acchandikatṭhānam pavīṭṭhā**. Yasmiṃ
bhavaṅge pavattamāne taṃsantatiyam lokuttaram nibbattati, tam tassa
pāḍakam.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 3. 224; Am 3. 279 piṭṭhesu.

2. Ma 2. 127 piṭṭhe.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā

828. **Niddāyitvā**ti kammaṭṭhānaṃ manasi karonto niddaṃ okkamitvā paṭibuddho samāpattiṃ samāpannomhīti attho. Nīvaraṇādīhi visuddhacittasantati eva **cittamañjūsā**, samādhi vā, kammaṭṭhānaṃ vā. **Cittaṃ ṭhapetunti** samāpatticittaṃ ṭhapetuṃ. Saññāvedayitānaṃ apagamo eva **apagamavimokkho**.

Saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyaṃ jhānādipakkhandanāni “**hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammā**”ti dassitāni, tehi pana jhānānaṃ taṃsabhāvatā dhamma-saddena vuttā. Paṇṇabhāvavodānaṃ **paṇṇavodānaṃ**. Tadeva paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyaṃ jhānādi-adhigamassa paccayattā **vuṭṭhānaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. “Vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānaṃ”ti imāya vuṭṭhānapāliyā asaṅgahitattā nirodhasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ “**pālimuttakavuṭṭhānaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Ye pana “nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ”ti pāli natthīti vadeyyuṃ, te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti¹ imāya pāliyā paṭisedhetabbā.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamabalaniddesavaṇṇanā

831. Rāgādīhi cetaso vimuttibhūto samādhi **cetovimutti**. Paññāva vimutti **paññāvimutti**. **Kammantaravipākantamevā**ti kammantarassa vipākantamevāti attho. Cetanācetanāsampayuttakadhamme nirayādinibbānagāminipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha “**kammaparicchedamevā**”ti. **Appetuṃ na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya, taṃsadisāṃ iddhividhañāṇaṃ viya vikubbituṃ. Etena dasabalasadisatañca vāreti, jhānādināṇaṃ viya vā appetuṃ vikubbituñca. Yadihi jhānādipaccavekkhaṇaṇāṇaṃ sattamabalanti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi

1. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthīti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ
 tadantogadham katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṃ
 jhānādikiccaṃ viya na sabbaṃ balakiccaṃ kātuṃ sakkotīti dassetuṃ **“tañhi
 jhānaṃ hutvā appetuṃ iddhi hutvā vikubbituṇca na sakkotī”**ti vuttaṃ, na
 pana kassaci balassa jhāna-iddhibhāvatoti daṭṭhabbaṃ.

Ñāṇavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

832. “Tettimsati tikā”ti vuttaṃ, te pana **pañcatimsa**. Tathā “purisamalādayo aṭṭha navakā”ti vuttaṃ, te pana **āghātavatthu-ādayo nava**. Ye “dve aṭṭhārasakā”ti-ādimhi vuttā, te eva “iti atītāni chattimsā”ti-ādinā tayo chattimsakā katāti āha “**cha aṭṭhārasakā**”ti, dvāsaṭṭhi pana diṭṭhigatāni aññattha vuttabhāveneva idha nikkhittānīti na gahitānīti daṭṭhabbāni.

Ekakamātikādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

843-844. **Atthipaṭiccaṃ nāmāti** yathā “cakkhuñca paṭicca”ti-ādīsu nissayādipaccayabhāvena paṭiccāti vuttaṃ, na tathā idha khattiyādi-jātīnaṃ paramatthato avijjamānānaṃ nissayādipaccayattassa abhāvā. Yesu pana khandhesu santesu khattiyādisammuti hoti, tesaṃ abbocchinnatāva khattiyādi-jātiyā atthitā, sā idha paṭicca-saddena vibhāvitāti attho. **Ekissā seṇiyā**ti asambhinnāyāti attho.

Pañhavissajjanādikiriyāsu purato karaṇaṃ **purekkhāro**. Nikkheparāsīti nidhānarāsi. **Patthaṭākittinoti** vitthiṇṇākittino. **Rattaññumadoti** purāṇaññutāmadoti vadanti. Cirarattijātena, cirarattipabbajitena vā jānitabbassa, rattīnameva vā jānanamado. **Upaṭṭhāpakamānoti** āṇākaraṇamāno. Āṇākaraṇaṃhi vicāraṇaṃ idha “**yaso**”ti vuttanti. Parimaṇḍalattabhāvanissito māno **pariṇāhamado**. Sarīrasampattipāripūriyā mado **pāripūrimado**.

845. Vatthunā vināpi vattabbatāya **avatthukaṃ**, na vatthuno abhāvā.

846. **Cittassa vossajjananti** cittassa satito muccanaṃ, kāyaduccaritādisu pakkhandanaṃ vā **vossaggo**. **Patitṭhābhāvoti** kusalakaraṇe aṭṭhānaṃ,

anuṭṭhānanti attho. Pamādasāṅkhātassa **atthassa** kāyaduccarite cittassa vossaggo pāṇātipāte micchādīṭṭhiyaṃ kodhe upanāheti evamādiko pariyaṃyō अपariyanto, tadatthatappariyaṃyappakāsako vossagganissaggādiko byañjanapariyaṃyō cāti sabbam taṃ saṅkhipitvā evarūpoti idaṃ ākāranidassanaṃ sabbapariyaṃyassa vattum asakkuṇeyyattā katanti dassento āha “**pariyantābhāvato**”ti. **Vissaṭṭhākāro**ti satiyā paccanīkabhūte cattāro khandhe dasseti.

847. **Cittassa thaddhatā** tathāpavattacittamevāti vadanti, mānaviseso vā daṭṭhabbo. Upasaṅkamane vanditabbaṃ hotīti **pariyanteneva carati**.

848. “Āpattim āpannosī”ti vutte “āvuso tvaṃ āpannosī”ti-ādinā tena vuttaṃ tasseva upari khipanavasena “**paṭippharivā**”ti vadanti. “Tasmim nāma dalidde, akusale vā idaṃ karonte ahaṃ kasmā na karomī”ti evaṃ idha paṭippharaṇaṃ yuttaṃ. Karaṇassa uttarakiriyā **karaṇuttariyaṃ**. **Akusalapakkho esāti** sārambhoti adhippāyo.

849. Aticca icchatīti aticcieccho, tassa bhāvo aticciecchatāti vattabbe cci-kāralopaṃ katvā “**aticchatā**”ti vuttaṃ. **Atricchatāti** ca sā eva vuccatīti. Tetrāpi neruttikavidhānena padasiddhi veditabbā. Yathāladdhaṃ vā atikkamitvā atra atra icchanaṃ **atricchatā**, sā eva ra-kārassa ta-kāraṃ katvā “**aticchatā**”ti vuttā.

Atricchanti aticchaṃ, atra vā icchanto. Kena? **Atilobhena** atilobhamicchāsāṅkhātēna **atilobhamadena** ca. Attano hitaṃ **attāti**¹ vuttaṃ. **Hāyati** jīrati, ādiṇṇo vā **attā**, patto vā **attā**, naṃ jīrati candakinnarim patthayitvā asitābhūdeviyā vihīno viya.

Icchāsatasāti icchāya upaddutassa, mudditassa vā.

Atihīlayānoti avamaññaṃ māno. **Malaka**²nti evaṃnāmakam janapadaṃ, abbhokāsaṃ vā. **Kodaṇḍakenāti** kudaṇḍakena rassadaṇḍakena. Gaddulenāti ca vadanti. **Ruhirama**kkhitaṃgoti ruhiraśinnagatto.

1. Atthamhāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Mallagāmaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

850. Jānantasseva bhiyyo bhiyyo codento viya **sambhāvetukāmo hoti**. **Paccayeti** upādānādipaccaye.

851. Ye patirūpena vañcenti, te **gaṇṭhikā**, durācārena vā gaṇṭhibhūtā. **Gaṇṭhikaputtā nāma gaṇṭhikā eva honti, tena** saddhivihārikā gaṇṭhikabhāvena “**thero -pa- dīghacaṅkame viharatī**”ti vadanti.

Vaṭṭati bhanteti ayampi eko pakāro, lābhinā eva pana sakkā ñātunti attano samāpattilābhitāṃ sūcetīti attho. **Pañcattayaṃ** nāma uparipaṇṇāsake dutiyasuttaṃ¹. Tassa gambhīrattā vadati “**pañcattayaṃ olokontassā**”ti.

852. **Siṅganti** siṅgāraṃ. Tañhi kusalassa vijjhanato samāsevitatāya sīse parikkhataṃ sunikkhataṃ visāṇaṃ viya, thirattā ca siṅgaṃ viyāti siṅgaṃ, taṃ panatthato rāgo.

853. Temanakaraṇatthe **tintiṇa**-saddo daṭṭhabbo. **Khīyananti** ca yena lobhena paraṃ mamanti vadantaṃ khīyati, so vutto. **Khīyanaṃ** bhaṇḍananti ca vadanti. **Tintiṇanti** vā loluppamicceva vuttaṃ hoti. Saññā-saddo hi eso loluppavācakoti.

854. **Ūruppamāṇāpīti** etena mahantaghanabhāvena apūtitaṃ dasseti. **Atha vāti**-ādinā cīvaramaṇḍanādīnaṃ visesaṇāni “imassa vā pūtikāyassa bāhirānaṃ vā parikkhārānaṃ maṇḍanā”ti-ādīnīti dasseti. Cīvarena hi maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā**, cīvarassa vā maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā**, evaṃ **pattamaṇḍanā senāsanamaṇḍanā** cāti adhippāyo. Ūnaṭṭhānapūraṇaṃ chavirāgasusaṇṭhānādikaraṇaṅca cīvarādīsu kāye ca yathāyogaṃ yojetabbam. **Tadahujātadārako viya hotīti** dārakacāpalyaṃ na muñcatīti attho.

855. Sadisā anurūpā bhatti sabhāgo, na sabhāgo asabhāgo, mānathaddhatā, virodho vā. Tenassa mātādīsu vattanaṃ **asabhāgavuttitā**. Evaṃvidhānaṃ mānādhikānaṃ akusalānamidaṃ nāmaṃ.

1. Ma 3. 18 piṭṭhe.

856. **Paritassitā**ti saṅkampanā, ukkaṇṭhitassa vā tassa tassa taṇhāyanā.

857. Kusalakaraṇe kāyassa avipphārikatā līnatā **jāti-ālasyaṃ**, na roga-utubhojanādīhi kāyagelaññaṃ **tandī** nāma, atha kho pakati-ālasanti attho. **Kāyālasanti** nāmakāyassa ālasiyaṃ, tadeva rūpakāyassāpīti daṭṭhabbaṃ.

858. Accasanādīhi uppannadhātukkabhānimittam ālasiyaṃ **vijambhitā**.

859. Bhattanimittena uppannam ālasyaṃ **bhattasammado**.

860. **Imehi panāti** cittassa akalyatādīhi. Sabbattha **kilesavasenāti** thinamiddhakāraṇaṇam rāgādīnam vasenāti daṭṭhabbam.

861. Sammā-ājīvato apeto katoti **apakato**. So ājīvupaddavena upaddutoti katvā āha “**upaddutassāti attho**”ti.

Tividhampi tam tattha āgataṃ tassa nissayabhūtāya imāya pāḷiyā dassetunti evamattho daṭṭhabbo.

Pāpaṇikānīti āpaṇato chaḍḍitāni. **Nantakānīti** antarahitāni, cīrāni vā. Gilānassa paccayabhūtā bhesajjasāṅkhātā jīvitaparikkhārā **gilānapaccayabhesajjaparikkhārā**. **Pūtimuttanti** purāṇassa apurāṇassa ca sabbassa gomuttassetam nāmaṃ. Pūtibhāvena chaḍḍitosadhantipi keci.

Agabbhikā ekadvārā dīghasālā kira **uddaṇḍo**. Kucchitarajabhūtāya pāpicchatāya niratthakakāyavacīvipphandaniggahaṇam korajam, tam etassa atthīti korajiko, ativiya korajiko **korajikakorajiko**. Atiparisāṅkitoti keci. **Mukhasambhāvitoti** korajikakorajikādibhāvena pavattavacanehi attano mukhamattena aññehi sambhāvito. So evarūpo evarūpatāya eva attānam param viya katvā “**ayaṃ samaṇo**”ti-ādim katheti.

Paṇidhāyāti “arahāti maṃ jānantū”ti cittam ṭhapetvā, patthetvā vā. **Āpāthakajjhāyīti** manussānam āpāthaṭṭhāne samādhim samāpanno viya nisīdanto āpāthake janassa pākāṭaṭṭhāne jhāyī.

879. **Puggalam anāmasitvāti** yathā seyyassa seyyamānādiniddesesu
 “parehi seyyam attānam dahatī”ti seyyādipuggalo

1. Abhi 2. 368 pitthe.

mānuppādako āmaṭṭho, evametassa seyyamānabhāvepi
mānuppādakapuggalavisesaṃ anāmasitvā “pare atimaññaṭi”cceva vuttanti
attho. Pare atikkamitvā maññaṇaṇhi yassa kassaci atimānoti.

880. Purimamānassa uparimāno **mānātimāno**, ati-saddo upari-saddassa
atthaṃ vadatīti daṭṭhabbo. Purimamānaṃ vā atikkanto māno **mānātimāno**.

881. Pakkhijātīsu vāyaso anto lāmakoti katvā **“kākajāti viyā”**ti vuttaṃ.

882. Thero kira dosacarito ahosi, tasmā āditova “tumhe akhīṇāsavā”ti
avatvā upāyena kathesīti vadanti, dosacaritattā vā khippaṃ tatiyapadavāre
virāgaṃ uppādesīti adhippāyo.

883. **Mānaṃ anugatacchando**ti mānasampayuttachando, mānasabhāvaṃ
anugato mānacchando vā.

884. “Vilambanan”ti ca
itthipurisasammānanādikiriyādivilambanapaṭisaṃyuttaṃ kattabbaṃ
daṭṭhabbaṃ. Tattha yuttamuttasiliṭṭhaṃ paṭibhānaṃ **vilambanapaṭibhānaṃ**.

887. Amaravādaṭisaṃyutto vitakko attano amaraṇatthāya,
devabhāvatthāya vā vitakko **amaravitakko**.

888. Paresu anuddayā rāgavasena anuddayakaraṇaṃ etassāti
parānuddayo, tassa bhāvo **parānuddayatā**, paresu vā anuddayasseva
sahananditādikassa bhāvo **parānuddayatā**, tādiso rāgo. **Tatthāti**
parānuddayatāya saṃsaṭṭhavihārena dassitāyāti attho yujjati.

890. Anavaññattim paṭthento anavaññattatthameva kāmaguṇe ca
paṭthetīti āha **“pañcakāma -pa- nissito hutvā”**ti.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

891. **Upanayhatīti** bandhati. A-kāro anantaratthavācako,
mariyādavācakassa vā ākāraṇaṃ rassattaṃ katvā “**aṭṭhapanā**”ti vuttanti
“anantarattḥapanā”ti-ādimāha. Tattha paṭhamuppannaṃ pavattākāro
mariyādā, taṃ anatikkamitvā tasseeva daḥhikaraṇavasena ṭhapanā
mariyādaṭṭhapanā. Pakatiṭṭhapanāmattameva, viśesanarahitāti attho.

894. Kāyena cetiyaṅgaṇādivattaṃ karoti “evaṃ vattasampanno saddho katham kāyaduccaritādīni karissatī”ti paresaṃ nāpanatthaṃ. **Aticcāti** accayaṃ katvā. **Āsaraṇtīti** āgacchanti, puna paṭicchādane pavattantīti attho. Konāmevaṃ karotīti vocchindanacchādanā vā **vocchādanā**.

Ajo eva **ajāmigo**. **Nelakoti** taruṇavaccho. Yathā so yakkho tādisaṃ rūpaṃ dassetvā “ajā”ti saññāya āgatāgate khādati, evamayampi taṃtaṃsadisaṃsaṃbhāvanena te te vañceti. Tenetaṃ sāṭheyyaṃ māyāto balavatarā vañcanāti dattṭhabbaṃ. Teneva **“parikkhattatā”**ti vuttaṃ.

908. Sakkāyadit̐thādīnaṃ abhāvepi yaṃ saṃyojanaṃ hoti, taṃ bahiddhā
saṃyojanato bahiddhāsaṃyojanassa puggalassa viśesaṇabhūtaṃ
bahiddhāsaṃyojanaṃ nāma.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

909. Akusalamūlāneva vaṭṭamūlānīti tehi kathitehi
vaṭṭamūlasamudācāro kathito hotīti āha “**tīhi -pa- kathito**”ti.

919. **Sassato lokoti**-ādidassanameva brahmacariyaṃ
mokkhasampāpakaṃ uttamacariyanti diṭṭhigatikehi sammatanti āha
“**diṭṭhigatikasammatassā**”ti. Rūpārūpāvacaravipākesu sātisayo bhavarāgoti
adhippāyena vuttaṃ “**mahābrahmāna**”ti.

920. **Kathamvidhanti** kenākārena saṅghitanti atthoti katvā āha
“**ākārasaṅghāna**”ti. **Mānaṭhapanā**ti seyyādivasena mānena ṭhapanā,
mānasaṅkhātā vā ṭhapanā.

921. **Cetaso utrāso** domanassaṃ, doso vā, taṃsampayuttā vā
cetanādayo.

922. **Desanāsukhatāyāti** tiṇṇaṃ addhānaṃ vasena vicikicchāya desanā
sukhā “kaṅkhati vicikicchati”ti, na pana tathā mohenāti adhippāyo.
Vaṇṇādibhedan sutvāti keci kira vadanti “khattiyajīvo paṇḍuvaṇṇo. Kasmā?
So hi pubbaṇhe ramati, pubbaṇhe ca chāyā paṇḍuvaṇṇā.
Brāhmaṇavessasuddajīvā odātapītakāḷavaṇṇā. Te hi majjhanhasāyanharattīsu
odātapītakāḷachāyā kāḷatamakālesu ramantī”ti tesāṃ vaṇṇabhedaṃ, “byāpī
parimaṇḍalo”ti-ādinā kathentānaṃ saṅghānabhedaṃca sutvā.

923. **Purisapuggalo**ti padadvayaṃ ekapadaṃ katvā jānantānaṃ
vasenāyaṃ sammutikathā pavattā, padantameva vā idaṃ puggalavācakanti
dassento “**ayaṃ panā**”ti-ādimāha. Atha vā purisoti vutto ca puggalo eva, na
purisindriyayuttovāti dassanatthampi “**purisapuggalo**”ti vuttanti veditabbaṃ.
Aṭṭhasu ābādhesūti pittasemhavātasamuṭṭhāna utuvipariṇāmaja
opakkamikavisamaparihāraja sannipātaja kammaṣamuṭṭhānesu. **Pubbe**
katanti purāṇatarakammaṃ icchantīti upapajjavedanīyaṃ kira
paṭikkhipanti. **Āṇattimūlakena vā**ti yopi āṇāpetvā vadhabandhādidukkhaṃ
uppādeti, tampi taṃmūlakaṃ na hoti, issaranimmānamūlamevāti adhippāyo.

924. **Mohassa anudahanam** dāhakāraṇatāya vuttam, sabhāvatopi pana asampaṭivedho sampaṭivedhasukhassa paccanīkabhūto dukkho evāti anudahanatā veditabbā. Evañca katvā “upekkhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā”ti¹ vuttā.

926. **Puthunimittārammaṇesūti** subhanimittādivasena puthunimittasabhāvesu ārammaṇesu, puthusabhāvesu vā subhanimittādi-ārammaṇesu. Kosajjapamādaniddesānam samānattepi avipphārikatāsāṅkhātā līnavuttitā **kosajjam**, sativossaggasāṅkhātam pamajjanam **pamādoti** ayaṃ visesoti.

931. **Sagaruvāsanti** sa-ottappavāsamāha, **sajettṭhakavāsanti** sahirivāsam. Anādiyanā **anaddā** ovāda-aggahaṇam, acittikāroti attho. Sukkhakaṭṭhassa viya anallatā, amudutā vā **anaddā**. **Asīlyanti** asukhasīlatā amudutā eva.

934. **Upārambho** dosasampayuttacittuppādo siyā.

936. “Idha pāsānam karoti”ti-ādinā ṭhapanatthepe karotisaddo yujjati āha “**karotīti ṭhabeti**”ti. Ettha cāyam āvajjanā akusalānam āsannakāraṇattā khuddakavatthūsu vuttāti veditabbā, tadanukūlakiccattā vā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

939. **Itīti nidassane nipātoti** evam-saddena samānatthoti dasseti. **Bhavābhavaheṭūtipīti** ettha bhavanti jāyanti etenāti **bhavo**, sappi-ādibhesajjam. Bhavo eva paṇītatara abhivuddho **abhavo**. Bhāvanārāmatā-ariyavaṃsappaheyyattā vā purimataṇhāttayavajjā sabbā taṇhā “bhavābhavaheṭu uppajjati”ti vuttāti veditabbā.

Etāyāti chandādi-agatiyā. **Na gacchantī**ti na pavattanti, taṃ taṃ kiriyaṃ na karontīti attho. **Iminā**ti chandādinā agatigamanena. Chandādisu yena ninno, tena gamaṇaṃ **yathāninnagamaṇaṃ**.

“Rājā”ti-ādinā rājādinimitto viya ūmi-ādinimitto cittutrāso **ūmi-ādibhayaṃ**, “ūmibhayanti kho bhikkhave kodhupāyāsassetāṃ adhivacanaṃ”ti-ādivacana¹ kodhupāyāsa-
odarikattapañcakāmaguṇamātugāmā vā. Tattha
pañcakāmaguṇamātugāmaggaṇaṇa tannissitachandarāgaggahaṇaṃ
veditabbaṃ, odarikattaṇca lobhova. Ukkhepanīyādikammaṃ **vinayaḍaṇḍaṃ**.

“Atha kho timbaruko paribbājako yena bhagavā -pa- etadavoca ‘kiṃ nu kho bho gotama sayāmkataṃ sukhadukkhaṃ’ti. Mā hevaṃ timbarukāti bhagavā avoca”ti-ādinā nidānavagge² āgatattā “**timbarukadiṭṭhī**”ti vuttā.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. **Āgantuṃ pana na dentī**ti āgamanassa paccayā na hontīti attho daṭṭhabbo.

941. **Avadehanatoti** pūraṇena maṃsūpacaya hetutāya ca upacayanato. Gimhakāle bhuñjitvā sayantassa sukhaṃ hotīti taṃ utusukhaṃ
“**seyyasukhaṃ**”ti vuttaṃ, sayaniriyāpathasukhanti attho. **Vatanti** dhutaṅgāni. **Tapoti** khandhakavattāni, vīriyaṃ vā. Silaggahaṇaṇa
khandhakavattamethunaviratīnaṃ gahitattā tapabrahmacariyaggahaṇaṃ na
kattabbanti ce? Na, aññasīlato visesetvā tapabrahmacariyānaṃ
devattakāraṇaṭṭaggahaṇassa dassanato, bāhirānañcassa vinibandhassa
pavattidassanato vā. Tesañhi
avihiṃsādigovatādidukkarakārikāmethunaviratiyo yathākkamaṃ silādīni,
tāni ca te devanikāyaṃ paṇidhāya carantīti. **Aññathā ca** saddhāruci-ādīhi
“yato kho bho ayaṃ attā rūpī cātumahābhūṭiko mātāpettikasambhavo
kāyassa bheda ucchijjati”ti-ādinā³ vikappetvā.

1. Ma 2. 123; Am 1. 439; Khu 1. 271 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 261 piṭṭhe.

3. Dī 1. 31 piṭṭhe.

942. Byasanesu ñātibhogarogabyasanaggahaṇena taṃnimittā sokādayo gahitāti daṭṭhabbā. Dassanasavanesu paṭikūlatā **dassanasavanapaṭikūlatā**. Ettha ca ādīnavehi pañcahi tesam kāraṇabhūtā akkhantiyeveva bhinditvā kathitāti veditabbā, akkhantimūlakā vā appiyatādihetubhūtā dukkaṭadubbhāsitatādidosā.

Micchājīvanimittam maraṇakāle uppannabhayaṃ “**ājīvakabhayan**”ti vuttam. “Ājīvakabhayan”ti pana pāṭhe paccayānuppattiṃ passato ājīvikanimitto cittutrāsoti attho daṭṭhabbo. Kittisaddo silokanti tappaṭipakkhā asilokaṃ akitti. Tenāha “**garahabhayan**”ti.

943. **Uppilāvitanti** udaggaṭāsāṅkhāto avūpasamabhāvo, avūpasamahetubhūto vā pītiyā ākāro.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

944. “Kodhano hoti upanāhi”ti-ādinā kodhādihetukā upanāhādayo kodhādīnam saḥāyakāraṇabhāvena suttante vuttāti kodhādayo eva **vivādamūlāni**, tenettha te eva vuttā. **Sandiṭṭhiparāmasitā** attano diṭṭhiyaṃ abhiniviṭṭhatā.

945. **Appatissayoti** patissayabhūtehi garūhi virahito. **Appamādalakkhaṇanti** sati-avippavāsam kusalanuyogasātaccam vā.

Yuttapayuttatāti tanninnatāvasena suṭṭhu yuttatā. **Gaṇasaṅgaṇikā** kilesavasena pavattā saṅgaṇikā. Itthipaṭisaṃyuttakathāsavane itthisaddasavane ca assādo **savanasaṃsaggo**. Itthiyā kassaci dānaggahaṇassādo **paribhogasaṃsaggo**.

946. **Somanassena saddhiruṃ upavicarantīti somanassupavicārāti** akusalasomanassasahagatā rūpavicārādayo idhādhippetāti veditabbā, tathā **upekkhupavicārā** ca. **Taṃsampayutto vāti** etena vicāraggahaṇena

vitakkopi gahitoti vitakkappavattanena “upavitakketi”ti idampi vuttaṃ hoti dasseti.

947. **Aññāṇasampayuttā**ti vicikicchuddhaccasahagatacittesu upekkhā mohoti vadanti, lobhasampayuttupekkhāpi pana gehassitā na na hoti.

948. **Adhiccasamuppanniko** “adhicca samuppanno attā uppanno bhavissati”ti gaṇhanto sassatadiṭṭhiko hoti evarūpassa diṭṭhi viyāti dassento “**adhiccasamuppannikassevā**”ti āha. **Na so jātoti** ettha “jātū”ti ayaṃ nipāto u-kārassa o-kāraṃ katvā jātoti vutto, tena vā samānatthaṃ nipātantaraṃ etaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sabbāsavadiṭṭhīti sabbāsavapariyāyena** āgatā diṭṭhi.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

951. Dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu sattakassa aññassa abhāvā satta ucchedavādā eva idha tathā avatvā “satta diṭṭhī”ti vuttā.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Atṭhakaniddesavaṇṇanā

952. “Kammaṃ kho me kattabbaṃ bhavissati”ti-ādinā osīdanākārena pavattacittuppādā **kosajjakāraṇāni**, kosajjameva vā kosajjantarakāraṇatāya **kosajjakāraṇāni**ti daṭṭhabbāni. **Māsācitarā maññeti** ettha ācita-saddo tinta-saddassa, maññe-saddo ca viya-saddassa atthaṃ vadatīti adhippāyena “tintamāso viyā”ti ayamatto vibhāvito, māsacayo viyāti vā attho.

957. **Pharatīti** phusati, ghaṭṭetīti attho. **Aññena kāraṇenāti** “ajja tayā vikāle bhuttaṃ, tena tvaṃ āpattiṃ āpannosī”ti vutto

“hiyyo mayā kāle bhuttaṃ, tenāhaṃ anāpanno”ti-ādinā aññena ayuttena kāraṇena aññaṃ yuttaṃ kāraṇaṃ paṭicchādetīti attho. Pucchitattatho bahiddhā yathā taṃ na allīyati, tathā kathāya apanayanam vikkhipanam **bahiddhā apanāmanā**.

958. **Asaññīvādā**ti puggalehi diṭṭhiyo dasseti. Yehi vā abhinivesehi asaṇṇī attānaṃ vadanti, te **asaññīvādā**. **Arūpasamāpattinimittanti** ākāśādiṃ.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navakaniddesavaṇṇanā

960. Dasamassa avuttattā “**sattesu uppattivaseveva kathitānī**”ti vuttaṃ.

963. **Sukhavinicchayanti** sevitaḥḥāsevitabbaḥḥasannīṭṭhānanti attho. **Ajjhattaṃ sukhanti** sevitaḥḥaṃ nekkhammasukhaṃ. **Vinicchayāti dve vinicchayāti** idaṃ—

“Sātaṃ asātanti yamāhu loke,
Tamūpanissāya pahoti chando.
Rūpesu disvā vibhavaṃ bhavañca,
Vinicchayaṃ kubbati jantu loke”ti¹—

etassa niddese vuttaṃ.

Idha vinicchayoti vuttoti imissā vibhaṅgapāḷiyā yo chandarāgassa paccayasabhāvena vinicchaya-saddena vutto, **sakkapañhepi**² chandassa nidānabhāvena vitakka-saddena so eva āgatoti evaṃ vitakkassa vinicchayaḥḥavaṃ tasseva idha gahitatañca dasseti. **Balavasannīṭṭhānanti** balavatiyā taṇhāya ārammaṇassa niṭṭhapetvā gahaṇaṃ.

964. Satipi aññesañca saṅkhatabhāve ahanti asmīti ca sātisayā mānassa saṅkhataṭāti katvā “**saṅkhatan**”ti māno vutto.

1. Khu 1. 413; Khu 7. 204, 206 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 221 piṭṭhe.

seyyādivasena “ahamasmī”ti attano saṅkharāṇaṃ vā **saṅkhataṃ**. Ettha “bhavissanti”ti-ādikā pavatti taṇhādiṭṭhīnaṃ visesavatīti tāsampi iñjitādibhāvo vutto.

Navakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

970. Jālakkipasaṃvidhānādikusalatā saṅkappanaṃ **upāyacintā**, tassā micchābhāvapaṭicchādanabhāvena pavatto tadākāro **moho upāyacintāvasena uppannoti** daṭṭhabbo. Yathākate pana pāpe anādīnavadassanavasena pavattā saññā, saṅkappo vā **paccavekkhaṇā**, tassāpi micchābhāvapaṭicchādakaṃ tadākāraṃ, anādīnavadassanaṃ vā **paccavekkhaṇākārena uppanno mohoti**. **Vimuttasaññitā**ti adhimānasampayuttaṃ, tiṭṭhiyānaṃ vā attano diṭṭhiyā vimuttatāsañjānaṃ. “Vimuttomhi”ti evaṃ pavatto akusalacittuppadō **micchāvimuttī**ti keci vadanti. Phalaṃ viya vimuttanti gahite pana diṭṭhisampayuttacitte diṭṭhi **micchāññaṇaṃ**, samādhi ca **micchāvimuttī**ti yuttaṃ siyā.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. **Samūhagāhatoti** taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ sādharmaṇaggahaṇatoti vadanti. “Itthaṃ evaṃ aññathā”ti pana visesaṃ akatvā gahaṇaṃ **samūhavāhoti** daṭṭhabbo. **Aññaṃ ākāraṇti** parasantānagataṃ ākāraṃ. **Atthīti** sadā saṃvijjaṭīti attho. **Sīdatīti** vinassati. **Saṃsayaparivittakkavasenāti** “kim nu kho ahaṃ siyaṃ, na siyaṃ”ti evaṃ parivittakkavasena. **Patthanākappanavasenāti** “api nāma sādhu panāhaṃ siyaṃ”ti evaṃ patthanāya kappanavasena.

Suddhasīsāti taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ sādharmaṇasīsā visesassa anissitattā “suddhasīsā”ti vuttā. Tattha diṭṭhisīsēhi diṭṭhiyā taṇhā dassitā,

sīsasīsamūlakehi mānadiṭṭhihi sayameva cāti āha “**evamete -pa- taṇhā vicaritadhammā veditabbā**”ti. Diṭṭhimānesupi “**taṇhāvicaritānī**”ti vacanañca aññamaññaṃ vippayogīnaṃ diṭṭhimānānaṃ taṇhāya avippayogīnaṃ taṇmūlakattāva tappadhānatāya katanti veditabbaṃ.

974. **Avakkarīti** nipāto nānābhāve vattatīti anānākaraṇaṃ anavakkari, taṃ katvā, avakkari vā akatvā anavakkari katvāti evaṃ dassento āha “**avinibbhogaṃ katvā**”ti. “Anavakāriṃ karitvā”ti vā pāṭho, tattha avakaraṇaṃ vikkhepanaṃ samūhassa ekadesānaṃ vinibbhujjanaṃ avakāri, taṃ avakāriṃ vinibbhogaṃ akatvā, pañcapi khandhe samūhato ekatteneva gahetvā attato avinibbhujjitvā asmīti chandamānadiṭṭhiyo paṭilabhatīti attho. **Asitabyābhaṅgitāyāti** dātena kājena cāti etena parikkhārena, asitabyābhaṅgīti lavanavahanakiriya vā “**asitabyābhaṅgi**”ti vuttā.

976. **Avakāriṃ karitvāti** rūpādīni attato vinibbhujjitvā iminā rūpena -pa- iminā viññāṇena asmīti chandaṃ paṭilabhatīti evaṃ sabbattha imināti etassa attato avinibbhuttana rūpādīnāti attho daṭṭhabbo. Attato hi avinibbhuttāni abahikatāni ahamicceva gahitāni rūpādīni upādāya upagantvā pavattā taṇhā “**ajjhaticassa upādāyā**”ti vuttā, attato ca vinibbhuttāni bahikatāni upagantvā pavattā “**bāhirassa upādāyā**”ti.

Khaggena vā chattena vā ahaṃ niccoti abhimaṅgalasammattena khaggādīnā mama vināso natthīti maññatīti attho. **Ekekassāti** idaṃ anādimhi anante ca saṃsāre ekekassa atītānāgatesu chattimsāyapi sambhavadassanattamaṃ vuttaṃ, **ekekassa vā puggalassa yathālābhavasena**ti idampi anissitataṇhāmānadiṭṭhiṃ katvā puthujjanaassa addhāpaccuppanne kassaci sambhavadassanattamaṃ.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Dhammahadayaṭṭhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā

978. “Pañcakkhandhā”ti-ādinā **khandhādīnaṃ** dhātusambhavapariyāpannapātubhāvabhūmantaratīsudhātūsu-uppādakadānādikusalakammatabbipāka-abhiññeyyādi-ārammaṇadukadvaya-diṭṭhādikusalattikāditikapañcakarūpalokiyadukadvayabhedabhinnānaṃ niravasesato saṅgahitattā dutiyavārādīnañca ettha anuppavesato sabbasāmaññena vutto paṭhamo **sabbasaṅgāhikavāro** nāma, dutiyo **uppattānuppattidassanavāro nāmāti** vuttaṃ. Tattha pana “kāmadhātuyā kati khandhā kati āyatanāni”ti-ādinā¹ tesāṃ atthitā eva vuttā, kiriyāvisesassa appayogo “atthi bhavati samvijjati”ti sāmāññakiriyāya viññeyyabhāvato, tenāyaṃ “sambhavāsambhavadassanavāro”ti vuttuṃ yutto, catuttho ca upapattikkhaṇe uppattānuppattidassanavāroti tattha pātubhāvāpātubhāvavacanato.

979. **Yathāpucchanti** pucchānurūpaṃ avitathabyākaraṇaṃ parehi katampi sabbaññuvacanaṃ viññāya katattā **sabbaññubyākaraṇameva** nāma hoti, ko pana vādo sabbaññunā eva kateti adhippāyo.

2. Uppattānuppattivāraṇṇanā

991. **Kāmadhātusambhūtānañcāti** iddhiyā rūpadhātugātānaṃ kāmāvacarasattānañcāti attho. **Ghāṇāyatanādīnaṃ abhāvenāti** ettha yadi tadabhāvena gandhāyatanādīni āyatanādikiccaṃ na karonti, asaṅgāsattesu cakkhāyatanassa abhāvena rūpāyatanam āyatanādikiccaṃ na kareyya. Tato “asaṅgāsattānaṃ devānaṃ upapattikkhaṇe dvāyatanāni pātubhavanti”ti-ādivacanaṃ na vattabbaṃ siyā. Kāmāvacarādi-okāsā tattha uppajjamānasattānaṃ, tattha pariyāpannadhammānaṃ vā adhiṭṭhānabhāvena “dhātū”ti vuccanti, tathā yesu kāmāvacarādisattānikāyesu kāmāvacarādisattā uppajjanti, tesāṃ sattānaṃ uppatti etthāti sattuppattīti vuccamānā

1. Abhi 2. 417 piṭṭhe.

te sattanikāyā ca, na panettha apariyāpannokāso apariyāpannasattanikāyo ca atthi, yo “dhātū”ti vucceyyāti imamattham dassento “**okāsavasena vā**

sattuppattivāsena vā apariyāpannadhātu nāma natthī”ti āha.

Sattuppattivāsenāti iminā vā okāsasattalokadvayaṃ saha gahetvā tādisāya apariyāpannadhātuyā abhāvaṃ dasseti, sattabhāvena vā uppatti sattuppatti, sattāvāsavasena taṃtaṃbhavavasena uppajjamānā upādinna-kakkhandhā taṃtaṃpariyāpannānaṃ sadisādhiṭṭhānabhāvena dhātūti vuccantīti evaṃ apariyāpannadhātu natthīti attho.

3. Pariyāpannāpariyāpannavāraṇṇanā

999. **Bhavavasena okāsavasena ca paricchinna**ti tattha aññattha ca uppajjamānā upādinna-kakkhandhā taṃtaṃpariyāpannā sabbe daṭṭhabbā.

6. Uppādakakamma-āyuppamāṇavāra

1. Uppādakakammavaṇṇanā

1021. Khandhādīnaṃ dhātusambhavādivasena pabhedam vatvā ye sattā dhātuppabhedavanto, yañca tesaṃ uppādakakammaṃ, yo ca tassa vipāko, tesaṃ vasena pabhedam dassetuṃ “**tayo devā**”ti-ādiko chaṭṭhavāro āraddho. Khandhādayo eva hi dhātuttayabhūta-devavasena dānādikammavasena taṃtaṃāyuppamāṇa-paricchinna-upādinna-kakkhandhavasena ca bhinnāti. Catudonaṃ **ambanaṃ**, chadonanti eke.

Uppādakakammavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āyuppamāṇavaṇṇanā

1024. **Tayopi janā**ti tayo janasaṃmūhāti adhippāyo.

1025. **Ābhā**ti sobhanā pabhā.

1026. Kañcanapiṇḍo viya sassirikā **kañcanapiṇḍasassirikā**. Tattha pana sobhanapabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe ā-kārassa

rassattaṃ antima ṇa-kārassa ha-kāraṇa katvā “**subhakiṇṇā**”ti vuttā, atha pana subhena kiṇṇā subhakiṇṇā. Purimapadesupi parittaṃ subhaṃ etesanti **parittasubhā**, appamāṇaṃ subhaṃ etesanti **appamāṇasubhā**ti subha-saddena samāso yojetabbo hoti.

1027. **Ārammaṇamanasikārā** pubbhāgena kathitāti jhānakkhaṇe tato pacchā vā parittādikasiṇārammaṇabhāvanāya āvajjanena ca jhānassa ārammaṇamanasikāranānattatā na hoti, pubbhāgabhāvanāya pana pubbhāgāvajjanena ca hotīti attho. Pubbhāgabhāvanāya vasena hi jhānaṃ parittapathavikasiṇādīsu taṃtadārammaṇaṃ hoti, pubbhāgena taṃtaṃkasiṇāvajjanena taṃtaṃmanasikāraṇti. Chandādayo pana appanākkhaṇepi vijjanti. Tattha **paṇidhī**ti na taṇhāpatthanā, atha kho chandapatthanāva daṭṭhabbā. **Adhimokkho** nicchayo. **Abhinīhāro** cittappavattiyeva. Yadi pana bhavachandabhavapatthanādayo taṃtaṃbhavavisesaniyāmakā adhippetā. “**Appanāyapi vaṭṭantī**”ti etassa appanāya pavattāya tato pacchāpi vaṭṭantīti attho daṭṭhabbo. Saññāvirāgādīhi pana visesiyamānaṃ ārammaṇaṃ tathā tathā tattha pavatto manasikāro ca bhavavisesaniyāmakō pubbhāgo va vaṭṭatīti “**ārammaṇamanasikārā** **pubbhāgena kathitā**”ti vuttaṃ.

Vipulā phalāti vipulasantasukhāyuvanṇādiphalā. **Suṭṭhu passanti** paññācakkhunā maṃsadibbacakkhūhi ca.

1028. “Yāva na taṃ pāpakammaṃ byantī hotī”ti¹ vacanato “**kammameva pamāṇaṃ**”ti āha, abbudādi-āyuppaṃamāṇaparicchedo pana kammavaseneva katoti adhippāyo.

Nīliyanokāsassa abhāvāti samānajātikena accharāgaṇena sabbadā parivāriyamānassa kāmaguṇākiṇṇassa tabbiraḥitaṭṭhānassa abhāvāti attho.

Kim niyametīti kim jhānaṃ upapattiṃ niyametīti attho. **Nava brahmaloketi** brahmapārisajjādayo navapi sodhetvā. **Matthaketi**

1. Ma 3. 205 piṭṭhe.

vehampphalesūti attho. **Setṭhabhavā nāmā**ti tato paraṃ agamanato uttamabhavāti adhippāyo. Teneva **bhavasīsānī**ti gahitā. **Imesu tīsu ṭhānesūti** vehapphalādiṭṭhānāni eva sandhāya vuttaṃ. Vehapphalato pana purimesu navasu nibbatta-anāgāmī arūpadhātum upapajjatīti katvā “rūpadhātuyā cutassa arūpadhātum upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca, kassaci tayo anusenti”¹ti idam vuttaṃ, na vehapphalādīsu upapannaṃ sandhāyāti ayamettha adhippāyo siyā. Yaṃ pana vuttaṃ **“navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakānaṃ tatrūpapattiyeva hoti, na heṭṭhūpapatti”**ti, etena heṭṭhūpapatti eva nivāritā, na tesveva uparūpari vehapphale ca upapatti arūpadhātūpapatti ca. **“Paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatto anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbātī”**ti idampi anupubbena ārohanam sandhāya vuttanti na tena tassa matthakaṃ appattassa arūpadhātum upapatti nivāritāti daṭṭhabbā.

Yo vā aññattha tattha vā maggaṃ bhāvetvā cavitvā tattha upapanno avikkhambhitarūparāgo ariyasāvako, tam sandhāya ayam aṭṭhakathā vuttā. Teneva **“navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakānaṃ”**ti, **“paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatto anāgāmī”**ti, **“imesu tīsu ṭhānesu nibbatta-anāgāmīno”**ti ca sabbattha nibbattaggahaṇaṃ kataṃ. Tassa pana yena tattha upapanno, tasmim rūparāge vikkhambhite puna bhavābhilāso na bhavissatīti arūparāgupacchedo ca bhavissatiyeva. Yo pana puthujjano tattha nibbatto ariyamaggaṃ bhāvetvā arūpehi vikkhambhitarūparāgo uppanne magge nibbattabhavādīnavadassanavasena anivattitabhavābhilāso, tassa vasena yamakapāli pavattāti vā ayamattho adhippāto siyā.

Āyuppamāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 6. 281 piṭṭhe.

7. Abhiññeyyādivāraṇṇanā

1030. “Ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, phusanalakkhaṇo phasso”ti-ādinā sāmāññavisesalakkhaṇapariggāhikā **salakkhaṇapariggāhikā** diṭṭhikaṅkhāvitaraṇavisuddhiyo **ñātapariññā**, tato paraṃ yāva anulomā **tīraṇapariññā**, udayabbayānupassanato paṭṭhāya yāva maggā **pahānapariññā**.

Tattha tatthāti khandhādīnaṃ tāva khandhavibhaṅgādīsu pañhapucchakavāre vattabbaṃ vuttaṃ, hetu-ādīnañca khandhādīsu antogadhattā tattha tattha pañhapucchakavāre vattabbaṃ vuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Abhiññeyyādivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammahadayavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sammohavinodaniyā līnatthapadavaṇṇanā

Vibhaṅgamūlaṭīkā samattā.

Vibhaṅgamūlaṭṭikāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akāmakāriyaṁ	38	Adhikato	3
Akiriyaḍḍhi	55	Adhicittam	151
Akovidō	13	Adhipateyyaṭṭho	51
Agocarō	179	Adhimuñcitvā	187
Āṅgapaccaṅgasandhi- bandhanāni	110	Adhimutti	160
Accantakhārena	5	Adhimokkho	233
Accutirasam	52	Adhuvam	128
Ajaññā	153	Anacchariyattā	209
Ajjhattam	42	Anaññathatā	53
Ajjhāsayaḍḍhātu	212	Anaññathā	50
Ajjhāsayasampanno	32	Anattham	66
Ajjhosāya	85	Anatthakāmā	67
Añcitā	211	Anatthabhāvo	67
Aññadhammānupassī	148	Anaddā	224
Aṭṭhāne	182	Anayabyasanāpādanam	64
Aṭṭhim katvā	84	Anavajjadhammattham	177
Aṭṭhīni	153	Anāyatane	211
Aticca	222	Anāyūhanam	70
Atiharaṇam	181	Anāyūhantena	83
Atiharati	182	Aniñjanam	94
Atihīlayāno	217	Animittapaccupaṭṭhānam	52
Atītaṁsena	6	Anugatacchando	221
Attā	217	Anupacchedakaraṇam	52
Atthattam	93	Anupāyamanasikāro	158
Atriccam	217	Anuppādanirodho	51
Atricchatā	217	Anubodho	55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anubhoti	151	Abhāvaṭṭhena	37
Anuyuttana	151	Abhāvo	51
Anurūpāya	103	Abhiññāñāṇaṃ	103
Anulomantena	83	Abhiññāsacchikaraṇīyassa	152
Anuvidhānaṃ	80	Abhiññeyyāni	59
Anuseti	213	Abhiṇhasampañipīlanato	37
Anusocanaṃ	64	Abhinibbatti	61
Anūhate	70	Abhinīhāro	233
Anekasandhiyamito	154	Abhisaññūhitvā	6
Anohāya	20	Abhisamayaṭṭho	51
Antogadhā	124	Abhītanādaṃ	198
Antonijjhānaṃ	64	Abhedo	109
Antosaṅkhepo	148	Amantaṇīyo	167
Apakato	219	Amaratapo	98
Apagamavimokkho	214	Amaravitakko	221
Apaññatti	70	Amā	67
Apariṇāyako	101	Ambaṇaṃ	232
Appaṭibāhantena	83	Ariyāñāṇassa	53
Appaṭisaṅkhānupekkhā	2	Ariyasaccāni	52
Appatissayo	226	Ariyasīlaṃ	61
Appamāṇasubhā	233	Ariyāni	52
Appamādalakkhaṇaṃ	226	Ariyo	71
Apparajakkhā	212	Aropimo	179
Appahutatāya	19	Allīyati	70
Appitā	156	Avakkari	230
Appiyanti	66	Avatthukaṃ	216
Appiyasampayogo	67	Avalekhanasatthakaṃ	153
Aphuṭaṃ	2	Avasavattanakaṭṭho	37
Abyāvaṭaṃ	2	Avijjā	89
Abhavo	224	Avijjāsamudayā	100

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Avijjāsammūḥattā	99	Ākaḍḍhanam	62
Avitathatā	53	Ākāra	126
Avitathā	50	Āgantvā	104
Aviditam	89	Ātāpanam	62
Avinibbhogaṃ	230	Ādānam	94
Avipākam	116	Ādimattakathanam	125
Avisayatāya	19	Ādevo	65
Avisesena	103	Ādhipaccam	79
Avihimsā	46	Āpāthakajjhāyī	219
Avīcim	181	Āpo	43
Avokkamantena	83	Ābādhesu	223
Avhāyati	34	Ābhā	232
Asaññivādā	228	Ābhujati	182
Asaddhammasavanaṃ	123	Ābhujanam	182
Asabhāgavuttitā	218	Āyatanalakkhaṇam	91
Asamapekkhanā	32	Āyatanāni	88
Asamavāyā	58	Āyanā	222
Asammissato	147	Āyāso	90
Asammissassa	90	Āyūhanam	50, 90
Asamphuṭṭhadhātu	42	Āyūhanarasā	90
Asammohasampajaññaṃ	180	Ālayarāmā	122
Asātaṭṭhena	12	Ālimpeti	151
Asādhāraṇattā	100	Āvaṭṭanti	66
Asīlyam	224	Āvasimsu	213
Assakhaḷunko	48	Āsayo	152
Assādayamānam	111	Āsaranti	222
Assādānupassino	100	Āsādukkham	47
Assādeti	34	Āsiñcamānam	13
Ahitam	66	Āsevanā	156
		Āhāro	222

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I - Ī]		[U - Ū]	
Īcchāhatassa	217	Ummujjanapaccupaṭṭhānā	61
Īcchitālābham	68	Ullīṅgenti	79
Īñjati	93	Ussukkāpetvā	73
Indaliṅgaṭṭho	78	Ussannattā	211
Indasiṭṭham	79	Ūruppamāṇāpi	218
Īhā	36	[E]	
[U]		Ekakāraṇavādo	99
Ukkaṃsāvakaṃso	118	Ekattanimittēveva	13
Ukkhepanā	220	Ekattasamosaraṇaṃ	146, 147
Uggahakosallatthaṃ	150	Ekabuddhadhāraṇī	209
Uggahasandhi	154	Evaṃvaṇṇappaṭibhāgaṃ	17
Ucchedadiṭṭhi	55	[O]	
Uṭṭhānakadāyaṃ	154	Okkamanavissajjanaṃ	151
Udakajallakaṃ	27	Odhunanaṃ	62
Udake	211	Obhāso	220
Uddaṇḍo	219	Omato	108
Uddhāro	155	Omānaṃ	220
Upaṭṭhāti	154	Osāritaṃ	210
Upadhivepakkā	69	Oḷārikā	13
Upanayhati	222	Oḷārikārammaṇe	145
Upanissayaakoṭiyā	124	[Ka]	
Upanissaya-indriyāni	213	Kaṇṇanapiṇḍasassirikā	232
Upāyacintāvasena	229	Kaṭiṭṭhino	152
Upāsanaṭṭhānaṃ	182	Kammaṭṭhānaṃ	156
Upekkhanavasena	174	Kammapathā	189
Upekkhāsambojjhaṅgo	171	Kammasaṅkhēpo	128
Uppajjati	69	Kākajāti	221
Uppattideso	35	Kātabbaṃ	151
Uppilāvitaṃ	226	Kāmapaṭisaṃyutta	44

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ga]	
Kāmayānassa	125	Gaṇasaṅgaṇikā	226
Kāmāmisam	172	Gaṇṭhikā	218
Kāyavināmanā	159	Gatamaggo	211
Kāyālasīyam	219	Gati	187
Kāyo	34	Gatibhedo	36
Kāraṇaṃ	184	Gatiyo	72
Kāraṇappadhānā	162	Gamako	57
Kāruṇṇaṃ	209	Gambhīrabhāvo	185
Kālasampatti	210	Gambhīrā	59
Kālassa	63	Gahaṇaṃ	94
Kiccaṃ	7	Guṇadosakittanaraso	65
Kiccato	55	Gocarabhāvo	53
Kittimalohaṃ	43	Gocaravisayo	36
Kilissanti	184	Gocarasampajaññaṃ	180
Kīlāgoḷakāni	152	Gocaro	179
Kuppati	5	Gopakasīvali	104
Kulaṃ	187	Gorūpasīlako	189
Kuhāyanā	220	[Gha]	
Koṭṭisatasahassasaṅkhyā	26	Ghaṭṭiyati	5
Kodaṇḍakena	217	Ghanapuñjabhāvo	24
Korajikakorajiko	219	[Ca]	
Kosajjaṃ	224	Cajjīyati	70
Kosajjakāraṇāni	227	Catutthatā	54
[Kha]		Catubhedasaṅgaṇaṃ	126
Khandhaṭṭho	4	Catusaccadaso	1
Khārāpaṭicchakaṃ	62	Calati	210
Khipanti	111	Calanaṃ	182
Khīyanaṃ	218	Cāṭukamyatā	179

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Jha]	
Cittasamuṭṭhānasseva	116	Jhāmaṃ	64
Cintenti	66	[Ña]	
Cīvaramaṇḍanā	218	Ñāṇaṇeyyāvayavā	45
Cuṇṇikaraṇaṃ	40	Ñātapariññā	235
Cutilakkhaṇaṃ	63	Ñātikkhayo	64
Cetovimutti	214	Ñāyappaṭivedhāya	85
Copanaṃ	94	[Tha]	
[Cha]		Thānaviruddho	100
Chadhāturo	46	Thānārahaṃ	178
Chandasamādhī	166	[Ta]	
Chādanapaccupaṭṭhānā	90	Tacaparicchinnaṃ	150
Chādayamānaṃ	13	Tacchaniyyānabhāvattā	53
Chādentam	209	Tacchāviparītabhūtabhāvo	53
Chijjivā	5	Tacchāvipallāsā	53
Chinnapapātāṃ	66	Taṇhāparikkhāre	98
Chinnabhinnagaṇeṇa	68	Tatīyatā	54
[Ja]		Tathatā	53
Jaṅghaṭṭhikassa	152	Tathatthena	57
Janā	232	Tadatthaniyyātane	113
Jayo	222	Tandī	219
Jallikaṃ	177	Tapo	225
Jāti	92	Tālaguḷapaṭalaṃ	152
Jāti-ālasyaṃ	219	Tāvatvato	35
Jāti-uṇṇā	17	Tiṇajāti	61
Jāti-uṇṇāya	109	Tintiṇaṃ	218
Jāyanaṭṭhena	61	Tīraṇapariññā	235
Jīraṇatā	63	Tuṅgaṇāsikā	69
Juṭṭhaṃ	79		
Jeṭṭhakadevarājā	212		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Dha]	
Tujjati	65	Dhātu	42
Bhumbato	182	Dhovanam	62
Tejanavasena	43	[Na]	
Tementam	43	Nagaravaḍḍhakī	178
[Tha]		Nantakāni	219
Thale	211	Nandī	69
Thāmagatassa	32	Nahanā	220
[Da]		Nāganāsikaloham	43
Danto	147	Nātho	1
Damatham	48	Nikāyabheda	36
Davā	2	Niccam	37
Dssanaṭṭho	51	Niccaṭṭikkhepato	37
Dassanādirasatā	91	Nijigīsanatā	220
Diṭṭham	148	Nijjīvamattassa	46
Diṭṭhisaccam	54	Niṭṭhuriyam	222
Dibbanti	211	Nitthunanaraso	66
Dukkhaṭṭhena	12	Nidānam	50
Dukkhamam	37	Nidānaṭṭho	50
Dukkhavacittatāpaccupaṭṭhānā	61	Niddāyitvā	214
Dukkharammaṇatā	93	Nidhunanam	62
Dutiyatā	54	Nipphanho	24
Durabhisambhavataram	59	Niyakajjhata	42
Duravagāhā	59	Niyato	147
Desako	68	Niyamato	117
Dvayam	42	Niyyātanarasā	61
[Dha]		Niyyānam	50
Dhammacchando	162	Nirāvaraṇābhogā	184
Dhammatāva	36	Nirujjhati	70
		Nirodho	51

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nivisati	69	Paṇidhāya	219
Nissaraṇaṃ	50	Paṇidhi	233
Nemittikatā	220	Paṇihito	183
Neyyaṃ	118	Paṇītā	13, 46
Nelako	222	Pathavīkāyaṃ	148
No	163	Pathavīdhātudvayaṃ	42
Nhāpanaṃ	62	Padaghāto	73
[Pa]		Pade padaṃ	20
Pakatibhāvavijānaṃ	38	Padhānabhūtā	166
Pakaraṇanayo	146	Papañco	192
Pakāseti	34	Papatanti	66
Paguṇavodānaṃ	214	Pabhaṅgu	151
Paccattaṃ	42	Pabhavo	52
Paccayakkiccam	7	Pamoho	93
Paccayabhedo	36	Payogaparakkamo	162
Paccayo	7	Payogo	73
Paccavekkhaṇā	93	Parapiṭṭhimaṃsikatā	220
Paccuppannaṃ	7	Paramatthasaccaṃ	54
Pajānāti	93	Parānuddayaṭā	221
Pañcaṅgasamannāgate	154	Parāmaṭṭhassa	32
Pañcavokārabhave	115	Parikaḍḍhanaṃ	62
Paññāvimutti	214	Pariggahitaniyyānaṃ	183
Paṇinissajjīyati	70	Pariggahe	32
Paṭipīḷanaṃ	37	Pariṇataṃ	173
Paṭipīḷanaṭṭhena	37	Pariṇāmentaṃ	173
Paṭivattaṃ	32	Pariṇāhamado	216
Paṭisaṅkhānalakkhaṇo	171	Paritassati	90
Paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ	90	Paritassitā	219
Paṭhamatā	54	Paritāpanaṃ	62
		Parittasubhā	233

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paridāho	44
Pariniṇṇhāyanam	64
Parinipphanṇo	24
Paribhaṭṭo	179
Paribhogasaṁsaggo	226
Pariyuṭṭhānaṭṭhāyī	125
Pariyesatu	8
Parivaṭṭo	33
Parivattanti	192
Palāpo	65
Palibodho	52
Pavattito	113
Pavattipaccupaṭṭhānam	52
Pavattiyam	115
Paveṇī	18
Pasādasinehābhāvena	160
Pahānapariṇṇā	235
Pākaṭattā	100
Pākatiko	44
Pāṭiyekko	42
Pādabhūtam	166
Pāpakammādinimittam	64
Pāpaṇikāni	219
Pāmaṅgasuttam	69
Pāripūrimado	216
Piṇḍaṭṭho	4
Piṇḍapaṭipīṇḍam	179
Pīlanam	50
Pīlanaṭṭho	50
Pīḷiyati	5

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Puggalabhedo	36
Puñṇabhāgiyā	175
Puñṇo	93
Puthuttārammaṇe	151
Punāti	93
Punobbhavo	69
Pubbaṅgamarasaṁ	90
Pubbantāharaṇato	126
Pubbabhāgakaraṇīyasampadā	176
Pubbāpariyam	84
Purekkhāro	216
Pūtimuttam	219
Pecca	211
[Pha]	
Pharati	227
Phalatisammuti	113
Phalāpadesato	59
Phaluppattiyā	126
Phātikammaṁ	179
[Ba]	
Bahulīkammaṁ	156
Bādhakatā	53
Bādhakattaniyāmena	53
Bādhanalakkhaṇam	52
Bādhayamānā	68
Bālo	125
Bālyam	93
Byāsatti	66

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Ma]	
Byāpāro	36	Mānātimāno	221
Brahmacārī	147	Micchāñāṇaṃ	229
[Bha]		Micchāvimutti	229
Bhattasammado	219	Minanti	67
Bhavati	90	Muccati	70
Bhavo	224	Merayaṃ	189
Bhāvanā	32	Morakkhādīni	43
Bhāvayati	90	[Ya]	
Bhikkhako	177	Yaṃ	4
Bhikkhuko	177	Yathāninnagamaṇaṃ	225
Bhijjati	5	Yathāpucchāṃ	231
Bhindamāno	11	Yāthāvasarasato	39
Bhutvā vigatuppannaṃ	164	Yāthāvasarasalakkhaṇaṃ	92
Bhogo	187	Yuttapayuttatā	226
[Ma]		Yutto	180
Maccu	63	Yūsabhūto	43
Maṇisappo	182	[Ra]	
Matthake	233	Raṅganaṭo	48
Manasi	151	Rajatapanāḷikaṃ	69
Manāpapariyantaṃ	9	Raṭṭhiyo	220
Mamattena	120	Rathadhure	167
Maraṇaṃ	63	Ravā	2
Maraṇantikā	63	Raso	52
Mariyādaṭṭhapanā	222	Rāgādīnaṃ	99
Marupapātasadisā	98	Rāgo	69
Mānaṃ	220	Rāhasseyyakam	183
Mānajātiko	155	Ruppanaṭṭhena	5
Mānaṭhapanā	223	Ruhiramakkhitaṅgo	217
		Rūpayati	34

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lokāmisam 172
Loko 121

[Va]

Vakkabhāgena 153
Vakkahadayayakanapapphāsāni 43
Vacīsankhāro 90
Vaṭṭanāvali 153
Vaṭṭāmisam 172
Vaṇṇapokkharatā 220
Vattam 32
Vattappaṭivattam 32
Vatthupariññāya 156
Vānam 172
Vāyanavasena 44
Vāyamanti 35
Vāyāmo 58
Vikārapattiya 183
Vikiraṇarasam 90
Vigatantā 156
Vighātamayaṃ 68
Vicikicchāṭhānīyā 160
Vijambhitā 219
Vitthārenti 35
Vidahati 45
Vināsītā 156
Vinivattetvā 157
Vipariṇāmo 37
Viparītātā 53
Vipassanā 58

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vipassanāpaṭipāṭiyā 32
Vipassanāyānam 74
Vippavāsapaccupaṭṭhānam 63
Vippasannapañcapasādam 69
Vibhaṅgapakaraṇam 3
Vibhajjavādimañḍalam 83
Vibhattam 10
Vibhāveti 34
Vimuttasaññitā 229
Viyogarasam 63
Virajjati 70
Virativasena 175
Viratisacce 54
Vilambanapaṭibhānam 221
Vivaṭṭanti 66
Vivādabhāvato 209
Vivādamūlāni 226
Visamvādikā 53
Visamsaṭṭho 14
Visabhāgam 36
Visabhāgaṭṭho 14
Visabhāgāhāro 153
Visamacchinnakalāpo 153
Visayo 122
Visādo 66
Visīdanam 66
Vihimsanti 44
Vihimsādhātu 46
Vītihaṇam 181
Vītiharati 182
Vuṭṭhānapaccupaṭṭhānam 52

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vusīmato	121	Santāpaṭṭho	50
Vusīmā	121	Santāpanaṃ	52
Vekantakaṃ	43	Santāpo	43, 50
Vegāyitattaṃ	2	Santi	52
Vedanāvavatthānato	99	Santo	147
Vedeyyo	125	Sandhibandhanacchedanaṃ	64
Vocchādānā	222	Sappaccayā	154
Vossajjanaṃ	216	Sappati	34
[Sa]		Sappadesattā	58
Samyogapalibodhaṭṭhā	50	Sappimaṇḍabindu	17
Samvarakaraṇīyāni	179	Sabbatthikā	148
Samsīdanaṃ	66	Sabbasaṅgāhikakathā	45
Sa-iñjanaṃ	94	Sabhāgaṃ	36
Sakiccakkhaṇe	7	Sabhāgaparicchedo	151
Sakkāyadiṭṭhi	55	Sabhāvacchando	162
Sakkharasudhāvaṇṇaṃ	153	Sabhāvaṭṭhena	176
Sakkhibhabbatā	152	Sabhāvaniruttiṃ	192
Sakkhibhabbo	152	Sabhāvapakatikā	210
Sagaruvāsaṃ	224	Samatho	58
Saṅkhataṃ	229	Samanvesitvā	72
Saṅkhāro	166	Samasīsī	156
Saccāni	52	Samādhinimittam	151
Sajātiko	58	Samitam	125
Sañjāti	61	Samuggamo	17
Satadhotasappi	44, 157	Samucchedamaraṇaṃ	63
Sati	58	Samudāgato	88
Satipaṭṭhānaṃ	145	Samupādikā	209
Sadarathā	12	Sampajaññaṃ	180
Santatisīsāni	17, 114	Sampajānavediyaṇaṃ	156
Santā	13	Sampattiyaṃ	69

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sampattivirahato	8	Sīdati	229
Sampayogarasāṁ	90	Sīsabhāvo	87
Sampahamseti	152	Sukhaṁ	64
Sambhamapaccupaṭṭhāno	65	Sukhapaṭikkhepato	37
Sambhavabhedo	109	Sukhavinicchayaṁ	228
Sambhāro	128	Sukhumā	13
Sammaddaso	149	Suññatādhammassa	149
Sammasanacāro	45	Suddhacittena	155
Sammutimanāpaṁ	10	Suddhasīsā	229
Sammutimaraṇaṁ	63	Suddhāya	107
Ammohanarasā	90	Sunakhavājiko	210
Sammoho	93	Subhampi	158
Saraṇavasena	146, 147	Surā	189
Sarantā	5	Sūcayati	34
Savanasamsaggo	226	Seṭṭhabhavā	234
Sassatadiṭṭhi	55	Seyyasukhaṁ	225
Sahajātasāṅkhārā	111	[Ha]	
Sahassuddhāraṁ	155	Hatthasaṅkhalikā	151
Sāttakasampajaññaṁ	180	Hāyati	217
Sāmantajappā	220	Hitāṁ	64
Sāmantajappitaṁ	220	Hīnapañītatā	124
Sāmuddikamuttā	43	Hīnā	46
Sāsaṇaṁ	84	Hetu	7
Sāsanakkamo	50	Hetu-apadesato	59
Siṅgaṁ	218	Hetusambhārā	128
Sinānaṁ	179	Hetvaṭṭho	51
Sītibhāvaṁ	152		

Abhidhammapiṭaka

Vibhaṅga-anuṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccantogadhattā catunnaṃ ariyasaccānaṃ gāthāyaṃ
“catusaccadaso”ti nippadesato saccāni gahitānīti nippadesato eva tadattham
vibhāvento “**cattāri saccāni**”ti-ādimāha. Tattha **samāhaṭṭāni**ti samānītāni,
cittena ekato gahitānīti adhippāyo. “**Samāhaṭṭāni**”ti ca etena samāhāre ayaṃ
samāsoti dasseti. Tenevassa katekattassa catusaccanti napuṃsakaniddeso
“tivaṭṭan”ti-ādīsu viya. Pattādiṭṭhāpakkhepena hissa na itthiliṅgatā yathā
pañcapattāṃ, catuyugaṃ, tibhuvananti, taṃ catusaccaṃ passi adakkhi,
pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena paṭivijjhīti attho.
Kasmā panettha anantāparimāṇesu anaññasādhāraṇesu
mahākaruṇāsabbaññutaññāpādīsu buddhaguṇesu saṃvijjamānesu sāvakehi,
paccekabuddhehi ca sādhāraṇena catusaccadassanena bhagavantaṃ thometīti
codanaṃ manasi katvā āha “**satipi sāvakanān**”ti-ādi. Tattha
“**anaññāpubbakattā**”ti iminā sāvakehi, “**tattha cā**”ti-ādinā paccekabuddhehi
ca bhagavato catusaccadassanassa asādhāraṇataṃ, niratisayataṃ dasseti.
Parasantānesu pasāritabhāvena supākaṭṭattāti desanānubhāvena
veneyyasantānesu catusaccadassanassa vitthāritabhāvena yāva
devamanussesu suppakāsītattā. Nāthasaddaṃ

loke yācanupatāpissariyāsīsāsu paṭhantīti tamattham dassetum **“nāthatīti nātho”**ti-ādi vuttam. Tattha yasmā bhagavā catusaccadassanabhāveneva attano hitasukhāsīsāya kilesabyasanupatāpanassa, hitapaṭipattiyācanassa ca matthakam patto, tasmā tam teneva pakāsītanti atthuddhāram anāmasitvā paduddhāravasena nāthasaddassa attham dassento **“veneyyānam hitasukham āsīsati”**ti-ādimāha. **“Catusaccadaso”**ti vā iminā anaññasādhāraṇo bhagavato ñāṇānubhāvo pakāsītoti **“nātho”**ti iminā anaññasādhāraṇam karuṇānubhāvam vibhāvetum **“veneyyānan”**ti-ādi vuttam. Paramena cittissariyena samannāgato bhagavā nāthoti vuccatīti yojanā. Tathā paramena cittissariyena samannāgato sabbasatte guṇehi īsatīti yojetabbam. **Cittissariyenā**ti ariyiddhi-ādinā citte vasībhāvena. **Guṇehi īsatīti** paramukkaṃsagatehi attano silādiguṇehi dhammena issariyam vattetīti attho. Evaṃbhūto yasmā sabbābhibhū nāma hoti, tena vuttam **“abhibhavatī”**ti. Tathā cāha **“sadevake bhikkhave loke -pa- abhibhū anabhibhūto, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”**ti¹. Duvidhenāpi issariyattham nāthasaddam dasseti.

Aṭṭhārasappabhedāya desanāya thomanamevāti yojanā.

Samānagaṇanaguṇehiti samānagaṇanehi guṇehi karaṇabhūtehi.

Yathāvuttena niratisayena catusaccadassanenāti sabbaññūtaññānassa, dasabalesu vasībhāvassa ca padaṭṭhānabhūtena. Saccābhisambodhena hi abhinīhārānurūpaṃ rūpārūpadhammesu chattimsakoṭisatasahassamukhappavattena sātisayam santatisamūhakiccārammaṇaghaṇanappabhedena mahāvajiraññāsaṅkhātena buddhāveṇikena sammasanena sambhūtena bhagavā sammāsambodhiyam patiṭṭhitova kusalādibhedena, phassādibhedena ca dhamme vibhajanto cittuppādakaṇḍādivasena dhammasaṅgaham catudhā desetum samattho ahosi. Tathā atītamse appaṭihatañāpatādibuddhadhammasamannāgato bhagavā atītādibhedato khandhādike vibhajitvā desetum samattho ahosi. Tena vuttam **“yathāvuttena -pa- vibhaṅgan”**ti. **“Sabbaññubhāsītattā”**ti vatvā puna **“asabbaññunā desetum asakkuṇeyyataṃ dassento”**ti etena

1. Am 1. 332; Di 3. 111 piṭṭhesu.

dhammasaṅgaṇīvibhaṅgānaṃ anvayato, byatirekato ca sammāsambuddhappaveditaññeva vibhāveti. **Sammāsambuddhatādiguṇeti** buddharatanassa sammāsambuddhatā, dhammasaṅgharatanānaṃ svākkhātātā, suppaṭipannatāti evamādiguṇe pakāseti.

Nanu ca “catusaccadaso”ti-ādinā bhagavatova guṇā vibhāvitāti? Saccaṃ teneva dhammasaṅghānampi guṇā vibhāvitā honti tappabhavassa anaññathābhāvato, tadapadesena vā dhammo, tadādhāro ca saṅgho vuttova hotīti vuttam “**buddhādīnaṃ -pa- vibhāveti**”ti.

Atītaṃseti atītaakoṭṭhāse, pubbanteti attho. **Appaṭihatanti** nappaṭihatam, ñāṇassa paṭighāto nāma aññāṇam, sabbampi vā kilesajātam. Tam yasmā bhagavato saha vāsanāya pahīnaṃ, tasmāssa atītaṃse sabbatthakameva ñeyyāvaraṇappahānena ñāṇam appaṭihatanti vuccati. Esa nayo sesesupi. Kim panetāni pāṭiyekkam visum ñāṇāni, udāhu atītādīsu pavattanakaññāṇāni eva? Tīsu kālesu appaṭihatāññāṇāni nāma pāṭiyekkam bhagavato tīṇi ñāṇānevāti vadanti. Ekaṃyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihatāññāṇam nāma sabbaññutaññāṇameva. **Sabbaṃ kāyakammanti** yaṃ kiñci bhagavatā kattabbaṃ kāyakammaṃ. **Ñāṇapubbaṅgamanti** ñāṇapurecārikaṃ. **Ñāṇanuparivattanti** ñāṇassa anuparivattanakaṃ, sabbaṃ kāyapayogaṃ pavattento bhagavā ñāṇena paricchinditvā ñāṇasahitameva pavattetīti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Chandassāti** kattukamyatāya, mahākaruṇāsamāyogato sattānaṃ ekantahitesitāya hitakiriyaṇchandassāti attho. **Dhammadesanāyāti** dhammakathāya.

Aparikkhayāparimeyyapaṭibhānatāya, hi bhagavato karaṇasampattiya ca dhammadesanā nīrantaraṃ pavattiyamānāpi na kadācīpi parikkhayaṃ gacchati, aññadatthu uparūpari vaḍḍhateva. **Vīriyassāti** parahitapaṭipattiyaṃ ussāhassa. **Vimuttiyāti** phalavimuttiya. Ettha ca samādhi-ādīnaṃ ahāni taṃtaṃpaṭipakkhassa savāsanapahīnattā¹ anaññasādhāraṇatāya veditabbā. Chandādīnaṃ pana mahākaruṇāsamāyogatopi. Sesaṃ suviññeyyameva.

1. Savāsanam pahīnattā (Ka)

1. **Te eva dhammeti** te eva kusalādike tikadukehi saṅgahite dhamme. Suttante khandhādivasena vutte khandhādivasena vibhajitunti yojanā. Nanu suttante paṭisambhidāvasena te na vuttāti? Yadi pi sarūpato na vuttā, “jarāmarañe ñāṇaṃ, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ”¹ ti-ādinā¹ pana hetuhetuphalādīsu ñāṇavibhāgassa vuttattā atthato vuttā eva honti, paṭisambhidāmagge² vā paṭisambhidānaṃ āgatattā suttante paṭisambhidāvasenapi te dhammā vuttā eva. **Tatthāti** tasmim suttante. **San̄khepenāti** samāseṇa. Uddesaniddesamatteneva hi suttante khandhādayo desitā, na paṭiniddesādināti san̄khepena te tattha vuttāti vuttā. **Tatthāti** vā dhammasaṅgahe. Tatthāpi hi “tasmim kho pana samaye cattāro khandhā honti”³ ti-ādinā³ khandhādayo san̄khepena vuttāti. Vibhajiyanti ettha, etena vā khandhādayoti vibhaṅgo, te eva pakiriyanti paṭṭhapīyanti ettha, etena vāti pakaraṇaṃ, vibhaṅgo ca so pakaraṇaṇcāti **vibhaṅgappakaraṇaṃ**. **Ādisaddatthajotakenāti** “iti vā, iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”⁴ ti-ādīsu⁴ viya ādisaddassa atthadīpakena. **Pakāratthajotakenāti** “iti kho bhikkhave sappatibhayo bālo, appatibhayo paṇḍito”⁵ ti-ādīsu⁵ viya pakāratthavibhāvakena. **“Ekadesena samudāyaṃ nidasseti”** ti etena “rūpakkkhandho -pa- viññāṇakkhandho”⁶ ti ettha itisaddassa nidassanatthataṃ dasseti. Nidassanatthopi hi itisaddo diṭṭho yathā “atthīti kho kaccāna ayameko anto”⁶ ti-ādīsu⁶. Parisamāpanattho vā “tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, no āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhavēyyuṃ, no āmisadāyādā’⁷”⁷ evamādīsu viya. Parisamāpanaṃ hetuṃ suttantabhājanīyassa ekadesadassanena yadidaṃ “pañcakkhandhā rūpakkkhandho -pa- viññāṇakkhandho”⁸ ti tāva tadatthassa saṅgahitattā. **Tatthāti** vibhaṅgappakaraṇe. **“Nibbānavajjānaṃ”** ti ettha yadi nibbānavajjānaṃ -pa- appakatarapadattā khandhānaṃ khandhavibhaṅgo ādimhi vutto, nanu saha nibbānena sabbadhammasaṅgāhakattā, sabbadhammasaṅgāhakehi ca āyatanādīhi khandhehi ca appakatarapadattā saccavibhaṅgo ādimhi

1. Saṃ 1. 288 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 26 piṭṭhe.

5. Am 1. 100 piṭṭhe.

7. Ma 1. 15 piṭṭhe.

2. Khu 9. 333 piṭṭhe.

4. Dī 1. 6 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhe.

vattabboti? Na, tatthāpi dukkhasaccavibhaṅge ekadesena khandhānaṃ eva vibhajitabbato. Yathāha “tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā -pa- saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”¹. Idha pana anavasesatova² khandhā vibhajīyantīti nibbānavajjānaṃ -pa- appakatarapadattā khandhānaṃ khandhavibhaṅgo ādimhi vutto.

Apica rūpasammūlḥā arūpasammūlḥā ubhayasammūlḥāti tividhā bodhaneyyapuggalā, tathā saṃkhittarucino vitthārarucino nātisaṅkhepavittḥārarucino, tikkhindriyā mudindriyā majjhimindriyāti ca. Tesu arūpasammūlḥānaṃ upakārāya khandhadesanā, rūpasammūlḥānaṃ āyatanadesanā, ubhayasammūlḥānaṃ dhātudesanā. Tathā saṃkhittarucīnaṃ khandhadesanā, nātisaṅkhepavittḥārarucīnaṃ āyatanadesanā, vitthārarucīnaṃ dhātudesanā. Tikkhindriyānaṃ khandhadesanā, majjhimindriyānaṃ āyatanadesanā, mudindriyānaṃ dhātudesanāti iminā payojanena, anukkamena ca khandhāyatanadhātuvibhaṅgānaṃ desanākkamova veditabbo. Taṃ panetaṃ khandhādittayaṃ pavattinivattitadubhayahetumukheneva ñāyamānaṃ yathābhūtāvabodhāya hoti, nāññathāti dassanatthaṃ saccavibhaṅgadesanā pavattā. So ca yathābhūtāvabodho visesato indriyasannissayenāti indriyavibhaṅgadesanā. Indriyānañca indaṭṭho taṃtaṃpaccayadhammabhūtānaṃ yathāsakaṃ paccayuppannesu paccayabhāvavisesenevāti paccayapaccayuppannavibhāgasandassanī paccayākāravibhaṅgadesanā. Paccayākārassa, khandhādīnañca aviparītasabhāvāvabodho satipaṭṭhānādīsu sammāmanasikārenāti satipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādabojjhaṅgamaggaṅgavibhaṅgadesanā. Svāyaṃ satipaṭṭhānādīsu sammāmanasikāro imāya paṭipattiyā hotīti jhāna-appamaññāvibhaṅgadesanā, sā sammāpaṭipatti ettake sīle patiṭṭhitassa sambhavatīti sikkhāpadavibhaṅgadesanā, yathāvuttāya ca sammāpaṭipattiyā ime ānisaṃsāti paṭisambhidāññānavibhaṅgadesanā, te cime ñāṇavisesā imesu kilesesu pahīyantesu ca sambhavanti, nāññathāti kilesavibhaṅgadesanā,

1. Abhi 2. 104; Dī 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292 piṭṭhesu.

2. Anavasesato (Ka)

evaṃ vitthārato desite khandhādike saṅkhepatopi jānantassa atthasiddhi
 hoti evāti dassanattamā pariyosāne dhammahadaya vibhaṅgedesaṇā
 pavattāti evametesam aṭṭhārasannam mahāvibhaṅgānam
 desanākkamakāraṇam veditabbam.

Rūpādīnanti rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānam.

Vedayitādisabhāvattābhāvāti yathākkamam

anubhavanasañjānanābhisaṅkharaṇādisabhāvattābhāvā. Na hi rūpam
 vedayitādisabhāvam, vedanādi vā ruppanādisabhāvam. Yato rūpādīnam
 vedanāsamavarodhanena “cattāro khandhā”ti-ādīnā saṅkhipitvā khandhā
 desetabbā siyūm. **Ruppanādito aññassābhāvāti**

ruppanānubhavanādisabhāvato aññassa atītādike gahetvā rāsivasena
 vattabbassa saṅkhittassa sabhāvassa abhāvā. Na hi cetasi kādibhāvo
 vedanādīnam sabhāvo. **Heṭṭhā gaṇanesūti** pañcato heṭṭhā gaṇanesu.

Aniṭṭhānanti apariyosānam. Rūpādīsu hi katipaye, ekampi vā aggahetvā
 vuccamānā khandhavasena desanā anavasesasaṅkhatadhammasaṅgāhinī na
 sambhavati. **Khandhassāti** rāsaṭṭhassa khandhassa. Tenevāha “**na hī**”ti-ādi.
Savibhāgadhammehīti sappabhedadhammehi.

“**Saddatthasahitam khandhasaddassa visayam dassetī**”ti etena
 rāsīsaddassa viya rāsaṭṭhe khandhasaddassa vācakabhāvena pavattimā dasseti
 pariyāyantarabhāvato. Guṇādīsu pana kevalam tabbisayapayogabhāveneva
 pavatti, na vācakabhāvenāti āha “**guṇe -pa- na saddatthan**”ti.

Khandhasaddoti sīlādisadde sannidhāpito khandhasaddo. Tenevāha
 “**sīlādiguṇavisitṭham rāsaṭṭham dīpetī**”ti. **Kecīti dhammasirittheram**
 sandhāya vadati. **Etthāti** “sīlakkhandho samādhikkhandho”ti¹ ettha. Na
 kevalaṇca so eva, aṭṭhakathācariyehipi ettha guṇatthata icchitā eva. Tathā hi
aṭṭhasālīniyam “sīlakkhandho samādhikkhandhoti-ādīsu guṇaṭṭhenā”ti²
 vuttam. Nanu ca kevalopi khandhasaddo “tiṇṇam kho māṇava khandhānam
 vaṇṇavādī, na kho āvuso visākha tihi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo
 saṅgahito”ti³ ca ādīsu sīlādivācako dīṭṭhoti? Na, tatthāpi
 adhikārādivacchedakavasenevassa sīlādīsu pavattidassanato. **Na**
khandhasaddo paññattisaddassa atthe vattatīti

1. Dī 3. 236 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 185 piṭṭhe.

3. Ma 1. 375 piṭṭhe.

niruttivohārādisaddā viya¹ paññattipariyāyo na hotīti attho. **Dārukkhandhoti paññatti hotīti** tassa khandhasaddassa paññattivisesappavattitaṃ dasseti. **Viññāṇakkhandhoti khandhasaddoti** “viññāṇaṃ viññāṇakkhandho”²ti ettha vutto khandhasaddo. **Samudāye nirulhoti** atītādibhedabhinnassa paññāya abhisamyūhanena rāsikate viññāṇasamūhe nirulho. **Tāya eva ruḷhiyā pavattatīti** tāya samudāye nirulhatāya tadavayave ekasmimpi viññāṇe pavattatīti. Ettha ca ñāṇasampayutte nirulho kosallasambhūtaṭṭhena kusalabhāvo viya ñāṇavippayutte viññāṇasamudāye nirulho tadekadesepe ruḷhiyā pavattatīti veditabbaṃ. Atha vā kiñci nimittaṃ gahetvā satipi aññasmiṃ tannimittayutte kismiñciveva visaye sammutiyā cirakālatāvasena nimittavirahepi pavatti ruḷhi nāma, yathā mahiyaṃ setīti mahimso, gacchantīti gāvoti, evaṃ khandhasaddassāpi ruḷhibhāvo veditabbo.

Rāsito guṇatoti sabbattha bhummatthe vā nissakkavacanāṃ daṭṭhabbaṃ. **Niyametvāti** vavatthapetvā. **Piṇḍaṭṭhoti** saṅghātattho. **Tasmāti** yasmā pañceva khandhā vuttā, koṭṭhāsaṭṭhe ca khandhaṭṭhe nibbānassa vasena chaṭṭhenāpi kandhena bhavitabbaṃ, tasmā **kandhaṭṭho nāma rāsaṭṭhoti yuttaṃ**. “**Yesam vā atītādivasena bhedo atthi**”³ti-ādina atītādivibhāgabhinnesu ruppanādisabhāvadhammesu visum visum koṭṭhāsabhāvena gayhamānesu tabbibhāgarahitassa ekassa nibbānassa rāsaṭṭhatā viya koṭṭhāsaṭṭhatāpi na sambhavatīti dasseti. Etena paññattiyāpi khandhesu aggahaṇe kāraṇaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Kasmā panettha phassādike viya saṅkhārakkhandhe anavarodhetvā vedanāsaññā visum khandhabhāvena gahitāti?
Vivādamūlatādivisesadassanattaṃ. Gahaṭṭhānaṃ hi vivāda-kāraṇaṃ kāmajjhosaṇaṃ. Vuttañcetaṃ “puna caparaṃ bhikkhave kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu mātāpi puttana vivadati, puttopi mātara vivadati”³ti-ādi³. Pabbajitānaṃ diṭṭhābhiniveso. Vuttampi cetam “ye diṭṭhimuggayha vivādayanti,

1. Niruttivohārādisaddo viya (Ka)

2. Abhi 5. 24, 25 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 120, 128 piṭṭhesu.

‘idameva saccan’ti ca vādayanti”ti-ādi¹. Tesu kāmajjhosaṇaṃ vedanassādena hoti, diṭṭhābhiniवेशो saññāvipallāsenā. Saññāvipallāsenā hi cittavipallāso, cittavipallāsenā diṭṭhimānataṇhāpapañcānaṃ vipallāso. Tathā vedanānugiddho, vipallatthasañño ca saṃsarati. Vedanānugiddhassa hi vedanāpaccayā taṇhā siddhā hoti, tato ca taṇhāpaccayā upādānanti āvaṭṭati bhavacakkaṃ. Vipallatthasaññissa ca “saññānidānā hi papañcasāṅkhā”ti² vacanato diṭṭhimānataṇhāpapañcānaṃ anupacchedato saṃsārassa anupacchedova. Iti vivādakāraṇānaṃ kāmajjhosaṇadiṭṭhābhiniवेशānaṃ kāraṇabhāvo saṃsārahetubhāvoti imassa vivādamūlatādivisesassa dassanattamaṃ saṅkhārakkhandhe anavarodhetvā vedanāsaññā visumaṃ khandhabhāvena gahitāti veditaḥkamaṃ.

Okāsesūti vibhajanakiriyāya pavattiṭṭhānabhāvato atītādayo okāsāti vuttā. **Itisaddenāti** “upādāyarūpan”ti evaṃ aṭṭhakathāyaṃ vutta-itisaddena. **Nidassanattthenāti** udāharaṇatthena. **Sabboti** sakalo ekādasasu okāsesu vibhatto vibhajanāyā. **Idaṇca vibhajananti** “cattāro ca mahābhūtā -pa-upādāyarūpan”ti evaṃ vibhattaṃ idaṇca vibhajānaṃ. **Oḷārikādīsūti** oḷārikasukhumahīnaṇaṇitadūrasantikesu. **Cakkhāyatananti-ādivibhajanañcāti** “cakkhāyatanānaṃ -pa- phoṭṭhabbāyatanānaṃ itthindriyānaṃ -pa- kabalīkāro āhāro rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbāti evaṃ pavattaṃ vibhajanaṇca. **Yathāsambhavanti** yathārahaṇaṃ. Ekādasasu okāsesu yaṃ yaṭṭha vibhajanaṇaṃ yuttaṃ, taṃ tattha yojetabbaṃ. **Evaṃ vedanākkhandhādīsūpi** yathā rūpakkhandaṇhe yathāsambhavaṇaṃ ekādasasu okāsesu vibhajanaṇaṃ yojetabbanti vuttaṃ, evaṃ vedanākkhandhādīsūpi yathāsambhavaṇaṃ ekādasasu okāsesu vibhajanaṇaṃ yojetabbanti attho.

Tattha vedanākkhandho tāva purime okāsapañcake sukhādivedanāttikavasena vibhatto, itarasmaṇaṃ kusalattikavedanāttikasamaṇṇanadukasāsavadukavasena. Saññākkhandho pana purime okāsapañcake chaphassadvārasena, itarasmaṇaṃ oḷārikaduke paṭighasamphassadukavasena ceva

1. Khu 1. 409; Khu 7. 134, 135 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 414 piṭṭhe.

yathāvuttakusalattikādivasena ca vibhatto. Sesesu kusalattikādivaseneva. Tathā saṅkhārakkhandho. Paṭighasamphassaduko panettha nattheva. Cetanāya eva cettha niddeso saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāppadhānabhāvadassanattam. Tathā hi sā “saṅkhārakkhandho”ti vuttā. **Tatthāti** tasmiṃ viññāṇakkhandhassa vibhajane paṭiniddese. **Taṃ pana dvayanti** manodhātumanoviññāṇadhātudvayaṃ. Yañhi sattaviññāṇadhātudesanāyaṃ “manodhātu, manoviññāṇadhātū”ti dvayaṃ desitaṃ, taṃ chaviññāṇakāyadesanāyaṃ “manoviññāṇaṃ”tveva vuccatīti.

Pālinayenāti khandhavibhaṅgapālinayena. **Aññena pakārenāti** dhammasaṅgahe,¹ tadaṭṭhakathāyañca² āgatena pakārantarena.

1. Rūpakkhandaṇiddesavaṇṇanā

2. “Kiñcī”ti padaṃ “ekaccaṇ”ti iminā samānatthanti āha **“kiñcīti pakārantarabhedaṃ āmasitvā aniyamanidassanan”**ti. **Ubhayenāti** pakārabhedaṃ anāmasitvā, āmasitvā ca aniyamadassanavasena pavattena “yaṃ kiñcī”ti padadvayena. **Adhippetatthanti** rūpaṃ. **Aticcāti** atikkamitvā. **Pavattitoti** pavattanato. **Niyamanatthanti** nivattanattam.

“Kiñcā”ti ettha kiṃ-saddo pucchāyaṃ hetu-atthadīpako, karaṇe cetam paccattavacanam, ca-saddo vacanālaṅkāroti āha **“kena kāraṇena vadethā”**ti. Dutiyavikappe pana vuttanayeneva kāraṇatthe pavattaṃ kiṃ-saddam vadethā”ti kiriyāpadasambandhanena upayogavasena pariṇāmetvā vadati **“kaṃ kāraṇam vadethā”**ti.

Purimasantānassa bhedanti purimasantānassa vināsaṃ, vināsāpadesena cettha santāne visadisuppādameva dasseti. Tenevāha **“visadisasantānuppattidassanato”**ti. Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccayasamavāye visadisuppatti atthīti? Saccam atthi, sā pana na pākaṭatarā, pākaṭatarā ca idhādhippetā. Tenevāha **“sītādisannipāte”**ti. Tathā cāha bhagavā “sītenapi ruppatti, uḥhenapi ruppatti”ti-ādi³. Idāni bhedasaddo ujukameva vikārāpattim vadatīti dassento **“bhedo**

1. Abhi 1. 145, 146 piṭṭhādīsu. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 335 piṭṭhādīsu. 3. Sam 2. 71 piṭṭhe.

cā”ti-ādimāha. **Visadisarūpuppattiyeva**, na uppanassa aññathābhāvoti adhippāyo. Tena **kāpiliyaṃ** pariṇāmaṇaṃ paṭikkhipati. Yadi purimasantānato bhedo visadisuppatti ruppanaṃ, evaṃ sante lakkhaṇassa atippasaṅgo siyāti codanaṃ manasi katvā āha **“arūpakkhandhānaṃ”**ti-ādi. Ettha **sītādīhīti ādi**-saddena yathā uṇhajighacchādayo saṅgayhanti, evaṃ āhārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Yenāti** yena sītādīhi samāgamena. **Tatthāti** tesu rūpadhammesu. Āhārādīkassa vā ṭhittipattassāti sambandho. Yathā rūpadhammānaṃ ṭhittikkhaṇe sītādīhi samāgamo hoti, evaṃ arūpakkhandhānaṃ aññehi samāgamo natthi atilāhuparivattito, tasmā arūpadhammā rūpadhammānaṃ viya pākaṭassa vikāraṇaṃ abhāvato “ruppanti”ti, “ruppanalakkaṇaṃ”ti ca na vuccanti sambandho. “Ruppati”ti padassa kattukammasādhanaṃ vasena atthaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “kuppati ghaṭṭiyati pīliyati bhijjati”ti vuttanti tadatthaṃ vivaranto **“kuppattī etenā”**ti-ādimāha. **Kopādikiriyaṃ**ti kopasaṃghaṭṭanapīḷanakiriyaṃ. Kopasaddo cettha khobhapariyāyo veditabbo. **Kattubhūto, kammabhūto ca atthoti** kattukammasādhanaṃ vasena vuccamāno bhūtopādāyarūpasaṅkhāto attho. **Kammakattutthena bhijjati-saddenāti** yadā kammakattuttho ruppati-saddo, tadā bhijjatisaddopi tadattho eva veditabboti attho. Tattha yadā kammatthe “ruppati”ti padaṃ, tadā “sītenā”ti-ādīsu kattu-atthe karaṇavacanāṃ. Yadā pana “ruppati”ti padaṃ kattu-atthe, kammakattu-atthe, vā, tadā hetumhi karaṇavacanāṃ veditabbaṃ. **“Yaṃ pana ruppati”**ti-ādinā “kuppati”ti-ādīnaṃ kattukammattānampi atthavacanānaṃ vacane kāraṇaṃ dasseti. Yadi atthasaddo “pīḷanaṭṭho”ti-ādīsu¹ sabhāvapariyāyopi hoti, “kenaṭṭhenā”ti panettha abhidheyapariyāyo adhippetoti āha **“kenaṭṭhenāti pucchāsabhāgavasena ruppanaṭṭhenā”**ti, ruppanasaddābhidheyabhāvenāti attho. Tenevāha **“na kevalaṃ saddatthoyeva ruppanaṃ”**ti. **Tassa atthassāti** tassa bhūtopādāyappabhedassa sabhāvadhammassa. Ruppanalakkaṇaṇca nāmetāṃ aniccatādi viya kakkhalattādīto aññanti na gahetabbaṃ. Paññattiviseso hi tanti, kakkhalattādīnaṃyeva pana arūpadhammavidhuro sabhāvavisesoti veditabbaṃ.

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhe.

Mucchāpattiyāti mucchāya mohassa āpajjanena. **Kappasaṇṭhānaṃ udakanti** kappasaṇṭhāpakamahāmeghavuṭṭhaṃ udakaṃ. **Tathāti** tappakāratāya khārabhāve **sati** udakena kappavuṭṭhānakāle viya **pathavī viliyeyya**. Lokantariyasattānaṃ pana pāpakammabalena akhārepi khāre viya sarīrassa viliyanā veditabbā. **Tenevāti** sa-usadanissayanirayassa vuttattā eva. Na hi avīcimhi pañcavidhabandhanādikammakāraṇaṃ karonti.

3. Pakaraṇappattaṃ rūpaṃ pakkhipitvā mātikā ṭhapitāti ānetvā sambandho. **Mahābhūtu -pa- āpajjati** tappakārabhāvena atītaṃse gaṇanaṃ gatanti vuttattāti adhippāyo. **“Na hī”**ti-ādinā dhammantaranivattanatthātā, pakārantaranivattanatthātā ca bhūtopādāyagahaṇassa natthīti dasseti. **Taṃdassaneti** gaṇanantaradassane. **Taṃsabhāvattāti** bhūtopādāyasabhāvattā. **“Na cā”**ti-ādinā bhūtopādāyasabhāvo atītaṃsagaṇitatāya taṃsabhāvassapi aññathā gaṇitattā, ataṃsabhāvassa ca tathā gaṇitattā akāraṇanti dasseti. **“Ajjhatta -pa- labbhati”**ti etena dutiyanaye na kevalaṃ yathāvuttova doso, atha kho abyāpitopi dosoti dasseti. Tadetaṃ pana akāraṇaṃ kāraṇabhāvasseva¹ anadhippetattā. Na hettha bhūtopādāyarūpabhāvo atītaṃse gaṇanassa kāraṇanti adhippetam, yato yathāvuttadosāpatti siyā.

“Kintī”ti ettha **“kin”**ti pubbe yaṃ **“rūpan”**ti sāmāññato gahitaṃ, tassa sarūpapucchā. **Itisaddo** nidassanattho, na kāraṇattho. Tenassa yaṃ rūpaṃ atītaṃ niruddhaṃ -pa- atītaṃsena saṅgahitaṃ atītakotthāse gaṇanaṃ gataṃ, taṃ kinti ce? **“Cattāro ca -pa- rūpan”**ti bhūtopādāyavibhāgadassanamukhena visesaṃ nidasseti. Yattakā hi idha visesā niddiṭṭhā cakkhāyatanādayo, tesamidaṃ nidassananti. Na cettha purimanayato aviseso. Tattha hi rūpassa bhūtopādāyatāmattasabhāvadassanatā vuttā. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ **“atītarūpampi bhūtāni cevā”**ti-ādi. Idha pana bhūtopādāyena nidassanabhūtena rūpassa sabbavisesavibhāvanatā dassitā. Evañca katvā abyāpitadosopi cettha anokāsova, yaṃ rūpaṃ ajjhattaṃ -pa- upādinnaṃ, kinti? Cattāro ca -pa- rūpanti tadanñavisesanidassanassa adhippetattā. Tathā cāha **“evaṃ sabbattha attho veditabbo”**ti.

1. Tadetaṃ pana akāraṇabhāvasseva (bahūsu), tadetaṃ natthi kāraṇabhāvasseva (Ka)

Pariyāyadesanattāti sabhāvato pariyāyanam parivattanam pariyāyo, ujukam appavattīti attho. Pariyāyena, pariyāyabhūtā vā desanā etthāti pariyāyadesanam, suddantam. Suddantam hi veneyyajjhāsayavasena desetabbadhamme lesato labbhamānabhāvakathanam, na ujunippadesabhāvakathananti pariyāyadesanam nāma. Teneva tam “yathānulomasāsanam”ti vuccati. Abhidhammo pana desetabbadhamme ujunippadesakathananti nipariyāyadesanam nāma, yato “yathādharmasāsanam”ti vuccati. **Nicchayena desoti** vavatthānato kathanam. Tathā **bhaddekarattasuttā**dīsu¹ viya atītādivhāvo atītānāgatapaccuppannabhāvo addhāvasena idhāpi khandhavibhaṅge suddantabhājanīyattā niddisitaḥ siyāti yojanā.

Sannipatitanti samāgatam. **Santānavasenā**ti pubbāparavasena. Pubbenāparassa samappamāṇatāya **anūnam anadhikam**, tato eva **ekākāram**. Pavattikālavasena vā **anūnam anadhikam**, samānasabhāvatāya **ekākāram**. Tena visabhāga-utunā anantaritatan dasseti. **Evam āhārepī**ti ettha visabhāgāhārena anantarito anekavāram anekadivasampi bhutto sabhāgekāhāram nāma. “Tato pubbe visabhāga-utu-āhārasamuṭṭhānam atītam, pacchā anāgatan”ti hi vuttanti. “Ekāhārasamuṭṭhānam”ti pana vuttattā ekasseva āhārassa yojanā yuttarūpāti apare. **Pañcadvāravasenā**ti ettha pañcadvārāvajjanato paṭṭhāya yāva tadārammaṇam, yāva javanam, yāva vā voṭṭhabbanam, tāva pavattā cittasantati ekavīthi. **Ekajavanāsamūṭṭhānanti** ekajavanāvārasamuṭṭhānam. Ettha ca samayam anāmasitvāva santativasena, santatiṇca anāmasitvāva samayavasena atītādivibhāgo gahetabbo.

Tesanti hetupaccayānam. **Kalāpassā**ti rūpakalāpassa. **Kammānantarādī**ti kammādi, anantarādīti paccekam ādisaddo yojetabbo. Tattha paṭhamena ādisaddena upanissayapaccayassa, āhārādino ca dutiyena samanantarānantarūpanissayādino saṅgaho veditabbo. Cittuppādassa cettha kammānantarādīpaccayavasena, itarassa kammādivaseneva janakabhāve yojanā daṭṭhabbā. Tathā cittuppādassa purejātavasena, itarassa pacchājātavasena, ubhayesampi saḥajātavasena upatthambhanam

1. Ma 3. 226 piṭṭhe.

veditabbam. Tenevāha “**yathāsambhavaṃ yojetabban**”ti. Uppādakkhāṇeti hetukiccakkhāṇe. Hetukiccam nāma tassa tassa uppādetabbassa uppattikaraṇam, tañca tasmim khāṇe uppannaphalattā tato param kattabbābhāvato niṭṭhitañcāti daṭṭhabbam. Itaram pana tīsupi khāṇesu paccayakiccam daṭṭhabbanti yojanā.

6. **Aniṭṭhanāmanivattanassāti** aniṭṭhanāmanivattiyā akāraṇabhāvadassanena iṭṭhanāmalābhāpanassa akāraṇabhāvaṃ dasseti.

Devamanussasampattibhaveti sampattiyutte sampanne devamanussabhave. **Samiddhasobhanatāti** abhivuddhasobhanatā. **Tato evāti** sampattivirahato eva, asampannattā evāti attho. **Tesaṃyeva hatthi-ādīnaṃ sukhassa hetubhāvaṃ na gacchanti** sāraṇādivasena dukkhapaccayattā. **Tesanti** hatthirūpādīnaṃ. “**Tassa tassevā**”ti-ādīnā yathāvuttamattham vivarati. Akusalena attanā katena nibbattaṃ dukkhassa paccayo hotīti yojanā. **Tasmāti** yasmā kammaṃ yasmiṃ santāne nibbattaṃ, tattheva sukhadukkhānaṃ paccayo hoti, na aññattha, tasmā. **Aṭṭhakathāyaṃ panāti** ekaccamatadassanaṃ. Tattha “**aniṭṭhaṃ nāma natthī**”ti yasmā paṭisedhadvayena kusalakammajassa iṭṭhabhāvo niyato, tasmā “kusalakammajameva iṭṭhan”ti evaṃ aniyametvā “kusalakammajam iṭṭhamevā”ti evamettha niyamo gahetabboti dassento “**akusalakammajampī**”ti-ādīmāha. Kinti akusalakammajam sobhanaṃ, yaṃ paresam iṭṭham nāma siyā? Yadi duggatiyaṃ kesañci tiracchānānaṃ saṇṭhānādisampatti sugatiyaṃ sattānaṃ akusalanissandena virūparūpatā viya kusalanissandena, katham tassā akusalakammajatā. Atha pana yaṃ kesañci amanāpampi samānaṃ rūpaṃ manāpaṃ hutvā upaṭṭhāti, tam sandhāya vuttaṃ, evampi yathā kesañci tiracchānādinam kusalakammajam manussādirūpaṃ amanāpato upaṭṭhahantampi kusalavipākasappa ārammaṇabhāvato atthato iṭṭhameva nāma hoti, evaṃ akusalakammajam kesañci manāpaṃ hutvā upaṭṭhahantampi akusalavipākasappa ārammaṇabhāvato atthato aniṭṭhameva nāma hoti, evañcetam sampaticchitabbam. Aññathā “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ kāyaduccaritassa iṭṭho kanto manāpo vipāko uppajjeyyā”ti-ādī¹ aṭṭhānapāḷiyā virodho siyā. Tenevāha “**kusalakammajassa panā**”ti-ādi. **Sabbesanti** attano,

paresañca. **Itthassa abhāvo vattabboti** yathā “kusalakammajaṃ anittthaṃ nāma natthi”ti vuttaṃ, evaṃ kiñcāpi “akusalakammajaṃ ittham nāma natthi”ti atthakathāyaṃ na vuttaṃ, tena pana nayadassanena akusalakammajassa abhāvo vutto eva hotīti so saṃvaṇṇanāvasena niddhāretvā vattabboti adhippāyo. Etena kusalakammajameva itthanti purimapadāvadhāraṇassa gahetabbataṃ dasseti.

Idāni “**hatthi-ādīnampi**”ti-ādīnā tamevatthaṃ vivarati. **Kusalavipākassāti** etthāpi kusalavipākasappa ārammaṇanti attho. **Manussānanti** ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Itaresampi ca akusalakammajaṃ akusalavipākasappa, kusalakammajaṃ kusalavipākasappa ārammaṇanti dassitovāyaṃ nayoti. Kasmā pana itthānitiṭthamissite vatthumhi manāpatāva saṇṭhātīti āha “**itthārammaṇena -pa- sakkā vattun**”ti. **Sutthu vuttanti** “itthānitiṭtham ekantato vipākeneva paricchiṇṇatī”ti vadantehi itthānitiṭthārammaṇavavattthānaṃ sammadeva vuttaṃ. **Tam anugantvāti** vipākavasena itthānitiṭthārammaṇavavattthānaṃ anugantvā. **Sabbatthāti** sugatiduggatīsu, sabbesu vā ārammaṇesu.

“Anittthā”ti vacaneneva tesam itthataṃ nivattitāti āha “**sadisatā ca rūpādibhāvoyevā**”ti. Itthāneva rūpādīni kāmagaṇāti sutte vuttānīti mittapaṭipakkho amitto viya itthapaṭipakkhā anittthāti adhippetāti vuttaṃ “**anittthāti -pa- vohāro viyā**”ti. **Sabbāni vāti** ettha “piyarūpaṃ sātārūpaṃ”ti¹ vacanato kathaṃ anittthānaṃ rūpādīnaṃ kāmagaṇabhāvāpattīti ce? Tesampi vipallāsavasena taṇhāvattthubhāvato piyarūpabhāvassa adhippetattā. Yadi evaṃ kathaṃ “cakkhuviññeyyāni rūpāni itthāni”ti-ādisuttapadaṃ² nīyatīti āha “**atisayenā**”ti-ādi.

Indriyabaddharūpavasena pāliyaṃ hīnadukaniddeso pavattoti dassetuṃ “**dvīsūpi hīnapaṇītapadesū**”ti-ādimāha. **Avayavayoge sāmivacanam**, na kattarīti adhippāyo. “Tesam tesam sattānaṃ”ti indriyabaddharūpe niddiṭṭhe kasmā kammajavasena attho vutto, na catusantativasenāti āha “**sattasantāna -pa- vuttan**”ti. Padhānattā hi kammajavasena atthaṃ vatvā sesesu “evaṃ utusamuṭṭhānādisupī”ti atthakathāyaṃ atideso

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 119; Ma 2. 117; Ma 3. 41; Saṃ 3. 18 piṭṭhādisu.

kato. **“Tehi tehiṭi etasmim atthe”**ti iminā **“tesam tesan”**ti kattari sāmivacanam āsaṅkati. Tathā sati visaye vā sāmivacane laddhaguṇam dasseti **“na kammajavasenevā”**ti-ādinā, kammajaggahaṇaṇcetta upalakkhaṇam daṭṭhabbam.

Mariyādābhūtanti uttamamariyādābhūtam. Tenevāha **“yassa yeva manāpā, tassa teva paramā”**ti. **Tesanti** kāmaguṇānam. **Sabhāvatoti** lakkhaṇato.

“Ekasmimyeva assādanakujjhanato”ti-ādinā **“yasmā teyeva rūpādayo eko assādeti”**ti-ādikam suttantavivaraṇam iṭṭhāniṭṭhabhāve hetubhāvena vuttanti dasseti. **Iṭṭhāniṭṭhaggahaṇam hoti**ti nibbāne viya anīṭṭhaggahaṇam saññāvipallāsenā aññesupi ārammaṇesu iṭṭhāniṭṭhābhiniवेश hoti adhippāyo.

Vibhāgo nāma asaṅkaro, vitthāro cāti **“vibhattan”**ti padassa **“vavatthitam, pakāsitan”**ti ca atthamāha. **Aññesanti** ati-aḍḍhadaliddānam. **Idam iṭṭham, anīṭṭhaṇca hoti**ti ettha **ca**-saddena anīṭṭham, iṭṭhaṇca hoti ayampi attho vuttoti veditabbam. **Anīṭṭham iṭṭhanti** iṭṭhassa **“anīṭṭhan”**ti, anīṭṭhassa **“iṭṭhan”**ti gahaṇe yathāsaṅkhyam yojanā. **Indriyavikārāpatti-ādināti** ettha **ādi**-saddena pubbābhisaṅkhārādim saṅgaṇhāti. Puretaram pavattacittābhisaṅkhāravasenāpi hi vināva saññāvipallāsam iṭṭham **“anīṭṭhan”**ti, anīṭṭhaṇca **“iṭṭhan”**ti gayhatīti.

Tena vipākenāti tena kusalākusalavipākena. **Ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭhatanti** yattha tam uppajjati, tassa buddharūpādikassa, gūthādikassa ca ārammaṇassa yathākkamam iṭṭhatam, anīṭṭhataṇca nidasseti. **Vijjamānepi saññāvipallāse ārammaṇena vipākaniyamadassananti** iṭṭhārammaṇe kusalavipākova uppajjati, anīṭṭhārammaṇe akusalavipākovāti evam ārammaṇena vipākaniyamadassanam. **Ārammaṇaniyamadassanatthanti** yam kusalavipākassa ārammaṇam, tam iṭṭham nāma. Yam akusalavipākassa ārammaṇam, tam anīṭṭham nāmāti dassanattham. **Ārammaṇena niyāmito** hi vipāko attano upakāraṇassa ārammaṇassa niyāmako hoti.

Dvārantare dukkhassa paccayabhūtaassa ārammaṇassa dvārantare sukhavipākuppādanato, dvārantare sukhassa paccayabhūtaassa ārammaṇassa dvārantare dukkhavipākuppādanato vipākena ārammaṇaniyamadassanena vipākavasena iṭṭhāniṭṭhatā dassitāti yojanā.

7. Duppariggahaṭṭhena kāraṇabhūtena lakkhaṇassa indriyādisabhāvassa duppaṭivijjhatā, evaṃ supariggahaṭṭhena lakkhaṇasuppaṭivijjhatā veditabbā. **“Dūre”ti avuttassāti** lakkhaṇato **“dūre”ti akathitassa. Vuttampi**ti lakkhaṇato **“dūre”ti vuttampi** sukhumarūpaṃ.

“Bhindamāno”ti sambhindamānoti vuttaṃ hotīti āha “missakaṃ karonto”ti. Yasmā pana bhedanāṃ vibhāgakaraṇampi hoti, tasmā dutiyavikappe **“bhindamāno”ti padassa “visuṃ karonto”ti atthamāha.** Tatiyavikappe pana **bhindamānoti** vināsentoti attho. Tenāha **“santikabhāvaṃ bhinditvā dūrabhāvaṃ, dūrabhāvaṃca bhinditvā santikabhāvaṃ karonto”ti.** Na hi sakkā santikassa tabbhāvaṃ avināsetvā dūrabhāvaṃ kātuṃ, tathā itarassāpi. Santikabhāvakaraṇena na bhindati na vināseti, na ca okāsadūrato lakkhaṇato dūraṃ visuṃ karaṇena bhindati vibhāgaṃ karoti, nāpi okāsadūrena lakkhaṇato dūraṃ vomissakakaraṇena bhindati sambhindatīti yojanā. **“Tidhā attho datṭhabbo”ti saṅkhepena vuttamatthaṃ “na hī”ti-ādinā** vivarati. Visuṃ karoti, vomissakaṃ karotīti karoti-saddaṃ ānetvā sambandho. **“Etthāpi”ti-ādinā yathā “okāsato dūrameva bhindatī”ti ettha** okāsato dūrassa okāsato santikabhāvakaraṇaṃ adhippetanti vināsaṇaṃ bhedanāṃ, evaṃ **“na lakkhaṇato dūraṃ bhindatī”ti etthāpi** lakkhaṇato dūrassa lakkhaṇato santikabhāvakaraṇaṃ abhedanaṃ avināsananti imamatthaṃ dasseti. Vomissakakaraṇavibhāgakaraṇatthataṃ sandhāyāha **“bhindamānoti ettha ca aññathā bhedanāṃ vuttaṃ”ti.** Pacchimanaye vināsanatthameva sandhāya **“bhedanāṃ idha ca aññathā vuttaṃ”ti** avoca.

Rūpakkhandaṇidhesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā

8. **Cakkhādayo pasādāti** oḷārikattabhāva-pariyāpannā cakkhusotaghānajiṃhāpasādā, manomayattabhāva-pariyāpannā cakkhusotappasādā ca. **Kāyavohāraṃ arahantīti** kāyantogadhattā, kāyekadesattā ca kāyoti vattabbataṃ arahanti. **kāyoti** hi attabhāvopi vuccati “sakkāyadiṭṭhi”ti-ādīsu¹, karajakāyopi “so imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti”ti-ādīsu². **Tabbatthukāti** cakkhādinissitā kāyikāti pariyāyena vuttā, nippariyāyena pana cetasi-kāva. Yathāha “yaṃ tasmaṃ samaye tajjācakkhuviññāṇadhātusamphassa-jaṃ cetasi-kāṃ neva sātāṃ nāsātāṃ cetosamphassa-jaṃ adukkhamasukhaṃ vedayitaṃ”ti-ādī³. **“Na hi cakkhādayo kāyappasādā hontī”**ti iminā kāyapasādanissitā vedanā nippariyāyena kāyikāti dasseti. **Kāyikacetasikādibhāvenāti ādi-saddena** kusalākusalābyākatādibhāvā saṅgayhanti. **Tenāti** sukhādivedanekadesassa addhāsamayavasena atītādibhāvābhāvena. Keci panettha “heṭṭhā dassitanayattā pākaṭattā addhāvasena, ekamuhuttādipubbaṇhādīsu utu-ādinā rūpassa viya vedanāya vibhāgo na gayhatīti samayavasena ca atītādibhedo na dassito”ti vadanti. Santānavasena pavattānampi vedanānaṃ cittena samūhato gahetabbataṃ sandhāyāha **“vedanāsamudāyo”**ti. **Tehīti** addhāsamayavasena atītādibhāvehi. **Etthāti** etasmaṃ vibhaṅge. **Teti** “vedanekadesā”ti vuttā kāyikacetasikādibhāvena bhinnā sukhādivedanāvisesā. Yadi vedanekadesā ettha gahitā, khaṇaparicchinnāva te gahetabbā, na santatiparicchinnāti āha **“ekasantatiyaṃ panā”**ti-ādī. **Tesūti** sukhādibhedesu. **Bhedoti** viseso. **Tassāti** sukhādivisesassa. Yathā cettha, evaṃ **“taṃsahitaduppādakā”**ti etthāpi taṃ-saddena sukhādiviseso paccāmaṭṭhoti veditabbo. Santati paricchedikā bhavituṃ arahatīti sambandho. **Santatikhaṇavaseneva paricchedo vutto**, na addhāsamayavasenaṃ adhippāyo.

Pubbantāparantamajjhagatā”ti niṭṭhitahetukicā anīṭṭhitapaccayakiccāti vuttā, taṃ pana atikkantahetupaccayakiccanti evaṃ vuttassa nayassa

1. Saṃ 1. 12; Saṃ 2. 151 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 389 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

upalakkhaṇanti āha “**pubbantāparantamajjhagatāti etena hetupaccayakiccavasena vuttanayaṃ dasseti**”ti. Ettha kusalākusalakiriyavedanānaṃ rūpassa viya, vipākānaṃ viya ca ayaṃ nāma janakahetūti nippariyāyena na sakkā vuttuṃ, pariyāyena pana anantarapaccayabhūto hetūti vattabbo.

11. **Santāpanakiccanti** pariḍahanakiccaṃ. **Jāti-ādisaṅkaranti** jātisabhāvapuggalalokiyalokuttarato saṅkaraṃ sambhedanā akatvā. **Samānajātiyanti** ekajātiyaṃ. Sukhato tajjātiyā adukkhamasukhā paṇitāti yojetabbāti sambandho. **Samānabhedeti** bhūmantarādisamānavibhāge. **Upabrūhitānaṃ dhātūnanti** ulārarūpasamuṭṭhāpanena paṇitānaṃ rūpadhammānaṃ. **Vibādhitānanti** nippīlitānaṃ milāpitānaṃ. **Ubhayanti** sukhādivayaṃ. Ettha ca khobhanā, āluṇā ca kāyikasukhassa vasena veditabbā. Abhisandanā jhānasukhassa. Madayanā kāmasukhassa. Tathā chādanā. Āsiṇṇā sabbassa. Chādanā āsiṇṇā vā sabbassa vasena veditabbā.

Sabhāvādibhedena cāti sabhāvapuggalalokiyādibhedena ca. Ekantapaṇite lokuttare hīnapaṇitānaṃ paṭipadānaṃ vasena hīnapaṇitātā. Ekantahīne akusale chandādivasena hīnapaṇitātā, oḷārikasukhumatā ca. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** “yā oḷārikā, sā hīnā. Yā sukhumā, sā paṇitā”ti¹. Akusalādīsu dosasahagatādi-antarabhedavasena upādāyupādāya oḷārikasukhumatā taṃtaṃvāpanavasena vuccati, na kusalākusalādivasenāti āha “**taṃtaṃvāpanavasena kathanepi parivattanaṃ natthi**”ti.

Dosussannatāyāti kilesādhikatāya. **Tathāti** dosussannatāya. Kathaṃ pana kusalesu dosussannatā? Upanissayavasena kilesādhikehi santāne pavattamānā kusalā dhammā kilesahi sambādhappattiyā tiṇādihi sambādhappattāni viya sassāni vipulaphala-ulāraphalā na hontīti. **Tathāti** mandadosatāya. Kusalānaṃ mandadosabhāpi vuttanayānusārena veditabbā. **Oḷārikasukhumanikantīti** ettha antogadhavisesaṃ nikantiyā oḷārikasukhumatāsāmaññaṃ vuttaṃ. Yathā hettha oḷārikasāmañña

1. Abhi-Ṭṭha 2. 17 piṭṭhe.

oḷārikoḷārikataroḷārikatamā nikantiyo gayhanti, tathā
 sukhumasukhumatarasukhumatamā sukhumatāsāmañña gayhantīti.
 Sukhumatamanikantivatthunti cettha yāva bhavaggaṃ vipassanāññaṇa
 veditabbari.

13. **Yadi siyāti** yadi asampayogo visaṃsaṭṭho siyā.

Santikato akusalatoti akusalabhāvena santikato lobhasahagatādi-
 akusalavedayitato. **Akusalāti** dosasahagatādi-akusalavedanā **dūreti yathā**
uddharīyati. Tato dūrato kusalatoti tato akusalato dūrato
 kāmāvacarādikusalavedayitato **kusalā** kāmāvacarādikusalavedanā. “**Na**
sakkā”ti vuttaṃ uddharitum asakkuṇeyyataṃ “**tathā hi satī**”ti-ādinā vivarati.
Tasmāti yasmā dūrato santikuddharaṇaṃ vuttanayena santikato
 santikuddharaṇameva hoti, tathā satī atthaviseso na hoti, upādāyupādāya
 dūrasantikātā idha vuccati. Tasmā santikato santikuddharaṇaṇa na sakkā
 kātum atthavisesābhāvato, anadhippetattā cāti adhippāyo.

Nanu ca atisayavacanicchāvasena attheva atthavisesoti codanaṃ manasi
 katvā āha “**dūradūrataratāya viya santikasantikataratāya ca**
anadhippetattā”ti. **Yāti** akusalavedanā. **Tatoti** kusalavedayitato. **Idha**
vuttassa dūrassāti imasmim vedanākkhandhavibhaṅge “akusalā vedanā
 kusalābyākatāhi vedanāhi dūre”ti-ādinā¹ vuttassa dūrassa. **Dūrato**
accantavisabhāgattāti yato yaṃ “dūre”ti vuttaṃ, tato accantavisadisattā,
 tassa vasena **dūre santikaṃ natthīti na sakkā dūrato santikaṃ uddharitum.**
 Ayañhettha adhippāyo—heṭṭhā yā vedanā yāya vedanāya dūreti vuttā, sā eva
 tassā kenacipi pariyāyena santiketi na uddharitabbāti. **Santiketi**
 vuttavedanaṃyeva sandhāya vadati. **Bhinneti** lobhasahagatādivasena
 vibhatte. **Tatthevāti** “santike”ti vutta-atthe eva. Idaṃ vuttaṃ hoti—“akusalā
 vedanā akusalāya vedanāya santike”ti¹ evaṃ vutta-akusalāya vedanāyameva
 lobhasahagatādivasena vibhattāya dūrabhāvopi labbhati. Evaṃ sesesupīti.

1. Abhi 2. 4 piṭṭhe.

Yadi santikato dūraṃ labbhati, yadaggena dūraṃ labbhati, tadaggena dūrato santikaṃ uddhariyeyyāti codanaṃ manasi katvā āha “**upādāyupādāya dūrato ca santikaṃ na sakkā uddharitun**”ti-ādi. Tassattho—yaṃ santikato dūraṃ labbhati, yadipi taṃ visabhāgaṭṭhena labbhati, tathāpi yaṃ tattha santikaṃ labbhati, taṃ sabhāgaṭṭhena labbhatīti santikatova santikaṃ uddhaṭaṃ siyāti. **Tasmāti** yasmā visabhāgaṭṭhena dūrataṃ, sabhāgaṭṭhena ca santikatā icchitā, tasmā. **Lobhasahagatāya dosasahagatā** visabhāgatāya dūre samānā kathaṃ santike bhavyeyyāti adhippāyo. Nanu tāsāṃ akusalasabhāgatā labbhatevāti tattha uttaramāha “**visabhāgatā**”ti-ādi. Tattha **bhedan** **aggahetvā na pavattatīti** bhedaṃ visesaṃ asadisataṃ gahetvā eva pavattati visabhāgatā. **Dūratāyāti** idhādhippetāya dūratāya sabhāgassa abyāpakattā dūrato santikuddharaṇaṃ na sakkā kātuṃ. Sati hi sabhāgabyāpakatte siyā santikatāti dūrato santikuddharaṇaṃ sakkā kātunti adhippāyo. “**Na hī**”ti-ādinā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti. **Sabhāgatāti** sāmāññaṃ. **Bhedanti** visesaṃ. **Antogadhaṃ katvāvāti** abhiyāpetvāva. **Visabhāgabyāpakattā santikatāyāti** idhādhippetavisabhāgaṃ byāpetvā pavattanato heṭṭhā vuttasantikataṃ santikato dūruddharaṇaṃ sakkā kātuṃ. Tamevatthaṃ “**akusalatā hī**”ti-ādinā pākaṭaṃ karoti.

Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā

17. **Tassāpīti** saññāyapi. **Tabbatthukattāti** cakkhuvatthukattā. **Paṭighaviññeyyoti** yathāvuttapaṭighato vijānitabbo paṭighavasena gahetabbo. **Uttarapadalopaṃ katvāti** purimapade uttarapadalopaṃ katvā.

Viññeyyabhāve na uppattiyanti adhippāyo. **Vacananti** saddo, nāmanti attho. **Vacanādhīnāti** gahetabbataṃ pati saddādhīnā, nāmāyattagahaṇāti attho. Yadettha vattabbaṃ, taṃ **nāmarūpaduke**¹ vuttameva. Adhivacanāṃ

1. Mūlaṭi 1. 56 piṭṭhe.

paññattipakāsakam ñāpakam etesam atthīti **adhivacanā** yathā arisasoti.

Tatojoti adhivacanasāṅkhātato arūpakkhandhato jāto.

Arūpakkhandhapariyāpannattā phassepi yathāvutto attho sambhavatīti dassetum **“samphassoyeva vā”**ti-ādimāha. Na kevalam manodvārikaphasse eva, atha kho pañcadvārikaphassepi **“viññeyyabhāve vacanam adhikicca pavattā adhivacanā”**ti-ādivuttappakāro attho sambhavati. **Itīti** tasmā. **Tena pariyāyenā**ti manosamphassajapariyāyena. **Tatojāpīti** pañcadvārikaphassajātāpi. **Aññappakārāsambhavatoti** paṭighasamphassajapariyāyassa asambhavato. **Āveṇikam** paṭighasamphassajātā. **Pakārantaram** adhivacanasamphassajātā.

Yadi evanti yadi pañcadvārikaphassehi uppannasaññā pariyāyato, nippariyāyato ca **“adhivacanasamphassajā”**ti vuccanti, evam cattāropi arūpino khandhā evam vuttum yuttā. Evam sante saññāva kasmā **“adhivacanasamphassajā”**ti vuttāti āha **“tiṇṇam khandhānan”**ti-ādi. Tattha **tiṇṇam khandhānanti** vedanāsaṅkhāraviññāṇakkhandhānam. **Atthavasenā**ti **“vacanam adhikicca pavattā adhivacanā”**ti-ādinā vutta-atthavasena anvatthatāvasena. **Attano pattampi nāmantīti** **“adhivacanasamphassajā”**ti evam attano anuppattampi nāmam. **Dhammābhilāpoti** sabhāvanirutti. Pubbe catunnam arūpakkhandhānam sādharmaṇopi adhivacanasamphassajavohāro ruḥhivasena saññāya eva pavattoti vatvā idāni so tadaññārūpakkhandhasādhāraṇo saññāya nivesitoti dassetum **“atha vā”**ti-ādimāha. **Rajjitvā olokanādīsūti** ettha **ādi**-saddena kujjhitvā olokanādi viya rajjitvā savanādipi saṅgayhatīti veditabban, tathāsotāvadhānādinopi rattatādivijānananimittatāsambhavato. Cakkhusamphassajāsaññāya pana pākāṭabhāvaṃ nidassanavasena dassetum **“olokanam cakkhuviññāṇavisayasamāgame”**ti-ādimāha.

Olokanassa apākāṭabhāve rattatādivijānanam na hoti, pākāṭabhāve ca hotīti āha **“pasādavatthukā evā”**ti. **“Aññam cintentan”**ti yaṃ pubbe tena kathitam, kāyena vā pakāsitam, tato aññam kiñci attham cintentan. Tenevāha **“ñātan”**ti.

Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā

20. “**Heṭṭhimakoṭiyāti etthā**”ti idaṃ paṭhamam “heṭṭhimakoṭiyā”ti vacanam sandhāya vuttam. Tassa hi bhummasvasena attho gahetabbo. Tenāha “**tattha hi padhānam dassitan**”ti. Heṭṭhimakoṭiyāva padhānam dassitanti imamattham gahetvā “**yadi evan**”ti-ādinā codeti. Itaro “heṭṭhimakoṭiyā padhānameva dassitan”ti evamettha niyamo gahetabboti dassento “**uparimakoṭigatabhāvenā**”ti-ādinā tam pariharati. Padhānasseva dassanam. Padhāne hi dassite appadhānampi atthato dassitameva hotīti. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “tam sampayuttasaṅkhārā pana tāya gahitāya gahitāva hontī”ti. Yaṃ heṭṭhimakoṭiyaṃ labbhati, tam uparimakoṭiyampi labbhati evāti āha “**heṭṭhimakoṭi hi sabbabyāpikā**”ti. Dutīye karaṇaniddesatam dassetum “**āgatāti sambandho**”ti āha. Āgamanakiriyā hi heṭṭhimakoṭiyā karaṇabhāvena tattha vuttāti. Yathā ca āgamanakiriyāya, evam vacanakiriyāyapi heṭṭhimakoṭiyā karaṇabhāvo sambhavatīti dassetum “**purimepi vā**”ti-ādimāha. “**Ekūnapaññāsappabhede**”ti idaṃ lokiyacittuppāde pāli-āgatānam saṅkhārakkhandhadhammānam uparimakoṭim sandhāya vuttam. Yevāpanakadhammehi saddhim uparimakoṭiyā gayhamānāya “tepaññāsā”ti vattabbaṃ siyā, lokuttaracittuppādavasena pana “sattapaññāsā”ti.

Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Samuggama-padassa tatvato, pariyāyato ca attham dasseti “**sañjātiyaṃ ādi-uppattiyaṃ**”ti. Bhedato pana samāyoge uggamananti. Tattha kena samāyoge, kuto, kathaṇca uggamananti vicāraṇāyaṃ āha “**taṃtamāpaccayasamāyoge**”ti-ādi. **Tatthevāti** pañcavokārabhave eva. Tattha hi pañcakkhandhā paripuṇṇā samuggacchanti. **Yathādhigatānam** adhigatappakārānam, paṭisandhikānanti attho. Opapātikasamuggameneva cettha saṃsedaḥsamuggamopi gahitoti daṭṭhabbo pañcakkhandhāpariyāpannānam tadā uppajjanārahānam

uppajjanato. Tattha saṁsedajā uppajjitvā vaḍḍhanti, itare na vaḍḍhanti idametesam nānākaraṇam. Sukhumajātiyalomā eva kira keci eḷakā himavante vijjanti, tesam lomam sandhāya “**jātimanta-eḷakaloman**”ti vuttam atisukhumattā tesam lomānam. Keci pana “ajapākatikeḷakādīhi saṅkararahitānam tesam eḷakavisesānam nibbatteḷakassa lomam **jāti-unṇā**, tampi taṅkhaṇanibbattassā”ti vadanti. Gabbham phāletvā gahitassāti apare. **Evamsaṅṭhānanti** jāti-unṇamsuno paggharivā agge ṭhitatelabindusaṅṭhānam. **Vaṇṇappaṭibhāgoti** rūpapaṭicchanno, saṅṭhānapaṭicchanno ca.

Santatimūlānīti tasmiṁ bhava rūpasantatiyā mūlabhūṭāni. **Anekindriyasamāhārabhāvatoti** yathārahaṁ cakkhādi-
anekindriyasamghātabhāvato. **Padhānaṅganti** uttamaṅgaṁ siro.

Na tassa tassa khandhassa paripuṇṇatam, tamtamkhandhekadesasseva vuttattāti adhippāyo. **Kāmāvacarānanti** kāmāvacarasattānam. **Parihīnāyatanassāti** parihīnassa cakkhādi-āyatanassa vasena. Tattha duggatīyam andhassa cakkhudasakavasena, badhirassa sotadasakavasena, andhabadhirassa ubhayavasena **santatisīsaṇi veditabbā**. Napuṁsakassa pana bhāvahāni vuttā eva. Tathā andhabadhirāghānakassa cakkhusotagāhānavasena. Tam pana dhammahadaya vibhaṅgapāḷiyā virujjhati. Tam parato āvi bhavissati. Rūpāvacarānam pana cakkhusotavattathūjīvitavasena cattāri santatisīsaṇī itaresam vasena santatisīsaṇi veditabbā.

Tesanti pañcannam khandhānam. **Vatthubhāvenāti** vicāraṇāya adhiṭṭhānabhāvena. **Paṭisandhiyam uppannā pavattā pañcakkhandhāti** paṭisandhikkhaṇe, pavattikkhaṇe ca pañcakkhandhe dasseti. **Bhummaniddesoti** “pañcasu khandhesū”ti ayam bhummaniddeso. **Aññathāti** niddhāraṇe anadhippete. **Bhāvenabhāvalakkhaṇatthe**”ti idam visayādi-atthānam idhāsambhavato vuttam. **Ubhayanti** rūpārūpam. **Rūpārūpasantatinti** rūpasamuṭṭhāpakam rūpasantatim, arūpasantatiṇca. “Vatthu uppādakkhaṇe dubbalaṁ hotī”ti idam na paṭisandhikkhaṇam eva, nāpi vatthurūpam eva sandhāya vuttanti dassento āha “**sabbarūpānam uppādakkhaṇe dubbalatam sandhāya vuttan**”ti. “**Tadā hī**”ti-ādi yathāvuttassa atthassa kāraṇavacanam. Tattha **tanti** rūpam. “Kammakkhattattā”ti idam na kammajātāmattam sandhāya vuttam, atha kho

kammajassa paṭhamuppattiyaṃ apatiṭṭhitataṃ sandhāyāti dassento “**satiṭi**”ti-ādimāha. **Tato paranti** tato paṭisandhito paraṃ. Sadisasantāne yathā patiṭṭhitam, na tathā visadisasantāneti āha “**samānasantatiyan**”ti.

Aṅgabhāvanti kāraṇabhāvaṃ. Tenevāha “**sahāyabhāvan**”ti. **Tesaṃ dhammānanti** yehi saddhiṃ uppannaṃ, tesaṃ paṭisandhiyaṃ cittacetasikadhammānaṃ. **Tadāti** ṭhitikkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe ca rūpuppādanameva natthi. Anantarādipaccayaalābhena uppādakkhaṇe eva cittassa balavabhāvo, na itaratra. Tenāha “**yadā ca rūpuppādanaṃ, tadā uppādakkhaṇe**”ti.

Yehākārehīti āhārindriyapaccayādi-ākārehi. **Yathāsambhavaṃ paccayā hontīti** phassādayo āhārādivasena yathārahaṃ paccayā honti. Vuttañhetam **paṭṭhāne** “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ, kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti-ādi¹.

Cuticittena saddhiṃ uppajjamānaṃ, cuticittena vā kāraṇabhūtena uppajjamānaṃ. **Tato purimatarehi uppajjamānaṃ viyāti** yathā cuticittato āsannehi purimatarehi uppajjamānaṃ rūpaṃ bhavantare na uppajjati, evaṃ cuticittena uppajjamānampi anupacchinnepi vaṭṭamūleti akāraṇaṃ vaṭṭamūlāvūpasamo cuticittassa rūpuppādaneti dasseti.

Arūpassāti āruppassa.

Utunāti paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannena utunā. **Samuṭṭhite rūpeti** paṭisandhicittassa bhaṅgakkhaṇe rūpe samuṭṭhite paṭisandhi-anantaraṃ paṭhamabhavaṅgacittaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Uppādanirodhakkhaṇāti yathāvuttesu soḷasasu cittesu ādicittassa uppādakkhaṇo, soḷasamacittassa nirodhakkhaṇo cāti vadanti, rūpasseva pana uppādanirodhakkhaṇā veditabbā.

Dharamānakkhaṇe evāti tassa utuno vijjamānakkhaṇe eva yadi gahitā, “**soḷasa cittakkhaṇāyukaṃ rūpan**”ti **vuttaṃ hoti** soḷasaheva cittehi tassa dharamānatāya paricchinattā. **Uppādakkhaṇaṃ aggahetvāti**

1. Abhi 8. 156 piṭṭhe Paṭṭhāne.

utuno dharamānakkhaṇe uppādakkhaṇaṃ aggahetvā nirodhakkhaṇo atha gahito, “**sattarasacittakkhaṇāyukaṃ rūpaṃ**”ti vuttaṃ hoti uppādakkhaṇasahitena ca ekassa cittakkhaṇassa gahitattā. “**Adhikasoḷasacittakkhaṇāyukan**”ti vuttaṃ hoti nirodhakkhaṇassa bahikatattā.

Evam uppādanirodhakkhaṇesu gahitesu, aggahitesu ca soḷasasattarasacittakkhaṇāyukatā, tato adhikacittakkhaṇāyukatā ca siyāti dassetvā idāni tattha ṭhitapakkhaṃ dassento “**yasmā paṇā**”ti-ādimāha. Tattha **tassa dharamānakkhaṇe uppannesūti** tassa utuno dharamānakkhaṇe uppannesu soḷasasu cittesu paṭisandhipi yasmā gahitā, tasmā utuno **uppādakkhaṇo dharamānakkhaṇe gahitoti nirodhakkhaṇe aggahite** “rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti, taṃ pana sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhati”ti¹ evaṃ aṭṭhakathāyaṃ vakkhamānā **adhikasoḷasacittakkhaṇāyukatā adhippetā**. Gahite vā nirodhakkhaṇe soḷasacittakkhaṇāyukatā adhippetāti sambandho. Ettha ca “**adhikasoḷasacittakkhaṇāyukatā**”ti idaṃ paṭisandhicittassa uppādakkhaṇo gahitoti katvāvuttaṃ. Yasmā pana **paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanāyaṃ** “dve bhavaṅgāni, āvajjanaṃ, dassanaṃ, sampaṭicchanāṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhabbanāṃ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṃ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti, athāvasesa-ekacittakkhaṇāyuke”ti², tathā tadārammaṇapariyosānāni, “ekaṃ cuticittam, tadavasāne tasmiññeva ekacittakkhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittam uppajjati”ti³ ca vakkhati. Tasmā rūpassa soḷasacikkhaṇāyukatāyapi atthasiddhi hotiyeva. Tenāha “**soḷasacittakkhaṇāyukatā adhippetā**”ti. Tathāpi uppajjitvā bhavaṅgacalanassa paccayo hoti, na uppajjamānamevāti sattarasacittakkhaṇāyukatā veditabbā.

Ojāya sabhāvasukhumatā upādārūpabhāvato. Ettha ca mātarā ajjhohaṭṭhā oḷā bāhirabbhaṇjanaṃ viya gabbhamallinā tasmiṃ santāne ojaṭṭhamakarūpuppattiyā paccayo hoti. Āhārasamuṭṭhānarūpapaveṇiyā ojāya viya sesatisantati-ojāya rūpuppādananti udariye oḷā rūpaṃ na samuṭṭhāpeti utusamuṭṭhānabhāvato, upādinnakaṭṭhāne eva pana samuṭṭhāpeti, rasaharaṇiḥi gantvā kāyānusaṭanti veditabbaṃ.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 151 piṭṭhe.

Cittaññevāti ettha ca-saddena paṭiyogīnaṃ kammameva samuccinoti, na cittena sampayuttadhammeti katvā āha “**cittassa pubbaṅgamatāya vuttan**”ti. “**Cittuppādaṃ gaṇhāti** ‘cittaṃ uppannaṃ hoti’¹ti-ādīsu¹ viya, **na kammacetanaṃ viya ekadhammamevā**”ti vutte “yathā cittasamuṭṭhānarūpassa hetu-ādayo cittasampayuttadhammāpi samuṭṭhāpakāva, evaṃ kammamasamuṭṭhānarūpassa kammampayuttāpi”ti codanaṃ samuṭṭhāpetvā tassa parihāraṃ vattum “**kammamasamuṭṭhānañcā**”ti-ādimāha.

Rūpassāti rūpakkaṇassa, rūpassa vā addhuno. **Nayadassanamattaṃ datṭhabbaṃ** paṭisandhikkhaṇe eva rūpārūpadhammānaṃ ekakkhaṇe pātubhāvoti imassa atthassa anadhippetattā. Tenevāha “**tato parampi rūpārūpānaṃ sahuppattisabbhāvato**”ti. Yathā ca “paṭisandhikkhaṇe evā”ti niyamo na gaheṭabbo, evaṃ “ekakkhaṇe eva pātubhāvo”tipi niyamo na gaheṭabboti dassento “**na panetan**”ti-ādimāha. **Taṃdīpanatthamevāti** asamānakālatādīpanatthameva, na sahuppādadīpanattham. Addhānaparicchedakathā hi ayanti.

Yadi evanti yathā phalapattāni, evaṃ rūpārūpadhammā yadi dandhalahuparivattino. **Asamānaddhattāti** atulyakālattā. **Nicchiddesūti** nibbivaresu. Tena nirantarappavattiṃ eva vibhāveti. **Ayanti** addhānaparicchedakathā. Cittajarūpādīnaṃ na tathā nirantarabhāvena pavatti, yathā kammajarūpānanti āha “**kammajarūpappavattiṃ sandhāyā**”ti. Kammajarūpānaṃ vā itaresaṃ mūlabhāvato padhānanti “**kammajarūpappavattiṃ sandhāyā**”ti vuttaṃ. Acittuppādakattā abyābajjhatāya nirodhasamāpattiyā nibbānapaṭibhāgatā veditabbā. **Pade padaṃ akkamitvāti** lakaṇḍakapādatāya attano akkantapadasamāpe padaṃ nikkhipitvā. Yo hi sīghapadaavikkamo lakaṇḍakapādo, so idhādhippetoti āha “**lahuṃ lahuṃ akkamitvāti attho**”ti. **Saheva nirujjhantīti** rūpaṃ kammajamidhādhippetanti katvā vuttaṃ. Utujaṃ pana cutito uddhampi pavattati eva. **Pubbe vuttanti** “rūpassa sattarasacittakkaṇā, arūpassa tato ekabhāgo”²ti² evaṃ vuttaṃ addhānappakāraṃ.

Ekuppādatoti samānuppādato. Samānattho hi ayaṃ ekasaddo. **Eko datṭhabbākāro**ti eko ñātapariññāya passitabbākāro.

1. Abhi 1. 17 piṭṭhādīsu.

2. Mūlaṭi 2. 20 piṭṭhe.

Evañhi soḷasākārā siyūṃ, itarathā vīsati, tato adhikā vā ete ākārā bhaveyyūṃ. **Tassāti** pacchimakammajassa. **Heṭṭhā soḷasaketi** pariyosānasoḷasakassa anantarātītasoḷasake. **Pacchimassāti** tattha pacchimakittassa. Nānānirodhabhāvaṃ viya ekuppādabhāvampi pacchimakammajassa ṭhapane kāraṇaṃ anicchanto “**yadi panā**”ti sāsāṅkaṃ vadati. “**Sabbampī**”ti-ādinaṃ tattha atippasaṅgaṃ dasseti. **Vajjetabbaṃ** nānuppādaṃ ekanirodhaṃ. **Gahetabbaṃ** ekuppādanānānirodhaṃ. Ubhayampi **tadā natthi** anuppajjanato. Tenevāha “**kammajarūpassa anuppattito**”ti. **Tato pubbeti** pacchimakammajarūpuppajjanato oraṃ. **Aññassāti** yassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ, tato aññassa cittassa. Ṭhitikkhaṇe uppannassa ekuppādatā, bhaṅgakkhaṇe uppannassa nānānirodhatā ca natthīti āha “**ṭhitibhaṅgakkhaṇesu uppannarūpāni vajjetvā**”ti. **Tenāti** rūpena. “**Saṅkhalikassa viya sambandho**”ti etena avicchinna sambandho idha “paveṇī”ti adhippetoti dasseti. **Aññathāti** vicchijjamānampi gahetvā “paveṇī”ti vuccamāne. Na hi rūpadhammānaṃ arūpadhammānaṃ viya anantarapaccayabhāvo atthīti rūpadhammānaṃ bhaṅgakkhaṇe uppannarūpadhamme aggahetvā **aṭṭhacattālīsā**”ti vuttaṃ. Tesāṃ pana gahaṇe ekūnapaññāsāva siyāti āha “**ekūnapaññāsakammajiyavacanaṃ kattabbaṃ siyā**”ti.

Sudīpanattāti sukhadīpanattā, nayadassanabhāvena vā suṭṭhu dīpanattā. Tenevāha “**etena hi nayeṇā**”ti-ādi. Tattha **tanti** rūpaṃ. **Tenāti** rūpena. **Ubhayatthāti** pacchimakammajarūpappavattiyaṃ, tato pubbe ca. **Aññassāti** ekassa cittassa ṭhitikkhaṇe uppajjitvā tato aññassa cittassa. **Tassāti** rūpassa. Ettha ca pacchimakammajarūpappavattiyaṃ nirujjhanakanti vuttaṃ tato puretarappavattaṃ rūpaṃ veditabbaṃ. **Catusantatīkarūpenāti**-ādi yathāvuttasaṅgahagamanadassanaṃ. **Etthāti** etasmim nānuppādekanirodhatādīpane. **Ṭhitikkhaṇeti** arūpassa, rūpassa ca ṭhitikkhaṇe uppannassa rūpassa ca arūpassa ca dassitattā. **Adassitassāti** yathā eva ettha, evaṃ tattha vibhajitvā adassitassa. Kasmā panettha pacchimakammajena dīpanāyaṃ samatimsakammajarūpaggahaṇaṃ katanti āha “**samatimsa -pa-yojitan**”ti. Tato kammato jātā **taṃkammajā**, tesu. Saṅkharotīti saṅkhāro, jīvitaṅca taṃ saṅkhāro cāti **jīvitasāṅkhāro**, āyu. Jīvitena saṅkharīyanti **jīvitasāṅkhārā**, usmādayo.

Aññassa uppādakkaṇeti yassa cittassa uppādakkaṇe uppannaṃ rūpaṃ aññassa tato sattarasamassa uppādakkaṇe, ñitikkhaṇe uppannaṃ aññassa ñitikkhaṇeti sambandho. **“Vuttanti adhippāyo”**ti idaṃ pāḷiyā virujjhantampi aṭṭhakathāyaṃ āgatabhāvadassanattaraṃ vuttanti ayamettha adhippāyoti attho. **Kasmā**ti cittasamuṭṭhānarūpaṃ sandhāya pāḷi pavattā, aṭṭhakathāyaṃ pana kammajarūpanti sā tāya kena kāraṇena virujjhatīti āha **“catu -pa-bhavitabbattā”**ti, nipphannassāti adhippāyo. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “yo cāyaṃ cittasamuṭṭhānassa -pa- kammādisamuṭṭhānassāpi ayameva khaṇaniyamo”ti¹. **Etehi**ti yathānīto yamakapāṭho, “kāyasaṅkhāro cittasamuṭṭhāno”ti-ādiko aṭṭhakathāpadesoti etehi. **Natthiyeva** ekuppāda-ekanirodhadīpanatotī adhippāyo. Tena hi vuttaṃ “yena cittaena saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhatī”ti-ādi¹.

Puna **“etehi”**ti iminā ekuppādanānānirodhanānuppāda-ekanirodhadīpanavasena pavattā aṭṭhakathāpadesā gahitāti veditabbaṃ, ubhayatthāpi vā etehi ācariyehīti attho. Tatiyo bhāgo, tena adhikā soḷasacittakkhaṇāyukatā **tatiya -pa- yukatā** vuttāti sambandho. **Tatīyabhāgoti** ca uppādañitikkhaṇe upādāya bhaṅgakkhaṇo adhippeto. Yasmiṃ ekādasā cittakkhaṇā atītā, avasesapañcācittakkhaṇāyuke, yasmiṃ pañcādasā cittakkhaṇā atītā, avasesa-ekacittakkhaṇāyuke tasmiṃyeva ārammaṇeti yojetabbaṃ. Ubhayañcetaṃ yathākkamaṃ manodvāre, pañcadvāre ca āpāthagataṃ veditabbaṃ. Na kho panevaṃ sakkā viññātum ekacittakkhaṇātītaṃ ārammaṇaṃ sandhāya **paṭiccasamuppādavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ**² tathā vuttanti dassento **“na hi sakkā”**ti-ādimāha. **Pañcadasā**ti atirekapañcādasā cittakkhaṇā atītāti sambandho. **“Tasmā”**ti-ādinā yattha khaṇekadesaṃ aggahitanti na sakkā vattum, tameva dasseti. Evaṃ tāva na rūpaṃ sattarasacittakkhaṇāyukaṃ, nāpi tatīyabhāgādhikasolāsacittakkhaṇāyukaṃ, atha kho soḷasacittakkhaṇāyukamevāti dassitaṃ hoti.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 26 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.

Kasmā panettha rūpameva samānepi aniccasaṅkhatādhāve cirāyukaṃ jātanti? Dandhaparivattibhāvato. Arūpadhammā hi sārammaṇā cittapubbaṅgamā, te yathābalaṃ attano ārammaṇavibhāvanavasena pavattantīti tadatthanipphattisamanantarameva nirujjhanato lahuparivattino. Tenāha bhagavā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi evaṃ lahuparivattaṃ, yadidaṃ bhikkhave cittaṃ”¹. Rūpadhammā pana anārammaṇā, te ārammaṇavasena arūpadhammehi vibhāvetabbā. Sā ca nesāṃ vohārānugūṇā vibhāvetabbatā attano dandhaparivattitāya, tesaṃca lahuparivattitāya soḷasahi, sattarasahi vā cittaḥkhaṇehi nippajjati rūpamevettha cirāyukaṃ jātāṃ. Kiñca—
lahuviññāṇavisayasantati mattādhīnavuttitāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, ārammaṇūpaladdhimattabhāvato viññāṇassa ca lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya pana rūpassa dandhaparivattitā. Nānādhātūsu tathāgatasseva yathābhūtaññaṃ, tena ca rūpameva purejātapaccayo vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti na ettha aniccasaṅkhatādhāvasāmaññaṇa rūpārūpaṃ samānāyukaṃ parikappetabbaṃ. Vuttanayena rūpameva cirāyukanti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Yathā ca rūpassa sattarasacittakkaṇāyukatā, tatiyabhāgādhikasolāsacittakkaṇāyukatā vā na hoti, taṃ dassetvā yvāyaṃ aṭṭhakathāyaṃ cittassa ṭhitikkhaṇe rūpuppādo vutto, tattha ṭhitikkhaṇameva tāva cittassa ananujānanto **“yo cettha -pa- vicāretabbo”**ti vatvā yamake uppanna-uppajjamānavārādipāliṃ āharanto **“cittayamake”**ti-ādimāha. Tattha **paripunṇavissajjaneti** ubhayampi yamakapadaṃ ahāpetvā katavissajjane. **Uppādakkaṇe anāgatañcāti** uppādakkaṇe ca cittaṃ, anāgatañca cittaṃ na niruddhaṃ, nirujjhamānanti attho. **Ṭhitikkhaṇābhāvaṃ cittassa dīpetīti** uppanna-uppajjamānavārādīsu “ṭhitikkhaṇe”ti avacanaṃ cittassa ṭhitikkhaṇaṃ nāma natthīti imamatthaṃ dīpeti bodheti. Na hi yathādharmasāsane abhidhamme labbhamānassa avacane kāraṇaṃ dissatīti adhippāyo. Na kevalamabhidhamme avacanameva cittassa ṭhitikkhaṇābhāvajotakaṃ, apica

1. Am 1. 9 piṭṭhe.

kho suttantapāḷipīti dassento “**suttesupī**”ti-ādimāha. Tattha **aññathattaṃ** nāma pubbāparaviseso. **Khaṇadvayasamaṅgim** **ṭhitaṃ** paccuppannaṃ **ṭhita** bhāvamāha. Aññathattaṃ pana santāneyeva veditabbaṃ.

Ettha ca keci “yathābhūto dhammo uppajjati, kimtathābhūto va bhijjati, udāhu aññathābhūto? Yadi tathābhūto va bhijjati, na jaratāya sambhavo. Atha aññathābhūto, añño eva soti sabbathāpi **ṭhita**kkhaṇassa abhāvoyevā”ti vadanti. Tattha ekadhammādhārābhāvepi uppādanīrodhānaṃ añño va uppādakkhaṇo, añño nirodhakkhaṇo. Uppādāvatthāhi upādāya uppādakkhaṇo, nirodhāvatthāhi upādāya nirodhakkhaṇo. Uppādāvatthāya ca bhinnā nirodhāvatthāti ekasmiṃyeva sabhāvadhamme yathā icchitabbā, aññathā añño va dhammo uppajjati, añño dhammo nirujjhatīti āpajjeyya, evaṃ nirodhāvatthāya viya nirodhābhīmukhāvatthāyapi bhavitabbaṃ. Sā **ṭhita**, jaratā cāti sampañcchitabbametāṃ. Yadi evaṃ kasmā pāḷiyaṃ **ṭhita**kkhaṇo na vuttoti? Vineyyajjhāsāyānurodhena nayadassanavasena pāḷi gatāti veditabbā. Abhidhammadesanāpi hi kadāci vineyyajjhāsāyānurodhena pavattati. Tathā hi rūpassa uppādo “upacayo, santatī”ti bhinditvā desito. Hetusampayuttadukādidesaṇā cettha nidassitabbā.

“**Yassa vā panā**”ti-ādi pucchāvacaṇaṃ. Tassa “**no**”ti vissajjanaṃ. **Samudayasaccaṃ nirujjhatīti** cittuppādassa nirodhakkhaṇo vutto. Ayamettha adhippāyo—yadi cittassa bhaṅgakkhaṇe rūpaṃ uppajjeyya, taṃ dukkhasaccanti katvā “**no**”ti vattum na sakkā, vuttañcetaṃ. Tasmā viññāyati “cittassa nirodhakkhaṇe rūpuppādo natthi”ti. Tayidamakāraṇaṃ. Arūpalokaṃ hi sandhāya, cittasamuṭṭhānarūpaṃ vā “**no**”ti sakkā vattunti. Ayañhi yamakadesanāya pakati, yadidaṃ yathāsambhavayojanā. Etena “na ca cittasamuṭṭhānarūpamevā”ti-ādivacaṇaṃ paṭikkhittaṃ daṭṭhabbaṃ. Atha vā paccāsattiñāyena yaṃ samudayasaccaṃ nirujjhati, tena yaṃ dukkhasaccaṃ uppādetabbaṃ cittacetasaikatappaṭibaddharūpasāṅkhātāṃ, tassa tadā uppatti natthīti “**no**”ti vissajjanaṃ, na sabbassa.

Sahuppādekanīrodhāvacaṇatoti “yassa kāyasāṅkhāro nirujjhati, tassa cittasāṅkhāro nirujjhatīti? Āmantā”ti¹ evaṃ sahuppādasahanīrodhāvacaṇato. **Tena vacanenāti** “yassa kāyasāṅkhāro”ti-ādivacaṇena.

1. Abhi 6. 26 piṭṭhe.

Aññarūpānanti kamma-utu-āhārajarūpānaṃ.

Sahuppādasahanirodhādikānanti etthāyaṃ yojanā—

appaṭikkhittasahuppādasahanirodha-ananuññātanānuppādanānānirodha-anivārita-abyākatabhāvānaṃ kammajādinanti. **Etenā**ti “yassa kusalā dhammā uppajjanti”ti-ādikena¹ pāṭhena, “na cittasamuṭṭhānarūpamevā”ti yuttivacanena ca. **Yamakapāḷi-anussaraṇeti** yathādassitacittayamakapāḷiyā yathārutavaseneva anussaraṇe vijjamāne. **Bhijjamānatāti** cittassa bhijjamānatā nāma nirujjhamānatā ṭhitiyā abhāvato. **Sahāyabhāvaṃ nāpi gacchati** nissayatthibhāvādinā paccayabhāvābhāvato. Uppādakkhaṇe eva hi anantarādipaccayaalābhena cittassa balavatā. **Evañca satīti** evañca utunāpi bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇe ya eva rūpasamuṭṭhāpane sati.

Taṃcittakkhaṇeti tassa cittassa khaṇe, khaṇadvayepīti attho. **Tenevāti** atilāhuparivattibhāveneva. Atha vā **tenevāti** dandhāparivattikatāya rūpassa sakalaṃ ekacittakkhaṇaṃ uppajjamānabhāveneva. **Tanti** cittaṃ.

Paṭisandhicittaṃ sampayuttadhammānaṃ viya sahaajātarūpadhammānaṃpi sahaajātādipaccayena paccayo hotīti āha “**paṭisandhito uddhan**”ti.

Cittasamuṭṭhānānaṃ cittaṃ sahaajātādipaccayo hotiyevāti vuttaṃ “**acittasamuṭṭhānāna**”ti. **Tadanantaranti** yena cittaena sahuppannaṃ, tassa cittassa anantaraṃ. **Tanti** rūpaṃ. **Tadanantaraṃ cittanti**

sahuppannacittānantaraṃ cittaṃ. **Yadi evanti** yadi sakalaṃ cittakkhaṇaṃ rūpaṃ uppajjamānameva hoti, cittassa uppādakkhaṇe eva rūpassa uppādāramboti āha “**na, cittanirodhakkhaṇe rūpuppādārambhābhāvato**”ti.

Cittakkhaṇeti attanā sahuppannacittassa khaṇe. **Tanti** rūpaṃ.

Rūpasamuṭṭhāpanapurejātapaccayakiccanti rūpasamuṭṭhāpanakiccaṇca purejātapaccayakiccaṇca. **Ṭhitippattivisesālābhanti** ṭhitippattiyā laddhabbo yo viseso, tassa alābhaṃ. **Idaṃ vuttanti** “yena sahuppajjati, taṃcittakkhaṇe rūpaṃ uppajjamānamevā”ti idaṃ pariyāyena vuttaṃ.

Yaṃ yassa sambandhibhāvena vuttaṃ, taṃ dūre ṭhitampi tena sambandhaniyanti āha “**tato paraṃ -pa- etena saha sambandho**”ti. Tasmā “tato”ti ettha taṃsaddena cutiṃ paccāmasatīti vuttaṃ “**cutito paranti attho**”ti.

1. Abhi 7. 51 piṭṭhe.

Natthīti katvāti yadipi yathā aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tathā ekuppādekanirodhatā rūpānaṃ arūpehi, arūpānañca rūpehi natthi. Yathā ca amhehi vuttaṃ, tathā atthevāti adhippāyo.

Catutthassa pakārassa vuccamānattā “**tayo pakāre āhā**”ti vuttaṃ.

“Tesaṃyeva rūpānaṃ kāyavikāro”ti-ādinā parinipphannaṃ vikārādibhāvaṃ dassetvā “sabbaṃ parinipphannaṃ saṅkhatamevā”ti vadantena parinipphannatāpariyāyo dassito. **Pubbantāparantaparicchinnoti** pātubhāvaviddhamsabhāvaparicchinno, udayabbayaparicchinno vā. “Ayaṃ datto nāma hotū”ti-ādinā nāmakaraṇaṃ **nāmaggaḥaṇaṃ. Samāpajjanaṃ** nirodhasamāpattiyā samathavipassanānukkamena nāmakāyassa nirodhameva. **Ādi**-saddena sattakasiṇādi paññattiyā paññāpanaṃ saṅgaṇhāti. **Nipphādiyamānoti** sādhiyamāno.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kamādivinicchayakathāvaṇṇanā

Uppattikkamādisu desanākkamopi labbhatevāti “**cattāro satipaṭṭhānāti-ādiko desanākkamovā**”ti vuttaṃ. **Anupubbukkamsatoti** dānasīlakāmādinavādidassananekkhammakathānaṃ anukkamena ukkaṭṭhabhāvato kathānaṃ anupubbukkamsatā vuttā. Tena ukkaṃsakkamo nāmāyaṃ visuṃ kamoti dasseti. Tathāpi dānādīnaṃ desanākkamāvarodhane kāraṇamāha “**uppatti-ādivavattḥānābhāvato**”ti. Tattha **ādi**-saddena pahānapaṭipattibhūmikkame saṅgaṇhāti. “Cakkhu-ādinampi visayabhūtan”ti iminā pañcarūpindriyagocaratā adhippetāti āha “**ekadesanā**”ti-ādi. **Ekadesanāti** bāhiroḷārikāyatanehi. **Etthāti** “yaṃ vedayati, taṃ sañjānāti”ti etasmiṃ pade vuttanayena.

Taṃsabhāvatānivattanatthanti anāsavadhammasabhāvatānivatta natthaṃ. **Anāsavā khandhesveva vuttāti attho** sāsavānampi khandhesu vuttattā. Nanu ca anāsavadhammo khandhesu avuttopi atthīti? Saccam atthi, khandhādhiḱāre khandhapariyāpannā eva anāsavā gayhantīti nāyaṃ doso.

Yathā phassādayo visesato tadanugūṇavuttitāya saṅkhatabhisaṅkharāṇasabhāvāti saṅkhārakkhandhe samavaruddhā, na evaṃ vedanāsaññāviññāṇānīti rūpadhammā viya tāni visum khandhabbhāvena vuttāni. Etena phassādīnaṃ visum khandhasaddavacanīyatābhāvo vuttoti veditabbo. Tena vuttaṃ “**phusanādayo panā**”ti-ādi. **Iti-ādīnañca suttānanti** ettha **ādi**-saddena “rūpe kho bhikkhave sati rūpaṃ upādāya rūpaṃ abhinivissa uppajjanti saṃyojanābhinivesavinibandhā. Vedanāya. Saññāya. Saṅkhāresu. Viññāṇe sati viññāṇaṃ upādāya viññāṇaṃ abhinivissa uppajjanti saṃyojanābhinivesavinibandhā”ti¹, tathā “ahaṃ rūpaṃ, mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyī hoti”ti² ca evamādīnaṃ suttapadānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Etenāti** attanā dassitasuttana. **Vakkhamānasuttavasena cāti** “rūpe kho bhikkhave satī”ti-ādikassa³ **aṭṭhakathāyaṃ**⁴ vakkhamānassa suttassa vasena. “**Parittārammaṇādivasena na vattabbā**”ti etena navattabbārammaṇāpi diṭṭhi khandhe eva nissāya uppajjati, pageva khandhārammaṇāti dasseti.

Vedanākāraṇāyāti vedanāyātanāya⁵. **Chādāpanatoti** rocāpanato. **Bāhullenāti** bahulabhāvena. Upādānakkhandhā hi bāhullappavattikā, na itare.

Putam katvāti ca chattasadisam putam bandham katvā. **Vutthumhīti** cakkhādivatthumhi. **Vatṭagatavedanam sandhāya vuttaṃ**. Sā hi idha daṭṭhabbabbhāve ṭhitā. **Ūnehīti** vatthunā, kilesehi ca ūnehi.

Māyāyāti indajālādimāyāya payogo māyāti adhippāyenāha “**māyāya dassitam rūpaṃ ‘māyā’ti āhā**”ti. **Vatthubhāvāditoti ādi**-saddena ārammaṇasampayuttādi ke saṅgaṇhāti. **Katthacīti** rūpakkhandaḍḍike. **Koci visesoti** asubhādikova.

Tassāti ajjhattikarūpassa. Yassa kāmarāgappahānamukhena sabbarāgappahānaṃ sambhavati, taṃ sandhāyāha “**kāmarāgamukhena vā sabbalobhappahānaṃ vadatī**”ti. **Yojetabbanti** vedanāya chandarāgaṃ pajahanto tassā

1. Saṃ 2. 152 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 3 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 39 piṭṭhe.

4. Abhi-Ṭṭha 2. 29 piṭṭhe.

5. Vedanākāraṇassāti vedanāghātanāya (bahūsu)

samudayabhūte phassepi chandarāgaṃ pajahatīti yojetabbanti.

Pariññattayassa yojanā pākaṭā eva.

Tatoti dukkhuppādanasukhavināsanānaṃ adassanato. **Bhindatīti** vināseti. **Tanti** manosañcetanāhāraṃ ñātātīraṇapariññāhi pariggaṇhāti tīreti.

Taṃ pajahantoti avijjaṃ pajahanto. **Parāmatṭhanti** parāmāsaṅkhātāya diṭṭhiyā niccādivasena gahitaṃ. **Viññāṇaṃ niccato passanto diṭṭhupādānaṃ upādiyatīti** ayamatto “tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anaññaṃ”ti-ādisuttapadehi¹ dīpetabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

34. **Taṃ vatvāti** taṃ bhūmivasena jānitabbataṃ “sabbāpi catubhūmikavedanā”ti-ādinā vatvā. **Sampayuttato dassitatādīti** ettha ādisaddena hetujātibhūmi-indriyavatthusamphassajabhedato dassitataṃ anavasesato saṅgaṇhāti.

Yadipi taṃ-saddo pubbe vuttassa sāmāññato paṭiniddeso, tathāpi anantameva paccāmasitum yutto itaratta asambhavatoti āha “**aṭṭha -pa-yojanā**”ti. “**Aṭṭhavidhattābhāvato**”ti iminā taṃsambhavaṃ dasseti.

Pūraṇatthameva vutto, apubbatābhāvatoti attho.

Gahaṇavaḍḍhanavasenati gahaṇassa vaḍḍhanavasena. **Gahaṇanti** cettha kathanāṃ daṭṭhabbāṃ, tassa vaḍḍhanaṃ tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne avuttassa kathanāṃ. Tenāha “**pubbe gahitato aññassa gahaṇaṃ vaḍḍhanan**”ti, tato eva ca “**purimagahite aññupacayavasena**”ti vuttaṃ. “**Vuḍḍhanasaddo chedanatto**”ti idaṃ yathā asivā “sivā”ti, diṭṭhañca “**adiṭṭhan**”ti vuccati, evaṃ daṭṭhabbāṃ. **Nayanīharaṇanti** nīyatīti nayo, desanā, tassa nīharaṇaṃ pavattanaṃ. **Vaḍḍhanakanayoti**

1. Ma 1. 323 piṭṭhe.

yathāvuttavaḍḍhanakavasena pavatto desanānayo. **Aññe bheda**ti ekavidhacatubbidhādayo bheda. Yadi avisiṭṭhā, kasmā vuttāti āha **“tathāpi”**ti-ādi. Tattha **paññāppabhedajananatthanti** dhammavisayāya pabhedagatāya paññāya vineyyānaṃ nibbattanattham, vijjāṭṭhānādivasena vineyyānaṃ dhammapaṭisambhidāya uppādanatthanti attho. Abhiññeyyadhammavibhāgatāya sammasanavārassa visayabhāvato vuttam **“ekekassa vārassa gahitassa niyyānamukhabhāvato”**ti. Itarepi **bhedā vuttāti** duvidhatividhabhedānaṃ yaṃ nānattam, tassa vasena itare bheda anānattāpi yathāvuttakāraṇato vuttā. **“Na kevalan”**ti-ādinā bhedaṇaṃ aññamaññapekkhataṃ dassetvā **“tasmā”**ti-ādinā tesam viṣiṭṭhataṃ dasseti.

Yathā dukamūlakādīsu bheda gaṇanānupubbiyā pavattā pabhedantarāpekkhā, na evamete. Ete pana sattavidhādivhedā pabhedantarānirapekkhā kevalaṃ bahuvidhabhāvasāmaññeneva vuttāti dasseti **“aññāppabhedanirapekkhā”**ti-ādinā. Dukatikapadatthānaṃ yathārahaṃ apekkhitabbāpekkhakabhāvena vuttattā yathā duke ṭhapetvā vuttā tikā tattha pakkhittā nāma jātā, evaṃ tikadukapadatthānaṃ apekkhitabbāpekkhakabhāvena vuttattā duke vatvā vuttessupi tikesu te pakkhittā nāma hontīti āha **“parato -pa- yojitattā”**ti.

Samānavīthiyanti ekavīthiyaṃ. **Cakkhusam̐ghaṭṭānāyāti** cakkhurūpapaṭighātena. **Soti** cakkhurūpapaṭighāto. **Taduppādikāti** tassa cakkhusamphassassa uppādikā. **Sāti** āvajjanavedanā. Nanu ca vedanāpaccayo phasso vutto, na phassapaccayā vedanāti? Na, vedanāsīsena cittuppādassa gahitattāti. **Tappayojanattāti** cakkhusamphassapayojanattā. Payojayatīti **payojanaṃ**, phalaṃ.

Rūpāvacarārūpāvacarānaṃ vipākānanti adhippāyo. Te hi idha aggahitā. Tenevāha **“tesaṃ sayameva manodvārabhūtattā”**ti-ādi. **Tatoti** bhavaṅgato. **Cakkhusamphassapaccayādikusalādīnanti** ettha purimena **ādi**-saddena **“sotasamphassapaccayā”**ti evamādayo saṅgahitā, dutiyena akusalādayo. **“Kāmāvacara-aṭṭhakusalacittavasena”**ti-ādinā kusalābyākatānampi kāmāvacarānaṃyeva yojitattā vuttam **“samānavīthiyaṃ**

labbhamānatā aṭṭhakathāyaṃ vuttā”ti. Vedanāpītisanidassanattikavajjānaṃ ekūnavīsatiyā tikānaṃ vasena **ekūnavīsaticatuvīsatikā**. Yadi asamānavīthiyampi kusalādīnaṃ labbhamānatā yojetabbā, atha kasmā samānavīthiyaṃyeva yojitāti āha **“aṭṭhakathāyaṃ panā**”ti-ādi. **Tenevāti** asamānavīthiyaṃ appaṭikkhattattāyeva.

Cittasambandhoti cittena sambandho cittasambandhaṃ katvā cittasīsenā vedanāya kathanāṃ. **Tikabhūmivasenāti** kusalattikāditikavasena, kāmāvacarādibhūmivasena ca. **Dvāratikavasenāti** cakkhādi-uppattidvāravasena, kusalattikāditikavasena ca. **Yattha katthacīti** dīpetabbassa atthassa viśesābhāvato sattavidhabhedādīsu yattha katthaci. Na ca dvāraṃ anāmaṭṭhanti yojanā. Tena sattavidhabhedato tiṃsavidhabhede viśesaṃ dasseti. Yādipi ubhayattha bhūmiyo āgatā, rūpāvacarādibhūmi-āmasanena pana asamānavīthiyaṃ labbhamānatā dassitāti āha **“atibiyattā ca ettha samānāsamānavīthīsu labbhamānatā**”ti. **Sukhadīpanāni** honti dvārabhūmi-āmasanamukhena vedanākkhandhassa vibhattattā. **Na bhūmiyo apekkhivā ṭhapitāti** kathetabbabhāvena bhūmiyo apekkhivā na ṭhapitā, bhūmivibhāgena na kathitāti attho. **Apekkhittabbarahitāti** dvārabhūmīnaṃ aggahitattā ākaṅkhitabbadvārādivisesarahitā.

“Upanissayakoṭiya”ti ettha nipariyāyato, pariyāyato ca upanissayakoṭidassanamukhena idhādhippeta-upanissayakoṭiṃ dassetuṃ **“saddhaṃ upanissāyā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **upanissayānanti** vedanāya upanissayabhūtānaṃ. **Dassananti** cakkhuvīññāṇaṃ, disvā vā gahaṇaṃ. **Upanissayantabhāvenāti** lāmakūpanissayabhāvena. Yadi ghāyanādīni upanissayo bhavēyyuṃ, pakatūpanissayāneva siyūṃ. Pakatūpanissayo ca nānāvīthiyaṃyevāti tadalābhavacanaṃ idha nānāvīthijotakanti dasseti **“ghānādidvāresū”**ti-ādinā. **Kasiṇaparikammādīnanti** kasiṇaparikammāsamāpattinibbattanavipassanāvaḍḍhanādīnaṃ. **Tadalābhoti** upanissayālābho, so ca ghāyanādīhi paresaṃ paṭipattiyā jānitum asakkuṇeyyattā. Antimabhavikabodhisattādīnaṃ savanena vinā taṃphusaṃ siyā mūlūpanissayoti **“yebhuyyenā”**ti vuttaṃ.

Sampannajjhāsayoti vivaṭṭūpanissayasampattiyā sampannajjhāsayo.
Tenāti “evaṃ cakkhuviññāṇaṃ”ti vacanena. **Tadupanissayanti** tato paraṃ
 uppannakasiṇarūpadassanādīnaṃ upanissayabhūtaṃ.

Thāmagamaṇaṃ nāma kāmarāgādīnaṃyeva āveṇiko sabhāvoti āha
“appahīnakāmarāgādikassa vā”ti. “Rāgo uppanno”ti-ādīnā
 iṭṭhāniṭṭhārammaṇe rāgapāṭighānaṃ uppattivacāraṇāva vuttā, na nesaṃ
 kiccavisesoti kiccavisesena vutte dassento **“asamapekkhanāyā”**ti-ādimāha.
Pavattā vedanāti attho. **Pakārantarenāti** cakkhusamphassapaccayā
 uppannakilesānaṃ samatikkamanasaṅkhātena pakārantarena.
Tathābhāvanāvasenāti ettha **tathā**-saddena cakkhusamphassassa
 catubhūmikavedanāya upanissayabhāvo eva pakārantarena kathitoti
 imevattham ākaḍḍhati. Bhāvanāyevettha **pakārantaram**.

Sabbaṃ sammasanaṃ bhāvanāti veditabbā, na
 nīvaraṇappahānapariññāva.

Aññamaññassa cāti phoṭṭhabbamahābhūtesu itarītarassa, āpodhātuyā ca
 vasena.

Tesanti jāti-ādīnaṃ, kammatthe cetam sāmivacanaṃ. Sahajātassa
 manosamphassassa balavapaccayabhāvaṃ dassetīti sambandho. **Tassa vā**
dassanassāti tassa vā jāti-ādike bhayato dassanavasena pavattassa
 kāmāvacarañāṇassa.

Tadeva attano phalasseva phalabhāvenāti “manosamphasso”ti
 phassassa kāraṇabhāvena yaṃ vuttaṃ, tadeva viññāṇaṃ attano phalassa
 phalabhāvena vuttassa phassassa “cakkhusamphassajan”ti-ādīnā
 phalabhāvena vuttaṃ na yuttaṃ. “Manosamphasso”ti-ādīnā labbhamānopi
 viññāṇaṃ paṭicca phassassa paccayabhāvo hetuphalasaṅkarapariharaṇattham
 na vuttoti vatvā yadipi phasso viññāṇassa paccayo hoti, na pana phassassa
 viya viññāṇaṃ so tassa visesapaccayo hotīti viññāṇassa
 cakkhusamphassajāditā na vuttāti dassetuṃ **“yasmā vā”**ti-ādi vuttaṃ.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

150. **Taṃ taṃ samudāyanti** taṃ taṃ
cittuppādasāṅkhātadhammasamudāyaṃ,
anavasesarūpadhammasamudāyañca. **Yathāsambhavanti** copanaṃ patto
saṃvaro chaṭṭhadvāre, itaro chasupīti evaṃ yathāsambhavaṃ. **Tatoti**
abhijjhādomanassādito. **Yathāyoganti** yo saṃvaritabbo, tadanurūpaṃ.

Katthacīti te eva parivaṭṭe sāmāññena vadati. **Katthacīti** vā tesu
parivaṭṭesu kismiñcipi padese. **Kiñcipi**¹ appakampi. **Ekova paricchedo**, na
āyatanavibhaṅgādīsu viya nānāti adhippāyo.

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kiñci (Mūlaṭī 2. 33 piṭṭhe.)

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

154. **Asādhāraṇatoti** āveṇikato. Taṃ nesaṃ asādhāraṇabhāvaṃ vipakkhavasena paṭiṭṭhāpetuṃ sādharmaṇaṃ udāharaṇavasena dasseti “**āyatanasaddattho viyā**”ti. Atha vā cakkhādi-attho eva cakkhādisaddavisesito āyatanattho ti taṃ tādisaṃ āyatanatthaṃ sandhāyāha “**āyatanasaddattho viya asādhāraṇato**”ti.

Yadi visayassādanattho cakkhusaddo, sotādinampi ayaṃ samaññā siyāti atippasaṅgaṃ pariharanto “**satipī**”ti-ādimāha. Dutiye atthavikappe **cakkhatīti** viññāṇādhiṭṭhitaṃ samavisamaṃ ācikkhati, ācikkhantaṃ viya, vibhāventaṃ viya vā hotīti attho. **Rūpamiva** cakkhuviññeyyaṃ viya **saviggahamiva** sabimbakaṃ viya vaṇṇavācako rūpasaddo adhippetoti āha “**vitthāraṇaṃ vā rūpasaddassa attho**”ti.

Vacanamevāti saviññattikasaddameva. **Gamīyatīti** upanīyati. Ajjhoharaṇassa rasaggahaṇamūlatāvacanena rasassa paramparāya jīvita hetutaṃ dasseti. Rasanimittaṃ hi **rasaggahaṇaṃ**, rasaggahaṇanimittaṃ **ajjhoharaṇaṃ**, taṇnimittaṃ **jīvitaṃ**. Rasaggahaṇamūlatā ca ajjhoharaṇassa yebhuyyato veditabbā. Dissati apadissati etena phalanti deso, hetūti āha “**uppattidesoti uppattikāraṇaṃ**”ti. **Tathāti** cakkhāyatanādippakārena. **Manogocarabhūtāti** manaso eva gocarabhūtā. **Sāmaññalakkhaṇenevāti** anubhavanādivisesalakkhaṇaṃ aggahetvā dhammabhāvasaṅkhātasādhāraṇalakkhaṇeneva. **Ekāyatanattaṃ upanetvā vuttā** dvādasa ekasabhāvattā bhinditvā vacane payo janābhāvā. Dvārāmbanavibhāgadassanattā hi āyatanadesanāti.

Pubbantatoti purimabhāgato pākabhāvato. Pākabhāvo hi sabhāvadhammānaṃ pubbanto, viddhaṃsābhāvo aparanto.

Nivāsaṭṭhānādīsu āyatanasaddo na āyatanatthādīsu viya padatthavivaraṇamukhena pavatto, atha kho tasmiṃ tasmiṃ devagharādike niruḷhatāya evamatthoti āha “**ruḷhivasena āyatanasaddassatthaṃ vattun**”ti. **Manoti**

dvārabhūtamano. **Nissayabhāvoti** ettha nissayasadiso nissayo, sadisatā ca phalassa tappaṭibaddhavuttitāya daṭṭhabbā. **Vacanīyattho** bhāvattho.

Tāvatvatoti tattakato. **Ūnacodanā**ti dvādasato ūnāni kasmā na vuttānīti codanā. Yadi cakkhuviññāṇādīnaṃ asādhāraṇaṃ dhammajātaṃ dhammāyatanāṃ, evaṃ sante cakkhādīnampi dhammāyatanabhāvo siyāti codanaṃ sandhāyāha “**satipī**”ti-ādi. **Dvārārammaṇabhāvehi**ti na ārammaṇabhāveneva asādhāraṇaṃ, atha kho dvārārammaṇabhāvehi asādhāraṇaṃ sambhavatīti vacanaseso.

Yebhuyyasahuppatti-ādīhīti yebhuyyena cakkhāyatanādīni kassaci kadāci ekato uppajjanti. “Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni uppajjantī”ti hi vuttaṃ. Tasmā āyatanānaṃ uppattikkamo tāva na yujjati, na pahānakkamo kusalābyākatānaṃ appahātabbato, na paṭipattikkamo akusalānaṃ, ekacca-abyākatānaṃ appaṭipajjanīyato, na bhūmikkamo aḍḍhekādasannaṃ āyatanānaṃ ekantakāmāvacarattā, itaresaṃ catubhūmipariyāpannattā, ekaccassa lokuttarabhāvato ca. Evaṃ uppattikkamādi-ayuttiyojanā veditabbā. Yesu vijjamānesu attabhāvassa paññāpanā, te “mayhaṃ cakkhun”ti-ādinaṃ adhikasinehavatthubhūta cakkhādayo yathā ajjhattikatāya, evaṃ dassanādikiccakara-indriyatā ca padhānāti āha “**ajjhattikabhāvena, visayibhāvena cā**”ti. **Ghānādikkamenāti** ghānaṃ jivhā kāyoti iminā kamaṇa.

Paccuppannārammaṇattā vā cakkhādīni paṭhamāṃ vuttāni, mano pana kiñci paccuppannārammaṇaṃ, kiñci yāvanavattabbārammaṇanti pacchā vuttaṃ. Paccuppannārammaṇesupi upādārūpārammaṇāni cattāri paṭhamāṃ vuttāni, tato bhūtarūpārammaṇaṃ. Upādārūpārammaṇesupi dūratāre dūre, sīghataraṃ sīghaṇca ārammaṇasappaṭicchanadīpanatthaṃ cakkhādīnaṃ desanākkamo. Cakkhusotadvayaṇhi dūragocaranti paṭhamāṃ vuttaṃ. Tatrāpi cakkhu dūratāragocaranti sabbapaṭhamāṃ vuttaṃ. Passantopi hi dūratāre nadisotaṃ na tassa saddaṃ suṇāti. Ghānajivhāsupi ghānaṃ

sīghataravuttīti paṭhamam vuttam. Purato ṭhapitamattassa hi bhojanassa gandho gayhatīti. Yathāṭṭhānam vā tesam desanākkamo. Imasmiñhi sarīre sabbupari cakkhussa adhiṭṭhānam, tassa adho sotassa, tassa adho ghānassa, tassa adho jivhāya, tathā kāyassa yebhuyyena, mano pana arūpībhāvato sabbapaccā vutto. Taṃtaṃgocarattā tassa tassānantaram bāhirāyatanāni vuttānīti vuttovāyamatthoti evampi imesam kamo veditabbo.

Tatoti hadayavatthubhedato. Yañhi hadayavatthum nissāya ekaṃ manoviññānam pavattati, na tadeva nissāya aññam pavattati.

Niddesavasenāti saṅkhepavittthāraniddesavasena. **Yojetabham**

“kusalasamuṭṭhānam kusalasamuṭṭhānassa sabhāgan”ti-ādinā.

Sabhāvoti visayivisayabhāvo, tadabhinibbattiyañca yogyatā.

Kāraṇasamatthātī kāraṇabhūtā samatthatā paccayabhāvo. **Dvārādibhāvoti** dvārārammaṇe dvāravuttibhāvo. **Imasmim attheti** anantaram vutta-atthe.

Yasmāti yāya dhammatāya yena dvārādibhāvena kāraṇabhūtena.

Sambhavanavisesananti kiriyāya parāmasanamāya. **Yam** sambhavanam, dhammatāvesāti attho. **Rittakānevāti** dhuvādibhāvarittakāneva. Visamādisu ajjhāsayo etesanti visamādi-ajjhāsayāni, visamādi-ajjhāsayāni viya hontīti **visamādi-ajjhāsayāni**, cakkhādīni. **Visamabhāva -pa- vanabhāvehīti** visamabhāvādisannissita-ahi-ādisadisupādinnadhammehi cakkhādīhi, vanasannissitamakkaṭṭasadisena cittaena ca abhiramitattā. **Vanabhāvoti** hi vanajjhāsayoti attho.

Purimantavivittatī pubbabhāgaviraho. Uppādato purimakotṭhāso hi idha purimanto. **Aparanteti** aparabhāge, bhaṅgato uddhanti attho.

Udayabbayaparicchinno hi sabhāvadhammo. Yam sandhāya vuttam “anidhānagatā bhaggā, puñjo natthi anāgate”ti¹. **Sadā abhāvoti** na sadā abhāvapatiṭṭhāpanam sabbakālampi natthīti, atha kho udayabbayaparicchinnattā sadābhāvapaṭikkhepoti āha “**aniccalakkhaṇan**”ti. **Sabhāvavijahananti**

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

bhaṅgappattimāha. Viparivattanam uppādajarāvatthāhi santānam vinā na vikārāpattīti āha “**santānavikārāpatti vā**”ti.

Jātidhammatādīhīti jātijarābyādhimaraṇādisabhāvatāhi. **Aniṭṭhatāti** na iṭṭhatā, dukkhatāti attho. **Purimam sāmāññalakkhaṇanti** “paṭipīḷanaṭṭhenā”ti pubbe sāmāññato vuttam dukkhalakkhaṇam. Paccayavasena dukkhanākārena pavattamānānam sabhāvadhammānam dukkhanam puggalasseva vasena dukkhamatāti āha “**puggalassa pīḷanato dukkhaman**”ti. **Dukkhavacananti** “dukkhan”ti satthu vacanam.

“**Natthi etassa vasavattako**”ti iminā natthi etassa attāti anattāti imamattham dasseti, “**nāpi idam vasavattakan**”ti iminā pana na attāti anattāti. **Attanoti** niyakajjhataṁ sandhāya vadati. **Parasminti** tato aññasmim. **Parassa ca attanīti** etthāpi ese va nayo. **Tam etassa natthīti** tam yathāvuttaparaparikkappitam vasavattakam etassa cakkhādino natthi, etena catukoṭikasunñatāya saṅgaho daṭṭhabbo. “Suñnam tam¹ tena vasavattanākārenā”ti iminā ubhayathāpi avasavattanaṭṭhe dassitabbe tattha tāva ekam dassetum “**parassā**”ti-ādim vatvā puna “**atha vā**”ti-ādinā itaram dasseti. Sāmi eva sāmiko, na sāmiko **assāmikoti** evam atthe gayhamāne “assāmikato”ti padassa suñnavisesanatāya payojanam natthi. **Kāmakāriyanti** yathākāmakaraṇīyam. **Avasavattanattham visesetvā dasseti** samāsadvayatthasaṅgahato.

Sasantāne dhammānam visadisuppatti idha bhāvasaṅkantigamanam nāmāti āha “**santatiyam bhāvantaruppattiyevā**”ti. Tathā visadisuppattiyam purimākāravigamo pakatibhāvavijahananti āha “**santatiyā yathāpavattākāravijahanan**”ti. Bhavatīti vā bhāvo, avatthāviseso, tassa saṅkamanam **bhāvasaṅkanti**. Sabhāvadhammo hi uppādakkhaṇam, ṭhitikkhaṇaṇca patvā bhijjatīti uppādāvatthāya jarāvattham, tato bhaṅgāvattham saṅkamatīti vuccati. Tathā saṅkamato ca attalābhakkhaṇato uddham jarāmarañehi taṁsabhāvapariccāgo pakatibhāvavijahananti khaṇavasena cetam yojetabbam. **Pubbāparavasenāti** ca khaṇānam pubbāparavasenāti attho sambhavati.

1. Suñnam, Abhi-Ṭṭha 2. 45 piṭṭhe.

Ekatthattāti samānādhikaraṇattā, na pana visesanavisesitabbabhāvānaṃ ekattā. “Cakkhum aniccan”ti vutte “aniccaṃ cakkhun”tipi vuttameva hotīti “yaṃ cakkhu, taṃ aniccaṃ, yaṃ aniccaṃ, taṃ cakkhun”ti āpannamevāti āha “**aniccānaṃ sesadhammānampi cakkhubhāvo āpajjati**”ti.

Tehi ca aniccadukkhalakkhaṇehi ca **anattalakkhaṇameva visesena dassitaṃ** “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti-ādīsu¹ viya. **Dosalakkhaṇākāranidassanattho** dosassa lakkhitabbākāranidassanattho. **Evam dukkhenā**ti evaṃ nānappakārena akkhirogādidukkheṇa ābādhatāya. **Anattalakkhaṇadīpakānanti** anattatāpaññāpanassa jotakānaṃ upāyabhūtānaṃ. Na hi ghaṭabhedakaṇṭakavedhādivasena labbhamānā aniccadukkhatā sattānaṃ ekantato anattatādhigamahetū honti. Paccayapaṭibaddhatā-abhiṇhasamapaṭipīḷanādivasena pana labbhamānā honti. Tathā hi cakkhādīni kammādimahābhūtādi² paccayapaṭibaddhavuttīni, tato eva ahutvā sambhavanti, hutvā paṭiventīti aniccāni, abhiṇhasamapaṭipīḷitattā dukkhāni, evaṃbhūtāni ca avasavattanato anattakānīti pariggahe ṭhitehi samupacitaññasambhārehi passitum sakkā.

Kathaṃ panetesam hutvā abhāvo jānitabboti? Khaṇe khaṇe aññathattadassanato. Taṃ kathaṃ ñāyatīti? Yuttito. Kā panettha yuttīti? Visessaggahaṇaṃ. Yadi cakkhādīnaṃ khaṇe khaṇe aññathattaṃ na siyā, bahipaccayabhede yadidaṃ pacchā visessaggahaṇaṃ, taṃ na siyā. Yassa hi tādisaṃ khaṇe khaṇe aññathattaṃ natthi, tassa asati bahipaccayavisesse kathaṃ pacchā visessaggahaṇaṃ bhavyeṃ, bhavati ca visessaggahaṇaṃ. Tasmā atthi nesaṃ khaṇe khaṇe aññathattaṃ yaṃ saṇikaṃ saṇikaṃ vaḍḍhentaṃ pacchā pākāṭataraṃ jāyatīti. Tathā hi sarīrassa tāva ānāpānānaṃ anavattahānato,³ parissamato ca visessaggahaṇaṃ. Anavattithā⁴ hi assāsapassāsā vātā vārena vārena pavattanato. Yadi hi assasite vā passassite vā sarīrassa koci pacchā viseso na siyā, na

1. Saṃ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 237; Khu 9. 295 piṭṭhesu.

2. Kammādimahābhūtāni (bahūsu) 3. Avavattahānato (Ka) 4. Avavattithā (Ka)

nesaṃ koci bhedo siyā, diṭṭho ca so. Tasmā assasitaṃ sarīraṃ aññathā hontaṃ kamena tādisaṃ avatthaṃ pāpuṇāti. Yā passāsassa paccayo hoti, passasite ca puna tatheva assāsassa paccayo hotīti ānāpānānaṃ anavatthānatopi sarīrassa visesaggahaṇaṃ aññathattasiddhi. Tathā parissamopi asati visese pacchā sarīrassa na siyā, yenāyaṃ iriyāpathantarādīni sevanena parissamavinodanaṃ karoti.

Atha vā rūpādibhedatopi visesaggahaṇaṃ.

Rūpagandharasaphassādīnaṃ hi visesena yo sarīre, anindriyabaddhesu ca khīrūdakavatthapupphaphalosadhidhaññādīnaṃ pacchā viseso gayhati, so asati bahipaccayavisese nesaṃ jarādi-avatthāsu vaṇṇabalādibhedo,¹ rasavīriyavipākānubhāvabhedo ca khaṇe khaṇe aññathattaṃ vinā kathamupalabbheyya. Yaṃ pana taṃ dhammatārūpaṃ silādi, tattha kathanti? Tassāpi sītuṇhasamphassabhedato attheva visesaggahaṇaṃ. Taṃ khaṇe khaṇe aññathattaṃ vinā na yujjātīti. Sati ca rūpādibhede siddhova taṃnissayamahābhūtabhedopi. Na hi nissayamahābhūtabhedena vinā nissitabhedo sambhavatīti. Evaṃ tāva rūpadhammānaṃ visesaggahaṇato khaṇe khaṇe aññathattaṃ, tato ca hutvā abhāvasiddhi.

Arūpadhammānaṃ pana ārammaṇādibhedena visesaggahaṇaṃ. Yattha yattha hi ārammaṇe arūpadhammā uppajjanti, tattha tattheva te bhijjanti, na aññaṃ saṅkamanti, ārammaṇadhammā ca yathāsakaṃ khaṇato uddhaṃ na tiṭṭhantīti. Svāyamattho padīpādi-udāharaṇena vedītabbo. Aññe eva hi khaṇe khaṇe rūpādayo padīpajālāya, tathā khīradhārādīsu patantīsu, vāyumhi ca paharante samphassāni. Yathā cetesaṃ khaṇe khaṇe aññathattaṃ, kimaṅgaṃ pana cittacetāsikānaṃ. Kiñca saddabhedato, saddavisesatopi tannimittānaṃ cittacetāsikānaṃ khaṇe khaṇe aññathattaṃ, tato visesaggahaṇaṃ. Paguṇāñhi ganthaṃ sīghaṃ parivattentassa cittasamuṭṭhānānaṃ.

1. Vaṇṇaphalādibhedo (Ka)

saddānaṃ bhedo diṭṭho. Na hi kāraṇabhedena vinā phalabhedo atthi. Yathā taṃ vāditasaddānaṃ, evaṃ ārammaṇabhedena arūpadhammānaṃ visesaggahaṇaṃ. Teneva nesaṃ khaṇe khaṇe aññathattaṃ veditabbaṃ. Jātibhūmisampayuttadhammabhedena visesaggahaṇepi eseva nayo. Evaṃ rūpārūpadhammānaṃ visesaggahaṇato khaṇe khaṇe aññathattasiddhi. Yato hutvā abhāvato cakkhādīni aniccānīti siddhāni, aniccattā eva abhiṇhasampañipīḷanato dukkhāni, tato ca avasavattanato anattakāni. Tenāha bhagavā “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti¹.

Nirantaraṃ pavattamānassāti abhiṇhasaddatthaṃ visesetvā vadati.

Dhātumattatāyāti dhātumattabhāvena. **Samūhatoti**

sasambhāracakkhādipiṇḍato. “**Cakkhādīnaṃ**”ti idaṃ “samūhato”ti padaṃ apekkhitvā sambandhe sāmivacanaṃ, “vinibbhujanaṃ”ti padaṃ apekkhitvā kammattṭheti veditabbaṃ. **Cattāripi ghaṇānīti**

santatisamūhakiccārammaṇaghanāni. **Pavattarūpādiggahaṇatoti**

ruppanādivasena pavattaṅca taṃ rūpādiggahaṇaṅcāti

pavattarūpādiggahaṇaṃ, tatoti yojetabbaṃ. **Aniccādiggahaṇassa sabbhāvāti**

rūpavedanādīñāṇato bhinnassa aniccādīñāṇassa labbhamānattā. Tena satipi

rūpādi-atthānaṃ aniccādibhāve ruppanādibhāvato aniccādibhāvassa

bhedamāha. Idāni tameva bhedaṃ ñātātiraṇapariññāvisayatāya pākaṭaṃ

kātuṃ “**na hī**”ti-ādimāha. **Nātidhāvitunti** idha lakkhaṇalakkhaṇavantā bhinnā

vuttā. Tattha lakkhaṇārammaṇikavipassanāya khandhārammaṇatāvacaṇena

abhinnāti aññamaññavirodhāpādanena atidhāviturū na yuttaṃ. Kasmāti ce?

Vuttaṃ “**te panākārā**”ti-ādi. Adhippāyopi cettha lakkhaṇaṇaṃ rūpādi-

ākāramattatāvibhāvananti daṭṭhabbo. “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti hi

saṅkhāre sabbhāvato sallakkhentoyeva lakkhaṇāni ca sallakkhetīti. Yathā

aniccādito aniccātādīnaṃ vuttanayena bhedo, evaṃ aniccātādīnampi satipi

lakkhaṇabhāvasāmaññe nānāñāṇagocaratāya, nānāpañipakkhatāya,

nānindriyādhikatāya ca vimokkhamukhattayabhūtānaṃ aññamaññabhedoti

dassento “**aniccanti ca gaṇhanto**”ti-ādimāha. Taṃ suviññeyyameva.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 237; Khu 9. 295 piṭṭhesu.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

155. **Paccayayugaḷavasenā**ti ajjhattikabāhirapaccayadvayavasena. **Ajjhattikabāhiravasena abbokāratoti** ajjhattikavasena ceva bāhiravasena ca asaṅkarato.

167. **Visaṅkhāraninnassā**ti nibbānaṇassa. **Vinimuttasaṅkhārassā**ti samuccheda paṭipassaddhivimuttihi samukhena, tappaṭibaddhachandarāgappahānena ca suṭṭhu vinimuttasaṅkhārassa paramassāsabhāvena, gatibhāvena ca paṭiṭṭhānabhūte. “Nibbānaṃ arahato gati”¹ti hi vuttaṃ. **Ṭhitibhāvenā**ti ca pāṭho. **Taṃsacchikaraṇābhāveti** tassa nibbānassa sacchikaraṇābhāve. **Nī**toti pāpito, pakāsitoti attho.

Cuṇṇitanti bheditaṃ. **Tvameva kiṃ na jānāsī**ti kiṃ tvaṃ na jānāsiyevāti attho. “Kiṃ tvaṃ ekaṃ nānaṃ jānāsi, kiṃ tvaṃ na jānāsi evā”ti evaṃ vikkhepaṃ karontaṃ paravādiṃ “**nanu ñāte**”ti-ādinā sakavādi nibandhati. **Vibhajitvā**ti “rāgādīnaṃ khīṇante uppannattā”ti bhāvatthaṃ vibhajitvā. Rāgādīnaṃ khayā na hontīti yojanā. Sasabhāvatā ca nibbānassa āpannā hotīti sambandho.

Nibbānārammaṇakaraṇena kāraṇabhūtena. Hetu-atthe hi idaṃ karaṇavacanāṃ. Kilesakkhayamattataṃ vā nibbānassa icchato kilesakkhayena bhavitabbanti yojanā.

Evaṃ kilesakkhayamatte nibbāne khepetabbā kilesā bahuvidhā nānappakārā, maggo ca odhiso kilese khepeti. Svāyaṃ “katamaṃ kilesakkhayaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā katame kilese khepetī”ti purimapucchādvayameva vadati. **Yadevā**ti yaṃ “avijjātaṇhānaṃ kiñci ekadesamattampī”ti vuttaṃ, tadeva.

Ettha ca yāyaṃ “kilesakkhayova nibbānaṃ”ti nibbānassa abhāvatācodanā, tatrāyaṃ āgamato, yuttito cassa bhāvābhāvavibhāvanā. Tañhi bhagavatā—

“Atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti ².

1. Vi 5. 263 piṭṭhe.

2. Khu 1. 178, 220 piṭṭhesu.

“Atthi bhikkhave tadāyatanam, yattha neva pathavī na āpo na tejo
na vāyo”¹—

ca ādinā, tathā—

“Gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro
nipuṇo paṇḍitavedanīyo”²—

“Asaṅkhatañca vo bhikkhave desessāmi asaṅkhatagāminiñca
paṭipadam, anataṃ, anāsavaṃ, saccam, pārāṃ, nipuṇaṃ, sududdasaṃ,
ajajjaraṃ, dhuvaṃ, apalokitaṃ, anidassanaṃ, nippapañcaṃ, santaṃ,
amataṃ, paṇītaṃ, sivaṃ, khemaṃ, taṇhākkhayaṃ, acchariyaṃ,
abbhutaṃ, anītikaṃ, anītikadhammaṃ, nibbānaṃ, abyābajjhaṃ³,
virāgaṃ, suddhiṃ, muttiṃ, anālayaṃ, dīpaṃ, leṇaṃ, tāṇaṃ, saraṇaṃ,
parāyaṇaṃ vo bhikkhave desessāmi parāyaṇagāminiñca
paṭipadan”⁴—

Evamādīhi ca suttapadehi “appaccayā dhammā, asaṅkhata
dhammā⁵, sabbañca rūpaṃ asaṅkhata ca dhātū”⁶ti-ādīhi
abhidhammapadesehi ca paramatthabhāveneva desitaṃ. Na hi
sabhāvavirahitassa abhāvamattassa gambhīrāsaṅkhatādibhāvo,
abyākatadhammādibhāvo ca yutto, vutto ca so. Tasmā na abhāvamattaṃ
nibbānaṃ.

Api cāyaṃ abhāvavādī evaṃ pucchitabbo—yadi kilesābhāvo
nibbānaṃ, svāyamabhāvo eko vā siyā aneko vā? Yadi eko, ekeneva
maggena kato, sacchikato ca hotīti uparimānaṃ maggānaṃ niratthakatā
āpajjati. Na hi ekaṃ anekehi kammappavattehi sādhetabbaṃ diṭṭhaṃ.
Atha siyā ekova so kilesābhāvo, na pana maggehi kātabbo, atha kho
sacchikātabboti. Evaṃ sati suṭṭhutamaṃ maggassa niratthakatā āpajjati
kilesānaṃ appahānato. Akaronto ca maggo kilesābhāvaṃ tassa

1. Khu 1. 177 piṭṭhe Udāne.

2. Dī 1. 31, 32; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

3. Abyāpajjaṃ (bahūsu)

4. Saṃ 2. 537 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

6. Abhi 1. 238 piṭṭhe.

sacchikiriyāya kamatthaṃ sādheyya, atha maggānaṃ
 saṃyojanattayappahānādīpaṭṭiniyata-kiccatāya pahāyakavibhāgena
 kilesābhāvabhedo, evaṃ sati vinā sabhāvabhedaṃ bahubhāvo natthīti
 bahubhāvatāpadesenassa sasabhāvatā āpannā. Athāpi siyā “yesaṃ
 abhāvo, tesāṃ bahubhāvena bahubhāvopacāro”ti, evaṃ sati yesaṃ
 abhāvo, tesāṃ sabhāvatāya sasabhāvopacāropi siyā. Tathā tesāṃ
 kilesasaṅkhatādītāya kilesasaṅkhatādibhāvā ca siyūṃ, na cetāṃ yuttanti
 na tesāṃ bahubhāvopacāro yutto. Ekabhāvopi cassa asabhāvatāya eva
 vatthūṃ na sakkāti ce? Na, abhāvasāmaññato, abhāvasāmaññena
 abhedasāmaññāya ekattaniddeso. Sati ca ekatte pubbe
 vuttadosānativatti.

Bahubhāve ca sasabhāvatā siddhā. Yādipi siyā yathā bahubhāvo
 sasabhāvataṃ, evaṃ sāmāññena sasabhāvatā bahubhāvaṃ na
 byabhicareyyāti sasabhāvapakkehi nibbānassabahubhāvo āpajjātīti?
 Taṃ na, kasmā? Tathā sāmāññābhedato. Na hi evaṃ vatthūṃ labbhā
 yathā kharabhāvo sasabhāvataṃ na byabhicarati, evaṃ sasabhāvatāpi
 kharabhāvaṃ na byabhicareyyāti. Evañhi sati
 tadanāsabbadhammābhāvappasaṅgo siyā, tasmā bahubhāvo
 sasabhāvatāpekkho, na sasabhāvatā bahubhāvāpekkhāti na sasabhāvassa
 nibbānassa bahubhāvāpatti. “Ekaṃ hi saccaṃ na dutiyamatthi¹, ekā
 niṭṭhā na puthuniṭṭhā”ti-ādivacanato.

Api cettha kilesābhāvo nāma rāgādīnaṃ samucchedo
 accantappahānaṃ anuppādanirodho. Tassa ca ekatte ekeneva maggena
 sādhetabbatā kiccavisesābhāvatoti dassanādimaggavibhāgo na siyā.
 Icchito ca so odhisova kilesānaṃ pahātabbattā. So ca maggavibhāgo
 saddhādīnaṃ indriyānaṃ nātittikkha tikkha tikkhatara
 tikkhatamabhāvena ekasmimpi

1. Khu 1. 416; Khu 7. 226, 227 piṭṭhesu.

samucchedappahānayo gyabhāve sacchikiriyāviseṣena hotīti nibbānassa sasabhāvatāyaye va yutto. Abhāvo pana kilesānaṃ maggena kātabbo siyā “mā maggassa niratthakatā ahoṣī”ti, na sacchikātabbo. Ko hi tassa sabhāvo, yo tena sacchikariyeyya. So ca kilesābhāvo ekeneva maggena sādhetabbo siyā, na catūhi “mā catubhāvanibbānatāpatti, nibbānaviseṣāpatti ca ahoṣī”ti. Tato dassanādimaggavibhāgo na siyāti sabbāṃ āvattati.

Yadi ca abhāvo bhāvassa siyāti tassa bhāvadhammatā icchitā, evaṃ sati yathā saṅkhatadhammassa tassa jarāmarañādīnaṃ viya saṅkhatadhammatāpi āpannā, evaṃ bahūnaṃ kilesānaṃ dhammassa tassa bahubhāvādippasaṅgopi dunnivāroti ataṃsabhāvassa asaṅkhatassekassa sasabhāvassa nibbānabhāvo veditabbo.

Yadi evaṃ kasmā “rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhaya”ti¹ vuttanti? Khayena adhigantabbatā. Khaya hi ariyamaggo. Yathāha “khaye ñāṇaṃ, anuppāde ñāṇaṃ”ti². Tena rāgādikkhayapariyāyena ariyamaggena adhigantabbato “paramatthaṃ gambhīraṃ nipuṇaṃ duddasaṃ duranubodhaṃ nibbānaṃ rāgādikkhaya”ti vuttaṃ. Rāgādippahānamukhena vā tathā pattabbato, yathā aññatthāpi vuttaṃ “madanimmaddano pipāsavinayo”ti-ādi³.

Apica yathā pariññeyyatāya sa-uttarānaṃ kāmānaṃ, rūpānaṃ paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ sasabhāvānaṃ sabbesampi saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ. Yaṅca tannissaraṇaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiṅca bhiyyo—saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ api anulomañāṇaṃ kilese tadaṅgavasena pajahati, na samucchedavasena pajahituṃ sakkoti. Tathā sammutisaccārammaṇaṃ paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṃ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na

1. Saṃ 2. 447, 455 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 16 piṭṭhe.

3. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa,
 sammutisaccārammaṇassa ca ñāṇassa kilesānaṃ samucchedappahāne
 asamatthabhāvato tesaṃ samucchedappahānakarassa
 ariyamaggañāṇassa tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena
 bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā “atthi bhikkhave ajātaṃ
 abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”¹ idam nibbānassa paramatthato
 atthibhāvajotakaṃ vacanaṃ aviparītattaṃ bhagavatā bhāsitaṃ. Yañhi
 bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītattaṃ yathā taṃ “sabbe saṅkhārā
 aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”², tathā
 nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo
 upacāravuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva
 paramatthato asaṅkhatā dhātu itaratabbiparītavimuttisabhāvattā
 seyyathāpi “pathavīdhātu vedanā cā”^{ti} evamādīhi nayehi yuttitopi
 asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

168. **Kiñcīti** kiñci ārammaṇaṃ. **Ālambanatoti** ārammaṇakaraṇato.

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 178, 220 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 53; Khu 2. 117; Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu.

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. **Abhidhamme ca āgatā**ti imasmim dhātuvibhaṅge abhidhammabhājanīyapañhapucchakesu, nikkhepakaṇḍadhammahadayavibhaṅgādīsu ca desanāruḷhā. Yathā pana suttante, abhidhamme ca āgatā khandhādayo suttante desitaniyāmena khandhavibhaṅgādīsu suttantabhājanīyavasena vibhattā, evamidhāpi cakkhudhātādayo suttantabhājanīyavasena vibhajitabbā siyūṃ. Tattha khandhādīnaṃ sabbasaṅgāhako abhidhammadesanāvisiṭṭho suttante āgato añño desetabbākāro natthīti te rūpakkhandhādivaseneva suttantabhājanīye desitā, dhātūnaṃ pana so atthīti te tiṇṇaṃ dhātuchakkānaṃ vasena idha desitāti dassento āha “**suttantesveva -pa- vibhattanti veditabban**”ti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “sabbā dhātuyo chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā”ti.

Kathaṃ pana chasu chasu dhātūsu aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ samavarodhoti? sabhāvanissayadvārārammaṇasampayogasāmaññato. Tattha paṭhamachakke tāva pathavītejovāyodhātuyo sabhāvato phoṭṭhabbadhātu. Āpodhātu-ākāsadhātuyo dhammadhātu-ekadeso. Viññāṇadhātu sattaviññāṇadhātuyo. Catudhātuggahaṇena cettha tadāyattavuttikā nissayāpadesena, viññāṇadhātuyā dvārārammaṇabhāvena vā avasiṭṭhā rūpadhātuyo samavaruddhā, viññāṇadhātuggahaṇena taṃsampayogato dhammadhātu-ekadesoti evaṃ sabbadhātusamavarodho daṭṭhabbo. Dutiye chapi dhātuyo sabhāvato, dhammāyatane kadeso, taṃsampayogato sattaviññāṇadhātuyo, yathārahaṃ tesāṃ nissayadvārārammaṇabhāvato avasiṭṭhadhātuyo samavaruddhā. Tatiyachakkepi ese va nayo. Evamettha chasu chasu dhātūsu aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ samavarodho daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “sabbā dhātuyo, chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā”ti.

Suññoti attasuñño, tena, sasabhāvatāya ca idha dhātuvohāroti āha “**suññe sabhāvamatte niruḷho dhātusaddo**”ti. Taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyantova ākāso yehi vivitto,

yesañca paricchedo, tehi asamphuṭṭhatā tesaṃ byāpakabhāve sati na hotīti āha “**catūhi mahābhūtehi abyāpitabhāvo**”ti. Paricchinnavuttīni hi bhūtānīti.

173. Avayavavinimutto samudāyo nāma koci natthīti purimatthaṃ asambhāvento “**dve eva vā**”ti-ādinā samudāyena vinā dutiyatthamāha. **Paccattaṃ attani jātatanti** pāṭipuggalikataṃ.

Pāṭiyekko koṭṭhāsoti vā lomādi-itarakoṭṭhāsehi asammisso visum eko pathavīkoṭṭhāsoti attho.

Payoganti bhāvanāpayogaṃ. **Vīriyanti** bhāvanānipphādaṃ ussāhaṃ. **Āyūhananti** tādisaṃ cetanaṃ.

Dhātupaṭikkūlavaṇṇamanasikārānanti dhātumanasikārapaṭikkūlamana-sikāravaṇṇamanasikārānaṃ. **Abyāpāratāyāti** “ahametaṃ nipphādemi, mama esā nipphādanā”ti cetanārahitatāya. **Karontīti** ābhogapaccavekkhaṇāni uppādentī.

Lakkhaṇavasenāti sabhāvavasena. So pana yasmā pathavīdhātuyā kakkhaḷakharatā hotīti āha “**kakkhaḷaṃ kharigatanti-ādivacanaṃ sandhāya vuttan**”ti.

Vekantakaṃ nāma sabbalohacchedanasamatthaṃ lohaṃ. Tathā hi taṃ vikantati chindatīti vikantaṃ, vikantameva vekantakanti vuccati. **Lohasadisanti** lohākāraṃ lohamalaṃ viya ghanasahitaṃ hutvā tiṭṭhati. Tāpetvā tāḷitaṃ pana chinnaṃ chinnaṃ hutvā visarati, mudu maṭṭhaṃ kammaniyaṃ vā na hoti, tena “**lohavijātī**”ti vuccatīti. **Tiputambādīhīti** tiputambe missetvā kataṃ **kaṃsalohaṃ**, sīsataṃbe missetvā kataṃ **vaṭṭalohaṃ**, jasadatambe¹ missetvā kataṃ **ārakūṭaṃ**. Yaṃ pana kevalaṃ jasadadhātu² viniggataṃ, yaṃ “pittalan”tipi vadanti, taṃ idha nādhippetaṃ, yathāvuttamissakameva pana gahetvā “**kittiman**”ti vuttaṃ.

Nidassanamattanti muttānaṃ jātito anekabhedattā vuttaṃ. Tathā hi hatthikumbhaṃ varāhadāṭhaṃ bhujaṅgasīsaṃ valāhakūṭaṃ veṇupabbaṃ macchasiro saṅkho

1. Rasakabhamme (bahūsu)

2. Rasakadhātu (bahūsu)

sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tattha **hatthikumbhajā** pītavaṇṇā pabhāhīnā. **Varāhadāṭhajā** varāhadāṭhavaṇṇāva. **Bhujāṅgasīsajā** nīlādivaṇṇā suvisuddhā, vaṭṭalā ca. **Valāhakajā** bhāsura dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāraṃ vidhamantā tiṭṭhanti, devūpabhoga eva honti. **Veṇupabbajā** kārapphalasamānavāṇṇā, na bhāsura, te ca veḷavo amanussagocare eva padese jāyanti. **Macchāsīsajā** pāṭhīnapiṭṭhisamānavāṇṇā, vaṭṭalā, laghavo ca honti pabhāvihīnā, te ca macchā samuddamajjheyeva jāyanti. **Saṅkhajā** saṅkhoracchavivaṇṇā, kolappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. **Sippijā** pana pabhāvisesayuttāva honti nānāsaṅṭhānā. Evaṃ jātito aṭṭhavidhāsu muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā. Bhujāṅgajāpi kāci sāmuddikāti vadanti, itarā asāmuddikā. Tena vuttaṃ “**sāmuddikamuttāti nidassanamattametaṃ, sabbāpi pana muttā muttā evā**”ti. Bahulato vā aṭṭhakathāyaṃ etaṃ vuttaṃ “**muttāti sāmuddikamuttā**”ti. Bahulaṃ hi loke sāmuddikāva muttā dissanti. Tatthāpi sippijāva, itarā kadāci kācīti.

174. **Idha natthi** niyamo kevalaṃ dravabhāvasseva adhippetattā.

175. **Nisitabhāvenāti** santāpanādivasappavattena tikhiṇabhāvena. Usmākāraṃ hi nisānaṃ idha nisitabhāvo. **Pākatikoti** sābhāviko kāyusmāti adhippeto. **Sadāti** sabbakālaṃ yāva jīvitindriyaṃ pavattati. **Petaggi** nijjhāmatāṇhikapetaggi. **Idhāti** bāhiratejodhātukathāyaṃ.

176. **Vāyanam** bijanaṃ, taṃ pana thāmasā pavattīti āha “**savegagamanavaseṇā**”ti. **Samudīraṇam** allaparisosanaṃ, bhūtasāṅghātassa desantaruppattihetubhāvo vā.

177. Bhitticchiddādivasena labbhamānaṃ ajaṭākāsaṃ nissāyeva paricchēdākāsassa parikkammakaraṇanti āha “**ajaṭākāsassa ca kathitatan**”ti.

179. **Sukhadukkhaphoṭṭhabbasamutṭhāpanapaccayabhāvenāti** iṭṭhāniṭṭhaphoṭṭhabbānaṃ nibbattakabhūtena paccayabhāvena. Kassa pana so paccayabhāvoti āha

“sarīraṭṭhaka-utussā”ti. **Paccayabhāvenā**ti ca hetumhi karaṇavacanāṃ. Tena hi karaṇabhūtena sukhadukkhaphoṭṭhabbānaṃ yathāvuttasamatthatā hotīti. “**Tathevā**”ti iminā “yathābalaṃ sarīrekadesasakalasarīraṃ”ti idaṃ anukaḍḍhati. **Evanti** attano phalūpacārasiddhena pharaṇappakārena. **Etesanti** sukhādīnaṃ. “**Oḷārikappavatti eva vā pharaṇaṃ**”ti iminā nirupacāraṃ etesaṃ pharaṇaṭṭhaṃ dasseti. **Ubhayavatoti** sukhadukkhavato, somanassadomanassavato ca, pharaṇāpharaṇaṭṭhānavato vā.

181. **Ettha vuttaṃ saṅkappanti** etasmim “saṅkappo kāmo”ti-ādi¹ niddeśapadese vuttaṃ saṅkappaṃ. Tattha hi kilesakāmo² vā “saṅkapparāgo purisassa kāmo”ti-ādisu² viya. Vatthukāmassa tathā tathā saṅkappanato parikappanato “saṅkappo”ti vutto, na vitakkoti ayamettha attho vutto. Ṭikāyaṃ pana vitakkavasena atthaṃ dassetuṃ “**sopi hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tatrāpi purimo evattho adhippetoti ce, sampiṇḍanattho **pi**-saddo niratthako siyā, “kilesasanthavasambhavato”ti ca na vattabbaṃ siyā, parato ca “byāpādavacanena byāpādavitakkaṃ dasseti”ti vakkhati. **Kilesakāmo vibhatto** kilesasampayuttattāti adhippāyo. **Kāmapaṭibaddhāti** ettha **kāma**-saddena vatthukāmapi saṅgahitāti daṭṭhabbā.

182. **Ubhayattha uppannoti** sattesu, saṅkhāresūti ubhayattha uppanno, sattākāro, saṅkhārākāroti vā ārammaṇassa ubhayākāraggaḥaṇavasena uppanno. Kamma¹pathaviseso, kamma¹pathavināsako ca kamma¹pathabhedoti dassetuṃ “**abhiṭṭhāsāmyogenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tatthā vihiṃsāya vihiṃsāvitakkaṃ dasseti¹ti yojanā. **Vihimsāyāti** ca vihiṃsāvacanenāti attho. **Yāthāsambhavaṃ pāṇātipātādivasenāti ādi**-saddena adinnādānamusāvādapesuññapharusavācāsamphappalāpe saṅgaṇhāti. **Sabba -pa- saṅgāhakehi** kāmanekkkhammadhātūhi. **Dve dveti** byāpādavihimsādhātuyo, abyāpāda-avihiṃsādhātuyo ca. “**Etthāti panā**”ti-ādinā saṃkilesavodānānaṃ saṅkarabhāvassa, anīṭṭhāpajjanassa ca dassanena purimaṃyeva atthaṃ byatirekamukhena sampādeti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 7. 2; Khu 8. 36 piṭṭhesu.

2. Am 2. 359; Abhi 4. 275 piṭṭhesu.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. Āveṇikattho, atisayattho ca visesasaddo hotīti tadubhayaṃ dassetuṃ “**puggalantarāsādhāraṇaṃ, nīlādisabbarūpasādhāraṇaṇcā**”ti vuttaṃ. Asādhāraṇakāraṇenāpi hi niddeso hoti yathā “bherisaddo, yavaṅkuro”ti. Atisayakāraṇenapi yathā “atītānāgatapaccuppannānaṃ kammamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti”ti¹. **Dhātu-attho evāti** “dhātu”iti imassa dhātusaddasseva attho. Dhātuvacanīyo hi attho upasaggena jotiyati.

Purimena asadisso vidhānadhāraṇatthānaṃ pākaṭo bhedoti.
Visabhāgalakkhaṇā visadisasabhāvā **avayavā** bhāgā, tesu.

Yathāsambhavanti kiriyāmanodhātu upanissayakoṭiyā, vipākamanodhātu vipākamanoviññāṇassa anantarādināpi, itarassa sabbāpi upanissayakoṭiyāva. Dhammadhātu pana vedanādikā sahaajāta sahaajātadinā, asahajāta anantarādinā, upanissayena, ārammaṇādinā ca manoviññāṇassa paccayoti evaṃ manodhātudhammadhātūnaṃ manoviññāṇassa hetubhāvo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Dvārabhūtaṃmanopi sutte “manodhātu”ti vuccatīti āha “**dvārabhūtaṃmanovasena vā**”ti. Tassā manodhātuyā manoviññāṇassa hetubhāvo yathāsambhavaṃ yojetabboti sambandho.

Purimanayenāti visesaṇaṃ dutiyanayassa hīnattikavaseneva vibhattattā. Nānādhātūnaṃ cakkhudhātu-ādīnanti sambandho.

Na hi dve manoviññāṇadhātuyo santi atthārasadhātuvibhāgadassaneti adhippāyo. Khandhāyatanadhātindriyānaṃyeva vasena saṅkhepādivibhāgadassanaṃ tesaṃ bahulaṃ pariññeyyadhammasaṅgaṇhanato. Saccadesanā pana atisaṃkhittabhāvatoyevettha bahikatā.

Nijjīvassāti-ādi visesato sattasuññatādīpanatthā dhātudesanāti katvā vuttaṃ. Purimanayo aññesampi kamavuttīnaṃ dhātūnaṃ sambhavatīti

1. Abhi 4. 175; Khu 9. 356 piṭṭhesu.

adhippāyena vuttoti “**manodhātuyeva vā**”ti-ādinā dutiyanayo vutto. Tattha **avijjamānepi purecarānucarabhāveti** purecarānucarābhisandhiyā abhāvepi kevalaṃ anantarapubbakāla-anantarāparakālatāya manodhātu purecarānucarā viya daṭṭhabbāti vuttā.

“**Aññaṃ aggahetvā pavattitum asamatthatāyā**”ti etena viññāṇassa ekantasārammaṇatādassanena “ārammaṇena vinā sayameva nīlādi-ābhāsaṃ cittaṃ pavattati”ti evaṃ pavattitaṃ viññāṇavādaṃ paṭisedheti.

184. **Ekanānāsantānagatānanti** ekasantānagatānaṃ abhinnaśantānagatānaṃ dvārānaṃ, nānāsantānagatānaṃ bhinnasantānagatānaṃ ārammaṇānanti yojanā. **Ekanānājātikattāti** cakkhādi-ekējātikattā dvārānaṃ, nīlādi-anekejātikattā ārammaṇānaṃ.

Cakkhādi ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpādi pana anekameva saṃhatanti imassa vā atthavisesassa dassanatthaṃ cakkhurūpādīsu vacanabhedo kato. Kiṃ pana kāraṇaṃ cakkhādi ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpādi pana anekamevāti? Paccayabhāvavisesato. Cakkhu hi cakkhuviññāṇassa nissayapurejāta-indriyavippayuttapaccayehi paccayo hontaṃ atthibhāveneva hoti tasmīṃ sati tassa bhāvato, asati abhāvato, yato taṃ atthi-avigatapaccayehissa paccayo hotīti vuccatīti. Taṃnissayatā cassa na ekadesena allīyanavasena icchitabbā arūpabhāvato, atha kho garurājādīsu sissarājapurisādīnaṃ viya tappaṭibaddhavuttitāya. Itare ca paccayā tena tena visesena veditabbā. Svāyaṃ paccayabhāvo na ekasmiṃ na sambhavatīti ekampi cakkhu cakkhuviññāṇassa paccayo hotīti dassetum pālīyaṃ “cakkhuṇca paṭicca”ti ekavacananiddeso kato.

Rūpaṃ pana yadipi cakkhu viya purejāta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hoti puretaraṃ uppannaṃ hutvā vijjamānakkhaṇeyeva upakārakattā, tathāpi anekameva saṃhataṃ hutvā paccayo hoti ārammaṇabhāvato. Yañhi paccayadhammaṃ sabhāvabhūtaṃ

parikappitākāramattham vā viññāṇam vibhāventam pavattati, tadaññesañca satipi paccayabhāve so tassa sārammaṇasabhāvato yaṁ kiñci anālambitvā pavattitum asamatthassa olubbha pavattikāraṇatāya ālambanīyato ārammaṇam nāma. Tassa yasmā yathā yathā sabhāvūpaladdhi viññāṇassa ārammaṇapaccayalābho, tasmā cakkhuviññāṇam rūpam ārabha pavattamānam tassa sabhāvam vibhāventameva pavattati. Sā cassa indriyādhīnavuttikassa ārammaṇasabhāvūpaladdhi na ekadvikalāpagatavaṇṇavaseneva hoti, nāpi katipayakalāpavaṇṇavasena, atha kho ābhogānurūpam āpāthagatavaṇṇavasenāti anekameva rūpam saṁhaccakāritāya viññāṇassa paccayo hotīti dassento bhagavā “rūpe cā”ti bahuvacanena niddisi.

Yaṁ pana “rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā, taṁsāmpayuttakānañca dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo”ti¹ vuttaṁ, taṁ kathanti? Tampi yādisaṁ rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇassa ārammaṇapaccayo, tādisameva sandhāya vuttaṁ. Kīdisaṁ pana tanti? Samuditantim pākaṭoyamattho. Evañca katvā yadeke vadanti “āyatanasallakkhaṇavasena cakkhuviññāṇādayo sallakkhaṇārammaṇā, na dabyasallakkhaṇavasenā”ti, taṁ yuttameva hoti. Na cettha samudāyārammaṇatā āsaṅkitabbā samudāyābhogasseva abhāvato, samuditā pana vaṇṇadhammā ārammaṇapaccayā honti. Kathaṁ pana paccekaṁ asamatthā samuditā ārammaṇā honti, na hi paccekaṁ daṭṭhum asakkontā andhā samuditā passantīti? Nayidamekantikaṁ viṣum asamatthānaṁ sivikāvahanādīsu samatthatāya dassanato. Kesādīnañca yasmaṁ ṭhāne ṭhitānaṁ paccekaṁ vaṇṇam gahetum na sakkā, tasmimyeva ṭhāne samuditānaṁ taṁ gahetum sakkāti bhiyyopi tesam saṁhaccakāritā paribyattā. Etena kiṁ cakkhuviññāṇassa paramāñurūpam ārammaṇam, udāhu taṁsamudāyoti-ādikā

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe Paṭṭhāne.

codanā paṭikkhittā veditabbā. “Sotañca paṭicca sadde cā”ti-ādīsupi ayameva nayo.

Evampi attho labbhatīti “manodhātuyāpi”ti **pi**-saddena na kevalam javanapariyosānā manoviññāṇadhātuyeva sampiṇḍiyati, atha kho tadārammaṇabhavaṅgasāṅkhātāpi sampiṇḍiyatīti evampi attho labbhati, sambhavatīti attho. **Evam satīti** evam aññamanodhātuppavattiyā oram pavattacittānaṃ manoviññāṇadhātutādassane sati. Satipi manaso sambhūtabhāve manodhātuyā manoviññāṇadhātubhāvappasaṅgo na hotiyeva taṃsabhāvasseva manoviññāṇadhātubhāvena niddiṭṭhattā. Idāni tamevattham **“pañcaviññāṇadhātumanodhātū”**ti-ādinā pākaṭatarāṃ karoti. **Tabbidhurasabhāvenāti** pañcaviññāṇadhātūhi visadisasabhāvena. **Uppattiṭṭhānena cāti** manodhātukiriyamanoviññāṇadhātu-ādīhi paricchinnena uppajjanaṭṭhānena ca. Idāni ekattaggahaṇaṃ vināpi yathāvuttassa atthassa sambhavaṃ dassetuṃ **“anupanītepi”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sāmaññāvasenāti** sadisatāvasena. **Tassāti** bhavaṅgānantaraṃ uppannacittassa. **Amanoviññāṇadhātubhāvāsiddhitoti** manodhātubhāvāsiddhito. Na hi “manoviññāṇadhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantaraṃ uppajjati cittaṃ -pa- tajjā manoviññāṇadhātū”ti idaṃ vacanaṃ bhavaṅgānantaraṃ uppannacittassa manodhātubhāvaṃ sādheti. Siddhe hi manodhātubhāve taṃ tassa nivattakaṃ siyāti adhippāyo. Manoviññāṇadhātuyā pana uppannassa cittassa manoviññāṇadhātubhāvādīpakaṃ vacanaṃ tādisāya manodhātuyāpi manoviññāṇadhātubhāvameva dīpeyyāti kathaṃ tassā nivattakaṃ siyāti āha **“na hi yaṃ codīyati, tadeva parihārāya hotī”**ti.

Yadi evaṃ pañcadvārāvajjanassa manoviññāṇadhātubhāvāpatti evāti codanaṃ manasi katvā āha **“manodhātuyāpi”**ti-ādi. Pañcaviññāṇehi, manodhātūhi ca viṣiṭṭho sabhāvo **pañcavi -pa- sabhāvo**, tassa vasena. **Cutipaṭisandhibhavaṅgānanti** tadārammaṇampi bhavaṅgantogadhaṃ katvā vuttaṃ. **Javanāvasānānīti** vā javanārammaṇattā tadārammaṇampi gahitaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **“chadvārikacittehi vā”**ti-ādi.

Visuṃ kātuṃ yuttanti āvajjanampi yadipi rūpādivisayaṃ hoti, javanaṃ viya ārammaṇarasānubhavanaṃ pana na hotīti edise ṭhāne visuṃ kātabbameva.

Mano cāti ca-saddo “maṇaṇca paṭicca”ti-ādīsu viya na sampiṇḍanattho, atha kho byatirekattho daṭṭhabbo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Heṭṭhā vuttanayattāti dhammadhātumanoviññāḍadhātūnaṃ “pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassā”ti-ādinā¹ parittārammaṇādibhāve dassiyamāne “cittuppādarūpavasena taṃ taṃ samudāyaṃ ekekaṃ dhammaṃ katvā”ti-ādinā² tadatthassa khandhavibhaṅgavaṇṇanādisu vuttanayattā.

Dhātuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 40, 51 piṭṭhesu.

2. Mūlaṭi 2. 33 piṭṭhe.

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

189. Saccavinimuttaṃ natthi

pavattinivattitadubhaya hetusandassanavasena pavattanato. **Saccesu kamatī**ti saccesu visayabhūtesu pavattati. Desetabbatthavisayā hi desanāti. **Etesu kamatī**ti etesu ariyasaccesu pariññādikiccasādhana vasena pavattati. “Sīlasamādhipaññāsāṅkhātān”ti vuttaṃ atthasabhāvaṃ kamanakiriyāya kattubhāvena gahitanti pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ “**kiṃ kamatī**”ti pucchati. **Tabbohārenā**ti tadupacārena. Etena nippariyāyena atthasabhāvaṃ sāsanaṃ, pariyāyena vacanasabhāvanti dasseti.

Taṃsabhāvāti dukkhādisabhāvā. **Amusāsabhāvā**ti bādhanādibhāvena bhūtasabhāvā. **Aññākārahita**ti abādhanādi-ākāravivittā. **Dvidhā**ti dukkhadukkhataṭṭannimittatāhi. Rāgādikilesapariḷāho **kilesadāho**. Santānassa avipphārikatākaraṇaṃ **puggalahimsanaṃ**. Attano eva **tikhiṇabhāvoti** saṅkhata dhammassa attano sabhāveneva ruḷāvahatikkhabhāvo. **Sarasenevā**ti sabhāveneva. Sampaṇḍakassa samudayassa, kilesasantāparahitassa maggassa, avipariṇāmassa nirodhassa dassanena yathāsaṅkhyāṃ dukkhassa saṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhā āvi bhavanti āha “**itare yathākkamaṃ samudayamagganirodhadassanehi āvibhavanākārā**”ti. **Byāpetvā**ti bhavādīsu, nānārammaṇesu ca viṣaṭā hutvā. Anekaṭṭhā dhātūnaṃ “**ūhanaṃ rāsikaraṇaṃ**”ti vatvā puna tadatthaṃ vivarati “**dukkhanibbattanaṃ**”ti. Ekavokārabhavepi hi rāsibhūta meva dukkhaṃ nibbattati anekadhammasamūhato, pageva catupañcavokārabhavesu. Ettha ca byāpanatthaṃ ākāraṃ, tassa ca yakāragamaṃ katvā sampaṇḍanatthaṃ **āyūhanaṃ**ti padaṃ veditabbaṃ. **Nidadātī**ti dukkhassa ekanta kāraṇattā taṃ nidassentaṃ viya janetīti dassento “**idaṃ taṃ dukkhaṃ**”ti-ādimāha. **Dukkha-pa- āvi bhavati** roga dassanena viya roganidānaṃ. **Saṃyoga -pa- dassanehī**ti saṃyogaṭṭho vi saṃyogasabhāvassa nirodhassa, palibodhaṭṭho niyyānasabhāvassa maggassa dassanena āvi bhavati attho. **Teti** saṃyogapalibodhaṭṭhā.

Etthāti etasmim ārammaṇabhūte sati. Samudayato viveko **vivekaṭṭho**. Nirodho ca taṇhākkhayabhāvato samudayato vivitto, tasmā avivekabhūtassa samudayassa dāssanena nirodhassa vivekaṭṭho āvi bhavati, nibbānādhigamahetubhūtassāpi maggassa sappaccayatāya saṅkhatabhāvaṃ passato appaccayassa nirodhassa asaṅkhataṭṭho āvi bhavati, tathā maraṇadhammatāya dukkhaṃ vinassantaṃ passato amaraṇadhammassa nirodhassa amataṭṭho āvi bhavatīti imamatthaṃ dasseti **“vivekā”**ti-ādinā. **Itare samudayanirodhadukkhadassane**hīti ettha samudayadassanena “nāyaṃ hetu nibbānādhigamāya, ayaṃ pana hetū”ti hetuṭṭho āvi bhavati. Tathā paramagambhīrassa nipuṇatarassa duddasassa nirodhassa dāssanena dāssanaṭṭho sukhamarūpadassanena cakkhuno viya, dukkhadassanena pana anekarogāturakapaṇajanadassanena issarajanassa uḷārabhāvo viya maggassa ādhipeyyaṭṭho āvi bhavati.

Te panete hetuṭṭhādike sarūpato dassetuṃ **“tatha palibodhupacchedavāsena”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **palibodhupacchedavāsena**ti samudayappahānavasena. **“Maggādhīpatino dhammā”**ti vacanatoti yasmā satipi jhānādīnaṃ ārammaṇādhīpatibhāve “jhānādhīpatino dhammā”ti evamādi na vuttaṃ, “maggādhīpatino dhammā”iceva pana vuttaṃ. Tasmā sātisayo maggaṅgadhammānaṃ ārammaṇādhīpatibhāvo. Tenāha **“visesato vā ārammaṇādhīpatibhūtā maggaṅgadhammā hontī”**ti. **So tesam ākāro**ti yo maggaṅgānaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇavasena pavattadhammānaṃ ārammaṇādhīpatipaccayatāsaṅkhāto ākāro, so maggassa ādhipeyyaṭṭho. Purimo pana ādhipeyyaṭṭho saha-jātādhīpativasena vutto.

Abhisametabbaṭṭhoti yathāvuttapīḷanādi-atthameva paṭivijjhitaḥḥatāya ekajjhaṃ katvā vadati. Tena abhisamayasaddaṃ kammaṭṭhaṃ dasseti.

Abhisamayassāti nāṇassa. **Pavatti-ākāro**ti pari-jāna-nādivisesākāro. So hi maggakkhaṇe asammohato siddho, pacchā paccavekkhaṇādinā pākāto hoti. Ākāropi nāṇena araṇīyato **attho**ti vuccatīti katvā tatiyanayo dassito.

Pīḷanādinā dassito visayavibhāgenapi visayivibhāgo hoti yathā “rūpasāññā, saddasāññā”ti¹.

1. Saṃ 2. 52 piṭṭhe.

Kucchitaṃ khanti garahitaṃ hutvā asāraṃ. “**Samāgamo**”ti-ādinā anvayato, byatirekato ca **saṃ**-saddassa saṃyogattahajotakattamāha. “Uppannaṃ uditan”ti-ādīsu kevalassa **panna**-saddassa, **ita**-saddassa ca payoge uppatti-atthassa anupalabbhanato, **u**-saddassa ca payoge upalabbhanato so uppatti-atthaṃ dīpetīti āha “**evaṃ uppannaṃ uditanti etthāpi**”ti. **Visuṃ payujjamānā**ti āgama-ita-padehi vinā payujjamānā. **Sadhātukanti** antonītena dhātunā sadhātukaṃ. Teneva te “**upasaggā**”ti ca vuttā.

Dukkhavivekabhāvanti dukkhavivittataṃ. **Nivattiyāti** nibbānassa. **Nivattetvāti** anuppādasaddena visesanavasena nivattetvā. Nirodhapaccayatā nirodhassa maggassa ārammaṇapaccayatā. **Puggalasacchikiriyādharmabhāvehī**ti puggaladhammabhāvena, sacchikaraṇadhammabhāvena ca. **Phalanti** ariyaphalaṃ. **Tassāti** niṭṭhānabhūtāya phalasaṅkhātāya **dukkhanirodhappattiyā** abhisamayabhūtāya dukkhanirodhappattiyā paṭipadatā daṭṭhabbā.

Paṭivijjhanakāle nippariyāyena buddhādisamaññāti āha “**paṭividdhakāle pavattan**”ti. **Tato evāti** tena pakāsittatā eva.

Tannimittabhāvoti jāti-ādi viya adhiṭṭhānabhāvena dukkhassa kāraṇabhāvo, na samudayasaccaṃ viya pabhavabhāvena. Udayabbayapīḷitabhāvo saṅkhāradukkhata. **Pavattanamevāti** pavatti eva. **Kiccaṃ rasoti** rasassa kiccatthataṃ dasseti. **Pavattinivattīsūti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Avikāratā** vikārabhāvo niccatā.

Marīcimāyā-attānanti marīciyā, māyāya, attano ca, **ariyañāṇassāti** ariyānaṃ ñāṇassa. Tena ariyānaṃ maggañāṇānusārena pavattanakañāṇampi saṅgahitaṃ hoti. Tenāha “**avitathagāhakassā**”ti-ādi. **Tesanti** paṭivedhapaccavekkhaṇañāṇaṃ. Tattha paṭivedhañāṇassa paṭivijjhitabbatā gocarabhāvo, itarassa ārammaṇabhāvo. Paṭivijjhitabbatā, ārammaṇabhāvo vā paṭivedhañāṇassa gocarabhāvo, itarassa ārammaṇabhāvova.

Bādhakappabhavabhāvenāti bādhakassa uppādakabhāvena visuṃ gahitattā na taṇhā bādhakabhāvena gahitā pavattipavattihetūnaṃ asaṅkaravasena bodhanato. Evañca katvā abhidhammabhājanīyepi ayamatthavaṇṇanā

yujjateva. Yadi pi evaṃ “dukkhameva bādhakan”ti niyamānupapatti, samudayabhāvappasaṅgo cāti codanaṃ sandhāyāha “**jāti-ādīnaṃ viya vā**”ti-ādi. Bādhakattassa bādhakatte ca niyamoti āha “**dvidhāpi bādhakatthāvadhāraṇenā**”ti. Yathā hi bādhakattassa dukkhe niyatatā, evaṃ dukkhassa ca bādhakatte niyatatāti. Suttantabhājanīye taṇhāya eva samudayabhāvassa dassitatā taṇhāvasena niyamaṃ dassento “**na taṇhāya vinā**”ti-ādimāha. Suttantabhājanīyavaṇṇanā hesāti. “**Kusalehi vinā**”ti-ādinā dukkhahetutāya taṇhāya padhānabhāvamāha. Tathā hi sā kammaviccittatāya hetubhāvaṃ gacchantī visesena kammassa sahaṅkārīkāraṇaṃ hotīti. **Dvidhāpi niyamenā**ti maggova niyyānaṃ, niyyānameva ca maggoti dvippakārena niyameva.

Vacīsaccaṃ saccavācā, taṃsamuṭṭhāpikā cetanā cāti āha “**viratisacceti musāvādaviratiyaṇ**”ti. Keci pana “viratisaccaṃ samādānavirati”ti vadanti, tesampi na samādānamattaṃ viratisaccaṃ, atha kho samādānāvisamvādanaṃ. Taṃ pana paṭiññāsaccattā musāvādaviratiyeva hoti. Tenāha “**na hi aññaviratiṣu saccasaddo nirulho**”ti. Satipi dukkhasamudayābodhe yāvadeva nirodhamaggādhigamattā paññābhāvanāti pacchimadvayasappa saccatthaṃ sātisaṃ, tadadhigamassa ca avivādaḥhetuṃ sutte vibhāvitāṃ dassento “**tassa panā**”ti-ādimāha.

Thānaṃ natthīti attano vādapatiṭṭhāpanakāraṇaṃ natthīti attho. Attabhāvapaṭilābheneva sattānaṃ jāti-ādīnaṃ patti, sammukhībhāvo ca jāyatīti āha “**sampattatā, paccakkhatā ca paṭhamatā**”ti. Bhagavato desanākkameneva vā paṭhamāditā daṭṭhabbā.

Parijānanādīhīti pariññāppahānasacchikiriyābhāvanāhi, nissakkavacanañcetaṃ aññasaddapekkhāya. **Dhammaññakiccanti** sabhāvadhammāvabodhakiccaṃ. **Pariññeyyādīni etapparamānevā**ti ito paraṃ neyyaṃ natthīti dasseti.

Dukkhādīnaṃ ariyasaccabhāvassa anurūpaṃ yuttaṃ, ācariyaparamparāgataṃ vā savanaṃ **anussavo**. Sutānusārena, aññathā vā kakkhāḷaphusaṇādi-aniccādisabhāvasāmaññākārapariggaṇhanaṃ **ākāraparivitakko**. Yathāvitakkitākārassa diṭṭhisāṅkhātāya dassanabhūtāya paññāya nijjhānakkhamaṇaṃ rocanaṃ

diṭṭhiniijjhānakkhanti. Ādicco viya pabhāya nirodhaṃ phusati sacchikaroti kilesandhakāraṃ viddhaṃseti. **Cattāripi saccāni passatīti** vuttaṃ “yo bhikkhave dukkhaṃ passatī”ti-ādinā.

Kālantaradassananti nānābhisamayaṃ vadati. **Ekaḍassinoti** ekasaccadassino. **No yojetabbā siyāti** yojanāyañca sabbadassanaṃ dassanantaraparamanti dassanānuparamo āpajjeyya, saccānañca nānābhisamaye dukkhadassanādīhi paṭhamamaggādippaheyyānaṃ saṃyojanattayādīnaṃ ekadesappahānaṃ āpajjati. Tathā ca sati ekadesasotāpattimaggaṭṭhatā, tadanantarañca pattaḍbena phalena ekadesasotāpannatā ca āpajjati, tasmā na saccānaṃ nānābhisamayo yutto. Yathā ca nānābhisamayo na yutto, evaṃ ārammaṇābhisamayopi. Yadi hi ārammaṇakaraṇena catusaccābhisamayo icchito, na maggo sayameva attānaṃ ārammaṇaṃ karotīti aparipuṇṇo saccābhisamayo siyā. Aññena maggena maggo ālambīyatīti paripuṇṇovāti ce? Evaṃ sati yena maggena maggo ālambito, sopi aññena, sopi aññenāti anavaṭṭhānaṃ siyā, tasmā na ārammaṇapaṭivedhato catusaccābhisamayo yutto, vuttanayeneva pana yutto. Kiñca paricchinditabbaṃ, samucchinditabbañca ālambitvā paricchedasamucchedabhāvanā maggañāṇassa na yuttā tato anissaṭabhāvato, sabbasaṅkhatavinissaṭaṃ nibbānameva pana ārammaṇatā yuttā. **Ahetukadiṭṭhi akiriyadiṭṭhiggahaṇena gahitā** hetubyāpārova paramatthato kiriyāti katvā.

Pavattetīti sajjati, pavattiyā vā hetu hoti. **Nivattetīti** saṃharati palayaṃ gameti, palokatādivasena vā mokkhaḥetu hoti. **Padhānatoti** pakatito, yaṃ “abyattan”tipi vuccati.

“Kālo karoti bhūtāni, kālo saṃharatī pajā.

Kālo sutte jāgarati, kālo hi duratikkamo”ti—

evaṃvādā **kālavādino**. “Kaṇṭakassa tikhiṇatā, kapiṭṭhaphalādīnaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhisarīsapādīnaṃ vicittabhāvoti evamādayo kena kāritā? Sabhāveneva siddhā, evaṃ sabbampi, na ettha kassaci kāmakāro”ti evaṃvādā **sabhāvavādino**. “Loko niyato

acchejjasuttāvutābhejjamaṇisadiso, na ettha kassaci purisakāro”ti
evampavattavādā **niyativādino**—

“Yadicchāya pavattanti, yadicchāya nivattare.

Yadicchāya sukhadukkhaṃ, tasmā yadicchatī pajā”ti—

evampavattavādā yadicchāvādisaṅkhātā **adhiccasamuppattivādino** ca ettha
sabhāvavāde eva antogadhāti daṭṭhabbā. **Aṇūhi loko pavattatīti**
ājīvakavādaṃ sandhāyāha. So hi akāraṇapariggaho. Kaṇḍavādo pana
issaricchāvasena aṇūnaṃ saṃyogaviyogato lokassa pavattinivattiṃ vadati.
Padhānassa appavattīti mahatādibhāvena aparīṇāmo, anabhiyatti vā.
“Ahamañño, pakati añña”ti evaṃ pavattapakatipurisantarajānanena
attasukhadukkhamohesu avibhāgaggahaṇe nivattite kira vuttanayena
padhānaṃ nappavattati, so vimokkhoti kāpilā. **Evamādīti ādi**-saddena
mahābrahmuno samīpatā, saṃyogoti evamādīnampi saṅgaho veditabbo.

Ekattāti ekabhāvato ekopi vutto. **Tayoti** kiccavibhāgena. **Tānīti**
sammāvācādisīlāni. Chandassa saddahanānukūlāpi chandanavasena pavatti
hotīti saddhindriyasaddhābalehi saddhiṃ chandiddhipādo vutto. Tādise kāle
upekkhānimittānubrūhanena upakārā samādhissa samavāhitāvasena
tādisakiccāva¹ upekkhā veditabbā.

Vighātakattāti saṃharaṇīyavasena vihanabhāvato.

Ariyasaccadvayanti samudayamaggasaccadvayaṃ. **Tenevāti**
yathāvuttadukkhādi-saddānaṃ pariññeyyādivācakattā eva. **Ādipadasaṅgahoti**
“dukkhaṃ, na ariyasaccan”ti iminā catukke ādipade saṅgaho. **Tadapekkhanti**
ariyasaccasaddāpekkhaṃ dukkha-saddaṃ. **Catutthapadasaṅgahoti** “neva
dukkhaṃ, na ariyasaccan”ti iminā padena saṅgaho. **Avasesakilesādayoti**
taṇhāvajjakilesā avasesākusalā, sāsavāni kusalamūlāni, sāsavā ca
kusaladhammā. Te hi abhidhammabhājanīye samudayabhāvena vuttā, na
ariyasaccabhāvenāti āha “**samudayo, na ariyasaccan**”ti. **Aññāni**
maggaṅgānīti phalasammādiṭṭhi-ādayo. **Iminā nāyena**ti etthāyaṃ yojanā—

1. Sadisakiccāva (Ka)

atthi samudayo, na ariyasaccaṃ, atthi ariyasaccaṃ, na samudayo, atthi samudayo ceva ariyasaccañca, atthi neva samudayo, na ariyasaccaṃ. Tattha paṭhamapadaṃ vuttatthaṃ. Nirodho ariyasaccaṃ, na samudayo, taṇhā samudayo ceva ariyasaccañca, maggasampayuttā dhammā, sāmāññaphalāni ca yassa pahānāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tadabhāvato neva samudayo, na ariyasaccaṃ. Itarasaccadvayaṃ ariyasaccaṃ tassa tassa pabhāvakaṭṭhena siyā samudayo, na pana yassa pahānāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena. Itaracatukkadvayepi ādipadaṃ vuttatthameva. Sesesu samudayo ariyasaccaṃ, na nirodho, asaṅkhatadhātu nirodho ceva ariyasaccañca, maggasampayuttā dhammā, sāmāññaphalāni ca yassa sacchikiriyaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena neva nirodho, na ariyasaccaṃ. Itarasaccadvayaṃ ariyasaccaṃ, nirodhadhammatāya siyā nirodho, na pana yassa sacchikiriyaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena. Tathā nirodho ariyasaccaṃ, na maggo, ariyamaggo maggo ceva ariyasaccañca, maggasampayuttā dhammā, sāmāññaphalāni ca yassa bhāvanāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena neva maggo, na ariyasaccaṃ. Itarasaccadvayaṃ siyā maggo upapattimaggabhāvato, na pana yassa bhāvanāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena.

Santantisamānaṃ. Evaṃita-resupīti kātabbāpi kiriyaṃ kārakarahitā kevalaṃ attano paccayehi tāya pavattamānāya paccayasāmaggī kiriyaṃ karotīti vohāramattaṃ hoti. Nibbutigamakesupi eseva nayo.

Sāsavatā asubhatā kilesāsucipaggharaṇato. **Dukkhādīnanti** dukkhasamudayamaggānaṃ. **Samudayādibhāvoti** dukkhassa samudayamaggabhāvo, samudayassa magga-dukkhabhāvo, maggassa dukkhasamudayabhāvo ca, na pana nirodhabhāvo dukkhādīnanti sambandho. **Aññamaññasamaṅgitāti** dukkhādīnaṃ itarītarasabhāvayogo. **Taṇhāyāti** ādhāre bhummaṃ. **Punabbhavassāti** punabbhava-saṅkhātassa āyatidukkhassa. **Pakativādīnanti** kāpilānaṃ. **Vikārāti** mahatādayo byattā. **Vibhāvatoti** abhibyattito, pariṇāmato vā pubbe. **Paṭippalinā cāti** pacchā pakatiyaṃ palayaṃ gatā vesammaṃ muñcitvā sattādisamabhāvena anto samoruddhā. Tenāha “**pakatibhāveneva tiṭṭhanti**”ti. **Pakatibhāvenevāti**

abyattabhāveneva. **Samudayabhāvenā**ti taṇhāsaṅkhātāpabhavabhāvena. Aññathā taṃsampayutta-avijjādīnampi samudayabhāvo labbhatevāti. **Avibhattehi**ti vesammavirahena pakatibhāvaṃ gatchi. “**Vikārehi**”ti sāmāññato vutte “**mahantā**”ti-ādinā sarūpato dasseti. Tattha **mahantoti** mahābuddhi. Tañhi kāpilā “mahā-ajjhāsāyo”ti ca voharanti. Rūpatammattādayo pañca tammattā, ahaṃkāro cāti cha **avisesā**. Cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo vācā pāṇi pādo pāyu upattham manoti ekādasindriyāni. Pathavī āpo tejo vāyo ākāśanti pañca **bhūtavisesā**, tehi. “**Pakatibhāveneva thitehi**”ti iminā “avibhattehi”ti padassa attham vadati. **Sagabbhāti** sabijā asuññatā. **Tantūsūti** suttesu samavāyikāraṇabhūtesu. Tathā **kapālesu**. Tividham hi te kāraṇaṃ vadanti upādānakāraṇaṃ nimittakāraṇaṃ samavāyikāraṇanti. Tattha turivemasalākādayo **upādānakāraṇaṃ**. Tantavāyo **nimittakāraṇaṃ**. Tantavo **samavāyikāraṇanti**. **Dvīsu aṇūsūti** pathavībhūtesu vā āpotejovāyobhūtesu vā dvīsu paramaṇūsū. **Idhabuddhivohārajanakoti** “idha tantūsū paṭo, idha kapālesu ghaṭho, idha bīraṇesu ghaṭo”ti-ādinā nayena hetuphalānaṃ sambandhabhūtena sattānaṃ idhabuddhivohārā jāyanti. So govīsāṇānaṃ viya avisuṃ sahasiddhānaṃ sambandho **samavāyo**. Khāṇusenānaṃ viya pana visuṃsiddhānaṃ sambandho **saṃyogo**. Tīsu aṇūsū ti-aṇukaṃ phalaṃ samavetaṃ ekībhūtamiva sambandhanti yojanā. “Samavetan”ti etassa “ekībhūtamiva sambandhan”ti idaṃ atthavivaraṇaṃ. **Mahāparimāṇanti** mahantaparimāṇaṃ mahāpathavī-ādikaṃ ekaṃ phalaṃ, yaṃ te “kāriyaṃ drabyaṃ”ti vadanti. Yehi kāraṇehi āradham kāriyadrabyaṃ, tadantogadhāni eva tāni kāraṇāni maññantīti āha “**attano antogadhehi kāraṇehi**”ti. Sati samavāye hetumhi phalaṃ samavetanti phale hetu siyā, taṃ natthīti dassento āha “**samavāyābhāvā phale hetu natthīti hetusuññaṃ phalaṃ**”ti.

Āhārabhedeti kabalīkārādi-āhāravisesse. **Tappaccayadhammabhedeti** ajjhoharaṇīyavatthusaḷāyatana-avijjā-abhisāṅkhārasaṅkhāte tesam paccayabhūtaḍḍhammavisesse, ojaṭṭhamakarūpavedanāpaṭisandhiviññāṇanāmarūpasāṅkhāte vā tannibbattaḍḍhammavisesse, te paccayā etesaṃ dhammavisesānanti

tappaccayadhammabhedā. Rūpādi-ārammaṇavasena vāti yojanā.
Yānadvayavasenāti samathavipassanāyānadvayavasena. Kiñcāpi
 maggakkhaṇe samathavipassanā yuganaddhāva, yathā pana
 suññatādisamaññā, evaṃ samathavipassanāsamaññāpi āgamanato maggassa
 siyunti āha “**āgamanavasena vutto**”ti. Yassa vā paññindriyaṃ adhikaṃ, tassa
 maggo vipassanā, itarassa samathoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Samādhijāti samādhānaṭṭhova. **Tato evā**ti samādhi-anuṇakiriyattāva.

Ādāya ūhitvāti gahetvā viya takketvā vitakketvā. **Dvinnanti**
 sammādiṭṭhisammāsankappānaṃ. **Purimakālassa viya niddeso** yathā “ekaṃ
 khandhaṃ paṭicca tayo khandhā”ti¹, “ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo
 mahābhūtā”ti¹ ca.

Ogāhitunti ñāṇena paṭivijjhitaṃ. Gahetuṃ asakkuṇeyyatāya **saṇhattaṃ**.
 Sukhumāya paññāya gahetabbatāya **sukhumattaṃ**. **Itī**ti iminā kamenāti
 ayamatthoti adhippāyenāha “**itisaddena vijānanakkamaṃ dasseti**”ti. **Evaṃ**
pakārehīti evaṃ-saddena jotiyamāno eva attho **pakāra**-saddena vuccatīti
 “**evaṃ-saddena vijānanakāraṇabhūte naye dasseti**”ti vuttaṃ. **Itī**ti vā
 nidassanattho. Tena vuttappabhede paccāmasanavasena nidasseti. **Evaṃ**-
 saddo idamattho. Tena **evaṃ pakārehīti** idampakārehi, īdischīti attho.

Uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dukkhasaccaniddesa

Jātiniddesavaṇṇanā

190. “**Jāti-ādiniddese**”ti iminā “tatthā”ti padassa atthaṃ vadati.
Dukkhamātikāti dukkhadukkhādīnaṃ dukkhavisesānaṃ uddeso.
Padadvayeti “pariyāyadukkhāṃ, nipariyāyadukkhāṃ”ti etasmiṃ padadvaye.

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe Paṭṭhāne.

Dukkhattāyevāti nipariyāyadukkhataṃ vadati. **Sabhāvena nāmaṃ** visesetīti anvatthasaññataṃ dasseti. **Purimena** sabhāvadukkhavācakena **dukkhasaddena**. So hi visesanaṃ avacchedakabhāvato pacchimaṃ saṅkhāradukkhattāṃ viseseti. So hi nivattetabbagahetabbasādhāraṇattā avacchinditabbo. **Tenā**ti vipariṇāma-adhiṭṭhānādipakāravisesena.

Desetabbassa atthassa saṅkhipanaṃ idha saṅkhepo, so ca tabbibhāgānaṃ sādharmaṇabhāvoti āha “**saṅkhepo sāmāññaṃ**”ti. **Antokaritvā**ti antogadhe katvā, saṅgahetvā vā. **Ubhayathāpī**ti saṅkhepatopi vitthāratopi. Sādhāraṇabhāgānaṃ vibhajanaṃ vibhāgo, vitthāroti āha “**vitthāro pana viseso**”ti. **Visesantaranivattakoti** vibhāgantaraṃsaṅgāhako.

191. **Aparatthā**ti bhumma vacanaṃ sāmī-atthe yathā “sabbattha pādakan”ti āha “**sāmī-atthehi hi aparatthasaddo sijjhatī**”ti. Siddhi pana “itarāhipi dissatī”ti iminā veditabbā. Yasmā ca evaṃ saddo sambhavati, tasmā pāliyaṃ sāmivasena vuttaṃ atthakathāyaṃ bhummasena dassitanti dīpento “**tesaṃ tesanti vā**”ti-ādimāha. **Aparassā**ti aparassa sattassa. Manussādibhedo upapattibhavo gati, tabbisesabhūtā khattiyādisāmāññādhiṭṭhānā khandhā jātīti dassento “**pañcagativasenā**”ti-ādimāha.

Tiṇākāroti tiṇavikappo, tiṇavisesoti attho. **Evanti** nidassane. Tena vuttappakāraṃ paṭhamam viññāṇapātubhāvaṃ paccāmasati. **Tadupādāyā**ti tato paṭṭhāya. **Ariyabhāvakaraṇattā**ti ariyabhāvakāraṇattā. Karotīti hi karaṇam. Ariyasadisattā vā **ariyasīlaṃ**. Puthujjanakalyāṇakānampi hi catupārisuddhisīlaṃ ariyasīlasadisam. **Ākāravikārā**ti uppajjanādi-ākāravikatiyo. **Sahuppāda**kāti uppādasahitā uppādāvattā khandhā. **Āyatanavasena**ti paripuṇṇāparipuṇṇāyatanavasena. **Yonivasena**ti aṇḍajādiyonivasena. **Ekekeneva padena**ti yathā dutiyanaye jāti-ādipadesu dvīhi dvīhi padehi paripuṇṇāparipuṇṇāyatanayonivibhāgena sabbasatte pariyādiyitvā jāti dassitā, na evamidha. Idha panetesu ekekeneva padena

avibhāgato **sabbasatte pariyādiyitvā. Ubhayatthāti** purimapacchimanayesu bhāvaniddesova yutto. Anabhihite vibhattividhānaṃ, nābhihiteti. **Pākaṭā nibbattīti** abhiyattā nibbatti.

Dvinnāṃ dvinnanti ekavokārabhave rūpāyatanadhammāyatanavasena dvinnāṃ, catuvokārabhave manāyatanadhammāyatanavasena dvinnāṃ.

Seseti pañcavokārabhave. **Pañcannanti**

cakkhusotamanorūpadhammāyatanavasena pañcannāṃ. Tāni hi rūpabhave pañcavokāre upapattikkhaṇe uppajjanti. Kāmadhātuyāṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānanti yojanā. **Vikalāvikalindriyānanti**

aparipuṇṇaparipuṇṇāyatanānaṃ sattānaṃ. Indriyavaseneva hi āyatanānaṃ vekallaṃ icchitabbaṃ. Tattha vikalindriyassa sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ punapi dasannaṃ, itarassa ekādasannaṃ āyatanānaṃ vasena saṅgaho veditabbo. **Sattannanti**

kāyamanorūpagandharasaphoṭṭhabbadhammāyatanavasena sattannaṃ.

Gabbhaseyyakaṃ hi sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Navannanti**

cakkhusotasaddāyatanavajjānaṃ navannaṃ. Andhabadhiravasena hidam vuttaṃ. **Dasannanti** cakkhusaddavajjānaṃ. **Puna dasannanti**

sotasaddavajjānaṃ. Andhavasena, badhiravasena cetam dvayaṃ vuttaṃ.

Ekādasannanti saddavajjānaṃ.

Taṃdukkhabhāvoti pariyāyadukkkhabhāvo. **Tattha nibbattinivāraṇenāti** uppalapadumādīsu uppattiṭṭikkhepena abhāvakathanena.

Dukkhuppattikāraṇeti dukkhuppattiyā hetubhūte dukkhuppattiṭṭhāne.

Marāṇaniddesavaṇṇanā

193. **Khandhabhedassāti** khandhavināsassa. **Soti** khandhabhedo.

Pabandhasamucchedoti pabandhassa accantasamucchedo. **Tabbhāvatoti**

sammutimarāṇabhāvato. **Tadekadesabhāvatoti** tadavayavabhāvato. **Tasseva nāmanti asammohatthaṃ vuttaṃ** sabbassāpi

ekakammanibbattajīvitindriyappabandhavicchedabhāvato.

Sammutimarāṇameva hi jātikkhayamarāṇaṃ, taṃ pana jātikkhayamarāṇaṃ upakkamamarāṇaṃ, sarasamarāṇanti duvidhaṃ. Tattha sarasamarāṇampi

āyukkhayamarāṇaṃ, puññakkhayamarāṇanti duvidhaṃ. Evametesam

tadekadesatā veditabbā. Yañcetha upakkamamarāṇaṃ, taṃ akālamaraṇaṃ.

Sarasamarāṇaṃ kalamaraṇaṃ. Marāṇena sattā yathāladdha-attabhāvena

viyujjantīti āha “**sampattibhavakkhandhehi viyojēti**”ti.

Kāraṇatthoti mūlattho. Mūlañhi “ādī”ti vuccati “ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlaṅca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā”ti-ādīsu¹. Tenāha “sandhibandhanacchedamūlakanti attho”ti.

Phalakiriyāgabbhā īdisī hetukiriyāti katvā vuttaṃ “**antogadhā**”ti. Byasanassa hi āpādahehi āpādanaṃ āpādetabba-āpattiya saheva sijjhatīti.

Sokaniddesavaṇṇanā

194. Sukhaṃ hinoti pavattati etenāti sukhakāraṇaṃ **hitam**.

Bhogabyasanādipadatthavisesanti bhogabyasanaṃ, sīlabhyasananti evaṃ bhogasīlapadānaṃ vasena atthavisesaṃ. **Samāsavisesanti** “rogoyeva byasanaṃ, diṭṭhi eva byasanaṃ”ti samānādhikaraṇavasena samāsavisesaṃ. Annapānavatthayānādi paribhuñjitabbato **bhogoti** adhippeto, so ca dhammasamūhabhāvena. **Tabbināsāti** nātibhogabyasanaṃ vuttānīti te vikārabhāvena paññāpetabbattā **paṇṇattimattā**. Parinipphannaṃ nāma khandhapañcakam. Atamsabhāvattā paṇṇatti aparinipphannā, anipphannā ca hotīti vuttaṃ “**aparinipphannataṃ sandhāya anipphannānīti āhā**”ti. Na hi paṇṇatti kenaci nipphādīyati. Aññatthāpi aparinipphanne anipphannavohāro āgatoti dassetuṃ “**aparinipphannataṃyevā**”ti-ādimāha. Kāmañcettha aparinipphannaṃ “anipphannaṃ”ti vuttaṃ, “nipphannaṃ”ti pana na parinipphannameva vuccati, nāpi sabbo sabhāvadhammoti dassento “**khandhavibhaṅge cā**”ti-ādimāha. Nipphannatā vuttāti sambandho. **Anipphannatā** sabhāvadhammattepi kenaci na nipphādīyatīti katvā.

Saṅkucitaṃ cintananti pītisomanassapaṭipakkhato, dosasampayogato ca ārammaṇe anabhiratippavattimāha. Anto attano nissayassa niddahanavasena vā jhānaṃ cintanaṃ **antonijjhānaṃ**. Satipi anusocanabhāve attano katākatakusalākusalavisayo manovilekhabhūto vippaṭisāro **kukkuccaṃ**, yathāvutta-antonijjhānaṃ **sokoti** ubhinnaṃ viseso veditabbo.

“**Manodvāra javanakkhaṇe**”ti pari byattamantonijjhānaṃ sandhāyāha, itaraṃ pana pañcadvāra javanesupi labbhateva. Tenaha “**kāyaviññāpādī**”ti-ādi.

1. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

Domanassassāti asocanākārassa domanassassa, socanākārassāpi vā nānāvīthikassa. Tampi hi dukkhamevāti. **Aññathā**ti manodvārajavane eva gahite. **Tatthā**ti kāyavattukamanodvārikesu.

Paridevaniddesavaṇṇanā

195. **Ādevanasaddaṃ** katvāti ādevitvā, vilapitvāti attho. **Puggalassa sambhamabhāvoti** yassa sattassa uppajjati, tassa anavaṭṭhānabhāvo. Sambhamāṃ vā abbhantaragataṃ tassa paccupaṭṭhāpeti pākaṭabhāvakaraṇenāti **sambhamapaccupaṭṭhāno**.

Muṭṭhīhi pothanādīni **muṭṭhipoathanādīni**.

Yena domanassena. **Pubbe vuttadukkhato**ti “attano khandhaṃ muṭṭhīhi potheti”ti-ādinā vuttadukkhato. **Taṃnidānanti** paridevanidānaṃ.

Dukkhadomanassaniddesavaṇṇanā

196-7. Kāyadukkhābhībhūtassa patikārābhilāsāya tādīsadukkhāvahapayogakālādīsu kāyikadukkhassa tadupanissayatā veditabbā. **Etena dukkhenāti** anāthatahatthapādacchedanādidukkheṇa.

Upāyāsaniddesavaṇṇanā

198. Dukkhaṭṭhānanisajjādīni **dukkhaṭṭhānādīni**. Domanassassa vatthu hoti upāyāsoti sambandho.

Appiyasampayoganiddesavaṇṇanā

199. Aññasāpekkhasaddo asamatthasamāsoti taṃ dasseti “**yena samāso, na tassāyaṃ paṭisedhako a-kāro**”ti.

Pacchimadvayanti “samodhānaṃ missībhāvo”ti idaṃ padadvayaṃ. **Tadatthavasenāti** samodhānatthassa, missībhāvatthassa ca vasena saṅkhāresu labbhati. Āgatehi ca tehi saṅkhārehi puggalassa saṃyogo hotīti yojanā.

Taṃgahaṇamattanti āpāthagatārammaṇaggahaṇamattaṃ.

Icchāniddesavaṇṇanā

201. **Tam kālanti** cuticittanirodhato uddham kalam. “**Yampi**”ti yaṁ-saddo karaṇatthe paccattanti **yenapīti attho vutto**. “Yaṁ icchan”ti yaṁ-saddo yadā icchāpekkho, tadā “na labhati”ti ettha alābhapadhnābhāvato icchā visesīyatīti āha “**alābhaviṣiṭṭhā icchā vuttā hotī**”ti. “Iccham na labhati yan”ti evaṁ kiriyāparāmasanabhūto yaṁ-saddo yadā “na labhati”ti etaṁ apekkhati, tattha guṇabhūtā icchā, padhnābhūto alābhoti āha “**tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hotī**”ti.

Hirottapparahitā chinnikā, dhuttikāti vuccantīti āha “**chinnabhinnagaṇenāti nillajjena dhuttagaṇenā**”ti. **Kappaṭikā** sibbitapilotikadhārino.

Alabbhaneyya-icchanti alabbhaneyyavatthusmim iccham.

Upādānakkhandhaniddesavaṇṇanā

202. **Tādisassa vatthuno sabbhāvāti** sāmāññato anavasesaggahaṇam sandhāyāha.

Atipākaṭena ati viya pakāsena dukkhenāti attho.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. **Mano viyāti** mano-saddassa viya. **Ika-saddenāti** “ponobhavikā”ti ettha **ika-saddena**. **Gamiyatthattāti** ñāpitatthattā. Karaṇasīlatā hi idha sīlattho, so ca **ika-saddena** vuccatīti **kiriyāvācakassa** karaṇasaddassa adassanam appayogā. Vuttatthānam hi appayogo. Sati paccayantarasamavāye punabbhavassa dāyikā, tadabhāve adāyikāti vuttāti āha “**adāyikāpi punabbhavam deticceva**”ti tamsabhāvānavattanato. Tenevāha “**samānasabhāvattā, tadānubhāvattā cā**”ti. Tattha **sabhāvo** taṇhāyanam.

Ānubhāvo paccayasamavāye phalanipphādanasamatthatā. **Itaresūti** avasiṭṭhakilesādisu. Pavattivipākadāyino kammassa sahāyabhūtā taṇhā “upadhivepakkā”ti adhippetāti āha “**upadhimhi yathānibbatte**”ti-ādi.

Yathānibbatteti attano paccayehi nibbattappakāre. **Nandanam** samuppilāvanam abhitassanam. **Rañjanam** vatthassa viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmanam, ramāpanam vā. **Rāgasambandhenāti** rāgapadasambandhena “**uppannassā**”ti pulliṅgavasena vuttam.

Rūpārūpabhavarāgo visum vakkhatīti ettha **vakkhatikiriya**padam kammатhe veditabbam.

“**Savatthukam cakkhun**”ti iminā sakalam cakkhudasakamāha, dutiyena sasambhāracakkhum. **Chiddanti** kaṇṇassa chiddapadesam. **Kaṇṇabaddhanti** kaṇṇapālī. **Vaṇṇasanṭhānato** rattakambalapāṭalam viya, **kiccato** mudusiniddhamadhurarasadam maññanti. **Sāmaññena gahitāti** visayena avisesetvā gahitā. **Visayavisiṭṭhāti** cakkhādivisayavisiṭṭhā. **Ettha uppajjatīti** samudāyāvayavehi viya sāmaññavisesehi na nānattavohāro na hoti yathā “rukko simsapā”ti. Na hi sabbo rukko simsapā. Tasmā kiriyābhedasabbhāvato “sayānā bhuñjanti sadhanā”ti-ādīsu viya “uppajjamānā”ti ettha kiriyāya lakkhaṇatā, itarattha lakkhitabbatā ca vuttā. **Yadi uppajjamānā hotīti** anicchittatā sāsaṅkam uppādakiriyāya atthibhāvamāha. Tena uppāde satīti ayametassa atthoti “uppajjamānā”ti ettha uppādo hetubhāvena vutto, itaro ca tassa phalabhāvanāti āha “**so hi tena upayojito viya hotī**”ti. **Uppajjamānāti** vā taṇhāya tattha uppajjanasīlatā uppajjanasabhāvo, uppajjanasamatthatā vā vuttā. Tattheva cassā uppajjanasīlatā sakkāyato aññasmim visaye pavattiyā abhāvato, samatthatā paccayasamavāyena, aññathā asamatthatā, yato kadāci na uppajjati. **Nivisamānā nivisatīti** etthāpi iminā nayena attho veditabboti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. Taṇhāya virajjanam haliddirāgassa viya palujjananti katvā āha “**khayagamanavasenā**”ti. Vicchinnaṃ nirujjhananti vuttaṃ “**appavattigamanavasenā**”ti. Cajanaṃ chaḍḍanaṃ, hāpanaṃ vāti āha “**anapekkhatāya cajanavasena, hānivasena cā**”ti.

Tadappavatti viyāti tassā titta-alābuvalliyā appavatti viya. Appavattihetubhūtaṃpi nibbānaṃ taṇhāya appavatti viya gayhatīti āha “**tadappavatti viyā**”ti yathā “**rāgakkhayo**”ti¹. **Appavattibhūtaṃ** taṇhāya appavattiyā pattaṃ, pattaḃbanti attho. Nibbānaṃ āgamma niruddhāyapi taṇhāya piyarūpasātarūpesu niruddhāti vattabbatādassanattamaṃ vuttāti yojanā. Ettha ca yasmā maggo, nibbānaṃ ca taṇhāya samucchedaśādhanaṃ, tasmā “**purimā vā upamā**”ti-ādinaṃ upamādvayaṃ ubhayattha yathākkamaṃ yojitaṃ, ubhayatthāniyaṃ pana ubhayatthāpi labbhateva.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Titthiyehi kappitassa maggassa** pakatipurisantaraṇṇādikassa. **Ariyaṃ labhāpeti**ti ariyaṃ sāmāññaphalaṃ labhāpeti.

Tabbipakkhaviratisabhāvāti tassā sammāvācāya vipakkhato micchāvācāya viratisabhāvā. **Bhedakaramicchāvācā** piṣuṇavācā, sabbāpi vā micchāvācā viṣaṃvādanādivasena bhedakarīti āha “**bhedakaramicchāvācāpahānenā**”ti. Viṣaṃvādanādikiccatāya hi lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ musāvādādīnaṃ paṭipakkhabhūtā siniddhabhāvena pariggāhakasabhāvā sammāvācā tappaccayasubhāsitasamapaṭiggāhake jane, sampayuttadhamme ca pariggaṇhanatī pavattatīti **pariggahalakkhaṇā**. Tenāha “**jane, sampayutte ca pariggaṇhanakiccavati**”ti. **Cīvarakammādiko** tādiso payogo. **Kātabbaṃ** cīvararajanādikam. **Niravajjasamuṭṭhāpanakiccavāti** niravajjassa kattabbassa, niravajjākārena vā samuṭṭhāpanakiccavā. **Sampayuttadhamme ca samuṭṭhāpentoti** ettha.

1. Saṃ 2. 447, 455 piṭṭhesu.

samuṭṭhāpanaṃ micchākammantapaṭipakkhabhūtaṃ attano kiccassa anuṇṇabhāvena sampayuttānaṃ pavattanameva, ukkhipanaṃ vā nesaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Sampayuttadhammānaṃ, ājīvasseva vā visodhanaṃ **vodāpanaṃ**.

Diṭṭhekaṭṭhāti diṭṭhiyā sahaṇṇapahānekaṭṭhā, paṭhamamaggasammādiṭṭhivaseneva taṃ veditabbaṃ. “Diṭṭhekaṭṭha-avijjādayo”ti pāṭho. Etasmiṃ pakkhe catumaggasammādiṭṭhiyā saṅgaho kato hoti. Uparimaggasammādiṭṭhiyā pana diṭṭhiṭṭhāne taṃtaṃmaggavajjho māno gahetabbo. So hi “ahan”ti pavatti-ākārato diṭṭhiṭṭhāniyo. **Pakāseti**ti kiccapaṭivedhena paṭivijjhati. **Teneva hi aṅgenā**ti teneva sammādiṭṭhisāṅkhātena maggaṅgena. Tathāpavattitena karaṇabhūtena, tena vā karaṇena. Aṅgasaddo hi karaṇatthopi hoti. **Tatthā**ti magge, maggacittuppadā vā.

Imassevāti ariyamaggapariyāpannasseva. Yadi pi viramitaṃbato viramantaṃ cetaṇāpi labbhateva, viratiyā eva pana tadā padhānabhāvoti āha “**viramaṇakāle vā viratiyo**”ti. **Subhāsita**ti asamphappalāpādi. **Ādi-**saddena apisuṇādi saṅgahitā. **Bhāsanā**ti ettha pana kāyasucaritādi. **Amaggaṅgattā**ti amaggasabhāvattā. Tameva cetaṇāya amaggasabhāvataṃ dassetuṃ “**ekassa nāṇassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sammāvācādikiccattayaṃ nāma micchāvācādināṃ tiṇṇaṃ pāpadhammānaṃ samucchindanaṃ, maggacetaṇā ca taṃsabhāvā na hoti na tassā maggakkhaṇe sammāvācādi bhāvasiddhi. **Taṃsiddhiyanti** kiccattayasiddhiyaṃ. Yathā panassā pubbhāge subhāsita vācādi bhāvo, evaṃ maggakkhaṇepi siyā. Evaṃ sante yathā tattha ekassa sammāsaṅkappassa tikiccatā, sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ekekaṇaṃ catukiccatā, evaṃ ekā maggacetaṇā sammāvācādikiccattayaṃ sādhikā bhaveyya, tathā ca sati magge sammāvācādinā tiṇi aṅgaṇi na bhaveyyuṃ, chaḷaṅgiko ca ariyamaggo siyāti tayida māha “**ekāya cetaṇāyā**”ti-ādinaṃ. Yasmā panetaṃ natthi, tasmā maggapaccayatāvacanato ca na cetaṇāya maggabhāvoti maggakkhaṇe viratiyova sammāvācādayo.

Brūhanaṃ sukhaṃ. **Santasukhaṃ** upekkhā. Sā hi “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsita”ti¹ vuttā. **Vitakkādīnanti** teyeva abhiniropanādayo pākāṭapariyāyena vuttā.

1. Visuddhi 2. 203; Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhesu.

Vacīsaṅkhārabhāvato **vacībhedassa upakārako vitakko**. “**Sāvajjā -pa-upakārako evā**”ti iminā vacībhedataṃsamutṭhāpakacetanānaṃ viya viratīyāpi visesapaccayo vitakkoti dasseti. **Vacībhedanīyamikā vācāti** vacīduccaritaviratimāha. Sā hi sammāvācābhūtā micchāvācāsu saṃyamini. Tattha yathā visamvādanādimicchāvācato avirato micchākammantatopi na viramateva. Yathāha “ekam dhammaṃ -pa- akāriyaṃ”ti¹. Tathā avisaṃvādanādinā sammāvācāya ṭhito sammākammantampi pūretiyevāti āha “**vacībheda -pa- upakārikā**”ti. Dhammānaṃ pavattiniṭṭhābhāvato yathā gatīti nibbatti vuccati, evaṃ pavattibhāvato rasalakkhaṇānipīti āha “**kiccādisabhāve vā**”ti.

Abhinandananti taṇhādivasena abhinandanānaṃ.

Vācuggatakaṇaṇaṃ **uggaho**, atthaparipucchanāṃ **paripucchāti** tadubhayaṃ savanādhīnanti āha “**savanañāṇe eva avarodhaṃ gacchanti**”ti. Nāṇena paricchinditvā gahaṇaṃ **pariggaṇhanānaṃ**.

Tassāti payogassa.

Soti kāmavitakkappavattiyā kāṇabhūto subhanimitte ayonisomanasikāro. **Tassāti** kāmavitakkassa. Gataṃ gamanaṃ pavatti, tassa upāyoti **gatamaggo**.

Pahātabba-ekattanti pahātabbatāsāmaññaṃ.

Maggabhāvena catubbidhampi ekattenāti sotāpattimaggaḍḍhasena catubbidhampi maggabhāvena ekattena sāmaññaṇato gahetvā “assā”ti ekavacanena vuttanti attho. Sabbassa maggassa aññaṇamaññaṇaṃ sadisatā, tathā asadisatā ca ekaccasadisatā ca **jhānaṅgavasena**²**sabbasadisasabbāsadisa-ekaccasadisatā**, so eva visesoti yojetabbaṃ. Vipassanānīyāmaṃ dhuraṃ katvā āhāti sambandho. **Idha panāti** imissā sammohavinodaniyaṃ. **Sammasi -pa- nivattanatoti** paṭhamattheravādaṃ vadanto tādajjhāsayāṃ purakkhatvā vadatīti adhippāyena vuttaṃ. Itarathā itaravādāpettha dassitā evāti. **Pādakajjhānaniyāmanti** pādakajjhānaniyāmaṃ dhuraṃ katvā āhāti yojanā.

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

2. Jhānavasena (Mūlaṭṭi 2. 73 piṭṭhe.)

“Vipassanā -pa- datṭhabbo”ti kasmā vuttaṃ. Na hi tassā idha paṭikkhepatā atthi. Tathā hi vuttaṃ “keci vuṭṭhānagāminivipassanā niyāmetīti vadanti”ti? Nayidamevaṃ. **Idhāpī**ti idha pādakajjhānaniyāmepe vipassanāniyāmo na paṭikkhittoti ayañhettha attho. Tenevāha “**sādhāraṇattā**”ti. “Idha panā”ti imināpi paṭhamattheravādo saṅgahitoti veditabbo. Yadi evaṃ kasmā vipassanāniyāmo visum gahitoti? Vādattayāvidhuratādassanattham. **Aññe cācariyavādā**ti sammasitajjhānapuggalajjhāsavādā.

“**Āruppetikacatukkajjhānam -pa- na lokiyan**”ti idaṃ theravāde āgataṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ tantiṃ katvā ṭhapitanti **aṭṭhasālīniyam** saṅgahetvā vuttanti āha “**vuttaṃ aṭṭhasālīniyanti adhippāyo**”ti. **Yesū**ti pacchimajjhānavajjāni sandhāya vadati. Tattha hi arūpuppattiyam saṃsayo, na itarasmim. “Catukkapañcakajjhānan”ti vutte avisesato sāsavānāsavaṃ apekkhīyati, nivattetabbagahetabbasādhāraṇavacanenettha sāsavato avacchindanattham “tañca lokuttaran”ti vatvā nivattitadhammadassanattham “na lokiyan”ti vuttanti dassento āha “**samudāyañca -pa- āhā**”ti. Itarathā byabhicārābhāvato “lokuttaran”ti visesanaṃ niratthakaṃ siyā. **Tayo maggā**ti dutiyamaggādayo. **Tajjhānikanti** tikacatukkajjhānikaṃ sotāpattiṭhalādim. **Aññajjhānikāpī**ti tikacatukkajjhānato aññajjhānikāpi catukkajjhānikāpi maggā uppajjanti. **Pi**-saddena tajjhānikāpi tikacatukkajjhānikāti attho. Yadi evaṃ catuvokārabhavepi pañcavokārabhave viya maggassa tikacatukkajjhānikabhāve kenassa jhānaṅgādinīyamoti āha “**jhānaṅgādinīyamikā pubbābhisāṅkhārasamāpattī**”ti. **Pubbābhisāṅkhārasamāpattī**ti ca pādakabhūtā attanā atikkantadhammavirāgabhāvena vipassanāya pubbābhisāṅkhārakārī arūpasamāpatti, phalasamāpatti vā. Tenāha “**pādakan**”ti. **Na sammasitabbā**ti na sammasitabbā samāpatti jhānaṅgādinīyamikā sammasitabbānaṃ tikacatukkajjhānānaṃ tattha anuppajjanato, itarattha ca visesābhāvato. **Phalassapī**ti catutthapañcamajjhānikaphalassapi.

Dukkhañāṇādīnanti dukkhasamudayañāṇānaṃ.

Taṃtaṃkusalārammaṇārammaṇattāti kāmāvacarādīsu yena yena kusalena siddhiṃ nekkhammasaṅkappādayo uppajjanti, tassa tassa kusalassa ārammaṇaṃ ārammaṇaṃ etesanti

taṁtaṁkusalārammaṇārammaṇā, tabbhāvato. **Taṁtaṁviramitabbādi ārammaṇattā**ti viśaṁvādanavattu-ādi-ārammaṇattā. Vītikkamitabbato eva hi viratīti. **“Aṅgānan”**ti idaṁ “nekkhammasaṅkappādīnan”ti etthāpi yojetabbaṁ avayavena vinā samudāyābhāvato. **Visesapaccayo**ti bhinnasīlassa, aparisuddhasīlassa vā sammappadhānāsambhavato samādhānassa viya vāyāmassa sīlaṁ visesapaccayo. Ayañca attho yadipi purimasiddhasīlavasena yutto, saha-jātavasenāpi pana labbhatevāti dassento **“sampayuttassāpi”**ti āha. Sahajameva cettha adhippetanti āha **“sampayuttasseva cā”**ti-ādi. Sammoso pamādo, tappaṭipakkho **asammoso** appamādo, so cittassa āra-kkhāti āha **“cetaso rakkhitatā”**ti.

Sīlakkhandho cāti ca-saddena samādhikkhandho ca. Khantippadhānattā sīlassa adosa-sādhana-tā, nīvaraṇa-jeṭṭhakassa kāmaccchandassa ujuvipaccanīkabhāvato samādhissa alobha-sādhana-tā daṭṭhabbā. **Sāsananti** paṭivedhasāsanam, “sāsanabrahmacariyan”ti ca vadanti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. “Pariññeyyabhāvarahite ekantapahātabbe”ti kasmā vuttaṁ, nanu taṇhāyapi cakkhādīnam viya taṇhāvattu-tāvacanena pariññeyyatā vuttā. Yathāha “rūpataṇhā loke piyarūpaṁ sātārūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nīvisamānā nīvisatī”ti-ādi¹. Tappaṭibaddhasaṁkilesappahānavasena samatikkamitabbatā hi pariññeyyatā. Ekantapahātabbatā ca na taṇhāya eva, atha kho avasesānam saṁkilesadhammānampi. Tathā hi tesam sabbaso accantappahāyikā dassanabhāvanāti? saccametaṁ, tathāpi yathā “dukkhaṁ ariyasaccaṁ pariññeyyan”ti² taṇhāvajje upādānakkhandhapañcake pariññeyyabhāvo niruḷho, na tathā taṇhāya, taṇhāya pana “yāyaṁ taṇhā ponobhavikā”ti-ādina¹ samudaya-bhā-

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu.

2. Saṁ 3. 382 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 106; Dī 2. 246; Ma 1. 60, 373; Saṁ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 39 piṭṭhesu.

vo viya sātisayaṃ pahātabbabhāvo nirulhoti dassetuṃ “**pariññeyyabhāvarahi ekantappahātabbe**”ti vuttaṃ. Yassa asaṅgahito padeso atthi, so **sappadeso**, ekadesoti attho. **Tatthā**ti ariyasaccasādhe. **Samudayoti** samudayattho. “Nippadesato samudayaṃ dassetuṃ”ti samudayassevatttha gahaṇe kāraṇaṃ dassetuṃ “**dukkhanirodhā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dukkhanirodhā**ti dukkhaṃ, nirodho ca. **Ariyasaccadesanāyanti** ariyasaccadesanāyampi saccadesanāyaṃ viya. **Dhammatoti** desetabbadhammato nippadesā eva. “Avasesā ca kilesā”ti-ādinā desanābhedo eva hi tattha viseso. Tenāha “**na hi tato añño**”ti-ādi. **Apubbo natthīti** dhammato apubbo natthīti attho. **Tassāti** samudayassa. **Sabbattha tīsupi vāresūti** aṭṭhaṅgikapañcaṅgikasabbasaṅgāhikabhedesu mahāvāresu, tadantogadhesu ca pañcasu koṭṭhāsesu. **Apubbassāti** “avasesā ca kilesā”ti-ādinā taṇhāya apubbassa. Avasiṭṭhakilesādināṃ hi samudayatāvacaṇaṃ idha apubbadassanaṃ. Tassa yadipi dutiyatatiyavāresu viseso natthi, pañcasu pana koṭṭhāsesu uparūpari apubbaṃ dassitanti katvā evaṃ vuttaṃ. Tañhi samudayavisesadassanaṃ, itaraṃ pana maggavisesadassanaṃ. Tassa ca dhammato apubbābhāvo dassitoyeva. Yadi evaṃ dutiyādikotṭhāsesu, paṭhamakotṭhāsepi vā kasmā taṇhā gahitāti āha “**apubbasmudayadassanatthāyapi hī**”ti-ādi. **Kevalāyāti** tadanñakilesādinirapekkhāya. **Desanāvasena na vuttoti** na dhammavasenaṃ adhippāyo. Tasmā dukkhādīni tattha ariyasaccadesanāyaṃ sappadesāni dassitāni honti pariyāyenāti daṭṭhabbaṃ. Abhidhammadesanā pana nippariyāyakathāti katvā aṭṭhakathāyaṃ “nippadesato samudayaṃ dassetuṃ” icceva vuttaṃ. **Paccayasāṅkhātanti** paccayābhimataṃ paccayabhūtaṃ, paccayakotṭhāsaṃ vā.

Tesanti kusalahammānaṃ. **Paccayānaṃ pahānavasenāti** hetunirodhena phalanirodhaṃ dasseti, tappaṭibaddhakilesappahānena vā kusalānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. Yathā “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā”ti¹. Iti pariyāyato kusalānaṃ pahānaṃ vuttaṃ, na nippariyāyato tadabhāvatoti āha “**na hi kusalā pahātabbā**”ti. Yathā ca kusalahammesu,

1. Ma 1. 188 piṭṭhe.

abyākatadhammesupi eseva nayo. **Nirodhanti** asaṅkhatadhātum.

Appavattibhāvoti yo nirodhassa nibbānassa taṇhādi-appavattihetubhāvo, taṃ pahānanti vuttanti attho.

Kāyakammādisuddhiyāti pubbabhāgakāyakammavacīkamma-
ājīvasuddhiyā dūratarūpanissayataṃ ariyamaggassa dasseṭṭi sambandho.
Pañcaṅgīkaṃ -pa- pavattataṃ dīpeti, na pana ariyamaggassa pañcaṅgikattāti
adhippāyo. **Ñāpakanidassananti** ñāpakabhāvanidassanaṃ, etena “**vacanato**”ti
idaṃ hetu-atthe nissakkavacananti dasseṭṭi. **Vacanatoti** vā īdisassa vacanassa
sabbhāvato. Paṭipadāya ekadesopi **paṭipadā evāti** attho. **Niddiṭṭho**
dhammasaṅgāhakehi saṅgāyanavasena.

Jhānehi desanāpaveso “lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti”ti¹ jhānasīsena
desanāva. Tathā **bhāvanāpaveso**. **Pāligamananti** pālipavatti pāṭhadesanā.
Yāthāvijjamānadhammavasenāti tasmim cittuppāde
labbhamānavitakkādidhammavasena.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

215. **Tassāti** suttantabhājanīyassa. **Evaṃ panāti** “apicesā sammādiṭṭhi
nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā”ti ādippakārena. **Evañca**
katvāti lokuttaramaggasseva maggasaccabhāvassa adhippetattā. **Tenāti** tena
kāraṇena, ariyamaggasseva uddisīvā niddiṭṭhattāti attho.

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. **Cakkhudvārabhāveti** cakkhudvārabhāvaheṭu. **Taṁdvārikehī**ti tasmim dvāre pavattanakehi cittacetasikehi. Te hi “taṁ dvāraṁ pavatti-okāsabhūtaṁ etesaṁ atthī”ti taṁdvārikā. Nanu ca tabbatthukehipi taṁ indaṭṭhaṁ kāreti. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ “tikkhe tikkhattā, mande ca mandattā”ti? Saccam kāreti, tabbatthukāpi pana idha “taṁdvārikā” icceva vuttā. Apariccattadvārabhāvaṁyeve hi cakkhu nissayaṭṭhena “vatthū”ti vuccati. Atha vā taṁdvārikesu tassa indaṭṭho pākaṭoti “taṁdvārikehī”ti vuttaṁ. Indaṭṭho parehi anuvattanīyatā paramissarabhāvoti dassento “**tañhi -pa- anuvattanti**”ti āha. Tattha **tanti** cakkhum. **Teti** taṁdvārike. Kiriyāniṭṭhānavācī avī-saddo “vijitāvī”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**pariniṭṭhitakiccajānanan**”ti.

“Cha imāni bhikkhave indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṁ -pa-manindriyaṁ”ti² evaṁ katthaci chapindriyāni āgatāni, kasmā pana suttante khandhādayo viya indriyāni ekajjhaṁ na vuttāni, abhidhamme ca vuttānīti āha “**tattha suttante**”ti-ādi. **Nissaraṇūpāyādibhāvatoti** ettha lokuttaresu maggapariyāpannāni nissaraṇaṁ, itarāni nissaraṇaphalaṁ, vivatṭasannissitena nibbatitāni saddhindriyādīni nissaraṇūpāyo, itaresu kānici pavattibhūtāni, kānici pavatti-upāyoti vedītabbāni.

Khīṇāsavassa bhāvabhūtoti chaḷaṅgupekkhā viya khīṇāsavasseva dhammabhūto.

Dve atthāti indaliṅga-indasiṭṭhaṭṭhā. **Attano paccayavasenāti** yathāsakaṁ kammādi paccayavasena. **Taṁsahitasantāneti** itthindriyasahite, purisindriyasahite ca santāne. **Aññākārenāti** itthi-ādito aññena ākārena. Anuvattanīyabhāvo itthipurisindriyānaṁ ādhipaccanti yojanā. **Imasmiṇcattheti** ādhipaccatthe.

1. Dī 1. 83; Dī 2. 14; Dī 3. 117 piṭṭhādīsu.

2. Saṁ 3. 180, 181 piṭṭhesu.

Tesanti anaññātaññassāmītindriyādīnaṃ tiṇṇaṃ. Yā sukhadukkhindriyānaṃ itthāniṭṭhākārasambhogarasatā vuttā, sā ārammaṇasabhāveneva veditabbā, na ekaccasomanassindriyādīnaṃ viya parikappavasenāti dassento “**ettha cā**”ti-ādimāha.

Yadipi purisindriyānantaraṃ jīvitindriyaṃ rūpakaṇḍepi¹ desitaṃ, taṃ pana rūpajīvitindriyaṃ, na ca tattha manindriyaṃ vatvā itthipurisindriyāni vuttāni. Idha pana aṭṭhakathāyaṃ indriyānukkamo vutto sabbākārena yamakadesanāya saṃsandatīti dassento āha “**so indriyayamakadesanāya sameti**”ti. **Purimapacchimānaṃ ajjhattikabāhirānanti** cakkhādīnaṃ purimānaṃ ajjhattikānaṃ, itthindriyādīnaṃ pacchimānaṃ bāhirānaṃ. **Tesaṃ majjhe vuttaṃ** ubhayesaṃ upakāratādīpanatthanti adhippāyo. Tena evampi desanantarānuvuddhena jīvitindriyassa anukkamaṃ vattum vaṭṭatīti dasseti. Kāmañcetta evaṃ vuttaṃ, parato pana kiccavinicchaye idha pāḷiyaṃ āgataniyāmeneva manindriyānantaraṃ jīvitindriyassa, tadanantarañca itthipurisindriyānaṃ kiccavinicchayaṃ dassessati. **Sabbaṃ taṃ dukkhaṃ** saṅkhāradukkhabhāvena, yathārahaṃ vā dukkhadukkhataḍibhāvena. **Duvidhattabhāvānupālakassāti** rūpārūpavasena duvidhassa attabhāvassa anupālakassa. Rūpārūpavasena duvidhampi hi jīvitindriyaṃ idha gahitaṃ. “**Pavattī**”ti etena saha-jātadhammānaṃ pavattanarasena jīvitindriyena vedayitānaṃ pavattetabbataṃ dīpeti. “**Bhāvanāmaggasampayuttan**”ti iminā phalabhūtaṃ aññindriyaṃ nivatteti. Bhāvanāgahaṇaṇcetta sakkā avattum. “**Bhāvetabbattā**”ti vuttattā bhāvanābhāvo pakaṭova. **Dassanānantarā**ti samānajātibhūmikenā abyavahitataṃ sandhāyāha, na anantarapaccayaṃ.

Tassāti indriyapaccayabhāvassa. **Anaññasādhāraṇattāti** aññehi anindriyehi asādhāraṇattā. Evaṃ sāmattihiyato kiccavisesaṃ vavatthapetvā pakaraṇatopi taṃ dasseti “**indriyakathāya ca pavattattā**”ti. **Aññesanti** aññesaṃ indriyasabhāvānampi saha-jātadhammānaṃ. Yehi te indaṭṭhaṃ kārenti, tesaṃ vasavattāpanaṃ natthi, yathā manindriyassa pubbaṅgamasabhāvābhāvato sayañca te aññadatthu manindriyasappa vasa vattanti. Tenāha “**taṃsampayuttānipi hī**”ti-ādi. Yadi evaṃ kathaṃ tesaṃ indaṭṭhoti? “**Sukhanādilakkhaṇaṃ sampayuttānaṃ attākārānuvidhāpanamattan**”ti²

1. Abhi 1. 147 piṭṭhe.

2. ...vidhānamattanti (Ka)

vuttovāyamatto. “**Cetasikattā**”ti iminā sampayuttadhammānaṃ cittassa padhānataṃ dasseti. Tato hi “cetasikā”ti vuccanti. **Sabbatthā**ti vasavattāpanaṃ saha-jātadhammānupālananti evaṃ yāva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānanti taṃkiccaniddese. “Anuppādane, anupatthambhe ca satī”ti padaṃ āharitvā sambandhitabbaṃ. Na hi padatto sabbhāvaṃ byabhicaratīti janakupatthambhakattābhāvepīti vuttaṃ hoti. **Tappaccayānanti** itthipurisanimittādipaccayānaṃ kammādīnaṃ. **Tappavattane nimittabhāvoti** itthinimittādi-ākārārūpanibbattane kāraṇabhāvo. Svāyaṃ itthindriyādīnaṃ tattha atthibhāvoyevāti daṭṭhabbaṃ. Yasmiṃhi sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, taṃ tassa kāraṇanti. “**Nimittabhāvo anuvidhānaṃ**”ti iminā **anuvidhāna**saddassa kammattataṃ dasseti. **Sukhadukkkhabhāvappattā viyāti** sayāṃ sukhadukkkhasabhāvappattā viya, sukhantā, dukkhantā ca viyāti attho. **Asantassa -pa-** **majjhatakkārānupāpanaṃ** aññāṇupekkhanādivasena veditabbaṃ. **Samānajātiyanti** akusalehi sukhadukkkhehi akusalūpekkhāya, abyākatehi abyākatūpekkhāya, kusalasukhato kusalūpekkhāya. Tatthāpi bhūmivibhāgenāyamattho bhinditvā yojetabbo. Taṃ sabbaṃ **khandhavibhaṅge** vutta-oḷārikasukhumavibhāgena dīpetabbaṃ. **Ādisaddenāti** “kāmarāgabyāpādādī”ti ettha vutta-ādisaddena. Saṃyojanasamucchinadanatadupanissayatā eva sandhāya aññātāvindriyassa kiccantarāpasutā vuttā, tassāpi uddhambhāgiyasāmyojanapaṭippassaddhippahānakiccatā labbhateva. Abyāpībhāvato vā aññātāvindriyassa paṭippassaddhippahānakiccaṃ na vattabbaṃ, tato aññindriyassāpi taṃ aṭṭhakathāyaṃ anuddhaṭaṃ. Maggānantaraṃhi phalaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”ti-ādi¹vacanato kilesānaṃ paṭippassambhanavasena pavattati, na itaraṃ. Aññathā ariyā sabbakālaṃ appaṭippassaddhakilesadarathā siyūṃ. Itarassa pana nicchandarāgesu sattavohāro viya ruḥhivasena paṭippassaddhikiccatā veditabbā.

Etthāha—kasmā pana ettakāneva indriyāni vuttāni, etāni eva ca vuttānīti? Ādhipaccatthasambhavatoti ce. Ādhipaccaṃ nāma issariyanti vuttametaṃ. Tayidaṃ ādhipaccaṃ attano kicce balavanti aññesampi sabhāvadhammānaṃ labbhateva. Paccayādhīnavuttikā hi

paccayuppannā. Tasmā te tehi anuvattīyanti, te ce te anuvattantīti?
 Saccametam, tathāpi atthi tesam viseso. Svāyam viseso
 “cakkhuviññāṇādippavattiyañhi cakkhādīnam siddhamādhupaccan”ti-
 ādinā¹ aṭṭhakathāyam dassitoyeva.

Apica khandhapañcake yāyam sattapaññatti, tassā visesanissayo
 cha ajjhattikāni āyatanānīti tāni tāva ādhupaccattham upādāya
 “cakkhundriyam -pa- manindriyan”ti-ādito vuttāni. Tāni pana yena
 dhammena pavattanti, ayam so dhammo tesam ṭhitihetūti dassanattham
 jīvitam. Tayime indriyapaṭibaddhā dhammā imesam vasena “itthi,
 puriso”ti vohariyantīti dassanattham bhāvadavayam. Svāyam sattasaññito
 dhammapuñjo pabandhavasena pavattamāno imāhi vedanāhi
 samkilissatīti dassanattham vedanāpañcakaṃ. Tato visuddhatthikānam
 vodānasambhāradassanattham saddhādipañcakaṃ. Tato
 vodānasambhārā imehi visujjhanti, visuddhipattā niṭṭhitakiccā ca
 hontīti dassanattham ante anaññātāññassāmītindriyādīni tīni vuttāni.
 Sabbattha “ādhupaccattham upādāyā”ti padaṃ yojetabbam. Ettāvatā
 adhippetatthasiddhīti aññesam aggahaṇam.

Atha vā pavattinivattīnam nissayādidassanatthampi etāni eva
 vuttāni. Pavattiyā hi visesato mūlanissayabhūtāni cha ajjhattikāni
 āyatanāni. yathāha “chasu loko samuppanno”ti-ādi². Tassā uppatti
 itthipurisindriyehi. Visabhāgavattthusarāganimitā hi yebhuyyena
 sattakāyassa abhinibbatti. Vuttañhetam “tiṇṇam kho pana mahārāja
 sannipātā gabbhassāvakkanti hoti, idha mātāpitaro ca sannipatitā honti,
 mātā ca utunī hoti, gabbho ca paccupaṭṭhito hoti”ti³. Avatṭhānam
 jīvitindriyena tena anupāletabbato. Tenāha “āyuthi yapanā yāpanā”ti-
 ādi⁴. Upabhogo

1. Abhi-Ṭṭha 2. 119 piṭṭhe.

2. Khu 1. 304 piṭṭhe sutthanipāte.

3. Ma 1. 332; Ma 2. 363; Khu 11. 126 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

vedanāhi. Vedanāvasena hi iṭṭhādisabbavisayupabhogo. Yathāha “vedayati vedayatīti kho bhikkhave, tasmā vedanāti vuccatī”¹. Evaṃ pavattiyā nissayasamuppādaṭṭhitisambhogadassanattamaṃ cakkhundriyaṃ yāva upekkhindriyanti cuddasindriyāni desitāni. Yathā cetāni pavattiyā, evaṃ itarāni nivattiyā. Vivaṭṭasannissitena hi nibbattitāni saddhādāni pañca indriyāni nivattiyā nissayo. Uppādo anaññātāññassāmītindriyena tassa paṭhamam upajjanato. Avaṭṭhānam aññindriyena. Upabhogo aññātāvindriyena aggaphalasamupabhogato. Evampi etāni eva indriyāni desitāni. Ettāvattā yathādhippetatthasiddhito aññesam aggahaṇam. Etenāpi nesaṃ desanānukkamopi samvaṇṇito veditabbo.

220. **Kusalākusalavīriyādīnī**ti ettha ādi-saddena kusalasamādhī-ādīnam, abyākata-vīriyādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Paccayādī**ti ādi-saddena desārammaṇādayo gahitā, yathāvuttavīriyādīni, cakkhādāni ca saṅgaṇhātī. Iccevaṃ sabbasaṅgāhikāni viriyindriyādīpadāni, cakkhundriyādīpadāni ca. **Tenā**ti “evaṃ santepī”ti-ādīnā bhūmivibhāgakathanena. **Tannivattanena**ti sabbesaṃ sabbabhūmikattanivattanena. **Avijjamāna**² saṅgāhakattanti tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ anupalabbhamānassa indriyassa saṅgāhakatā.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

Idha imasmim “sattindriyā anārammaṇā”ti evaṃ ekantānārammaṇatte vuccamāne **na ābhaṭṭham** jīvitindriyaṃ na bhāsitaṃ. Tīkāyaṃ pana **anābhaṭṭhanti** katasamāsaṃ katvā vuttaṃ. **Rūpadhammesu saṅgahitanti** “rūpaṃ”ti gaṇitataṃ. **Arūpakotṭhāse**na arūpabhāvena siyāpakke saṅgahitaṃ. Kasmā?

1. Sam 2. 71 piṭṭhe.

2. Avijjamānassa (Mūlaṭī 2. 81 piṭṭhe.)

tassa parittārammaṇāditā atthīti. Yasmā pana rūpārūpamissakasseva vasena siyāpakkkhasaṅgaho yutto, na ekadesassa, tasmā ekadesassa taṃ anicchanto āha **“adhippāyo”**ti. Idāni tamatthaṃ pakāsetuṃ **“arūpakotṭhāsena panā”**ti-ādi vuttaṃ. **Navattabbatā**ti parittārammaṇādhāvena navattabbatā. Kathaṃ pana rūpakotṭhāsena anārammaṇassa navattabbatāti codanaṃ sandhāyāha **“na hi anārammaṇan”**ti-ādi. **“Avijjamānārammaṇānārammaṇesū”**ti iminā **“anārammaṇā”**ti bāhiratthasamāso ayanti dasseti. **Navattabbesūti** sārammaṇabhāvena navattabbesu. **Anārammaṇattā**ti ārammaṇarahitattā. **“Navindriyā siyā parittārammaṇā, siyā mahaggatārammaṇā, siyā appamāṇārammaṇā, siyā na vattabbā ‘parittārammaṇā’tipi ‘mahaggatārammaṇā’tipi ‘appamāṇārammaṇā’tipi”**ti-ādīsu¹ viya na sārammaṇasseva navattabbataṃ dasseti. Yathā ca na sārammaṇasseva navattabbatāpariyāyo, atha kho anārammaṇassāpīti sārammaṇe niyamābhāvo. Evaṃ navattabbāṃ sārammaṇamevāti ayampi niyamo natthīti dassento **“navattabbassa vā sārammaṇatan”**ti āha. Tassa na dassetīti sambandho. **“Na hī”**ti-ādinā tamevatthaṃ vivarati.

Tattha rūpanibbānānaṃ sukhādisampayuttabhāvena navattabbatā, na parittārammaṇādhāvenāti codanaṃ manasi katvā āha **“athāpi”**ti-ādi. Tattha athāpi vattatīti sambandho. **Siyā anārammaṇantipi vattabbāṃ siyāti** anārammaṇaṃ dhammāyatanaṃ sārammaṇehi visuṃ katvā evaṃ vattabbāṃ siyā. **Navattabba**-saddo yadi sārammaṇesveva vatteyya, na cevaṃ vuttaṃ, avacane ca aññaṃ kāraṇaṃ natthīti dassento āha **“na hi pañhapucchake sāvasesā desanā atthī”**ti. Tasmā **na vattabba**-saddo anārammaṇesupi vattatevāti adhippāyo. Yāpi **“aṭṭhindriyā siyā ajjhātārammaṇā”**ti ajjhātārammaṇādhāvena navattabbatā vuttā, sā jīvitindriyassa ākiñcaññāyatanakāle paṭhamārūppaviññābhāvamattārammaṇataṃ sandhāya vuttā, na sārammaṇasseva navattabbatādassanattāṃ, nāpi anārammaṇassa parittārammaṇādhāvena navattabbatābhāvadassanattānti

1. Abhi 2. 133 piṭṭhe.

dassento “**aṭṭhindriyā siyā ajjhattārammaṇāti ettha cā**”ti-ādimāha. Tattha **siyā ajjhattārammaṇātīti iti**-saddo ādi-attho. Tena avasiṭṭhapāḷisaṅgaṇhanena “siyā na vattabbā ‘ajjhattārammaṇā’tipi ‘bahiddhārammaṇā’tipi ‘ajjhatabhiddhārammaṇā’tipī”ti imāya pāḷiyā vuttamattham jīvitindriyassa dassento “**jīvitindriyassa -pa- navattabbatā veditabbā**”ti āha, tam vuttatthameva.

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāraṇṇanā

225. “**Vuttattā**”ti idaṃ nissakkaṃ kiṃ lakkhaṇaṃ? Hetulakkhaṇaṃ. Yadi evaṃ taṃhetuko vibhajjavādibhāvo āpajjati. Na hi moggaliputtatissattherena vuttattā buddhasāvakā vibhajjavādino ahesunti? Nayidamevaṃ. Tividho hi hetu nāpako, kārako, sampāpakoti. Tesu nāpakahetu idhādhippeto, tasmā tena mahātherena “kiṃvādī bhante sammāsambuddho”ti puṭṭhena “vibhajjavādī mahārājā”ti tadā vuttavacanena nāyati “sammāsambuddhasāvakā vibhajjavādino”ti imamatthaṃ dasseti **kiṃ -pa- vuttattā -pa- vibhajjavādino**”ti. “Ahañhi brāhmaṇa vinayāya dhammaṃ desemi rāgassā”ti-ādiṃ vatvā “no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesi”ti-ādinā¹ verañjabrāhmaṇassa bhagavatā venayikādibhāvo vibhajja vuttoti taṃ anuvadantā sāvakaṃpi tathā vadantīti āha “**te hi venayikādibhāvaṃ vibhajja vadanti**”ti. **Cīvarādīnanti ādi**-saddena somanassādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tānīpi hi sevitabbāsevitabbabhāvena vibhajja vuttāni. Vibhajjavādiṃparisā **vibhajjavādimaṇḍalanti** etasmiṃ atthe yathā taṃ otiṇṇo nāma hoti, taṃdassanattāṃ “**ācariye anabbhācikkhantonā**”ti-ādi vuttaṃ. Sakasamayāvokkamādi hi paramatthato tadotāro. “Asaṃkiliṭṭhāpi avijjā atthi amaggavajjhā, yāya nivutā khīṇāsavāpi nāmagottādīsu ekaccaṃ na jānanti, sā kusalacittuppadēsupi pavattati”ti nikāyantariyā. Taṃ sandhāyāha “**avijjā puññāneñjābhisāṅkhārānaṃ hetupaccayo hotīti-ādiṃ vadanto**”ti. Upalakkhaṇaṃhetāṃ sahaajātaṃkoṭiyā. **Ādi**-saddena akusalacittanāpi nāṇaṃ uppajjati, yā saṃkiliṭṭhā paññāti, acetasikaṃ sīlaṃ, aviññattisaṅkhātāṃ rūpabhāvaṃ dussilyanti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Parasamayāyūhanaṃ parasamaye byāpārāpattiyā. Yo tattha sakasamayena viruddho attho, tassa vā dīpanena siyā, parasamaye vādāropanena

1. Vi 1. 3 piṭṭhe.

vā. Tesu purimaṃ “ācariye anabbhācikkhantenā”ti iminā apanītanti itaraṃ dasseti “**parasamayaṃ -pa- anāyūhantenā**”ti. **Asampiṇḍentenā**ti upacayatthaṃ sandhāya vadanti. Āyūhanasaddo pana upacayattho na hotīti kecivādo na sārato gahetabbo.

Tabbipariyāyenāti yathāvinayaṃ avaṭṭhānena. Sāvajjassa anavajjatādīpanādinā **kammantaraṃ bhindanto** vināsento, āloḥento vā **dhammataṃ** dhammasabhāvaṃ **vilometi** viparītato dahati. **Mahāpadeseti** mahā-apadese, buddhādayo mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇāni. **Mahāpadeseti** vā mahā-okāse, mahantāni dhammassa patiṭṭhānaṭṭhānānīti vuttaṃ hoti. Tatrāyaṃ vacanattho—apadisīyatīti apadeso, buddho apadeso etassāti buddhāpadeso. Esa nayo sesesupi. Atthato cāyaṃ mahāpadeso “sammukhā metaṃ bhagavato sutan”ti-ādinā kenaci ābhatassa “dhammo”ti vā “adhammo”ti vā vinicchayane kāraṇaṃ. Kim pana tanti? Tassa yathābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāroti? Dhammassa dve sampadāyo bhagavā, sāvakā ca. Tesu sāvakā saṃghagaṇapuggalavasena tividdhā. Evaṃ “amumhā mayā ayaṃ dhammo paṭiggaḥito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha “**sammukhā metaṃ bhagavato sutan**”ti-ādi. Nettiyaṃpi vuttaṃ “buddhāpadeso saṃghāpadeso sambahulattherāpadeso ekattherāpadeso”ti¹.

Suttasuttānuloma-ācariyavāda-attanomatimahāpadeseti ettha tisso saṅgītiyo āruḥhāni tīṇi piṭakāni atthasūcanādi-atthena **suttaṃ**. Yathāvuttassa suttassa anulomato yathāvuttā eva cattāro mahāpadesā **suttānulomaṃ**. Pāliyā atthagāhaṇena dhammatāyaṃ patiṭṭhāpanato aṭṭhakathā **ācariyavādo**. Nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ **attanomati**. Ettha ca suttā-ācariyavāda-attanomatīnampi kenaci ābhatassa dhammādharmādibhāvavinicchayane kāraṇabhāvasabhāvato mahāpadesatā vuttāti veditabbā. **Santiṭṭhati** appaṭibāhanto, avilomento ca. Tabbipariyāyena atidhāvati. Ekassa padassa ekena pakārena atthaṃ vatvā tasseva puna pakārantarena atthaṃ

1. Khu 10. 20 piṭṭhe.

vadanto vā aparehi pariyāyehi niddisati nāma yathā “avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ paṭivijjhituṃ na deti”ti-ādiṃ vatvā puna “ayaṃ avijjā dukkhādisu aññāṇaṃ”ti vuttāpi “dukkhasaccassa ekadeso hoti”ti-ādivacanaṃ. Atha vā hetubhāvena vuttassa atthassa puna phalabhāvena vacanaṃ tamevatthaṃ punarāvattetvā niddisanaṃ yathā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti vatvā pana “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti vacanaṃ. Atha vā “sabbametaṃ bhavacakkaṃ kammañceva vipāko ca.

Kilesakammavipākavasena tividhan”ti ca ādinā vuttassevatthassa duvidhatividhādivibhāgadassanaṃ tamevatthaṃ punarāvattetvā niddisananti evamettha attho veditabbo.

Sattavohāroti “satto”ti samaññā. Ye hi dhamme samūhabhūte santānavasena vattamāne upādāya sattapaññatti, tassā tato aññathānāññathā-accantābhāvasaṅkhāte ante anupagamma yāthāvato saṅgahaṇaṃ, bodhanañca dhammatāyaṃ akusalassa dukkaraṃ durabhisambhavanti. Avijjādikassa paccayadhammassa saṅkhārādipaccayuppannadhammaṃ pati hetu-ādinā paccayena paccayabhāvo **paccayākāro**, paṭiccasamuppādoti attho.

Vuttanayenāti “ācariye anabbhācikkhantenā”ti-ādinā vuttanayena. Kāmañcetha sabbāpi atthavaṇṇanā imināva nayena kātabbā, paṭiccasamuppādavaṇṇanāya pana garutarabhāvaṃ dassento evaṃ vadati.

Pāḷidhammanti tepiṭakabuddhavacanaṃ. **Paṭiccasamuppādanti** paṭiccasamuppāda pāḷiṃ.

Atthaṃ katvāti hitaṃ katvā. Yathāyaṃ hitāvaho hoti, evaṃ katvā. **Aṭṭhiṃ katvā**ti vā attānaṃ atthikaṃ katvā. Sutacintāmayādiṃ **ñāṇavisesaṃ**. Tadaṅgavikkhambhanādinā **kilesakkkhayavisesaṃ**.

Bhavādisu ādinavappaṭicchādanato, balavūpanissayato, kammassa visesahetubhāvato ca vaṭṭassa mūlakāraṇaṃ avijjā. Vipākavaṭṭanimittassa kammavaṭṭassa kāraṇabhūtampi kilesavaṭṭaṃ avijjāmūlakanti dassanatthaṃ avijjā ādito vuttā. Tanhāpi hi avijjāya paṭicchāditādinave eva visaye assādānupassino pavattati, na aññathā. **Mūlādidassanasāmaññañcā**ti valliya mūlamajjhapariyosānassa dassanena paṭiccasamuppādassa taṃdassanasāmaññañca yojetabbaṃ, samantacakkhunā sabbassa

diṭṭhattepi desanākāle desanāññāpacakkhunā bodhetabbatāvasena ekadesadassanassa adhippetattā.

Diṭṭhisahitāya, mānasahitāya vā taṇhāya “ahan”ti, itarāya “maman”ti **abhivadato**. “Abhinandanato”ti hi iminā sappītikāya taṇhāya pavatti dassitā. “**Abhivadato**”ti iminā tato balavatarāya diṭṭhisahitāya, mānasahitāya vā. “**Ajjhosāya tiṭṭhato**”ti iminā pana tatopi balavatamāya diṭṭhisahitāya, kevalāya vā taṇhāya pavatti dassitā. Gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhānāñhi ajjhosānaṃ. **Tappaccayanti** taṇhāpaccayaṃ. Kathaṃ pana nandivacanena catubbidhampi upādānaṃ vuttanti āha “**nanditā**”ti-ādi. Tattha **nanditātadavippayogatāhī**ti nandibhāvena sabhāvato taṇhupādānaṃ, tāya nandiyā taṇhāya avippayogena avinābhāvena diṭṭhupādānaṃ vuttanti veditabbaṃ. “**Diṭṭhābhinandanabhāvenā**”ti iminā diṭṭhiyāpi nandibhāvamāha.

Paṭisandhipavattiphassādayoti paṭisandhiyaṃ, pavatte ca uppannaphassamanosañcetanāviññāṇāni. “**Vipākavattābhūte**”ti ca idaṃ pavattavisesanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Vaṭṭupatthambhakā**ti vaṭṭattayūpanissayā. **Itareti** akammajā. **Tasminti** yathāvutte āhāracatukke. **Vatthum vaṭṭantī**ti taṇhānidānūpanissayato “taṇhānidānā”ti vatthum yujjanti.

Yathā ariyamaggo antadvayavajjitamajjhimapaṭipadābhāvato “ñāyo”ti vuccati, evaṃ paṭiccasamuppādupīti āha “**ñāyoti maggo, soyeva vā paṭiccasamuppādo**”ti. **Attano paṭivedhāya saṃvattati** asammohapaṭivedhena paṭivijjhitabbattā. **Saṃvattatī**ti ca nimittassa kattūpacāravasenetaṃ vuttaṃ yathā “ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccāni”ti. **Pakati-ādayo** heṭṭhā saccavibhaṅge hetuvippaṭipattikathāyaṃ dassitā eva. **Akāraṇaṃ “kāraṇa”ti gaṇhanti** yathā kāpilādayo. **Na kiñci kāraṇaṃ bujjhanti** yathā taṃ aññe bālaputhujjanā. **Itarāsanti** majjhato paṭṭhāya yāva pariyoṣānā desanādīnaṃ tissannaṃ. **Tadatthatāsambhavepī**ti yathāsakehi kāraṇehi pavattidassanatthatāsambhavepi. **Atthantarasabbhāvatoti** payojanantarasabbhāvato. Vuttāni hi aṭṭhakathāyaṃ¹

1. Abhi-Ṭṭha 2. 125 piṭṭhe.

“jarāmarañādikassa dukkhassa attanā adhigatakāraṇasandassanattamā.
 Āhāranidānavavattāpanānusārena yāva atītam addhānam atiharitvā puna
 atītaddhato pabhuti hetuphalapaṭipāṭisandassanattamā.
 Anāgataddhahetusamuṭṭhānato pabhuti anāgataddhasandassanattan”ti
 tissannaṃ yathākkamaṃ tīṇi payojanāni.

Tamtaṃphalapaṭivedhoti jāti-ādīnaṃ jarāmarañāditamtaṃphalāvagamo.
Anuvilokayatoti purime vikappe vipassanānimittam anuvilokanam, dutiye
 desanānimittam. Kāmuṇāpādānabhūtā taṇhā manosañcetanāhārasaṅkhātassa
 bhavassa, taṃsampayuttānaṃ, tannimittānaṃ sesāhārānaṃ visesapaccayo
 hotīti āha “**āhāratāṇhādayo paccuppannaddhā**”ti. **Ādi**-saddena yāva
 viññāṇaṃ gahetabbaṃ. **Āhāratāṇhādayoti** ettha
 paccuppannakammavaṭṭapariyāpanne āhāre gahetvā addhayojanaṃ katvā
 anāgatavipākavaṭṭapariyāpanne gahetvā yojetum vuttam “**āhārā vā taṇhāya
 pabhāvetabbā anāgato addhā**”ti. **Pabhāvetabbāti** āyatim uppadetabbā.
Yujjatiti phalabhūte āhāre paccuppanne paccakkhato dassetvā “taṃnidānaṃ
 taṇham tassā nidānaṃ”ti-ādīnā phalaparamparāya, kāraṇaparamparāya ca
 dassanaṃ tathābujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayaṇulomato,
 dhammasabhāvāvilomanato ca yuttiyā saṅgayhati¹. Yadi taṇhādayo atīto
 addhā, taṇhāggahaṇeneva saṅkhārāvijjā gahitāti kimatthaṃ puna te gahitāti
 āha “**saṅkhārāvijjā tatopi atītataro addhā vutto saṃsārassa
 anādibhāvadassanattan**”ti². **Atītanti** vā atītataśamaññena atītatarampi
 saṅgahitaṃ daṭṭhabbaṃ.

Punabbhavābhiniḃbatti-āhārakāti punabbhavūpapattipaccayā. **Iti
 vacanatoti** evaṃ vuttavacanasabbhāvato. Viññāṇāhāro tāva
 punabbhavābhiniḃbattiyā hetu, itare pana kathanti āha “**taṃsampayuttattā
 -pa- kabalīkārāhārassā**”ti. Tassa āyatim punabbhavābhiniḃbatti-āhārakā
 cattāro āhārāti sambandho. Saddhādīnaṃ upanissayatā pariccagādi kāle,
 rāgādīnaṃ gadhitassa bhojanādikāle. Tena yathākkamaṃ
 kusalākusalakammaviññāṇāyūhanaṃ dassitaṃ. **Tasmāti** yasmā āyatim
 punabbhavābhiniḃbatti-āhārakā cattāro āhārā gayhanti, tasmā.

1. Saṅgacchati (Ka)

2. Tīkāyaṃ pana aññathā pāṭho diṭṭho.

Purimoyevatthoti “āhāratanhādayo paccuppannaddhā”ti-ādinā vutta-attho. **Atītetī** atīte addhani. **Tato paranti** tato atītaddhato param paccuppanne, anāgate ca addhani “saṅkhārapaccayā viññāṇan”ti-ādinā. **Paccakkhānanti** paccuppannabhavapariyāpannatāya paccakkhabhūtānaṃ. **Paccuppannaṃ hetunti** etarahi vattamānaṃ tanhādikaṃ āhārādīnaṃ hetuṃ.

Suttaṃ āharati “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti¹. **Vatthahetunoti** vipākavattahetuno, sakalavattahetuno vā. Akusalaṃ hi kammaṃ kammavattassa, kilesavattassa ca paccayo hotiyeva. **“Bhavatanhāyapi hetubhūtā”**ti iminā kilesavattassāpi avijjāya paccayabhāvamāha. **Evañcetaṃ bhikkhave vuccatī**”ti-ādinā vattasīsānampi avijjātanhānaṃ sappaccayatādassanāpadesena sabbesampi saṅkhatadhammānaṃ hetuphalaparamparāvicchedavuttiyā purimāya koṭiyā apaññāyanaṃ vibhāveti.

Avijjāṃ tanhā anuvattatīti dukkhe tanhaṃ abhibhavitvā pavattiyā tato avijjāya balavabhāvamāha. Avijjābhibhūtā hi sattā satipi tanhāparitassite ekantānatthasaññitaṃ attakilamathānuyogadukkhamanuyuñjanti. **Tanhaṃ avijjā anuvattatīti** sukhe avijjāṃ abhibhavitvā pavattiyā tato tanhāya balavabhāvamāha. Yadi pi sāvajjasukhānubhave balavatīyeva avijjā vijjamāna-ādīnavaṃ paṭicchādentī tiṭṭhati, tanhā pana tatopi balavataratāya satte vipulānatthasaññite anariye sukhe niyojetīti avijjāya tadanuvattanaṃ vuttaṃ.

Āyatanachakkaṃ vā kāyoti sambandho. **Cakkhādinissaye sesadhammeti** cakkhādinissayabhūte, tappaṭibaddhe ca sasantānapariyāpanne dhamme. **Cakkhādinissite eva katvāti** cakkhādiggaḥaṇeneva gahite katvā. **Cakkhādikāyanti** cakkhādidhammasamūhaṃ paresaṃ pañcakkhandhaṃ. **Phassena phuṭṭhoti** ārammaṇaṃ phusantena viya uppannena sukhavedaniyena, dukkhavedaniyena ca phassena phuṭṭho. Phasse hi tathā uppanne taṃsamaṅgīpuggalo phuṭṭhoti vohāro hotīti.

Yathā saḷāyatanāni phassassa visesapaccayo, evaṃ vedanāyapīti dassento **“saḷāyatanānaṃ vedanāya visesapaccayabhāvan”**ti āha.

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.

Tannissitanti saḷāyatananissitam. **Atītaddhāvijjātaṇhāmūlakoti** atītaddhabhūta-avijjātaṇhāmūlako. **Kāyassa bhedā kāyūpagoti** ubhayatthāpi kāyasaddena upādinna-kkhandhapañcako gahito. Tadupagatā upapajjanam paṭisandhiggahaṇam. **Ubhayamūloti** avijjātaṇhāmūlo.

Anabhisamayabhūtattāti abhisamayassa paṭipakkhabhūtattā. **Avijjāyāti** avijjāya sati.

Gahaṇanti¹ gahetabbatam. **Tasmāti** yasmā sati saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārattepi avijjāpaccayā saṅkhārā padhānatāya visum vuttā gobalībaddaṇāyena, tasmā. **Tattha vuttampīti** saṅkhārasaddena āgatasāṅkhāresu vuttampi abhisāṅkharaṇakasaṅkhāram **vajjetvā** aggahetvā itare saṅkhārā yojetabbā. Evañhi atthassa uddharaṇuddharitabbatādvayaṁ asaṅkarato dassitam hoti. “**Idha vaṇṇetabbabhāvenā**”ti iminā avijjāpaccayā saṅkhārānam satipi saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārabhāve yathāvuttameva padhānabhāvaṁ ulliṅgeti. “Avijjāpaccayā saṅkhārā”ti tadekadeso vuttoti sambandho. Imasmiṁ atthavikappe saṅgaṇhanavasena saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārehi saṅgahitāpi avijjāpaccayā saṅkhārā idha vaṇṇetabbabhāvena padhānāti visum gahitā, purimasmiṁ te vajjetvāti ayaṁ viseso. Tenāha “**vaṇṇetabbasabbasaṅgahaṇavasena duvidhatā vuttā**”ti. Sāmaññato saṅgayhamānampi padhānabhāvajotanattham visum gayhati yathā taṁ “puññañāṇasambhārā”ti.

Yena kusalākusaladhammā “vipākadhammā”ti vuccanti, taṁ āyūhanam, kiṁ pana tanti? Anupacchinnataṇhāvijjāmāne santāne sabyāpāratā. Tenāha “**paṭisandhi -pa- āyūhanarasā**”ti. Cetanāpadhānattā pana tassa cetanā-kiccaṁ katvā vuttam. **Rāsikaraṇam, āyūhananti** ca rāsibhūtassa rūpārūpasāṅkhātassa phalassa nibbattanato vuttam. “**Anārammaṇatā abyākatatā**”ti idaṁ abyākatasseva anārammaṇattā abyākatasambandhinī anārammaṇatāti katvā vuttam. **Āyatanam, ghaṭananti** ca taṁtaṁdvārikadhammappavattanameva daṭṭhabbam.

Ananubodhādayo avijjāpadaniddese āgatā. Avijjāpadasambandhena **diṭṭhivippayuttāti** itthiliṅganiddeso. **Asaṇṭhānattāti** aviggahattā.

1. Saṅkhārasaddagahaṇenāti ṭikāyam, saṅkhārasaddena gahaṇanti pana mūlapāṭhena tattha bhavitabbam.

Sokādīnaṃ sabbhāvāti “jātipaccayā jarāmarañan”ti anittāpetvā tadanantaram sokādīnampi vuttānaṃ vijjamānattā tesam vasena **aṅgabahuttappasaṅge** paṭiccasamuppādaṅgānaṃ bahubhāve āpanne. **Dvādasevāti** kathaṃ dvādaseva, nanu sokādayopi dhammantarabhūtā paṭiccasamuppādadesanāyaṃ vuttāti? Saccam vuttā, na pana aṅgantarabhāvenāti dassento “**na hī**”ti-ādimāha. Tattha **phalenāti** phalabhūtena jarāmarāṇaṅgasaṅgahitena sokādīnā. **Mūlaṅgaṃ dassetunti** imāya paṭiccasamuppādadesanāya mūlabhūtaṃ avijjaṅgaṃ socanādīhi sammohāpattikathanena dassetuṃ **te** sokādayo **vuttā** bhavacakkassa avicchedadassanattam. Jarāmarāṇaṃ kārāṇaṃ etesanti jarāmarāṇakārāṇā, sokādayo, tabbhāvo **jarāmarāṇakārāṇatā**. Jarāmarāṇaṃ nimittaṃ etassāti **jarāmarāṇanimittaṃ**. **Tam tannimittānanti** ettha **tanti** suttam. **Tannimittānaṃ** dukkhanimittānaṃ sokādīnaṃ. **Tato parāyāti** anāgate dutiyattabhāvato parāya tatiyattabhāvādīsu paṭisandhiyā. **Hetuhetubhūtāti** kārāṇassa kārāṇabhūtā. Paṭisandhiyā hi saṅkhārā kārāṇaṃ, tesam avijjā. **Suttanti** “assutavā puthujjano”ti¹ imaṃ suttam sandhāya vadati. **Avijjā sokādīnaṃ kārāṇanti dassitā** assutavatāya avijjābhāvanadīpaniyā taduppattivacanato. “Na sokādīnaṃ bālassa jarāmarāṇanimittatāmattassa sādhakaṃ suttan”ti vuttamatthaṃ pākaṭam kātuṃ “**na cā**”ti-ādi vuttam. Tena na ca jarāmarāṇanimittameva dukkhaṃ dukkhaṃ, atha kho avijjānimittampettha vuttanayena yojetabbanti dasseti. Evaṃ jarāmarāṇena sokādīnaṃ ekasaṅkhepaṃ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgāni veditabbāni.

Kasmā panettha jarāmarāṇantā eva desanā katā, kiṃ tato parā pavatti natthī? No natthi, appahīnakilesassa hi kammato, viññāṇādīpariyosānabhūtāya ca cutiyā paṭisandhipātubhāvoti pavattitadupparamabhūtaṃ jarāmarāṇaṃ punabbhavābhiniḍḍattanimittaṃ. Tam pana kammūpapattibhavato jātiyā dassitattā “bhavapaccayā jāti”ti imināva pakāsinti na puna vuccati, na tato paraṃ pavattiyā abhāvato. Ekakammanibbattassa ca

1. Ma 1. 1, 9; Saṃ 1. 319; Abhi 1. 208 piṭṭhesu.

santānassa jarāmarañam pariyoṣānam. Sati kilesavaṭṭe kammunā tato punabbhavūpapatti, asati pana tasmim “esevanto dukkhassā”ti jarāmarañapariyoṣānāva desanā katā. Yasmā pana na amaraṇā jarā atthi sabbesaṃ uppatimantānam pākānantarabhedato, na cājaram marañam apākabhedābhāvā, tasmā tadubhaya¹ mekamaṅgam katam, na nāmarūpaṃ viya ubhayaṭṭhāne ekajjham uppattiyā, saḷāyatanam viya vā āyatanabhāvena kiccasamatāya. Yā panāyam osānam gatā punabbhavābhiniḃbatti dīpitā, tāya “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti-ādi, kilesakammābhāve tadabhāvato “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti evamādi eva vā atthato pakāsito hotīti vaṭṭattayassa anavaṭṭhānena paribbhamanam dassitam hoti. Atha vā jarāgahaṇena paripakkaparipakkatarādikkamena vattamānam nāmarūpādi, sokādi ca gayhati, tathassa paripākakālavattini avijjā ca. Yathāha—

“Sa kho so bhikkhave kumāro vuddhimanvāya indriyānam paripākamanvāya pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti cakkhuviññeyyehi rūpehi -pa- kāyaviññeyyehi phoṭṭhabbehi -pa- rajanīyehi. So cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe sārājjaṭi, appiyarūpe rūpe byāpajjaṭi, anupaṭṭhitakāyasati ca viharati parittacetaso, taṅca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī”ti-ādi².

Ettha hi paripakkindriyassa chasu dvāresu sarāgādiggahaṇena tadavinābhāvitāya vimuttiyā appajānane ca sokādīnam paccayabhūtā avijjā pakāsītā. Apica “piyappabhavā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā”ti vacanato kāmāsavabhavāsavehi, “tassa ‘aham rūpaṃ, mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyino -pa- rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā”ti³ vacanato diṭṭhāsavato,

1. Dubhayaṃ (Ka)

2. Ma 1. 333 piṭṭhe.

3. Sam 2. 3 piṭṭhe.

“Assutavā”ti-ādivacanato avijjāsavato sokādīnaṃ pavatti dīpitāti tesam hetutāya taggahaṇena gahitā āsavā. Tesam sayañca jarāsabhāvatāya jarāgahaṇena gayhanti, tato ca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti vacanato āsavanimittāya ca avijjāya jarāgahaṇena gahaṇaṃ. Tato ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti āvaṭṭati bhavacakkam. Apica “saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti vatvā “bhavapaccayā jāti”ti vadantenapi bhavacakkassa anavaṭṭhānato paribbhamanaṃ dassitaṃ. Ettha hi viññāṇena avijjānivutassa punabbhavo dassito, jātiyā taṇhāya sampayuttassa, ubhayattha ubhinnaṃ anuvattamānattāti avijjātaṇhānimittaṃ bhavacakkam anavaṭṭhānato paribbhamatīti ayamattho dīpitoti jarāmaraṇantāpi desanā na tato paraṃ pavattiyā abhāvaṃ sūceti atadattattā, na ca paccayantaradassanatthameva puna vacananti sakkā viññātum ekatreva tadubhayadesanāya tassa siddhattā. Tathā yaṃ kammaṃ avijjāhetukaṃ, taṃ taṇhāhetukampi. Yaṃ taṇhāhetukaṃ, taṃ avijjāhetukampi veditabbaṃ. Kasmā? Dvinnam bhavamūlānaṃ aññamaññāvirahato. Yathā hi taṇhāpaccayā kāmupādānahetukaṃ kammabhava-saṅkhāraṃ vadanto na vinā bhavataṇhāya avijjā saṅkhārānaṃ paccayoti dasseti. Tathā tameva avijjāpaccayaṃ desento na antarena avijjāya bhavataṇhā kammabhavassa paccayoti. Tato ca pubbe pavattā avijjādipaccayā saṅkhārādayo, taṇhupādānādipaccayā bhavādayo ca, tathā taṇhāhetu-upādānapaccayā bhavo, avijjāpaccayā saṅkhārā, bhavapaccayā jāti, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, viññāṇādipaccayā nāmarūpādīti evametesam aṅgānaṃ pubbāparasambandho dassito hotīti veditabbaṃ.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā

226. **Pitā kathīyatīti** asuko asukassa pitāti pitubhāvena kathīyati. Kathiyamāno ca asandehattham aññehi mittadattehi visesetvā kathīyatīti tam dassento āha “**dīgho -pa- datto**”ti.

Yāthāvoti aviparīto. **Kiccajātīti** paṭicchādanakiccato, uppajjanaṭṭhānato ca.

Gahaṇakāraṇavasenāti gahaṇassa kāraṇabhāvavāsena. Aññasetādīnam nivattakānīti padam ānetvā sambandho.

Chādentiyāti chādanākārena pavattantiyā. Tathā pavattanahetu **taṁsampayuttā** avijjāsampayuttā **dukkhārammaṇā** honti.

Tasmāti sabhāvato agambhīrattā tesam duddasabhāvakaraṇī tadārammaṇatā avijjā uppajjati. **Itaresanti** nirodhamaggānam. Samānepi paṇīta-asamkilesikādibhāve sappaccayato appaccayassa visesam dassetuṁ “**maggassā**”ti-ādi vuttam.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā

“**Sodheti apuññaphalato**”ti iminā puññassa vipākadukkhavivittatam āha, “**dukkhato**”ti iminā cetodukkhavivittatam, “**saṁkilesato**”ti iminā kilesadukkhavivittatam. “**Apuññaphalato**”ti vā iminā puññassa āyatim hitatam dasseti. “**Dukkhasaṁkilesato**”ti iminā pavattihitatam, pavattisukhatañca dasseti. **Taṁnipphādanenāti** hitasukhanibbattanena. Pujjabhavanibbattako **pujjanibbattako**.

“**Evamidam puññam pavaḍḍhati**”ti-ādīsu puññaphalampi puññanti vuccatīti āha “**puññupaganti bhavasampattupagan**”ti.

Ādibhāvanāti “**pathavī pathavī**”ti-ādinā kaṣiṇesu pavattabhāvanā. **Pathavī pathavīti** vā ettha **īti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā.

Tena itarakasiṇānaṃ gahaṇaṃ. **Ādibhāvanā**ti ādibhūtā bhāvanā. Sā hi “parikammaṃ”ti vuccati. **Maṇḍalakaraṇaṃ** kasiṇamaṇḍalakaraṇaṃ.

Dānavasenāti deyyadhammapariccāgavasena. **Cittacetāsikā dhammā dānaṃ** diyyati etenāti. **Tatthā**ti tesu cittacetāsikesu. **Dānaṃ ārabbhā**ti tehi nibbattiyamānaṃ pariccāgaṃ uddissa. Yathā vā so nippajjati, tathā ṭhapetvā. **Adhikiccā**ti tasseva vevacanaṃ. Yathā vā sampayuttehi nibbattiyamānā dānakiriyā nipphattivasena adhikataṃ pāpuṇāti, tathā katvā. Cetanāvaseneva hi dānādikammaṇipphatti. **Itaresū**ti “sīlaṃ ārabbhā”ti-ādīsu.

Asarikkhakampīti attanā asadisampi kaṭattārūpanti sambandho. **Vināpi** catutthajjhānavipākena. **Rūpaṭaṇhāsāṅkhātassā**ti “rūpaṭaṇhā”ti ettha vuttarūpaṭaṇhamāha. **Guṇjanti** guṇjaphalaparimāṇaṃ dhāraṇīyavatthum. Tathā **taṇḍula**.

“Vacanavisesamattamevā”ti atthavisesābhāvo vuttoti atthavisesābhāvamāha **“kāyadvāre pavatti eva hi ādānādipāpanā”**ti. **Purimenā**ti “kāyadvāre pavattā”ti iminā. Tañhi pavattimattakathanato dvārūpalakkhaṇaṃ hoti. **Pacchimenā**ti “ādānā”divacanaṃ.

Kāyavacīsaṅkhārāggaṇeti uddesaṃ sandhāyāha. **Kāyavacīsaṅcetanāggaṇeti** niddesaṃ. **Viññāṇassā**ti paṭisandhiviññāṇassa. Sahajātassa, pana anantarassa ca paccayo hotiyeva. **“Kusalā vipākadhammā cā”**ti idaṃ sekkhaputhujjanasantāne abhiññācetanā idhādhippetā na itarāti katvā vuttaṃ. Tena yathāvutta-abhiññācetanāpi paṭisandhiviññāṇassa paccayo siyā kusalasabhāvattā, vipākadhammattā vā tadanākusalākusalacetanā viyāti dasseti. Tayidaṃ lokuttarakusalāya anekantikaṃ. Na hi sā paṭisandhiviññāṇassa paccayo. Atha vipākadāyinīti vucceyya, evampi ahoṣikkammaṇa anekantikaṃ. Na hi tassā vipākuppādanāṃ atthīti āha **“na vipākuppādanena kusalatā vipākadhammatā cā”**ti. Kevalañhiyā aññesaṃ vipākadhammānaṃ sabyāpārā sa-ussāhā pavatti, tadākārāvassā appahīnakilese santāne pavattīti vipākadhammatā, anavajjaṭṭhena kusalatā ca vuttā. Evampi yadi vipākadhammā abhiññācetanā, kathaṃ avipākāti? Asambhavatoti

taṃ asambhavaṃ dassetuṃ **“sā panā”**ti-ādi vuttaṃ. Abhiññācetanā hi yadi vipākāṃ uppādeyya, sabhūmikaṃ vā uppādeyya aññabhūmikaṃ vā. Tattha aññabhūmikkassa tāva uppādanaṃ ayuttaṃ paccayābhāvato, tathā adassanato ca. Tenāha **“na hī”**ti-ādi. Sabhūmikaṃ navattabbārammaṇaṃ vā uppādeyya parittādi-ārammaṇaṃ vā, tesu attano kammasamānārammaṇatāya rūpāvacaravipākassa dassitattā, parittādi-ārammaṇattā ca abhiññācetanāya navattabbārammaṇaṃ na uppādeyya. Tathā ekantanavattabbārammaṇattā rūpāvacaravipākassa parittādi-ārammaṇaṃ na uppādeyyāti ayamasambhavo. Tenāha **“attanā sadisārammaṇaṃ”**ti-ādi. Tattha **tiṭṭhānikanti** paṭisandhibhavaṅgacutivasena ṭhānattayavantaṃ. “Pathavīkasiṇaṃ āpokasiṇaṃ”ti-ādinā kusalena abhinnaṃ katvā vipākassa ārammaṇaṃ desitanti āha **“cittuppadakaṇḍe -pa- vuttattā”**ti. “Rūpāvacaratikacatukkajjhānāni kusalato ca vipākato ca kiriyato ca catutthassa jhānassa vipāko ākāśānañcāyatanāṃ ākiñcaññāyatanāṃ ime dhammā navattabbā “parittārammaṇā”tipi ‘mahaggatārammaṇā’tipi ‘appamāṇārammaṇā’tipi”ti vacanato rūpāvacaravipāko ekantanavattabbārammaṇoti āha **“na ca rūpāvacaravipāko parittādi-ārammaṇo atthī”**ti. Svāyamasambhavo parittādi-ārammaṇāya abhiññācetanāya vipākābhāvaṃ sādheti, na navattabbārammaṇāya. Navattabbārammaṇāpi hi sā atthīti na byāpīti vipākānuppādane tassā aññaṃ kāraṇaṃ dassetuṃ **“kaṣiṇesu cā”**ti-ādimāha. Samādhivijambhanabhūtā abhiññā samādhissa ānisaṃsamattanti **“samādhīphalasadisā”**ti vuttaṃ. Tassa tassa adhiṭṭhānavikubbanadibbasaddasavanādikassa yadicchitassa kiccassa nipphādanamattaṃ pana abhiññācetanā, na kālantaraphalā, diṭṭhadhammavedanīyaṃ viya nāpi vipākaphalā, atha kho yathāvutta-ānisaṃsaphalā daṭṭhabbā.

Keci pana “samānabhūmikato āsevanalābhena balavantāni jhānānīti tāni vipākāṃ denti samāpattibhāvato, abhiññā pana satipi jhānabhāve tadabhāvato tasmim tasmim ārammaṇe āgantukāvāti dubbalā, tasmā vipākāṃ na detī”ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ punappunaṃ parikkammavasena abhiññāyapi vasībhāvasabbhāvato. Yaṃ pana vadanti “pāda-kajjhāne attanā samānasabhāvehi javanehi laddhāsevane sammadeva

vasibhāvappatte parisuddhatādi-aṭṭhaṅgasamannāgamena sātisaye jāte abhiññā nibbattanti, tāsāṅca catutthajjhānikattā catutthajjhānabhūmiko eva vipāko nibbatteyya, so ca yathāvuttagaṇena balavatā pādakajjhāneneva katokāsenā sijjhatīti anokāsātāya abhiññā na vipākaṁ detī”ti. Tampi akāraṇaṁ avipākabhāvato tāsāṁ. Sati hi vipākadāyibhāve vipākassa anokāsacodanā yuttā, avipākatā ca tāsāṁ vuttanayā eva.

Na hotīti viññāṇassa paccayo na hotīti. Uddhaccacetanāpi abhiññācetanāto nibbisesena vuttāti maññamāno “vipāke”ti ca vacanaṁ na vipākārahatāmattavācako, atha kho vipākasabbhāvavācako ti āha **“vicāretabban”**ti. Tathā ca vuttaṁ “na hi ‘vipāke’ti vacanaṁ vipākadhammavacanaṁ viya vipākārahataṁ vadatī”ti. Tattha yaṁ vicāretabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—yasmā uddhaccacetanā pavattivipākameva deti, na paṭisandhivipākaṁ, tasmā tassā pavattivipākassa vasena vibhaṅge vipāko uddhaṭo. Ubhayavipākadāyikāya pana cetanāya nānākkhaṇikakammapaccayo vuccatīti tadabhāvato paṭṭhāne tassā so na vutto. Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ “viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā”ti¹ vuttaṁ, taṁ paṭisandhiviññāṇameva sandhāya vuttaṁ. **“Evaṁ uddhaccacetanāpi na hotī”**ti idampi viññāṇassa paccayatābhāvamattaṁ gahetvā vuttaṁ. Evañhettha aññamaññaṁ pāliya, aṭṭhakathāya ca avirodho daṭṭhabbo.

Etthāti uddhaccacetanāya vipākadāne. **Amataggapatheti** evaṁnāmake pakaraṇe. “Puthujjanasantāne akusalā dassanena pahātabbā, sekkhasantāne bhāvanāya pahātabbā”ti imassa atthassa vuttattā **“puthujjanānaṁ panā”**ti-ādi vuttaṁ. **“Na vuccantī”**ti iminā puthujjane pavattabahiddhāsaṁyojanādīnaṁ bhāvanāya pahātabbapariyāyābhāvaṁ dasseti. **“Yadi vucceyyun”**ti-ādinaṁ tamevatthaṁ yuttito ca āgamato ca vibhāveti. Tattha **kesaṁcīti** sakabhaṇḍe chandarāgādīnaṁ. **Kecīti** sakkāyadiṭṭhi-ādayo. **Kadācīti** atītādi ke kismiñci kāle.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 137 piṭṭhe.

Cattattāti-ādi pariyāyavacanāṃ. **Upanissāyāti** upanissayapaccaye katvā.

Itaresanti nadassanenapahātabbānaṃ. Na ca na hontīti sambandho.
Evañca katvāti yathāvuttapāḷiyaṃ uddhaccaggahaṇena
 uddhaccasahagatacittuppādo gahito, na yattha katthaci uddhaccanti
 evamatthe sati. **Tanti** diṭṭhiṃ. “Atītādibhāvena navattabbatte”ti kasmā
 vuttaṃ, nanu anāgatā eva pahātabbāti? Na, uppajjanārahā nippariyāyena
 anāgatā nāma, pahātabbā pana na uppajjanārahāti tesāṃ atītādibhāvena
 navattabbatā vuttā. **Dassanaṃ apekkhitvāti** bhāvitāṃ dassanamaggaṃ
 upanidhāya. **Sahāyavirahāti**
 dassanapahātabbasāṅkhātasahakārikāraṇābhāvato. **Vipākaṃ na janayantīti**
 sakalakilesaparikkhaye viya ekaccaparikkhayepe tannimittāṃ taṃ ekaccaṃ
 kammaṃ na vipaccatīti adhippāyo. **Vipāko vibhaṅge vuttoti**
 paṭisandhipavattibhedāṃ duvidhampi vipākaṃ sandhāyāha.

Akusalānanti yathāvuttavisesānaṃ puthujjanasantāne akusalānaṃ.
Appahātabbānanti appahātabbasabhāvānaṃ kusalādīnaṃ.
Appahātabbaviruddhasabhāvātā sāvajjātā. “**Evampī**”ti-ādi
 dosantaradassanaṃ. Tena yadipi tesāṃ akusalānaṃ imasmiṃ tike
 tatiyapadasaṅgaho na siyā, navattabbatā pana āpajjātīti dīpeti. Sabbena
 sabbaṃ dhammavasena asaṅgahitassa tikadukesu navattabbatāpattīti āha
 “**nāpajjati**”ti. Idāni taṃ navattabbatānāpajjanaṃ “cittuppādakaṇḍe”ti-ādinā
 kāraṇato, nidassanato ca vibhāveti. **Yatthāti** yasmiṃ tike. **Niyogatoti**
 niyamato ekantato. **Tesanti** padattayasaṅgahitadhammānaṃ. **Yathā**
vuttapadesu viyāti yathāvuttasu paṭhamādīsu tīsu padesu. Yathā bhinditabbā
 cittuppādā, itare ca yathārahaṃ rāsittayavasena bhinditvā bhajāpitā
 taṃtaṃkoṭṭhāsato katā, evaṃ. **Tatthāpīti** catutthakoṭṭhāsepi. **Bhajāpetabbeti**
 navattabbabhāvaṃ bhajāpetabbe. **Tadabhāvāti** tassa catutthakoṭṭhāsassa
 abhāvā. **Tathāti** navattabbabhāvena.

Uppannattike atītā, idha yathāvutta-akusalā na vuttā,
 apekkhitabbabhāvanārahitāpi taṃsabhāvānavattanato tathā vuccantīti
 navattabbatāpattidosāṃ pariharanto tassa udāharaṇaṃ tāva dassetuṃ

“**atha vā yathā sappatighehī**”ti-ādimāha. Taṁsabhāvo cettha sāvajjatāvisiṭṭho dassanapahātabbabbhāvābhāvo. “**Evañca satī**”ti-ādinā imasmim pakkhe laddhaguṇaṁ dasseti. **Bhāvanāya pahātabbānanti** pariyāyena, nipariyāyena ca bhāvanāya pahātabbānaṁ, tattha purimānaṁ amuchyasabhāvattā, pacchimānaṁ avipākattā nānākkhaṇikakammapaccayatā na vuttāti adhippāyo. Yathā ca bhāvanāya pahātabbānaṁ nānākkhaṇikakammapaccayabhāvo natthi, evaṁ dassanena pahātabbānaṁ vasena tesaṁ paccayalābhopi natthīti dassento “**na ca -pa- vuttā**”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**ye hi -pa- pavattanti**”ti. Tattha **na te dassanato uddham pavattanti**ti ye dassanena pahātabbapaccayā kilesā, te dassanena pahātabbapakkhikā evāti tesaṁ bhāvanāya pahātabbapariyāyo eva natthi, kathaṁ tesaṁ vasena dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ kenaci paccayena paccayoti vucceyyāti attho. Atha vā ye puthujjanasantāne na dassanena pahātabbā, na te paramatthato bhāvanāya pahātabbā. Ye pana te sekkhasantāne, na tesaṁ paccayabhūtā dassanena pahātabbā atthīti evampi dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ kenaci paccayena paccayoti na vuttāti vedittabbaṁ. Yadi dassanenapahātabbapaccayā kilesā dassanapakkhikā, tappaccayaṁ uddaccasahagataṁ dassanena pahātabbaṁ siyāti kathaṁ tassa ekantabhāvanāya pahātabbatā vuttāti codanaṁ sandhāyāha “**dassanena pahātabbapaccayassā**”ti-ādi. **Tasmāti** yasmā sarāgavītarāgasantānesu sahāyavekallena kammaṣṣa vipākāvipākadhammatā viya puthujjanasekkhasantānesu uddhaccasahagatassa vuttanayena savipākāvipākātā siddhā, tasmā. **Tassati** uddhaccasahagatassa. **Tādisassevāti** uddhaccasahagatabhāvena ekasabhāvassa.

Ettha ca yaṁ “na bhāvanāya pahātabbampi atthi uddhaccasahagatan”ti-ādi amataggapathe vuttaṁ, taṁ akāraṇaṁ, kasmā? Tassa ekantena bhāvanāya pahātabbattā. Yathāha “katame dhammā bhāvanāya pahātabbā? Uddhaccasahagato cittuppādo”ti¹. Yadi hi uddhaccasahagataṁ na bhāvanāya pahātabbampi abhavissa, yathā atītārammaṇattike “niyogā anāgatārammaṇā

1. Abhi 1. 293 piṭṭhe.

natthī”ti vatvā “kāmaṇvacarakusalassa vipākato dasa cittuppādā”ti-ādinā puna vibhajitvā vuttaṃ, evamidhāpi “katame dhammā bhāvanāya pahātabbā? Niyogā bhāvanāya pahātabbā natthī”ti vatvā “uddhaccasahagato cittuppādo siyā bhāvanāya pahātabbo, siyā na vattabbo ‘dassanena pahātabbo’tipi ‘bhāvanāya pahātabbo’tipī”ti-ādi vattabbaṃ siyā, na ca tathā vuttaṃ. Yā ca tamatthaṃ paṭipādentena “yadi vucceyyun”ti-ādinā yutti vuttā, sāpi ayutti. Kasmā? Dassanena pahātabbārammaṇānaṃ rāgadiṭṭhivicikicchuddhaccānaṃ dassanena pahātabbabbhāvasseva icchitattā.

Yañca “uddhaccaṃ uppajjati”ti uddhaccasahagatacittuppādo vuttoti dassetuṃ adhipatipaccayaniddese uddhaccassa anuddharaṇaṃ kāraṇabhāvena vuttaṃ, tampi akāraṇaṃ aññathāpi sāvasesapāṭhadassanato. Tathā hi “atīto dhammo paccuppanna dhammassa, anāgato dhammo paccuppanna dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti¹ etesaṃ vibhaṅge cetopariyañāṇaggahaṇaṃ katvā “paccuppanno dhammo paccuppanna dhammassā”ti¹ imassa vibhaṅge labbhamānampi cetopariyañāṇaggahaṇaṃ na kataṃ.

Sahāyabhāvo ca dassanena pahātabbānaṃ bhāvanāya pahātabbassa vipākadānaṃ pati vicāretabbo. Kiṃ avijjādi viya dānādīnaṃ uppattiyā eva vikuppādanasamatthatāpādanena dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṃ sahaṅkārīkāraṇaṃ honti, udāhu kilesa viya kammaṃsa paṭisandhidāne satīti², kiñcettha—yadi purimanayo, sotāpannādisekkhasantāne bhāvanāya pahātabbassa kiriyabhāvo āpajjati, sahāyavekallena avipākasabhāvatāya āpāditattā khīṇataṇhāvijjāmāne santāne dānādi viya. Atha dutiyo, bhāvanāya pahātabbabbhimatassāpi dassanena pahātabbabbhāvo āpajjati, paṭisandhidāne sati apāyagamanīyasabhāvanativattanato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva, tasmā pāliya,

1. Abhi 9. 412 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Paṭisandhidānaṃ patīti (?)

aṭṭhakathāya ca avirujjhanavasenettha atthavinicchayo vuttanayeneva veditabbo.

Sāti uddhaccacetanā. **Viññāṇapaccayabhāveti** sampuṇṇavipākaviññāṇapaccayabhāve. **Kāraṇaṃ dassentoti** avikalaphaluppādanādhikāre tadabhāvato yadipi uddhaccacetanā viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā, avijjāya pana paccayuppannabhāve gahetabbāti imaṃ kāraṇaṃ dassento. **Sabbāpīti** vīsatipi. Tenāha “**ekavīsati vattabban**”ti. **Tanti** yena kāraṇena saṅkhāraggahaṇena abhiññācetanāya aggahaṇaṃ, taṃ kāraṇaṃ. **Itarāvacanassāpīti** uddhaccacetanāvacanassāpi. Kim pana taṃ? Viññāṇassa paccayabhāvābhāvo eva. **Bhedābhāvāti** kāyavacīsaṅkhāravasena vibhāgābhāvato. **Samyogoti** tikantarapadavasena saṃyojanaṃ, tathā saṅgahoti attho.

Sukhasaññāya gahaṇaṃ assādananti adhippāyenāha “**sukhasaññāya -pa-dasseti**”ti. “**Sukhasaññāyā**”ti ca idaṃ karaṇatthe karaṇavacanāṃ. Vipallāso hi dukkhe sukhasaññā. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ “**aññāṇenā**”ti vuttaṃ, taṃ hetumhi karaṇavacanāṃ vipallāsassādanānaṃ avijjāya hetubhāvadassanato. “**Ratho setaparikkhāro**”ti-ādīsu¹ parivāratthopi parikkhārasaddo hotīti vuttaṃ “**taṇhāya parivāre**”ti. **Taṇhāparivāreti** ca taṇhāya kiccaśāghanena saṅkhārānaṃ saṃyogikāraṇabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Parikkhāraṭṭho saṅkhāraṭṭho viya bhūsanatṭho hotīti dassento “**saṅkhate alaṅkate**”ti āha. **Parikkharoti** yathā phaladānasamatthā honti, tathā saṅkharoti. **Amaraṇatthāti** amatatthā, nibbānatthāti attho. **Dukkarakiriyāti** pañcātapatappanādidukkaracariyā. Devabhāvāya tapo **devabhāvatthaṃ tapo**. Māretīti **maro** hetu-atthaṃ antonītaṃ katvā. Amaṅgalampi maṅgalapariyāyena voharanti maṅgalikāti vuttaṃ “**diṭṭhe adiṭṭhasaddo viyā**”ti yathā “**asive sivā**”ti.

Papātaṃ patanadukkkhasadisanti katvā vuttaṃ “**jāti-ādipapāta dukkhan**”ti. Indaduddabrahmakūṭasaññītapabbatasikharappapāto **marupapāto**. Taṃ puññaphalaṃ attho payojanaṃ etassāti **tadattho**.

1. Sam 3. 5 piṭṭhe.

Paribbājikāya taruṇiyā. **Asavaso** aserivihārī. Kilesāsucipaggharaṇena paṇḍitehi **jigucchaniyaṃ**. Rāgādipariḷāhena, kaṭukavipākatāya ca **dukkhaṃ**. **Ārabhati** karoti. Sabhayassāpi pisācanagarassa kāmaguṇasamiddhiyā sukhavipallāsahetubhāvo viyāti yojanā. Bhinnajātiyena avomissatā **nirantaratā**. Jarāya, maraṇena ca aññathattaṃ **vipariṇāmo**.

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmī”¹ti vacanato “tāta ehi, tāva idaṃ rajjaṃ paṭipajjāhī”ti-ādīsu yadipi parimāṇa niyamana kama padapūraṇamattādīsupi **tāva**-saddo dissati, idha pana vakkhamānattāpekkho adhippetoti vuttaṃ “**tāvāti vattabbantarāpekkho nipāto**”ti. **Avijjāpaccayā pana -pa- dassetīti** pubbenāparaṃ aṭṭhakathāyaṃ avirujjhanamāha.

Rāgādi-assādanakālesūti rāgādīnaṃ assādanakālesu.
 “Rāgadiṭṭhisampayuttāyā”ti ettha rāgasampayuttāya tāva avijjāya yojanā hotu rāgassa assādanabhāvato, diṭṭhisampayuttāya pana kathanti āha “**tadavippayuttā ca diṭṭhī -pa- veditabbā**”ti. **Tāmsampayuttasaṅkhārassāti** rāgādisampayuttasaṅkhārassa. **Avijjārammaṇādītanti** avijjāya ārammaṇāditaṃ. **Ādi**-saddena ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapakatūpanissaye, anantarādi ke ca paccaye saṅgaṇhāti. **Anavijjārammaṇassāti** na-avijjārammaṇassa avijjāṃ anārabba pavattassa. **Ārammaṇādhipati-anantarādi paccayavacanesūti** ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapaccayavacanesu avuttassa anavijjārammaṇassa, anantarādi paccayavacanesu avuttassa paṭhamajavanassa, dvīsupi vuttassa avijjārammaṇassa dutiyādi javanassāti yojetabbaṃ. Anantarapaccayalābhino anantarādīnā, saha jātassa hetu-ādīnā, asaha jātassa upanissayādīnā saṅkhārassa avijjā paccayo hotīti ayamatto “**yaṃ kiñcī**”ti-ādīnā dassitoti veditabbaṃ. **Samatikkamabhavapattanāvasenāti** avijjāsamatikkamatthāya arūpāvacarajjhānāni uppādentassa, avijjāsammūlhattā arūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva jhānāni nibbattentassāti puññābhisaṅkhāre vuttana nayena, vuttanayānusārenāti attho.

1. Dī 2. 82, 88, 89 piṭṭhesu.

Ekakāraṇavādo āpajjati yathā pakati-issarapajāpatipurisakālādivādā. Ekasmimīyeva lokassa kāraṇabhūte sati tato sakalāya pavattiyā anavasesato, sabbadā ca pavattitabbaṃ apekkhitabbassa kāraṇantarassa abhāvato. Na cetam atthi kameneva pavattiyā dassanato. Kāraṇantarāpekkhatāya pana ekakāraṇavādo apahato siyā ekassa ca anekasabhāvatābhāvā. Yattakā tato nibbattanti, sabbehi tehi samānasabhāveheva bhavitabbaṃ, na visadisēhi, itarathā tassa ekabhāvo eva na siyāti imamatthamāha **“sabbassa -pa- pattito cā”**ti. **Pārisesenā**ti ekato ekaṃ, ekato anekaṃ, anekato ekanti imesu **tīsu pakāresu avijjamānesu** anupalabbhamānesu pārisesañāyena. Anekato anekanti ekasmim **catutthe eva ca** pakāre **vijjamāne**. Yadidaṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā, phassapaccayā vedanā”ti-ādinā ekahetuphaladīpanaṃ, taṃ ettha desanāvīlāsena, vineyyajjhāsavāsena vā dhammānaṃ padhānapākaṭṭhāsaḍḍhāraṇabhāvavibhāvanattanti ekahetuphaladīpanaṃ **na nupapajjati** upapajjatiyevāti dasseti **“yasmā”**ti-ādinā.

Yathāphassanti

sukhavedanīyādicakkhusamphassāditaṃtaṃphassānurūpanti vuttaṃ hotīti dassento **“sukhavedanīyaṃ”**ti-ādiṃ vatvā **“vedanāvavattthānato”**ti padassa atthaṃ dassetuṃ **“samānesū”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **samānesū**ti avasiṭṭhesu. **Phassavasenā**ti sukhavedanīyādiphassavasena. **Vipariyāyābhāvatoti** byattayābhāvato. Na hi kadāci sukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca dukkhavedanā, dukkhādivedanīyaṃ vā phassaṃ paṭicca sukhavedanā uppajjati. **Sukhādicakkhusamphassajādīnanti** sukhādīnaṃ, cakkhusamphassajādīnaṃ vedanānaṃ. **Oḷārikasukhumādīti ādi-**saddena hīnapaṇīṭādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tattha yaṃ upādāya yā vedanā “oḷārikā, hīnā”ti vā vuccati, na taṃyeva upādāya tassā kadāci pi sukhumatā, paṇītatā vā atthīti vuttaṃ **“oḷārikasukhumādisaṅkarābhāvato”**ti.

Yathāvuttasamphassassāti sukhavedanīyādiphassassa.

Sukhavedanīyaphassatoyeva sukhavedanā, na itaraphassato.

Sukhavedanīyaphassato sukhavedanāva, na itaravedanā. Tathā sesesupīti ubhayapadaniyamavasena yathāphassaṃ vedanāvavattthānaṃ, yathāvedanaṃ phassavavattthānanti padadvayena kāraṇantarāsammissatā phalassa,

phalantarāsammissatā ca kāraṇassa dassitā paṭhamapakkhe asaṅkiṇṇatāvavattānanti katvā. Dutiyapakkhe pana paccayabhedabhinnena kāraṇavisesena phalaviseso, phalavisesena ca kāraṇaviseso nicchīyatīti ayamattho dassito sanniṭṭhānaṃ vavattānanti katvā. Purimasmiṇca pakkhe dhammānaṃ asaṅkarato vavattānaṃ vuttaṃ, dutiyasmiṇca yathāvavattthitabhāvajānananti ayametesāṃ viseso. **Utu-ādayoti ādi-saddena** cittavisamācārā pittavātādayopi saṅgayhanti. Ekasmiṃ dose kupite itarepi khobhaṃ gacchanti. Santesupi tesu **semhapaṭikārena rogavūpasamato** semho pākaṭoti attho.

“Bhavo”ti vuttānaṃ saṅkhārānaṃ kāraṇassa pakāraṇaṃ, kāraṇameva vā taṇhāti āha **“taṇhāya saṅkhārakāraṇabhāvassa vuttattā”**ti. Tassāpīti taṇhāyapi. Taṇhā hi kāmāsavo, bhavāsavo ca. Kāmāsavabhavāsava kāmupādānaṃ, diṭṭhāsavo itarūpādānanti āha **“caturupādānabhūtā kāmabhavadiṭṭhāsavā”**ti. Te ca “upādānapaccayā bhavo”ti vacanato upādānaṃ ca “taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti vacanato taṇhā ca saṅkhārassa kāraṇanti pākaṭā. Anassādanīyesu anekādīnavavokiṇṇesu saṅkhāresu assādānupassanā avijjāya vinā na hotīti dassento āha **“assādānupassino -pa-dassitā hoti”**ti. **Khīṇāsavassa saṅkhārābhāvatoti** byatirekenapi avijjāya saṅkhārakāraṇabhāvaṃ vibhāveti. Ekantena hi khīṇāsavova viddasu. Etena bālānaṃ eva sambhavato avijjāya asādhāraṇatā vuttāti dasseti.

Vatthārammaṇādīni hi itaresampi sādāraṇāni.

Vatthārammaṇataṇhupādānādīni viya avijjāpi puññābhisāṅkhārādīnaṃ sādāraṇakāraṇanti codanaṃ manasi katvā āha **“puññābhavādī”**ti-ādi. Tattha **ādi-saddena** apuññāneñjabhavā gahetabbā. **Puññābhavoti** puññābhisakhārahetuko upapattibhavo. Esa nayo sesesu. Ettha ca kiccakaraṇaṭṭhānabhedena kiccavatī avijjā bhinditvā dassitā. Na hi yadavatthā avijjā puññābhisāṅkhārānaṃ upanissayo, tadavatthā eva itaresaṃ upanissayoti sakkā viññātum. Ettha ca **bhavādīnavappaṭicchādananti** atthato puññābhisāṅkhārādīnaṃ taṃtaṃbhavasāṅkhātadukkhahetusabhāvānabhisamayanimittatā.

Ṭhānanti dharamānatā adhippetāti vuttaṃ “**ṭhānaviruddhoti atthitāviruddho**”ti. Ṭhānaviruddhā cakkhurūpādayo. “Purimacittañhī”ti-ādinā ṭhānaviruddho ca udāhaṭoti āha “**na idaṃ ekantikam siyā**”ti. “Cakkhurūpādayo”ti-ādinā hi parato ṭhānaviruddhā udāhariyantīti. Purimasippādisikkhā hi pacchā pavattamānasippādikiriyānaṃ samodhānāsambhavā ṭhānavirodhoti yathāvuttamatthaṃ samatthetum “**na ca sippādīnan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tanti** paṭisandhi-ādiṭhānaṃ. **Idhāti** ṭhānasabhāvakkiccadiggahaṇe. **Ādi**-saddena ārammaṇabhūmisantānādiviruddhā gahetabbā, te ca anulomato gotrabhussa, gotrabhuto maggassa liṅgaparivattanādivasena ca pavattiyāṃ veditabbā. namanaruppanavirodhā sabhāvaviruddho paccayoti yojanā. Tattha **namanaruppananti** arūparūpabhāvameva dasseti. Kammaṃ cetanāsabhāvaṃ, rūpaṃ ruppanasabhāvanti sabhāvaviruddhaṃ. **Madhurambilarasādīti** khīraṃ madhurarasaṃ puttupasamanaṃ madhuravipākasabhāvaṃ, dadhi ambilarasaṃ pittabrūhanaṃ kaṭukavipākasabhāvanti ato sabhāvavirodhā.

Dadhi-ādīnīti dadhipalālāni. **Bhūtiṇakassāti** bhūtiṇakanāmakassa osadhivisesassa. **Avī** nāma eḷakā, tā pana yebhuyyena rattalomakā hontīti vuttaṃ “**rattā eḷakā**”ti. Vipākānampi paccayabhāvato, avipākānampi paccayuppannabhāvato na vipākadhammavipākāpekkhā paccayapaccayuppannatāti vuttaṃ “**vipākāyeva te ca nā**”ti. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Tadavipākānanti** tassā avijjāya avipākabhūtānaṃ. **Na na yujjati** yujjati eva paccayuppannatāmattassa adhippetattā. **Tadaviruddhānanti** tāya avijjāya aviruddhānaṃ.

Pubbāpariyavavatthānanti kāyapavattigatijāti-ādīnaṃ yathārahaṃ pubbāparabhāvena pavatti, sā pana kenaci akaṭā akaṭavidhā paṭiniyatasabhāvāti dassetum niyativādinā vuttanidassanaṃ āharanto “**acchejjasuttāvutābhejjamaṇīnaṃ viyā**”ti āha. Dutiyavikappe **saṅgatīti** adhiccasamuppādo yādicchikatā, yaṃ sandhāya “yadicchāya pavattanaṃ nivattanaṃ yadicchāyā”ti-ādi vuccati. **Bhāvoti** dhammaṃ sabhāvasiddhitā, yaṃ sandhāya vadanti “kaṇṭakassa koṭitikhīṇabhāvaṃ, kapiṭṭhaphalassa vaṭṭabhāvaṃ, migapakkhīnaṃ vā vicittavaṇṇasaṇṭhānāditaṃ ko abhisankharoti, kevalaṃ sabhāvasiddhovāyaṃ viseso”ti. Tenāha “sabbe sattā, sabbe

pāṇā, sabbe bhūtā, sabbe jīvā avasā abalā avīriyā
 niyatisaṅgatibhāvaparīṇatā”ti¹. **Etehi vikappanehī**ti cuti-ādīsu sammūḷhatāya
 “satto maratī”ti ādivikappanehi kāraṇabhūtehi. **Akusalaṃ cittaṃ katvāti**
 ayonisomanasikāraparibrūhanena cittaṃ akusalaṃ katvā.

Suttādidhammanti suttageyyādi-pariyattidhammaṃ. Pariyattidhammañhi
 sammadeva jānanto paṭipattidhammaṃ paripūretvā paṭivedhadhamme
 paṭiṭṭhahati. **Tanti** taṃ jānanaṃ, nibbānābhisamayoti attho.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā

227. Yathāvuttasaṅkhārapaccayāti

puññābhisāṅkhārādivuttappakārasaṅkhārapaccayā. Viññāṇādayo
 vedanāpariyosānā etarahi vipākavaṭṭabhūtā idhādhippetāti āha
 “**taṃkammanibbattameva viññāṇaṃ bhavituṃ arahatī**”ti. Ayañca
 atthavaṇṇanā dhātukathāpāḷiyā na sametīti dassento “**dhātukathāyaṃ**
panā”ti-ādimāha. Tattha dhātukathāyaṃ vacanato
 sabbaviññāṇaphassavedanāpariggaho kato dhātukathāyanti yojanā.
Sappadesāti sāvasesā, vipākā evāti adhippāyo. Viññāṇādīsu hi vipākesueva
 adhippetesu yathā—

“Vipākehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā
 asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā pañcahi khandhehi dvādasahāyatanehi
 terasahi dhātūhi saṅgahitā. Katihi asaṅgahitā? Na kehici khandhehi na
 kehici āyatanehi pañcahi dhātūhi asaṅgahitā”ti²—

vipākavippayuttānaṃ saṅgahāsaṅgahā vissajjitā, evamidhāpi vissajjitabbaṃ
 siyā. Tenāha “**vipākā dhammāti imassa viya vissajjanaṃ siyā**”ti. Tasmāti
 yasmā vippayuttena saṅgahitāsaṅgahitapadaniddese nippadesāva
 viññāṇaphassavedanā gahitā, tasmā. **Tatthāti** dhātukathāyaṃ.

1. Dī 1. 50 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 92 piṭṭhe.

Abhidhammabhājanīyavasenāti imasmim paṭiccasamuppādavibhaṅge abhidhammabhājanīyavasena. Tenāha “**avijjāpaccayā saṅkhārā cā**”ti-ādi. Tena yathāvutta-atthavaṇṇanā suttantabhājanīyavasena vuttāti yathādassitaṃ virodhaṃ pariharati. Yadi abhidhammabhājanīyavasena dhātukathāpāli pavattā, atha kasmā “kāmaabhavo pañcahi khandhehi ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhi saṅgahito. Rūpabhavo pañcahi khandhehi pañcahāyatanehi aṭṭhahi dhātūhi saṅgahito”ti-ādinā¹ upādinnakkhandhasena bhavo vissajjitoti codanaṃ manasi katvā āha “**bhavo pana -pa- na. abhidhammabhājanīyavasena gahito**”ti. **Evañca katvāti** abhidhammabhājanīyavasena aggahitattā eva. **Tatthāti** dhātukathāyaṃ. **Vipākāñhetanti** hi-saddo hetu-attho. Yasmā yathāvuttabāttimsavidhaviññāṇaṃ vipākaṃ, tasmā taṃ saṅkhārapaccayanti imamatthaṃ dassento “**viññāṇassa vipākattā**”ti-ādimāha.

“**Somanassasahagatāneva sandhāya vuttan**”ti idaṃ vicāretabbaṃ upekkhāsahagatakusalākusalajavanānantarampi somanassasahagatatadārammaṇassa icchitattā. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** “catunnaṃ pana duhetukakusalacittānaṃ aññatarajavanassa pariyosāne ahetukacittaṃ tadārammaṇabhāvena patiṭṭhātī”ti² vatvā “iṭṭhārammaṇe pana santīraṇampi tadārammaṇampi somanassasahagatamevā”ti² vuttaṃ. Kusalākusalañhi abhi-iṭṭhampi ārammaṇaṃ tathābhisāṅkharāṇena kadāci na majjhattaṃ katvā na pavattati, vipākaṃ pana yathāsabhāvato va ārammaṇarasam anubhavati. Tenāha “na sakkā vipākaṃ vañcetun”ti. Kiriya javanānaṃ pana visayābhisāṅkharāṇassa balavabhāvato tadanantarānaṃ tadārammaṇānaṃ yathāvisayaṃ vedanāvasena tadanuguṇatā icchitā. Ye pana kiriya javanānantaraṃ tadārammaṇaṃ na icchanti, tesam vattabbameva natthi. Yaṃ pana “javanena tadārammaṇaṃ niyametabban”ti vuttaṃ, taṃ kusalaṃ sandhāya vuttanti ca vuttaṃ. Tasmā yathāvutto vicāretabbo. Tihetukajavanāvasāne ca duhetukajavanāvasāne cāti samuccayattho **ca**-saddo. Keci pana vibhāgaṃ akatvā “kusalajavanāvasānepi ahetukatadārammaṇaṃ hotīti ‘yebhuyyenā’ti vuttan”ti vadanti. Lobhacittassa vā sattānaṃ bahulaṃ uppajjanato

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 316 piṭṭhe.

“**yebhuyyenā**”ti vuttam. “**Sakim vā**”ti vacanasiliṭṭhatāvasena vuttam yathā
 “**aṭṭha vā dasa vā**”ti dassetum “**dirattatirattādīsu viya veditabban**”ti āha. **Vā-**
saddassa abhāvāti suyyamānassa **vā**-saddassa abhāvena vuttam. Atthato
 pana tatthāpi **vā**-saddo labbhateva. Tirattam pana vāsādike labbhamāne
 diratte vattabbameva natthīti dirattaggahaṇam visum na yojetīti adhippāyena
 “**vacanasiliṭṭhatāmattenā**”ti vuttam. Kevalam “**tirattan**”ti vutte aññattha
 vāsādinā antaritampi tirattam gaṇheyya, dirattavisiṭṭham pana tirattam
 vuccamānam tena anantaritameva tirattam dīpetīti āha
 “**nirantaratirattadassanattam vā**”ti. **Balavarūpādike ārammaṇeti** atimahati
 rūpādi-ārammaṇe. “**Adhippāyo**”ti etena ekacittakkhaṇāyukepi visaye kadāci
 tadārammaṇam uppajjeyyāti “**sakim evā**”ti-ādinā vuttamattham ulliṅgeti.
 “**Sabbadvāresu tadārammaṇe dve eva cittavārā āgatā**”ti vuttattā ayampi attho
 vicāretvā gahetabbo. **Anurūpāya paṭisandhiyā**ti attano attano anucchavikena
 paṭisandhānakiccena.

“**Kati paṭisandhiyo, kati paṭisandhicittānī**”ti-ādinā paṭisandhivicāro
 parato vitthārato kathīyatīti āha “**paṭisandhikathā mahāvisayāti katvā**
pavattimeva tāva dassento”ti. **Ahetukadvayādīnanti ādi**-saddena
 mahāvīpākamahaggatavīpāke saṅgaṇhāti. **Dvārāniyamāniyamāvacananti**
 dvārassa niyatāniyatāvacanam, niyatadvāram, aniyatadvāranti vā avacananti
 attho. **Anuppattitoti** na uppajjanato. Yādipi “**anurūpāya paṭisandhiyā**”ti
 paṭisandhipi heṭṭhā gahitā, “**pavattiyam panā**”ti adhikatattā pana pavattiyeva
 paccāmaṭṭhā. Paccayuppannabhāvena paṭhamuddiṭṭhāni sabbānīpi
 lokiyavīpākacittāni anvādesam arahantīti āha “**tatrassāti pavattiyam**
bāttimsavidhassā”ti.

Yathā kāmāvacarapaṭisandhiviññāṇasaṅkhātassa bījassa abhāvepi
 rūpabhāve cakkhusotindriyapavatti-ānubhāvato cakkhusotaviññāṇānam
 sambhavo, evam teneva kāraṇena sampañcchanādīnampi tattha sambhavoti
 dassento “**indriyapavatti-ānubhāvato evā**”ti-ādimāha. Tattha
cakkhusotadvārabhedenāti cakkhusotadvāravisesena bhavitabbanti
 sambandho. **Tassāti** cakkhusotadvārassa. Dvāravantāpekkho dvārabhāvoti
 āha “**viññānavīthibhedāyattattā**”ti. **Tasmiṃca satīti**

tasmim dvārabhede, vīthibhede ca sati. **Bhāvoti** uppatti. **Janakam anubandhati nāmāti** tamsadise tabbohāram katvā vuttam.

Idam pana vatvāti rūpārūpāvacaradhamme ārabha tadārammaṇānuppattiṃ vatvā. **Bhāvanāyāti** akusalabhāvanāya saṅkilesavaḍḍhanena, saṅkiliṭṭhasamādhānenāti attho. Tathā hi lobhadosasahagatacittuppadepi samādhi “avaṭṭhiti avisāhāro avikkhepo avisāhaṭamānasatā”¹ti-ādina¹ niddiṭṭho. **Avatthubhāvadassanattanti** aṭṭhānabhāvadassanattam, anārammaṇabhāvadassanattanti attho.

“Kena katthā”²ti padassa “**kena cittaena kasmim bhave**”²ti saṅkhepena vuttamattham vitthārato dassetuṃ “**ekūnavīsati**”²ti-ādi vuttam. Tattha **tena tena cittenāti** tena tena ahetukadvayādicittena saddhim pavattamānā paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammā ekūnavīsati paṭisandhiyoti yojanā. **Tena tena cittaena** saha-jātādipaccayatāya hetubhūtena, karaṇabhūtena vā. **Tattha tattha bhave**.

Anussaraṇattho byāpāro **anussaraṇabyāpāro**. **Kecīti dhammasirittheram** sandhāya vadati. **Tīsu javanavāresu -pa- bhavitabbanti** kammādi-upaṭṭhānassa parato tihi javanavārehi pavattitabbanti attho. Tenāha “**aneka -pa- abhippalambanañca hoti**”²ti. **Tasmāti** yasmā ekajavanavārasseva kammādi-upaṭṭhānena maraṇam na sambhavati, tasmā. **Phoṭṭhabbassāti** pahāraphoṭṭhabbassa. Bhavaṅgacitte vattamāne, antarantarā pañcadvāravīthiyā vā vattamānāya phoṭṭhabbasamāyoge paṭhamam kāyadvāravajjanappatti yuttā, tathāpi kismiñci cintiyamāne tamevārabha ekasmim javanavāre pavatte pacchā kāyadvāravajjanappatti siyā cittassa lahuparivattibhāvatoti kecivādassa adhippāyo. Yathā niddāyantassa phoṭṭhabbasamāyogena pabujjhanakāle manodvārāvajjanameva āvaṭṭeti, na kāyadvārāvajjanam. “Pañcahi viññāṇehi na paṭibujjhati”²ti² hi vuttam. Evaṃsampadam vā etaṃ daṭṭhabbam. **Lahukapaccupaṭṭhānanti** lahu-upaṭṭhānam. **Manodvārassa visayo** kammādiko. **Lahukatāti** lahupaṭṭhānatā. **Rūpānanti** cakkhādirūpadhammānam. **Visayabhāvepīti** rūpāyatanādivisayasabbhāvepi. **Yesam visayo atthīti** yesam

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 324 piṭṭhe.

nippariyāyena visayo atthi. **Taṁdassanattamevā**ti tesam
sārammaṇānaṁyeva dassanattam. **Tenā**ti tasmā.

“**Bhūmicittuppādādivasenā**”ti idaṁ kamman sandhāya vuttam,
kammanimittassapi vasena labbhateva tassa chaḷārammaṇabhāvato.
Gatinimittassa pana pabhedo nīlādikoyeva.

Anupacchinnesu maggena appahīnesu. **Tañca** kammādim.
Bhavantaraninnāditā cittasantānassa bhavapatthanāya tathābhisankhatattā.
Yasmiñhi cittasantāne puññādicetanāya viya bhavapatthanāya paribhāvanā
anupacchinnā, tattheva bhavantarapariyāpannacittuppatti. Tam pana cittam
tathā uppajjamānam tāya vināmitam viya hotīti vuttam
“**anupacchinnakilesabalavināmitan**”ti. **Sabbatthā**ti sugatiduggatīsu. **Itarāyā**ti
sugatipaṭisandhininnāya cutiyā. “**Nicchinantī**”ti vuttassa nicchayassa
nibandhanam āgamaṁ dassento “**nimittassādagadhitam vā**”ti-ādimāha.

Akusale hi duggatūpanisseye niyamite kusalam sugatūpanissayoti
niyamitameva hotīti.

Aniṭṭham ārammaṇam āha yato duggatipaṭisandhidassiyatīti adhippāyo.
Yadi evam “**rāgādihetubhūtan**”ti kasmā vuttanti āha “**tampi hi -pa- hotī**”ti.
Tampīti aniṭṭhārammaṇampi. Yasmā pana hīnam ārammaṇanti
ārammaṇabhūtakammanimittam adhippetam, tasmā
“**akusalavipākajanakakammasahajātānam vā**”ti-ādi vuttam.
Kammanimittabhūtañhi ārammaṇam yaṁ vipākassa janakam kammaṁ, tena
sahajātānam, tassa kammassa sadisāsannajavanasahajātānañca rāgādīnam
ārammaṇapaccayasankhāto hetu hoti, so eva cassa hīnabhāvoti dasseturū
“**tañhī**”ti-ādi vuttam. **Kammavasena aniṭṭhanti** hīnassa akusalakammassa
ārammaṇato ārammaṇatāvasena hīnanti katvā aniṭṭham, sabhāvena iṭṭhampiti
adhippāyo. “**Aññāthā cā**”ti-ādinā kammanimittārammaṇassa
akusalavipākassa na sambhavoti dasseti.
Āsannakatakammārammaṇasantatiyanti āsannakatassa kammassa
ārammaṇasantāne. **Tamsadisanti** yathāvuttakammārammaṇasadisam.
Paṭisandhi-ārammaṇūpaṭṭhāpakanti paṭisandhiyā ārammaṇassa
upaṭṭhāpakam. Cuti-āsannajavanānam paṭisandhijanakatte ayamatto
labbheyyāti codanam

manasi katvā āha “**na ca paṭisandhiyā**”ti-ādi. **Taṃsamānavīthiyanti** tāya paṭisandhiyā ekavīthiyam. **Na assāditānī**ti assādanabhūtāya taṇhāya na āmatthāni.

Samattāti paripunnā, pariyattā vā. “Marāṇakāle -pa- samādinna”ti vacanato yathāvuttacuti-āsannajavanānam paṭisandhidānam siddhanti codanam sandhāyāha “**na ca dubbalehī**”ti-ādi. “**Vakkhati cā**”ti-ādinā vuttamevattham upacayena pākaṭataram karoti. Ñānavatthuvibhaṅgavaṇṇanāyañhi “pañcahi viññāṇehi na kañci dhammam paṭivijānātī”ti¹ padānam attham vivaranto vakkhati “**sabbampi -pa- paṭikkhittānī**”ti. Tattha **paṭivijānanādīti ādi**-saddena iriyāpathakappanakāyavacīkammupaṭṭhāpanakusalākusaladhammasamādāna samāpajjanavuṭṭhānāni saṅgaṇhāti. Upapajjanasupinadassanādīnam manodvārikacitteneva pavatti pākaṭāti tāni bahi karonto “**cavanapariyosānam kiccan**”ti āha. **Sahajavanakānī**ti javanasahitāni, pañcadvārikajavanehi sandhinti attho.

Tatthāti “pañcahi viññāṇehi na kañci dhammam paṭivijānātī”ti pālivaṇṇanāyam. **Na kañci dhammam paṭivijānātī**ti ettha na sabbe rūpādiddhammā dhammaggaṇaṇa gahitāti yathādhippetadhammadassanattam “manopubbaṅgamā dhammā”² evam vuttam ekampi kusalam vā akusalam vā na paṭivijānātī”ti atthakathāyam vuttanti dassetvā tassa attham vivaranto “**yesan**”ti-ādimāha. Tassattho— **yesam** kusalākusaladhammānam **paṭivibhāvanappavattiyā** siddhā vipākadhammatā yonisomanasikāra-ayonisomanasikārasamuṭṭhānā, yāya **sukham vā dukkham vā** taṃsantāne **anveti** anugacchatī, pañcaviññāṇanam **sā** vipākadhammatā **paṭikkhittā** paṭisedhitāti. **Tādisamevāti** kusalākusaladhammapaṭivijānanasadisameva. Yadi pañcadvāre yathāvuttakiccassa karaṇe sahajavanakāni vīthicittāni paṭikkhittāni, katham tattha cavanupapajjanāni sambhavanti codanam sandhāyāha “**tadārammaṇānantaram panā**”ti-ādi. Nippariyāyena manodvārikabhāvo manodvāravajjanupattipubbakoti tadabhāvenāha “**iminā adhippāyenā**”ti. Avasesekacittakhaṇāyuke rūpādimhīti yojanā.

Upacāro viya datṭhabbā samānārammaṇattā, upapattinimittattā ca. **Kecīti dhammasiritttheram** sandhāya vadati. **Mahaggaṭāvasānam vadantīti** yathāpaccayam

1. Abhi 2. 321 piṭṭhe.

2. Khu 1. 13 piṭṭhe.

mahaggatasamāpattim samāpajjitvā vuṭṭhitassa sā vīthi uppajjati, tato cuticittam hotīti vadanti. **Atītārammaṇā ekādasavidhā**ti nava kāmāvacarasugaticutiyo, dve viññāṇañcāyatananevasaṇṇānāsāṇṇāyatana-āruppacutiyoti evaṃ atītārammaṇā ekādasavidhā sugaticutiyo. Pañca rūpāvacarā, vuttāvasesā dve arūpāvacarāti **navattabbārammaṇā sattavidhā** cutiyo. Duggaticuti pana parato vuccatīti idha na gahitā. Tathā hi vakkhati “duggaticutiya pana -pa- na dassitā”ti.

Evamādiketi ādi-saddena “suddhāya vā javanavīthiyā”ti-ādivacanam saṅgaṇhāti. Tathā hi vuttam “suddhāya vāti mahaggatakammanimittārammaṇāya javanavīthiyā”ti. “**viññāyati**”ti iminā yadipi “pathavīkasiṇādī”ti-ādisaddena arūpāvacarajjhānārammaṇassāpi saṅgaho sambhavati, “cakkhusotānam vā”ti pana dvāradvayasseva vasena vikappantarakaraṇam yathādhippetassa atthassa ñāpakanti dasseti. Ñāpakaṇca nāma agatikā gatīti yathāvuttam ñāpakam asambhāvento “**athāpi**”ti-ādimāha. Yo yattha sambhavati, tassa yojanā **yathāsambhavayojanā**, tāya. **Ayampi paṭisandhī**ti āruppacutiya anantaram paṭisandhim vadati. **Tatthevāti** “pathavīkasiṇādikam vā nimittan”ti vutte paṭhame vikappe eva. Heṭṭhimā heṭṭhimā paṭisandhi natthīti yojanā. **Tenāti** tasmā. **Tatoti** catutthāruppacutito. **Tatthevāti** catutthāruppe eva. **Atītārammaṇā** paṭisandhi, tato catutthāruppacutito **kāmāvacare atītapaccuppannārammaṇā paṭisandhi**. **Itarāhī**ti āruppacutihi. Dutiyā āruppapaṭisandhi atītārammaṇā, itarā navattabbārammaṇāti āha “**yathāsambhavan**”ti. **Atītapaccuppannārammaṇā ca kāmāvacarapaṭisandhī**ti etthāpi itarāhīti sambhandho. Sabbattha ca “yojetabbā”ti sambandhitabham. **Imassa visesassāti** “tenā”ti-ādinā yathāvuttassa visesassa. **Visum uddharaṇam kataṃ** adhikavacanamaññamattham bodhetīti.

Ārammaṇavasena ekavidhāyāti atītārammaṇatāvasena ekavidhāya. **Duvidhāti** atītārammaṇā, paccuppannārammaṇā cāti dvippakārā. Duggaticutiya ārammaṇavasena “ekavidhāyā”ti padam ānetvā yojetabbam. Atītapaccuppannārammaṇatāya dvippakārā kāmāvacarapaṭisandhi,

navattabbārammaṇatāya ekappakārā rūpāvacarapaṭisandhi,
 navattabbātītārammaṇatāya dvippakārā āruppapaṭisandhīti āha “**dvi-
 ekadvippakārānaṃ kāmārūpārūppānaṃ vasenā**”ti. “**Tathevā**”ti iminā “dvi-
 ekadvippakārānaṃ kāmārūpārūppānaṃ vasenā”ti padadvayaṃ ākaḍḍhati.
Duvidhāyāti navattabbātītārammaṇatāvasena duvidhāya. **Paccekanti** visum
 visum. **Dvinnam dvinnam kāmārūppānanti** etthāyaṃ yojanā—
 navattabbārammaṇāya āruppacutiya anantarā atītārammaṇā
 paccuppannārammaṇā ca dve kāmapaṭisandhī, navattabbārammaṇā
 atītārammaṇā ca dve āruppapaṭisandhī, tathā atītārammaṇāyapīti imāsaṃ
 vasena atṭhavidhā.

“**Dvidvī**”ti gāthāya vuttamevattham sukhaggahaṇattham saṅgahetvā
 dasseti. Yadiapi “kammassa katattā”ti-ādināpi kammassa vipākānaṃ
 upanissayapaccayabhāvo gahitoyeva hoti, “kusalākusalaṃ kamman”ti-ādinā
 pana visum upanissayapaccayabhāvo dassīyatīti “**kāmāvacarassa -pa- ādinā
 nānākkhaṇikakammapaccayabhāvo dassitappakāro**”ti āha.

Ādinā vimissaviññāṇenāti ekassa bhavassa ādibhūtena rūpavimissena
 paṭisandhiviññāṇena. **Āññatthā**ti saṃsedaja-opapātikayoniyam. Avacanaṃ
 paṭikkhepaṃ maññamāno “**gandharasāhārānaṃ paṭikkhittattā**”ti vatvā
 sabbena sabbaṃ rūpabhava te natthīti adhippāyenāha
 “**cakkhusotavattthusattakajīvitachakkabhāvepi**”ti. **Pāḷiyanti**
 dhammahadayavibhaṅgapāḷiyam. **Pañcāyatanānī**
 cakkhusotamanarūpadhammāyatanāni. **Pañca dhātuyoti** tā eva pañca
 dhātuyo. Vuttañhi “rūpadhātuyā upapattikkhaṇe katamāni pañcāyatanāni
 pātubhavanti? Cakkhāyatanam rūpāyatanam sotāyatanam manā yatanam
 dhammāyatanam. Imāni pañcāyatanāni pātubhavanti. Katamā pañca dhātu
 yo pātubhavanti? Cakkhudhātu -pa- dhammadhātu. Imā pañca dhātuyo
 pātubhavanti”ti¹. **Cha āyatanāni** saddāyatanena saddhim tāniyeva. **Nava
 dhātuyoti**
 cakkhurūpacakkhuviññāṇasotasaddasotaviññāṇamanodhammamamanoviññāṇad
 hātuyo. **Sabbasaṅgahavasenā**ti anavasesapariggahavasena. **Tatthā**ti
 rūpadhātuyam. “**Kathāvatthumhi cā**”ti-ādinā na kevalam
 dhammahadayavibhaṅgapāḷiyamēva, atha kho pakaraṇantarepi gandhādayo
 paṭikkhittāti dasseti. Tattha **ghāṇāyatanādīnaṃ viyā**ti
 sadisūdāharaṇadassanaṃ.

1. Abhi 2. 433 piṭṭhe.

Yathā ghāṇāyatanādīnaṃ tattha rūpabhāve bhāvo atthi, tā paṭikkhattā, evaṃ gandhāyatanādīnañcāti. **Atthi tattha ghāṇāyatananti** pucchā sakavādissa. Yañhi tattha āyatanam natthi, tassa vasenāyaṃ codanā. Tato paravādī yaṃ tattha ajjhattikānaṃ tiṇṇaṃ āyatanānaṃ ghāṇādikaṃ saṇṭhānanimittam, tadeva āyatananti laddhiyā “**āmantā**”ti paṭijānāti. Bāhirānaṃ gandhāyatanādīnaṃ vasena puṭṭho yasmā ghāṇappasādādayo tattha na icchatī, tasmā tesam gocaraṃ paṭisedhento “**na hevaṃ vattabbe**”ti paṭikkhipati. **Ādi**-saddena “atthi tattha jivhāyatananti? **Āmantā**. Atthi tattha rasāyatananti? Na hevaṃ vattabbe”ti-ādinayappavattānaṃ anulomapaṭilomasamsandanapañhādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Aphoṭṭhabbāyatanānanti** phoṭṭhabbāyatanabhāvarahitānaṃ, aphoṭṭhabbasabhāvānanti attho.

Idāni anāyatanasabhāve gandharase paṭijānitvāpi dosam vadanto “**yadi cā**”ti-ādimāha. **Avacane natthi kāraṇam** yathādharmasāsane abhidhamme, tesam vā nisattanijjivasabhāvattāti adhippāyo. Yathā ca dhātubhāvo, evaṃ dhammabhāvo ca tesam ekantiko, tathā āyatanabhāvo cāti sabbathāpi tattha vijjamaṇānaṃ gandharasānaṃ āyatanesu avacane kāraṇam natthīti dassento “**dhammabhāvo cā**”ti-ādimāha. **Aññassa** paramatthassa abhāvā. **Koci āyatanasabhāvoti** dhammāyataneva sandhāya vadati. Tena yadi rūpabhāve gandharasā vijjanti, yathāvuttakāraṇato gandharasāyatanabhāvena avuccamānāpi dhammāyatanabhāvena vattabbā siyūṃ, na ca vuttā. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ “nattheva rūpabhāve gandharasā”ti dasseti. Kiñca rūpadhātuyaṃ gandharasabhāvena avuttānaṃ, kāmādhātuyaṃ vuttānaṃ tesam kiṃ gandharasabhāvato aññena sabhāvena rūpadhātuyaṃ atthibhāvo, udāhu gandharasabhāvena. Yadi purimo pakkho dhammāyatane tesam saṅgaho siyā anāyatanasabhāvassa sabhāvadhammassa abhāvā, atha dutiyo teneva kāraṇena nesam gandharasāyatanabhāvo siddhoti imamattham dassento “**yadi cā**”ti-ādimāha. **Tasmāti** yasmā gandharasā dhammahadayavibhaṅge na vuttā, kathāvutthumhi ca tesam bhāvo paṭikkhitto, phusitum asakkuṇeyyā pathavī-ādayo viya ghāyitum, sāyituṇca asakkuṇeyyā te natthi, dhātusaddena ca te gahitā, dhammabhāvo ca tesam ekantiko,

tasmiñca sati siddho āyatanabhāvo, tasmā. **Tathā**ti pāḷiyaṃ avuttadhamme hāpetvā cakkhusattakādivasena. **Evanti** cakkhusattakādivasena rūpaḡaṇanāya kariyamānāya. **Dhammatā**ti pāḷidhammo, rūpabhava vā pavattanakarūpadhammatā. **“Na vilomitā”**ti iminā yathāpaṭiññātaṃ dhammaṃ dīpitaṃ ulliṅgeti.

Ettha ca rūpāvacarasattānaṃ ghāṇajivhāyatanābhāvato vijjamānāpi gandharasā āyatanakiccaṃ na karontīti te anāmasitvā pāḷiyaṃ “pañcāyatanāni pātubhavanti, cha āyatanāni”ti-ādi vuttaṃ. “Tayo āhārā”ti ca ajjhoḡharitabbassa āhārassa abhāvena ojaṭṭhamakarūpasamuṭṭhāpanasaṅkhātassa āhārakiccassa akaraṇato, na sabbena sabbaṃ gandharasānaṃ, oḡaya ca abhāvato. Iti visayino, kiccassa ca abhāvena visayo, kiccavā ca dhammo na vutto. Yasmiñhi bhava visayī natthi, tasmim̐ taṃhetuko nippariyāyena visayassa āyatanabhāvo natthīti vijjamānassāpi avacanaṃ, yathā rūpabhava pathavītejovāyodhātūnaṃ phoṭṭhabbāyatanabhāvena. Yassa pana yattha vacanaṃ, tassa tattha visayīsabbhāvahetuko nippariyāyena āyatanabhāvo vutto diṭṭho yathā tattheva rūpāyatanassa. Yadi visayīsabbhāvahetuko visayassa nippariyāyena āyatanabhāvo, kathaṃ asaññasattānaṃ devānaṃ dve āyatanāni pātubhavanti. Asaññasattānañhi cakkhāyatanam̐ natthi, acakkhāyatanabhāvena ca nesaṃ rūpāyatanam̐ aññesaṃ avisayoti? Nāyaṃ virodho. Yena adhippāyena rūpadhātuyaṃ saññīnaṃ gandhāyatanādīnaṃ avacanaṃ, tena rūpāyatanassāpi avacananti asaññīnaṃ ekaṃ āyatanam̐ vattabbaṃ. Yathāsakañhi indriyagocarabhāvāpekkhāya yesaṃ nippariyāyena āyatanabhāvo atthi, tesu niddisiyamānesu tadabhāvato rūpadhātuyaṃ saññīnaṃ gandhādike visum̐ āyatanabhāvena avatvā dhammasabhāvānavattanato, manoviññāṇassa ca visayabhāvūpagamanato dhammāyatanantogadhe katvā “pañcāyatanāni”ti pāḷiyaṃ vuttaṃ. Etadatthañhi “dhammāyatanan”ti sāmāññato nāmakaraṇam̐, piṭṭhivattakāni vā tāni katvā “pañcāyatanāni”ti vuttaṃ. Yena ca pana adhippāyena asaññīnaṃ rūpāyatanam̐ vuttaṃ, tena saññīnampi gandhādīnaṃ visum̐ gahaṇam̐ kātabbanti imassa nayassa dassanatthaṃ “asaññasattānaṃ devānaṃ dve āyatanāni

pātubhavanti”¹ti¹ vuttam. Asatipi hi attano indriye rūpassa vaṇṇāyatanasabhāvātikkamo natthevāti taṃ rūpāyatanantveva vuccati. Iminā ca nayadassanena gandhādīni tīṇi pakkhipitvā saññīnam aṭṭha āyatanāni, asaññīnam pañcāti ayamatto dassito hoti. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbam. Aññathā rūpaloke phusitumasakkuṇeyyatāya pathavī-ādīnam vacīghoso eva na siyā. Na hi paṭighaṭṭanānighamsamantarena saddappavatti atthi, na ca phusanasabhāvānam katthaci aphasanasabhāvata² sakkā viññātum. Phoṭṭhabbāyatanasaṅkhātassa ca bhūtattayassa abhāve rūpabhāve rūpāyatanādīnampi sambhavo eva na siyā, tasmā phusitum sakkuṇeyyatāyapi pathavī-ādīnam tattha kāyindriyābhāvena tesam phoṭṭhabbabhāvo na vutto. Evañca katvā rūpadhātuyam tesam sappāṭighavacanañca samatthitam hoti. Vuttañhi “asaññasattānam anidassanasappaṭigham ekaṃ mahābhūtam paṭicca dve mahābhūtā”³ti-ādi³. Paṭigho hettha bhūtattayassa kāyappasādam pati taṃnissayabhūtaghaṭṭanadvārena abhimukhabhāvo, so ca phusitum asakkuṇeyyasabhāvassa ghaṭṭanāya abhāvato natthi. Nanu “dve āyatanāni”⁴ti ettha pariyāyāyatanam adhippetam, atha kasmā gandhāyatanādīnapi gahetvā “pañcāyatanāni”⁴ti na vuttanti? “Nayadassanavasena desanā pavattā”⁴ti vuttovāyamatto. Atha vā tattha rūpāyatanasseva vacanam kadāci aññabhūmikānam pasādassa visayabhāvam sandhāya, na pana itaresam abhāvato. Nāpi pariyāyena gandhāyatanādīnam āyatanasabhāvābhāvato. Asaññīnañhi rūpāyatanam samānabhūmikānam vehapphalānam, uparibhūmikānañca suddhavāsānam pasādassa visayabhāvam gacchati, na pana gandharasāti tesameva tatthāvacanam yuttam. Kathāvatthumhi ca nippariyāyena gandhāyatanādīnam atthibhāvam paṭijānantam sandhāya paṭisedho kato. Yadiapi cetam vacanam tattha gandhāyatanādīnam abhāvavibhāvanam na hoti, atthibhāvadīpanampi pana aññavacanam natthevāti? Nayidamevam aṭṭhakathāsu tattha nesam atthibhāvassa niddhāretvā vuttattā. Yañhi aṭṭhakathāvacanam pālīyā na virujjhati, tam pālī viya pamāṇabhūtam agarahitāya ācariyaparamparāya yāvajjatanā āgatattā⁴. Tattha siyā—yam pālīyā na virujjhati aṭṭhakathāvacanam, tam pamāṇam. Idam pana virujjhatīti? Nayidamevam yathā na

1. Abhi 2. 434 piṭṭhe.

3. Abhi 9. 472 piṭṭhe.

2. Aghaḍḍanasabhāvata (Ka)

4. Ābhataṭṭā (?)

virujjhati, tathā paṭipāditattā. Cakkhādīnaṃ āyatanānaṃ, tannissayānañca viññāṇānaṃ sattasuññatāsandassanatthaṃ bhagavato dhātudesanāti āyatanabhāvena vuttānaṃyeva dhātubhāvadīpanato dhātubhāvassāpi nesam avacanaṃ yujjati eva, tasmā yathā pāḷiyā avirodho hoti, tathā cakkhudasakādivasena aṭṭhakathāyaṃ rūpaṇaṇā katāti na ettha dhammatāvilomanāsānkāya okāsoti veditabbaṃ.

Elakassa jātakāle uṇṇā **jāti-uṇṇāti** paṭhamo attho. Tato sukhumatarataṃ sandhāya **“gabbhaṃ -pa- itipi vadanti”**ti vuttaṃ. Sambhavanassa bhedo vā **sambhavabhedo**, pavattibhedoti attho.

Rūpībrahmesūti adhikaraṇe bhummaṃ, **opapātikayonikesūti** niddhāraṇeti dassento **“opapā tikayonikehi rūpībrahme niddhāreti”**ti āha. Tena **“opapātikayonikesū”**ti sāmāññato vuttarāsito **“rūpībrahmesū”**ti visesaṃ niddhāreti. **Na sametīti** na saṃsandati, virujjhatīti attho. Yāya pāḷiyā na sameti, taṃ dassento **“dhammahadaya vibhaṅge hī”**ti-ādimāha.

Ekādasāti paripuṇṇāyatanassa saddāyatanavajjāni ekādasāyatanāni. **Kassaci dasāyatanānīti** andhassa cakkhāyatanavajjāni. **Kassaci aparāni dasāyatanānīti** badhirassa sotāyatanavajjāni. **Kassaci navāyatanānīti** andhabadhirassa cakkhusotāyatanavajjāni. **Kassaci sattāyatanānīti** gabbhaseyyakassa rūpagandharasakāyaphoṭṭhabbamanodhammāyatanavasena vuttaṃ.

“Na vuttaṃ aṭṭhāyatanāni pātubhavantī”ti idaṃ “na hi pāḷiyaṃ -pa-vuttā”ti etassa atthavivaraṇaṃ. Cakkhusotaghānavikalassa hi upapajjamānassa aṭṭheva āyatanāni siyunti. Sati ca aghānakupapattiyaṃ punapi **“kassaci aparāni dasāyatanāni pātubhavantī”**ti vattabbaṃ siyā. Tathā ca sati yathā andhabadhirassa vasena **“kassaci navāyatanāni pātubhavantī”**ti¹ ekavāraṃ vuttaṃ, eva andhāghānakassa, badhirāghānakassa ca vasena **“kassaci aparāni navāyatanāni, kassaci aparāni navāyatanāni pātubhavantī”**ti vattabbaṃ siyā, evaṃ na vuttanti imamattaṃ dasseti **“tathā -pa-**

1. Abhi 2. 427 piṭṭhe.

na ca taṃ vuttan”ti. Evaṃ dhātupātubhāvādipañhesūti “kassaci ekādasā dhātuyo pātubhavanti, kassaci dasa dhātuyo, kassaci aparā dasa dhātuyo, kassaci nava dhātuyo, kassaci satta dhātuyo pātubhavanti”ti¹ evaṃ dhātupātubhāvapañho veditabbo. Ādi-saddena “kassaci cuddasindriyāni pātubhavanti”ti-ādi¹ nayappavattā indriyapañhādayo saṅgahitā.

Ettha ca yathā “sattati ukkaṃsato ca rūpāni”ti² padam
 “saṃsedajopapātisū”ti ettha yonidvayavasena yojīyati, na evaṃ
 “avakaṃsato timsā”ti idam, idam pana saṃsedajayonivaseneva yojetabham,
 ekayoganiddiṭṭhasāpi ekadeso sambandham labhatīti. Saṃsedajasseva ca
 jaccandhabadhira-aghānakanapumsakassa jivhākāyavattthudasakānam vasena
 timsa rūpāni uppajjantīti vuttam, na opapātikassāti ayamettha aṭṭhakathāya
 adhippāyo. Ye pana “opapātikassa jaccandha -pa- uppajjantīti **mahā-
 aṭṭhakathāyam** vuttan”ti vadanti, tam na gahetabham. So hi pamādapāṭho.
 Evañca katvā āyatanayamakavaṇṇanāya “kāmadhātuyam pana aghānako
 opapātikō natthi. Yadi bhaveyya, ‘kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavanti’ti
 vadeyyā”ti³ vakkhati. Apare panāhu “kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti,
 yāva ‘kassaci navāyatanāni’ti pāli opapālike sandhāya vuttā. Tasmā
 pubbenāparam aṭṭhakathāyam avirodho siddho hoti, tathā ca
 yathāvuttapāliyā ayamattthavaṇṇanā aññadatthu saṃsandati sametiyevā”ti.
 Yam paneke vadanti “opapātikaggahaṇena saṃsedajāpi saṅgayhanti. Tathā
 hi **dhammahadaya vibhaṅge** ‘kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci
 ekādasāyatanāni pātubhavanti’ti-ādīnam⁴ uddese ‘opapātikānam petānan’ti-
 ādinā opapātikaggahaṇameva katam, na saṃsedajaggahaṇan”ti, tam
 paripuṇṇāyatanānamyeva saṃsedajānam opapātikesu saṅgahaṇavasena
 vuttanti veditabham. Tathā hi vakkhati “saṃsedajayonikā
 paripuṇṇāyatanāparipuṇṇāyatanabhāvena opapātikasaṅgaham katvā vuttā”ti
 “padhānāya vā yoniyā sabbam paripuṇṇāyatanayonim dassetum
 ‘opapātikānan’ti vuttan”ti ca. Aṭṭhakathāyam

1. Abhi 2. 427 piṭṭhe.

2. Sattati ukkaṃsatova rūpāni (Abhi-Tṭha 153 piṭṭhe.)

3. Abhi-Tṭha 3. 309 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 426 piṭṭhe.

pana yonidvayaṃ sarūpeneva pakāsetuṃ, saṃsedajayonivaseneva ca avakāmsato pavattim dassetuṃ opapātikayoniyā itaraṃ asaṅgahetvā “saṃsedajopapātisū”ti vuttanti. Sabbaṃ taṃ vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Cutipaṭisandhīanti anantarātītacutiyā, tadanantarāya missāmissabhedāya paṭisandhiyā. **Khandhādī**hīti khandhārammaṇagatihetuvedanāpītivitakkavicārehi. Mahaggata-ajjhattārammaṇāya mahaggata-ajjhattārammaṇā, amahaggatabahiddhārammaṇāya amahaggatabahiddhārammaṇāti evamādino arūpabhūmisūyeva cutipaṭisandhīnaṃ bhedaḥbhedavisesassa sambhavato “**nayamukhamattaṃ dassetvā**”ti vuttaṃ. **Ekaccasugati**ti mahaggatavajjasugati adhippetāti āha “**rūpārūpāvacarānaṃ**”ti-ādi. Keci pana “yathā mahaggatāvajjā, evaṃ uttarakurukavajjā”tipi vadanti. **Ekaccasugaticuti**yāti vuttasugaticutiya. Yadi “ayaṃ nāma duggatipaṭisandhi na hoti”ti niyamo natthi, desanā pana sotapatitā gatāti vadanti. Niyatabodhisattāpekkhāya vā evaṃ vuttaṃ. Tesaṃhi ekaccaduggatipaṭisandhi natthi avīci-ādīsu anupapajjanato. “**Ekaccaduggaticuti**yā”ti etthāpi iminā nayena attho veditabbo.

Ekaccasugatipaṭisandhīti pana kāmāvacarasugatipaṭisandhi veditabbā. **Sayamevā**ti attanā eva. “**Bhedaviseso eva ca evaṃ vitthārena dassito**”ti idaṃ “amahaggatabahiddhārammaṇāyā”ti-ādiṃ sandhāya vuttaṃ. “**Catukkhandhāya -pa- paṭisandhi hoti**”ti idaṃ pana abhedavisesadassanamevāti. **Ekekasmim** bhedeti “amahaggatabahiddhārammaṇāyā”ti evamādike ekekasmim bhāge. **Tattha tatthevā**ti “amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggatabahiddhārammaṇā, amahaggatajjhattārammaṇāya mahaggatajjhattārammaṇā”ti-ādinā tasmim tasmim bhede, **tattha tattheva** vā bhavādike cavitvā upapajjantassa vasena cutipaṭisandhiyojanā veditabbā. Bhummatthe ayaṃ to-saddoti dassento “**tato hetuṃ vināti tattha hetuṃ vinā**”ti āha. Tassattho—tasmim purimabhava nippannaṃ avijjasaṅkhārādikaṃ kāraṇaṃ vinā na hotīti.

Atimandabhāvūpagamaṇaṃ sakiccāsamatthatā. Pañcadvārikaviññāṇavasena cuti paṭisiddhā, na tadanantaraviññāṇavasena. Svāyamattho “pañcannaṃ

dvārānan”ti-ādinā heṭṭhā aṭṭhakatthāyamāgatoti āha
“pañcadvārikaviññāṇānantarampi hi pubbe cuti dassitā”ti. Tattha yaṃ
vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Cuticittena saddhim cakkhāyatanādīnaṃ
nirodho hotīti dassetuṃ **“yamake cā”**ti-ādi vuttaṃ. **Pariṇatattāti**
paripākavasena pariyosānaṃ gatattāti adhippāyo. **Phassādayo**
yathāvuttacetanāsahajātaphassādayo. Yathā-upaṭṭhite kammādi-ārammaṇe
ane kavāraṃ uppattiyā santānassa abhisankharaṇaṃ tattha
paṭisandhiviññāṇapaṭiṭṭhānassa **hetubhāvo**.

Santānavasena nippajjamānānaṃ namanādikiriyaṇaṃ ekasmiṃ
paṭisandhiviññāṇeyeva atthasiddhīti dassento āha **“namana -pa- dassetī”**ti.
Pathaviyaṃ sabalapayogehīti pathaviyā ādhāraṇabhūtāya attano balena,
payogena ca karaṇabhūtena.

Saddahetukoti saddassa padhānādibhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tādiso
pabbatakucchi-ādipadesopi tassa hetuyeva. **Padīpantarādīti** ādisaddena
telavaṭṭi-ādike saṅgaṇhāti. **Tato** saddādippavattito pubbe abhāvā.
Paṭighosādīnaṃ hi saddādippavattito sati purimasiddhiyaṃ te
saddādippaccayadesaṃ gaccheyyūṃ, na pana te atthīti vuttaṃ **“tato pubbe
abhāvā”**ti. Upameyyepi evameva attho yojetabbo. Yathā ca hetudesāṃ na
gacchati hetusamuppannaṃ, evaṃ tato nāgacchatīti āha **“tasmā na -pa-
āgatan”**ti. Te saddādayo paccayā etesanti **tappaccayā**. **Vuttanayenāti**
upamāyaṃ vuttanayeneva. Purimabhava hetudese sannihitaṃ hutvā
paṭisandhiviññāṇaṃ tato aññatra bhavantare taṃ upagantvā tappaccayaṃ na
hotīti attho. Paccayato nibbattamānaṃ paccayuppannaṃ aññatra agantvā
paccayadesaṃ anupagatameva hutvā nibbattatīti paṭhamo attho. Paṭhamāṃ
paccayena samodhānagataṃ hutvā tato aññatra gantvā
paccayuppannavatthubhāvaṃ nāpajjatīti dutiyo attho. **Yathāsambhavanti**
yāya “na khīrato dadhi sambhūtaṃ siyā, na khīrasāmino dadhi siyā”ti ca
khīradadhīsu ekantaṃ ekatāya, nānatāya ca dosayojanā katā. Iminā nayena
bījādīsu sabbahetūsu, aṅkurādīsu sabbahetusamuppannesu yathāsambhavaṃ
hetu-anurūpaṃ, hetusamuppannānurūpaṇca dosayojanā kātābbā.
Santānabaddhesu dhammesu ekanta-ekatāpaṭisedhena sassatagāhassa
paṭisedhitattā vuttaṃ

“**sayaṃkatarāṃ sukhāṃ dukkhanti imaṃ diṭṭhiṃ nivāreti**”ti. Tathā ekantanānatāpaṭisedhena ucchedagāho paṭisedhito hotīti āha “**paramkatarāṃ sukhāṃ dukkhāṃ añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti imaṃ diṭṭhiṃ nivāreti**”ti. Tena katanāso, akatāgamo ca nivattito hotīti adhiccasamuppannadiṭṭhinivāraṇeneva niyatisabhāvavādapaṭisedhopi katoti daṭṭhabbam.

Tatthāti ankurādippabandhasaṅkhāte bhūtopādārūpasantāne. **Tanti** vijjāpāṭavādi. **Aññassāti** bālakāle katavijjāpariyāpuṇanādito aññassa. Saṅkhārato añño taṇhādiko **aññapaccayo**.

Niyyātanādi eva phalaṃ niyyātanādiphalaṃ, aphalitaṃ niyyātanādiphalaṃ etassāti **aphali -pa- phalaṃ**, yathāvuttakiriyākaraṇaṃ¹.

Piṇḍavasenāti akatāvayavavibhāgassa samudāyassa vasena. **Sabbatthāti** puññābhisaṅkhārādi ke sabbasmim paccayadhamme, paṭisandhibhede vā paccayuppannadhamme. **Balavakammassa vasena yojetabbo**. Bhuso nissayo hi **upanissayo**. “Avisesenā”ti vuttepi kāmāvacarapuññābhisaṅkhāro cakkhuviññāḍādinā pañcannaṃ pavatte, itaro paṭhamajjhānavipākādinā pavatte ca paṭisandhiyaṅca paccayo hotīti pākaṭoyamatthoti taṃ avibhajitvā “**sabbapuññābhisaṅkhāraṃ saha saṅgaṇhāti**”cceva vuttaṃ.

Dvādasākusalacetanābhedoti nayidaṃ samāsapadaṃ, sandhivasena panetaṃ vuttaṃ. **Dvādasāti** ca bhummatthe paccattavacanaṃ, dvādasasu akusalacetanāsu. **Akusalacetanābhedoti** ekādasākusalacetanāpabhedo, dvādasākusalacetanāpabhedo cāti attho veditabbo. Evañhi sati na ettha kiñci vicāretabbaṃ heṭṭhā vitthāritattā. Keci pana “dvādasā kusalacetanābhedoti idaṃ ‘channaṃ pavatte’ti-ādinā yojetabban”ti vadanti, tesam matena uddhaccacetanāya gahaṇe payojanaṃ vicāretabbameva paṭisandhiyāpi paccayabhāvassa vuttattā. **Ekassāti** ettha eva-saddo luttaniddiṭṭhoti āha “**ekasseva paccayabhāvaniyamo**”ti. **Milātamālādīnanti** milātamālakiliṭṭhavatthādīnaṃ. Manopadosikānaṃ tadanñavattthūnampi **aniṭṭhatā kathaṃ na siyā**, siyā evāti adhippāyo. **Aṭṭhakathāyam**² pana pacuratābhāvato taṃ anāmasitvā “**tathā kāmāvacaradevalokepi**”ti

1. Tathāvuttakiriyākaraṇaṃ (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 158 piṭṭhe.

vuttaṃ. Keci pana “devaloke anīṭṭhaṃ nāma parikappanavasena, sabhāvato pana tatthuppannaṃ iṭṭhamevā”ti vadanti.

“**Ekūnatimsacetanābhedampī**”ti iminā uddhaccacetanāyapi pavattivipākadāyitaṃ anujānāti, aṭṭhakathā-adhippāyavasena vā evamāha. Pañcadasannaṃ ahetukavipākaviññāṇaṃ pañcaṭṭhānāni dve apanetvā avasesānaṃ **terasannaṃ**. Dve dve cakkhusotasampaṭicchanaviññāṇāni, tīṇi santīraṇānīti **navannaṃ**. **Ekadesapaccayabhāvenāti** ekadesassa vīsaticetanābhedassa kāmāvacaracittasaṅkhārassa paccayabhāvena ekūnatimsacetanābhedo samudāyo vutto. **Svevāti** avayavagatenāpi visesena samudāyo voharīyati yathā “alaṅkato rājakumāro”ti.

Yatthāti pañcavokārabhavaṃ sandhāyāha. Tattha hi “kāmāvacarasugatiyaṃ tāva ṭhitassā”ti-ādinā¹ paṭisandhiyaṃ, pavattiyañca vipākassa vitthārappakāsaṇaṃ kataṃ. **Catutthajjhānabhūmīti** vehapphalabhūmiṃ vadati. Tenāha “**asaññārūppavajjā**”ti. Catutthajjhānameva hi bhāvanāvisesappavattaṃ asaññabhūmiṃ, āruppabhūmiñca nipphādeti, catukkanayavasena vā saṃvaṇṇanā vuttāti veditabbā. Aṭṭha mahāvipākā, parittavipākesu pacchimo, pañca rūpāvacaravipākāti evaṃ **cuddasannaṃ**. **Sattannanti** sesānaṃ parittavipākānaṃyeva sattannaṃ.

Bhavādayoti bhavayonigatisattāvāse. **Tiṇṇaṃ viññāṇānanti** purimānaṃ tiṇṇaṃ āruppavipākaviññāṇaṃ. **Tisūti** pañcamādīsu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu. **Vuttanayenāti** “kāmabhava pana duggatiyaṃ aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ”ti-ādinā² vuttanayeneva.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā

228. Yadi pi suttante, abhidhamme ca paṭiccasamuppādaniddese rūpapadassa desanābhedo natthi, abhidhamme pana “sabbaṃ rūpaṃ na hetū”ti-ādinā³

1. Abhi-Ṭṭha 2. 149 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 157 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

suttantato tassa desanābhedo atthevāti āha “**suttantā -pa- bhedo**”ti.
Saṅkhyeyyesu paricchedato gahitesu atthasiddho tattha saṅkhyāparicchedoti
vuttaṃ “**atthato pana vuttameva hoti**”ti.

Opapātikasattesūti vā sāmāññato sabbe opapātikā vuttā. Tesu
brahmakāyikādiggaḥaṇa rūpāvacarāva vuttāti tadanñe sandhāya **sesa-**
opapātikānanti sesaggaḥaṇaṃ sātthakameva. **Vuttanayenāti** “dve vā tayo vā
dasakā, omato ādinā sahā”ti-ādinā¹ rūpamissakaviññāṇe vuttanayena.

“Dve santatisīsānī”ti ārabba yāva “satta santatisīsānī”ti² ettakaṃ
aṭṭhakathāpāṭhaṃ sandhāya vuttaṃ “**sattakapariyosānan**”ti.
Ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ rūpuppattiṃ ananujānanto āha
“**iminādhippāyenā**”ti. Cittassa uppādakkhaṇeyeva sabbaṃ rūpaṃ uppajjati
hi attano adhippāyo.

“**Rūpājanakakammajan**”ti idaṃ bhūtakathanamattaṃ daṭṭhabbaṃ
pañcaviññāṇaṃ atamsabhāvatābhāva. **Rūpājanakakammajanti** vā
cuticittaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭisandhicittaṃ pana “pavattiyan”ti imināva
nivattitaṃ. “Sabbesampi cuticittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti”ti³
aṭṭhasālinītikāyaṃ vuttovāyamattho. Pañcaviññāṇakkhaṇe tappaccayā
rūpuppattiyā abhāvena vuttaṃ “**pañcaviññāṇappavattikālaṃ sandhāyā**”ti.
Tatthāpi asahajātaviññāṇapaccayā attheva rūpuppattīti āha
“**sahajātaviññāṇapaccayañcā**”ti. **Bhavaṅgādīti**
bhavaṅgasampannicchanasantīraṇatadārammaṇāni. **Aññenāti**
yathāvuttakammaviññāṇato aññena abhisāṅkhāravīññāṇena. Rūpameva hi
kusalākusalakiriyacittappavattikkhaṇe abhisāṅkhāravīññāṇapaccayā
uppajjati, na nāmaṃ bhavaṅgaṃ. **Taṃjanakenāti** bhavaṅgādijanakena.
Kammaviññāṇappaccayā vipākacittappavattikāle vipākanāmassa,
kammamuṭṭhānarūpassa ca vasena. Sahajātaviññāṇapaccayā pana
itaracittappavattikālepi vipāko vipākanāmasvasena,
cittamuṭṭhānarūpavasena ca nāmarūpassa sambhavo dassetabboti āha
“**sahajāta -pa- yojetabban**”ti. Rūpasaddena ca attano ekadesenāti
sambandho. “Sarūpānaṃ ekadeso ekavibhattiyan”ti⁴ saddalakkhaṇaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 2. 152 piṭṭhe.

2. Mūlaṭṭi 1. 152 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 161 piṭṭhe.

4. Pāṇinī 1. 2. 64. sutte.

sandhāyāha “**sarūpānaṃ ekadesso**”ti. Icchito hi ekadesarūpānampi ekadeso yathā “nidassitavipakkhehi”ti. Nidassito ca nidassitavipakkho ca **nidassitavipakkhoti** ayañhettha attho. “**Ṭhānan**”ti iminā sesasaddassa attham vadati. Sarūpena ṭhapanāñhi idha sesanam.

Yaṃ-taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhattā avuttampi tato-saddaṃ ānetvā āha “**tato yuttameva idanti yojetabban**”ti. Vipākassa ajanakaṃ vipākājanakaṃ, nissandaphalamattadāyakakammaṃ, taṃ samuṭṭhānaṃ etassāti **vipākājanakakammasamuṭṭhānaṃ**. **Vuttanayenā**ti “vatthukāyavasena rūpato dve santatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā”ti-ādinā¹ vuttana nayena. **Ubhayanti** nāmaṃ, rūpañca.

Kammārammaṇapaṭisandhi-ādikāleti ettha **ādi**-saddena sammasanādikālasaṅgaho datṭhabbo. **Tanti** abhisāṅkhāraviññānaṃ.

Yadipi “atthi rūpaṃ cittasamuṭṭhānaṃ”ti-ādi²vacanato rūpassapi viññāṇapaccayatā suddato jānitabbā, viññāṇasannissitā iṭṭhānubhavanādayo tasmim sati sabbhāvato, asati ca abhāvato yathā saddheyyādivatthumhi saddhādayoti nāmassapi yuttito viññāṇapaccayatā siddhā, aṭṭhakathāyaṃ pana vuttamattham dassento “**suddato nāmaṃ -pa- jānitabban**”ti āha. Yāvadeva paccayapaccayuppannadhammamattatāvibhāvanamukhena aviparītato pavattinivattisandassanaṃ paṭiccasamuppādadesanā, tāvadeva ca dhammacakkappavattananti dassento “**yasmā**”ti-ādimāha. Yasmā pana pavattinivattivibhāvanato saccadesanāva paccayākāradesanā, saccadesanā ca dhammacakkappavattanaṃ. Yathāha “idaṃ dukkhanti me bhikkhave -pa-bārāṇasiyaṃ Isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ”ti-ādi³, tasmā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti padassa saccadesanābhāvadīpanena dhammacakkappavattanabhāvaṃ dassetuṃ “**nāmarūpamattatāvacaneneva vā**”ti-ādi vuttaṃ.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 161 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 146 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

Śaḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā

229. **Yathāsambhavanti** sambhavānurūpaṃ. Tena catunnaṃ tāva bhūtānaṃ sahaajātanissaya-atthi-avigatavasena cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ paccayabhāvo, vatthūsu pana hadayavatthuno chaṭṭhāyatanassa paṭisandhiyaṃ sahaajātanissaya-aññamaññavippayutta-atthi-avigatavasena, pavattiyaṃ yasmā anantaracittena saddhiṃ uppannameva vatthu ṭhitippattiyā balavabhāvena tassa nissayo bhavituṃ sakkoti, na sahaajātaṃ, tasmā purejātanissayavippayutta-atthi-avigatavasena. Itaravatthūnaṃ pañcaviññāṇasaṅkhātassa chaṭṭhāyatanassa indriyapaccayavasena ca, jīvitassa indriya-atthi-avigatavasena paccayabhāvo vuttoti daṭṭhabbo.

Ekappakārenevāti yathā cakkhādīnaṃ manāyatanassa paṭiniyatadassanādikiccānuvidhānato niyato ekappakāreneva paccayabhāvo, na evaṃ rūpāyatanādīnaṃ, tesaṃ pana rūpārammaṇādīnā pakārantarena tassa paccayabhāvoti **“aniyamato”**ti vuttaṃ. Keci pana “niyamato”ti padaṃ “sasantatipariyāpannan”ti iminā sambandhitvā atthaṃ vadanti “ekantena sasantatipariyāpannan”ti.

“Chaṭṭhāyatanañca manāyatanañca chaṭṭhāyatanan”ti iminā viggahena atthato, itarehi dvīhi saddatopi atthatopi sarūpataṃ dasseti. **“Cakkhādīhi saha ‘śaḷāyatanan’ti vuttan”**ti vuttanayena ekasesaṃ katvā manāyatanan cakkhādīhi saddhiṃ “śaḷāyatanan”ti pāḷiyaṃ vuttaṃ “nāmarūpapaccayā śaḷāyatanan”ti. **Yathāvuttoti** “chaṭṭhāyatanañca manāyatanañcā”ti-ādīnā attanā vuttappakāro. **Sabbatthā**ti nāmarūpasaddena, śaḷāyatanasaddena ca saddasarūpatāsu, atthasarūpatāsu vā. Yadi suttantabhājanīye vipākachaṭṭhāyatanameva adhippetam, atha kasmā “itaraṃ panā”ti-ādi vuttaṃ. Avipākāñhi tattha itaranti adhippetanti codanaṃ sandhāyāha **“paccayanaye panā”**ti-ādi.

Sahaajātādīsu hetu-āhārindriyapaccaye pakkhipitvā **dasadhā**, tato ekaṃ apanetvā **navadhā**, tato ekaṃ apanetvā **aṭṭhadhā** paccayabhāvo veditabbo. Evamettha sādharmaṇavasena **avakāṃso**, hetu-ādi-asādhāraṇavasena **ukkāṃsoti** jhānādīnampi vasena veditabbo.

Paṭisandhiyaṃ arūpadhammā kammajarūpassa uppādakkaṇe paccayā hontīti **“pavatte”**ti viseseti. **“Pacchājātavippayuttādayo evā”**ti niyamena saha-jātapurejātavippayuttādayo nivatteti.

“Avasesamanāyatanassā”ti avasesaggahaṇampi pakaraṇato viṣiṭṭhavisayamevāti dassetuṃ **“pañcakkhandhabhave”**ti-ādimāha, yato aṭṭhakathāyaṃ **“vutthurūpan”**ti-ādi vuttaṃ. **Yathāsambhavaṃ yojetabboti nāmarūpassa** paṭisandhiyaṃ saha-jāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatādipaccayabhāvo **saha-jātādisādhāraṇapaccayabhāvo**, sampayuttavipākahetu-āhārindriyādipaccayabhāvo **sampayuttādi-asādhāraṇapaccayabhāvo** nāmassa, rūpassa pana vippayuttapaccayabhāvo yojetabbo.

Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Phassapadaniddesavaṇṇanā

230. **Tadabhedavasenā**ti tassa phassassa abhedavasena, phassabhāvasāmaññenāti attho. **Na yuttaṃ** ekasseva vacanaṃ. **Aññassāpī**ti yathāvuttato aññassāpi. Sabbāyatanato hi ekassa phassassa asambhavacodanāyaṃ tappasaṅgena ekāyatanato anekassāpi sambhavo natthīti codanā “īdisī dhammatā natthī”ti nāpanatthāti dasseti **“aññassāpī”**ti-ādinā. **Nidassanavasenā**ti udāharaṇadassanavasena. **Ekaphassassa sambhavatoti** kāraṇāpadeso. Ekaphassasambhavassa labbhamānattā **“saḷāyatanapaccayā phasso”**ti bhagavatā vuttanti parihāraṃ dassentoti yojanā. **Sesesūti** ekanti-ādīsu. Navadhā paccayatte ekaṃ vipākamanāyatanam vibhāvaye. **Tathā cāti** ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena. Yvāyaṃ paccayabhāvo yādisānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **“paccuppannāni -pa- sandhāya vuttan”**ti āha. Atītānāgatakālavimuttānampi ārammaṇamattatāya sambhavato āha **“ārammaṇa -pa- sandhāya vuttan”**ti. Tattha **tanti** rūpāyatanādiṃ.

Phassapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā

231. **Anantarādīhī**ti anantarasamanantarūpanissayanatthivigata-paccayehi. **Upanissayeti** anantarūpanissaye. Anantarasamanantarapaccayā hi anantaratāvaseneva anantarūpanissaye antogadhā. Natthivigatapaccayā pana anantarasamanantarapaccayadhammānaṃyeva tathābhāvato tadantogadhā. **Tassāti** upanissayassa.

Sabbassāti vipākassa, avipākassa ca.
Paṭisandhibhavaṅgacuticittasampayuttāya hi vedanāya saha-jātamanosamphasso vuttanayena aṭṭhadhā paccayo hoti. Anantaro anantarādīnā, anānantaro upanissayavaseneva paccayo hoti. Sambhavadassanaṃ cetam, na tāsam manodvārikabhāvadassananti daṭṭhabbam.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā

232. Yathā ca rasāyanajāni oja-jīvitāni, evaṃ taṃnimittam sukham, tadapaneyyam jarādidukkhaṃca dhammārammaṇabhāvena yojetabbam.

Kammaphalābhīpatthanāvasena sattā kammānipi āyūhantīti sātisa-yaṃ taṇhāya vipākavedanā upanissayo, na tathā itarāti āha “**vipākā visesena -pa-avisesena itarā cā**”ti. **Itarāti** avipākāti attho. “**Sukhamicceva bhāsītā**”ti idaṃ iṭṭhasabhāvaṃyeva upekkham sandhāya vuttam, na anīṭṭhasabhāvam. Tenāha “**upekkhā panā**”ti-ādi. **Sabbassāti** avītarāgassa, vītarāgassa ca vedanāvato puggalassa.

Vedanāpaccayā evāti ayaṃ niyamo niyamantarānivattanaparoti nāssa paccayantarānivattanatthataṃ daṭṭhabbā. Etena paccayuppannantarapaṭikkhepopi nivattito hoti.

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā

233. **Purimadiṭṭhinti** “sassato attā”¹ti pageva abhinivittāṃ sassatagāhaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**attaggahaṇaṃ -pa- datṭhabban**”ti. **Upādiyamānanti** gaṇhantaṃ. **Lokoti vā gahaṇanti** yaṃ “loko sassato”ti gahaṇaṃ, sā diṭṭhīti attho. Tenāha “**Diṭṭhupādānabhūtaṃ**”ti.

“**Dhammasaṅkhepa -pa- diṭṭhimattamevā**”ti idaṃ byavahitānaṃ padānaṃ sambandhadassanaṃ. Tattha saṅkhepato taṇhādālhattaṃ, saṅkhepato diṭṭhimattameva cattāri upādānānīti adhippāyo.

Dhammasaṅkhepavittthāratoti samudāyabhūgato dhammasaṅkhepavittthārato tadavayavabhūtaṃ saṅkhepaṃ, vittthāraṇca niddhāreti.

Sassatagāhapubbaṅgamo, ucchedagāhapubbaṅgamo ca attagāhoti yojanā. **Tesanti** yathāvuttasassatucchedagāhānaṃ mūlabhāvena vidhāyakattā **sāmibhūto. Ādinā vāti** “paṭhamāṃ attavādupādānaṃ”ti-ādinā vā vākyena.

Yena bhavassādena gadhitacitto bhavanibbattaṃ kammaṃ katvā upapanno, sā bhavanikanti santāne cirānubāndhā abhiñhupattikā upapannamattassa uppajjatīti āha “**yadipi -pa- pavattitabbattā**”ti. Arahattamaggavajjhataṃ bhavarāgassapi kāmupādānabhāvo atthevāti āha “**taṇhādālhattaṃ na hotīti maññamāno**”ti. Bhavarāgopi hi savisaye dālhaṃ pavattatīti. **Sabbāpi taṇhā kāmupādānanti** etthāpi tassa arahattamaggavajjhataṃ vuttāti ānetvā yojetabbāṃ.

Uppattiṭṭhānabhūtā na ārammaṇabhūtāti adhippāyo. **Tenāti** khandhānaṃ ālayabhāvena. **Ārammaṇānantarapakatūpanissayāti** ārammaṇūpanissaya-anantarūpanissayapakatūpanissayā. **Anantarapaccayādīnanti** anantarasamanantara-ārammaṇapaccayādīnaṃ.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā

234. “**Bhavatī**”ti idaṃ upapattibhavanibbacanaṃ. **Dvayassāti** kammupapattibhavadvayassa. **Nipphādanaphalaṃ** phalassa uppādanasamatthata. **Nibbattanaṃ** nipphādanaṃ.

“Bhagavaṇṃmūlakā”ti¹ viya “saññāvaṇṇabhavo”ti vattabbe atthi-atthe vā **vaṇṇ**-saddo luttaniddiṭṭhoti āha “**saññābhavo**”ti. **Tassa vā attheti** tassa vantusaddassa atthe, atthi-attheti attho. **Akāraṃ katvā**ti yathā “pītisukhaṃ assa atthi”ti atthe akāraṃ katvā uppādetvā jhānaṃ pītisukhanti vuccati, evaṃ saññā assa atthi sañño, bhavo, sova **saññābhavo**. **Ekasminti** rūpakkhanda eva. **Pavattattāti** pavattakapavattanaṭṭhānānaṃ abhedepi upacārasena bhinnaṃ viya katvā dasseti.

Kammasaṅkhātanti “kamman”ti vattabbataṃ, kammakoṭṭhāsataṃ vā. “Cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi”ti-ādinā² suttepi cetanāya kammabhāvo āgatova. Nippariyāyena pana cetanāva kammabhavoti vuttamatthaṃ abhidhammapāḷiyāva sādento “**vuttañhi**”ti-ādimāha. Imāya hi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi, manāyatanamanoviññāṇadhātūhi, saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātu-ekadesena ca kammabhavassa sampayuttataṃ vadantiyā dhātukathāpāḷiyā tassa cetanābhāvo dīpitoti.

Dhammabhedatoti cetanācetanāsampayuttabhāvena, kusalākusalābyākatabhāvena ca dhammavibhāgato. “Punavacanaṃ”ti imināva punaruttidosāpatti paṭiññātāti parassa āsaṅkaṃ dassento “**sāthakamevidaṃ punavacananti etaṃ na yuttanti ce**”ti āha. **Bhavekadesabhāvenāti** kammabhavassa ekadesattā saṅkhārānaṃ. Tena yesaṃ dhammānaṃ samudāyo bhavo vutto, tadekadesā saṅkhārā, samudāyekadesā ca atthato bhinnā evāti vuttamevetanti dasseti. Puna yathāvuttameva bhedaṃ manasi katvā atthato punavacanaṇbhāvaṃ dassento “**parena vā**”ti-ādimāha.

Antogadheti kāmaṇbhavādi-antogadhe saññābhavādike.
Kāmaṇbhavādiketi kāmarūpārūpabhava.

Upādānabhedanti kāmuṇpādānādi-upādānavisesaṃ.

1. Am 3. 152, 163, 340, 553 piṭṭhesu.

2. Am 2. 363 piṭṭhe.

Tenāti sīlabbatupādānena. **Vakkhamānenā**ti “idaṃ sīlabbataṃ nāmā”ti-
ādinā¹ **aṭṭhakathāyaṃ** vakkhamānena pakārena. **Purāṇaṃ**
brahmaṇḍalingakhandapurāṇādi². “Setavadhayajjaṃ ārabhate bhūtikāmo”ti-
ādinā³ pasumāraṇavidhānayutto yaññavidhi **pasubandhavidhi**.

Attano suddhimaggaparāmāsamattattā sīlabbatupādānassa
attavādupādānanimittaṃ vuttaṃ.

Maggapaccayā hontī micchāniyyānasabhāvattā. Anantarassa pana
kāmakammabhavassa anantarasamanantara-
anantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi upādānassa paccayabhāvo
pākaṭoyevāti na vutto.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jātijarāmarāṇādipadaniddesavaṇṇanā

235. **Upapattibhavuppattī**ti upapattibhave, upapattibhavabhāvena vā
upādinna-kakhandhānaṃ uppatti. **Jāyamānassa** khandhassa. **Jāti**
nibbattivikāro. Upapattibhavopi jātiyā paccayo. Kasmā? Upapattibhave asati
jātiyā abhāvāti yojanā. “**Jāyamānarūpapadaṭṭhānatā**”ti-ādināpi tassa jātiyā
paccayabhāvamiyeva vibhāveti.

Satipi sukkasoṇitādike pitugatavisesādikāraṇe bāhire paccaye tassa pana
aniyatattā, hīnapaṇītādivisesassa ca adhippetattā vuttaṃ “**ajjhata -pa-
abhāvā**”ti.

Jātijarāmarāṇādipadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavacakkakathāvaṇṇanā

242. Sambandhaṃ itaṃ gatanti **samitaṃ**. Tenāha “**saṅgatan**”ti.

Bhavacchando bhavarāgo. **Tassārūpakathāsavananti** tassa
bālabhāvassa ayuttakāritāya anucchavikakathāsavanaṃ. Etena
parūpavāda hetukādidukkaṃ dasseti, “**kammakāraṇādassanan**”ti iminā
daṇḍa hetukaṃ, itarena

1. Abhi-Ṭṭha 2. 178 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭṭi 2. 332 piṭṭhepi.

2. ...khandhapurāṇādi (Ka)

duggatinibbattihetukam. **Gamentīti** ñāpentī. Phalenāpi hi abyabhicārinā hetu ñāyati, vuṭṭhinimittena viya mahoghena uparidese vuṭṭhinipāto. Tena vuttam “**bodhenti**”ti.

Visesanivatti-attho mattasaddo “avitakkavicāramattā”ti-ādīsu¹ viya. Appahīnāvijjā kāraṇalābhe uppatti-arahatāya samīpeyevāti āha “**sannihitabhāvakaraṇenā**”ti. **Vedetīti** vedayati. Tassa atthavacanam **anubhavatīti**. Vedam vā ñānam karoti uppādetīti **vedeti**. Tassa atthavacanam **jānātīti**. **Vediyatīti** pana kammakattukammānam vasena niddesoti tassapi attham dassento “**jānāti, ñāyati cā**”ti āha. **Ca-saddatthoti** samuccayattho, brahmādinā ca kārakena, attanā ca vedakena rahitanti attho. **Ca-saddatthasamāsanti** dvandasamāsamāha.

Catubbidhampi vā suññatanti dhuvabhāvādisuññatam, attādisuññatañca sandhāya vadati.

Pubbantatoti atītakoṭṭhasato. Vedanāvasānampi bhavacakkam paripuṇṇamevāti dassetuṃ “**vedanā vā**”ti-ādi vuttam. Avijjāgahaṇena vā taṇhupādānāni, saṅkhārāggahaṇena bhavo, viññāṇādiggaṇaṇena jātijarāmaraṇāni, sokādayo ca gahitāti evampi **vedanāvasānam bhavacakkanti yuttamevetam**. **Taṇhāmūlake cāti** taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitāti-ādinā yojetabbam. Tenāha “**dvinnam -pa- hotī**”ti. Tattha **dvinnanti** purimapacchimānam ubhinnaṃ hetuphalavajjānam. **Viparītābhinivesam karontīti** nimittam kattu-upacārena vadati. Anupacchedameva pakāsetīti yojanā.

Hetuphalasandhi, phalahetusandhi, punapi hetuphalasandhīti evam hetu-ādipubbakā **hetuphalahetupubbakā**. **Hetuphalahetuphalavasenāti** avijjādihetu, viññāṇādīphala, taṇhādihetu, jātiphalavasena. Upasaggavisesena atthaviseso hotīti “**ākiriyaṇti**”ti padassa **pakāsīyaṇtīti** attho vutto. **Kilesakammavipākāti** avijjādi ke vedanāpariyosāne vadati. **Vipākakilesakammehīti** viññāṇādīhi bhavapariyosānehi. Puna kammassa vipākasambandho vuttanayattā na gahito.

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

“**Vaṭṭānī**”ti ca idaṃ “tīṇi vaṭṭānī”ti viggahavasena labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ.

“Purimakammabhavasmim moho”ti-ādinā¹ aṭṭhakathāya āgatattā āsannapaccakkhataṃ sandhāya vuttaṃ “**imissā**”ti. **Vibhaṅgapāḷiyā vasena dassitaṃ**, tasmā na aṭṭhakathāya pubbāparavirodho yathāpāṭhaṃ atthassa pakāsitattāti adhippāyo. Tattha cetanāsampayuttānañca cetanāya ca saṅkhārabhāvena, kammabhavabhāvena ca vattabbamevāti pāḷidvayādhippāyavivaraṇavasena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Bhavassāti** upapattibhavassa. “Bhavo”ti vuttā cetanāsampayuttāti sambandho. **Gahaṇanti** nikāmanavasena ārammaṇassa gahaṇaṃ. Tenāha “**kāmupādānaṃ kiccenāhā**”ti. Itarāni kiccenāhāti yojanā. **Tīsu atthavikappesūti** “taṃ kammaṃ karoto purimā cetanāyo”ti-ādinā¹ vuttesu tīsu āyūhanacetanānaṃ atthavikappesu. Nanu ca tatiye atthavikappe āyūhanassa avasāne cetanā na vuttāti? Yadi pi sarūpato na vuttā, “taṃsampayuttā”ti pana saddato padhānabhāvena vuttassa āyūhanassa appadhānabhāvena vuttā avasāne pacchato vuttā viya hotīti imaṃ pariyāyaṃ sandhāya “**tīsupi -pa- avasāne**”ti vuttaṃ.

Nippariyāyena pana yesu āyūhanassa avasāne cetanā vuttā, te dassetuṃ “**dvīsu -pa- āhā**”ti vuttaṃ. **Tatiye** atthavikappe **vutte** āyūhanasaṅkhāre taṃsampayuttāti āhāti yojanā. **Kammasa paccayabhūtanti** saṅkhārappaccayaṃ. Tena “kammakaraṇakāle”ti ettha kamma-saddena sabbassapi saṅkhārassa gahitataṃ dasseti. Tenāha “**na kammasampayuttamevā**”ti.

Kammānevāti kammāniyeva. Vipākadhammatāya **kammasarikkhakā**. Sahajātakotiya, upanissayakotiya ca tassa kammasa upakārakāti **tadupakārakā**. **Samkhippantīti** samkhipīyanti saṃyūhīyanti. “Samkhippanti etthā”ti adhikaraṇasāadhanavasena saṅkhepasaddassa atthaṃ vatvā puna kammasāadhanavasena vatthuṃ “**saṃkhipīyatī**”ti-ādi vuttaṃ.

Tatthāpīti “kamman”ti vuttakammasambhārepi. **Gamanadhammanti** bhaṅgupagamanadhammaṃ. Tena **ittaranti** bhaṅgaparanti vuttaṃ hoti. **Tenāti** vinassanadhammatādīpakena ittarasaddena. **Nissārataṃ** attasārābhāvaṃ dīpeti. Evaṃ “ittaran”ti-ādinā aniccaṃ calaṃ ittaraṃ addhuvanti catunnaṃ padānaṃ atthavisesavācitaṃ dasseti. **Ṭhānasoti** ettha vuttaṭṭhānaṃ nāma paccayo. **Aññampīti** aññattha vuttaṃ. **Tassa tassa** phalassa. Dhammamattasambhave sati vaṭṭupacchede satīti yojanā. **Evanti** vuttappakārena samuccayatthe ca-sadde sati.

Saccāniyeva pabhavoti samānādhikaraṇapakkhaṃ sandhāyāha “**saccappabhavatoti saccato**”ti. “Yassa pahānatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti evambhūtaṃ ariyasaccaṃ **visesaṃ akatvā**.

Tehi sokādīhi. “Sokadomanassupāyāsā avijjāya aviyoḡino”ti-ādinā pubbe vuttanayena **siddhāya avijjāya**. **Attanoyevāti** paccayuppannaṃ anaṇṇakhitvā attanoyeva pavattasaṅkhātakiccato.

Sokādayopi hīti ettha **hi**-saddo hetu-attho. Yasmā “sokādayo paccayāyattā avasavattino”ti idaṃ “jātipaccayā -pa- sambhavanti”ti etena vacanena siddhaṃ, tasmā taṃ “attā socatī”ti-ādidassananivāraṇanti attho.

Sati ca pariggahe rajjaṃ viya gatiyo anekānatthānubandhanā, tāhi ca viññāṇassa upaddutatāti dassetuṃ “**saṅkhārapariggahitaṃ -pa- rajje**”ti vuttanti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yathā-upaṭṭhitāni kammādīni cuti-āsannajavanchi parikappetvā viya gahitāni paṭisandhiviññāṇenapi parikappitāni viya honti, taṃ panassa parikappanaṃ atthato ārammaṇakaraṇamevāti vuttaṃ “**pari -pa- to**”ti. Saṅkappanaṃ vā parikappananti vuttaṃ “**vitakkena vitakkanato**”ti. Sasambhāracakkhu-ādayo saḷāyatanassa **paṭiṭṭhāviseso**.

Yadākārāya jātiyā yadākāraṃ jarāmarāṇaṃ sambhavati, sambhavantaṇca¹ yathānupubbaṃ pavattaṃ, so attho **jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho**,

1. Sambhūtaṇca (?)

sahitassa samuditassa puggalassa jīraṇabhiḍḍanāvattā dhammā jarāmarañāpadesena vuttā, sā ca nesaṃ avattā jātippubbikā, te ca samuditā eva pavattantīti evaṃ jātito jarāmarañassa sambhūtasamudāgataṭṭho veditabbo. Jātito jarāmarañam na na hoti hotiyeva ekantena jātassa jarāmarañasambhavato, na ca jātim vinā hoti ajātassa tadabhāvatoti jarāmarañassa jātipaccayataṃ anvayabyatirekehi vibhāveti “**na jātito**”ti-ādinā. **Itthanti** jātipaccayā jarāmarañassa nibbattākāraṃ vadati.

Nirodhā nirodhasaṅkhātanti paccayanirodhā paccayuppannanirodhasaṅkhātāṃ. Anulomadesanāya ca vemajjhato paṭṭhāyāti yojanā.

Apuññābhisaṅkhārekadeso sarāgo rāgena saha jetaṭṭhoti katvā. **Sabbopi apuññābhisaṅkhāro sarāgo** pahānekaṭṭhabhāvato. Yasmā pana akusaladhammo akusaladhammassa sabhāgo, anakusaladhammo visabhāgo, yathārahaṃ paccayo ca hoti, tasmā “apaṭipakkhabhāvato, rāgappavaḍḍhako”ti ca vuttaṃ. “Tadeva viññāṇaṃ sandhāvatī saṃsaratī”ti micchābhinivesasabbhāvato saṃsaraṇakiriyāyapi sabyāpārataṃ viññāṇassa vuttā. Sabyāpārataḥ bhinivesabalavatāya, saṅkanti-abhinivesabalavatāyāti paccakaṃ yojetabbaṃ. “**Asahavattanato, sahavattanato**”ti etena asahavutti vinibbhogo, sahavutti avinibbhogoti dasseti.

Sabhāvādhigamanimittatā **obhāsaṇaṃ**. Cakkhādisannissayena hi pañcaviññāṇāni rūpādisabhāvaṃ upalabhanti. **Itare** phusanasaṅgatisannipātaṭṭhā. **Channanti** channampi samphassānaṃ.

Ādānanti upasaddena vināpi daḥhagāho adhippetoti āha “**ādānaṭṭho catunnampi upādānaṇaṃ samāno**”ti. **Gahaṇanti** nikāmanavasena visayassa paṭicchannanti vuttaṃ “**gahaṇaṭṭho kāmupādānassā**”ti. **Itaresanti** diṭṭhupādānādīnaṃ. **Tasmāti** vibhattiyā aluttabhāvato. **Tenāti** khipanasaddena. Hāni vā khīṇabhāvo khayoti “**khayaṭṭho vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Dvinnanti** jarāmarañānaṃ. Maraṇūpanayanarasattā vā jarāyapi maraṇaṭṭho eva dassito.

Nīyanti gamentīti **nayā**, ekattādayo. Kehi nīyantī? Avijjādi-atthehīti imamatthamāha “**avijjādī**”ti-ādinā. **Sena bhāvenā**ti sakena avijjādibhāvena, taṃ amuñcitvā eva. Na hi avijjādivinimuttaṃ ekattaṃ nāma kiñci paramatthato atthi. **Sena bhāvenā**ti vā sakena ekattādibhāvena. Avijjādīsu viññāyamāno hetuphaladhammānaṃ ekasantatipatitādisaṅkhāto ekattādibhāvo teneva sabhāvena ñāyati, na avijjādibhāvenāti. Te hi netabbāti **tesaṃ nayā. Atthā eva vā** avijjādayo. Anekepi samānā dhammā yena santānānupacchedena “ekan”ti ñāyanti voharīyanti, so tatha karaṇabhāvena vattabbataṃ arahati, tathā itarepīti āha “**ekattādīhi ca atthā ‘ekan’ti-ādinā nīyantī**”ti. Tattha **nīyantī**ti ñāyanti, paññāpīyanti ca. Purimapakchimānaṃ dhammānaṃ nirodhuppādanirantarātāya nāmakāyassa, sambandhavuttitāya rūpakāyassa, ubhayassa ca aññamaññasannissitatāya duviññeyyanānato ekībhūtassa viya ghanabhāvappabandho hetuphalabhāvena sambandho sammā tānoti santāno, tassa anupacchedo tathāpavatti ekattanti āha “**santānānupacchedo ekattan**”ti.

Sambandharahitassāti hetuphalabhāvena aññamaññasambandhabhāvarahitassa. **Sattantaroti** añño satto. **Ucchedadiṭṭhimupādiyatī**ti yathānurūpakāraṇato phalappavattiṃ asamanupassanto nānāsantāne viya asambandhanānattadassanato hetubhāvarahitānaṃ nippayojanānaṃ purimuppannānaṃ dhammānaṃ nirodhe hetuniyamābhāvato ekantena uppatti, na yuttā, tathā santānena uppatti, sadisabhāvena uppatti, samānajātidesa pariṇāma vayarūpabalasaṅgahānānaṃ uppatti na yuttāti-ādīni vikappento ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti.

Kasmā uppatti na siyāti vālikāhi viya tilehipi telassa, ucchuto viya gāvītopi khīrassa aññābhāvato kena kāraṇena tehi tesaṃ uppatti na siyā, itarehi eva ca nesaṃ uppatti hotīti **tasmā**ti aññassa aññato uppattiyaṃ sabbassa sabbaso uppattiyā bhavitabbaṃ, na cetāṃ atthi, tasmā. Yasmā niyativādī anurūpā hetuto phaluppattiṃ na icchatī, sabhāvasiddhameva ca dhammappavattiṃ icchatī, tasmā “**avijjamānepi hetumhī**”ti vuttaṃ. Sabhāvasiddhā eva hi acchejjasuttāvutābhejjamaṇi

viya kamalaṅghanarahitā tathā tathā sarīrindriyasukhādibhāvaparīṇāmāya niyatiyāva kāyā samāgacchanti, yato gatijātibandhā, apavaggo ca hotīti niyativādo. Tenāha “**niyatatāya -pa- pavattantī**”ti. Niyati-attho vuttoyeva.

Etassa atthassa **sādhakam** suttam. Ākulameva, ākulabhāvo vā **ākulakam**. **Jaṭitā**ti heṭṭhupariyavasena pavattamānehi kilesakammavipākehi jātajaṭā. **Nīdanti** kulāvakam. **Saṁsāranti** idha sampattibhavappabandhamāha apāyādipadehi duggatippabandhassa vuttattā.

Bhavadakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. **Tam** paṭiccasamuppādam. **Ekekacittāvaruddhanti** abhidhammabhājanīye viya ekekasmiṁ citte avaruddham antogadham akatvā. **Asahajātānañca** “asahajātānam, sahajātānañcā”ti evaṁ paṭhamapade ekasesaniddeso daṭṭhabbo. “Saṅkhārapaccayā viññāṇan”ti asahajātāyeva paccayapaccayuppannā dassitā vipākaviññāṇasseva adhippetattā. “Avijjāpaccayā saṅkhārā, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti¹ ca evamādisu asahajātā, sahajātā ca. “**Ekekena nāyēnā**”ti purātano pāṭho, etarahi pana “ekekena catukkena”icceva bahūsu potthakesu pāṭho. **Nayacatukkavārāti** nāyesu catukkānam vārā, avijjāmūlakādisu navasu nāyesu paccekam paccayacatukkādīnam catunnam catukkānam “nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan”ti-ādi visesabhinnā cattāro vārāti attho. **Vavatthitāti** yathāvuttavisesena asaṁkiṇṇā. **Catukkānanti** vāracatukkānam vārasoḷasakassa nayabhāvatoti adhippāyo.

1. Paccayacatukkavaṇṇanā

Paccayasahitapaccayuppannāni aṅgabhāvena vuttāni, na kevalam paccayā. Tasmā “chaṭṭhāyatanapaccayā phasso”ti ettha na chaṭṭhāyatanassa aṅgatā.

1. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

Tena vuttaṃ “**na, tassa anaṅgattā**”ti. **Evañca katvā**ti paccayasahitassa paccayuppannassa aṅgabhāvato. **Tīsu pakāresūti** “paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhenā”ti-ādinā¹ aṭṭhakathāyaṃ vuttasu tīsupi pakāresu. **Paccayavisesādīti** ettha nāmaṃ, chaṭṭhāyatanañca paccayaviseso. **Ādi-**saddena yoniviseso, āyatanānaṃ apāripūripāripūribhavaviseso ca gahito. Te hi dutiyavārādīnaṃ nānattakarā. **Atthavisesenāti** yadipi aññattha “saḷāyatanapaccayā phasso”ti saḷāyatanapaccayo vutto, tathāpi saḥajātādināmasannissayena pavattanato nāmamattapaccayāpi so hotīti paṭiccasamuppādassa nānāyavacittatānumitassa gambhīrabhāvassa vibhāvanasaṅkhātena, anavasesanāmapaccayadassanasāṅkhātena ca atthavisesena. Tathā hi “yehi ānanda ākārehi yehi liṅgehi yehi nimittehi yehi uddesehi nāmakāyassa paññatti hoti, tesu ākāresu -pa- uddesesu asati api nu kho rūpakāye adhivacanasamphasso paññāyethā”ti² phassassa nāmapaccayatāvibhāvanavasena mahānidānadesanā pavattā. Tathā “nāmarūpapaccayā phassoti iccassa vacanīyan”ti³ “nāmarūpapaccayā”ti vadantena “nāmapaccayā”ti vuttameva hotīti.

Vāracatukke “saṅkhāro”ti vuttaṃ, sokādayo na vuttā, purimasmim vāradvaye rūpaṃ na vuttaṃ, vārattaye saḷāyatanāṃ na vuttanti yojetabbaṃ.

Sabba -pa- raṇatoti sabbassa viññāṇassa pavattiṭṭhānabhūtasabbabhavasādhāraṇato, viññāṇassa vā pavattiṭṭhānabhūtasabbabhavasādhāraṇato. **Samānaṃ phalaṃ** samāno **paccayo** saḥajātādipaccayehi upakattabbato, upakārakato ca. **Tassa** viññāṇassa. **Viññāṇāharaṇanti** vipākaviññāṇanibbattaṃ. **Assa** viññāṇassa.

Gatisūcakoti hi-saddaṃ loke gati-atthaṃ vadantīti katvā vuttaṃ. “Vigatan”ti ettha vi-saddo paṭisedhadīpakoti dve paṭisedhā pakatiṃ nāpentīti āha “vigatatānivāraṇavasena gati eva hoti”ti.

Tidhā catudhā pañcadhā vāti ettha saññāmanasikārādayo saḥajātānissaya-atthipaccayavasena tidhā, phassacetanādayo tesañceva

1. Abhi-Ṭṭha 2. 190 piṭṭhe.

2. Dī 2. 53 piṭṭhe.

3. Dī 2. 48 piṭṭhe.

āhārādīnañca vasena catudhā, vedanāvitakkādayo tesañceva jhānindriyādīnañca vasena pañcadhā. Yathā samādhi, evaṃ vīriyampi datṭhabbāṃ. Tampi hi adhipatindriyamaggapaccayehi **chadhā** paccayo hoti.

“Vacanavasenā”ti iminā imasmiṃ catukke saha-jātapaccayaṃ dhuraṃ katvā desanā pavattāti tesāṃ adhippāyoti dasseti. **Atthoti** paccayadhammo. **Katthacīti** kismiñci vāre attano paccayuppannassa yathāsakehi paccayo na na hoti. **“Atthato”**ti ca pāṭho. **“Bhavapaccayā jāti”**ti-ādi na vattabbaṃ siyā, vuttañca taṃ. Tasmā saha-jātapaccayavaseneva paṭhamacatukko vuttoti na gahetabbanti dasseti. Tenāha **“na ca taṃ na vuttan”**ti-ādi. Imassa ca **“bhavapaccayā jāti”**ti-ādi na vattabbaṃ siyā”ti iminā sambandho veditabbo. **Paccayavacanamevāti** **“avijjāpaccayā”**ti-ādīsu vuttapaccayavacanameva ca. **Tesanti** tesāṃ ācariyānaṃ. Ayojetvā vuttanti sambandho. Kathaṃ pana vuttanti āha **“sāmaññena -pa- sandhāya vuttan”**ti. Ettha ca **“sahajātasūcakan”**ti-ādinā yathādhippetassa atthassa vacanato asiddhimāha, **“sahajātato”**ti-ādinā pana atthāpattito. Asambhave hi aññassa atthato sijjheyya vacanato vā atthato vā adhippetatthasādhanaṭi.

Aññatthāti aññasmiṃ sutte. Atītaddhaṃ niddhāretvā paccuppannānāgatehi saddhiṃ **addhattayadassanattarāṃ**. **Taṃdesanāpariggahattanti** mahānidānadesanāpariggahattarāṃ. So ca ubhinnaṃ desanānaṃ aññamaññaṃ saṃsandanabhāvadassanattarāṃ. Evaṃ sabbaññubuddhabhāsītā desanā aññadatthu saṃsandatīti.

Imassāti imassa tatiyavārassa.

Aparāpekkhatāya, aparikiliṭṭhupapattitāya, asuci-amakkhitatāya kāmāvacaradevānaṃ, sabbesañca brahmānaṃ tathā upapajjanato ca opapātikayoniyā padhānatā veditabbā. **Saṅgahanidassanavasenāti** opapātikayoniyā eva saṃsedajayoniyā saṅgahassa nidassanavasena udāharaṇavasena. Ārammaṇapaccayassāpi phassassa satipi pavattihetubhāve so pana saha-jātādipaccayabhūtaṃ ajjhātikassa chaṭṭhāyatanassa viya na sātisayoti vuttaṃ **“ārammaṇapaccayo cettha pavattako na hoti”**ti.

Kesañcīti paripuṇṇāyatanānaṃ gabbhaseyyakānaṃ. “**Pacchima -pa-sadā sambhavatī**”ti idaṃ gabbhaseyyakānaṃ viya itarayonikānaṃ kamena āyatanuppatti natthīti vuttaṃ. Tathā cāha aṭṭhakathāyaṃ “sahuppattidīpanato”ti.

Paccayacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Hetucatukkavaṇṇanā

244. **Abhāvatoti** bhāvābhāvato. Yañhi jātikkhaṇamatteyeva bhavati, na tato paraṃ, taṃ jātiyā avigatapaccayo siyā avigatapaccayaniyamasabbhāvato. Bhavo pana yasmā jātikkhaṇato parampi bhavati, tasmā na so tassā avigatapaccayo hoti. Tena vuttaṃ “**tato uddhaṃ bhāvatoti attho**”ti. **Bhaveti** bhavapade, bhava vā nipphādetabbe. Esa nayo **jāti-ādīsūti** etthāpi. “**Yathā panā**”ti-ādina “avigatapaccayassa abhāvato, niyamābhāvato cā”ti vuttānaṃ hetūnaṃ vuttanayena abyāpibhāvavibhāvanena akāraṇataṃ dasseti ayāvabhāvino paccayuppannaṃ, paccayadhammaṃ ca avigatapaccayabhāvadassanato. **Saṅkhārakkhandheti**-ādi maggasodhanavasena vuttaṃ. Tassa parihāraṃ sayameva vadati. So khaṇo etassa atthīti taṅkhaṇiko, na taṅkhaṇiko **ataṅkhaṇiko**, tassa sabbhāvā¹, ayāvabhāvikasabbhāvāti attho. Yathā pana hetū honti, taṃ dassetuṃ “**saṅkhatalakkhaṇānaṃ panā**”ti-ādimāha.

Evanti evaṃ yathāvuttanaye sati, evaṃ santeti attho. “**Na hi -pa- atthī**”ti iminā jāti-ādīnaṃ avigatapaccayavasena paccayuppannabhāvo viya paccayabhāvopi natthīti dasseti. Tattha kāraṇamāha “**asabhāvadhammattā**”ti.

Kathaṃ pana asabhāvadhammānaṃ jāti-ādīnaṃ paccayuppannatā, paccayatā cāti āha “**jāyamānānaṃ panā**”ti-ādi. **Tassāti** jātijarāmaraṇassa. **Vattabbapadesoti** “ṭhapetvā”ti vattabbapadeso. Ko pana soti? Yathāvuttaṃ nāmaṃ, nāmarūpaṇca saṅkhārakkhandhena, rūpakkhandhena ca jarāmaraṇānaṃ.

1. Atakkhaṇikasambhavā (Ṭikā)

saṅgahitattā. “**Yo bhavo jātiyā paccayo**”ti etena bhavaśaṅgahitānīpi jāti-
ādinī jātiyā appaccayattā eva “**ṭhapetvā**”ti na vuttānīti dasseti,
paccayabhāvāsāṅkā eva nesam tassā natthīti adhippāyo. Teneva
ṭhapetabbagahetabbavisesa satīti sāsāṅkam vadati.

Hetucatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aññamaññacatukkavaṇṇanā

246. **Paccayuppanassāti** paccayuppanabhāvino. **Visum ṭhitassāti**
bhavena asaṅgahitassa. **Sappadesameva gahitaṃ** idha
vedanādikkhandhattayasēva adhippetattā, nirulhattā ca. Paccayuppanam
ṭhapetvā paccayabhūtaṃyeva nāmaṃ gahitaṃ, avigatapaccayaniyamābhāvo
viya bhava upādānassa aññamaññapaccayaniyamābhāvoti yojanā.
Vuttanayenāti “saṅkhatalakkaṇānaṃ panā”ti-ādinā vuttanayena.

Aññamaññapaccayo viya **aññamaññapaccayoti** ayamatto
idhādhippetoti dassento “**aññamañña -pa- adhippeto siyā**”ti āha. Tathā ca
vadanti “aññamaññañcettā na paṭṭhāne āgata-aññamaññavasena
gahetabban”ti. **Cakkhāyatanupacayādīnanti** uparūpari citāni viya
uppannacakkhāyatanādīni, cakkhāyatanādīnaṃ vā upatthambhakāni
cakkhāyatanupacayādīni.

Aññamaññacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikāvaṇṇanā

247. Yāpi sāmāññato gataviseso, tathāpi sāmāññaggahaṇena nayagato
viseśo sarūpato dassito hotīti “**nāmapaccayā avijjā**”ti vatvāpi
nāmapavisesānaṃ tassā paccayabhāvo dassetabboti āha “**nāmapavisesānaṃ -pa-
vuttā**”ti. “Yadeva pana nāmaṃ”ti-ādi kasmā vuttaṃ, nanu nāmaggaṇa
aggahitopi jāti-ādi bhavaggahaṇena gahitoti dassitovāyamattohoti codanaṃ
sandhāyāha “**bhavaggahaṇena cā**”ti-ādi. **Idhāpīti** “bhavapaccayā avijjā”ti
idhāpi.

Na siyāti “avijjāpaccayā avijjā”ti vuttaṃ na siyā. **Tasmāti** yasmā sāmāññacoditaṃ visesacoditameva na hoti, tasmā. **Soti bhavo. Tenāti** sabhāvāsabhāvadhammasaṅgahaṇena.

Upādānassapi bhavekadesattā vuttaṃ “**upādānapaccayā -pa- aggahite**”ti. “**Bhavapaccayā jātī**”ti idaṃ vacanaṃ sandhāyāha “**bhavasaddo -pa- vuccamāno**”ti. “**Nāmapaccayā avijjā**”ti ettha paccayuppannaṃ ṭhapetvā paccayassa gahaṇato avijjāvinimuttā eva cattāro khandhā nāmasaddena vuccantīti āha “**na nāmasaddo niravasesabodhako**”ti. Na cettha ekaṃsato kāraṇaṃ maggitabbaṃ. Yena **bhava**-saddo niravasesabodhako, **na nāma**-saddoti āha “**evaṃsabhāvā hi etā niruttiyo**”ti. **Iminā adhippāyenāti** bhavasaddo niravasesabodhako upādinna-catukkhandhavisayattāti iminā adhippāyena. Jāyamānādidhammavikārabhāvato jāyamānādikkhandhapaṭibaddhā jāti-ādayo vucceyyuṃ, na pana jāti-ādi-paṭibaddhā jāyamānādikkhandhāti na ekacittakkhaṇe jāti-ādīnaṃ avijjāya paccayabhāvo sambhavatīti imamatthamāha “**jāyamānānaṃ panā**”ti-ādīnā. Nānācittakkhaṇe pana jāti-ādayo avijjāya upanissayapaccayo hontīti “**ekacittakkhaṇe**”ti visesitaṃ. **Tenevāti** asambhaveneva.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-9. **Tanti** diṭṭhupādānaṃ. **Itarassāti** kāmupādānassa. **Taṇhāgahaṇenāti** “taṇhāpaccayā”ti ettha taṇhāgahaṇena gahitattā. Yadi evaṃ nāmaggaṇaṇa gahitā taṇhā kasmā puna vuttāti āha “**nāme viya visesapaccayattābhāvā**”ti. “**Nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan**”ti ettha hi kāmataṇhāpi nāme saṅgahitāti nāmassa yathārahaṃ chaṭṭhayatanassa paccayabhāvo vuttoti atthi tattha visesapaccayattaṃ, upādānassa pana bhavasāṅgahopi atthīti “taṇhāpaccayā upādānan”ti etena “kāmupādānapaccayā bhavo”ti etassa nattheva visesoti vuttaṃ “**nāme viya visesapaccayattābhāvā**”ti. Taṇhā etissā paccayoti **taṇhāpaccayā**,

diṭṭhi. **Bhavassa paccayabhūtā**ti duvidhassapi bhavassa kāraṇabhūtā. Ubhayenapi upādānassa bhavaniddese ṭhapetabbatamyeva vibhāveti. **Paccayuppannaṃ paccayo ca ekamevā**ti “taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti ettha vuttapaccayuppannaṃ, “upādānapaccayā bhavo”ti ettha vuttapaccayo ca eko evattho, tasmā paccayo visum paccayuppannato bhinnaṃ katvā na vibhatto.

252. **Upatthambhakasamuṭṭhāpanapacchājātapaccayavasena**ti upatthambhakassa cittasamuṭṭhānarūpassa samuṭṭhāpanavasena, pacchājātapaccayavasena ca.

254. **Pañcannanti** cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ. **Sahajātādipaccayoti** sahajātanissaya-atthi-avigatādipaccayo. **Vatthusañkhātāṃ** rūpaṃ. **Purejātādipaccayoti** purejātanissaya-vippayutta-atthi-avigatapaccayo. **Pacchājātādipaccayoti** pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayo. **Chaṭṭhassa sahajātādīti ādi-**saddena aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatādayo gahitā.

264. **Yassā**ti “yassa ca hotī”ti ettha vuttaṃ “yassā”ti padaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**hotīti yojetabban**”ti.

280. **Tassā**ti “balavakilesabhūtāya vicikicchāyā”ti¹ padassa. **Tenā**ti “taṇhāṭṭhāne”ti padena. **Cittuppādakaṇḍādisūti ādi-**saddena imasmim paṭiccasamuppādavibhaṅge suttantabhājanīyādīṃ saṅgaṇhāti.

Akusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā

306. **Sabyāpārānī**ti sa-ussāhāni, vipākadhammānīti attho. Parihīnaṃ avijjāṭṭhānaṃ etesanti **parihīnāvijjāṭṭhānā**.

Sandhāyāti adhippāyaṃ vibhāvento viya vadati, sarūpeneva pana “na ca cakkhuviññānādīni rūpaṃ samuṭṭhāpentī”ti² **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Nāmarūpaṃ na na labbhatīti yojanā.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 200 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 201 piṭṭhe.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. **Kusalaphaleti** kusalavipākapaṭisandhiviññāṇassa gahitattā tassa sādurasavisarukkhavījasadisatā vuttā.

Yadipi “saṅkhārahetukan”ti-ādinā yojanā labbhati, avigatacatukkādīni pana na labbhanti yathālābhayojanāya dassitattā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. **Kammaṃ viya paccayo hoti** vipākabhāvatoti adhippāyo. Vipākassa kammaṃ paccayo hontaṃ sātisayaṃ hotīti tassa nippariyāyatā, taṇsampayuttānaṃ pariyāyatā siyāti adhippāyena “**pariyāyena upanissayapaccayoti vuttāni**”ti āha. “Kusalo dhammo abyākatassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo¹, akusalo dhammo abyākatassa dhammassa², vipākadhammadhammo nevivipākanavipākadhammadhammassa upanissayapaccayena paccayo”ti³ pana vacanato nippariyāyena sabbepi kusalākusalā dhammā vipākassa upanissayapaccayo hotīti ayamatto dissati. “Kusalamūlaṃ akusalamūlaṃ”ti imesaṃ anvādesopi paccayasaddāpekkhāya “esā”ti pulliṅgavasena vuttoti dassento āha “**esāti -pa- yojetabban**”ti.

“**Manasikāropi**”ti-ādinā appahīnāvijjānampi kiriyāya kusalākusalamūlāni, avijjā ca upanissayā na hontīti dasseti. Kammavaṭṭavipākavaṭṭabhūtāniyeva saṅkhāraviññāṇāni pacchimanaye adhippetānīti vuttaṃ “**kiriyāni⁴ pana -pa- gacchanti**”ti. Tesaṃ paccayānaṃ vasena anekappakāratoti adhippāyoti yojanā.

Navādibhedānanti⁵ nava-aṭṭhasattachāti evaṃ pabhedānaṃ. **Catunnaṃ catukkānanti** purimanaye, pacchimanaye ca āgatānaṃ yathālābhaṃ catunnaṃ catunnaṃ catukkānaṃ.

1. Abhi 8. 147 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Abhi 8. 149 piṭṭhe Paṭṭhāne.

3. Abhi 8. 373 piṭṭhe Paṭṭhāne.

4. Kiriyāya (bahūsu), kiriyānaṃ (Mūlaṭī 2. 142 piṭṭhe.)

5. Navādimūlapadānanti (Tīkā)

“Kusalākusalānaṃ pana vipāke cā”ti **ca**-saddena kusalākusale cāti samuccetabboti āha “**kusala -pa- vattabban**”ti.

Mūlapadekapaccayatāvasenāti mūlapadassa ekapaccayabhāvasena upanissayapaccayatāvasena. **Ekasseva nayassā**ti kusalākusalesu avijjāmūlakassa, vipākesu kusalākusalamūlakassāti evaṃ ekasseva nayassa vasena. **Dhammapaccayabhedeti** dhammassa paccayabhūtaṃ, paccayuppannassa vā paccayabhāvena bhedeti imamatthaṃ dassento “**avijjādīnaṃ**”ti-ādiṃ vatvā puna tameva “**taṃtaṃcittuppādā**”ti-ādinā pakārantarena vibhāveti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāraṇṇanā

355. Samānasaddavacanīyānaṃ atthānaṃ uddharaṇaṃ **atthuddhāro**. So yasmā saddatthavicāro na hoti, tasmā vuttaṃ “**na idha -pa- atthadassanan**”ti. **Pa-saddo padhānatthadīpako** “paṇīta dhammā”ti-ādīsu¹ viya.

Anavassutatā anupakiliṭṭhatā. Tenāha “**tadubhayavītivattatā**”ti.

Bhusatthaṃ pakkhandananti bhusatthavisiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ anupavisaṇaṃ.

Assādassāti taṇhāya. “Niccaṃ attā”ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇānaṃ cittadhammānaṃ, taṇhāyapi vatthubhāvato visesaggahaṇaṃ, tathā kāyavedanānaṃ, diṭṭhiyāpi vatthubhāvasambhavato “**visesenā**”ti vuttaṃ. Sarāgavītarāgādivibhāgadvayavaseneva cittānupassanāya vuttatā taṃ “**nātipabhedagatan**”ti vuttaṃ. **Dhammā**ti idha saññāsāṅkhārakkhandhā adhippetā, saṅkhārakkhandho ca phassādivasena anekabhedoti dhammānupassanā “**atipabhedagatā**”ti vuttā. Sarāgādivibhāgavasena soḷasabhedattā vā cittānupassanā nātipabhedagatā vuttā, sutte āgatanayena nīvaraṇādivasena anekabhedattā dhammānupassanā atipabhedagatā vuttā. “Visuddhimaggoti vuttānī”ti ānetvā yojetabbaṃ. Tā anupassanā etesanti **tadanupassanā**, cittadhammānupassino puggalā, tesāṃ.

Tattha “asubhabhāvadassanenā”ti yathāṭhitavasenāpi yojanā labbhateva. **Bhavoghassa vedanā vatthu** bhavassādabhāvato. **Niccaggahaṇavaseṇā**ti attābhinivesavisiṭṭhassa niccaggahaṇassa vasena. Tathā hi vuttaṃ “**sassatassa attano**”ti. Oggesu vuttanayā eva yogāsaveṣu yojanā atthato abhinnattāti te na gahitā.

1. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

Niccaggahaṇavasenāti attābhinivesavisiṭṭhassa niccaggahaṇassa vasena. Paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāyaṃ vuttanayeneva kāyacittadhammānaṃ itarupādānavatthutā gahetabbāti vedanāya diṭṭhupādānavatthutā dassitā. Tathā kāyavedanānaṃ chandadosāgativatthutā kāmoghabyāpādakāyaganthavatthutāvacaṇena vuttāti. Tenāha “**avuttānaṃ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo**”ti.

Dhāraṇatā asammussanatā, anussaraṇameva vā. **Ekatteti** ekasabhāve nissaraṇādivasena. **Samāgamo** sacchikiriyā. **Satipaṭṭhānasabhāvo** sammāsatiṭā niyyānasatiṭā samānabhāgatā ekajātītā sabhāgatā. **Purimasminti** “ekatte nibbāne samāgamo ekattasamosaraṇaṃ”ti etasmiṃ atthe. **Visunti** nānā-atthadvayabhāvena. Tadeva gamanāṃ samosaraṇanti satisaddatthantarābhāvā -pa- ekabhāvassāti yojetabbaṃ. **Satisaddatthavasena avuccamāneti** “eko satipaṭṭhānasabhāvo ekattan”ti-ādinā avuccamāne, “ekatte nibbāne samāgamo ekattasamosaraṇaṃ”ti evaṃ vuccamāneti attho.

Dhāraṇatāva satīti “saraṇatā”ti¹ vuttadhāraṇatā eva satīti katvā. **Satisaddatthantarābhāvā**ti satsaṅkhātassa saraṇekattasamosaraṇasaddatthato aññassa atthassa abhāvā. **Purimanti** saraṇapadaṃ. **Nibbānasamosaraṇepīti** yathāvutte dutiye atthe saraṇekattasamosaraṇapadāni sahitāneva satipaṭṭhānekabhāvassa nāpakāni, evaṃ nibbānasamosaraṇepi “ekatte nibbāne samāgamo ekattasamosaraṇaṃ”ti etasmimpi atthe sati -pa- kāraṇāni.

Ānāpānapabbādīnanti ānāpānapabba-iriyāpathacatusampajaññaḷḷhāsa-dhātumanasikāraṇavasivatthikapabbānīti etesaṃ. Imesu pana yasmā kesuci devānaṃ kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tasmā tāni anāmasitvā yadipi koṭṭhāsadhātumanasikāravasenevettha desanā pavattā, desanantare pana āgataṃ anavasesaṃ kāyānupassanāvibhāgaṃ dassetuṃ “cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā”ti² vuttaṃ. Tenāha “**mahāsatiṭṭhānasutte vuttānaṃ**”ti. “**Tathā**”ti iminā “mahāsatiṭṭhānasutte”³ vuttānaṃ”ti imeva upasaṃharati. **Pañcavidhenā**ti nīvaraṇa-upādānakkhandhāyanabojjhaṅga-ariyasaccānaṃ vasena pañcadhā. **Bhāvanānubhāvo** ariyamaggaggahaṇasamatthatā.

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 206 piṭṭhe.

3. Dī 2. 238 piṭṭhe.

Taṃniyamatoti tassā kāyānupassanādipaṭipattiyā niyamato.
Tassābhikkhubhāve niyate sāpi bhikkhubhāve niyatāyeva nāma hoti.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā

Etthāti kāye. Avayavā assa atthīti avayavī, samudāyo, samūhoti attho, so pana avayavavinimuttam drabyantaranti gāho laddhi **avayavīgāho**. Hatthapādādi-aṅgulinakhādi-aṅgapaccaṅge sannivesavisitṭhe upādāya yāyam aṅgapaccaṅgasamaññā ceva kāyasamaññā ca, tam atikkamitvā itthipurisarathaghaṭṭadidrabyantiparikappanam **samaññātidhāvanam**. Atha vā yathāvuttasamaññam atikkamitvā pakati-āidrabyādi jīvādikāyādi padatthantaraparikappanam **samaññātidhāvanam**. Niccasārādigāhabhūto abhiniveso **sārādānābhiniveso**.

Na tam diṭṭhanti tam itthipurisādi diṭṭham na hoti. Diṭṭham vā itthipurisādi na hotīti yojanā. **Yathāvuttanti** kesādi bhūtopādāyasamūhasaṅkhātam.

Kesādi pathavinti kesādisaññitam sasambhārapathavinim.
Pubbāpariyabhāvenāti santānavasena. **Aññatthā**ti “āpokāyan”ti evamādīsu.

Ajjhattabahiddhāti saparasantāne kāyo vuttoti. “**Kāyo**”ti cettha sammasanupagā rūpadhammā adhippetāti āha “**ajjhatabhiddhādhammānan**”ti. Ghaṭitam ekābaddham ārammaṇam **ghaṭitārammaṇam**, ekārammaṇabhūtanti attho. Tenāha “**ekato ārammaṇabhāvo natthi**”ti.

Anto-oliyanā antosaṅkoco antarāvosaṇam.

Dvīhīti abhijjhāvinayadomanassavinayehi.

Sati ca sampajaññaṇa **satisampajaññaṇam**, tena. **Etena** karaṇabhūtena. Vipakkhadhammehi anantaritattā **avicchinnassa**. **Tassa** sabbatthikakammaṭṭhānassa.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā

Sukhādīnanti sukhadukkhādukkhamasukhānaṃ.

Rūpādi-ārammaṇanānattabhedānaṃ vasena yojetabbanti sambandho. Tathā ca sesesupi. **Savatthukāvattukādīti ādi-**saddena hīnādiyoni-ādibhedanā saṅgaṇhāti. Visuṃ visuṃ na vattabbanti codanaṃ dassetīti yojanā. **Ekattthāti** kāyādīsu ekasmiṃ. **Purimacodanāyāti** “pubbe pahīnattā puna pahānaṃ na vattabban”ti codanāya. **Pahīnanti** vikkhambhitaṃ. **Paṭipakkhabhāvanāyāti** maggabhāvanāya. **Ubhayatthāti** ubhayacodanāya. **Ubhayanti** parihāradvayaṃ. Yasmā purimacodanāya nānāpuggalaparihāro, nānācittakkhaṇikaparihāro ca sambhavati, dutiyacodanāya pana nānācittakkhaṇikaparihāroyeva, tasmā vuttaṃ “**sambhavato yojetabban**”ti. Maggasatipaṭṭhānabhāvanānaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sabbatthāti** sabbesu kāyādīsu.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. **Ajjhattādīti ādi-**saddena idha vuttā bahiddhā, ajjhattabahiddhā-anupassanappakārā viya mahāsatipaṭṭhānasutte vuttā samudayadhammānupassī-ādi-anupassanappakārāpi kāyānupassanābhāvato gahitā icceva veditabbaṃ. **Tatthāti** ajjhattādi-anupassanāyaṃ. **Cuddasa pakārā** mahāsatipaṭṭhānasutte āgatacuddasappakārādike apekkhitvā idha vuttā. Ajjhattādippakāro eko pakāroti āha “**ekappakāraniddesenā**”ti. **Bāhiresūti** ekaccesu aññatitthiyesu. Tesampi hi ānāpānādivasena samathapakkhikā kāyānupassanā sambhavati. Tenāha “**ekadesasambhavato**”ti.

Tacassa ca atacaparicchinatā tacena aparicchinatā atthīti yojanā. “Dīghabāhu naccatū”ti-ādīsu viya aññapadatthepe samāse avayavapadatthasaṅgaho labbhatevāti vuttaṃ “**kāyekadesabhūto taco gahito evā**”ti. Tacapaṭibaddhānaṃ nakhadantanhārumaṃsānaṃ, tacapaṭibaddhānaṃ tadanuppaviṭṭhamūlānaṃ kesalomānaṃ, tappaṭibaddhapaṭibaddhānaṃ itaresaṃ samūhabhūto sabbo

kāyo “tacapariyanto” tveva vuttoti dassento **“tappaṭibaddhā”** ti-ādimāha. Atthi kesā, atthi lomāti sambandho. Tattha **atthī**ti puthuttavācī ekaṃ nipātapadaṃ, na kiriyāpadaṃ. Kiriyāpadatte hi santīti vattabbaṃ siyā, vacanavipallāsenā vā vuttanti.

Kammaṭṭhānassa vācuggatakaraṇādinā uggaṇṇanaṃ **uggaho**. Koṭṭhāsapāliyā hi vācuggatakaraṇaṃ, manasikiriyāya kesādīnaṃ vaṇṇādito upadhāraṇassa ca paṇaḥbhāvāpādanā idha uggaho. Yena pana nayena yogāvacaro tattha kusalo hoti, so **vidhī**ti vutto.

Purimehīti purimapurimehi pañcakachakkehi sambandho vutto. “Maṃsaṃ -pa- vakkaṃ” ti hi anulomato vakkapañcakassa puna “vakkam -pa- kesā” ti vakkapañcakassa, tacapañcakassa ca paṭilomato sajjhāyakkamo sambandho dassito. Svāyaṃ sajjhāyoti sambandho. **Visum tipaṇcāhanti** anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhanti evaṃ pañcakachakkesu paccekam tipaṇcāhaṃ. **Purimehi ekato tipaṇcāhanti** tacapañcakādīhi saddhiṃ anulomato vakkapañcakādīni ekajjhaṃ katvā vuttanayeneva tipaṇcāhaṃ. **Ādi-antadassanavasena**ti ādibhūtaṃ anulomato sajjhāyassa, anulomapaṭilomato sajjhāye antabhūtaṃ paṭilomato sajjhāyassa dassanavasena. Tenāha **“anuloma -pa- antimo”** ti. **Etampī**ti yadidaṃ purimehi saddhiṃ pacchimassa pañcakādino ekato sajjhāyakaraṇaṃ, pañcakādīnaṃ paccekam anulomādinā sajjhāyappakārato añño sajjhāyappakāro esoti attho. Dvinnam hatthānaṃ ekamukhā aññamaññasambandhā ṭhapitā aṅguliyo idha hatthasaṅkhalikāti adhippetāti āha **“aṅgulipantī”** ti. **Asubhalakkhaṇaṃ** kesādīnaṃ paṭikkūlabhāvo. Thaddhādibhāvo **dhātulakkhaṇaṃ**.

Attano koṭṭhāso, samāno vā koṭṭhāso sakoṭṭhāso, tattha bhavo **sakoṭṭhāsiko**, kammaṭṭhānaṃ.

Kāyānupassanaṃ hitvāti asubhato vā dhātuto anupassanaṃ manasikāraṃ akatvā. Pubbe viya pariyantatālaṅca āditālaṅca agantvā.

Samādhānādivisesayogena adhikaṃ cittanti **adhicittaṃ**. Tena vuttam **“samathavipassanācittan”** ti. **Manasikaraṇaṃ** cittanti ekantaṃ samādhinimittasseva

samannāhārakaṃ cittaṃ. Vikkhepavasena cittaṃ nānārammaṇe viṣaṭṭappavatti idha pabhañjanam, samādhānena tadabhāvato **na ca pabhañjanasabhāvaṃ**¹.

Sakkhibhavanatā paccakkhakāritā. **Pubbahetādiketi ādi**-saddena tadanurūpamanasikārānuyogādīṃ saṅgaṇhāti.

Samappavattanti līnuddhaccarahitaṃ. **Tathāpavattiyāti** majjhimasamathanimittaṃ paṭipattiyā, tattha ca pakkhandanena siddhāya yathāvuttasamappavattiyā. **Paññāya tosetīti** yāyaṃ tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanā, indriyānaṃ ekarasatā, tadupagavīriyavāhanā, āsevanāti imāsaṃ sādhikā bhāvanāpaññā, tāya adhicittaṃ toseti pahaṭṭhaṃ karoti. Yathāvuttavisesasiddhiyāva hi tamsādhikāya paññāya taṃ cittaṃ sampahaṃsitaṃ nāma hoti. Evaṃ sampahaṃsanto ca yasmā sabbaso paribandhavisodhanena paññāya cittaṃ vodāpetīti ca vuccati, tasmā “**samuttejeti cā**”ti vuttaṃ. **Nirassādanti** pubbenāparaṃ visesālābhena bhāvanārasavirahitaṃ. **Sampahaṃsetīti** bhāvanāya cittaṃ sammā pahāseti pamodeti. **Samuttejeti**ti sammā tattha uttejeti.

Āsayo pavattiṭṭhānaṃ.

Vavatthitatanti asaṃkiṇṇataṃ.

Antoti abbhantare koṭṭhāse. **Sukhumanti** sukhumanhāru-ādīṃ sandhāya vadati.

Tālapaṭṭikā tālapattavilivehi katakaṭasārako.

Gaṇanāya **mattā**-saddo katipayehi ūnabhāvadīpanatthaṃ vuccati. Dantaṭṭhivajjitāni tīhi ūnāni tīpi aṭṭhisatāni. Tasmā “**timattānī**”ti vuttaṃ. Yaṃ pana visuddhimagge “atirekatisata-aṭṭhikasamussayan”ti² vuttaṃ, taṃ dantaṭṭhīnīpi gahetvā sabbasaṅgāhikanayena vuttaṃ. “Gopphakaṭṭhikādīni avuttānī”ti na vattabbaṃ “ekekasmīṃ pāde dve gopphakaṭṭhīnī”ti vuttattā, “ānisadaṭṭhi-ādīnī”ti pana vattabbaṃ.

Tena aṭṭhināti ūruṭṭhinā.

Marumpehīti marumpacuṇṇehi.

1. Pabhiñjanasabhāvaṃ (Mūlaṭi 2. 151 piṭṭhe.)

2. Visuddhi-Ṭṭha 1. 189 piṭṭhe.

Susamāhitacittena hetubhūtena. **Nānārammaṇavipphandanavirahenā**ti nānārammaṇabhāvena vipphandanam nānārammaṇavipphandanam, tena virahena. **Anatikkantapīṭisukhassa** jhānacittassa. Taṃsamaṅgīpuggalassa vā.

Paṭikkūladhātuvannaṇavisesanti paṭikkūlavisesam, dhātuvisesam, vaṇṇakasiṇavisesam. Vakkapañcakādīsu pañcasu visum, heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye channam channam pañcāhānam vasena pañca māsā paripuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visum tipañcāhamevāti āha **“addhamāse ūnepī”**ti. **Māsantaragamanam** sajjhāyassa sattamādimāsagamanam.

Yamentanti bandhentam.

“Nīlam pītan”ti-ādinā saṅghāṭe nīlādivavatthānam taṃnissayattā mahābhūte upādāyāti āha **“mahābhūtam -pa- duggandhanti-ādinā”**ti. Upādāyarūpaṃ mahābhūtena paricchinnanti yojanā. **Tassāti** upādārūpassa. **Tatoti** mahābhūtato. Chāyāya ātapapaccayabhāvo ātapo paccayo etissāti, ātapassa chāyāya uppādakabhāvo **chāyātapānam ātapapaccayachāyuppādakabhāvo**. Tena uppādetabba-uppādakabhāvo aññamaññaparicchedakatāti dasseti. **Āyatanāni ca dvārāni cāti** dvādasāyatanāni, tadekadesabhūtāni dvārāni ca.

Sappaccayabhāvāti sappaccayattā.

Yathāvuttena ākārānāti “iti idam sattavidham ugghakosallam suggahitam katvā”ti-ādinā¹, “imam pana kammaṭṭhānam bhāvetvā arahattam pāpuṇitukāmenā”ti-ādinā² vā vuttappakārena vidhinā. “Avisesato pana sādharmaṇavasena evam veditabbā”ti, “ito paṭṭhāyāti ca vadanti.

Vaṇṇādimukhenāti vaṇṇapaṭikkūlasuññatāmukhena. **Upaṭṭhānanti** kammaṭṭhānassa upaṭṭhānam, yo ugghoti vutto. **Etthāti** catukkapañcakajjhānapaṭhamajjhānavipassanāsu ekasmiṃ sandhīyati. Kena? Kammaṭṭhānamanasikāreneva, tasmā ugghova sandhi **uggahasandhī**ti veditabbam.

Uṭṭhānakam uppajjanakam. Sātirekāni cha ambaṇāni **kumbham**. **Tatoti** mukhadhovanakhādanabhojanakiccato. **Nivattatī**ti arahattādhigamena accantanivattivasena nivattati.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 221 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 213 piṭṭhe.

Kammamevāti manasikārakammameva. **Ārammaṇanti**¹
pubbabhāgabhāvanārammaṇam.

Tathāti vanamakkaṭo viya.

Ekanti ekaṃ koṭṭhāsaṃ.

Sattagahaṇarahiteti sattapaññattimpi anāmasitvā desitattā vuttam.
Sasantānatāya ahaṃkāravatthumhi appahīnamānassa pahīnākāraṃ
sandhāyāha “**viddhastāhaṃkāre**”ti. **Tatthā**ti parassa kāye.

357. **Ādimhi sevanā** manasikārassa uppādanā ārambho.

362. **Gamitā**ti vigamitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. **Sampajānassā**ti sammā pakārehi jānantassa, vatthārammaṇehi
saddhiṃ sukhasāmisādiappakārehi aviparītaṃ vedanaṃ jānantassāti attho.
Pubbabhāgabhāvanā vohārānusāreneva pavattatīti āha “**vohāramattenā**”ti.
Vedayāmīti “ahaṃ vedayāmī”ti attupanāyikā vuttāti, pariññātavedanopi vā
uppannāya sukhavedanāya lokavohārena “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti
jānāti, voharati ca, pageva itaro. Tenāha “**vohāramattena vuttan**”ti.

Ubhayanti vīriyasamādhim. **Saha yojetvā**ti samadhurakiccato
anūnādhikaṃ katvā. Atthadhammādīsu sammohaviddhamsanavasena pavattā
maggapaññā eva **lokuttarapaṭisambhidā**.

Vaṇṇamukhādīsu **tīsupi mukhesu**. **Pariggahassā**ti arūpapariggahassa.
“Vatthu nāma karajakāyo”ti vacanena nivattitaṃ dassento “**na cakkhādīni
cha vatthūni**”ti āha. Aññamaññupatthambhena ṭhitesu dvīsu naḷakalāpesu
ekassa itarapaṭibaddhatṭhititā viya nāmakāyassa
rūpakāyapaṭibaddhavuttitādassanañhetam nissayapaccayavisesadassananti.

1. Kammārammaṇanti (bahūsu)

Tesanti yesaṃ phassaviññāṇāni pākaṭāni, tesāṃ. **Aññesanti** tato aññesaṃ, yesaṃ phassaviññāṇāni na pākaṭāni. Sukhadukkhavedanānaṃ suvibhūtavuttitāya vuttaṃ “**sabbesaṃ vineyyānaṃ vedanā pākaṭā**”ti. **Vilāpetvā vilāpetvāti** suvisuddhaṃ navanītaṃ vilāpetvā sītibhūtaṃ atisītale udake pakkhipitvā patthinnaṃ ṭhitaṃ matthetvā paripiṇḍetvā puna vilāpetvāti satavāraṃ evaṃ katvā.

Tatthāpīti yattha arūpakammaṭṭhānaṃ eva -pa- dassitaṃ, tatthāpi. Yesu suttesu tadantogadaṃ rūpakammaṭṭhānanti yojanā.

Vedanānupassanānidhesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanānidhesavaṇṇanā

365. Kilesasampayuttānaṃ na visuddhatā hotīti sambandho. **Itarehipīti** attanā sampayuttakilesato itarehipi asampayuttehi. **Visuṃ vacananti** aññākusalato visuṃ katvā vacanaṃ. **Visiṭṭhaggahaṇanti** visiṭṭhatāgahaṇaṃ, āveṇikasamohatādassananti attho, yato tadubhayaṃ momūhacittanti vuccati.

Cittānupassanānidhesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanānidhesa

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

367. Ekasmiṃ yuge baddhagoṇānaṃ viya ekato pavatti **yuganaddhatā**.

Gahaṇākārenāti asubhepi ārammaṇe “subhan”ti gahaṇākārena. **Nimittanti cāti** subhanimittanti ca vuccatīti yojanā. Ekaṃsena sattā attano attano hitasukhameva āśīsaṇtīti katvā vuttaṃ “**ākaṅkhitassa hitasukhassā**”ti. **Anupāyo** eva ca hitavisiṭṭhassa sukhassa ayonisomanasikāro, ākaṅkhitassa vā yathādhīppetassa hitasukhassa **anupāyabhūto**. Avijjandhā hi tādisepi pavattantīti.

Nippadhādetabbeti ayonisomanasikārena nibbattetabbe kāmaccchandeti attho.

Tadanukūlattāti tesam asubhe “subhan”ti, “asubhan”ti ca pavattānaṃ ayonisomanasikārayonisomanasikārānaṃ anukūlattā. Rūpādīsu aniccādi-abhinivesassa, aniccasaññādīnaṃ yathāvuttamanasikārūpanissayatā tadanukūlatā.

Āhāre paṭikkūlasaññaṃ so uppādetīti sambandho. **Tabbipariṇāmassā**ti bhojanapariṇāmassa nissandādikassa. **Tadādhārassā**ti udarassa, kāyasappa vā. **Soti** bhojanemattaññū. Suttantapariyāyena kāmārāgo “kāmaccchandaniṇvaraṇaṃ”ti vuccatīti āha **“abhidhammapariyāyena”**ti. Abhidhamme hi “nīvaraṇaṃ dhammaṃ paṭicca nīvaraṇo dhammo uppajjati napurejātapaccayā”ti¹ etassa vibhaṅge “arūpe kāmaccchandaniṇvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇaṃ uppajjati”ti-ādi¹ vacanato bhavarāgopi kāmaccchandaniṇvaraṇaṃ vuttanti viññāyati. Tenāha **“sabbopi lobho kāmaccchandaniṇvaraṇaṃ”**ti.

Sīmābhede kateti attādimariyādāya bhinnāya, attādīsu sabbattha ekarūpāya mettābhāvanāyāti attho. **Vihārādi-uddesarahitanti** viharādipadesaparichedarahitaṃ. **Uggahitāya** mettāya. **Aṭṭhavīsatividhā**ti itthi-ādivasena sattavidhā paccekam averādihi yojanāvasena aṭṭhavīsatividhā. **Sattādi-itthi-ādi-averādiyogenā**ti ettha sattādi-averādiyogena vīsati, itthi-ādi-averādiyogena aṭṭhavīsatiṭi aṭṭhacattārīsaṃ ekissā disāya. Tathā sesadisāsupīti sabbā saṅgahetvā āha **“asītādhikacatusatappabhedā”**ti.

Katākatānusocanaṃ na hotīti yojanā. “Bahukam sutam hoti sutam geyyan”ti-ādi² vacanato bahussutā navaṅgassa sāsanassa vasena veditabbā, na vinayamattassevāti vuḍḍhataṃ pana anapekkhitvā icceva vuttaṃ, na bahussutatañcāti.

Tiṭṭhati anuppannā vicikicchā **ettha** etesu “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānaṃ”ti-ādikāya³ pavattiyā anekabhedesu purimuppannesu vicikicchādhamesūti te **ṭhānīyā** vuttā.

1. Abhi 10. 300 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Am 1. 313 piṭṭhe.

3. Ma 1. 10; Sam 1. 265 piṭṭhesu.

Aṭṭhavatthukāpīti na kevalaṃ soḷasavatthukā, nāpi ratanattayavatthukā ca, atha kho aṭṭhavatthukāpi. Ratanattaye saṃsayāpannassa sikkhādīsu kaṅkhāsambhavato, tattha nibbematikassa tadabhāvato ca sesavicikicchānaṃ ratanattayavicikicchāmūlikatā daṭṭhabbā. **Anupavisanāṃ** “evametan”ti saddahanavasena ārammaṇassa pakkhandanaṃ.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Tenāti atthasannissitaggaḥaṇena.

Paccayavasena dubbalabhāvo **mandatā**.

Pabbatapadesavanagahanantaritopi gāmo na dūre, pabbataṃ parikkhipitvā gantabbatāya āvāso araṇṇalakkhaṇūpeto, tasmā maṃsasoteneva assosīti vadanti.

Sampattihetutāya pasādo sinehapariyāyena vutto.

Indriyānaṃ tikkhabhāvāpādanāṃ **tejanaṃ**. **Tosanaṃ** pamodanaṃ.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samathavipassanāvasena paṭṭhamassa satipaṭṭhānassa, **suddhivipassanāvasena** itaresaṃ. **Āgamanavasena vuttaṃ** aññathā maggasammāsatiyā kathaṃ kāyārammaṇatā siyāti adhippāyo. **Kāyānupassī-ādināṃ** catubbidhānaṃ puggalānaṃ vuttānaṃ. Tenāha “**na hi sakkā ekassa -pa- vatthun**”ti. **Anekasatisambhavāvabodhapasaṅgā**ti ekacittuppadena anekissā satiyā sambhavassa, sati ca tasmim̐ anekāvabodhassa ca āpajjanato. **Sakiccaparicchinneti** attano kiccavisesavisiṭṭhe. **Dhammabhedenā**ti ārammaṇabhedavisiṭṭhena dhammavisesena. **Na dhammassa dhammo kiccanti** ekassa dhammassa aññadhammo kiccaṃ nāma na hoti tadabhāvato. **Dhammabhedena** dhammassa vibhāgena. **Tassa bhedoti** tassa kiccassa bhedo natthi. **Tasmā**ti yasmā nayidha dhammassa vibhāgena kiccabhedo icchito,

kiccabhedena pana dhammavibhāgo icchito, tasmā. Tena vuttaṃ “**ekāvā**”ti-
ādi.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. “**Kāye kāyānupassī**”ti idaṃ puggalādhiṭṭhānena
satipaṭṭhānavisesanaṃ, tañca āgamanasiddhaṃ, aññathā tassa asambhavatoti
āha “**āgamanavasena -pa- desetvā**”ti. **Puggalaṃ anāmasitvā**ti “kāye
kāyānupassī”ti evaṃ puggalaṃ aggahetvā. Tathā anāmasanato eva
āgamanavisesanaṃ akatvā. Nayadvayeti anupassanānayo, suddhikanayoti
etasmimṃ nayadvaye.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. Kāraṇasaddo yuttivācako “sabbametaṃ akāraṇaṃ vadatī”ti-ādīsu viya, tasmā **kāraṇappadhānā**ti yuttippadhānā, anuppannapāpakānuppādanādikiriya anurūpappadhānāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Anuppannapāpakādīnaṃ anuppādādi **anuppannapāpakānuppādādi**.

391. “**Na aññodhammo**”ti yathā taṇhāyanamicchābhinivesavā-yamanasabhāvānaṃ taṇhādīnaṃ chandapariyāyo aññadhammo nāma hoti kattukamyatāsaṅkhātassa chandaniyassa tesu abhāvā, dhammacchando pana taṇsabhāvattā aññadhammo na hoti. Tenāha “**dhammacchandoti sabhāvacchando**”ti.

406. **Aṭṭhakathāyanti** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Vaṭṭānatthasaṃvattanato**ti saṃsāradukkhasambhavato.

Na sakkontīti āha “santāya samāpattiyā parihīnā brahmacariyavāse santhambhitaṃ na sakkontī”ti.

Tattha duvidhāyāti yojetabbaṃ. **Uppannāyevā**ti uppannapubbā eva uppajjanti samudācārādivasena.

Sabbāsu avatthāsūti pakatattādi-avatthāsu. Pakatattāvatthena hi sabbena sabbaṃ tāni na caritabbāni. Itarāvatthena ca tadavatthāya tāni tāniyeva caritabbāni. **Vatthabbanti ādīnīti ādi**-saddena “na ekacchanne anāvāse vatthabbaṃ, na ekacchanne āvāse vā anāvāse vā vatthabbaṃ, na ekāsane nisīditabbaṃ, na nīce āsane nisinne uce āsane nisīditabbaṃ, na chamāyaṃ nisinne āsane nisīditabbaṃ, na ekacaṅkame caṅkamitabbaṃ, na nīce caṅkame caṅkamante uce caṅkame caṅkamitabbaṃ, na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabbaṃ”ti¹ imāni saṅgaṇhāti. **Tesanti** pārivāsikavuḍḍhatarādīnaṃ vasena. **Sampiṇḍetvā**ti saṅkaḍḍhitvā. **Ekekaṃ katvā**ti navāpi

ekamekaṃ katvā. “Abhivādana paccuṭṭhānañjalikammasāmīcikammaṃ na sādītabbam, āsanābhīhāram, seyyābhīhāram, pādodakam, pādapiṭṭham, pādakathalikam, pattacīvarapaṭiggahaṇam na sādītabbam”¹ idaṃ sabbampi asādiyanasāmaññena ekaṃ. **Dasā**ti “na sīlavipattiyā, na ācāravipattiyā, na diṭṭhivipattiyā, na ājīvavipattiyā, na bhikkhū bhikkhūhi bhedetabbā, na gihiddhajo dhāretabbo, na titthiyaddhajo dhāretabbo, na titthiyā sevītabbā, bhikkhū sevītabbā, bhikkhusikkhāya sikkhitabbam”² evamāgatā dasa.

“**Kammañcā**”ti paccattavasena vuttaṃ kammaṃ “avipakkavipākassā”ti ettha “kammassā”ti sāmivacanavasena pariṇāmetvā yojetabbam. Bhūtāpagatuppannanti³ vuttanti sambandho. **Idhā**ti imissā sammohavinodaniyā. “Evaṃ kate okāse vipāko -pa- uppannoti vuccatī”ti vadanto **vipākameva vadati. Tatthā**ti atṭhasālīniyam. Maggena samucchinnā thāmagatā kāmarāgādayo “anusayā”ti vuccantīti āha “**anusayita -pa- maggena pahātābbā**”ti.

Āhatakhīrarukkho viya ārammaṇam, katham? Nimittaggāhavasena. Tamevatthaṃ vivarati “**adhigatan**”ti-ādinā. Tattha nimittaggāhavasena ārammaṇassa adhiggaḥitattā taṃ ārammaṇam anussarītānussaritakkhaṇe kilesuppatthetubhāvena uppattiṭṭhānato adhigatameva nāma hotīti āha “**adhigataṃ nimittaggāhavasenā**”ti, taṃ ārammaṇam pātubhūtakilesanti adhippāyo. Kilesuppatthinimittatāya uppattirahaṃ kilesaṃ “**ārammaṇam antogadhakilesan**”ti vuttaṃ. Tañca kho gāhake labbhamānaṃ gahetabbe upacaritvā, yathā nissite labbhamānaṃ nissaye upacaritvā “mañcā ukkuṭṭhim karonti”ti. Idāni upacāraṃ muñcitvā nippariyāyeneva atthaṃ dassento “**nimittaggāha -pa- sadisā**”ti āha. **Vitthāretabbanti** “yathā kiṃ? Sacc khīrarukkhan”ti-ādinā vitthāretabbam.

Tidhāti atītādivasena tidhā. **Ābhato** upamāvasena. **Appahīnatādassanatthampīti pi-saddena** “tidhā navattabbatādassanatthampī”ti vuttameva sampiṇḍeti. **Evaṃ maggena pahīnakilesā daṭṭhabbā** magge anuppanne uppattirahānampi uppanne sabbena sabbam abhāvato.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vi 4. 84 piṭṭhe.

2. Vi 4. 63 piṭṭhe.

3. Bhutvāpagatuppannanti (Ka)

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

427. **Vīriyajetṭhikāya pana maggabhāvanāya na vattabbāni**
 sammappadhānāni “**maggādhīpatīnī**”ti vā “**namaggādhīpatīnī**”ti vāti vāti
 ettha paṭhamassa vīriyantarābhāvo, itarassa itarādhīpatino,
 namaggabhūtavīriyādhīpatino ca abhāvo navattabbatāya kāraṇanti
 imamatthamāha “**maggādhīpatīnī**”ti-ādinā. **Tadāti**
 vīriyajetṭhikamaggabhāvanākāle.

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

431. **Paṭhamo kattu-attho** “ijjhatīti iddhī”ti. **Dutiyo karaṇattho** “ijjhanti etāyā”ti. Pajjitabbā iddhi vuttā “iddhiṃ pajjanti pāpuṇantī”ti kattusāadhanassa iddhisaddassa karaṇasāadhanena pādasaddena samānādhikaraṇatāya asambhavato, ijghanakassa ca atthassa karaṇabhūtena pādena pajjitabbatā “iddhi eva pādo”ti saddayojanā na sambhavatīti imamattamāha “**na ca -pa- vatthun**”ti. **Iddhikiriyaṅkaraṇenā**ti ijghanakiriyaṅkaraṇabhūtena atthena sādhetabbā ca iddhi pajjitabbatī yojanā. **Dvinnam karaṇānanti** ijghanapajjanakiriyaṅkaraṇānam iddhipādattānam. **Na asamānādhikaraṇatā sambhavati** paṭisedhadvayaṃ pakatiyaṃ ṭhapetīti. **Tasmā**ti yasmā paṭhamenatthena samānādhikaraṇasamāso, dutiyena sāmivacanasamāso iddhipādasaddānam na yujjati, tasmā. Yathāvuttā vā paṭhamenatthena samānādhikaraṇasamāsavaseneva yojanā yujjati pādassa pajjamānakotṭhāsabhāvato. Dutiyenatthena itarasamāsavaseneva yojanā yujjati pādassa ijghanakaraṇūpāyabhāvato.

Kecīti dhammasirittheraṃ sandhāya vadati. **Duvidhatthāyā**ti nibbatti-atthāya, vuddhi-atthāya ca. **Visunti** “iddhi eva pādo iddhipādo”ti imasmā visum. **Samāsayojanāvasenā**ti “iddhiyā pādo iddhipādo”ti evaṃ samāsayojanāvasena. **Yathāyuttoti** kattukaraṇatthesu yo yo yutto. **Paṭilābhapubbabhāgānanti** visesādhigamataṃpubbabhāgānam yathākkamaṃ kattiddhikaraṇiddhibhāvaṃ sandhāya vuttoti yojanā. Uttaracūḷabhājanīye “chandoyeva chandiddhipādo, cittameva, vīriyameva, vīmaṃsāva vīmaṃsiddhipādo”ti vuttattā āha “**uttaracūḷabhājanīye vā vuttehi chandādīhi iddhipādehi**”ti-ādi.

Chandacittavīmaṃsiddhipādesu tāva yuttaṃ padhānasaṅkhāraggahaṇaṃ apubbattā, vīriyiddhipāde pana kathanti codanaṃ sandhāyāha “**vīriyiddhipādaniddese**”ti-ādi. Yadi dveyeva samannāgamaṅgāni, chandādayo kimatthiyāti āha “**samādhivisesanānī**”ti. **Na idha -pa- vuttā hoti** atabbisesanattā.

yadipi samādhivisesanasamannāgamaṅgadassanattam dvikkhattum vīriyam āgatanti vuttam, tam pana “vīriyasamādhisamannāgatan”ti ettāvatapi siddham hoti. Evaṃ siddhe sati puna vacanam vīriyantarasabbhāvaṃ nu kho dīpetīti kadāci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanattam **“vīriyañcā”**ti-ādimāha. **Chandādīhi visiṭṭhoti** chandādīnam adhipatipaccayatāvisesena visiṭṭho. Teneva hi chandādimukheneva iddhipādā desitā. Tathā ca vuttam “chandam ce bhikkhu adhipatim karitvā labhati samādhin”ti-ādi¹.

Tamtaṃavassayanavasenāti tassa tassa chandassa samādhino avassayatāvasena, paccayavisesatāyāti attho. **Upāyatthena -pa- vuttā hoti** adhigamūpāyatāpi nissayabhāvoyevāti. **“Tenevā”**ti-ādinā yathāvuttam chandādīnam iddhipādātam pāliyaeva vibhāveti. Tattha **tenevāti** chandādīnamyeva upāyatthabhāveneva iddhipādabhāvassa adhippetattā. **Upāyiddhipādadassanattamevāti** chandādike dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhī chandādīnam iddhiyā adhigamūpāyatādassanam upāyiddhipādadassanam, tadattameva “tathābhūtaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti² tattha tattha pāliyam nissayiddhipādadassanam katam chandādiviṭṭhānamyeva vedanākkhandhādīnam adhippetattā. Evañcetam sampañcchittabbaṃ. **Aññathā** kevalam iddhisampayuttānamyeva khandhānam vasena iddhipādabhāve gayhamāne **catubbidhatā na hoti** visesakāraṇābhāvatoti adhippāyo.

433. **Tosanam** satthu ārāddhanam, sikkhāya vā. **Thāmaabhāvatoti** thirabhāvato. Kulāpadese jātimā purissaro hotīti **“pubbaṅgamattā cittassa visiṭṭhajātisadisatā”**ti vuttam. Vicāraṇapaññāhetukattā mantassa vīmaṃsāsadisatā suviññeyyāvāti na uddhaṭā.

Chandādīketi chandasamādhīpadhānaśāṅkhārā, vīriyacittavīmaṃsāsamādhīpadhānaśāṅkhārāti ime tayo tayo dhamme. **Abhedato** bhedaṃ akatvā abhinditvā iddhibhāvasāmaññena, iddhipādabhāvasāmaññena ca saṅgaṇhitvā. Tenāha **“sampiṇḍetvā”**ti. Bhedanam vā sambhedanam missīkaraṇanti āha **“amissetvā”**ti. Tathā hi “sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva”ti³ iddhi-iddhipāde amissetvāpi kathitam. **Visesenāti** bhedena catūsu iddhipādesu asammissabhāvena āveṇikattā.

1. Abhi 2. 223 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 226 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 293 piṭṭhe.

Āveṇikā hi chandādayo tassa tassa iddhipādassa. **Avisesenāti** abhedena, caturiddhipādasādhāraṇabhāvenāti attho.

Chandiddhipādasamādhiddhipādādayoti ādi-saddena padhānasaṅkhārāṃ, vīriyacittavīmaṃsā ca saṅgaṇhāti. **Pādoti** tehi sampayuttaṃ catukkhandaṃ. “Chandiddhipāde pavisaṇti”ti-ādinā **visiṭṭhesveva pavesaṃ avatvā. Catūsūti** chando, samādhi, padhānasaṅkhārā, taṃsampayuttā khandhāti evaṃ catūsu. Chandaḥetuko, chandādhiko vā samādhi adhippetoti āha “**chandavato ko samādhi na ijjhissati**”ti. Iti evaṃ anena pakārena, yaṃ samādhibhāvanāmukhaṃ. Samādhibhāvanānuyogena bhāvitā khandhā **samādhibhāvitā.**

“**Ye hī**”ti-ādinā “abhinavaṃ natthi”ti saṅkhepato vuttaṃ vivarati. **Tiṇṇanti** chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ. **Idanti** “ime hi tayo”ti-ādivacanāṃ. **Purimassāti** “chando samādhī”ti-ādivasenassa. **Kāraṇabhāvenāti** sādhanabhāvena. **Tenāti** “ime hi tayo dhammā”ti-ādivacanena. Yasmā chandādayo tayo dhammā aññamaññaṃ, sampayuttakānaṃ nissayabhāvena pavattanti, tasmā tesampi iddhipādabhāvo vutto. So pana nissayabhāvo sampayogāvinābhāvīti āha “**tadantogadhattā**”ti, sampayuttakantogadhattāti attho. Chandādīnaṃ viya sampayuttakkhandhānaṃ sabhāvato iddhibhāvo natthīti āha “**iddhibhāvapariyāyo atthī**”ti. Tena vuttaṃ “**sesā sampayuttakā -pa- na attano sabhāvenā**”ti. **Ekadesassāti** chandādīnaṃ. **Catunnampī** khandhānaṃ, chandādīnaṃ vā **catunnaṃ. Punapīti** “sampayuttakā panā”ti-ādiṃ sandhāyāha. **Iminā** catukkhandaḥekadesānaṃ iddhibhāvādīpanena.

Pubbe vuttato vacanakkamena aññanti āha “**apubbanti katvā**”ti. Kenaṭṭhena iddhi paṭilābho, kenaṭṭhena pādo pubbabhāgoti yathākkamaṃ yojanā. Yadi patiṭṭhānaṭṭhena pādo, nissayiddhipādoyeva vutto siyā, na upāyiddhipādoti āha “**upāyo cā**”ti-ādi. **Sabbatthāti** suttantabhājanīye, abhidhammabhājanīye ca. Tenāha “**suttantabhājanīye hī**”ti-ādi. **Samādhivisesanabhāvenāti** “chandādhipati, chandaḥetuko, chandādhiko vā samādhi chandasamādhī”ti-ādinā samādhissa

visesanabhāvena. “Samādhisevanavasenā”ti ca pāṭho. Tattha **samādhisevanavasenā**ti chandādhike adhipatiṃ karitvā samādhissa āsevanavasena. **Upāyabhūtānanti** “chandavato ce samādhi ijjhati, mayheva ijjhati”ti samādhi-āsevanāya upāyabhūtānaṃ.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

444. Sādhipativārāni aṭṭhasatāni, tesu paccekaṃ cattāro iddhipādā na sambhavatīti āha “**sādhipativārānaṃ paripuṇṇānaṃ abhāvā**”ti. Tattha kāraṇamāha “**na hi adhipatīnaṃ adhipatayo vijjantī**”ti. Yadi hi adhipatī siyumaṃ sādhipatīti iddhipādabhedena dvattimsa nayasatāni, suddhikāni aṭṭhāti cattāri nayasahassāni bhavēyyumaṃ, taṃ pana natthīti adhippāyo. Yattakā pana nayā idha labbhanti, taṃ dessetumaṃ “**ekekasmim paṇā**”ti-ādi vuttaṃ. Suddhikāni aṭṭha nayasatāni sādhipatikānīpi aṭṭhevāti catunnaṃ maggānaṃ vasena soḷasa nayasatāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Sayamaṃ jeṭṭhakabhāvena pavattanato cattāro adhipatayo aññamaññaṃ garumaṃ na karonti. Tasmā “cattāro iddhipādā na maggādhipatino”ti vuttā. Tenāha “**aññamaññaṃ pana adhipatayo na bhavanti**”ti. Etamatthanti “adhipatayo aññamaññaṃ adhipatī na bhavanti”ti etamattham. **Adhipatinoti** adhipati bhavitumaṃ samatthassa. **Adhipatiṃ na karontīti** adhipatiṃ katvā garumaṃ katvā nappavattanti. **Adhipatīnaṃ sahabhāveti** adhipatikiccakaraṇena sahapavattiyam. “**Avīmaṃsādhipatikassa maggassa abhāvā**”ti idaṃ “adhipatitāsamatthā dhammā adhipatibhāveneva pavatteyyun”ti dosāropanavasenāha, na yathādhigatavasena. Adhipatidhammānañhi pubbābhisankhāre sati adhipatibhāvena pavatti, na aññathāti sahabhāvepi tadabhāvaṃ sandhāya visesanaṃ

nakattabbaṃ siyāti sakkā vattum. **Aññamaññādhīpatikaraṇabhāveti**
aññamaññaṃ adhipatim katvā pavattiyam. Vīmaṃsādhīpatikattavacananti
vīmaṃsādhīpatikabhāvassa vacanaṃ. Na vattabbaṃ siyā sabbesampi
adhipatīnaṃ sādhipatikattāti adhippāyo. Sahabhāvo paṭikkhitto eva
sādhipatibhāvassa anekamsikatāvacanato.

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Paṭhamanayavaṇṇanā

466. Patiṭṭhānaṃ idha saṃsāre avaṭṭhānaṃ, tassa mūlaṃ kilesāti āha “**kilesavasena patiṭṭhānaṃ**”ti. Patiṭṭhānāya pana byāpārāpatti kammanti vuttaṃ “**abhisāṅkhāravasena āyūhanā**”ti. Yasmā kilesesu taṇhādiṭṭhiyo taṇhādiṭṭhicaritānaṃ visesato saṃsāraṇāyikā, kilesasahitameva ca kammaṃ patiṭṭhānāya hoti, na kevalaṃ, tasmā vuttaṃ “**taṇhādiṭṭhi -pa- āyūhanā**”ti. Tathā taṇhāya bhavassādhāvato, diṭṭhiyā vibhavābhinandanabhūtāya vibhavābhisaṅkharaṇabhāvato “**taṇhāvasena patiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā**”ti vuttaṃ. Diṭṭhisupi antomukhappavattāya bhavadiṭṭhiyā visesato saṃsāre avaṭṭhānaṃ, yato oliyanāti vuccatīti āha “**sassatadiṭṭhiyā patiṭṭhānaṃ**”ti. Bahimukhappavattāpi vibhavadiṭṭhi bhavābhisaṅkharaṇaṃ nātivattatīti vuttaṃ “**ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā**”ti. Layāpatti yathāraddhassa ārambhassa anīṭṭhānaṃ antosaṅkocabhāvatoti āha “**līnavasena patiṭṭhānaṃ**”ti. Uddhatāpatti anupāyabhūtā byāpārāpatti asaṅkocabhāvatoti vuttaṃ “**uddhaccavasena āyūhanā**”ti. Tathā kosajjapakkhikattā ca kāmasukhānuyogassa uddhaccappakkhikattā ca attakilamathānuyogassa tadubhayavasena patiṭṭhānāyūhanā vuttā, itaraṃ vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Idhāti** imissā **sammohavinodaniyā**. **Avuttānanti** “kilesavasena patiṭṭhānaṃ”ti-ādīnaṃ vasena veditabbā patiṭṭhānāyūhanāti yojanā.

Samappavatte dhammeti līnuddhaccavirahena samappavatte sampayuttadhamme. **Paṭisañcikkhatīti** patirūpaṃ saṃkaleti gaṇeti tuletī. Tenāha “**upapattito ikkhatī**”ti. **Tadākāroti** paṭisaṅkhānākāro upapattito ikkhanākāro. **Evañca katvāti** paṭisaṅkhānasabhāvattā eva upekkhāsambojjhaṅgassa. **Pacchimapacchimakāraṇabhāvoti** pacchimassa pacchimassa kāraṇabhāvo. Purimaṃ purimaṃ hi pacchimassa pacchimassa visesapaccayoti.

467. Aviparītakāyādisabhāvaggaṇasamatthatāya **balavatī eva sati**. **Paññā gahitā** satinepakkenāti attho. **Evamcittoti** evaṃ lābhasakkārasilokasannissitacitto. **Cirakatavattādivasenāti** cirakatavattādisīsenā. “**Vutto**”ti imināpi “katvā āha kāyaviññattim -pa-koṭṭhāsan”ti yojanā.

Paresanti na anantarānaṃ. **Sabbesaṃ -pa- yojetabbā** “sabbe bojjhaṅgā sabbesaṃ paccayavisesā hontiyevā”ti. Kāmetīti kāmo, assādanavasena āmasatīti āmisāṃ, kāmova āmisanti **kāmāmisāṃ**, kilesakāmo. Vatthukāmo pana āmasīyatīti **āmisāṃ**. Evam sesadvayampi. Tesu lokīyanti ettha sukhavisesāti **loko**, upapattiviseso. **Vatṭaṃ** saṃsāro. Kāmassādavasena pavatto lobho **kāmāmisāṃ**. Bhavavisesapatthanāvasena pavatto **lokāmisāṃ**. Vibhavo nāma kimatthiyo, ko vā taṃ abhipattheyyāti vatṭānugedhabhūto lobho vatṭāmisanti ca vadanti. **Tadārammaṇanti** tassā taṇhāya ārammaṇaṃ, rūpādi. **Lokadhammā** lābhādayo. Vuttāvasesā sabbāva taṇhā **saṃsārajanako** rāgo.

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyanayavaṇṇanā

468-9. **Sabbe sattā**ti kāmabhavādīsu, saññībhavādīsu, ekavokārabhavādīsu ca sabbabhavesu sabbe sattā. Āhārato ṭhiti etesanti **āhāraṭṭhitikā**, paccayaṭṭhitikā. Yena paccayena te tiṭṭhinti, so ekova dhammo ñātapariññāsankhātāya “āhāraṭṭhitikā”ti abhiññāya abhiññeyyo. **Dve dhātuyoti** sankhatāsankhatadhātuyō. **Tisso dhātuyoti** kāmādhāturūpadhātuarūpadhātuyō. **Pañca vimuttāyatanānī**ti “idha bhikkhave bhikkuno satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo”ti-ādinā¹ āgatāni vimuccanakāraṇāni. **Anuttariyānī**ti dassanānuttariyādīni cha anuttariyāni. **Niddasavatthūnī**ti

1. Dī 3. 200, 234; Am 2. 18 piṭṭhesu.

yehi kārāṇehi niddaso hoti, tāni niddasavattḥūni nāma. Desanāmatṭaṇcetaṃ. Khīṇāsavo hi dasavasso hutvā parinibbuto puna dasavasso na hoti. Na kevalaṇca dasavasso, navavassopi -pa- ekamuhuttikopi na hotiyeva puna paṭisandhiyā abhāvā, aṭṭhuppattivasena panevaṃ vuttaṃ. Tāni pana “idha bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hoti”ti-ādinā¹ sutte āgatāniyeva. “Sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti”ti-ādīni² **dasa nijjaravattḥūni**. **Khandhādayoti** khandhāyatanadhātādayo. **Vinandhananti** “bhavādivinandhanatṭhena vānaṃ vuccati taṇhā”ti³ dasseti. **Gamananti** assādanavasena ārammaṇe pavattimāha. Tena vuttaṃ “piyarūpasātarūpesū”ti.

Vipassanāsahagatanti veditabbaṃ viññattisamuṭṭhāpakattā. “Maggam appattaṃ kāyikaṃ vīriyaṃ”ti visesetvā vuttattā pana lokuttaravīriyampi pariyāyena kāyikaṃ nāma atthīti dīpitaṃ hoti.

Rūpāvacare pītisambojjhaṅgoti na vuccatīti āha “**rūpāvacare -pa- paṭikkhittā**”ti. Yathā vipassanāsahagatā pīti pariyāyena “pītisambojjhaṅgo”ti vuccati, evaṃ rūpāvacare pīti nibbedhabhāgiyā vattabbā siyā. Evaṃ labbhamānāpi alabbhamānaṃ upādāya na vuttā. “**Avitakka-avicārā**”ti visesanaṃ santapaṇītāya pītiyā dassanattham. **Bojjhaṅgabhūtāti** pariyāyabojjhaṅgabhūtā. **Avitakka-avicāro pīti -pa- na vutto** savitakkasavicārattā tassa. Na hi kāmāvacarā avitakka-avicārā pīti atthi.

Idha vutto pariyāyenāti attho. Maggaṭṭivedhānulomanato vipassanāya viya pādakajjhānesupi sati-ādayo “bojjhaṅgā”tveva vuccantīti āha “**nibbedhabhāgiyattā na paṭikkhipitabbo**”ti. Evaṃ kasiṇajjhānādīsū bojjhaṅge uddharantānaṃ adhippāyaṃ vatvā anuddharantānaṃ adhippāyaṃ vuttum “**anuddharantā panā**”ti-ādimāha. Te hi āsannekantakiccanibbattīhi vipassanākkhaṇe bojjhaṅge uddharanti, na jhānakkhaṇe tadabhāvato. Tenāha “**vipassanākkicassa viya -pa- na uddharanti**”ti. Kasiṇanissando arūpānīti āha “**tadāyattānī**”ti.

Dutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 3. 209 piṭṭhe. 2. Dī 3. 259; Am 3. 430 piṭṭhe. 3. Taṇhāti vuttanti (bahūsu)

Tatiyanayavaṇṇanā

470-1. Vossajjanam pahānam vossaggo, vossajjanam vā vissaṭṭhabhāvo nirāsaṅkānuppavesoti āha “vossaggasaddo -pa- duvidhatā vuttā”ti.
Vipassanākkhaṇe **tadaṅgatanninnappakārena**, maggakkhaṇe **samucchēdatadārammaṇakaraṇappakārena**.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. Upekkhanamupekkhāsambojjhaṅgassa sabhāvo, so ca samādhivīriyasambojjhaṅgo viya sampayuttānam ūnādhikabhāvabyāvaṇṇo ahutvā tesam anūnānādhikabhāve majjhataṅkārappavattīti imamattham āha “**upekkhanavasenā**”ti-ādinā. Tattha **upapattito ikkhananti** paṭisaṅkhānamāha.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅga

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. **Abhidhammeti** dhammasaṅgahe. So hi nibbattitābhidhammadesanā, na vibhaṅgadesanā viya suddantanayavimissā. **Ariyopapadataṃ na karoti** vināpi tenassa ariyabhāvasiddhito. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “yathā hi”ti-ādi.

493. **“Lokiyakālenā”**ti idaṃ pubbabhāgabhāvanānubhāvena kiccātirekasiddhīti dassanattham vuttaṃ. **Etesanti** sammādiṭṭhi-ādīnaṃ. Appahāne, pahāne ca ādīnavānisaṃsavibhāvanādinā visesappaccayattā **sammādiṭṭhi-ādīni micchāvācādinī pajahāpentīti vuttāni**. Micchāvācādito nivatti sammāvācādikiriyāti vuttaṃ **“sammāvācādikiriyā hi viratī”**ti. Sammādiṭṭhi-ādayo viya **na kārapakabhāvena**, taṃsamaṅgīpuggalo viya **na kattubhāvena**. **Lokuttarakkhaṇepīti** na kevalaṃ lokiyakkhaṇeyeva, atha kho lokuttarakkhaṇepi.

Khandhopadhiṃ vipaccatīti paṭisandhidāyikaṃ sandhāyāha. **Tattha vipaccatīti** pavattivipākādāyikaṃ.

Ekekanti “tattha katamā sammādiṭṭhi”ti-ādinā¹ ekekaṃ aṅgaṃ pucchitvā. **Tassa tassevāti** ekeka-aṅgasseva, na aṅgasamudāyassa. **Saha pana pucchitvāti** “tattha katamo pañcaṅgiko maggo”ti¹ pucchitvā. **Ekato vissajjanapaṭiniddesattāti** yadipi “tattha katamā sammādiṭṭhi? Yā paññā”ti-ādinā¹ vissajjanaṃ katam, “tattha katamo pañcaṅgiko maggo”ti¹ pana ekato katāya pucchāya vissajjanavasena paṭiniddesabhāvato na paṭīyekkaṃ pucchāvissajjanaṃ nāma hoti. Kasmā panettha pañcaṅgakavāre eva paṭīyekkaṃ pucchāvissajjanaṃ katam, na aṭṭhaṅgikavāreti codanaṃ sandhāyāha **“tatthā”**ti-ādi. **Ekekamukhāyāti** sammādiṭṭhi-ādimukhāya. Tena vuttaṃ “ariyaṃ vo bhikkhave sammādiṭṭhiṃ desessāmi sa-upanisaṃ

1. Abhi 2. 246 piṭṭhe.

saparikkhāraṇ”ti-ādi¹. **Pubbasuddhiyā sijjhanti.** Tathā hi vuttaṃ “pubbeva kho paṇassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hotī”ti², tasmā sammāvācādimukhā bhāvanā natthīti adhippāyo. Tenāha “**na maggassa upacārenā**”ti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 3. 17 piṭṭhe.

2. Ma 3. 337 piṭṭhe.

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Mātikāvaṇṇanā

508. **Pātimokkhasamvarādīti ādi-saddena** indriyesu guttadvārataṃ, bhojane mattaññutā, satisampajaññaṃ, jāgariyānuyogoti evamādike saṅgaṇhāti. **Asubhānussatiyoti** asubhajhānāni, anussatijhānāni ca. Sati samaṇabhāvakarapubbabhāgakarāṇīyasampattiyaṃ samaṇabhāvopi siddhoyeva hotīti āha “**suñña -pa- dasseti**”ti. Kāraṇe hi sidde phalampi siddhameva hotīti. Sikkhāpadānaṃ sarūpaṃ, sikkhitabbākāraṃ, saṅkhepato vibhāgaṇca dassetuṃ “**sikkhāpadesū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **nāmakāyādivasenāti** nāmakāya, padakāya, byañjanakāyavasena vuttesu. Iminā sikkhāpadānaṃ sikkhāya adhigamūpāyabhūtapaññattisabhāvataṃ dasseti. Tesu sikkhitabbākāro satthu-āṇanatikkamoyevāti āha “**vaca -pa- tabbesū**”ti. **Sikkhākoṭṭhasesūti** vuttappabhedesu adhisīlasikkhābhāgesu. Tesu samādānameva sikkhitabbākāroti vuttaṃ “**paripūraṇavasena sikkhitabbesū**”ti. **Sikkhāpadekadesabhūtāti** sikkhāpadasamudāyassa avayavabhūtā. Bhikkhusikkhā hi idhādhippetā “idha bhikkhū”ti¹ vuttattā. Tathā hi vakkhati “sesasikkhā pana atthuddhārasena sikkhāsaddassa atthadassanattamaṃ vuttā”ti².

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavaṇṇanā

509. **Diṭṭhattāti** sayambhūñāṇena sacchikatattā. **Khanti-ādīsupi** eseva nayo. sayambhūñāṇena sacchikaraṇavaseneva hi bhagavato khamanaruccanādayo, na aññesaṃ viya anussavākāraparivitakkādimukhena. **Aviparītatto** ekantaniyyānaṭṭhena veditabbo. **Sikkhiyamānoti** sikkhāya

1. Abhi 2. 251 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 329 piṭṭhe.

paṭipajjiyamāno. **Sikkhitabbāni sikkhāpadānā**ti sikkhāpadapālīm vadati. **Khandhattayanti** sīlādikkhandhattayaṃ. “Sabbapāpassa -pa- buddhāna sāsanan”ti¹ vacanato āha “**anusāsanadānabhūtaṃ sikkhattayan**”ti.

Sammādiṭṭhiyā paccayattāti maggasammādiṭṭhiyā ekantahetubhāvato. Ettha ca **sammādiṭṭhī**ti kammassakatāsammādiṭṭhi, kammaopathasammādiṭṭhi ca. **Phalakāraṇopacārehī**ti phalūpacārena sammādiṭṭhipaccayattā, kāraṇūpacārena sammādiṭṭhipubbaṅgamattā. **Kusaladhammehi attano ekadesabhūtehī**ti sammādiṭṭhidhamme sandhāyāha. Kusalapaññāviññāṇaṃ vā pajānanavijānanavasena dassanaṃ **diṭṭhī**ti. Tena avayavadhammena samudāyassa upacaritataṃ dasseti. **Vinayanakiriyattā**ti desanābhūtaṃ sikkhattayamāha. **Dhammenā**ti dhammato anapetena. **Avisamasabhāvenā**ti avisamena sabhāvena, samenāti attho.

510. **Anaññatthenā**ti garahādi-aññattharahitena sakatthena. **Bhinnapaṭadhareti** bhikkhusāruppavasena pañcakaṇḍādinā chedena chinnacīvaradhare.

Bhedanapariyāyavasena vuttaṃ, tasmā kilesānaṃ pahānā kilesānaṃ bhedaṃ bhikkhūti vuttaṃ hoti.

Guṇavasenāti sekkhadhammādiguṇānaṃ vasena. Tena bhāvatthato bhikkhu-saddo dassito hoti.

Idaṃ dvayanti “ettha cā”ti-ādinā parato saṅghadassanavasena vuttaṃ “sekkho”ti-ādikaṃ vacanadvayaṃ. **Iminā**ti “sekkho bhikkhu bhinnattā pāpakānaṃ”ti padānaṃ atthadassanena. **Na sameti** sekkha-asekkhaputhujjanāsekkhadīpanato. **Tadidanti** paṭhamadvayaṃ. **Nippariyāyadassanaṃ** ariyānaṃ, asekkhānaṃyeva ca sekkhabhinnakilesabhāvadīpanato. **Vuttoti** paṭiññāvacanaṃ, saccaṃ vuttoti attho. **Na pana idhādhippeto** atthuddhāravasena dassitattā.

Bhagavato vacananti upasampadākammavācamāha. **Tadanurūpanti** tadanucchavikaṃ, yathāvuttanti attho. Parisāvatthusīmāsampattiyo “samaggena saṃghena akuppenā”ti² iminā pakāsītāti “**thānārahan**”ti padassa “**anūna -pa- avuttan**”ti ettakameva atthamāha.

1. Khu 1. 41; Dī 2. 42; Khu 10. 37 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 254 piṭṭhe.

511. **Avītikkamanaviratibhāvatoti** avītikkamasamādānabhūtā viratīti katvā vārittasīlaṃ patvā virati eva padhānanti cetanāsīlassapi pariyāyatā vuttā. “**Nagaravaḍḍhakī vatthuvijjācariyo**”ti idaṃ idhādhippetanagaravaḍḍhakīdassanaṃ. Vatthuvijjā, pāsādevijjāti duvidhā hi vaḍḍhakīvijjā. **Lehitabbanti** sāyitabbāṃ. **Cubitabbanti** pātabbāṃ.

Indriyasamvarāhārattāti indriyasamvarahetukattā. Pātimokkhasīlaṃ sikkhāpadasīlaṃ na pakatisīlādikena gayhatīti āha “**pātimokkhato aññaṃ sīlaṃ kāyika-avītikkamādiggaḥaṇena gahitaṃ**”ti. Taṃ pana pātimokkhasīlena na saṅgayhatīti na sakkā vuttuṃ, kāyikavācasikasamvarassa tabbinimuttassa abhāvatoti dassento “**iminā adhippāyena vuttan**”ti āha.

Tattha pātimokkhasaddassa evaṃ attho veditabbo—kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano, aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanāsīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātināṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena sattopi “vimutto”ti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā visujjhantī”ti¹, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti² ca. Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsamojjanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratan”ti³ hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkhaṃ**. “Kaṇṭhekālo”ti-ādīnaṃ viya tassa samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pātī, cittaṃ. Vuttañhi “cittena nīyati loko, cittena parikassatī”ti⁴. Tassa

1. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

2. Vi 3. 23 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 387; Saṃ 2. 121; Saṃ 3. 199; Abhi 4. 30 piṭṭhādīsu.

4. Saṃ 1. 36 piṭṭhe.

pātino makkho etenāti **pātimokkham**. Patati vā etena apāyadukkhe vā saṁsāradukkhe vāti pātī, taṇhādisaṁkilesa. Vuttañhi “taṇhā janeti purisaṁ¹, taṇhādutiyo puriso”²ti ca ādi. Tato makkhoti **pātimokkham**.

Atha vā patati etthāti pātīni, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi “chasu loko samuppanno, chasu kubbatī santhavan”³ti. Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṁkhātato pātito makkhoti **pātimokkham**.

Atha vā pāto vinipāto assa atthāti pātī, saṁsāro, tato makkhoti **pātimokkham**.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”⁴ti vuccati, muccati etenāti makkho, patino makkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkham**. Sabbaguṇaṇaṁ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena makkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkham**. Tathā hi vuttaṁ “pātimokkhanti mukhametaṁ pamukhametan”⁴ti vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṁ makkhetīti **pātimokkham**. Idañhi sīlaṁ sayāṁ tadaṅgavasena, samādhisahitaṁ paññāsahitaṁ vikkhambhanavasena, samucchadavasena ca accantaṁ makkheti mocetīti **pātimokkham**. Pati pati makkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṁ makkhoti attho, patimokkhoyeva **pātimokkham**. Makkho vā nibbānaṁ, tassa makkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkham. Sīlasaṁvaro hi nibbedhabhāgiyo sūriyassa aruṇuggamaṇaṁ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṁ kilesanibbāpanatoti patimokkham, patimokkhamyeva **pātimokkham**.

1. Saṁ 1. 34, 35 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 201; Saṁ 1. 316; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.

3. Saṁ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 141 piṭṭhe.

Atha vā mokkhaṃ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhaṃyeva **pātimokkhanti**. Idampi pātimokkhasaddassa mukhamattadassanameva. Sabbākārena pana jinapātimokkho¹ bhagavāva anavajjapatimokkhaṃ pātimokkhaṃ saṃvaṇṇeyya.

513. Garubhaṇḍavissajjanakaraṇabhūtaṃ etassa atthīti **garubhaṇḍavissajjanaṃ**.

Garubhaṇḍantarabhūtaṃ thāvarādi. Ūnakaṃ na vaṭṭatīti **phātikammaṃ** vuttaṃ. Atirekagghanaṃ, tadagghanakameva vā vaṭṭatīti. **Yathāvuttanti** pokkharāṇito paṃsu-uddharaṇādithāvarakammaṃ.

Dhāreti, poseti vā paresaṃ dārake.

Gihīnaṃ kariyamānaṃ vuttaṃ, na saṃghassa, gaṇassa vāti attho. **Piṇḍapaṭipīṇanti** uttarapadalopaṃ, purimapade uttarapadalopaṇca katvā niddesoti āha **“piṇḍatthan”**ti-ādi. **Ayoniso vicāraṇaṃ** ayāthāvapaṭipatti.

514. Gacchanti yathāsakaṃ visaye pavattantīti **gāvo**, cakkhādīni indriyāni.

Vidhunaṇaṃ papphoṭanaṃ, pavāhanati attho.

515. Yathā karaṇattho karaṇīyasaddo, evaṃ vikiraṇatthopi hotīti āha **“vikkipitabbānī”**ti, viddhamsitabbānīti attho. Saṃyamanīyāni vā **saṃyamakaraṇīyāni**, “na puna evaṃ karomī”ti attano dahanāṃ manasā adhiṭṭhānaṃ saṃyamaṇaṃ, saṃyamanakaraṇīyāni **saṃvarakaraṇīyānī**ti cittamattāyattā eva saṃyamasaṃvarā ācariyena adhippetāti āha **“anāpattigamanīyānī”**ti. Antevāsikatthero pana desanāpi cittuppādamanasikārehi vinā na hotīti desanāvisuddhiṃ nissaraṇaṃ vadati.

516. “Alaṅkato cepi -pa- sa bhikkhū”ti-ādīsu² viya idhāpi **guṇato bhikkhu adhippeto**. Tathā ca vuttaṃ “idha bhikkhūti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato evamāha”ti³. Yattakaṃ ekena puggalena asesetvā

1. Jinapātimokkho (Ka)

2. Khu 1. 34 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 206 piṭṭhe.

samādātuṃ sakkā, taṃ sandhāyāha “**yena samādānena sabbāpi sikkhā samādinna hontī**”ti yathā upasampadāpāripūriyā asesam upasampannasikkhāsamādānam. **Tanti** samādānam. **Anekesūti** visum visum samādānesu. Yathā samādinna sikkhāya sabbena sabbam avitikkamanam sikkhitabbākāro, evam sati vitikkame desanāgāminiyā desanā, vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhānam tadupāyabhūtam pārivāsikavattacaraṇādīti vuttam “**avīti -pa- ākārenā**”ti. Yam sikkhāpadam pamādena vitikkantam, tam sikkhiyamānam hotīti sesitam nāma hotīti āha “**vitikkamanavasena sesassā**”ti.

519. **Cittaparisodhanabhāvanāti** cittassa parisodhanabhūtā āvaraṇīyadhammavikkhambhikā samādhivipassanābhāvanā cittaparisodhanabhāvanā. **Suppariggāhakanti** niddāpariggāhakam. **Idanti** idam abbokiṇṇabhavaṅgottaraṇasaṅkhātam kiriyamayacittānam appavattanam suppaṃ nāmā. **Ito** bhavaṅgottaraṇato. **Pubbe ito** kiriyamayacittappavattito paraṇca natthi. **Ayam** kāyakilamatho, thinamiddhaṇca **etassa** suttassa paccayo.

522. **Satipaṭṭhānādayoti** satipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādā, ekacce ca maggadhammā saha na pavattanti, tasmā pāḷiyam na vuttāti adhippāyo. Ete tāva ekasmiṃ ārammaṇe saha na pavattantīti na gaṇheyyum, indriyabalāni kasmā na gahitānīti āha “**pavatta -pa- hontī**”ti. Evampi saddhindriyabalāni bojjhaṅgehi na saṅgayhantīti katham tesam tadantogadhatīti codanam sandhāyāha “**pīti -pa- vuttattā**”ti.

523. **Samantatoti** sabbabhāgesu sabbesu abhikkamādīsu, sabbabhāgato vā tesu eva abhikkamādīsu atthānatthādisabbabhāgato sabbākārato. **Sammāti** aviparītam yoniso. **Samanti** avisamam, iṭṭhādi-ārammaṇe rāgādivisamarahitam katvāti attho.

Bhikkhā carīyati etthāti bhikkhācāro, bhikkhāya caraṇaṭṭhānam, so eva gocaro, bhikkhāya caraṇameva vā sampajañṇassa visayabhāvato gocaro, tasmim **bhikkhācāragocare**. So pana abhikkamādibhedabhinnanti visesanavasena vuttam “**abhikkamādīsu panā**”ti. **Kammaṭṭhānasaṅkhāte**ti yogakamassa bhāvanāya pavattiṭṭhānasaṅkhāte ārammaṇe,

bhāvanākammeyeva vā, yogino sukhavisesahetutāya vā
kammaṭṭhānasaṅkhāte sampajaññassa visayabhāvena **gocare**.

Abhikkamādīsūti abhikkamapaṭikkamādīsu ceva cīvarapārupanādīsu ca.
Asammuyhanam cittakiriyāvāyodhātuvipphāravaseneva tesam pavatti, na
aññathāti yāthāvato jānanam.

Kammaṭṭhānam padhānam katvāti cīvarapārupanādīsarīra-
pariharaṇakiccakālepi kammaṭṭhānamanasikārameva padhānam katvā.

Tasmāti yasmā ussukajāto hutvā ativiya maṃ yācasi, yasmā ca
jīvitantarāyānam dujjānataṃ vadasi, indriyāni ca te paripākam gatāni, tasmā.
Tihāti nipātamattarū. **Te** tayā. **Evanti** idāni vattabbākāram vadati.
Sikkhitabbanti adhisīlasikkhādīnam tissannampi sikkhānam vasena
sikkhanam kātabbam. Yathā pana sikkhitabbam, tam dassento “**diṭṭhe**
diṭṭhamattarū bhavissatī”ti-ādimāha.

Tattha **diṭṭhe diṭṭhamattanti** rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhamattarū.
Yathā hi cakkhuviññāṇam rūpe rūpamattameva passati, na niccādisabhāvam,
evam sesatamdvārikaviññāṇehi me ettha diṭṭhamattameva bhavissatī
sikkhitabbanti attho. Atha vā **diṭṭhe diṭṭham** nāma cakkhuviññāṇam, rūpe
rūpavijānananti attho. **Mattāti** pamāṇam. Diṭṭham mattā etassāti
diṭṭhamattarū, cakkhuviññāṇamattameva me cittaṃ bhavissatī attho. Idam
vuttam hoti—yathā āpāthagate rūpe cakkhuviññāṇam na rajjati na dussati na
muyhati, evam rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva me javanam
bhavissati, cakkhuviññāṇappamāṇeneva nam ṭhapessāmīti. Atha vā **diṭṭham**
nāma cakkhuviññāṇena diṭṭharūpam. **Diṭṭhe diṭṭham** nāma tattheva
uppannam sampaṭicchanasantīraṇavotṭhabbanasaṅkhātam cittattayam. Yathā
tam na rajjati na dussati na muyhati, evam āpāthagate rūpe teneva
sampaṭicchanādippamāṇena javanam uppādessāmī, nāssa tam pamāṇam
atikkamitvā rajjanādivasena uppajjitum dassāmīti evamettha attho
daṭṭhabbo. Esa nayo sutamutesu. **Mutanti** ca tadārammaṇaviññāṇehi
saddhim gandharasaphotṭhabbāyatanaṃ veditabbam. **Viññāte**
viññātamattanti ettha pana **viññātam** nāma manodvārāvajjanena
viññātārammaṇam, tasmiṃ viññāte. **Viññātamattanti** āvajjanappamāṇam.
Yathā āvajjanam na rajjati na dussati na muyhati, evam rajjanādivasena
uppajjitum adatvā āvajjanappamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti

ayamettha attho. **Evañhi te bāhiya sikkhitabbanti** evaṃ imāya paṭipadāya tayā bāhiya tissannaṃ sikkhānaṃ anupavattanavasena sikkhitabbaṃ. Iti bhagavā bāhiyassa saṃkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhiṃ chaḷārammaṇabhedabhinnaṃ vipassanāvisayaṃ diṭṭhādīhi catūhi koṭṭhāsehi vibhajitvā tatthassa ñātātiraṇapariññaṃ dasseti.

Kathaṃ? Ettha hi rūpāyatanam passitabbaṭṭhena **diṭṭham** nāma, cakkhuviññāṇam pana saddhiṃ taṃdvārikaviññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kārētā vā. Yato taṃ hutvā abhavaṭṭhena aniccaṃ, udayabbayaapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa rajjanādīnaṃ okāsoti ayañhettha adhippāyo. Esa nayo sutādīsipi.

Idāni ñātātiraṇapariññāsu paṭiṭṭhitassa upari saha phalena pahānapariññaṃ dassetuṃ “**yato kho te bāhiyā**”ti-ādi āradham. Tattha **yatoti** yadā, yasmā vā. **Teti** tava. **Tatoti** tadā, tasmā vā. **Tenāti** tena diṭṭhādīna, diṭṭhādipaṭibaddhena vā rāgādīna. Idam vuttaṃ hoti—bāhiya tava yasmiṃ kāle, yena vā kāraṇena diṭṭhādīsu mayā vuttavidhiṃ paṭipajjantassa aviparītasabhāvāvabodhena diṭṭhādīmattaṃ bhavissati, tasmim kāle, tena vā kāraṇena tvaṃ tena diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādīna saha na bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi pahīnarāgādīkattā, tena vā diṭṭhādīna saha paṭibaddho na bhavissasīti. **Tato tvaṃ bāhiya na tatthāti** yadā, yasmā vā tvaṃ tena rāgena vā ratto, dosena vā duṭṭho, mohena vā mūḷho na bhavissasi, tadā, tasmā vā tvaṃ tattha diṭṭhādīke na bhavissasi, tasmim diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti¹ taṇhāmānadiṭṭhīhi allīno paṭiṭṭhito na bhavissasi. Ettāvatā pahānapariññaṃ matthakaṃ pāpetvā khīṇāsavabhūmi dassitā. **Tato tvaṃ bāhiya nevidha, na huram, na ubhayamantarenāti** yadā tvaṃ bāhiya tena rāgādīna tattha diṭṭhādīsu paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvaṃ neva idha loke, na paraloke, na ubhayattha hosi. **Esevento dukkhassāti** kilesadukkhassa, vaṭṭadukkhassa ca ayameva anto ayaṃ paricchedo parivaṭumabhāvoti ayameva hi ettha

1. Vi 3. 19 piṭṭhe.

attho. Ye pana “ubhayamantarenā”ti padaṃ gahetvā antarābhavaṃ nāma icchanti, tesāṃ taṃ micchā. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato **antarābhavakathāyaṃ**¹ āvi bhavissati.

Etesanti atiharaṇavīti haraṇānaṃ.

“**Tattha hī**”ti-ādinā pañcaviññāṇavīthiyaṃ puretaraṃ pavatta-ayonisomanasikāravasena āvajjanādīnaṃ ayoniso āvajjanādīnā itthādi-ārammaṇe lobhādippavattimattaṃ hoti, na pana itthipurisādivikappagāho, manodvāreyeva pana so hotīti dasseti. **Tassāti** “itthī, puriso”ti rajjanādikassa. **Bhavaṅgādīti** bhavaṅga-āvajjanadassanāni, sampañcchana santīraṇavoṭṭhabbanapañcadvārikajavanaṅca. **Apubbatittaratāvasenāti** apubbatā-ittarabhāvānaṃ vasena.

Atiharatīti mukhadvāraṃ atikkamitvā harati.

Taṃtaṃvijānananipphādakoti tassa tassa pariyesanādivisayassa, vijānanassa ca nipphādako. Yena hi payogena pariyesanādi nippajjati, so tabbisayaṃ vijānanampi nipphādeti nāma hoti. **Sammāpaṭipattinti** dhammesu aviparītaṭipattiṃ yathābhūtāvabodhaṃ.

Gamanepīti gamanapayogepi. **Atiharaṇaṃ** yathāṭhitasseva kāyassa icchitadesābhimukhakaraṇaṃ. **Gamaṇaṃ** desantaruppatti. **Vakkhamānoti** “abhikkante paṭikkanteti -pa- addhāgamanavasena kathito. Gate ṭhite nisinneti ettha vihare cuṇṇikapāduddhāra-iriyāpathavasena kathito”ti² vakkhamāno vireso.

Pavatteti caṅkamādīsu pavatte rūpārūpadhamme. **Pariggaṇhantassa** aniccādito.

Kāyikakiriyādinibbattakajavanaṃ phalūpacārena “**kāyādikiriyāmayan**”ti vuttaṃ. **Kiriyāsamuṭṭhitattāti** pana kāraṇūpacārena.

526. **Kammaṭṭhāna-upāsanassāti** kammaṭṭhānabhāvanāya. **Yogapathanti** bhāvanāyoggakiriyāya pavattanamaggaṃ.

537. **Kāyādīsūti** kāyavedanācittadhammesu. **Suṭṭhu pavattiyāti** asubhānupassanādivasena pavattiyā. **Niyyānasabhāvo** sammāsatiṭā

1. Abhi 4. 269 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 348 piṭṭhe.

eva. **Upaṭṭhānanti** satim kiccato dasseti. Ettha ca yathāvutto pariggaho jāto etissāti **pariggahitā**, tam pariggahitaṃ niyyānabhūtaṃ satim katvāti attho veditabbo.

542-3. Pakuppannaṃ idha **vikārāpattibhāvo**.

550. **Tappaṭipakkhasaññā**ti thinamiddhapaṭipakkhasaññā. Sā atthato tadanādivasena thinamiddhavinodanākārappavattā kusalavitakkasampayuttasaññā, tathābhūto vā cittuppādo saññāsīsena vuttoti veditabbo.

553. **Sārambhanti** ārambhavantam, sahārambhanti attho.
Nirāvaraṇābhogā thinamiddhandhakāravigamena
nirāvaraṇasamannāhārasaññā. **Vivaṭa** appaṭicchādanā.

564. **Tattha tatthāti** “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti”ti-ādīsu¹.

588. Yathā kenaci nikkujjitaṃ “idaṃ nāmetan”ti pakatiñāṇena na ñāyati, evaṃ sabbappakārena aviditaṃ nikkujjitaṃ viya hotīti āha “**sabbathā aññātataṃ nikkujjitabhāvo**”ti. **Niravasesapariicchindanābhāvoti** duviññeyyatāya niravasesato paricchinditabbatābhāvo, paricchindikābhāvo vā. Ekadesaneva hi gambhīraṃ ñāyati.

Ācikkhantīti ādito paribyattaṃ kathenti. **Desentī**ti upadisaṇavasena vadanti, pabodhenti vā. **Paññāpentī**ti pajānāpentī, saṃpakāsentīti attho. **Paṭṭhapentī**ti pakārehi asaṅkarato ṭhapenti. **Vivarantī**ti vivaṭaṃ karonti. **Vibhajantī**ti vibhattaṃ karonti. **Uttānīkarontī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karonti. Ettha ca “**paññāpentī**”ti-ādīhi chahi padehi atthapadāni dassitāni. “**Ācikkhanti desentī**”ti pana dvīhi padehi byañjanapadānīti evaṃ atthabyañjanapadasampannāya ulārāya pasamsāya pasamsanaṃ dasseti. Yaṃ panetesu atthabyañjanapadesu vattabbaṃ, tam **netti-atṭhakathāyaṃ**² vitthārato vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Netti-Ṭṭha 32, 33 piṭṭhesu.

602. **Ettheva yojetabbaṃ** tassa heṭṭhābhūmisamatikkamanamukhena bhūmivisesādhigamupāyadīpanato. **Sabbatthāpī**ti “rūpasaññānaṃ samatikkamā, ākāsaññācāyatanam samatikkammā”ti sabbesupi samatikkamavacanesu.

610. **Taṃyeva ākāsaṃ phuṭaṃ viññāṇanti** taṃyeva kasiṇugghāṭimākāsaṃ “anantaṃ”ti manasikārena phuṭaṃ pharitvā ṭhitaṃ paṭhamāruppaviññāṇaṃ “anantaṃ viññāṇaṃ”ti **manasi karotī**ti attho. Dutiyavikappe pana sāmāññajotana¹ visese tiṭṭhatīti “phuṭaṃ”ti iminā viññāṇameva vuttanti **phuṭaṃ viññāṇanti** paṭhamāruppaviññāṇamāha. Tañhi ākāsaṃ sapharaṇakaviññāṇaṃ. **Viññāṇenā**ti ca kāraṇatthe karaṇavacanam, tañca dutiyāruppaviññāṇaṃ vadatīti āha “**viññāṇaṇicāyatanaviññāṇena manasi karotī**”ti. **Tenā**ti paṭhamāruppaviññāṇena. **Gahitākāraṇanti** anantapharaṇavasena gahitākāraṇam. **Manasi karotī**ti dutiyāruppaparikkammamanasikārena manasi karoti. **Evanti** yathāvuttākāraṇam kasiṇugghāṭimākāse paṭhamāruppaviññāṇena anantapharaṇavasena yo gahitākāro, taṃ manasi karontaṃyeva. **Taṃ viññāṇanti** taṃ dutiyāruppaviññāṇaṃ. **Anantaṃ pharati** “anantaṃ”ti pharati, tasmā dutiyoyevattho yuttoti. “**Yañhi**”ti-ādinā yathāvuttamatthaṃ pākaṭaṃ karoti. **Taṃpharaṇākārasahitanti** tasmim ākāse pharaṇākārasahitaṃ. **Viññāṇanti** paṭhamāruppaviññāṇaṃ.

615. **Pubbeti** dutiyāruppaparikkammakāle. Yaṃ “anantaṃ viññāṇaṃ”ti manasi kataṃ, **taṃyeva** paṭhamāruppaviññāṇameva. Taṃyeva hi abhāveti. Ārammaṇāṭikkamavasena hi etā samāpattiyo laddhabbātī.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Catukkanaye dutiyajjhānameva yesaṃ vicāro oḷārikato na upaṭṭhātī, yesaṃ upaṭṭhātī, tesaṃ vasena dvidhā bhinditvā

1. Sāmāññacodanā (bahūsu)

desitanti catukkanayato pañcakanayo nīhatoti āha “**uddhaṭānaṃyeva catunnaṃ -pa- dassanato cā**”ti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

640. **Tīsūti** paṭhamādīsu tīsu. Catukkanayena hi taṃ vuttaṃ. **Evaṃ koṭṭhāsikāti** appamaṇāti vuttā. Tenāha “**lokuttarabhūtā evāti adhippāyo**”ti. Paricchinnākāsa -pa- catutthānaṃ vaṭṭavipassanāpādakattā “**sabbatthapādakacatutthe saṅgahitānī**”ti vuttaṃ.

Ayaṃ kathāti parittārammaṇādikathā. Heṭṭhimo ariyo uparimassa ariyassa lokuttaracittāni paṭivijjhitaṃ na sakkotīti vuttaṃ “**na ca -pa- sakkotī**”ti.

“Kiriyaṭo dvādasannaṃ”ti ca pāṭho atthi. **Saha vadati** lokuttaraphalacatutthātāsāmaññenāti adhippāyo. Idha sabbasaddassa padesasabbavācibhāvato ekadesassa asambhavepi sabbatthapādakattā eva veditabbāti dassetaṃ “**sabbattha -pa- daṭṭhabban**”ti āha. **Paricchinnākāsakasiṇacatutthādīnīti ādi-**saddena ānāpānacatutthādayo saṅgahitā. **Navattabbatāyāti** navattabbārammaṇatāya.

Nibbānañcāti vattabbaṃ tadārammaṇassāpi bahiddhārammaṇabhāvato.

“**Sasantānagatampi**”ti idaṃ **rūpa-**saddena, **kamma-**saddena ca sambandhitabbaṃ “sasantānagatampi apākaṭaṃ rūpaṃ dibbacakkhu viya sasantānagatampi apākaṭaṃ kammaṃ vibhāveti”ti. Pākaṭe pana sasantānagate rūpe, kamme ca abhiññāññāṇena payojanaṃ natthīti “**apākaṭan**”ti visesetvā vuttaṃ.

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

642. **Disādesodhinā**ti “ekam disan”ti-ādidisodhinā, viharagāmanigamanagarajanapadarajjādidisodhinā ca. **Sattodhinā**ti “sabbā itthiyo, sabbe purisā, ariyā, anariyā”ti-ādivasappavattena sattodhinā. **Etassā**ti etassa padassa, padatthassa vā. **Anuvattakanti** adhikāravasena pavattakam. **Tam dvayanti** tathā-saddo, iti-saddoti ubhayam. “Tathā dutiyan”ti hi vutte “tathā-saddo yathā mettāsahagatena cetasā puratthimādisu ekam disam pharitvā viharati, tathā dutiyampi disam mettāsahagatena cetasā pharitvā viharatī”ti imamattam dīpeti. Sesadvayepi ese va nayo. Yasmā **itī**ti ayam iti-saddo pakārathe, evanti vuttam hoti, tasmā “yathā mettāsahagatena cetasā ekam, dutiyam, tatiyam, catuttham disam pharitvā viharati, evam uddham, adho, tiriyaṃ mettāsahagatena cetasā pharitvā viharatī”ti imamattam dīpeti. Tena vuttam “**mettā -pa- tam dvayan**”ti. **Tassā**ti dvayassa. **Pharaṇantarādīṭṭhānanti** pharaṇato aññaṃ pharaṇantaram, tam ādi yassa, tam pharaṇantarādi. Pharaṇantaram hetam mettābhāvanāya, yadidaṃ vipulatā. **Ādi**-saddena bhummantarapaguṇabhāvādi gayhati, tassa pharaṇantarādino ṭhānam ṭhānabhūto “vipulenā”ti-ādinā vuccamāno mettābhāvanāviseso. Vuttappakāramattaparāmasanassa **tassa** dvayassa **aṭṭhānam** anokāsoti. **Iti katvā** iminā kāraṇena na vuttam tam dvayanti attho.

643. **Rāgassā**ti kāmarāgassa. **Sinehassā**ti puttasinghādisinehassa. **Vipattiyā**ti rāgasinehasaṅkhātāya mettābhāvanāya vipattiyā vināsassa. **Anuppattito** hirottappabalena anuppajjanato.

645. **Adhimuñcitvā**ti bhāvanācittam ārammaṇe suṭṭhu vissajjetvā, tam panettha adhimuccanam yasmā pharaṇavaseneva hoti, tasmā vuttam “**suṭṭhu pasāretvā**”ti. Yasmā pana ārammaṇe suṭṭhu asaṃsappanavaseneva tam mettābhāvanāya adhimuccanam hoti, tasmā “**balavatā vā adhimokkhena adhimuccitvā**”ti ca vuttam.

648. **Etesaṃ** padānaṃ **sabbena** sakalena disādesādibhedena **avadhinā**.
Sabbāvadhidisādipharaṇākārehīti
 sabbāvadhibhūtaḍḍisādesapuggalapharaṇappakārehi.

650. **Vighātavasenāti** vikkhambhanavasena.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

699. **Kathitānaṃ** kusalādidhammānaṃ. Imasmiṃ pana
 appamaññāvibhaṅge kathitā appamaññā, tā ca sabhāvato lokiyā eva, na
 khandhavibhaṅgādīsu kathitā khandhādayo viya lokuttarāpīti ekamsato
 sabbāsaṃ appamaññānaṃ lokiyabhāvameva dīpetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “ismiṃ
 panā”ti-ādi vuttanti imamatthaṃ dassento āha “**imasmiṃ pana -pa- hotī**”ti.

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. Sikkhāsaṅkhātānaṃ kusaladhammānaṃ pañca sīlaṅgāni nissayabhāvena vā paṭiṭṭhā siyuntī, upanissayabhāvena vāti tadubhayaṃ dassento āha “**sampayogavasena, upanissayavasena ca okāsaḥāvenā**”ti.

704. “Kammapaṭhā evā”ti niyamassa katattā vuttamī “**asabbasādhāraṇesū**”ti. Na hi sakkā indriyādisādhāraṇakoṭṭhāsavasena niyamaṃ kātuṃ. **Kammapaṭhakoṭṭhāsikā eva**, na jhānadikoṭṭhāsikā. **Kammapaṭhaḥāvenā āgatanti vadanti**, duggatīyā, tattha uppaḍḍanaduḥkhaṣṣa ca pavatti-upāyabhāvatoti adhippāyo. **Assa** surāpāṇassa. **Upakāraḥkattamī** sabbesamī. **Sabhāgattamī** micchācārassa.

Tathāgahitasāṅkhārārammaṇatāyāti “sattamī avaharāmi, satte vipaṭṭipajjāmi”ti-ādinā sattakārena gahitasāṅkhārārammaṇatāya, na pana sattapaññatti-ārammaṇatāyāti adhippāyo. “**Pañca sikkhāpadā**”ti-ādinā tamevattamī vivarati.

Tassa tassāti yassa yassa byasanatthāya. Sayamī vā usu-ādimī khipati, opātakhaṇanādimī karoti, tādisamī mantamī pariḍappati, kammaja-iddhimī vaḷaṇṇeti, aññena vā tamī sabbamī kāretīti āha “**nissaggiya -pa- dve eva gahitā**”ti.

Yadipi koṭṭhāsavāre virati sarūpena nāgatā “yevāpanā”tveva vuttā, bhajāpiyamānā pana maggabhāvaṃyeva bhajati āha “**viratisīlamī pana maggakoṭṭhāsikanī**”ti. **Sesasīlānanti** sesa-avītikkantasīlānamī.

712. **Abhabbaṭṭhānāti** pāṇātipātādayo. Yathā pāṇātipātādayo verahetutāya veramī, evamī tadaññepi akusalāti vuttamī “**taṃsabhāgatāya verabhūtanamī**”ti. Viratīnamī uppatti na na bhavissati sekkhānanti yojanā. “**Akusalasamuṭṭhitāni cā**”ti-ādināpi sekkhānamī ubhayaena viratisabbhāvaṃyeva vibhāveti. Tassattho—yāni akusalasamuṭṭhitāni kāyakammādīni, tāni tesamī sekkhānamī kāyaduḥkaritādīnīti

verāṇīyeva, **tehi** verehi **tesaṃ** sekkhānaṃ viratiyo sambhavantiyeva. **Yatoti** yasmā pāṇātipātādiviramitabbanippariyāyaverābhāvepi kāyaduccaritādiveramattato sekkhānaṃ viratisambhavato. **Naphalabhūtassāpī**ti yathā phalassa maggapaṭibimbabhūtattā maggasadisam satta-aṭṭhaṅgikatā siyā, evaṃ aphalabhūtassāpi sakadāgāmimaggaḍḍikassa yato viratisambhavato **aṭṭhaṅgikatāhoti**, aññathā pañcaṅgiko eva siyāti adhippāyo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

714. **Yathāviramitabbatoti** yo yo pāṇātipātādi viramitabbo, tato virativasena.

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Paṭisambhidāvivhaṅga

1. Suttantabhājanīya

1. Saṅgahavāraṇṇanā

718. “Eseva nayo”ti dhammādīsu kato atideso saṅkhepato tesam dassanam hotīti āha “**saṅkhepena dassetvā**”ti. Tesam niruttipaṭibhānānam visayā **tabbisayā**, tesam, niruttipaṭibhānavisayabhūtānanti attho. **Paccayuppannādibhedehīti** paccayuppannanibbānabhāsitatthādibhedehi.

Dukkhahetuphalajātādidhammajarāmarañāni **dukkhādīni**. Saccahetudhammapaccayākāravāresu dukkhasamudayādi pariyāyena āgato phalanibbattako hetu, saccapaccayākāravāresu ariyamaggo, pariyattivāre bhāsitaṃ, abhidhammabhājanīye kusalaṃ, akusalanti evaṃ pāḷiyaṃ vuttānamyeva vasena pañca dhammā veditabbāti imamatthamāha “**tathā dhammā cā**”ti iminā.

Nibbattakahetu-ādīnanti nibbattakasampāpakañāpakānam. **Purimoti** pavattanattho. **Tasminti** magge. **Pacchimoti** pāpanattho daṭṭhabbo.

Aviparītaniruttīti buddhādīhi āciṇṇā tassa tassa atthassa vācakabhāve niruḷhā yāthāvanirutti. Yasmā viññattivikārasahito saddo paññattīti attano adhippāyo, tasmā paramatato¹ taṃ dassento “**avacanabhūtāyā**”ti visesetvā “**keci vaṇṇayantī**”ti āha. **Evaṃ satīti** evaṃ niruttiyā paññattibhāve sati. Paññatti abhilapitabbāti āpajjatīti vutte, hotu, ko doso tassā vacanīyabhāvatoti kadāci vadeyyāti āsaṅkanto āha “**na ca vacanato -pa-uccāretabbari atthī**”ti. **Tesam** atthadhammānam. Na vacananti **avacanam** avacanasabhāvam. **Evaṃpakāraṇanti** evaṃvidham evaṃ niyataliṅgavisesajotanākāram.

Paratoti parabhāge anantaramanodvāre. Saddaggahaṇānusārena gahitāya nāmaniruttiyaṃ niruttipaṭisambhidā pavattatīti vadanti. Yadi evaṃ kasmā pāliyaṃ “niruttipaṭisambhidā paccuppannārammaṇā”ti vuttatī āha “**nirutti-pa- sandhāya vuttan**”ti. **Pacchā jānananti** saddaggahaṇuttarakālaṃ nāmaniruttiyā jānanaṃ. **Evanti** evaṃ saddaggahaṇato pacchā nāmaniruttiṃ ārabha pavattaṃ nānaṃ niruttipaṭisambhidāti gayhamāne. Evaṃ niruttiyā nāmapaññattipakkhe pāliyā, aṭṭhakathāya ca virodhaṃ dassetvā saddapakkhe tadabhāvaṃ dassento “**yathā panā**”ti-ādimāha. **Tarīti saddavibhāvakanti** yathā tassa tassa saddappabhedanicchayassa paccayabhūtaṃ dibbasotaññaṃ saddārammaṇameva taṃ taṃ saddaṃ vibhūtaṃ karoti, evaṃ niruttippabhedanicchayassa paccayabhūtaṃ niruttisaddārammaṇameva niruttipaṭisambhidāññaṃ taṃ vibhūtaṃ karotīti tassa paccuppannārammaṇatā vuttā. Saddaṃ pana vibhāventaṃ ekantato saddūpanibandhaṃ paññattimpi vibhāvetiyeva, yato sabhāvāsabhāvavisesavibhāvanaṃ sampajjati. Aññathā hi saddamattaggahaṇe visesāvabodho eva na siyāti porāṇā paññattivibhāvanampi tassa icchanti. **Taṃ vibhāvakanti** niruttisaddavibhāvakaṃ. **Na pāḷivirodho hotīti** yadipi abhidhammabhājanīye “yāya niruttiyā tesāṃ dhammānaṃ paññatti hotī”ti¹ vuttaṃ, tampi sabhāvaniruttisaddena dhammānaṃ pabodhanameva sandhāya vuttaṃ, na tabbinimuttaṃ paññattinti “niruttisaddārammaṇā niruttipaṭisambhidā”ti vuccamāne pāliyā virodho na hotīti attho. “Paccavekkhantassā”ti vuttattā saddaṃ gahetvā pacchā gahitāya paññattiyā paccavekkhaṇena bhavitabbanti āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthamāha “**taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā**”ti-ādi. **Sabhāvaniruttiṃ vibhāventaṃyevāti** sabhāvaniruttivisayassa sammohassa pageva viddhamisitattā atthasādhana vasena abhiññāññaṃ viya taṃ vibhāventameva pavattati. Tenāha “**niruttiṃ bhindantaṃ paṭivijjhantameva uppajjati**”ti. Pabhedagamaṇaṇcettha anavaśesato niruttivibhāgajānanaṃ. Tathā sesesu. **Sakkaṭanāmādīti** sakkaṭavasena vuttanāmākhyātādi. Nipātapadaṃ nāmādipadāni viya atthaṃ na vadati, atha kho byañjeti jotetīti “**byañjanaṃ**”ti vuttaṃ nipātapadaṃ.

1. Abhi 2. 310 piṭṭhe.

Bodhi ñāṇaṃ maṇḍabhūtaṃ etthāti **bodhimaṇḍo**, mahābodhiṭṭhānaṃ. Tenāha “**paṭhamābhisambuddhaṭṭhāne**”ti. **Aññena pakārenāti** uggahādippakārena.

Aññathā hontīti purisayuge purisayuge ekadesena parivattantā kālantare aññākārā bhavanti. **Vinassantīti** taṃtaṃbhāsānaṃ manussānaṃ vināsena na paññāyanti, manussānaṃ duruggahaṇādinā katthaci kadāci parivattantīpi brahmalokādīsu yathāsabhāveneva avaṭṭhānato na sabbattha, sabbadā, sabbathā ca parivattati. Tenāha “**kappavināsepi tiṭṭhatiyevā**”ti. **Etassa** niruttapaṭisambhidāñāṇassa.

Atthādīsu ñāṇanti atthapaṭisambhidādi. Atthadhammaniruttivasena **tīsu**. Atthadhammaniruttipaṭibhāvānavasena **catūsūpi vā**. Atthadhammādinā attanā jotetabbena saha atthenāti **sāttakāni**. **Sabbo** atthadhammādikō **attho** visayabhūto **etassa** ñāṇassa atthīti **sabbatthakaṃ**. **Sabbasmim** atthādike viseye **khittam** attano paccayehi ṭhapitaṃ pavattitaṃ. **Arahattappattiyā visadā honti** paṭipakkhadhammānaṃ sabbaso viddhamsitattā. **Pañcannanti** adhigamapariyattisavanaparipucchāpubbayogānaṃ. **Yathāyoganti** yaṃ yaṃ yassa puggalassa visadatāya yujjati, tathā yojetabbaṃ.

Paripucchāhetu pavattā kathā paripucchāti vuttāti āha “**pucchāya -pa-paripucchāti vuttā**”ti.

Tehīti maggehi. **Paṭilābho** nāma¹ pubbayogasampattiyā atthādivisayassa sammohassa samucchindanaṃ, taṃ pana maggakiccamevāti āha “**solokuttaro**”ti. Atthādīnaṃ pabhedato sallakkhaṇavibhāvanavavattāpanā yathārahaṃ parittakusalamahākiriya-cittavasena hotīti vuttaṃ “**pabhedo kāmāvacaro**”ti. **Yathā** pubbayogo **adhigamassa balavapaccayo** sabbhāvahetubhāvato, **na tathā pabhedassa** asabbhāvahetutāya, paramparapaccayatāya cāti adhippāyo. **Pariyatti-ādīnaṃ** pabhedassa balavapaccayatāya, **adhigamassa** ca tadabhāve eseva nayo. **Tatthāti** nimittatthe bhummaṃ, tāsu pariyattisavanaparipucchāsu nimittabhūtāsūti attho. **Yaṃ vuttaṃ hotīti** “etesu panā”ti-ādīnā atṭhakathāvacanena yaṃ atthajātaṃ

vuttaṃ hoti. **Taṃ dassentoti** taṃ niddhāretvā dassento.

“**Pubbayogādhigamā**”ti vatvā “**dvepi**”ti vacanaṃ adhigamasahitoyeva pubbayogo pabhedassa balavapaccayo, na kevaloti dassanattamaṃ. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “dvepi ekato hutvā”ti¹. “Dvepi visadakāraṇā”ti vutte pubbayogassāpi visadakāraṇattaṃ labbhatevāti āha “**dvepi visadakāraṇāti -pa- vuttan**”ti.

Saṅgahavāraṇaṇṇā niṭṭhitā.

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. **Kālattayepī**ti atītādīsu tīsupi kālesu. **Hetuphaladhammā** hetūnaṃ phalabhūtā dhammā, paccayanibbattāti attho. **Tesaṇca hetudhammā**ti tesaṃ hetuphalānaṃ paccayanibbattānaṃ hetubhūtā dhammā “dhammā”ti vuttāti yojanā. **Vineyyavasena**ti tathāvinetabbapuggalajjhāsavāsena. **Uppannā samuppannāti-ādi na vuttanti** uppannā samuppannā uṭṭhitā samuṭṭhitā paccuppannāti-ādi na vuttaṃ ekantapaccuppannasseva saṅgāhakattā. **Taṃnibbattakā**ti tesaṃ atthabhāvena vuttānaṃ nipphādakā. **Dhammāti vuttā** dhammabhāvena kathitā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. **Sāmaññaena vatvā visesena avuttattāti** “tesaṃ vipāke”ti yathāvuttakusalavipākatādisāmaññaena vatvā sahetukāhetukādivisesena avuttattā, sarūpena niddhāretvā avuttattāti attho. **Avipākattāti** avipākadhammattā. **Yadi evanti** paccayabhāvato labbhamānopi dhammabhāvo avipākadhammatāya kiriyānaṃ yadi na vutto, evaṃ sati. Satipi paccayuppannabhāve avipākabhāvato atthabhāvopi na vattabbo. Tenāha “**vipākā na hontīti atthabhāvo ca na vattabbo**”ti. **Evañceti** yadi paccayuppannattā kiriyānaṃ atthabhāvo vutto. **Nappaṭisiddho**

1. Abhi-Ṭṭha 2. 373 piṭṭhe.

icchitovāti attho. Yadi evaṃ kasmā na vuttoti āha “**vipākassa panā**”ti-ādi. **Tesanti** kusalākusalānaṃ, vipākakiriyadhammānaṃ. **Atthadhammatāti** vuttanayena labbhamānopi yathākkamaṃ atthabhāvo, dhammabhāvo ca na vutto. **Paccayabhāvaṃ sattivisesaṃ sanipphādetabbatanti** padattayenāpi vipākadhammatamevāha. Sā hi vipākānaṃ hetubhāvato paccayabhāvo, taduppādanasammatthātāya sattiviseso, **tehi** sagabbhā viya hotīti “sanipphādetabbatā”ti ca vuccati. Taṃ **passantī** nipphādakavisesāpi **nipphādetabbāpekkhā hoti** dhammapaṭisambhidā. **Taṃsambandhenāti** nipphādetabbasambandhena. Dhammapaṭisambhidaṃ vadantena atthapaṭisambhidāpi vuttā.

Sabhāvadhamme paññatti **sabhāvapaññattīti** āha “**na sattādipaññattiyā**”ti. sabhāvena, niruttiyeva vā sabhāvapaññattīti vuttāti āha “**aviparītapaññattiyā vā**”ti.

746. Vohārabhūmiṃ, adhigamabhūmiṃca ekajjhaṃ katvā āha “**kāmāvacarā, lokuttarā ca bhūmi bhūmi**”ti. **Cittuppādā vā** pavattiṭṭhānabhāvato bhūmi.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

747. **Sabbaññārammaṇatāyāti**

paṭisambhidāpaṭisambhidāññārammaṇatāya. “Suttantabhājanīye pana -pa-siyā”ti idaṃ abhidhammabhājanīyena virujjhati, tassa vā sāvasesadesanā āpajjatīti codanaṃ manasi katvā āha “**abhidhammabhājanīye**”ti-ādi.

Niravasesakathananti asesetvā kathanam. Tena cittuppādasāṅgahite atthe asesetvā desanā idha abhidhammabhājanīyassa bhāro, na sabbañeyyadhammeti dasseti. **Yathādassitavisayavacanavasenāti** dassitappakāravisaṃsaṃ kathanavasena, dhammatthavasena dassite taṃtaṃcittuppāde tattha dhammaniruttābhilāpena ñāṇassa kathanavasenāti attho. **Aññārammaṇataṃ na paṭisedheti** atapparabhāvatoti adhippāyo. **Na niravasesena kathanam** acittuppādapariyāpannassa visayassa akathitattā. Evaṃ paṭibhānapaṭisambhidāvisayassāpi

na niravasesena kathananti suttantabhājanīye avisesavacanena sabbañāṇārammaṇataṃyeva paṭibhānapaṭisambhidāya patitṭhāpeti. Tathā **tisso paṭisambhidāti** ādipaṇhapucchakapāḷiyāpi. **Tissoti** atthadhammapaṭibhānapaṭisambhidā. Niruttipaṭisambhidā hi “parittārammaṇā”teva vuttā.

Yadipi siyā na tassā mahaggaṭārammaṇatāti sambandho. “**Na hi maggo paccayuppanno na hoti**”ti iminā “atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā”ti vacanassa yathāvuttatthasādhakataṃ vibhāveti. **Tassāti** paṭibhānapaṭisambhidāya **na mahaggaṭārammaṇatā** sambhavati nanu nayaṃ anussarantassāti adhippāyo. **Dvepīti** “atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā,¹ **tisso paṭisambhidā siyā parittārammaṇā, siyā** mahaggaṭārammaṇā, siyā appamāṇārammaṇā”ti¹ ca dvepi etā pāḷiyo. Tāsu balavatarāya ṭhānassa, itarāya adhippāyamagganassa ca upāyadassanamukhena tāsāṃ aññamaññaṃ avirodhaṃ dassetuṃ “**kusalākusalānaṃ panā**”ti-ādimāha. “**Nippariyāyā tattha dhammapaṭisambhidā**”ti etena tattha atthapaṭisambhidāya pariyāyabhāvamāha. **Tathā vipākakiriyānanti**-ādi yathādhippetassa atthassa visadisūdāharaṇadassanaṃ. Ubhayenapi “atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā”ti¹ vacanaṃ suttantanayānugataṃ nippariyāyatthassa tattha adhippetattāti dīpeti. **Kiñci pana ñāṇanti**-ādi “tisso paṭisambhidā”ti-ādipāḷiyā samatthakaṃ. Yathādhippetassa atthassa paṭibhānaṃ dīpanaṃ **paṭibhānaṃ**. Tenāha “**ñeyyappakāsanato**”ti. Iti yā “tisso paṭisambhidā”ti pāḷi, tassā balavabhāvavibhāvanena itarāya adhippāyamaggaṇaṃ katanti veditabbaṃ. **Nippariyāyāti** pariyāyarahitā ujukaṃ sarūpeneva pavattā. **Nippariyāya -pa-pavattiyanti** ekantika-atthārammaṇaṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, ñāṇārammaṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidāti gahetvā desanāyaṃ.

So evāti parassa abhilāpasaddo eva. Anuvattamānatā cassa niruttipaṭisambhidā paccuppannameva saddaṃ ārammaṇaṃ karontī, saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānantīti ca ādivacanavasena veditabbo.

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 320 piṭṭhe.

16. Nāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

751. Sampayuttānaṃ nissayapaccayatāya, ārammaṇassa pavattiṭṭhānatāya okāsaṭṭho veditabbo. **Nahetādīti ādi**-saddena “ahetukā”ti-ādikam sabbaṃ ekavidhena nāṇavatthum saṅgaṇhāti. **Ekam nahetūti** nahetutāya ekam pañcaviññāṇaṃ nahetūti vuttā tesam nahetutā. Ekantāhetubhāvena hi te ekappakārāvāti. **Aññampīti** ahelikādi. **Avitathasāmaññayuttanti** teneva ahelikatādina yathābhūtena samānabhāvena yuttam. **Nāṇārammaṇanti** nāṇassa ārammaṇaṃ yathāvuttapañcaviññāṇādi. **Vatthuvibhāvanāti** pañcaviññāṇādikassa nāṇavatthussa yathāvuttavisesena vibhāvanā pakāsanā paññā.

Osānadukassāti “atthajāpikā paññā, jāpitatthā paññā”ti imassa dukassa. Dukamātikā dhammasaṅgaṇiyaṃ vuttadukamātikāti āha “**dukamātikam anissāya**”ti.

“Cintāmayā paññā”ti-ādikā tikamātikam anissāya vuttāti āha “**evam tikānurūpehīti etthāpi daṭṭhabban**”ti. Yadi jāpasaddo byattavacane, mānase ca pavattati, jananaṭṭhepi pana daṭṭhabboti dassento āha “**anekatthattā dhātusaddānan**”ti-ādi. Kusalapaññā vipākasāṅkhātassa, kiriyapaññā parikkammādhūtaṃ attanā nibbattetabbaphalasaṅkhātassa atthassa nibbattanato atthajāpikāti vuttāti āha “**atthajāpikā kāraṇagatā paññā**”ti. Vipākapaññā, kiriyapaññā ca saha-jātādipaccayavasena taṃtaṃvipākādi-attham jāpeti janeti āha “**jāpito janito attho etissāti jāpitatthā**”ti. Satipi saha-jātānaṃ paccayabhāve vipākakiriyapaññā na kusalaṃ viya vipākānaṃ nipariyāyena kāraṇavohāraṃ labhatīti āha “**kāraṇapaññāsadi**”ti. Vibhāvenatthena paññā ārammaṇaṃ viya sampayuttepi pakāsetiyevāti vuttam “**phalappakāsanabhūta**”ti. Yato sā ālokobhāsapajjotapariyāyehi vibhāvitā.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. “Jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇaṃ. Anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Bhavapaccayā -pa- avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- nirodhadhammaṃ”¹ti¹ evamāgatāni **sattasattati ñāṇāni**. “Jarāmarāṇe ñāṇaṃ, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ, jarāmarāṇanirodhe ñāṇaṃ, jarāmarāṇanirodhagāminiyaṃ paṭipadāya ñāṇaṃ. Jātiyā ñāṇaṃ -pa- saṅkhāresu ñāṇaṃ -pa- paṭipadāya ñāṇaṃ”²ti² evamāgatāni **catucattārīsaṃ ñāṇāni**. Sutamayañāṇādīni anāvaraṇaṇāpariyosānāni paṭisambhidāmagge³ āgatāni **tesattati ñāṇāni**. Tenāha “**tesattati pana -pa- na saṃyuttake**”ti. “Saṃyuttake”ti vā idaṃ “sattasattati ñāṇāni”ti iminā sambandhitabbaṃ, na “tesattati”ti iminā. **Aññattha** nikkhepakaṇḍādīsu. Yathā sammāpaṭivedhābhāvato micchāñāṇādi thusarāsīmhi nikhātakhāṇuko viya ārammaṇe cañcalaṃ hoti, na evaṃ hoti yathābhūtāvabodhakaṃ ñāṇanti āha “**yāthāvapaṭivedhato sayañca akampiyan**”ti. Adhibalakaraṇaṃ upatthambhananti taṃ puggale āropento āha “**puggalañca -pa- karotī**”ti. Visabhāgadhammesu vā akampiyyattho, sabhāgadhammesu upatthambhanattho veditabbo.

Abhimukhaṃ gacchantīti “upagacchantī”ti padassa atthavacanāṃ. Upagamanañcetha sabbaññutāya paṭijānanamevāti vuttaṃ “**paṭijānanaśasena**”ti. **Aṭṭha vā parisā upasaṅkamaṇṭīti** etthāpi paṭijānanaśasena sabbaññutanti yojetabbaṃ. Aṭṭhasu parisāsu dassita-akampiyañāṇayuttoti sambandho.

Phalasampattipavattīti sappurisūpanissayādīnaṃ kāraṇasampattīnaṃ phalabhūtāya patirūpadesavāsa-attasammāpaṇidhi-ādisampattiyā pavattanaṃ. **Ādi-saddena** suttasesā saṅgahitā. **Tattha** sappurisūpanissayādi-ke. Kasmā panettha samāne atthakicce paṭivedhañāṇassa viya desanāñāṇassāpi yāva arahattamaggā uppajjamānatā na vuttāti codanaṃ sandhāyāha

1. Saṃ 1. 291 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 288 piṭṭhe.

3. Khu 9. 1 piṭṭhādīsu.

“**paṭivedhaniṭṭhattā**”ti-ādi. **Paṭivedhaniṭṭhattā**ti paṭivedhassa pariyosānattā. **Tenā**ti paṭivedhapariyosānabhūtena arahattamaggañāṇena. Tadadhigamena hi sampattasakalasabbaññuguṇo bhagavā anantapaṭibhāno anupamāya buddhalīlāya dhammaṃ desetum samattho ahosi. “**Paṭiladdhasāpī**”ti iminā sabbathā labhāpakassa paṭivedhānurūpatā desanāññāṇassa asakkuṇeyyāti dīpeti, tena ca paṭivedhanamattenettha atthasiddhīti dasseti. **Tenāha** “**desanāññāṇassā**”ti-ādi.

Hānabhāgiyadhammanti vā hānabhāgiyabhāvassa kāraṇaṃ. **Kāmasahagatasaññādidhammanti** kāmaguṇārammaṇaṃ saññāmanasikārādin. **Pubbeva katābhisankhārādinti** “cande vā sūriye vā ettakaṃ gate vuṭṭhahissāmī”ti-ādinā samāpajjanato pubbe pavattacittābhisankhāraparikammādin.

Tadabhāvaggahaṇenāti kilesāvaraṇābhāvaggahaṇena. **Ṭhitinti** atthibhāvaṃ. **Tabbiparītayā**ti “natthi dinnan”ti-ādikāya micchādīṭṭhiyā. **Ṭhānābhāvanti** appavattim, natthibhāvaṃ vā. **Uparī**ti imissā balānaṃ anukkamakathāya uparī anantameva. **Vipākāvaraṇābhāvadassanādikassā**ti ādi-saddena kammāvaraṇābhāvadassanaṃ saṅgaṇhāti. **Itaranti** adhigamassa aṭṭhānadassanaṃ. **Taṃsahitānaṃ dhātūnanti** rāgādisahitānaṃ sabhāvānaṃ. **Vemattatā** ca tesaṃ paccayavisesasiddhena avatthādivisesena veditabbā. **Cariyāhetūnanti** rāgādicariyākāraṇabhūtānaṃ dhammānaṃ.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

761. **Ayam visesoti** samānepi nayadvayassa tesaṃ ahētubhāvādidīpane ekassa hetubhāvādipaṭisedhatā, itarassa rāsantarāsaṅgahoti idaṃ nānākaraṇaṃ. **Ekāya jātiyā**ti ādānanikkhepaparicchinna ekassa bhavassa. **Tadantogadhatāyā**ti gati-antogadhatāya. **Tattha tatthā**ti taṃtaṃgaticutibhavesu.

762. **Tathā**ti aññadvārārammaṇatāya. **Khīrādīnaṃ -pa- vilakkhaṇatā**ti yathā khīrassa dadhibhāvena, dadhino takkabhāvena vilakkhaṇatāpatti, na evaṃ pañcaviññāṇānaṃ nahētubhāvādito aññassa sabhāvāpatti atthīti attho.

763. **Mahattepī**ti puthuttepī. Bahubhāvavācako hi ayaṃ mahāsaddo “mahājano”ti-ādīsu viya rūpasāṅghāṭassa adhippetattā. Aññathā sabhāvadhammassa kā mahantatā, sukhumatā vā. Cakkhuviññāṇassa vacanaṃ katvā vuttattā āha “**cakkhupasāde mama vatthumhī**”ti.

Issariyaṭṭhānanti issariyapavattanaṭṭhānaṃ. Tathā hi naṃ aññattha bhāvitāṃ vibhāventameva tiṭṭhati, aññaviññāṇāni ca tena dinnanayāneva tattha pavattanti, api dibbacakkuṇṇaṃ, yato taṃ andhassa na nippajjati.

764. **Vavatthitānampī**ti aññamaññaṃ asaṃkiṇṇānampi. **Paṭipāṭiniyamo** niyatānupubbikatā. **Tenā**ti “abbokiṇṇā”ti vacanena.

766. **Āvaṭṭanabhāvo** āvajjanakiccatā.

Tesanti rūpādīnaṃ. Etesaṃhi rūpādīnaṃ pañcahi viññāṇehi samāgamo. **Abhinipatitabbāni** ālambitabbāni, vijānitabbānīti attho. Tenāha “**ārammaṇakaraṇena paṭivijānitabbānī**”ti. Kusalākusalacetanāya, taṃsamyuttānaṃca yathāvuttānaṃ “manopubbaṅgamā -pa- akusalaṃ vā”ti¹ evaṃ vuttānaṃ paṭivijānitabbānaṃ paṭivijānananti sambandho. Kammatthe hi etaṃ sāmivacanaṃ. **Sahajapubbaṅgamadhammenā**ti dassanādīhi sahajātaphassādīnā pubbaṅgamena āvajjanādīnā. **Kiccantaranti** dassanādikiccatō aññaṃ sampañcchanādikiccaṃ.

Avipākabhāvena kāraṇena, tena vā saddhiṃ. **Aññanti** rūpabhāvādīni. **Bhāsanakaraṇakarā**ti viññattisamuṭṭhāpanavasena pavattakusalākusalacittuppādadharmā. Te eva kāyaṅgavācaṅgaṃ acopetvā pavattā **taṃsadisā**. **Pubbaṅgamapaṭivijānananti** pubbaṅgamabhāvena vijānanaṃ manodvārikajavanānaṃ purecarabhāvena gahaṇaṃ. **Tatthā**ti pañcadvāre. “**Na paṭisiddhan**”ti vatvā svāyamappaṭisedho sāmattiyaḷaddhoti dassetuṃ “**na kāyakammaṃ -pa- anuññātattā**”ti vuttaṃ. “**Tathā**”ti idaṃ yathā kāyavacīkammaṇaṭṭhapaṇaṃ, evaṃ kusalādidhammasamādānampi natthīti upasaṃharaṇatthaṃ veditabbāṃ. Yadi na bhavato cavati, kathaṃ pañcadvāre cuti vuttāti āha “**na pañcadvārika -pa- atamdvārikattā**”ti. Tassā pāḷiyā. **Āpāthamattanti**

1. Abhi-Ṭṭha 2. 387 piṭṭhe.

āpāthagamanamattaṃ ārammaṇapaccayabhāvamattaṃ. **Aññanti** “rūpaṃ nīlan”ti evamādidhammavisesaṃ. Tenāha “**dhammasabhāvan**”ti. **Rūpanti ca na gaṇhāti** rūpārammaṇampi samānaṃ, “rūpaṃ nāmetan”ti na gaṇhāti. Tathā cāhu eke “cakkhuviññāṇasamaṅgī nīlaṃ vijānāti, no tu nīlan”ti. **Rūpanīlādi-ākāro** rūpārammaṇarūpādānākārapaññatti. Tadjāpaññatti hesā yathā aniccatādi. **Sātisayaṃ** savitakkasavicārattā. **Tato aññanti** saddārammaṇato aññaṃ nāmapaññatti-ārammaṇaṃ, aññathā sahuppattipaṭisedho na sambhaveyyāti adhippāyo.

Manodvārepīti na pañcadvāreyeva dutiye moghavāre, atha kho manodvārepi. **Āvajjanaṃ dvattikkhattuṃ -pa- datṭhabbaṃ** ekacittakkaṇikassa āvajjanassa uppattiyaṃ tathā asambhavato.

Tassāti yāthāvakavatthuvibhāvanāya paññāya.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

767. **Adhikaraṇesūti** padatthesu. **Aññatra sabhāvaṃ gahetvāti** atthasaddassa tattha pavattanākāradassanaṃ, tena atthasaddassa sabhāvatthataṃ¹ dasseti. **Adhikaraṇavasena līṅgaparivattiṃ gacchati.** “Abhidheyyānurūpaṃ līṅgavacanānī”ti hi saddavidū vadanti.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

768. **Paripācitesūti** sādhistesu. “Vihitesū”ti ettha duddhādīsu viya bhūtakālata nādhippetāti āha “**visayavisesanamattamevā**”ti. “**Kammaṃ, sippan**”ti paññā kāraṇūpacārena vuttāti āha “**paññā eva vā -pa- veditabbā**”ti.

1. Bhāvatthataṃ (bahūsu)

Kusalaṃ kammaṃ sakaṃ ekantaṃ hitasukhāvahattā. Tappaṭipakkhattā **itaraṃ** akusalaṃ kammaṃ **nosakaṃ**. Saccapaṭivedhānulomanāṃ saccānulomanāṃ vuttanti āha “**tappaṭivedhapaccayabhāvenā**”ti. Maggasaccassa anulomanato vā saccānulomikatā, tathā paramatthasaccassa anulomanato. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “**maggasaccassā**”ti-ādi. **Paññā vuttā** paññāvisaye paññākiccassa dassitattā. “Yogavihitesū”ti-ādinā vuttabhūminiddeso, “kammassakataṃ saccānulomikan”ti vuttasarūpaniddeso, “rūpaṃ aniccan”ti-ādinā vuttappakāraniddeso ca **yathāvuttā -pa- niddesā**. “Yogavihitesu kammāyatanesu khantiṃ, kammassakataṃ khantiṃ, ‘rūpaṃ aniccan’ti khantiṃ”ti-ādinā khanti-ādipadehi yojetabbā. **Olokanāṃ** paccakkhakarāṇaṃ. **Dhammā olokanāṃ khamantī**ti paññāya tadolokanasamatthatamāha.

769. **Muñcatī**ti pajahati. Ārabbhakiriyāya adhiṭṭhānaṃ samaṅgibhāvo, adhikaraṇaṃ paṭṭhapananti āha “**muñca -pa- vattuṃ yuttan**”ti.

770. Pañcasīladasasīlāni kammavaṭṭekadesabhūtāni sandhāya tesāṃ dhammaṭṭhitiyaṃ samavarodho vutto. **Satipi savaneti** “idha bhikkhave ariyasāvako paṇātipātā paṭivirato”ti-ādinā¹ tathāgatato savane satipi. **Bhikkhu-ādīnampi taṃ vuttaṃ** adhisīlapaññāpanaṃ viya na buddhāveṇikanti.

Adhipaññānibbattesūti ṭhapetvā adhipaññaṃ tadaññesu maggaphaladhammesu. **Tadadhiṭṭhānesūti** tassā adhipaññāya adhiṭṭhānesu vipassanādhammesu.

771. **Apāyuppādanāṃ** avaḍḍhinibbattanaṃ. **Tasmimyeva ṭhāneti** tasmimyeva khaṇe.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

793. Paritassanaṃ parittāso, cittutrāso cāti “**na paritassatī**”ti padassa “**na pattheti na uttasatī**”ti atthamāha.

1. Sam 2. 527; Am 3. 76; Abhi 4. 255 piṭṭhesu.

796. **Ariyasaccesu dhammasaddo** “diṭṭhadhammo”ti-ādīsu viya. **Ariyamaggo, tassa ca phalaṃ dhammo** yathānusiṭṭhaṃ paṭipanne apāyesu apatamāne dhāretīti. **Tattha paññāti** tasmim ariyamaggaphale nissayabhūte paññā. Tenāha “**taṃsahagatā**”ti. Aviditaṃ viditaṃ viya neti ñāpetīti **nayo**, anumānaṃ, tassa **nayanam** pavattanaṃ, taṃ pana visumyevekaṃ ñāṇuppadananti āsaṅkāya nivattanatthamāha “**na añña -pa- viseso**”ti. Attano hi adhigamānusārena parādhigatānaṃ kālattaye maggādīnaṃ pavatti-ākārānumānaṃ **nayanayanam**. Anuminanākārameva hissa sandhāya vuttaṃ “**ñāṇasseva pavattiviseso**”ti. **Kāraṇaṇca nayanayanassa** saccesu paccakkhapavattanato. “**Tathā**”ti iminā yathā maggañāṇato aññāpi “iminā dhammena”ti vattuṃ yuttaṃ, tathā pakārantarenapi “iminā dhammena ñāṇena”ti ettha attho yujjati imamatthaṃ upasaṃharati. **Tenāti** tasmā ñāṇena ñātato sampayogehi nayanayanato. **Ñāṇavisayabhāvenāti** paṭivedhañāṇassa visayabhāvena. **Ñātena** paṭividdhena catusaccadhammena, ñāṇasampayogena vā ñātena jānitvā ṭhitena maggaphaladhammena.

Sabbena sabbanti sabbappakārena sabbam, anavasesanti attho. Addhattayapariyāpannaṃ hi sabbam tebhūmakasaṅkhāragataṃ sammasīyati. **Nayanatoti** nayaggāhato. **Anurūpatthavācako vā kāraṇasaddo** “kāraṇam vadatī”ti-ādīsu viya.

Anvayañāṇassapi pariyoḡāhetvā pavattanato saviseso visayāvabodhoti vuttaṃ “**dhamme ñāṇa -pa- abhāvā**”ti.

Visayobhāsanamattajānanasāmaññenāti asatipi abhisamecca gahaṇe visayavibhāvanasaṅkhāta-avabodhasāmaññamattena. “**Ñāṇan**”ti **sammatesūti** “ñāṇan”ti voharitesu laddhañāṇavohāresu. **Sammutivasenāti** dhammañāṇādi viya samukhena visaye appavattitvā paññattimukhena pavattaṃ. **Avasesanti** sammutiñāṇamevāha. **Itarañāṇattayavisabhāganti** dhammañāṇādiñāṇattayavidhuraṃ.

797. **Kāma bhavadhammeti** kāma bhava saṅkhāte¹ dhamme.

1. Kāma bhavadhammeti kāma bhava saṅkhāte (bahūsu)

798. **Sāti** paṭhamajjhānapaññā. **Vītarāgabhāvanāvattassāti** “vītarāgo hotī”ti evaṃ vuttassa. **Tanti** chaṭṭhābhiññāṃ. Maggañāṇaṃhi kiccato maggasaccampi paṭivijjhati. **Itarāti** heṭṭhimamaggapaññā. **Tadupanissayattāti** tassā chaṭṭhābhiññāya, tassa vā paṭivijjhanassa upanissayattā paṭivijjhati nāma. **Yathānurūpanti** diṭṭhāsavadīnaṃ yathānurūpaṃ. **Āsavakkhayeti** āsavakkhayapariyāye kāraṇūpacārena. **Taṃnibbattanatotī** tassa āsavakkhayasaṅkhātassa phalassa nibbattanato. Idañca “āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ chaṭṭhābhiññā”ti sutte āgatattā vuttaṃ.

801. **Abhivisiṭṭhena vā ñāṇena pākataṃ karontassāti** adhigamavasena pakāsaṃ vibhūtaṃ karontassa.

802. **Vasitāpañcakarahitaṃ** vasibhāvaṃ apāpitaṃ paṭiladdhamattaṃ. Paṭipadārammaṇasahagatā paññā paṭipadārammaṇasambandhinīti āha “paññāya paṭipadārammaṇuddesenā”ti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

804. **Tameva** paññaṃ “dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇenā”ti-ādinā **vibhajati**. Abhisandanaparisananaparipūraṇānīpi parippharaṇaṃ viya pharaṇāpītiyā, taṃsahagatasukhassa ca kiccavisesabhūtāni adhippetānīti āha “**abhisandeti -pa- veditabban**”ti. **Ādinā nāyena**ti “abhisandeti”ti-ādinā¹ sutte āgatanayena. Pharaṇaṇcetha pītisukhasamuṭṭhitapaṇītarūpehi kāyassa abhiyāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Ārammaṇeti** pītipharaṇatāsukhapharaṇatāsīsena vuttānaṃ tikadukajhānānaṃ ārammaṇe. **Tāti** pītipharaṇatāsukhapharaṇatā.

Samādhimukhenāti samādhiṃ mukhaṃ pamukhaṃ katvā, samādhisīsenāti attho, samādhipamukhena vā uddesaniddesena. **Aññe kilesā**

1. Dī 1. 70; Ma 1. 344 piṭṭhesu.

diṭṭhimānādayo. **Appayogenā**ti jhānavimokkhādīnaṃ viya
 uppādanīyaparikkammapayogena vinā. Āvijjanāsadiso hi phalasaṃpatti-
 attho sammasanacāro. **Ṭhapitattā**ti pavattitattā. **Satibahulatāyā**ti satiyā
 abhiñhuppattiyā. Paricchindanasatiyā kālassa satoti dassetīti yojanā.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

805. **Visuddhibhāvanti** visuddhiyā sabbbhāvaṃ.
“Dibbacakkhuññāṇekadesattā”ti idaṃ tassa paribhaṇḍaññattā vuttaṃ. Tathā
 hi pāḷiyaṃ “sattānaṃ cutūpapātāññāyā cittaṃ abhinīharati
 abhininnāmeti”¹ti ārabhitvā “so dibbena cakkhunā visuddhenā”¹ti-ādi¹
 vuttaṃ. Dibbassa tirohitavippakaṭṭhādibhedassa, itarassa ca rūpāyatanassa
 dassanasamattassāpi dibbacakkhuññāṇassa sikhāpatti
 cavamānopapajjamānasattadassananti āha **“muddhappattena cā”**²ti-ādi.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

806. **Chabbidhampi paccavekkhaṇaññanti** “jātipaccayā jarāmarañanti
 ñāṇaṃ”³ti-ādinā³ vuttaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ paccavekkhaṇavasena
 pavattaññānaṃ. **Saha gahetvā**ti ekajjhaṃ gahetvā
 vipassanārammaṇabhāvasāmaññena ekattena gahetvā. **Saṅkhapitvā vuttenā**ti
 pubbe chadhā vuttaṃ viya dassitaṃ dhammaṭṭhitiññāṇanti evaṃ saṅkhipitvā
 vuttena. “Khayadhammaṃ”³ti-ādinā pakārena dassananti sambandho.
Pavattaññāṇassāti “jātipaccayā jarāmarañanti”³ti-ādinā pavattassa ñāṇassa,
 pavatte vā saṃsāravatṭe ñāṇassa. Ñāṇārammaṇā vipassanā **ñāṇavipassanā**.
Vipassanāti ca “jātipaccayā

1. Dī 1. 78 piṭṭhe. 2. Muddhappattena (Mūlaṭi 2. 206 piṭṭhe.) 3. Abhi 2. 347 piṭṭhe.

jarāmarāṇan”ti-ādinā paccayapaccayuppannadhamme vibhāgena dassanato dhammaṭṭhitiñāṇaṃ idhādhippetam. Tassa khayadhammatādi jānanam **paṭivipassanā**. Tenāha “**vipassanāpaṭivipassanādassanamattan**”ti.

Evamettha aṭṭhakathādhīpāyavasena pāḷiyā atthaṃ dassetvā idāni attano adhippāyavasena dassetum “**pāḷiyam panā**”ti-ādimāha. **Sabbatthā**ti addhattaye paccayavisesena paccayuppannavisesaniddhāraṇe. **Ñāṇavacanena**ti “jātipaccayā jarāmarāṇan”ti-ādinā ñāṇassa gahaṇena. **Aṅgānanti** sattasattatiyā aṅgānam. **Itisaddenā**ti “nirodhadhamman”ti ettha vutta-itisaddena. **Pakāsetvā**ti ñāṇassa pavatti-ākāraṃ jotetvā. tena dhammaṭṭhitiñāṇato aññaṃyeva pariyosāne vuttaṃ ñāṇanti dasseti. Tenāha “**vipassanāñāṇaṃ sattamaṃ ñāṇan**”ti. Ayameva cettha attho yuttoti dassento “**na hi**”ti-ādimāha. Tattha “**tampi ñāṇantisambandho na hoti**”ti evaṃ sambandho na yutto aṅgantarabhāvassa avibhāvanatoti attho. Tena vuttaṃ “**taṃ ñāṇa -pa- anadhippetattā**”ti. Na hi visum visum vuttameva ekajjhaṃ vacanamattena atthantaram hotīti. “**Khayadhammaṃ -pa- to cā**”ti iminā purimasmiṃ pakkhe upacayena dosamāha.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

808. **Paccanīkadhammeti** nīvaraṇādīpaccanīkadhamme. **Dukkhanti** samāpajjane asati uppajjanakadukkhāṃ.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesa

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā

809. Na ṭhānanti **aṭṭhānaṃ**, anupalabbhanattho ayamakāroti āha “**avijjamānaṃ ṭhānaṃ aṭṭhānan**”ti. Abhāvattho vā, na aññaapaṭipakkhādi-atthoti āha “**natthi ṭhānanti vā aṭṭhānan**”ti. Ko panetassa

atthadvayassa visesoti? Paṭhamo hetupaccayehi anupalabbhamānataṃ vadati, dutiyo sabbena sabbaṃ abhāvanti ayametesam viseso. Taṇhupādānādīnampi sukhato upagamanassa hetubhāve diṭṭhivipallāsassa so sātisayo asukhepi dalham pavattāpanatoti āha “**diṭṭhivipallāsova -pa-adhippetan**”ti. “Attadiṭṭhivasenā”ti kasmā visesetvā vuttaṃ, nanu ariyasāvakassa sabbāpi diṭṭhiyo natthīti? Saccam natthi, attadiṭṭhisannissayā pana sabbadiṭṭhiyoti dassetuṃ “**attadiṭṭhivasenāti padhānadiṭṭhimāhā**”ti vuttaṃ. **Bhedānurūpassa** vatthuno. **Bhedānurūpena** “adhamme dhammo”ti-ādinayappavattena.

So evāti yo liṅge aparivatte tasmim attabhāve bhavaṅgaḍḍhitindriyappabandho, so eva. Tañhi upādāya ekajātisamaññā, na cettha bhāvakalāpaḍḍhitindriyassa vasena codanā kātabbā tadanñasseva adhippetattā. Tañhi tattha avicchedavuttiyā pabandhavohāraṃ labhati, itarampi vā bhāvānupālanatāsāmaññenāti anokāsāva codanā.

Sapattavasena yojetabbanti “sapattaṃ māremīti abhisandhinā sapattena nipannaṭṭhāne nipannaṃ manussabhūto manussabhūtaṃ mātaraṃ, pitaraṃ vā mārento”ti-ādinā yojetabbaṃ. **Sabbatthāti** catūsupi vikappesu. **Purimaṃ abhisandhicittanti** pubbabhāgiyo maraṇādhippāyo. **Appamāṇaṃ** tena atthasiddhiyā abhāvato. **Puthujjanasseva taṃ dinnam hotīti** ettha yathā arahattaṃ patvā paribhuttampi puthujjanakāle dinnam puthujjanadānameva hoti, evaṃ maraṇādhippāyena puthujjanakāle pahāre dinne arahattaṃ patvā teneva pahārena mate kasmā arahantaghātoyeva hoti, na puthujjanaghātoti? Visesasambhavato. Yathā hi dānaṃ deyyadhammassa pariccāgamattena hoti, na evaṃ vadho. So hi paṇo, paṇasaññitā, vadhakacetanā¹, upakkamo, tena maraṇanti imesaṃ pañcannaṃ aṅgānaṃ pāripūriyāva hoti, na apāripūriyā. Tasmā arahattaṃ pattasseva maraṇanti arahantaghātoyeva hoti, na puthujjanaghāto. Yasmā pana “imaṃ māremī”ti yaṃ santānaṃ ārabha māraṇicchā, tassa puthujjanakhīṇāsavabhāvena payogamaraṇakkhaṇānaṃ vasena satipi santānabhede abhedoyeva. Yadā ca atthasiddhi, tadā khīṇāsavabhāvo. Tasmā

1. Vadhakacittam (?)

arahantaghātova hotīti nicchitaṃ. Kathaṃ panettha vadhakacetanā vattamānavisayā siyāti āha “**vadhakacittamṃpaccuppannārammaṇampi -pavattati**”ti. Tattha **pabandhavicchedavasenā**ti yena pabandho vicchijjati, tādisaṃ payogaṃ nibbattetīti attho. Tena yadā pabandhavicchedo, tadā arahāti yathāvuttaṃ arahantaghātaṃ paṭiṭṭhāpeti. **Na evanti** yathā kālantarāpekkhakiccasiddhaṃ vadhakacittaṃ, na evaṃ cāgacetanā. “**Sā hī**”ti-ādinā cāgacetanāya kālantarānapekkhakiccasiddhitaṃyeva vibhāveti. **Aññasakakaraṇanti** attato vinimocetvā aññaassa dakkhiṇeyyassa santakabhāvakaraṇaṃ. **Tassā**ti cajitabbassa vatthuno. **Yassā**ti yassa puthujjanassa. **Tasseva taṃ dinnarṃ hoti**, sacepi arahattaṃ patvā tena paribhuttanti attho.

“Kappavināse”ti idaṃ “saṅṭhahante kappe”ti vuttattā mahākappavināsaṃ sandhāya vuttanti āha “**appaṭṭhakathāya na sametī**”ti ettha āyukappassa adhippetattā. Āyukappo cettha avīciyaṃ nibbattasattānaṃ antarakappaparimāṇaṃ paramāyu veditabbaṃ. Tañhi sandhāya “ekam kappam asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālan”ti¹ vuttaṃ. Tayidaṃ “**ekam kappan**”ti yadi ekam mahākappanti attho, tathā sati vīsati-antarakappaparimāṇo eko asaṅkhyeyyakappoti vuttaṃ hoti. Atha ekam asaṅkhyeyyakappanti attho, sabbathāpi “catusaṭṭhi antarakappā”ti vacanena virujjhatīti vīmaṃsitabbaṃ. Yathā pana kappaṭṭhakathāya ayaṃ aṭṭhakathā sameti, taṃ dassetuṃ “**kappavināseyevāti panā**”ti-ādimāha.

Pakatatto vā apārājiko. **Samānasaṃvāsako** kammaladdhīnaṃ vasena anānāsaṃvāsakoti evamettha attho veditabbo.

Niyatassa puggalassa vijjamānataṃ paṭisedhetvāti yojanā. Tattha **paṭisedhetvāti** “puggalo pana niyato nāma natthī”ti evaṃ paṭisedhetvā. Tattha kāraṇamāha “**micchattasammattaniyatadhammānaṃ viya sabhāvato**”ti. Paññattimattaṃ hetuṃ micchattasammattaniyatadhammanissayaṃ, yadidaṃ niyato puggaloti. **Yathāpucchitanti** “kiṃ pubbaheṭu niyameṭi”ti-ādinā pucchitappakāraṃ niyāmakahetuṃ. **Yenā**ti yena uparimaggattayavipassanāñāṇena.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 234 piṭṭhe.

Niyatāniyatabhedanti sotāpannādiniyatabhedan̄, sattakkhattuparamādi-
 aniyatabbhedan̄ca. Sotāpanno eva hi eko sattakkhattuparamo nāma hoti, eko
 kolan̄kolo nāma, eko ekavijī nāmāti sotāpannassa niyatabhāvo vuttoti āha
 “**sotāpanno ca niyato**”ti. Byatirekattho hi ayaṁ **ca**-saddo. **Tato pubbeti**
 sotāpattimaggato pubbe. “**Pubbahetukiccam natthī**”ti idaṁ sotāpannassa
 niyatatāya vuttattā vakkhamānañca dosan̄ hadaye ṭhapetvā vuttan̄.
 Uparimaggānaṁ sa-upanissayatte paṭhamamaggassāpi sa-upanissayatā
 siddhā evāti codanaṁ sandhāyaha “**yadi hī**”ti-ādi. **Tañca** niyatattan̄. **Assāti**
 sotāpattimaggassa.

Teneva khīṇāti sotāpattimaggeneva khīṇā. Kāraṇupacchedena hi
 phalupacchedo siyā. **Tatoti** sattakkhattuparamādito. **Sāti**
 sattakkhattuparamādītā. **Pavattitoti**¹ vipākappabandhato. **Tenāti**
 sotāpattimaggena. **Vuṭṭhāneti** vuṭṭhāne sati. Kāraṇena vinā phalaṁ natthīti
 āha “**sakkāya -pa- bhavitabban**”ti. “**Nāmakaraṇanimittato**”ti iminā
 nāmakaraṇahetutāya niyāmakataṁ vibhāveti ekabījī-ādisamaññānaṁ
 anvatthasaññābhāvato. Tenāha “**vipassanā -pa- sandhāya vuttan**”ti.

Ādi-saddena “ekomhi sammāsambuddho, sītībhūtosmi nibbuto”ti-ādīni²
 saṅgayhanti. Ettha ca “sadiso me na vijjati², ekomhi sammāsambuddho².
 ‘Atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā
 sambodhiyan’ti evaṁ puṭṭho ahaṁ bhante ‘no’ti vadeyyan”ti³ ādivacanehi
 imissā lokadhātuyā viya aññassa buddhassa aññissā lokadhātuyā uppādo
 niviritoti daṭṭhabbaṁ. Na hi vijjamāne “sadiso me na vijjati”ti-ādi² sakkā
 vattuṁ. Yaṁ pana vadanti “lokadhātuvisesāpekkhāya vuttan”ti, tampi natthi
 tathā visesanassa abhāvato, buddhānubhāvassa ca
 asamatthabhāvavibhāvanati. Āṇākhettakittanañcettha
 dhammatādassanatthaṁ. Sakkoti hi bhagavā yattha yattha icchatī, tattha
 tattha

1. Pavattato (Ka)

2. Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Ma 1. 227 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 94 piṭṭhe.

āṇaṃ vattetuṃ. **“Ekissā lokadhātuyā”**ti ca idaṃ buddhakhettabhūtāya lokadhātuyā dassanatthaṃ vuttaṃ. Tatthāyamattho—buddhakhettabhūtā ekāvāyaṃ lokadhātu. Tattha ekasmiṃ kāle eko eva sammāsambuddho uppajjatīti. Tenāha **“buddhakhetta -pa- adhippāyo”**ti.

Tasmāti yasmā upasampadādhīnaṃ pātimokkhaṃ, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā. **Pātimokkhe** sidde, siddhāsu **tāsu** pabbajjūpasampadāsu. **Tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti** pacchimapaṭivedhato paraṃ paṭivedhasāsaṇaṃ, pacchimasīlabhedato ca paraṃ paṭipattisāsaṇaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti sāsanaabhāvasāmaññaṇa pana ubhayaṃ jakajjhaṃ katvā dassento **“pacchima -pa- ekato katvā”**ti āha.

Paridevanakāruṇṇanti paridevanena karuṇāyitabbatā karuṇāyaṇā.

Dhammānaṃ sabhāvaviseso na sakkā dhāretuṃ, yato pāramīpavicayādīsu udakapariyaṇaṃ katvā mahāpathavīkampo ahosi, abhisambodhidivase ca ṭhapetvā pubbuttaradisābhāge bodhirukkhamūle bhūmibhāgo mahāpurisaṃ dhāretuṃ nāsakkhi, aññadatthu ekapasse pakkhitta-atibhārabharitanāvā viya cakkavāḷagabbo viparivatto. **“Samuppādikā”**ti vattabbe sa-kāre a-kārassa ā-kāro, ekassa **ca** pa-kārassa lopo katoti dassento āha **“samaṃ uddhaṃ pajjatīti sāmupādikā”**ti. Samaṃ upādiyatīti vā samupādā, samupādā eva **sāmupādikā**, samupāhinīti attho.

Santatikhaṇavasenati santativasena āyūhanasamaṅgitā, sapubbapacchābhāgassa gahaṇavasena cetanākkhaṇavasena setanāsamaṅgitāti yojetabbā. Ekasmiṃ upaṭṭhite paccayavasena tadaññassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ.

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā

810. Bhoge bhuñjitum na jānāti, vināsetīti yojanā.

Lahuparivattitāya jīvitassāti adhippāyo.

Na adāsi payuttavācāya uppannanti adhippāyena.

Sammāpayogenāti sammāpaṭipattiyā.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā

813. **Dhātusabhāvoti** bhūtādisaṅkhātadhātūnaṃ sabhāvo.

Sabhāgavasena phalabhūtena. **Ajjhāsaya**dhātuparicchindanatoti
ajjhāsayasabhāvassa “hīnaṃ, paṇītaṃ”ti vā paricchijja jānanato,
vuṭṭhinimittena viya mahoghena uparimeghavuṭṭhiyā.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā

Saddattho sambhavati samāsanteneva tathā saddasiddhito. **Tesanti**
paroparānaṃ visadāvisadānaṃ saddhādi-indriyānaṃ. **Evañca katvāti**
āsayādito indriyaparopariyattassa, indriyaparopariyattato ca
adhimuttibhedassa viṣiṭṭhasabhāvattā eva.

815. “Ke pana te ariyāvāsā”ti pucchitvā te sutteneva dassento “**idha bhikkhave**”ti-ādipāḷim āharitvā “**evaṃ vuttā**”ti nigametvā puna
maggādhigameneva tesam adhigamaṃ dassento “**etesū**”ti-ādimāha. Tattha
itareti chaḷaṅgasamannāgama, ekārakkhā, saṅkhāyapaṭisevanādayo.

816. **Ārammaṇasantānānusayanesūti** ārammaṇānusayanaṃ,
santānānusayananti dvīsu anusayanesu. Yathā hi maggena asamucchinno
rāgo

kāraṇalābhe uppajjanāraho thāmagataṭṭhena santāne anusetīti vuccati, evaṃ iṭṭhārammaṇepīti tassa ārammaṇānusayanam daṭṭhabbam. Tam panassa anusayanam uppattiyā pākaṭam hotīti dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “yathā nāmā”ti-ādi¹ vuttam. “**Āciṇṇasamāciṇṇā**”ti etena iṭṭhārammaṇe rāgassa ciraparibhāvanam vibhāveti. Yasmā pana evaṃ ciraparibhāvitam pariveḷhetvā viya ṭhitam hoti, tasmā “**samantato veḷhetvā viya ṭhitabhāvena anusayitadam dasseti**”ti vuttam. Tathā hi udaye nimuggasadiṣṭo udāhaṭo. “Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmānīyaṭṭhena kāmā”ti-ādi pālivesena bhavarāgassāpi vatthukāmatā veditabbā. **Rāgavasenāti** ārammaṇarajjanavasena.

818. **Indriyaviseso** vineyyānam indriyaparopariyattam.

819. Pahātabbena upaddutanirodhanattham pahāyakam pariyesatīti paṭhamam pahātabbam, pacchā pahāyakanti ayam **pahātabbapajahanakkamo** pahānakkamapadena vutto. **Yassāti** pahātabbassa. **Tanti** pahātabbam. **Paṭhamam vuccatīti** pahānavicāraṇānam paṭhamam vuccati. **Tato** pacchā **appahātabbam** yathā tam dassanattikādīsu.

826. **Tanti** bhavaṅgam. **Tassāti** lokuttarassa. **Pādakanti** antimabhavikassa bhavaṅgam sandhāyāha.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā

828. **Samāpannomhīti** maññatīti attho.

Samādhi vā tassa ārammaṇabhūtam **kammaṭṭhānam vā** cittamañjūsāti yojanā. **Ṭhabetunti** yathāparicchinnaṃ kalam samāpatticittam pavattetuṃ.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 441 piṭṭhe.

Tehīti saññāmanasikārehi. **Tāmsabhāvatā**ti kāmādidutiya¹jhānādi-anupakkhandanasabhāvatā. **Paguṇavodānaṃ** paguṇabhāvasiddhā jhānassa paṭipakkhato visuddhi.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamabalaniddesavaṇṇanā

831. **Paññāva vimuttī**ti rāgādīhi vimuttibhūtā paññāva vimuttīti yojanā. **Kammantarassa vipākantaramevāti attho** vipākantarajānanasseva dutiyabalakiccattā, kammantarajānanassa ca tatiyabalakiccattā. **Balasadisatanti** ekaccabalasadisataṃ. Kasmā panettha balaññāṇakicce vuccamānejhānādi-abalaññāṇaṃ udāhaṭanti codanaṃ sandhāyāha “**yadipī**”ti-ādi. **Tadantogadhanti** tasmiṃ jhānādipaccavekkhaṇāsabhāve sattamabalaññāṇe antogadhaṃ. **Evanti** jhānādiññāṇaṃ viya. **Appetum**, **vikubbituñcāti** attanā vuttākāraṃ sandhāyāha. Samudayappahānādi-ekaccaññāṇakiccampi akarontaṃ sabbaññūtaññāṇaṃ kathamappanādikaṃ jhānādikiccaṃ kareya, balaññāṇehi pana jānitabbaṃ, tato uttariṇca jānantampi yasmā ekaccabalakiccaṃ na karoti, tasmā aññāneva balaññāṇāni, aññāṇaṃ sabbaññūtaññāṇanti dassanatthaṃ “etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti”ti-ādi¹ aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tattha yathā sabbaññūtaññāṇaṃ abalakiccaṃ ekaccaṃ na karoti, evaṃ balakiccampīti udāharaṇadassanavasena “tañhi jhānaṃ hutvā appetun”ti-ādi vuttanti dassetum “**atha vā -pa- daṭṭhabban**”ti vuttaṃ.

Ñāṇavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Tīṭha 2. 445 piṭṭhe.

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

843-4. **Atthipaṭiccamṃ nāmāti** atthitā paṭiccattho nāma, asatipi sahaajātapurejātādibhāve yasmiṃ sati yaṃ hoti, so tassa paccayoti katvā yathā tathā atthitāmattaṃ idha paṭiccatthoti attho. Taṃ pana paṭiccattham byatirekamukhena pākaṭataram kātuṃ “**yathā**”ti-ādimāha. Tattha **nissayādipaccayabhāvena paṭiccāti vuttanti** nissayādipaccayabhāvato paccayabhūtaṃ cakkhādi “paṭiccā”ti vuttaṃ. **Ekissā seṇiyāti** atthārasasu seṇisu mayam amukāya seṇiyā jātāma, na aññe viya appaṇṇātāti evamettha attham vadanti.

Purato karaṇam pamukhabhāvakaraṇam. **Nidhānarāsīti** nidahitvā ṭhapitadhananicayo. **Yasoti** issariyam. Taṃ pana yesu vattati, tesu paṭṭhāpaka-āṇākaraṇehi pākaṭo hotīti “**paṭṭhāpakamado, āṇākaraṇamado**”ti ca vuttaṃ.

845. **Vatthunāti** jāti-ādipavattihetunā.

846. **Paṭiṭṭhābhāvoti** kusalakammesu paṭiṭṭhānābhāvo, so pana yasmā kusalakiriyāya ṭhānam na hoti, tasmā “**kusalakarāṇe atṭhānān**”ti āha. Pamādasāṅkhātassa atthassa evamādiko pariyāyoti yojanā. **Ādi-saddena** “vacīducarite, manoduccarite cittassa vossaggo, makkho, paḷāso”ti ca evamādikassa saṅgaho daṭṭhabbo. “Pamādo pamajjanādi”ti-ādiko **tadatthappakāsako**, “cittassa vossaggo vossaggānuppādanam”ti-ādiko **tappariyāyappakāsako** byañjanapariyāyo ca apariyantoti sambandho. “**Cattāro khandhe dasseti**”ti iminā sativossaggākārappavattā cattāro akusalakkhandhā pamādoti vadati.

847. Anivātavuttitāya hetubhūto cittasampaggaho **mānaviseso**.

848. Uttarabhāvo uttariyam, karaṇena uttariyam **karaṇuttariyam**, sārambhena parassa kiriyato uttarikiriyā.

849. **Neruttikavidhānenāti** i-kāra, cca-kārānañca rakāratāpādanena.

Attahitaṃ attāti uttarapadalopena niddesamāha yathā “rūpabhavo rūpaṃ, bhīmaseno bhīmo”ti ca. **Ādinno, patto** vā attho **attāti** niruttinayena padasiddhi veditabbā.

Mudditassāti añkitassa.

850. **Jānantasseva** mahājanassa. **Upādānādipaccayeti** indanudakacīvarādike pāripūrihetuke.

851. **Gaṇṭhikā** sayam gaṇṭhikaraṇato. Patirūpavacanato, aññesaṃ gaṇṭhibhedato ca **gaṇṭhibhūtā**.

852. Abhejjantaratāya¹ **samāsevitatāya** suṭṭhu āsevitatāya.

853. Cīrakālaparibhāvitattena **temanakaraṇaṃ** allabhāvakaraṇaṃ, lobhavasena avassavananti attho.

Evam sante kathaṃ khīyananti niddesoti āha “**khīyananti cā**”ti-ādi.

854. **Cīvaramaṇḍanādīnanti** cīvaramaṇḍanā pattamaṇḍanā senāsanamaṇḍanāti imesaṃ. Idāni taṃ visesaṇabhāvaṃ yojetvā dassetuṃ “**cīvarena hī**”ti-ādi vuttaṃ.

855. Sabhāgarahito, sabhāgapāṭipakkho vā **asabhāvo**, ananukūlānaṃ paṭikkūlatā vā. Tenāha “**mānathaddhatā, virodho vā**”ti.

856. **Saṅkampanā** ukkaṇṭhanāvasena anavaṭṭhānaṃ, anavadhānaṃ vā. **Tassa tassa** ārammaṇassa **taṇhāyanā**.

857. **Kāyassāti** nāmakāyassa. Tasmiñhi avipphārike rūpakāyopi avipphāriko hoti.

1. Asejjantaratāya (Ka)

860. **Rāgādīnanti** rāgamoha-ahirikānottappavicikicchādīnaṃ.

861. Tividhampi kuhanavattum dassetunti sambandho. **Tatthāti** mahāniddese. “Tattha katamā kuhanā lābhasakkārasilokasannissitassā”¹ti-ādīnā¹ idha khuddakavibhaṅge āgataṃ desanānayaṃ nissāya mahāniddesadesanā pavattāti āha “**nissayabhūtāya imāya pāḷiyā**”ti.

Antarahitānīti antavikalāni chindantāni.

Lābhasakkārasilokahetu sambhāvanādhippāyena saṃyatākāradassanaṃ kohaññanti āha “**pāpicchatāyanirattakakāyavacīvipphandaniggahaṇaṃ korajan**”ti. Yo saṃvegabahulo kukkucako pubbenāparaṃ attanopi kiriyaṃ parisāṅkanto paccavekkhamāno tiṭṭhati, tādisaṃ viya attānaṃ dassento “**atiparisāṅkito**”ti vutto.

864. Pasaṃsāmukhena nindananti pasaṃsāvattuthuto khipanaṃ **bahi chaḍḍanaṃ** yathā “adāyakaṃ aho dānapatī”ti.

865. **Gavesanakammanti** appakena lābhena mahantassa pariyesanakabyāpāro.

866. Pokkharāṃ vuccati sundaraṃ, vaṇṇassa sundarabhāvo vaṇṇapāripūrī hotīti āha “**vaṇṇapāripūrī vā vaṇṇapokkharatā**”ti.

879. **Seyyamānādīniddesesūti** “tattha katamo seyyassa seyyohamasmīti māno”ti-ādīnā² niddiṭṭhesu navasu mānaniddesesu. “**Seyyādipuggalo**”ti idaṃ tattha pāḷiyaṃ seyyādīnaṃ navannaṃ puggalānaṃ āmaṭṭhattā vuttaṃ. Idha pana puggalāmasane sati seyyapuggalo ca āmasitabbo siyā. Tenevāha “**seyyamānabhāvepi**”ti. **Seyyamānabhāvepi pi**-saddo ākaḍḍhako aseyyamānaniddesepe puggalāmasanassa katattā. **Yassa kassacīti** seyyādīsu yassa kassaci puggalassa.

1. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 367 piṭṭhe.

880. **Purimamānassā**ti pubbe pavattassa sadisamānassa, hīnamānassa vā, sadisamānavaseneva pana pāḷi āgatā.

881. “Migānaṃ kotthuko anto, pakkhīnaṃ pana vāyaso”¹ti vacanato āha “**pakkhijātīsu vāyaso anto lāmako**”ti.

882. **Virāganti** arahattaṃ.

883. **Mānasampayuttacchando** taṇhāchando. **Mānasabhāvaṃ anugato** seyyādito sampaggaṇhanavasena pavatto mānasampayuttakattukamyatāchando **vā mānacchando**.

884. **Tatthāti** tasmiṃ vilambane nipphādetabbe. **Yuttaṃ** anucchavikaṃ. **Muttaṃ** vissaṭṭhaṃ. **Siliṭṭhaṃ** sahitaṃ, atthadvayavibhāvakaṃ vā.

888. **Anuddayashevāti** mettāyantassa viya anukampantassa viya vikappanāti āha “**sahananditādikassā**”ti, mettādipatirūpena pavattagehasitasinchassāti attho. Tenāha “**tādiso rāgo**”ti. **Attho yujjātī** evampi “**tatthā**”ti pāḷipadassa attho yujjati. Parānuddayatāhetuko hi parānuddayatāsahito so vitakkoti.

890. Kāmaguṇapāripūriyā yebhuyyena loko sambhāvetīti āha “**anavaññattatthameva kāmaguṇe ca pattheti**”ti.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

891. **Bandhatī**ti kujjhanākāraṃ bandhati ghaṭeti. Upanāho hi āghātavatthunā cittaṃ bandhanto viya hoti, yato aññathā pavattitvāpi avidite upanāhe āghātavatthusannissitova hoti.

1. Khu 5. 90 piṭṭhe Jātake.

892. **Dantehi chinditvā** dantehi chinditvā viya ekadesaṃ apānetvā ekadesaṃ gahetvāti adhippāyo.

894. **Accayaṃ katvā**ti vītikkamaṃ katvā. **Paṭicchādaneti** attanā katassa accayassa paṭicchādane. Vocchindanaṃ vītikkamakiriyāya appaṭijānavasena upacchindanaṃ, vocchindanena chādanā **vocchindanachādanā**.

Asammābhāsane saṭhasaddo loka niruḥhoti āha “**yo na sammā bhāsati, so saṭho**”ti. Saṭhassa yakkhasūkarasadisataṃ dassento “**kucchi vā piṭṭhi vā jānituṃ na sakkā**”ti āha, indajālasadiso vā eso daṭṭhabbo.

Yo sabbathā vipannajjhāsayopi samāno kāyavacībhedaṃ attānaṃ sampannaṃ viya dassetvā lokaṃ vañcento aññathā santaṃ aññathā pavedeti. Tenāha “**tenetaṃ sāṭheyyaṃ māyāto balavataṛā vañcanaṃti daṭṭhabban**”ti. Santadosapaṭicchādaneva hi māyā. **Tenevā**ti balavataṛaṇcābhāveneva. Daḥhakerāṭiyaṇhi “**parikkhatatā**”ti vuttaṃ.

908. **Abhāvepi**ti pi-saddena “ko pana vādo bhāve”ti dasseti. Yadihi hi puthujjanānaṃ, ekaccānaṃ sekkhānaṃ yathārahaṃ attābhīnivesādīhi katūpakāraṃ rūparāgādisaṃyojanakiccaṃ sādheti, ekaccānaṃ pana vinā eva tehiṃti kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathaṇcapi avimutto kāmaḥhavo ajjhataḡgahaṇassa viṣesapaccayoti “ajjhattan”ti vuccati, tadabhāvato “bahiddhā”ti laddhavohāre rūpārūpaḥhave kevalampi saṃyojanakiccaṃ sādheṃtaṃ pavattatīti, tato eva rūpārūpāvacarasattānaṃ bahiddhāsaṃyojanabhāvahetu jātanti ca “bahiddhāsaṃyojanan”ti vuccatīti imamatthamāha “**sakkāyaditṭhādīnaṃ -pa- yojanaṃ nāmā**”ti.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

909. Avijjābhavataṇhāti viya issāmacchariyadomanassādisahāyabhūtena dosenapi bhavābhisaṅkharāṇaṃ hotīti “**akusalamūlāneva vaṭṭamūlāni**”ti. Tenāha “**tīhi -pa- kathito**”ti.

919. Rūpārūpāvacaravipākāṇaṃ santapaṇītabhāvena uḷāratamattā tattha sātisayo bhavarāgo vutto.

920. **Mānena ṭhapanā**ti mānena seyyādivasena attano ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ca dahanā, paggaṇhanā vā.

921. **Taṃsampayuttā**ti dosasampayuttā.

922. **Tesaṃ vaṇṇabhedanti** tesaṃ jīvāṇaṃ vaṇṇavisesaṃ, tesaṃ vā tathā kathentāṇaṃ sutvā. **Byāpī**ti sakalalokabyāpī, sakalasarīrabyāpī vā. **Parimaṇḍaloti** paramāṇupparamāṇo hutvā parimaṇḍalo. **Ādi**-saddena aṅguṭṭhappamāṇo vayappamāṇoti-ādikaṃ saṅgaṇhāti.

923. **Utuvipariṇāmajo** sītādi-utuviparivattajāto. **Opakkamiko** attano, parassa vā tādisa-upakkamanibbatto. **Visamaparihārajo** cirāsanaciraṭṭhānādinā kāyassa visamapariharaṇato jāto. **Sannipātajo** sañcayato paṭṭhāya paccekaṃ visamākārato dosattayasamodhānato jāto. **Kammasamuṭṭhāno** utuvipariṇāmādihi vinā kammato samuṭṭhito. **Pittasemhavātasamuṭṭhānā** pana pittādīṇaṃ adhikabhāveneva vuttā. Sabbassāpi hi rogassa dosattayaṃ āsannakāraṇaṃ dosappakopena vinā abhāvato. Kammaṃ padhānakāraṇaṃ katokāse eva tasmim uppañjato, itaraṃ pana tassa sahaṅkārīkāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ pubbekatahetuvādino paṭikkhipanti. Upapajjavedanīyaphalampi pubbekatahetukapakkkhikameva atītaddhikattā kammassāti arucisūcanattham kira-saddaggahaṇaṃ karoti “**upapajjavedanīyañca kira paṭikkhipanti**”ti.

924. **Dāhakāraṇatāyā**ti rāgādidasavidhaggidāhassa, narakaggidāhassa ca kāraṇatāya.

926. **Puthunimittasabhāvesūti** puthu nānākilesādīnaṃ kāraṇasabhāvesu.

931. Addanaṃ **addā** maddavo, anekatthattā dhātūnaṃ tappaṭikkhepena **anaddāti** āha “**amudutā vā anaddā**”ti.

936. Ayonisomanasikārahetukattā āvajjanāya akusalānukūlakiccatā daṭṭhabbā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

939. **Evam-saddenāti** nidassanatthena evaṃ-saddenāti adhippāyo. Bhavo eva abhivuddho **abhavo** yathā “asekkhā dhammā”ti¹. Dutiyasmiṃ pakkhe bhavābhava-saddena sampattivipattiyo, vuddhihāniyo vā vuttāti veditabbā.

Agatiyāti ayuttagatiyā, appatirūpakiriyāyāti attho.

Kodhūpāyāsa -pa- mātugāmā vā ūmi-ādibhayanti yojanā.
Pañcakāmaguṇamātugāmaggaḥaṇeti pañcakāmaguṇaggahaṇe,
mātugāmaggaḥaṇe ca.

“Sayamkataṃ sukhadukkhan”ti-ādikā diṭṭhi yadipi aññesampi diṭṭhigatikānaṃ attheva, **timbaruko** pana tathādiṭṭhiko bhagavantam upasaṅkamitvā pucchīti sā diṭṭhi “**timbarukadiṭṭhi**”ti² vuttā. Tenāha “**timbaruko -pa- āgatattā**”ti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 261 piṭṭhe.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. **Āgamanassa** paṭisandhiggahaṇavasenāti adhippāyo.

941. **Upacayanatoti** vaḍḍhanato. **Aññathāti** lābhato, takkanato ca aññappakāro gahitoti taṃ dassento “**saddhāruci-ādīhi**”ti āha. Anussavato hi saddahanam, ruccanam pana jātissarañāṇatopi hoti. **Ādi**-saddena khanti-ādīnam saṅgaho.

942. Akkhanti mūlam etesanti **akkhantimūlakā**.
Dukkaṭadubbhāsitatādidosā tādīsāni kāyavacīmanoduccaritāni.

943. **Udaggatāsaṅkhāto avūpasamo** na uddhaccasaṅkhātoti pītiyā eva savipphārikatāsaṅkhatarā asantasabhāvaṃ āha. **Avūpasamahetubhūtoti** vikkhepahetubhūto. **Pītiyā ākāroti** pītiyā pavatti-ākāro.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkanidesavaṇṇanā

944. **Tenāti** kodhādīnaṃyeva vivādamūlattā.

945. Kusalānuyoge sātaccam **kusalānuyogasātaccam**.

Gaṇena sattasamūhane saṅgaṇi sannipatanam yena saddhim, tena saṅgati **gaṇasaṅgaṇikā**. **Kassaci** ghāsacchādanādikassa.

946. **Upavitakketīti** ārammaṇam upecca takketi.

948. **Adhiccasmuppannikoti** “adhiccasmuppanno attā ca loko cā”ti evaṃvādī.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

852. **Osīdanākārenā**ti kattabbakamme anussahanākārena.

958. **Te** abhinivesā **asaññivādā** vadanti etehīti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navakaniddesavaṇṇanā

960-963. **Dasamassā**ti aṭṭhānaghātassa.

Ajjhattanti gocarajjhataṃ adhippetam. **Etassa** gāthāvacanassa. **Niṭṭhapetvā**ti abhinigassa.

964. **Aññesaṃ** phassādīnaṃ **saṅkhatabhāve** yathāsakaṃ paccayehi. Yenākārena mānassa sātisaṃ pavatti, taṃ dassetuṃ “**ahanti, asmīti cā**”ti vuttaṃ. **Attanoti** diṭṭhigataparikkappatassa attano. Yathā mānassa sampaggahavasena, evaṃ taṇhāya mamattavasena, diṭṭhiyā niccādivasena **pavatti visesavatī** samānepi anāgatakālāmasaneti āha “**bhavissanti -pavutto**”ti. “Ahamasmi”ti pana pavattamānasseva bhavatīti sabbapadassādhāraṇassa mānasseva vasena iñjitādītā aṭṭhakathāyaṃ vuttā.

Navakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

970. **Saṅkappananti** “kusalatā”ti vuttapadassa atthavacanam. **Tassā** upāyacintāya. **Micchābhāvo** sāvajjabhāvo. **Tadākāro** mohoti yathāvuttākārena pavatte cittuppāde moho. **Tassāpi** yathāvuttapaccavekkhaṇāyapi yathākatapāpepi. **Adhimānasampayuttaṃ sañjānanam** pakatipurisantaradassanādivasena pavattam diṭṭhisampayuttacittam phalam viya vimuttanti gahitam datṭhabbam.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tañhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. **Visesaṃ akatvā**ti anupanidhānaṃ, samato ca asamato ca upanidhānanti imaṃ vibhāgaṃ akatvā, yo “itthaṃ, evaṃ, aññathā”ti padehi pakāsito.

Visesassāti “itthaṃ, evaṃ, aññathā”ti yathāvuttasseva visesassa. **Diṭṭhiyā**ti diṭṭhiyā gahitāya tadavinābhāvinī **tañhā** dassitā. **Sīsasīsamūlakehī**ti catūhi sīsehi, dvādasahi ca sīsamūlakehi. Sayameva ca tañhā dassitāti yojanā. Yadi diṭṭhimānagāhopi idhādhippeto, yato “tañhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato”ti¹ aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, kathaṃ “tañhāvicaritānī”ti vacananti āha “**diṭṭhimānesū**”ti-ādi. **Taṃmūlakattā**ti tañhāmūlakattā.

974. Na avakkariyātīti **anavakārī**, taṃ anavakāriṃ katvā, taṃ padantarena vibhāvento “**anavakkari, taṃ katvā**”ti āha. **Vikkhepanaṃ** avayavato vibhāgo. **Attato avinibbhujitvā**ti yvāyaṃ diṭṭhigatikaparikappito atthā, tato avisuṃ katvā.

976. Bahikatāni rūpādīni upagantvā pavattā tañhā upādāyāti vuttāti yojanā.

Ekaccassa puggalassa ekasmiṃ attabhāve kassaci tañhāvicaritassa asambhavo, kassacideva sambhavoti āha “**kassaci sambhavadassanatthaṃ vuttan**”ti.

Tañhāvicaritaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Dhammahadayaṅvibhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā

978. **Dhātusambhava -pa- saṅgahitattā**ti ettha khandhādīnaṃ kāmādhātu-ādidhātūsu sambhavabhedabhinnānaṃ niravasesato saṅgahitattāti vibhāgena yojanā, tathā sesesupi pariyāpannapabhedabhinnānanti-ādinā. Tattha “**niravasesato saṅgahitattā**”ti iminā “sabbasaṅgāhikavāro”ti ayamassa atthānugatā samaññāti dasseti. Yasmā cettha khandhādīnaṃ dvādasannaṃ koṭṭhāsānaṃ anavasesasaṅgaho, tasmā evaṃ dutiyavārādīnañcettha anuppaveso veditabbo. Khandhādīnameva hi tesaṃ sambhavādivicāro uppattānuppattidassanavāroti vattuṃ yuttoti yojanā. Anuppattidassanañcettha atthāpattisiddhaṃ veditabbaṃ. Na hi tattha “kati khandhā na pātubhavanti”ti-ādipāli atthi.

979. **Pucchānurūpanti** yenādhippāyena pucchā kattā, tadanurūpaṃ. **Avitathabyākaraṇaṃ** nāma buddhānaṃ eva āveṇikaṃ, aññesaṃ taṃ yādicchikaṃ sutakkharasadisanti āha “**sabbaññuvacanaṃ viññāya katattā**”ti.

Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uppattānuppattivāraṇṇanā

991. “Kāmabhava”ti idaṃ okāsavasena vatvā puna sattasantānavasena vattuṃ “kāmādhātusambhūtānañcā”ti vuttanti tamatthavisesaṃ dassento “**iddhiyā -pa- attho**”ti āha. “Na vattabbaṃ siyā”ti kasmā vuttaṃ, yadipi asaṅkāsattānaṃ acakkhutattā, rūpāyatanāṃ accantasukhumattā heṭṭhimabhūmikānañca agocaro, samānabhūmikānaṃ pana vehapphalānaṃ, uparibhūmikānañca suddhāvāsānaṃ cakkhāyatanassa gocaro hotīti āyatanādikiccaṃ karotiyeṇāti sakkā vattuṃ. Yaṃ panettha vitthārato vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā¹ vuttameva. “Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā uparito

paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmin”ti-ādinā¹ vuttapadesā **kāmāvacarādi-okāsā. Te sattanikāyā ca dhātūti vuccanti** samudāyassa avayavādhārabhāvato yathā “māsapuñjo māso”ti. Sattā uppajjanti etthāti sattuppatti, uppajjanatthēna sattāva uppatti sattuppattīti evaṃ okāsasattalokadvayassa sattuppattipariyāyo veditabbo. **Sattabhāvena uppatti**, na anupādinna-kkhandhā viya saṅkhārabhāvenevāti adhippāyo. Ke pana teti āha “**sattāvāsavasena -pa- upādinna-kkhandhā**”ti.

Taṃtaṃpariyāpannānanti taṃtaṃsattāvāsapariyāpannānaṃ sattānaṃ, saṅkhārānameva vā. **Sadisādhiṭṭhānabhāvenāti** sadisākārena pavattamānaṃ khandhānaṃ patiṭṭhānabhāvena. Yebhuyyena hi tasmiṃ sattāvāse dhammā samānākārena pavattanti.

Uppattānuppattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariyāpannāpariyāpannavāraṇṇanā

999. **Tattha, aññattha cāti** tasmiṃ, aññasmiṃca bhava, okāse ca. Paricchedakārikāya kāmāditaṇhāya paricchiṇṇa āpannā gahitāti pariyāpannāti taṃtaṃbhavādi-antogadhā **taṃtaṃpariyāpannā**.

Pariyāpannāpariyāpannavāraṇṇanā niṭṭhitā.

6. Uppādakakamma-āyuppaṃāṇavāra

1. Uppādakakammavaṇṇanā

1021. **Dhātuttayabhūta devavāsenāti** kāmādidhātuttaye nibbattadevānaṃ vāsenā.

Uppādakakammavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

2. Āyuppamāṇavaṇṇanā

1026. Suparimajjitakañcanādāsaṃ viya sobhati vijjotatīti subho,
sarīrobhāso, tena subhena kiṇṇā vikiṇṇāti **subhakiṇṇā**.

1027. **Tamtaṃmanasikāraṇti** parittapathavīkasiṇādigaṭamanasikāraṃ.
Appanākkhaṇepīti pi-saddena pubbhāgaṃ sampiṇḍeti. Chandanaṃ
ārammaṇapariyesanaṃ **chando**, kattukamyatāchando. Paṇidhānaṃ
cittaṭṭhapanā **paṇidhi**, saññāvirāgādīhi ārammaṇassa visesanaṃ
tathāpavattāya bhāvanāya ārammaṇakaraṇameva.

Vipulaṃ vuccati mahantaṃ, santabhāvopi mahanīyatāya mahantamevāti
āha “**vipulā phalāti vipulasantasukhāyuvāṇṇādiphālā**”ti.

1028. Yaṃ cātumahārājikānaṃ āyuppamāṇaṃ, **sañjīve** eso eko
rattidivo, tāya rattiyā tiṃsa rattiyō maso, tesa māseṇa dvādasamāsiko
saṃvaccharo, tena saṃvaccharena pañca vassasatāni sañjīve āyuppamāṇaṃ.
Yaṃ tāvatimsānaṃ āyuppamāṇaṃ, eso **kālasutte eko** rattidivo -pa- tena
saṃvaccharena vassasahassaṃ kālasutte āyuppamāṇaṃ. Yaṃ yāmānaṃ
āyuppamāṇaṃ, eso **saṅghāte** eko rattidivo -pa- tena saṃvaccharena dve
vassasahassāni saṅghāte āyuppamāṇaṃ. Yaṃ tusitānaṃ āyuppamāṇaṃ,
roruve eso eko rattidivo -pa- tena saṃvaccharena cattāri vassasahassāni
roruve āyuppamāṇaṃ. Yaṃ nimmānaratīnaṃ āyuppamāṇaṃ, **mahāroruve**
eso eko rattidivo -pa- tena saṃvaccharena aṭṭha vassasahassāni mahāroruve
āyuppamāṇaṃ. Yaṃ paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ,
tāpane eso eko rattidivo -pa- tena saṃvaccharena soḷasa vassasahassāni
tāpane āyuppamāṇaṃ. **Mahātāpane** upaḍḍhantarakappo. **Avīciyaṃ** eko
antarakappo ca āyuppamāṇanti vadanti. Devānaṃ adhimuttakālakiriyaṃ viya
tādisena puññabalena antarāpi maraṇaṃ hotīti “**kammameva pamāṇan**”ti
vuttanti veditabbaṃ. Evañca katvā abbudādi-āyuparicchedopi yuttataro
hotīti.

Kim jhānanti aṭṭhasu jhānesu kataraṃ jhānaṃ. **Bhavasīsānā**ti bhavaggāni, puthujjanabhavaggaṃ ariyabhavaggaṃ sabbabhavagganti vehapphalādīnaṃ samaññā. **Kassaci sattā**ti puthujjanassa, **kassaci pañcā**ti sotāpannassa, sakadāgāmino ca, **kassaci tayoti** anāgāmino vasena vuttaṃ. Tasmā so brahmakāyikādīhi cuto arūpaṃ upapajjanto veditabbo. “Navasu brahmalokesu nibbattariyasāvakānaṃ tatrūpapattiyeva hoti, na heṭṭhūpapattī”¹ti ayaṃ aṭṭhakathāpāṭhoti adhippāyena **“yaṃ panā”**ti-ādi vuttaṃ. “Tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi, na heṭṭhūpapattī”ti pana pāṭhoti tena “heṭṭhūpapattiyeva nivāritā”ti-ādivacanena payojanaṃ natthi. Arūpadhātūpapatti ca na nivāritāti sambandho. Arūpadhātūpapatti na nivāritā “matthake ṭhitova parinibbātī”ti niyamassa anicchitattā.

Aññatthāti kāmaloke. **Tatthā**ti rūpaloke. **Ayaṃ aṭṭhakathā**ti “paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatto -pa- parinibbātī”¹ti evaṃ pavattā aṭṭhakathā. **Tenevā**ti yasmā rūpadhātuyam upapanno adhippeto, na upapajjanāraho, teneva kāraṇena. **Tassā**ti yathāvuttassa rūpadhātuyam upapannassa ariyasāvakassa. Yena rūparāgena tattha rūpabhava upapanno, tasmim arūpajjhānena vikkhambhite sammadeva diṭṭhādīnavesu yathā kāmārūpabhavesu āyatim bhavābhilāso na bhavissati, evaṃ arūpabhavēpīti dassento āha **“puna -pa- bhavissatiyevā”**ti. **Tattha nibbattoti** rūpadhātuyam upapanno. **Ariyamaggaṃ bhāvetvā**ti heṭṭhimam ariyamaggaṃ sampādetvā. **Nibbattabhavādīnavadassanavasenā**ti tasmim rūpabhava nibbattopi tattheva ādīnavadassanavasena. **Anivattitabhavābhilāsoti** upari arūpabhava avissatṭhabhavapatthano, yato arūpadhātuyam upapajjanāraho. **Tassa vasenā**ti tādisassa ariyasāvakassa vasena. “Kassaci pañca, kassaci tayo anusayā anussenti”ti ayaṃ **yamakapāli**² pavattā.

Āyuppamāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 505 piṭṭhe.

2. Abhi 6. 282 piṭṭhe.

7. Abhiññeyyādivāraṇṇanā

1030. “Ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, anubhavanalakkhaṇā vedanā”ti-
ādinā **sāmaññalakkhaṇapariggāhikā**. “Phusalakkhaṇo phasso, sātalakkhaṇaṃ
sukhaṃ”ti-ādinā **visesalakkhaṇapariggāhikā**.

“Cattāro khandhā siyā kusalā”ti-ādīsu idha yaṃ vattaḃbaṃ, taṃ
khandhavibhaṅgādīsu vuttaṃ, tasmā tattha vuttanayeneva gahetabbanti
adhippāyo. Sesaṃ yadettha na vuttaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Abhiññeyyādivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammahadaya vibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sammohavinodaniyā ṭikāya līnatthavaṇṇanā

Vibhaṅga-anuṭṭikā samattā.

Vibhaṅga-anuṭṭikāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akkhantimūlakā	222	Anavassutatā	150
Agatiyā	221	Aniṭṭhānaṁ	6
Acchantavisabhāgattā	19	Anugantvā	14
Accayaṁ	219	Anuddayassa	218
Aññajhānikāpi	78	Anupavisanaṁ	160
Aññarūpānaṁ	31	Anupāyabhūto	158
Aññasakakaraṇaṁ	209	Anuppattito	188
Aṭṭhānaṁ	188, 207	Anuvattakaṁ	188
Aticca	9	Anussavo	63
Atiharaṇaṁ	184	Anekesu	181
Atiharati	184	Antarahitāni	217
Atītaṁse	3	Anto	155
Attanomati	90	Anto-olīyanā	152
Attā	216	Antokarivā	69
Atthajāpikā	198	Antonijjhānaṁ	71
Atthi	154	Apekkhitabbarahitā	36
Atthipaṭiccaṁ	215	Appaṭihataṁ	3
Atthuddhāro	150	Appayogena	206
Addā	221	Appahātabbānaṁ	103
Adhicittaṁ	154	Abhabbaṭṭhānā	188
Adhiccasaṁuppanniko	222	Abhavo	221
Adhimuccitvā	188	Abhinandanaṁ	77
Adhimuñcitvā	188	Abhinipatitabbāni	201
Anaddā	221	Abhimukhaṁ gacchanti	199
Anabhisamayabhūtattā	95	Abhisamayassa	61
Anavakārī	224	Amaṇaṭṭhā	106

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[U]	
Amusāsabhāvā	60	Uggaho	154
Ariyasīlaṃ	69	Uṭṭhānakaṃ	156
Alabbhaneyya-icchaṃ	73	Utunā	24
Avacanaṃ	188	Utuvipariṇāmajō	220
Avayavīgāho	152	Uttānīkaronti	185
Avitathasāmaññayuttaṃ	198	Upacayanato	222
Aviparītanirutti	188	Upaṭṭhānaṃ	185
Avī	110	Upanissayānaṃ	36
Avīciyaṃ	227	Upabrūhitānaṃ	18
Asaṇṭhānattā	95	Uppajjamānā	74
Asabhāgo	216	[Ū]	
Assādassa	150	Ūnacodanā	40
[Ā]		Ūnehi	33
Ācikkhanti	185	Ūhitvā	68
Ādibhāvanā	100	[E]	
Ānubhāvo	74	Ekattā	65
Āpāthamattaṃ	201	Ekatte	151
Āyūhanaṃ	52	Ekuppādato	26
Ārakūṭaṃ	52	Evamsaṇṭhānaṃ	23
Ālambanato	50	[O]	
Āvaṭṭanabhāvo	201	Okāsesu	8
Āsayo	155	Ogāhitum	68
Āhāraṭṭhitikā	171	Opakkamiko	220
Āhārabhede	67	Olokanam	203
[I - Ī]		[Ka]	
Indriyaviseso	213	Kāmsalohaṃ	52
Īsati	2	Kapālesu	67

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kammameva	157
Kammasamuṭṭhāno	220
Karaṇuttariyaṃ	215
Karonti	52
Kāmakāriyaṃ	42
Kāmāmisāṃ	171
Kāyassa	216
Kāyo	17
Kāraṇasamatthata	41
Kālasutte	227
Kiccajātito	99
Kilesakkhayavisesaṃ	91
Kilesadāho	60
Kukkuccaṃ	71
Kumbhaṃ	156
Koṭṭhāso	52

[Kha - Ga]

Khandhabhedassa	70
Kandhassa	6
Gaṇasaṅgaṇikā	222
Gaṇṭhikā	216
Gaṇṭhibhūtā	216
Gatamaggo	77
Gamitā	157
Gamiyatthattā	73
Gamīyati	39
Garubhaṇḍavissajjanaṃ	180
Gavesanakammaṃ	217
Gahaṇavaḍḍhanavasena	34

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Guṇjaṃ	100
Guṇchi	2

[Gha - Ca]

Ghaṭitārammaṇaṃ	152
Cakkhati	39
Cakkhudvārabhāve	82
Cakkhusaṃghaṭṭanāya	35
Cittasambandho	36
Cuṇṇitaṃ	46
Cubitaḍḍhaṃ	178

[Cha]

Chandassa	3
Chando	227
Chādāpanato	33
Chādentiyā	99
Chiddaṃ	74

[Ja]

Jāti-ādisaṅkamaṃ	18
Jāti-uṇṇā	23
Jāpitatthā	198
Jīvitasāṅkhārā	27

[Ña]

Ñānapubbaṅgamaṃ	3
Ñānavisesaṃ	91
Ñāṇanuparivattaṃ	3
Ñāṇārammaṇaṃ	198
Ñātena	204

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]		[Da]	
Ṭhapanā	220	Diṭṭhekaṭṭhā	76
Ṭhapitattā	206	Dukkarakiriya	106
Ṭhapitā	36	Dukkhañāṇādīnaṃ	78
Ṭhapetum	213	Dukkhavivekabhāvaṃ	62
Ṭhānābhāvaṃ	200	Desenti	185
Ṭhitim	200	Dvārādibhāvo	41
Ṭhitikkhaṇe	27	[Dha]	
[Ta - Tha]		Dhammañāṇakiccaṃ	63
Taṃkammajā	27	Dhammadesanāya	3
Taṃsadisā	201	Dhammābhilāpo	21
Tato	183	Dhāraṇatā	151
Tadanupassanā	150	[Na]	
Tadanurūpaṃ	177	Nayadvaye	161
Tantūsu	67	Nayanam	204
Tāpane	227	Nayanato	204
Tālapaṭṭikā	155	Nayanayanam	204
Tikabhūmivasena	36	Nayanayanassa	204
Tiṭṭhānikam	101	Nayanīharaṇam	34
Tiṇākāro	69	Nicchiddesu	26
Tiha	182	Nijjaravatthūni	172
Tejanam	160	Niṭṭhapetvā	223
Temanakaraṇam	216	Nidadāti	60
Tosanam	160, 166	Niddasavatthūni	171
Thāmabhāvato	166	Nidhānarāsi	215
[Da]		Nippariyāya	197
Dassanam	36	Nippādiyamāno	32
Diṭṭhattā	176	Niyogato	103
Diṭṭhamattam	182	Niravasesakathanam	196

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nirodham	81	Parihīnāvijjāṭṭhānā	147
Nivatteti	64	Palibodhupacchedavasena	61
Nisitabhāvena	53	Pavatteti	64
Nīto	46	Pahātabba-ekattaṁ	77
[Pa]		Pākatiko	53
Pakatatto	209	Pāṭiyekko	52
Pakativādīnaṁ	66	Pātimokkhaṁ	179
Pakārantaraṁ	37	Piṇḍaṭṭho	7
Pakkhandanaṁ	150	Pujjanibbattako	99
Paccanīkadhamme	207	Puññabhavo	109
Paccayasaṅkhātāṁ	80	Puṭaṁ	33
Paññāpenti	185	Punabbhavassa	66
Paṭicchādane	219	Pubbantato	39
Paṭibhānaṁ	197	[Pha - Ba]	
Paṭivedhaniṭṭhattā	200	Phalassapi	78
Paṭisañcikkhati	170	Phalena	96
Paṭṭhapenti	185	Bandhati	218
Paṇidhi	227	Bāhullena	33
Paṇṇattimattā	71	Bojjhaṅgabhūtā	172
Pabandhasamucchedo	70	Bodhimaṇḍo	194
Payogaṁ	52	Byāpī	220
Payojanaṁ	35	Byāpetvā	60
Parāmaṭṭhaṁ	34	[Bha]	
Pariggaṇhanaṁ	77	Bhajāpetabbe	103
Pariggahitā	185	Bhavasīsāni	228
Paridevanakāruṇṇaṁ	211	Bhijjamānatā	31
Parivācitesu	202	Bhindati	34
Parimaṇḍalo	220	Bhindamāno	16
Pariyāyadesanattā	12	Bhinnapaṭadhare	177

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ya]	
Bhujāṅgasīsajā	53	Yuganaddhatā	158
Bhusatthaṃ	150	Yuttaṃ	218
Bhūtavisesā	67	Yonivasena	69
Bhūtiṇakassa	110	[Ra]	
[Ma]		Rañjanam	74
Macchasīsajā	53	Rittakāneva	41
Mattā	155, 182	Roruve	227
Madhurambilarasādi	110	[La]	
Mandatā	160	Lohitabbaṃ	178
Marumpehi	155	Lokāmisam	171
Maro	106	Lohasadisam	52
Mahattepi	201	[Va]	
Mahātāpane	227	Vacanam	20, 39
Mahāpadese	90	Vacanādhinā	20
Mahāparimāṇam	67	Vaṭṭalohaṃ	52
Mahāroruve	227	Vaḍḍhanakanayo	34
Mānacchando	218	Vaṇṇappaṭibhāgo	23
Mucchāpattiyā	11	Vatthubhāvena	23
Muñcati	203	Vatthuvibhāvanā	198
Muṭṭhipoṭhanādīni	72	Varāhadāṭhajā	53
Muttam	218	Valāhakajā	53
Mudditassa	216	Vavatthitataṃ	155
[Ya]		Vavatthitānampi	201
Yato	183	Vāyanam	53
Yathādhigatānam	22	Vikkhepanam	224
Yaso	215	Vighātakattā	65
Yathāyogam	194	Viññātam	182
Yamentam	156		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vidhunanam	180	Sañjīve	227
Vibādhitānam	18	Sanhattam	68
Vibhaṅgappakaraṇam	4	Satisampajaññaṁ	152
Vibhajanti	185	Santaṁ	66
Vibhāvato	66	Santāpanakiccaṁ	18
Virāgaṁ	218	Santānavasena	12
Vivaṭā	185	Santiṭṭhati	90
Vivaranti	185	Sannipātaḥ	220
Vilāpetvā	158	Sabbatthakaṁ	194
Vivekaṭṭho	61	Sabyāpārāṇi	147
Visamaparihāraḥ	220	Samaṁ	181
Visuddhibhāvaṁ	206	Samaññātidhāvaṇaṁ	152
Visesapaccayo	79	Samappavattaṁ	155
Vihimsāya	54	Samappavatte	170
Vīriyaṁ	52	Samavāyo	67
Vīriyassa	3	Samāgamo	151
Vekantakaṁ	52	Samādhijā	68
Veṇupabbajā	53	Samādhimukhena	205
Vocchindanachādanā	219	Samānagaṇanaguṇehi	22
Vodāpanaṁ	76	Samānajaṭiyaṁ	18
[Sa]		Samānavīthiyaṁ	35
Saṁnyogo	67	Samānasaṁvāsako	209
Sakkaṭanāmādi	193	Samāsevitatāya	216
Sagabbhā	67	Samāhaṭāṇi	1
Sanḥappanaṁ	223	Samuttejetti	155
Sanḥampanā	216	Samudayaabhāvena	67
Sanḥhajā	53	Samudīraṇaṁ	53
Saṅgati	110	Samūhato	45
Saṅghāte	227	Sampajānassa	157
		Sampannajjhāsayo	37

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sampahamseti	155	Sinchassa	188
Sampiṇḍetvā	162	Sippijā	53
Sammā	181	Siliṭṭham	218
Sammāpayogena	212	Sukhumattam	68
Saraseneva	60	Suñño	51
Saviggahamiva	39	Suttam	90
Sahajātādipaccayo	147	Supākaṭattā	1
Sahuppādakā	69	Suppariggāhakaṁ	181
Sātthakāni	194	Subhakiṇṇā	227
Sāmupādikā	211	Soko	71
Sārambham	185		
Sārādānābhiniveso	152	[Ha]	
Sāsanam	79	Hatthikumbhajā	53
Sikkhākoṭṭhāsesu	176	Hānabhāgiyadhammam	200
Sikkhitabbaṁ	182	Hitam	71
Sikkhiyamāno	176		